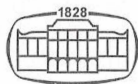

John Keegan

AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A fordítás a John Keegan: *The American Civil War*
(Vintage Books, London, 2010) kiadás alapján készült.

Fordította: dr. Molnár György

ISBN 978 963 05 9203 1

Kiadja az Akadémiai Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2012

© John Keegan, 2009
Hungarian translation © dr. Molnár György, 2012
© Akadémiai Kiadó, 2012

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Sisák Gábor
A szöveget gondozta: Földes Piroska
Termékmenedzser: Egri Róbert
Tipográfia és nyomdai előkészítés: Eredeti Bt.
A borító Berkes Dávid sorozatterve alapján készült
Nyomdai munkálatok: Akadémiai Nyomda Kft.
Felelős vezető: Ujvarosi Lajos
Budapest, 2012
Kiadványszám: TK100058
Megjelent 47,91 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Lindsey Woodnak

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	9
Térképek	13
Bevezetés	17
1. Észak és Dél kettészakadása	27
2. Lesz-e háború?	57
3. Rögtönzött hadseregek	77
4. A háború vezetése	107
5. A polgárháború katonaföldrajza	121
6. A katona élete	131
7. Tervek	143
8. McClellan átveszi a parancsnokságot	187
9. A háború Amerika középső részén	241

10. Lee háborúja keleten, Grant háborúja nyugaton	255
11. Chancellorsville és Gettysburg	275
12. Vicksburg	307
13. A Chattanooga–Atlanta kapcsolat elvágása	329
14. A szárazföldi hadjárat és Richmond eleste	351
15. Betörés a Dél központi területére	381
16. A cherbourg-i csata és a polgárháború a tengeren	409
17. Fekete katonák	421
18. A két hátsószög	439
19. Walt Whitman és a sebek	455
20. Hadvezéri tevékenység a polgárháborúban	465
21. A polgárháborús ütközet	483
22. Talpon maradhatott volna-e a Dél?	499
23. A háború vége	505
Jegyzetek	531

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Úgy illik, hogy első köszönetnyilvánításommal Bill Coolidge-nek fejezzem ki mély hálámat. Az ő jótékonyági vállalkozásának köszönhetően ismerkedhettem meg én, valamint a Balliol College számos más diákja és oktatója is, az Egyesült Államokkal. 1957-ben elnyertem egy Coolidge Ösztöndíjat, és nagy utazásra indultam az országban, elsősorban azért, hogy felkeressek néhányat a polgárháború legfontosabb csataterai közül.

Tizenkét esztendővel azelőtt, hogy nekivágtam volna az utazásnak, amerikaiak százezrei tértek haza a 20. század legborzalmasabb fegyveres konfliktusának harctereiről. A nem is olyan távoli Unió- vagy Konföderáció-párti őseik minden bizonnyal ugyanazokat az érzéseket élték meg, mint ők, amikor hozzájuk hasonlóan újra találkoztak családjukkal, miután túléltek azt a konfliktust, amely a mai napig az Egyesült Államok legtöbb áldozatot követelő háborújának számít.

Éppen ezért természetes, hogy a második legnagyobb köszönettel az Egyesült Államok népének tartozom. Huszonhárom éves angolként megérkezni a háború utáni Amerikába egyet jelentett azzal, hogy az európai újjáépítés árnyékából átléptem egy olyan nemzet fénykörébe, amelyik eltökélte, hogy a demokratikus társadalom saját felfogása szerinti változatát valósítja meg. Azóta

számos alkalommal volt szerencsém visszatérni az Egyesült Államokba, és tanúja lehettem e törekvés folyamatos érvényesülésének. Számtalan egyén és intézmény van, amely roppant nagylelkű házigazdaként fogadott, és így, mivel kapcsolatom Amerikával ötven éves múltra tekint vissza, valamennyiük felsorolása már önmagában is megtöltene egy könyvet. Mindazonáltal köszönetet szeretnék mondani a West Point, a Vassar College és a Princeton University, valamint az Egyesült Államok Hadserege Hadtörténeti Központja munkatársainak, köztük John Foss tábornoknak, aki a háború után az első, a West Pointról a sandhursti Királyi Hadiakadémiára vezényelt összekötő tiszt volt, és végül négycsillagos tábornokként vonult nyugállományba, továbbá a Princeton University oktatói közül James McPherson professzornak. Különleges hálával tartozom az ötletekért és javaslatokért, amelyeket számos barátomtól és kollégámtól kaptam, köztük Paul Sarbanes korábbi szenátortól, Tom Clancytól, és George Thompsontól, aki olyan szívélyesen segített nekem legutóbbi egyesült államokbeli látogatásom alatt.

Külön ki kell emelnem Ash Greent, kiadói szerkesztőmet a Knopf-nál, az ebbe a könyvbe vetett sztoikus hitéért és az oly nagyvonalúan nyújtott, sohasem lankadó támogatásáért. George Andreou, aki a szerkesztés végső szakaszában Ash helyére lépett, nagy jóakarattal vitte tovább ösztöngésem stafétabotját.

Angliában hálám ügynökömet, Anthony Sheilt illeti, aki mint mindig, most is aprólékos gonddal kísérte figyelemmel a munkafolyamatot. Anthony Whittome, szerkesztőm a Random House-nál, külön dicséretet érdemel türelméért és a bátorításért, amit a könyv megírásának időszakában adott, és ugyanez a hála illeti meg képszerkesztőmet, Anne-Marie Ehrlichet. Élethosszig tartó hálával tartozom két nagyszerű brit intézménynek, a Hadseregnek és a sandhursti Királyi Hadiakadémiának, ahonnan olyan sok tehetséges katona és tudós került ki. Név szerint külön köszönet illeti Sir John Chapple tábornagyot, Sir John Wilsey vezérezredest, Charles Vyvyan vezérőrnagyot, Mike Dewar ezredest és Richard Hoare alezredest. Sandhurstből nagy segítséget kaptam korábbi tanártársaimtól, Duncan Andersontól, Christopher Duffytól

és Ned Willmott-tól. Köszönetet szeretnék mondani a *Daily Telegraph*tól kapott támogatásért is, különösen Con Coughlinnak, Simon Heffernek, David Twiston-Daviesnek és Pat Ventre-nek. Köszönetet szeretnék még mondani Robert O'Neill és Hew Strachan professzornak, az Oxford University hadtörténet Chichele-professzori posztja előző és jelenlegi betöltőjének.

Nem lettem volna képes megalkotni ezt a könyvet a családomtól kapott szeretet és támogatás nélkül. Feleségem, Susanne mint mindig, most is megingathatatlan támaszom volt, ahogy gyermekeim és az ő házastársaik, Lucy és Brooks Newmark, Tom és Pepy, Matthew és Sharon, valamint Rose és James McCarthy is. Az ő csodálatos gyermekeik, Benjamin, Sam, Max, Lily, Zachary, Walter, Martha és Mamie valamennyien segítettek könnyebbé tenni e könyv kanyargós útjának végigjárását. Kilmingtoni barátainknak is szeretnék köszönetet mondani, köztük Nesta és Michael Graynek, Shirley Thomasnak és Eric Coombsnak. És végül hálás köszönet illeti meg asszisztensemét, Lindsey Woodot, akinek ezt a könyvet ajánlottam. Befejezése nem lett volna lehetséges az ő türelme és mostoha körülmények között végzett kemény munkája nélkül.

TÉRKÉPEK

<i>Az amerikai polgárháború, 1861–1865</i>	14–15
<i>Amerika vasútjai 1861-ben</i>	126
<i>Első Bull Run-i csata (Manassas), 1861. július 21.</i>	173
<i>Shiloh, 1862. április 6–7.</i>	209
<i>A Hétnapos Csata, 1862. június 25. – július 1.</i>	235
<i>Antietam, 1862. szeptember 17.</i>	260
<i>Chancellorsville, 1863. május 2–6.</i>	280
<i>Az erők összpontosítása északon</i>	296
<i>Gettysburg, 1863. július 2–3.</i>	297
<i>A vicksburgi hadjárat, 1863. április–július</i>	314
<i>Előretörés Petersburg felé</i>	369
<i>Sherman menetelése, 1864. május – 1865. április</i>	384

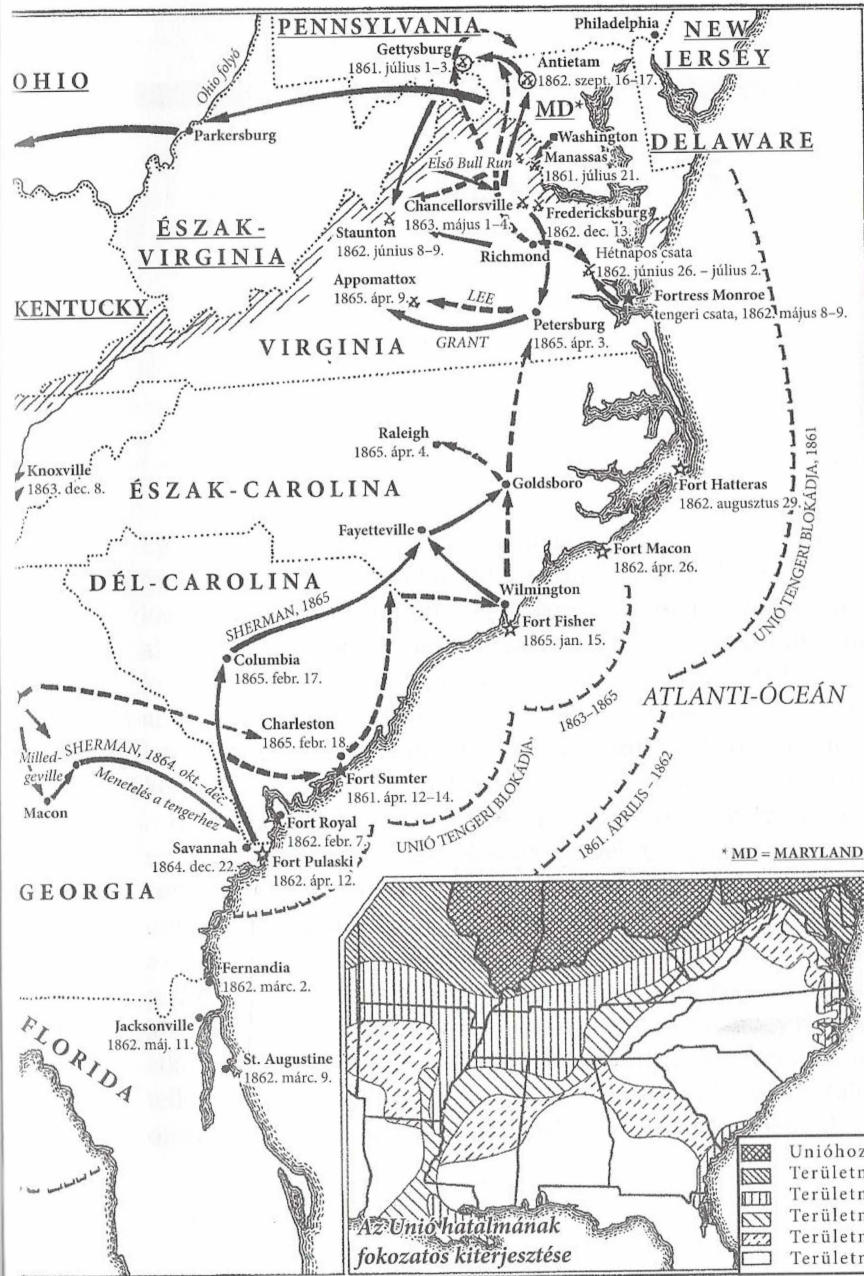
Jelmagyarázat a seregek mozgásához

	Unió csapatai		Konföderáció csapatai
	Unió seregeinek előrenyomulása		Konföderáció seregeinek előrenyomulása
	Unió seregeinek visszavonulása		Konföderáció seregeinek visszavonulása
	Unió hadsereg-parancsnoksága		Konföderáció hadsereg-parancsnoksága
	Unió hadtestparancsnoksága		Konföderáció hadtestparancsnoksága
	Vasútvonal		Híd
	Gázló		Út

Az amerikai polgárháború, 1861–1865

OHIO	Unió államai		Uniók tengeri blokádjai
	A Konföderáció államainak északi határa, 1861		
	Unió hadjáratainak és csapatmozdulatainak		
	Konföderáció hadjáratainak és csapatmozdulatainak		
	Csata az Unió győzelmével		Csata a Konföderáció győzelmével
	Unió erődjéi		Konföderáció erődjéi

BEVEZETÉS

Egy korábbi könyvet ezzel a mondattal kezdtem: „Az első világháború kegyetlen és szükségtelen konfliktus volt.” Az amerikai polgárháború, amellyel kiállja az összehasonlítást, kegyetlennek szintén bizonyosan kegyetlen volt, akár a résztvevőknek okozott szenvedést, akár az otthon maradottak lelki kínjait tekintjük. Szükségtelen azonban nem volt. 1861-re a megosztottság, amelyet az Észak és Dél közé éket verő számos más megosztó tényező mellett, mindenekelőtt a rabszolgaság okozott, már olyan kritikus fokot ért el, hogy csak valamilyen mélyreható átrendeződéssel lehetett volna feloldani. A megoldás érdekében attól a meggyőződéstől, mely szerint a rabszolgaság az egyedüli intézmény, melynek segítségével Amerika színes bőrű lakosai féken tarthatóak, bizonyosan meg kellett volna szabadulni, valószínűleg oly módon, hogy állandósítják a rabszolgaságot és a velük egyetértő államok, illetve az ország többi részének szétválasztását. Az ezzel járó sokféle viszály miatt pedig az ilyesfajta kettéválás minden valószínűség szerint csak háborúval valószínűsíthető volt, ez azonban nem jelenti azt, hogy a háború teljességgel elkerülhetetlen lett volna. A politikai és társadalmi változók megfelelő konstellációja akár a békés megoldáshoz is elvezethetett volna. Talán ha Északnak olyan elnöke van, aki a hivatalában már szilárdan berendezkedett, és nem

olyan, akit nem sokkal korábban választottak meg, és ha olyan elnöke, akinek a rabszolgaságot ellenző nézetei kevésbé kihívóak a Dél számára. Talán ha Délnek igazi vezetői lettek volna, különösen egy potenciális nemzeti vezetője, aki legalább olyan tehetséges és ékesszóló, mint Lincoln. Talán ha mindkét részországot, de különösen a Délt, kevésbé ragadta volna el az az önkéntes ezredek és lövészklubok formájában megnyilvánuló műkedvelő militarizmus, amely az évszázad közepén az Atlanti-óceán mindkét oldalán végigsöpört az angolszász világon. Talán ha az iparosítás nem táplálta volna olyan erősen Észak önbizalmát, hogy képes lehengerelni Dél harciasságát. Talán ha Európa gyapotéhsége nem hiteti el oly sok ültetvényessel és termelővel a Mason–Dixon-vonaltól délre, hogy rendelkeznek azokkal az eszközökkel, amelyekkel ráerőltethetik a világra az elszakadók diplomáciájának feltételeit. Talán ha nem lett volna ennyi „ha”, amelyek rányomták a bélyegüket mind Észak, mind a Dél mentalitására, akkor a béke és annak megőrzése iránti egyszerű, bár nem mindenki által érzett vágy akár le is győzhette volna a menetelő tömegek meg a toborzógyűlések zaját, és megmutathatta volna ennek a nagyszerű köztársaságnak a háborús láz zűrzavarán át a nyugalom és a kiegyezés normalitása felé vezető utat. Az amerikaiak nagy egyezkedők voltak. A tizenkilencedik század első felében fél tucat lényeges kompromisszummal egyszer már elhárították az ország szétszakadásával fenyegető válságot. Valójában a hallgatólagos közmegegyezés a kompromisszumos megoldások alkalmazásában oda vezetett, hogy a század elején az egész ország a kiegyezést választotta a régi gyarmattartóval fenntartott kapcsolatok vezérlő elvének, hogy mindörökké elkerüljék a konfliktust Nagy-Britanniával, ami az 1812-es háború jelentette eltévelyedést leszámítva, sikerült is. Sajnálatos módon azonban az amerikaiak az elvek emberei is voltak. Alapelveket foglaltak bele a kormányzati rendszerüket meghatározó fennkölt dokumentumaikba, a Függetlenségi Nyilatkozatba, az Alkotmányba és a Bill of Rightsba, és ha szorult helyzetbe kerültek, az amerikaiak a kivezető úthoz az elveikben kerestek iránymutatást. Még szerencsétlenebb módon, Észak és a Dél 1861-ben fennálló nézeteltérésének fő pontjait elvi kérdésként is lehetett tálalni. Magának a köztársaságnak

és a szuverén hatalmának oszthatatlansága, valamint az államok jogai egyaránt olyan dolgok voltak, amelyek a köztársaság aranykorának szenvedélyeihez kötődtek, és amelyeket újra fel lehetett idézni, amikor a köztársaság fennmaradása került veszélybe. Korábban is hivatkoztak ezekre, sűrűn ismételték és ismételtették a század korábbi évtizedeinek politikai perpatvaraiban az elvek olyan, lenyűgöző őszinteséggel és szónoki tehetséggel fellépő bajnokai, mint Henry Clay és John Calhoun. Végül pedig az volt sajnálatos, hogy Amerika félelmetes meggyőzőképességgel rendelkező véleményvezéreket termelt ki. A Dél balszerencséje az volt, hogy miután az évszázad első felében uralta a vitát, éppen azon a ponton, amikor az elvi kérdésben folytatott küzdelem megszűnt a szavak csatája lenni, és azzal fenyegetett, hogy átváltozik tettekre szólító felhívássá, Észak olyan vezetővel állt elő, aki jobban és hatásosabban beszélt, mint bárki a Dél akkori bajnokai közül.

1861-ben a háborúnak nagyon közel kellett lappangania a vita felszíne alatt, mert még szinte alig lépett át a Dél a szervezkedésnek az elszakadáshoz szükséges szintjére, és máris nem csupán saját elnökét választotta meg, de a hadügyminiszterét is, a külügy-, pénzügy- és belügyminisztere mellett. Lincoln elnök alig foglalta el a hivatalát, máris beolvasztotta a szövetségi haderőbe Észak államainak milíciáit, és tízezerrel hívta katonai szolgálatra az önkénteseket. Néhány hét leforgása alatt a civilizált világ egyik legbékésebb országában hemzsegték, ha nem is a felfegyverzett férfiak, de az olyan férfiak, akik fegyvert követeltek, masíroztak, és katonai szabályzatok szerint alakított gyakorlatokat végeztek. Időbe fog telni, mire megérkeznek a fegyverek. A késlekedés azonban nem fogja lecsendesíteni a felbolydult tömegeket, mert a köztársaság integritása és törvényes hatalma ellen intézett kihívás nagyon mélyről jövő népi szenvedélyeket korbácsolt fel. Az Óvilágban a nemzeti függetlenségért vívott küzdelmek révén, a földrész spanyol nyelvű részén ugyanúgy, mint az angol nyelvű felén, ez az egész lakosság ügye volt. 1861 két Amerikája, Észak és Dél, formálisan ki nem nyilvánított általános megegyezéssel úgy határozott, hogy az elvi ellentétek, amelyeket a viszály Abraham Lincoln elnökké választásával minden korábbinál élesebben vetett fel, elég súlyosak

ahhoz, hogy fegyveres harcot indítsanak miattuk. Ez a döntés komor céltudatossággal ruházta majd fel a küszöbönálló konfliktust. A népek háborújává fog válni, és mindkét oldalon azok, akik addig egyetlen egységes egész részének tekintették magukat, ezentúl egyre inkább tudatában lesznek a különbségeiknek, és különbségeiket fontosabbnak kezdik majd tekinteni, mint azokat az értékeket, amelyeket 1781 óta valamennyien állandónak és kötelező érvényűnek fogadtak el. A küszöbönálló háború tehát polgárháború lesz, amint gyorsan elkezdték annak nevezni és tekinteni is. Az addig még hátralévő időben azonban Észak és Dél vezetői arra fordították figyelmüket, milyen alakot öltjön a háború, ha a háború eléri népeiket. A Dél számára egyszerű volt az ügy. A határait fogja védelmezni, és visszaver minden felbukkanó behatolót. Észak számára a dolgok nem voltak ennyire szimplák. Bármely háború csakis lázadás lehetett, szembeszállás a törvényes renddel, amelyet le kell verni. De hogyan történjen mindez, és ami még lényegesebb, mely ponton kell vereséget mérni az ellenfélre? A Dél a felét tette ki az ország területének, hatalmas kiterjedésű földdarab volt, amely csak néhány, egymástól nagyon távol eső ponton érintkezett Észak már megszervezett régióival. A Dél érintkezett Észak nagyvárosainak övezetével a Maryland és Pennsylvania alkotta atlanti partvidéki folyosóban, ebben a vasútvonalakkal bőségesen ellátott régióban. Létezett néhány bizonytalan érintkezési pont Észak és Dél között a Mississippi-völgyben, ahol bőséggel álltak rendelkezésre egymással összekapcsolódó hajózható vízi utak, de alig akadtak városok, és a vidék nagyon ritkán lakott volt. Ennek következtében, amikor 1861 áprilisában kitört a háború, rendszertelenül, tervezetlenül és jórészt irányítás nélkül kezdődött el. Az embrió-nális állapotú seregek ott és akkor estek egymásnak, ahol és amikor egymásra találtak. Az első összecsapásokra azon a területen fog sor kerülni, amelyen utóbb majd Nyugat-Virginia államot fogják megszervezni, és ezek kis léptékű ütközetek lesznek olyan csatatereken, amelyeket a londoni *Times* tudósítója lesajnálóan „harcot nem látott mezőknek” fog nevezni. Komoly előnyhöz juttatta a Délt, hogy a háború első nagy csatája, az első manassasi, avagy az első Bull Run-i, déli győzelemmel zárult, az Egyesült Államok szempontjából

viszont ugyanez siralmas következményekkel járt. Ez a váratlan diadal kedvét szegte Északnak; a Dél viszont arról győzte meg, hogy a végső győzelem kivívható. Ha ez a csata a másik fél győzelmével ér véget, amint könnyen megtörténhetett volna, gyorsabban véget vethettek volna a háborúnak, és Északnak és Délnek egyaránt csekélyebb árat kellett volna fizetnie érte.

Mivel úgy történt, ahogyan történt, Bull Run után a háborút minden más megelőző jelentőségű vállalkozásként kellett megvívni, mindkét küzdő fél erőforrásainak legteljesebb igénybevételével. Bull Run azonban nem jelölte ki az előrevezető utat sem Északnak, sem a Délnek. A Dél továbbra is védekező hadászati helyzetben hagyta, anélkül hogy megmutatta volna Lincolnnak és tábornokainak, hogyan vezethetnének sikeres offenzívát. A sokat ócsárolt George McClellan tábornok, ez a zseniális szervező, ám kisztílú stratégia és kelletlen harcos, azt a haditervet agyalta ki, hogy kivonja a Potomac Hadsereget Washington környékéről, hajón átszállítja a Chesapeake-öblön, és Richmond megközelítési útjain teszi partra. Eredményt ígérő és alaposan átgondolt koncepció volt, ugyanis azt ígérte, hogy nem lesz szükség egy egész sor, Észak-Virginiában, a két főváros közötti menetelés során végrehajtandó erőszakos folyamatkezelésre. Hogy mitől kímélte volna meg az Unió seregeit, azt Grant 1864-es Szárazföldi hadjárata mutatta meg, amikor az út minden lépéséért valóban véres csatát kellett vívnia, olyanokat, mint Spotsylvania és Cold Harbor. A Fél-szigeti hadjárat, ahogyan McClellan vállalkozását elnevezték, megérdemelte volna, hogy nagy horderejű eredményeket hozzon, de kigondolójának bátortalansága megfosztotta a várható végeredménytől, és ezzel arra kárhoztatta a Potomac Hadsereget, hogy visszatérjen a Washington körül vívott, hiábavaló frontális csatákhoz. A Fél-szigeti hadjárat kudarca elősegítette Robert E. Lee tábornok felemelkedését is, aki három éven át hiúsítja majd meg a Potomac Hadsereg minden támadó erőfeszítését, miközben saját hadseregével több offenzívát is indít majd mélyen az Unió területére.

Az Unió sikeres stratégiája, bár hosszú ideje vitatkoztak már róla, végül csak a véletlennek köszönhetően alakult ki, amikor U. S. Grant tábornok a Henry- és a Donelson-erődnél aratott győzelme nyomán a Tennessee folyó

mentén végrehajtotta az első komoly behatolást a Konföderáció területére. Grant ezzel belekezdett a „nyugati hadjáratba”, ami valójában az Egyesült Államok déli-középső részén zajlott. Grant még két stratégiai alapelvet fog bevezetni: a hadsereg tartsa el magát a hadszíntéren talált élelemből és takarmányból, és okozzon minél nagyobb emberveszteséget az ellenségnek. Az Unió számos vezetője, köztük a szárazföldi haderőnem főparancsnoka, Winfield Scott tábornok, majd utódja, George McClellan, visszariadt attól, hogy vérrel fizettesse meg a Déllal lázadása árát. Úgy vélték, a múlt idő és a hadviselés szelídebb válfaja elveszi majd a háborúskodástól a Dél kedvét, és felerősíti a déliek körében a hajlamot a megbékélésre – akik között e vezetők hite szerint nagy, bár rejtőzködő uniópárti választói tömeg létezett. Grant nem fogadott el efféle langymeleg nézeteket. Bár nem volt vérszomjas ember, ő abban hitt, hogy a háború befejezése csakis irgalmatlan csapásokkal érhető el, és sajnálta ugyan „a vérontást”, de mindig azért harcolt, hogy győzzön. Első nagy csatája – a Henry- és a Donelson-erőd bevételét követően megívott shiloh-i ütközet – rettenetes vérfürdő volt, amely megmutatta az országnak a vállalt konfliktus valódi jellegét. Üdvös demonstráció volt, mert a veszteséglisták ettől kezdve kérlelhetetlenül mind hosszabbra nyúltak. Ezért aztán a polgárháború anélkül, hogy a résztvevők szándékosan törekedtek volna erre, az áldozatok számával vívott háborúvá változott, úgy, ahogy az Egyesült Államok sokkal későbbi, vietnami háborúja válik majd valami hasonlóvá. A népes Észak-Vietnam képes lesz arra, hogy hosszú időn keresztül részt vegyen egy ilyen háborúban és elviselje azt, és az 1960-as években minden esztendőben feláldozzon ötvenezer fiatal férfit, akiket az Egyesült Államok Hadserege és szövetségesei fognak megölni, majd minden következő évben új embereket állítson a helyükre úgy, hogy a veszteség eközben nem ingatja meg az ország háborús erőfeszítéseit. Az amerikai Dél nem tudta elviselni a hadviselés ilyen természetű árát. 1861–1864-ben látszólag képes volt ereje fogyatkozása nélkül pótolni a harcban vagy betegség miatt elvesztett katonákat, de a sebezhetetlenség látszata megtévesztő volt. A háború fokozatosan halálra vérezte a Délt, miközben a népesebb Észak, bármennyire is megszen-

vedte a hadviselést, pótolta veszteségeit, és folytatta a harcot. Ahogy Észak fokozatosan elemészttette a Dél – körülbelül egymillió főnyi – hadra fogható férfiallományát, ugyanúgy pusztították seregei mind nagyobb mélységben a törzsterületét. A shiloh-i hadjárat, a súlyos veszteségek okozása mellett, az első lépés volt Grant a Dél kettészakítását célzó stratégiájában. A kettészakítást pedig az apró darabokra szaggatás követte, először amikor Grant átvágott Dél-Tennesseeen, hogy elérje Georgia déli részét, majd amikor elválasztotta a Mély Délt a határvidéki államoktól. Ezt követően Grant egyre kisebb töredékekre tudta szétmorzsolni a Délt, és közben egész idő alatt súlyos embervesztést okozott a déli seregeknek.

A Dél, azaz egészen pontosan a Lee tábornok vezette Észak-virginiai Hadsereg, nem tudott hasonló kárt okozni Északnak. Lee betörései Pennsylvaniába és Marylandbe alig voltak többek nagy léptékű portyáknál. Egyikkel sem foglalt el állandó hídfőállást, és bár Lee súlyos embervesztést okozott Északnak, különösen Antietamnál és Fredericksburgnál, a csatái neki magának is sokba kerültek. Betörései kudarc után pedig Lee nem rendelkezett többé a keleti hadszíntéren alkalmazható stratégiai elgondolással. Mindössze erőteljes védekezésre volt képes, és közben figyelte, hogyan fejleszti ki Észak a maga egyre hatékonyabb stratégiáját nyugaton.

Az amerikai polgárháború az egyik legrajtélyesebb a történelem nagy háborúi közül. Rejtélyes, mert meglepetésszerűen tört ki, és rejtélyessé teszi a heveség is, amellyel tüze elterjedt. A rejtélyesség fő oka az, hogy hogyan törhetett ki polgárháború egy olyan országban, amelyik története kezdete óta az emberek közötti béke eszméjének, a benne élők testvériségének szentelte magát, amint azt a polgárháború kitörése pillanatában legnépesebb városának neve – Philadelphia – hirdette is országnak-világnak. A polgárháborút rejtélyessé teszi emberi geográfiája is. Olyan háború volt, amely kezdetben a két főváros, Washington és Richmond közvetlen közelségében látszott gyökerezni, ám utána, mint valamilyen, a trópusi növényvilágból érkezett agresszív gyomnövényfajta, a virginiai csatamezőktől távol szökött szárba Tennesseeben, Missouriban és Louisianában, gyakran látszólag bármiféle külső behatás

nélkül. Abraham Lincoln, az új elnök, 1861-ben azt mondta, hogy „a háború bizonyos értelemben a rabszolgaság kérdése körül zajlik”, de 1862-ben és 1863-ban roppant erős, agresszív ágakat hajtott az akkori Egyesült Államok olyan részein is, ahol a rabszolgaság csak igen-igen alárendelt szerepet játszott a gazdasági és társadalmi életben. Csakugyan, amint ma már tudjuk, sok délit semmiféle személyes kapcsolat nem fűzött a rabszolgaság intézményéhez, sem rabszolgák tulajdonosaként, sem munkájuk igénybe vevőjeként. A rabszolgát jelentős számban tartó birtokosokat valójában gyakran nem szerették rabszolgát nem tartó szomszédjaik, bár ez nem tartotta vissza őket attól, hogy ezrével lépjenek be önként az új konföderációs hadseregbe, majd rémisztő vadsággal és csodálatra méltó katonai rátermettséggel harcoljanak a csatákban, amelyeket ez a hadsereg az Unióéval vívott. Van ennek a háborúnak még egy rejtélyes vonása: miért éreztek olyan férfiak, akiknek semmiféle ésszerű érdekük nem fűződött a háborúhoz, ellenállhatatlan késztetést arra, hogy olyannyira ádáz szenvedéllyel küzdjenek az északiak ellen, akik élet-helyzetüket tekintve gyakran semmiben sem különböztek szegény sorsú déli ellenfeleiktől? Délen a közvetlen személyes indítékok hiányát sok esetben az a közszájon forgó paradoxon fejezte ki a legvilágosabban, hogy „a gazdag ember háborúja, de a szegény ember harca”, ami azt a tagadhatatlan tényt hangsúlyozta ki, hogy a sűrke egyenruhás sorokban csak szórványosan fordultak elő nagy rabszogatartók vagy a fiaik, viszont tömegesen a csak küszködve megélő kisbirtokosok, és az olyan emberek, akik semmilyen tulajdonnal sem rendelkeztek.

Észak és Dél egymáshoz viszonyított gazdasági ereje még egy rejtélyes dimenzióval ruházta fel ezt a háborút. A naplófőkönyvek szintelen, de objektív mércéje szerint is a Dél anyagi erejéből nem futhatta volna komoly háborús erőfeszítés hosszú idejű fenntartására Észak ellen. A Dél egy főre számított vagyona meghaladta ugyan Északét, de csak a rabszolgák és az általuk megtermelt árunövények magas piaci értéke miatt; ez a vagyon pedig magántulajdonban volt. Az északi gazdaság tőke- és jövedelemértéke óriási arányban haladta meg a déli hasonló értékeit, mert Észak alapvető nyersanyagokat –

vasat, acélt, színesfémeket, szenet, vegyi anyagokat – állított elő nagy mennyiségben, és hozzáfért a világgazdasággal kapcsolatot biztosító közlekedési rendszerekhez, míg a Dél nem. Még kevésbé volt kielégítő a Dél készáru termelése. 1861-re Észak saját jogán szén- és acélexportőrré vált – 1900-ra az alapvető hadianyagokból termelése meg fogja haladni Nagy-Britanniáét. A külkereskedelmi sikereknek ez az áthelyeződése északra a polgárháború kitörésekor már érződött.

Az a tény, hogy egy olyan hadviselő fél lehetett képes a küzdelem huza-mosabb idejű folytatására, amely gazdasági erőben és a mozgósítható férfilakosság létszámában klasszisokkal maradt el a másik mögött; ahogyan Dél maradt el Észak mögött, az csak tovább fokozza e háború rejtélyességét.

ÉSZAK ÉS DÉL KETTÉSZAKADÁSA

Amerika más. Ma, amikor az amerikai „kivételesség”, ahogyan elnevezték, már tudományos kutatás tárgyává vált, hogy az Egyesült Államok – gazdaságát és katonai erejét leszámítva – kevésbé kivételes jellegű, mint volt azokban az időkben, amikor csak az Atlanti-óceánon vitorlás hajóval átkelve volt elérhető. Akkoriban, mielőtt az amerikai kultúrát Hollywood, a televíziós technológia és a nemzetközi zeneipar elterjesztette volna az egész világon, Amerika valóban másfajta hely és társadalom volt az Óvilághoz képest, ahonnan népe egykor elszármazott. Azok az európaiak, akik megtették a hajóutat, mindenféle különbségeket észleltek, nemcsak politikaiakat és gazdaságiakat, de emberieket és társadalmiakat is. Az amerikaiak nagyobb termetűek voltak, mint az európaiak – még a rabszolgáik is nagyobbra nőttek, mint afrikai ősük –, hála az amerikai farmok által megtermelt élelmiszerbőségeknek. Az amerikai szülők Európában ismeretlen szabadságot engedtek meg gyermekeiknek, és visszariadtak fiaik és leányaik olyan módokon való büntetésétől, amilyeneket az európai apák és anyák akkoriban még javában alkalmaztak. Ulysses S. Grant, az Unió hadseregeinek jövőd főparancsnoka és az Egyesült Államok jövőd elnöke, emlékirataiban felidézte, hogy

szüleimtől sohasem kaptam semmiféle dorgálást vagy büntetést. Semmiféle ellenkezésbe nem ütköztek az olyan ésszerű örömök, mint mondjuk a horgászás, vagy az, hogy úszhassak az egy-mérföldnyire futó patakban, hogy lovon meglátogassam a tizenöt mérföldnyire, a szomszéd megyében lakó nagyszüleimet, télen pedig korcsolyázzak vagy lovas szánózzak, amikor hó borította a tájat.¹

Olyan gyermekkor leírása ez, amelyet a kor legtöbb vidéken lakó, jómódú családnál éltek meg a gyerekek. A Grant család szerény jómódban élt, Jesse Grant, a jövődó elnök édesapja, saját bőrcserző vállalkozását vezette, és ugyanakkor jókora, művelhető földterületekből és erdőkből álló birtokán is gazdálkodott. Persze akkoriban a legtöbb tekintélyes amerikai család, márpedig a Grantek 1630-ban érkeztek az Újvilágba, jómódú volt. A gazdagság volt az alap, amelynek köszönhetően olyan fesztelenül bánhattak leszarmazottakkal, ugyanis nem kényszerültek gyermekeik korlátok közé szorítására csak azért, hogy szomszédok elvárásainak megfeleljenek. A gazdagok gyermekei mindazonáltal illedelmesen viselték magukat, mert megfelelően iskolázták őket, és rendszeres templomjárók voltak. A kettő együtt járt, bár nem elválaszthatatlanul. Lincoln a különösképpen elnéző apák közé tartozott, bár egyetlen keresztény felekezetnek sem volt vallását gyakorló tagja. A templomba járó – 1850 előtt túlnyomórészt protestáns – Amerika olvasta a Bibliát, és ezért az Északot a Déltől nem hivatalosan elválasztó Mason–Dixon-vonaltól északra az amerikaiak négyötöde tudott írni és olvasni. Majdnem minden Északon élő és gyakorlatilag az összes új-angliai amerikai gyermek járt iskolába, messze nagyobb hányaduk, mint Európában, ahol az írni-olvasni tudók aránya még Nagy-Britanniában, Franciaországban és Németországban is csak kétharmad körül állt. Amerika egyre inkább egyetemre járóvá is kezdett válni, már megalapították a felsőoktatás számos olyan intézményét, mint a Harvard, a Yale, a Columbia, Princeton vagy a College of William and Mary, sőt ezek már virágoztak is ekkoriban. Amerika azért tudta megalapítani és működtetni az egyetemeket, mert máris szemmel láthatóan gazdagabb volt Európánál. Gazdaggá tette a mezőgazdasága, bár egyelőre nem tartozott még az élelmiszer-exportáló országok közé, és egyre gazda-

gabbá tette az ipara is. Az újságok hazája volt, óriási újságotolvás közönséggel, nagyszámú helyi, valamint néhány széles körben terjesztett nagyvárosi lappal. Orvosi kara nagy létszámú és szakképzett volt, Amerika lakosainak találékonyságára és gépészeti tehetségére pedig minden külföldi látogató felfigyelt, ahogyan politikai életének lüktetően eleven és szenvedélyes jellegére is. Amerika akkor már az eszmék és mozgalmak országa volt, erősen ápolta a tudatot, hogy szabadságban született, és büszkén őrizte a forradalom* örökségét: az imperializmus tagadása alapításkori vezéreszméi közé tartozott. A polgárháborút megelőző évtizedekben Amerika ipari fellendülést élt meg, és zajlott saját, egyértelműen elkülönülő ipari forradalma. Anglia ipari forradalma a gőzgép fejlődésétől kapta lendületét, éltető üzemanyagául pedig a sziget bőséges szénkészleteinek és nagy fémérckészleteinek kiaknázása szolgált. A tizenkilencedik század eleji Amerika szintén belekezdett a szén és a vasérc feltárásába, amelyekből földje hatalmas készleteket rejtett, de kezdetben két másik energiaforrás hajtotta gombamód szaporodó gyárait és műhelyeit: a vízi erő és a fa. Új-Anglia (New England), New York és Pennsylvania folyóit vízikerekek forgatására fogták be, nagy kiterjedésű erdőségeiből pedig buzgón termelték ki a tűzifát. Európában addigra már régen elmúltak azok az idők, amikor erdőt irthattak azért, hogy fűtsenek a fával. A kontinens erdőségeit, Skandinávia és Oroszország belső részének kivételével, már nagyon nagy arányban kivágták, hogy termőterületet nyerjenek. Amerikában a fák még kellemetlen akadályt jelentettek, amelyeket ki kellett vágni, hogy a farmerek művelésre alkalmas földterülethez jussanak. A fa felfűrészelés után mindenféle építőanyag és ipari termék alapanyagául szolgált. Amerika erdőit irtani kellett, ha földjeit művelni akarták, és e folyamat során kéz a kézben haladt az iparosítás és a művelhető területek megtisztítása. Az 1830-as évektől kezdve New York több millió szekérrakomány fát fogyasztott el minden évben, amit Maine és New Jersey erdőiben vágtak ki és daraboltak fel. Csak

* Forradalom, forradalmi háború – az 1775–1783-as függetlenségi háború közkeletű megnevezése az Egyesült Államokban (a ford. megj.).

apránként fogtak hozzá a bányák nyitásához és fejlesztéséhez, kezdetben az angliai szénmezőkről és a walesi völgyekből érkezett bevándorlók, de 1860-ra, harminc év alatt a pennsylvaniai antracitmezőkön negyvenszeresére nőtt a termelés. Addigra már felismerhetővé vált az Egyesült Államok jellegzetes gazdaságföldrajzi képe, a terjeszkedő iparvidékek New York és Philadelphia mint központ körül, a kitermelés alatt álló szénmezők New Jersey, Pennsylvania és az Appalache-hegység Allegheny-vidékének területén, a kialakulóban lévő iparvidék Pittsburgh körül, valamint a virágzó textil- és gépipari zóna Új-Anglia déli részén. Északon a mezőgazdaságban dolgozók aránya a teljes munkaerő-állományon belül már 40 százalék alá csökkent, míg délen 80 százalék fölött maradt. A gazdasági térkép azt is megmutatja, hogy a St. Louis–Louisville–Baltimore vonaltól délre nem létezett ipari központ. Délen a lakosság kilenctizede élt vidéken, míg északon csak a negyede. A tűzifa szolgáltatta azt a gőzenergiát is, ami azokat a lapátkerekes hajókat hajtotta, amelyek 1850-re már minden hajózható vízi úton megjelentek, valamint a gőzmozdonyokat, amelyek akkoriban váltak megszokott látvánnyá, ugyanis Amerika tájain gyorsan épültek a vasútvonalak, amelyek összekapcsolták egymással az összes fontosabb várost és a partvidék kikötőit. 1850-re 9000 mérföldnyi vasúti pálya készült el az Egyesült Államokban, 1860-ra 30 000 mérföldnyi.* A fellendülés korai szakaszában a folyók, majd a hajózható csatornák szolgálták a személy- és teherszállítás útvonalául. A csatornahajózás kisebb vízi járműveit és a folyami hajózás nagyobb gőzöseit jelentőségben a vasút gyorsan megelőzte. 1850-re Amerika már felülmúlta Nagy-Britanniát, a vasúti forradalom őshazáját, az üzemelő vasútvonalak hosszában, sőt Amerika vasútvonalainak hosszúsága meghaladta a világ többi részén található vonalak összesített hosszát.

* 14 481 km és 48 270 km. 1 szárazföldi mérföld = 1,609 km; 1 tengeri mérföld = 1,853 km. A szerző külön jelzés nélkül váltogatja a kettő használatát a kontextustól függően. Bizonyos helyeken, a könnyebb olvashatóság kedvéért, az angolszász mértékegységeket metrikusra váltottuk át (a ford. megj.).

Az Egyesült Államok az ipari termékek jelentős hányadát még mindig Európából vásárolta, különösen Nagy-Britanniából, ahonnan az importált készáruk döntő többsége érkezett, ez azonban Nagy-Britanniának az ipari forradalom folyamatában szerzett kezdeti előnye miatt volt még egyelőre így. Az évszázad végére már nem ez lesz a helyzet. A század végéig elteltő évtizedek alatt Amerika megszűnt döntő mértékben vidéki ország lenni, és átalakult urbanizált államszövetséggé. A polgárháború kitörésekor Amerikában többen éltek vidéken, mint a városokban – Délen jóval többen –, de a trend úgy alakult, hogy a városlakók száma utolérje, majd meghaladja a vidékiekét. Gyilkos iramban alapították a városokat, és azok egyre gyorsuló tempóban növekedtek. A gyarmati telepések régi városai, Boston, New York, Philadelphia, Baltimore, megtartották jelentőségüket, de új nagyvárosok jelentek meg és indultak növekedésnek, különösen az Appalache-hegység túlsó oldalán, de még a Mississippin túl is. Egy ideig Cincinnati ígérkezett a legjelentősebbnek az új metropoliszok közül, de gyorsan megelőzte Chicago, amelynek lakossága az 1840-es 5000-ról 1860-ra 109 000-re duzzadt. Akár azt is mondhatjuk, hogy Chicago csak lépést tartott magával az Egyesült Államokkal, amelynek népessége az 1800-as 5 306 000 főről 1850-re 23 192 000 főre nőtt. E növekedés egy részét a bevándorlás adta – bár a tömeges bevándorlás évtizedei majd csak a távolabbi jövőben jönnek el –, tehát a népesség gyarapodása döntő mértékben a magas születési arányszámnak volt köszönhető. Az Egyesült Államok bámulatos termelőképessége miatt mindenkinek jutott munka, aki úgy határozott, hogy a városok valamelyikében akar lakni, míg az Appalache-hegységen és a Mississippin túl fekvő új államokban bőségesen rendelkezésre álló művelhető földek azokat vonzották nagy számban, akik a farmeréletbe kívántak belevágni, vagy akik már gazdálkodtak valahol, de jobb földre vágytak. Bármerre tekintett a látogató az Egyesült Államokban, az ország növekedett.

Szó sem volt arról, hogy Amerikában visszaszorul a földművelés. Éppen ellenkezőleg: az 1860-at megelőző húsz esztendőben a szubkontinens hatalmas területeit vonták művelés alá, de ezt a munkát az országon belül

lakóhelyet váltók végezték el, akik feladták az Új-Anglia, Virginia és a két Carolina gyenge minőségű, kiélt talajain birtokolt farmjaikat, hogy székéren nyugatra vándoroljanak, a Mississippi és a Missouri völgyében és azon túl rendelkezésre álló új területekre. A szövetségi földpolitika bátorította ezeket a belső migránsokat. 1800-ban az állami földeket angol holdanként 2 dollárért adták, és a vételárnak a negyedét kellett azonnal kifizetni, a fennmaradó részt pedig további négy év alatt. 1820-ra az árat 1,25 dollárra csökkentették. A földet 640 angol holdas egységekre osztva árusították. 1832-re a kormányzat már az egység negyedének a negyedét, 40 angol holdat is hajlandó volt eladni a jelentkezőknek. 1862-ben a Kongresszus elfogadta a Családi Birtok Törvényt, amely 160 angol holdat ingyen a letelepülő tulajdonába adott, ha öt évig megművelte. Ez a jogszabály gyakorlatilag magánkézre adott nyolcvanmillió angol holdnyi állami földet, és félmillió embert juttatott birtokhoz.* Az amerikai földpolitika teremtette meg az olyan államokat, mint Ohio, Indiana vagy Illionis, tulajdonképpen az egész Középnugatot. Amikor a betelepülés súlypontja továbbvándorolt Iowa, Kansas és Nebraska prérijeinek még távolabbi területeire, a kiosztott birtoktestek közül a legjobbakat az elsőnek érkezők kapták. A prériket a telepesek egy, ott egyébként nem jellemző nedves időjárású periódus alatt foglalták el, így a bőséges csapadéknak köszönhetően évekig bő aratás volt a szorgalmasan dolgozó gazdálkodók jutalma.

Az új államokban nem kizárólag szabad emberek telepedtek le. A gyapottermeléssel megszerezhető profit nyugat felé, az új területekre csábította az ültetvénytulajdonosokat az 1830 és 1850 közötti időszakban, elsősorban Alabama és Mississippi „fekete övének” sötét, termékeny talajú régióiba, sőt olyan távolra is, mint Texas folyó menti vidékei. Számítások szerint 800 000 rabszolgát költöztettek tulajdonosaik az atlanti partvidékről az ország belső területeire 1800 és 1860 között.

* 1 angol hold = 0,405 hektár; 640 angol hold = 259 ha; 40 angol hold = 16,2 ha; 160 angol hold = 65 ha; 80 000 000 angol hold = 32 400 000 hektár (a ford. megj.).

Amerikának nemcsak a népessége nőtt, hanem a gazdasága is. A gyapotot kivéve nem tartozott még az exportáló államok közé, mert óriási belső piaca mindent elfogyasztott, amit csak meg tudott termelni. Az 1850-es években egész Amerika javában iparosodott, különösen azok a részei, amelyeket a tizennyolcadik század óta folyamatosan laktak: Új-Anglia, Pennsylvania, New York és Virginia bizonyos régiói. Az iparosítás központja Connecticutban volt, amelyet a folyóknak és csatornáknak köszönhetően kiváló belvízi közlekedési hálózat kötött össze a régió más részeivel, és ugyanakkor pazarló bőségben rendelkezett a gyárak gépeit hajtó vízi energiával is. Amerikában már iparilag fejletlen nemzetgazdaságként is rendelkezésre állt a kereslet és a vásárlóerő az új-angliai műhelyek és gyárak kibocsátotta termékmennyiség megvásárlására, ezek az üzemek pedig olyan módszerek alkalmazásával működtek, amelyeket idővel az egész világon utánozni fognak. Connecticut volt az a hely, ahol az a valami, amit majd „amerikai gyártási rendszernek” fognak nevezni, elsőnek honosodott meg. Az amerikai szisztéma a lényegét pontosan leíró „csereszabatos alkatrészek rendszere” elnevezés alatt is ismertté vált. Az iskolázott és szakmailag jól képzett munkások megtanulták olyan szűk tűréshatárokat tartva előállítani a fém vagy fa alkatrészeket, hogy véletlenszerűen kiválogatott alkatrészekből is összeszerelhetővé vált a végtermék. Ilyen végtermék volt az amerikai hadsereg puskája, a Springfield. Olyan kedvező benyomást tett a springfieldi fegyvergyárba látogató brit szakértőkre, hogy a brit kormány saját, éppen a krími háború igényeinek kielégítésén dolgozó, enfieldi fegyvergyára számára amerikai puska gyártó gépeket vásárolt. Amikor 1861-ben az amerikai kormány szorongató fegyverhiánnyal szembesült, mert hirtelen hatalmas mennyiségben lett szüksége puskára, az igényeket jelentős részben az enfieldi arzenál elégítette ki. Mivel Springfield és Enfield terméke majdnem ugyanazzal az űrmérettel készült – az Enfieldé kicsit nagyobb volt –, az amerikai töltények mindkét puskába kielégítően illettek, igazából annyira jól, hogy az Unió katonái nem tettek különbséget a Springfield és az Enfield-puskák között. Ezért aztán számos jó republikánus olyan fegyverrel ment a csatába, amelyik a zárszerkezet lapján a VR betűket viselte egy korona

alatt. A „csereszabatos alkatrészek rendszere” az álló, fali, valamint zsebórák, háztartási és mezőgazdasági gépek gyártását és összeállítását is lehetővé tette, valamint növekvő számú olyan élőmunka-megtakarító eszközt, melyekkel az amerikai feltalálók ötletessége ajándékozta meg a világot. Amerika krónikus munkaerőhiánnyal küszködött, városban és vidéken egyaránt, ezért tehát bármely eszközt, amely megtöbbszörözhetette a kéz munkateljesítményét, villámgyorsan használatba vettek. A varrógépet, amely lehetővé tette, hogy a háziasszonyok otthonról öltöztessék önmagukat és családtagjaikat, vagy azt, hogy a helyi varrónő üzletasszonyként próbáljon szerencsét, Amerika-szerte széles körben kezdték használni, amint megfelelően tökéletesítették a szerkezetét. Az amerikai gazdák ugyanakkor kaszáló- és kéveköto-arató gépeket, valamint vetőgépeket vásároltak azoknak a feladatokat a megoldására, amelyekhez hiányzott a munkaerő. A gépesítés leglényegesebb darabja a tizenkilencedik század előtről származott. Ez az Eli Whitney által 1793-ban feltalált gyapotmagtalanító gép volt, egy olyan berendezés, amely elválasztotta a gyapotszálat a magtól, pontosabban a magháztól, melyen nőtt. A magtalanító forradalmasította a gyapottermelést. A munkának az a részfolyamatát, amely addig egy rabszolga egyórányi kemény munkáját igényelte egyetlen fontnyi* gyapot előállításához, a gép néhány perc alatt elvégezte. A nyers gyapot igen csekély hányadából gyártottak készterméket Délen. A Délnek, miután a nyers gyapotot északra küldte megfonni, utána vissza kellett vásárolnia megszótt kelme vagy készruha alakjában.

Társadalmuk jól látható kettészakadásának hátterében a Dél függése húzódott meg Észak ipari erőforrásaitól. A Dél még mindig mezőgazdasági és vidékies jellegű volt, olyanformán, ahogyan Észak volt az a tizennyolcadik században. A legtöbb déli valamilyen kisebb-nagyobb birtokon élt, és a pusztta megélhetéséért küzdő farmerként dolgozott. Kukoricát, valamint gumós gazdasági növényeket termesztettek, sertést tenyésztettek, és amit megtermeltek, annak legnagyobb részét ők maguk el is fogyasztották, vagy helyben

* 0,45 kg (a ford. megj.).

adták el, miközben az északiak a tizenkilencedik században kezdtek vidékről a városokba vándorolni, ahol rendszeres bért hozó munka várta őket. A háborút vívó két ellenfél csapatainak készsége a fraternizálásra a hivatalos és nem hivatalos tűzszünetek idején és mindkét fél katonáinak hajlandósága a fogságba esésre ellentmond annak az elképzelésnek, hogy északon és délen két drasztikusan eltérő társadalom élt volna. Az amerikaiak a háború ellenére amerikaiak maradtak. Az akcentustól eltekintve, márpedig sok északi panaszkodott, hogy alig érti a déliek beszédjét, a két fél katonái sokkal jobban hasonlítottak egymásra, mint amennyire különböztek. Túlryomó többségükben mindkét sereg katonái a húszas éveikben járó vidéki fiúk voltak, földművesek fiai, akik a családi gazdaságot hagyták el, hogy beálljanak a hadseregbe. Mindennek ellenére Észak és Dél különbözött, és különbségeik megmutatkoztak hadseregük jellegében is.

A déliek szinte kivétel nélkül kisvárosi fiúk voltak vagy kisbirtokos farmerek fiai. Csak kisebbségük tartozott a rabszolgatartók közé. A Dél ötmillió fehér népességből mindössze 48 000 fő minősült ültetvényesnek, vagyis húsznál több rabszolga tulajdonosának. Csak háromezren rendelkeztek száznál több rabszolgával, és csak 11-en ötszáznál is többel. Ez az utóbbi két csoport igazán elképesztő gazdagságot mondhatott magáénak abban az időben, amikor egy egészséges, fiatal mezei munkás ezer dollárba került. A fehér oszlopos udvarház, körülötte árnyékadó fákkal, illő távolságra az ültetvényen dolgozó rabszolgák kunyhóitól, tényleg létezett, de a kívülállók képzeletében sokkal jelentősebb számban, mint a valóságban. A Délen élő négymillió rabszolga felének olyan ember volt a tulajdonosa, aki húsznál kevesebb rabszolgát birtokolt. A legtöbb rabszolgatartó csak egyet vagy kettőt, akit önálló farmján dolgoztatott, ahol kukoricát termesztettek – amelyet más szóval neveznek meg az amerikai angolban, mint a szigetországiban* –, és disznót hizlaltak. A déliek döntő többsége máról holnapra élő szegény farmer volt, aki egyetlen rabszolgát sem mondhatott a magáénak.

* Az amerikai angolban *corn*, a brit angolban *maize* (a ford. megj.).

Innen ered az a háború alatt sokat idézett mondás, amelyet különösen olyankor emlegettek, amikor a hadiszerencse a Konföderáció ellen fordult, hogy „a gazdag ember háborúja, de a szegény ember harca”. A Konföderáció legtöbb katonája mostoha viszonyok között élő szegény ember volt, és ez a körülmény az oka annak, hogy újra és újra felmerül a kérdés: „Ha így van, miért harcoltak a déliek olyan sokáig és olyan jól?” A válasz részben az, hogy a legtöbb déli ragaszkodott a rabszolgaság intézményeihez, és vágyott rá, hogy rabszolgát birtokolhasson, mert délen ez a jómód és a siker csálhatatlan jelének számított. A déli politikai életet a rabszolga-tulajdonosok uralták, és a déli ember rabszolgák vásárlása révén kapaszkodott feljebb a társadalmi ranglétrán, lépett elő kisbirtokosból nagybirtokos farmerrá, sőt végül talán ültetvényessé. Mi több, a rabszolgaság volt az a rendszer, amelyen a déli társadalom alapjai nyugodtak. Mivel a rabszolgák létszáma a Dél számos vidékén meghaladta a fehérekét – Dél-Carolinában és Alabamában ők alkották a lakosság többségét –, és a többi állam sok kisebb régiójában is többen voltak, mint a fehérek. Délen a társadalom irányítását szavatoló tényezőnek tekintették a rabszolgaságot.

Annak ellenére, hogy az ültetvényeseket mint osztályt gyakran kritizálták az alattuk elhelyezkedő osztályok, továbbra is megmaradtak az irigység és a féltékenység tárgyának. A két érzelem nem nélkülözte a realitás elemét, mert sok délinek valóban sikerült az ugrás a kisbirtokosok közül az ültetvényesek közé. Az azonban kétséges, hogy a társadalmi felemelkedésben sikeres férfiak közül sokan lettek volna jelen a Konföderáció hadseregének soraiban, amelynek legénységi állományában aránytalanul nagy számban képviseltették magukat a Dél felföldi régióinak, Georgia, a két Carolina és Virginia belső, hegyes-dombos vidékeinek lakói. A déli katona a gyapottermesztésre alkalmatlan, szegényes környezetben kapott szigorú neveltetésnek köszönhette legendás edzettségét.

A tipikus északi katona szintén farmról jött, olyan családi gazdaságból, ahol az édesapja volt a gazda, és amelyet idővel ő örökölt. A déli katonától eltérően, akiben élt a rabszolgatartók sorába lépéssel elérhető társadalmi fel-

emelkedés ki nem mondott, de mindig jelen lévő vágya, az északi nem délgethette a felemelkedés hasonló reményét, hacsak el nem hagyta a farmot, és be nem költözött a városba, és nem vállalt munkát bér munkásként. Az emberek a vidéknek a város kedvéért való elhagyásával változtatták meg az életüket, és a tizenkilencedik századi Amerikában sokkal gyorsabban, mint Európában. A gazdasági felszabadulás reménye volt az a tényező, amelyik az Óvilágból bevándorlóként érkező tömegeket Amerikába vonzotta, és bár számuk a polgárháború kitörésekor csökkent, a bevándorlás sohasem állt le. Az északi újonc szinte bizonyosan számos évet töltött iskolában, és valószínűleg a nagy protestáns felekezetek egyikének, a metodistának, a presbiteriánusnak vagy a baptistának volt a tagja. A vallásos hit és a gyakorló vallásosság a katonák kisebbségét jellemezte a legtöbb északi ezredben, ez azonban általában befolyásos kisebbség volt. John Gould százados, a 10. Maine-i Gyalogezred tisztje feljegyezte, hogy

fájdalmas volt annak tudatában lenni, milyen kevés mélyen hívő keresztény akadt a mi nagy létszámú ezredünkben – számuk nem érte el az ötvenet –, de vitán felül áll, hogy az ezredet minden tekintetben különbé tette a maroknyi ember jelenléte. Jó példát mutattak, mert jó katonák voltak – az igaz ügyért küzdő keresztény katonák mindig mintakatonák. Az ezredet minden egyes megpróbáltatásakor erősebbé tette, hogy volt egy maroknyi keresztény katonája.²

A konföderációs ezredeknek szintén megvolt a keresztény magjuk, de némi különbséggel, ugyanis a Dél kereszténységét kompromittálta a rabszolgasághoz fűződő zavaros viszonya, amely a baptista és a metodista egyházak háború előtt belső szakadásához vezetett. Ennek következtében még a hívő konföderációs katonák is táplálhattak heves, keresztényhez méltatlan érzelmeket, például lelkesen üdvözölhették az Unió fekete katonáinak legyilkolását a Kráter csatájában 1864-ben, valamint az egyes fogságba esett feketék megölését. Az ültetvényes társadalom etikája szintén lejáratta a déli kereszténységet. Abban az Amerikában, amely a legfennköltebb értéknek tekintette a családot, valamint a családját és a férje közötti megszentelt köteléket, a rabszolganők szexuális tárgyként való használata az ültetvényes és fiai által, valamint a félvér unoka-

testvérek jelenléte az ültetvények rabszolgaszállításain állandó sértést jelentett a déli ültetvényes feleségek és leányok számára. Semmi hasonló nem fordult elő az északi társadalomban, amely azt gyakorolta, amit prédikált. A keresztény család északon valóban létezett, és ereje segítette a keresztény nőt, akire kiváló példa Harriet Beecher Stowe, a *Tamás bátya kunyhójának* írója, aki az abolitionizmus félelmetes élharcosa volt, amire számtalan példa akadt.

Amint az északi katona, 1863-tól, kezdte saját szemével is szemügyre venni a Délvidéket, megerősítést nyert kritikus véleménye. A déliek, a legszegényebb önellátó farmokon tengődő igazán szegény fehéreket leszámítva, egy főre számítva gazdagabbak voltak, mint az északiak. Ez a helyzet azért állt elő, mert a rabszolgák tőkeértéke nagyon magas volt, a rabszolgák tulajdonlása viszont igen egyenetlenül oszlott meg. Északi szemmel nézve azonban a déliek szegények voltak. Ez a déli életforma miatt volt így. A déliek nem gondozták úgy a házaikat, ahogyan az északiak, és a kertet meg általában a ház környezetét sem tartották olyan takaros rendben. Elegáns déli nők megengedték maguknak, hogy fekete szolgálók rongyokban kísérik őket. Az északiak arra is hajlamosak voltak, hogy feketéik állapota alapján ítélik meg a délieket. Ha a feketék sok hibával beszéltek és tudatlanok voltak, abból az északi katonák azt a következtetést vonták le, hogy ez azért van így, mert ilyen példát mutatnak nekik gazdáik és gazdasszonyaik.

Mindazonáltal, az északi és a déli társadalom valóban meglévő különbségeinek ellenére, a két ellenfél katonái közötti sok volt a hasonlatosság. Ahogy a háború elhúzódott, kíméletlensége és megpróbáltatásai rajtahagyták nyomukat a legénységi állományú katonákon, ami a legkevésbé sem meglepő. Ugyanazt élték át, és ezt a ténytet a katonák fokozatosan fel is ismerték. Az északi katonák, akiket jobban élelmeztek és általában is, mindenfajta anyagi utánpótlással különbül láttak el, mint ellenfeleiket, idővel csodálni kezdték Johnny Rebet. Volt benne „keménység”. Olyan körülmények között is tette a dolgát, amelyek még a legkeményebb férfiak állóképességét is próbára tették. Johnny Reb általában különb embernek tartotta magát Billy Yanknél, és ez a

vélekedés a háború alatt sokáig makacsul tartotta magát. * Az első csata – az első Manassas, avagy az első Bull Run – végeredménye is igazolni látszott ezt. Az első golyóváltásig nem mutatkozott igazán jelentős különbség Észak és Dél között. Amint elkezdődött a vérontás, nagyon is jelentős különbségek látszottak felszínre kerülni. Ami a különbséget végül is igazolta, az maga a háború volt, ez az önbeteljesítő jóslat.

A Dixie – az Egyesült Államok szárazföldjének a Mason–Dixon-vonaltól délre fekvő része – fokozatosan jól elhatárolható entitássá alakult 1860 előtt. Nem volt ez így történelmileg. Igazából a Dixie még a Konföderáció alatt sem volt sohasem „az Egységes Dél”. Területe, gazdasága és népe túlságosan sok és sokféle különböző elemből állt ahhoz, hogy kohézióra képes egységet alkosson. Ráadásul a „déliség” határa állandóan változott, ahogyan ma is. Túlnyúlt a Mason–Dixon-vonalon, hogy behatoljon Dél-Illionisba és New Jersey egyes részeire, olyannyira, hogy Princetont déli egyetemnek tekintették. Habár a déliek többsége 1860-ban régen bevándorolt angolok leszármazottja volt vagy skót-ír (ahogyan az amerikaiak az Észak-Írországból érkezett telepeseket nevezik), a népességen belül akadtak fontos csoportok, amelyek más irányokból érkeztek. Charleston és Savannah polgárai sok esetben Barbadosról származtak, míg New Orleans lakosainak ősei igen gyakran a Mississippin ereszkedtek le a kanadai Új-Franciaországból, és útjuk közbülső állomásaiként olyan más elfranciásodott városok szolgáltak, mint Missiouriban St. Louis vagy Kentuckyban Louisville. A Dél abban sem volt egyszínű, ahogyan gazdagságára szert tett. Mert a Dél gazdag volt. Szabad lakosainak egy főre számított vagyonát északi polgártársaik vagyonának kétszeresére becsülték. Nem a teljes bevételük származott azonban gyapotból. A gyapot kényes haszonnövény. Csak bizonyos talajokon és sajátos időjárási viszonyok között terem igazán jól. Ezért aztán gazdagon virult a talaja okán „fekete övnek” nevezett területen, a Mély Délen, a Georgia és a két Carolina partjai előtt fekvő Sea-szigeteken,

* Johnny Reb – a déli katona közkeletű, enyhén ironikus megnevezése az északiaknál (a *rebel* – „lázadó” szóból). Billy Yank – az északiak megnevezése a délieknél (a ford. megj.).

és bizonyos fajtaváltozatai megtalálták a helyüket Texas csapadékosabb tájain is. Alig termesztették viszont Virginiában, ahol a dohány maradt a fő termék. A Mississippi-deltában a cukornád volt az uralkodó haszonnövény, a két Carolina és Georgia mélyen fekvő részein pedig a rizs.

A rabszolganépesség létszáma és a rabszolgatartás jelenléte szorosan összefüggött a termesztett fő növényfajták földrajzi eloszlásával. A rabszolgák a legsűrűbb tömegben Dél-Carolinában, valamint a Mississippi mentén éltek, Alabamában és Mississippiben, továbbá Virginia északi és középső részén. A rabszolgák alkották a lakosság többségét Dél-Carolinában, de nem csak ott. Majdnem a felét tették ki a teljes Dél népességének, több mint a felét a Régi Délének. A teljes fehér népességen belül csak egy kisebbség foglalkozott rabszolgatartással, ám a húsz vagy több rabszolgával rendelkező rabszolgatartók alkották azt a déli uralkodó osztályt, amelyik a gazdasági és a politikai életben egyaránt meghatározó szerepet játszott. A Konföderáció első Kongresszusában a képviselők 40 százaléka tartozott a húsznál több rabszolgát tartók csoportjába, és nagyon kevés képviselő akadt, akinek egyetlen rabszolgája sem volt. A rabszolgabirtoklás volt mindannak a mércéje, ami fontosnak számított a polgárháború előtti Délen: nemcsak a vagyonnak – húsz egészséges rabszolga húszezer dollárt ért a piacon –, hanem a társadalmi helyzetnek, a helyi hatalomnak, sőt az otthoni jólétnek és kényelemnek is. A többletpénzt a háború előtti Délen majdnem mindig további rabszolgák vagy további földterület vásárlásába fektették, mely utóbbinak a megművelése azután újabb rabszolgákat igényelt. A nagyon nagy birtokok urai akár száz vagy még több rabszolgát is birtokolhattak. A nagybirtokokat ültetvény formában szervezték meg, a rabszolgák kunyhóiból álló kolóniával a nagy ház közelében, amely általában neoklasszicista stílusban épült, portikusszal, istállókkal és a közelben a rabszolga-felügyelő szállásával. A nagy ültetvényeken zajló élet látomása, abban a formában, ahogyan azt az elképesztő sikert aratott *Elfújta a szél* című regény, illetve a belőle készített hollywoodi film megörökítette, egyaránt rabul ejtette az amerikaiak és az európaiak képzeletét. A nemesi cím nélküli arisztokrácia látomása, a kényelmes életé, az ellentmondást nem tűrő uraké

és a tiszteletet parancsoló hölgyeké, az őket kiszolgáló kiváltságos helyzetű háztartási rabszolgáké, akiket régi kapcsolatuk a családdal arra is feljogosít, hogy őszintén beszéljenek az egykor gyermekként az ő gondjaikra bízott, és azóta felnőtt gazdáikkal. Ennek a látomásbeli életformának a hétköznapiját pazarló bőségű lakomák, gyakori társasági összejövetelek és gondoktól nem zavart prosperitás jellemezte. Az *Elfújta a szél* világa kevés helyen létezett a valóságban, de tény, hogy létezett, és ez a világ szolgáltatta a mintát, amelyet a kisebb ültetvényesek, sőt a társadalmi ranglétra egy lépcsőfokával lejjebb, a módos farmerek is utánozni igyekeztek. A Dél gazdagsága folyamatosan nőtt az 1850-es években, ha másért nem, azért, mert nőtt a rabszolgák ára. A gyapot piaci ára 1845-től megduplázódott, és a nagy termelők hatalmas profitra tettek szert, akár tőkéjük 20 százalékára is. Ennek jelentős hányadát pedig az ültetvényes életforma fényűző kellékeire, divatos európai ruhákra, drága tenyészlovakra és francia borra költötték. Sok nagyültetvényes egyáltalán nem lakott a birtokán, hanem intézőkre bízta az igazgatást, és az államok fővárosaiban vagy a megyeszékhelyeken töltötte napjait, különösen az olyan városokban, mint Dél-Carolinában Charleston, Mississippiben Natchez vagy New Orleans új Kert Nyegede.

A déli városok, avagy amerikai szóhasználat szerint a „nagyvárosok”, azonban, északi megfelelőikhez hasonlítva, mind kicsik voltak. A leggyorsabban az alabamai Montgomery, a Konföderáció első fővárosa, növekedett, de mindössze 36 000 lakosa volt az elszakadás pillanatában, egy olyan korban, amikor Chicagóé húsz év alatt 109 000 főre nőtt, és mind St. Louis-é, mind Cincinnatié meghaladta a 160 000-et. Richmond és Petersburg lakossága az elszakadáskor együttesen is csak 56 000 főt tett ki, a Mississippi alsó folyása és az atlanti partvidék között pedig egyáltalán nem voltak nagyvárosok. Charleston lakossága a polgárháborút megelőző években egyesén csökkent. A Dél erénnyé emelte a vidékies jelleget, kihangsúlyozva az alapító atyák Amerikájának pásztorjátékokba illő idilli jellegét, de ez a vidékiesség valójában azt mutatta, hogy a Dél egyre inkább hátrányba kerül Északkal szemben a versenyképességet tekintve, sőt viszonylagosan hanyatlóban van. Az

ipar szempontjából a két országrészt össze sem lehetett hasonlítani. A függetlenség elnyerésekor az Egyesült Államok lakosságának fele lakott a Mason–Dixon-vonaltól délre. 1860-ra a lakosság fele az Appalache-hegységtől nyugatra élt, többségük a Mississippi-völgyben.

A Dél Északkal szembeni gazdasági versenyképességét oktatási rendszerének visszamaradottsága is korlátozta. A fehér népesség 20 százaléka volt írástudatlan, míg ugyanakkor az új-angliaiak 95 százaléka tudott írni és olvasni. A déli gyermekek egyharmada járt iskolába, míg az új-angliaiaknak a háromnegyede, és majdnem ugyanilyen sok az atlanti és a középnyugati államokban is.

Az analfabetizmus szegénységben tartja az embereket, és a déliek szegények voltak. 1860-ban az Egyesült Államok lakosságának fele mindössze a nemzeti vagyon egy százalékát birtokolta, de a kockázatvállalásra kezdeményezőkézségükből kifolyólag hajlamos északiaknak módjukban állt, hogy oly módon növeljék a vagyonukat, hogy a farmról elvándorolnak a városba, amit meg is tettek.

Nem a gyapot volt a Dél mindenütt jelen lévő termesztett növénye, hanem a kukorica, amelyből durva szemcséjű lisztet őröltek, hogy kukoricakenyeret süssenek vagy kását főzzenek. A kukorica takarmányként is fontos volt, főleg disznót hizlaltak vele. A Dél étrendjének alapvető fogása – a nagy ültetvényesek házain kívül – a kukoricakenyér, a puliszka és a disznóhús volt. Ugyanezt ették a rabszolgaszállásokon is, bár több kukoricával és kevesebb disznóhússal.

A legtöbb amerikai képét a rabszolgaságról az ültetvények élete alakította ki. Az ültetvényen fordultak elő rabszolgák a legnagyobb koncentrációban, és a rabszolgalelet jellemző vonásai, az elnyomást megtestesítő és az elbűvölők egyaránt, ott nyilvánultak meg a leglátványosabban. Abban, hogy az elbűvölő vonások is léteztek, a rabszolgatartás legnekikeseredettebb ellenzőin kívül mindenki egyetértett. A gazdák és a gazdasszonyok általában, önértéküket felismerve, de emberiségéből és szeretetből is törődtek rabszolgáik jólétével, sőt még boldogságával is. Vallási ünnepeket és zenés-táncos mulatságokat rendeztek nekik, megvendégelték és megajándékozták őket, és megünne-

pelték a nevezetesebb eseményeket, a gyermekek születését és a házasságkötéseket (bár a rabszolgák között kötött házasságot a rabszolgartartó államok jogi értelemben nem ismerték el, hiszen az ültetvényes fizetőképessége végső soron azon múlt, képes-e szabadon készpénzre váltani befektetett tőkéjét rabszolgái piaci értékesítésével). Az emberbarátság időszakai még a legnagyobb jóakarattal igazgatott ültetvényeken is mindig a szigoréval váltakoztak: a rabszolgákat rendszeresen megkorbácsolták rossz magaviseletért vagy lustálkodásért. Az ültetvény társadalma lényegéből adódóan az elnyomásra épült. Még a jóságos gazda is, akit oly gyakran ismert fel a magáiban a rabszolga vagy a volt rabszolga, egy olyan büntetőrendszer hatalmi piramisának csúcsán állt, amelyben a felügyelő – ha alkalmaztak ilyet, márpedig általában alkalmaztak – adta ki a parancsokat, a munkavezetők, avagy a „hajcsárok” rétegének közvetítésével, akik jelentették a vétségeket. A felügyelői állásokat gyakran az ültetvényesek fiai töltötték be, akik így sajátították el a birtok irányításának mesterségét; vagy azért vállaltak munkát, hogy pénzt gyűjtsenek maguknak föld és rabszolgák vásárlására. Létezett a hivatásos felügyelők rétege is, akik alapvetően saját maguk fenntartására vállaltak munkát, de munkavállaláskor esetleg abban is a reménykedtek, hogy akár tőkét is gyűjthetnek. Ez jellemzően egy bizonytalan helyzetű csoport volt, amelynek tagjait gyakran elbocsátották, vagy azért, mert nem dolgoztak az elvárt hatékonysággal, vagy azért, mert a rabszolgák fegyelmezése szempontjából kívánatosnak tartották a személyzet váltogatását.

Az önérdek arra készítette a rabszolgartartókat, hogy törődjenek rabszolgáik jóllétével, tehát nagy többségüket megfelelően élelmezték. Lakóhelyük azonban korántsem volt lakályosnak mondható, mert az egyetlen helyiségből álló rabszolgakunyhó télen hideg volt, nyáron pedig bűdös, és minden évszakban ellepték az élősdiék és a kórokozók. A betegségek mindig jelen voltak a rabszolgák szállásain, nagyon kevés rabszolga érte meg a hatvanadik életévét. A jó életüket fenyegető igazi veszély azonban nem a betegség, hanem társadalmi helyzetük bizonytalansága volt. Arra nem létezett elfogadott jogorvoslat, mert az amerikai jog nem ismerte el a rabszolgák között

kötött házasságot, annak ellenére sem, hogy maguk a rabszolgák tiszteletben tartották, sőt gazdáik egy része is elismerte. Jóindulatú gazdák birtokaiban a házasságkötést ünnepélyes keretek között szabályosan rendezték meg, egy fekete vagy fehér prédikátor vezetésével, bár átszerkesztett formában, ugyanis a házasulandók nem tudtak vagy nem akartak a „míg a halál el nem választ” formulával örök hűséget esküdni. Sok rabszolga családos állapota élethosszig tartott. Ám még a legtisztességesebb rabszolgatartó sem garantálhatta, hogy inséges időkben a pénzsűke nem fogja rabszolgák eladására kényszeríteni. Éppen ezért a rabszolgák néha – körütekintésből – így esküdtek: „míg a távolság el nem választ”. Ugyanígy egyes gazdák szintén ebből az okból nem engedélyezték a szabályos egyházi szertartást, viszont megjelentek a „seprűnyélesküvőkön”, amelyeket azért neveztek így, mert a vőlegény és a menyasszony azzal jelezte kötelezettségvállalását, hogy együtt átugrottak egy seprűnyél fölött.

Egyes rabszolgatartók bátorították a feketék „házasodását”, mert hozzájárult a megelégedettség és a stabilitás érzéséhez az ültetvényen, erősítette a fekete közösséget. Azzal nyújtottak támogatást, hogy segítettek a rabszolgáknak szálláshelyük építésében – ez az ültetvényekről szóló irodalom „kunyhója” –, és földterületet biztosítottak a rabszolgák kertjei, baromfiudvarai és disznóóljai számára. Egy prosperáló és tisztességesen vezetett ültetvényen a rabszolgák egész jól élhettek. A hét meghatározott napján a gazda élelmiszerfejadagokat osztatott, gabonából és kukoricából őrölt lisztet, valamint disznóhúst. Az alapellátmányhoz a rabszolgák tették hozzá a burgonyát, a borsót és a paszternákot, amelyeket ők maguk termeltek meg. Ha az ültetvényes engedte vadászni a rabszolgákat, amint általában engedte, a fentieket még kiegészíthették oposszummal, mosómedvével, nyúllal és mókussal is.

Az ültetvény hétköznapijai kemények voltak, jellemzően tizenkét órás munkaidővel, ámbár maguk a rabszolgák tizenöt órásnál is hosszabbnak vélték. A munka általában sötétedéskor ért véget. A vasárnap pihenőnap volt, ahogyan meglehetősen gyakran a szombat délutánt is a pihenésnek szentelték. Betakarítás idején a munkanap megnyúlt, de a munkát megszakító

pihenők is. Különböző növények különböző menetrendet diktáltak. Dél-Louisiana cukornádültetvényein a nádvágas időszak hosszú munkanapokat kényszerített a rabszolgákra. A kukoricahántás, a leggyakoribb munkák egyike a legtöbb ültetvényen, megfeszített és hosszan tartó erőfeszítést igényelt, a rabszolgák mégis élvezték, mert az ő élelmük előállítását szolgálta, és társasjátékokkal meg versengéssel derűt lehetett csempészni bele. Majdnem mindenhol azonban, a jó ültetvényeken éppen úgy, mint a rosszakon, emberséges és durva gazdáknál egyaránt, a korbács rendszeres alkalmazása mellett haladt a munka. Hűsz vagy néha harminckilenc csapást mért a delikvensre a felügyelő vagy valamelyik hajcsár, sőt néha maga az úr, vagy benn a házban az úrnő. A korbács részét képezte a rabszolgaéletnek. Használatát a közvélemény szabályozta. A kegyetlen rabszolgatartóknak el kellett viselniük szomszédjaik rosszállását, mindazonáltal a korbács használata rendületlenül tartotta magát. Egyes gazdák azzal büszkélkedtek, hogy sohasem használnak korbácsot, de ők voltak kisebbségben. Bizonyos rabszolgákat, különösképpen a kiváltságos házi szolgákat, sohasem korbácsolták meg, de ők szintén kisebbséget képviseltek. Egy bizonyos ültetvényen egy felügyelőt, aki korbácsot emelt a „mammy”-re – a rangidős házicselédre, aki általában az úrnő egykori dajkája volt, és hagyományosan egy alkotmányos monarchia királynőjéhez hasonló státust élvezett, és minden családi ügyben illet kikérni a tanácsát, és meghallgatni intő szavát –, tehát ezt a felügyelőt kirúgták, és családjával együtt még aznap elküldték az ültetvényről. Ő azonban rendkívüli vétséget követett el, és a büntetése is rendkívüli volt.

Ez a napirend megkövetelte a rabszolgáktól, hogy saját teendőiket a mezei munkák időbeosztásának rendeljék alá. E követelmény súlyos teherként nyomasztotta a rabszolgafeleséget, „saját” háztartásában ugyanis csak az egész napi kimerítő munka után főzhetett. Akármilyen gyakran számoltak is be az ültetvényesek arról, hogy elégedett, a mezei munkákon dolgozó rabszolgákat az éj leszálltakor a kunyhó tűzhelye körül beszélgetésbe vagy dalolásba merülve szokták találni, a rabszolgák munkahetében igen kevés szabadidő adódott. A rabszolgák azonban általában számíthattak a szabad

vasárnapra, mert a Dél istenfélő és templomba járó nép lakta, a vasárnapot pedig illető tiszteletben tartani. Ráadásul a tizenkilencedik századra Amerika fekete népessége általánosan áttért a kereszténységre. Az afrikai vallások bizonyos helyeken fennmaradtak, különösen erősen Georgia partvidékének Gullah-vidékein, és a fekete kereszténység számos afrikai vonást fogadott magába, köztük a táncolást a közös templomi éneklés alatt, és a hívők hangos igenlő kiáltásait igehirdetés közben. A két felekezet, amelyhez a rabszolgák a leggyakrabban csatlakoztak, a baptista és a metodista volt, valószínűleg kevésbé hivataloskodó szervezetük és szertartásaik lelkesítő jellege miatt. A tizennyolcadik század végéig azonban a fehér felekezetek nem látták szívesen a fekete híveket. A rabszolgatartó rendszerben így vagy úgy érdekelt fehérek a feketék kereszténységében joggal gyanítottak a rabszolgaság rendjét aláásó tényezőt, hiszen a vallás minden emberi lény egyenlőségét hirdette, és a szegényeket meg a gyengéket dicsőítette. A tizenhetedik században és a tizennyolcadik elején a legmélyebben hívő fehér keresztények nehezen összebékíthetőnek találták a keresztény tanításnak ezeket a részeit a rabszolgaság intézményével, olyannyira, hogy mind a baptisták, mind a metodisták a rabszolgaságot ellenző szervezetként kezdték pályafutásukat Amerikában, ahogy a kvékerek mindvégig meg is maradnak ennél. Azok az egyházak azonban, különösen azok, amelyeknek hívei között jelentős számban akadtak rabszolgatartók, mint például az episzkopális és a presbiteriánus, fokozatosan kezdték hitelvi alapon igazolni a rabszolgaság létét. Ennek következtében az episzkopális felekezet elvesztette majdnem összes fekete tagját. Ezenközben a rabszolgák megtalálták a módját, hogyan egyeztetethetik össze keresztény hitüket az egyházi szervezettel, és ennek következtében megjelentek a fekete templomok, ami a fekete prédikátorok színrelépésével vette kezdetét. Bár kezdetben a törvény tiltotta ezt a gyakorlatot, több egyházban, különösen a baptistáknál és a metodistáknál, rabszolgák és felszabadított rabszolgák is megjelentek az igehirdetők között, bár ezt gyakran a fehér lelkészek „segédeinek” álcázva kényszerültek megtenni. A fekete felszabadítási mozgalom utóbb majd kárhoztatni fogja a fekete templomokat

azért, mert a hívekre gyakorolt hatásaik közé tartozott a feketék belenyugvásának erősítése jogfosztott helyzetükbe, mivel arra buzdították a hívőket, hogy az imában és a keresztény elvek gyakorlásában keressenek vigaszt ahelyett, hogy politikai cselekvéssel törekednének helyzetük objektív javítására. Abban a korban, amikor a politikai lehetőségek feketék számára nem voltak adottak – hogy a rabszolgákról ne is beszéljünk –, a vallás kínálta az egyedüli lehetőséget a szubjektív vigaszra, amellett hogy kétségtelenül lelki gazdagságot, sőt még boldogságot is vitt az elnyomottak életébe. A vallás objektív előnyöket is hozott, ugyanis a jól ismert folyamat révén utakat nyitott az írni-olvasni tudás felé. A tizenhetedik századtól kezdve sok államban a rabszolgák olvasni tanítását tiltó jogszabályokat vezettek be – a tizenkilencedik században egyre szigorúbbakat, különösen a Mély Délen. Mindazonáltal sok rabszolga elsajátította a betűvetést: 1860-ra már a rabszolgák nem kevesebb, mint 5 százaléka tudott írni-olvasni a híres fekete tudós, W. E. B. Du Bois számítása szerint. Egyeseket gazdáik és gazdasszonyaik tanítottak meg rá, akik arisztokratikus megvetéssel tekintettek a holmi alantas gondolkodást tükröző törvényekre, másokat fehér játszótársaik, sokakat azonban a Biblia üzenetének átadására vágyó fehér keresztények. A rabszolgák írni-olvasni tudása mindazonáltal riadalmat keltett a rabszolgatartók körében, mégpedig szigorúan gyakorlatias okból. A rabszolgák csakis írásos engedéllyel ellátva hagyhatták el az ültetvényt, ezt a passzusrendszert pedig a „járőrök” tartották fenn, fehér rabszolgatartókból vagy tányérnyalóikból összeálló csapatok, akik szó szerint járőröztek az utakon, feltartóztatták a feketéket, hogy megnézzék az engedélyüket, és alaposan összeverték azokat, akik nem tudták felmutatni a szükséges papírt.

A járőrrendszert változó intenzitással tartották fenn, a gazdag rabszolgatartók ugyanis utálták ezt a kötelezettséget, és általában a nevükben eljáró vagy teljesen a saját szakállukra tevékenykedő szegény fehérekre hagyták. Ezzel együtt a járőrözés, ha néha lanyhult is, sohasem szűnt meg teljesen, mert folyamatosan életet lehelt bele a fehérek félelme a rabszolgák lázadásától. Ez a félelem minden fehérben élt, többé-kevésbé hétköznapijaik normális

részeként, de egyeseknek több, másoknak kevesebb okuk volt rá. A rabszolgázadás valós veszély volt, bár gyakoribb és nagyobb arányú volt a Nyugat-indiai-szigeteken, Guyanában és Brazíliában, mint az Egyesült Államokban. A tizenhetedik században New Yorkban tört ki rabszolgázadás, a tizenkilencedikben pedig Floridában és Louisianában, a legnevezetesebb azonban 1831-ben Virginiában, amikor a Nat Turner vezette felkelők majdnem száz fehér embert öltek meg. A Nat Turner-féle lázadás halára rémítette a Délt, és sok, gyakorlati és jogalkotási formában megvalósuló utóhatást váltott ki. Jelentős mértékben a rabszolgafelkeléstől való félelem húzódott meg az elszakadás gondolatának támogatása mögött. A hadjárat az emancipációért, amely a rabszolga-felszabadítás északi híveinek, akik csekély létszámú fekete népességgel rendelkező államokban szónokoltak, írtak és szervezkedtek, egyszerűen csak erkölcsi kérdést jelentett, viszont élet-halál kérdése volt azon fehérek megítélése szerint, akik azokban az államokban éltek, ahol a feketék tömegével éltek a környezetükben, sőt számuk gyakran meg is haladta az övékét. A rabszolgázadás veszélyeinek örökös felelőselemzése természetesen aláásta és érvénytelenítette a rabszolgaság védelmében leggyakrabban felhozott populista érvet, azt, hogy az intézmény illik a feketékhez, ez a természetes állapotuk, hogy a rabszolgaság révén történik gondoskodás a jólétükről általában, különösen pedig az öregkori eltartásukról és így tovább. Ezeket az érveket szüntelenül szajkózták, és a déli fehérek ugyanúgy kapásból fel tudták mondani őket, mint Amerika alapvető szabadságjogait. Bármennyire is logikátlan, a déliek komolyan vették a félelmet a rabszolgafelkeléstől, különösen „a sajátságos intézmény” szószólói.

A rabszolgatartás gazdasági rendszere megkövetelte egyes rabszolgák eladását, hogy kielégíthessék a „gyapotkirályság” más részein jelentkező munkaerő-keresletet, a rabszolgaeladás pedig elkerülhetetlenül szétszakította a rabszolgacsaládok egy részét. Talán akár minden negyedik eladás is a férj és a feleség, a szülők és a gyermekek szétválasztásával járt. A máshová eladott rabszolgák ritkán találkoztak újra, ami a rendszer működéséből fakadó árvaságot és válást teremtett. A valamelyest is tisztességes gazdák rendes kö-

rülmények között igyekeztek együtt tartani a családokat, mert szétválasztásuk a munkaképességet rontó lelki kínokat okozott, de azért időről időre sor került a családok szétválasztására, időnként pedig szándékosan, eszközként alkalmazták egy-egy lázongásra hajlamos rabszolga megfegyelmezésére. A rabszolgaságnak ez az aspektusa volt az, amelyik leginkább mozgásba hozta az abolicionizmus mögöttes emberbaráti indítékait, különösen az evangéliumi keresztények körében, hiszen az amerikai feketék gyakran istenfélő baptisták vagy metodisták voltak. A családtagok szétválasztásának tragédiája szolgáltatta Harriet Beecher Stowe-nak a leghatásosabb témát a *Tamás bátyja kunyhójában*. Tamás a Kentuckyban hátrahagyott gyermekeiért hullatott könnyeket, amikor eladták délre, és az olvasók vele sírtak. Amikor az írónőt bemutatták Lincolnnak, az elnök állítólag e szavakkal üdvözölte: „Tehát itt van az a kicsi asszony, aki megírta azt a nagy könyvet, amely kirobbantotta ezt a hatalmas háborút...” Ezzel olyan közel járt az igazsághoz, amennyire az egyáltalán lehetséges.

Az 1830-as évek eleje kritikus időszak volt az amerikai rabszolgaság történetében. Abban az időben vált a rabszolgaság intézménye elleni támadás országos mozgalommá, olyanná, amelyet tiltani és elhallgattatni kell. Körülbelül 1831-ig lehetséges volt úgy kitérni a vita elől, hogy az ember ragaszkodott a divatos nézethez, mely szerint a rabszolgaság magától el fog sorvadni. E nézetet délen legalább annyian vallották, mint északon. Hogy hittek ebben, annak sokféle oka volt, de nagy szerepet játszott benne a Kongresszusnak a rabszolga-kereskedelmet betiltó törvénye, valamint az a körülmény, hogy a brit Parlament a Királyi Haditengerészet bevetésével szerzett érvényt a maga rabszolga-kereskedelmet tiltó jogszabályának. A nemzetközi rabszolga-kereskedelem fokozatos felszámolását azonban ellensúlyozta a gyapot nemzetközi kereskedelmének üstökösszerű felívelése, ami 1840–1850-re átformálta a Dél gazdaságát, és sok ültetvényest gazdaggá tett. A Dél látványos gazdagodása rávette a déli politikusokat és írókat, hogy megtalálják a szavakat a rabszolgaság védelmére, az északi írókat és politikusokat pedig arra, hogy gondosan kidolgozott szellemi támadást vezessenek ellene. 1831-ben William Lloyd Garrison

megalapította lapját, a *Liberatort*,* amelyet eleve a rabszolgaság eltörléséért küzdő mozgalom szócsövének szántak. 1837-ben Garrison csatlakozott a New York-i Tappan fivérekhez, és együtt megalapították a Rabszolgaság-ellenes Társaságot, amely gyorsan elnyerte templomok, iskolák és egyetemek, különösen az ohioi Oberlin College támogatását. Ami azonban valós tartalommal töltötte meg a rabszolgaság-ellenes mozgalmat, az a szökött rabszolgák eseteinek sokasága volt, amelyek oly sok oldalt foglaltak el az újságokban a polgárháború kitörését megelőző évtizedben. 1793-ban a Kongresszus elfogadott egy szököttrabszolda-törvényt, amely megadta a tulajdonosoknak az újra birtokbavétel jogát, bárhol is találtak rá a szökött rabszolgára, sőt segítség igénybevételére is felhatalmazták őket. 1850-ben a Kongresszus egy még szigorúbb Szökött Rabszolda Törvényt hozott meg, és érvénybe léptetése olyan esetek özönét hozta, amelyekben a szökevényeket, akik már menedéket találtak északon, üldözőbe vették a tulajdonosok – néha igazságügyi tisztviselők segítségével –, akikkel viszont szembeszálltak a rabszolgaság-ellenes mozgalom helyi aktivistái, gyakran valamilyen személyes szabadságról szóló jogszabály segítségével, mert ilyet 1850 után több állam törvényhozása is alkotott.

1860-ra – több átmeneti szünet, valamint északi meghátrálás ellenére – a rabszolgaság alapvetően rossz hírű intézménnyé vált északon. A legtöbb északi, bár kétségtelenül legalábbis viszolygott a feketéktől, szegyennek érezte, hogy hazája, egyedülként a nyugati világ nagy alkotmányos államai közül, továbbra is engedélyezi a rabszolgatartás gyakorlatát, és anélkül, hogy bármilyen tekintetben közös nevezőre tudott volna jutni a módon, ahogyan véget kellene vetni neki, a rabszolgaság intézményének eltűnését kívánta. Sok déli, bár csapdába ejtette a rabszolgatartás gazdasági rendszere, amely ezer szállal szötte át világukat és megélhetési módjaikat, némi jóhiszeműséggel eljutott arra a végkövetkeztetésre, hogy a rabszolgaság tehertételt jelent, és hogy paradox módon maguk a rabszolgatartók a rendszer rabszolgái, hiszen olyan életformára kényszeríti őket, amely minden idejüket és figyelmüket lefoglalja.

* A lap címe „felszabadító”-t jelent (a ford. megj.).

Néhányan még azok közül is, akik majd a legodaadóbban fognak harcolni a Konföderációért, gyakran panaszkodtak a személyi szabadságukban elszenvedett veszteség miatt, amelyet a rabszolgatartással járó kötelezettségeik teljesítése kényszerített rájuk. Váltig állították, hogy „a sajátságos intézmény” a legkönyörtelenebb az összes gazda közül. Mindazonáltal a déliek többsége kész volt harcolni a védelméért. A kérdés az volt, hány északi kész harcba szállni velük e kérdés kapcsán.

A kezdet kezdetén, 1861 első összecsapásai után, a katonák, akik majd megvívják a polgárháborút, elkezdtek démonizálni egymást. A déliek számára az Unió seregében szolgálók természetesen jenkik voltak, de „zsoldosok” vagy „hesseniek”, esetleg „regulárisok” is, a britek ellen vívott függetlenségi háborúból átvett szitokszavakkal. Az északiak számára a Dél katonái „szecik” voltak, de „vademberek” és „barmok” is, továbbá „árulók” és „rebellisek”. A „rebellis” persze pontosan írta le a helyzetüket, és a konföderációs katona meglehetősen gyorsan Johnny Reb lett az Unió katonája számára, aki a Billy Yank nevet kapta cserébe. A „jenki” minőségi és földrajzi jelentést egyaránt hordozott a déliek számára. Rideg, szűk látókörű puritánt sejtetett, mindazt, aminek déli ember önmagát nem tartotta. Az iskolázott déliek szerették (az angol polgárháború királpárti „gavallérjaihoz” hasonlóan) a jó ügyért küzdő lovagnak tekinteni magukat, hősöknek Walter Scott valamelyik regényéből; Walter Scottól mondta Mark Twain, csak félig tréfálva, hogy ő okozta a polgárháborút.

A vészmadarak és a rabszolgatartás megátalkodott védelmezői állandóan felidézték a rabszorgalázadás rémét. Mindazonáltal, annak ellenére, hogy mihelyt elkezdődött a fegyveres harc, mindkét oldal gondolkodó elméit erősen foglalkoztatni kezdte az indítékok keresése, máig nehéz megmagyarázni, miért változott át ez a vita és konfliktus háborúvá, ahelyett hogy a felek tovább folytatták volna a régóta zajló vitát a rabszorgaságról, amely az előző negyven évben északon és délen sokak gondolatait lekötötte. A jenkik nagy előszeretettel kérdezték meg a „rebellisektől”, miért harcolnak. Egy „rebellis”, akit a háború elején Virginiában fogtak el, azt felelte: „Mert ti itt vagytok.” Ez volt olyan jó válasz, és máig az maradt, mint bármelyik másik.

Gyakran felvetik, hogy a háború két Amerika konfliktusa volt, a régebbi, agrárjellegű Dél és az újabb, éppen születőben lévő ipari Északé. Van valami – ha nagyon kevés is – ebben az elképzelésben.

Mivel kevesebb ipari munkaalkalom állt rendelkezésükre, több déli, mint északi lakott vidéken, és dolgozott a mezőgazdaságban. Ezzel együtt mindkét hadsereg katonáinak döntő többségét mezőgazdasági jellegű közösségekből toborozták, és a katonák foglalkozási listája igencsak hasonló volt. Bell Irvin Wiley, amikor Johnny Rebet tanulmányozta, azt találta, hogy a Konföderáció huszonnyolc ezredében szolgált 9000 katonának a fele határozta meg magát farmerként, 474-en diákként iratkoztak fel a toborzójegyzékre, talán az egyetemi hallgatók mellett a középiskolai tanulók is, ugyanis tudható, hogy legalább egy tanár bezárta iskoláját a háború kitörésekor, és osztálya élén elvonult, hogy beálljanak katonának. Wiley mintájában előfordult még 472 szakképzetlen munkás, 321 hivatalnok és 318 gépész, 222 ács, 138 kiskereskedő és 116 kovács. Az ötvennél több újonc által önmeghatározásként megadott további mesterségek közé tartozott a tengerész, az orvos (akiknek legtöbbször nyilvánvalóan katonaoorvosi beosztásokban szolgálhattak), a festő, a tanító és a tanár, a suszter és a jogász.³ Néhányan úriemberként határozták meg a foglalkozásukat, ők kétségtelenül az ültetvényesek osztályából kerülhettek ki, és a választott tisztek gyakran találták őket nehezen kezelhetőnek. Wiley professzor 12 000 uniós katona adatait is megvizsgálta egységeik létszámnnyilvántartásaiban, és majdnem ugyanazt a szakmai összetételt, illetve foglalkozásonként majdnem ugyanannyi embert talált, azzal a különbséggel, hogy az északiak közül többen voltak középiskolai tanárok vagy nyomdászok, ami az írni-olvasni tudók magasabb arányát bizonyítja az északi legénységi állományon belül.⁴

Egy másik, a Délhez képest északon nagyobb számban képviselt kategória a külföldön születetteké. 1860-ban egymillió német élt az északi államokban, a legtöbben az 1848-as forradalmak leverését követően vándoroltak be. Ők és még Németországban született leszármazottaik, akik még német anyanyelvűek lehettek, 200 000 főt tettek ki az Unió kétmillió hadseregéből. A következő legnagyobb külföldi születésű kontingenst az írek alkották, 150 000

fővel. Az írek természetesen angol ajkúak voltak, ahogy a 45 000 angliai és az 50 000 kanadai születésű katona legtöbbje is. A Konföderáció ezeknek megfelelő csoportjait nem vették külön-külön számba, de köztudott, hogy az írek, a németek, az olaszok és a lengyelek létszáma ott is tízezrekre rúgott. Ennek ellenére a Konföderáció tipikus katonája, már ha izolálható az így nevezett lény, angol nyelvű volt és nagy-britanniai, angol vagy skót-ír ősoktól származott. Sok bevándorló a hadkötelezettség heves ellenzőjének bizonyult, amikor azt 1863-ban bevezették. A legtöbb New York-i, aki annak az esztendőnek a dicsőtelen sorozási zavargásai alatt az utcákon verekedett, gyűjtogatott és fosztogatott, ír volt, aki a katonai szolgálatot egyenlőnek tekintette a brit elnyomással.

A két küzdő fél katonái eléggé hasonlóak voltak ahhoz, hogy amikor alkalom adódott, szívesen fraternizáljanak – kiváltva tisztjeik súlyos rosszallását. Mindennapos ürügyül szolgált a rebellis dohányjenki kávéra cserélése. A Kennesaw-hegynél 1864-ben Sherman egyik katonája feljegyezte, hogy

alkut kötöttünk velük, hogy nem fogunk löni rájuk, ha ők nem lönek miránk, és állták a szavukat. Milyen kár, hogy olyan emberek ellen kellett harcolnunk, akiket kedvelünk. Mert ami azt illeti, ezek a déli katonák pontosan olyanak látszanak, mint a mi fiaink. Az anyjukról, az apjukról meg a kedvesükről beszélnek, ugyanúgy, ahogy mi is. Mind a két fél rengeteget beszélt, de senki sem lőtt addig, amíg én délelőtt leléptem a szolgálatból.

A küzdelem nem minden résztvevője vette ilyen könnyedén a dolgokat. Day Elmore őrmester 1864 júliusában azt írta Atlanta közeléből:

A Fiúk néhány esetben kimentek összegyülekezni... kávéért dohányt csencselni, de én nem szeretem őket, tehát képtelen voltam megfogni a kezüket, ahogy a Fiúk közül egyesek megtették.⁵

A háború korábbi időszakában Billy Yank általánosan káromolta Johnny Rebet, elmondta a legsötétebb ellenségnek és a szabadság esküdt ellenségének, amelyet egykor az Alapító Atyák és katonáik a britektől vívtak ki. Mit tudunk elmondani a tizenkilencedik század közepi Egyesült Államokról azoknak a férfiaknak az érzelmei alapján, akik a kék vagy a szürke egyenruhát viselték? Az Egyesült Államok kolosszális kiterjedésű földterülete még inkább lakatlan volt akkori-

ban, mint lakott. A mai államok közül sokat még nem hoztak létre, tehát nem létezett például Idaho, sem Wyoming, sem Washington állam, sem Oklahoma, míg Utah és Új-Mexikó még csak önálló közigazgatással nem rendelkező terítórium volt, és olyan területeket is magában foglalt, amelyek végül az Unióba később befogadott államokhoz fognak kerülni. Sok jól ismert nagyváros, például Bismarck és Pierre, Omaha vagy Helena helyén egyelőre még csak beépítetlen táj terült el. A Mississippitől a Sziklás-hegységig nyúló végtelen síkságok még kizárólag a bölények és a rájuk vadászó indiánok élőhelyeül szolgáltak, és oly kevésbé tűntek ígéretes letelepedési helynek, hogy a korai amerikai földrajztudósok még a Nagy Amerikai Sivatag néven ismerték. Idővel persze, ha adott a megfelelő öntözés, bőségesen termő vidéknek fog bizonyulni. Amit Billy Yank és Johnny Reb egyaránt észrevett egymás hazai tájainak képét összehasonlítva, az a jól látható különbség volt, amelyet az eltérő gazdálkodási módszerek alakítottak ki. Az olyan elválasztó vonalaknál, mint a Tennessee folyó, megfigyelték, hogy az északi part, mint valami kert, úgy nyúlt le a vízig, míg odaát a déli part elhanyagoltnak és gondozatlannak látszott. Az északi katonák éles kritikával illették a táj állapotát Virginiában is. Azt írták haza, hogy „ha északiak birtokában lenne, messze sokkal többet teremne, mint most”. Az egyik Maine állambeli ezredben szolgáló Jesse Wilson közlegény azt írta az édesanyjának 1862-ben Virginiából: „Új-angliai emberek kezében ebből a vidékből kertet lehetne teremteni.” A déli földművelési módszerek valószínűleg eltértek az északiaktól, ugyanis az északi farmok általában kis családi vállalkozások voltak, amelyeken piacra termeltek, míg a déli farmok vagy önellátó kisbirtokok voltak, vagy rab-szolgámatunkát alkalmazó nagyobbak. A déliek egyik esetben sem fordítottak rájuk annyi gondot, mint az északi tulajdonosok az ő dédelgetett földcsekjükhöz megművelésére. Az északiak gyakran lenézték a déli városokat is, amelyeket kicsinek, szegényesnek és gyenge minőségben megépítettnek láttak. Gyakran panaszkodtak, hogy piszkosak az utcák, és a települések általában „ódivatúak”, ami sűrűn visszatérő bíráló jelző az északiak haza írott leveleiben. Magukat a déli embereket is kritizálták, őket magukat műveletlennek, beszédüket pedig nehezen érthetőnek és nyelvtani hibáktól hemzseggőnek találták.

Bell Irvin Wiley benyomása szerint, aki a katonák sok ezer levelét és több száz naplóját olvasta el, amikor anyagot gyűjtött az egyszerű északi és déli katonákról alkotott csodálatos jellemzéseikhez, létezett valamiféle szellemi és vérmérsékletbeli különbség a jenik és a rebellisek között, és az a két társadalom különbségeit tükrözte. Johnny Reb kedélyesebb levelező volt, aki gyakrabban adott tovább tréfákat és megtörtént komikus eseteket az otthoniaknak, mint Billy Yank. Sokkal inkább szívből jövő kifejezésekkel írt saját lelkiállapotáról, és szemléletesebben számolt be a csatákról. Billy Yank politikusabban írt haza. Hangoztatta véleményét a következő választásról, amire a délieknek nem adódott lehetőségük, ugyanis a Konföderáció csak egyetlen elnökválasztást tartott az 1861–1865-es időszakban, viszont általában kevésbé szeretett véleményt nyilvánítani a háború irányításáról és a kormányzatról. Gyakorlatiasabb is volt, folyamatosan tájékoztatást kért a család anyagi helyzetének alakulásáról és a családi vállalkozás, jellemzően a farm, vezetéséről. Akárhogyan is alakultak azonban a különbségek, a papírt és tollat kézbe vevő katonák több hasonlóságot mutattak, mint különbséget. A katonák leveleinek elemzése a háború tragikus voltát emeli ki, és arról vet fel kérdéseket, hogyan és miért maradtak fenn olyan sokáig az ellenséges érzések.⁶

Az 1860-at megelőző években Észak és Dél, amely a függetlenség kivívásakor nem mutatott komoly eltéréseket, fokozatosan eltávolodott egymástól. A különbség nem egyszerűen gazdasági természetű volt, több volt, mint a pusztai különbség Észak iparosodása és nyugati irányú terjeszkedése az Appalache-hegységen túli új művelhető földeken, valamint a Dél makacsul tovább élő mássága között. Ami igazán számított, az a társadalmi különbség volt egy teljesen szabad országrész és egy részlegesen nem szabad között. Erre utalt Lincoln híres beszédében „a megosztott házról”. Egy országot, amelyet 1781-ben egyesített a brit, főként az angol kultúrában gyökerező közös eredet, az angol nyelvű protestantizmus mint közös vallás, valamint a brit jogi és politikai formák elfogadása, 1861-re két részre osztottak azok a vonások, amelyeket a rabszolgatartás gyakorlata idézett elő a déli félen.

LESZ-E HÁBORÚ?

1860 szeptemberében az Amerikai Egyesült Államok eljutott a szakadék szélére. De miféle szakadékéra is? A kettéválására bizonyosan. De a polgárháborúéra? Heveskedő nyelvezetű cikkek töltötték meg az újságok oldalait északon és délen egyaránt, és nekivadult szónoklatoktól zengtek a tagállamok meg az államszövetség törvényhozó testületeinek üléstermei. December 20-án egy törvényhozó gyűlés Dél-Carolinában kihirdette az állam elszakadását a nyolcvan esztendővel korábban a tizenhárom brit gyarmat függetlenségének kinyilatkoztatásával, majd azt követően a közös alkotmány életbeléptetésével megteremtett Egyesült Államoktól. Dél-Carolina szecesszióját villámgyorsan követte Mississippié, Floridáé, Alabamáé, Georgiáé, Louisianáé és Texasé. Az elszakadás kiváltó oka az volt, hogy Abraham Lincolnt választották meg az Egyesült Államok új elnökének. Ő és pártja, a republikánusok, olyan programmal nyerték meg a választást, amely ellenezte a rabszolgaságot, délen tehát sokan arra a következtetésre jutottak, hogy elnöksége létében fenyegeti „a sajátságos intézményt”, amely számukra életformájuk meghatározó tényezőjét és jólétük alapját jelentette. Az elszakadás biztosította az eszközöket mindkettő megőrzéséhez. Az elszakadás azonban nem jelentett automatikusan háborút is, mert az elszakadás meghirdetése

után a Dél, és ami azt illeti, Észak sem lépett tovább a fegyveres harc bármilyenű előkészülete felé.

Ráadásul, amint azt a higgadtabb fők délen is felismerték, sem maga Lincoln, sem Republikánus Pártja nem javasolta a rabszolgák felszabadítását, vagyis a rabszolgaság jogintézményének eltörlését az alkotmány módosításával, az ugyanis hallgatólagosan megengedte a rabszolgatartást, bár kimondva nem támogatta. Amihez Lincoln, a republikánusok és a valóban nagyon jelentős számú északi mindenáron ragaszkodott, az volt, hogy a rabszolgaságot ne legyen szabad kiterjeszteni a „territóriumokra”, Észak-Amerikának azokra a hatalmas kiterjedésű területeire, amelyeket az Unió már birtokba vett, de még nem szerveződtek államokká. Sajnos, délen sokan meggyőzték magukat arról, hogy a rabszolgaság és a rabszolgaságból élő Dél csakis akkor maradhat fenn, ha a rabszolgatartást a territóriumokra is kiterjesztik. Ez a kérdés máris rengeteg gondot okozott az Egyesült Államokon belül, jogi, politikai és alkotmányos természetűt egyaránt, a területek némelyikén, különösen Kansasben, pedig elkeseredett és erőszakba torkolló konfliktusokat váltott ki. A rabszolgaság hívei készek voltak eltérni az erőszakot vagy az azt mozgató szenvedélyeket, ha ez az ára a rabszolgaság terjesztésének nyugat felé. A rabszolgaság ellenzői azt vélelmezték jó előre, hogy a rabszolgaság terjedése meg fogja erősíteni a Dél befolyását a Kongresszuson belül, és úgy hitték, alá fogja ásni a politikai és gazdasági szabadságnak azokat az alapelveit, amelyekre az Egyesült Államokat alapozták. 1860 decemberében még a válság rejtett következményeinek felismerése is váratott magára. Egyesek ugyan beszéltek már háborúról, de még csak a lehetőségek egyikeként, nem pedig elkerülhetetlenül bekövetkező fejleményként.

Hatvan évvel korábban kevés embert lehetett volna találni, aki el tudta volna képzelni, hogy a rabszolgatartás a nemzet belső békéjét fenyegető válságot lesz majd képes okozni. A Dél ragaszkodását a rabszolgatartáshoz 1860-ban a rabszolgák szerepe magyarázta a nyers gyapot megtermelésében és feldolgozásában. 1800-ban mindössze 70 000 bálányi gyapot rostanyagot állítottak elő, 1860-ban pedig több mint négymillió bálányit. A rabszolgák

létszáma ezzel arányosan növekedett, az első népszámlálás idején, 1790-ben meglévő 700 000 főről az 1860-as négymillióra, kizárólag a belföldi születéseknek köszönhetően, hiszen a nemzetközi rabszolga-kereskedelmet 1807-ben betiltották. A gyapottermelés növekedésének több oka is volt, köztük a gyapotmagtalanító gép feltalálása, amely sokkal gyorsabban és kevesebb élőmunka ráfordításával választotta el a rostokat a gyapot kemény magházától, mint ahogy kézzel elvégezhető lett volna. Ráadásul Alabama, Mississippi és Louisiana termékeny talajú földjei évről évre sokkal nagyobb termést is hoztak, miközben a hagyományos termőterületek Virginiában és a két Carolinában már éppen kimerülőben voltak. A „rövid szálú” gyapotfajták kinemesítése is megnyitott olyan vidékeket, amelyek a hosszú szárúak ültetésére alkalmatlanok voltak. Az ültetvényes gazdálkodás terjedését a kereslet növekedése hajtotta Európában, ahol Nagy-Britanniában, Belgiumban és Franciaországban az ipari forradalom akkoriban hozta létre a gépesített textilfonó- és szövőipart. A növekvő gyapotkereslet növekvő rabszolgamunkaerő-keresletet idézett elő, amit olyan déli rabszolgatartók elégítettek ki, akik egyben „rabszolgatenyésztők” is voltak, és akik a rabszolga-behozatal tilalma ellenére jókora profitra tettek szert Amerikában született rabszolgák eladásával a hazai piacon; méghozzá az árak az évszázad első felében mindvégig csak növekedtek. A rabszolgák számának növekedése fokozta a Dél kötődését a rabszolgasághoz, ugyanis az intézmény valós társadalmi, valamint gazdasági funkciókat töltött be. Biztosította az uralmat a nem szabad jogállású lakosság fölött, amelynek létszáma a Mély Dél egyes területein meghaladta a szabad, rabszolgatartó fehér lakosokét.

Az 1850-es években, amikor az Egyesült Államok népességét mindjobban felduzzasztotta az európai telepesek millióinak bevándorlása, akik közül sokan csatlakoztak a már ott született amerikaiakhoz, hogy együtt költözzenek nyugatra, a Középnyugat termékeny művelhető földjeire, a rabszolgaság intézménye kritikus politikai jelentőségre tett szert. A déliek nemcsak azért igyekeztek megteremtetni a rabszolgaság intézményének jogi alapjait a betelepítés alatt álló új területeken, mert anyagi hasznot kívántak húzni a rabszolgatartás

terjesztéséből, hanem azért is, mert ezekre a közigazgatás nélküli territóriumokra, amint a telepesek benépesítették őket, az államháztartásba való beolvadás várt, emiatt pedig elkerülhetetlenül meg kellett változtatniuk a Kongresszus addigi hatalmi egyensúlyát. Addig az időig figyelemre méltó sikerrel tartották fenn a rabszolgatartó és a szabad államok közötti egyensúlyt: 1847-ben tizenöt rabszolgatartó és tizennégy szabad állam létezett. Az egyensúly létfontosságú volt a Dél számára, ugyanis bár azt nem remélhette, hogy korlátozhatja a szavazásra jogosultak számát az egyes államokban, a választók tömegének nagysága csak a Képviselőházban számított. A Szenátusban ezzel szemben minden állam két mandátummal rendelkezett. Éppen ezért mindaddig, amíg a territóriumokat olyan államokként vették fel a Kongresszusba, amelyek engedélyezik a rabszolgatartást, és a szövetségi Alkotmány eltűri a rabszolgaságot, biztonságban volt a rabszolgaság intézménye, ugyanis a Képviselőház által elfogadott rabszolgaságot tiltó jogszabályokat mindig leszavazhatták a Szenátusban. A tizenkilencedik század első felében az Egyesült Államokban a gyakorlati politikai tevékenység jelentős részét az új államok megalakításának szentelték, és a Dél aprólékos gonddal felügyelte ezt a folyamatot, hogy gondoskodjon az egyensúly megőrzéséről. A folyamat kényes volt. 1787-ben a Kongresszus rendelettel tiltotta be a rabszolgaságot Északnyugaton, azon a territóriumon, amelyből utóbb Ohio, Illionis, Indiana, Michigan és Wisconsin állam alakult meg, és amelyet akkoriban kezdtek benépesíteni a telepesek. 1820-ban, amikor napirendre került Missouri felvétele az államok sorába, Észak beleegyezett egy kompromisszumos megoldásba: elfogadta Missourit rabszolgatartó államnak azzal a feltétellel, hogy Maine-t, Massachusetts északi részét, szabad államként veszik fel, tehát az egyensúlyt megőrizték. A Missouri Kompromisszum az úgynevezett Louisianai Szerzemény* részét képező, a 36° 30' - től északra fekvő vidékekről, az Egyesült Államok határain belül megmaradt legnagyobb kiterjedésű szövetségi területéről is kitiltotta a rabszolgaságot. A Dél nem aka-

* Franciaország 1803-ban, az amerikai kormány által megvásárolt amerikai birtokai (a ford. megj.).

dékoskodott, mert a kizárt országrészt alkalmatlannak tartották a rabszolga-munkaerőre épülő művelésbe vonásra, mert sem az éghajlata, sem a talaja nem felelt meg annak, hogy gyapotot vagy dohányt természetesen rajta intenzíven.

1820-ban valószínűtlennek tűnt az Egyesült Államok felségterületének további földdarabokkal való bővítése. Egyesek agitáltak ugyan a brit Kanadával közös határ kiigazításáért, hangjuk azonban elhalt. A hatalmas kiterjedésű Délnyugatra, a mai Kalifornia, Texas, Arizona, Nevada, Utah és Új-Mexikó állam területére folyamatosan szivárogtak be az amerikai telepesek, de az egész egy másik szuverén ország, Mexikó tulajdonát képezte, és így látszólag sérthetetlennek számított. Ennek ellenére ez volt az a terület, ahol a rabszolgaság ügye miatti utolsó előtti válság kialakul majd. 1836-ban Texas amerikai lakossága fellázadt Mexikó ellen, és kikiáltotta a független köztársaságot. Hamarosan nyilvánvaló lett, hogy ez a köztársaság az Egyesült Államokhoz igyekszik csatlakozni, ahogyan ezt 1845-ben meg is tette. Ezt a veszteséget Mexikó kelletlenül, de tudomásul vette, azon törekvésnek viszont készen mutatkozott elszántan ellenállni, hogy az új állam nagy, tőle nyugatra fekvő, további texasi területeket olvasszon magába. A vita gyorsan háborúhoz vezetett. A mexikói katonaság létszáma ugyan többszörösen meghaladta a betörő amerikaiakét, az inváziós hadsereg katonái – köztük sok déli önkéntes – azonban edzetek, merészek, és kiváló puskás lövészek voltak. Az 1846–1847-ben vívott tizenhat havi küzdelemben az összes csatát az amerikaiak nyerték meg, és 1847. szeptember 14-én megérkeztek Mexikóvárosba, hogy kikényszerítsék a békekötést. Ez a béke a mexikói köztársaságot megfosztotta felségterületének majdnem a felétől, és a megaláztatást csak az enyhítette némiképpen, hogy Santa Anna elnök jókora summát fogadott el dollárban a területekért cserébe, az Egyesült Államok pedig átvállalta Texas adósságait.

A mexikói háború elsődleges hozadéka azonban a lehetőség volt, amelyet a szabad telepeseknek teremtett, hogy a texasi többletterületekből a rabszolgaságot elvető államokat alakítsanak. Valószínű fejleményként ez már a mexikói háború vége előtt felmerült. 1846-ban a Kongresszus egyik rabszolgaságot ellenző tagja, David Wilmot, a Képviselőház elé terjesztette egy, a rabszolga-

ságot minden Mexikótól elhódított területen megtiltó jogszabály tervezetét. A Kongresszus déli tagjai azonnal felismerték, hogy a Wilmot-javaslatban kikötött feltétel a rabszolgatartó rendszer végét jelenti, ugyanis a Mexikótól elfoglalt területeken minden valószínűség szerint elegendő új állam fog születni ahhoz, hogy a rabszolgaságot ellenző erők legyőzhetetlen többséghez jussanak a Képviselőházban és a Szenátusban egyaránt. A pillanatnyilag még meglévő egyenlő szenátusi képviselőtűket kihasználva, a déli politikusok a Wilmot-javaslat elbuktatásáért dolgoztak. Azt azonban nem akadályozhatták meg, hogy a jövőben valamilyen formában ismét felvetődjön. Erre sor is került 1850-ben, amikor a Kongresszus kénytelen volt a Kalifornia jövődöbeli státusát szabályozó jogszabályokat mérlegelni. Kalifornia korábban Mexikóhoz tartozott, és akkoriban egyik napról a másikra tömegekkel nőtt meg a lakossága, mert aranyat fedeztek fel a határain belül. Az Aranyláz miatt Kaliforniába özönlők döntő többségükben északiak voltak, és vagyont szerezni vágyó pionírként hajthatatlanul elleneztek a rabszolgaság engedélyezését azon a földön, amelyről ők már eltökélték, hogy szabad munkaerő alkalmazásával fogják hasznosítani. A bonyolult kongresszusi vitákból végül megszületett a második kompromisszum, amely szabad államként vette fel az Unióba Kaliforniát, ugyanakkor Új-Mexikó és Utah területein pedig engedélyezte, hogy a telepesek népszavazással döntsék el a rabszolgaság kérdését. Mindkét új állam megengedte törvényeiben a rabszolgatartást, habár az intézmény a gyakorlatban egyikben sem vert gyökeret. Az 1850-es kompromisszum igazán káros következménye, egyéb jogszabályok mellett, annak a Szökött Rabszolga Törvénynek a belefoglalása volt, amelyik lehetővé tette, hogy a rabszolgák tulajdonosai szabad államok területére léphessenek a szökevények visszaszerzése érdekében, és mind a szövetségi, mind az állami jogszolgáltatás szerveit kötelezte a segítségükre. Az elmenekült feketék újbóli rabszolgasorba taszítása sokakat felháborított északon, ahol ebben az Alkotmányban garantált, valamint a brit gyarmattartó hatalom ellen vívott szabadságharc során elnyert alapvető szabadságjogok megsértését látták. A szökött rabszolgák elfogásának megghiúsítására tett kísérletek viszont ugyanolyan sok

délit háborítottak fel, akik a szökevények visszaszerzésében a magántulajdon jogának – ami az amerikaiak számára a fentiekhez hasonlóan szintén drága másik alapelv – gyakorlását látták. A vita még hevesebben lángolt fel, amikor 1852-ben megjelent a *Tamás bátya kunyhója* a rabszolgatartás gyakorlatának olyan ábrázolásával, amely az északiak szemében befeketítette a Délt, és ugyanakkor felháborította a délieket is, annál is inkább, mert a könyv elképesztően nagy példányszámban fogyott.

A Dél politikai vezetői helyesen ismerték fel, hogy a közvélemény hangulata fokozatosan ellenük fordul az országban, amelyen belül csak kisebbséget képviselnek. Mérsékelhették volna álláspontjukat, és kereshették volna a közös tárgyalási alapot. Nehéz lett volna rátálni. A Dél nemcsak ténylegesen különbözött Északtól, méghozzá oly módon, hogy a különbség alapját egy olyan intézmény képezte, amelyet sem elleplezni, sem megváltoztatni nem lehetett egykönnyen, hanem a déliek kezdték erénnyé avatni ezt a különbséget a déli nemzettudat credójának megalkotásával, amely végül a konfrontáció választására indította őket. A század közepén élő déliek az északiaknál különb fajtának kiáltották ki magukat, amelyik megőrizte azt a mezőgazdasághoz kötődő életformát, amelyekre a forradalom idején a köztársaságot alapozták, és akiket olyan fajta pallérozott úriemberek vezetnek, akik jobban emlékeztetnek az Alapító Atyákra, mint azok a pénzhajhász kapitalisták, akik az északi közeletet uralják. A Dél szegényebb rétegeit, a föld gyermekeit és a szabad természetben élőket, szintén különbnek tartották a hasonló helyzetű északiaknál, akiknek az élete gyárfalak közé szorult, és akik gyakran nem is az ország szülöttei, hanem bevándorlók voltak, néha angolul sem beszéltek, és több közülük a katolikus. A déli nacionalizmusnak voltak nagy hatású ideológusai, saját alapító atyái, például John C. Calhoun és Henry Clay, sőt még saját oktatási intézménye is volt, a Tennessee állambeli Sewaneeben alapított Dél Egyeteme, amelytől azt várták, hogy olyan tudósokat képezzen, akik egyenlő félként képesek vitatkozni a Harvardon végzettekkel. Észak elég komolyan vette az intézményt ahhoz, hogy röviddel a polgárháború kitörése után alapkövülig lerombolja az épületeit.

Az erősödő északi ellenségességgel szembesülve és az ügye igazába vetett szenvedélyes hittől hajtva, a déli politikai osztály az 1850-es kompromisszum utóhatásaként szándékosan igyekezett provokálni Északot a rabszolgaság kérdésében. 1854-ben Jefferson Davis, Franklin Pierce kabinetjének hadügyminisztere, rábeszélte az elnököt annak a Missouri Kompromisszumnak a hatályon kívül helyezésére, amely 1820-ban kitiltotta a rabszolgaságot a 36° 30' -től északra fekvő területekről. Davist támogatta a nagyszerű szónok, Stephen Douglas, egy józan gondolkodású mérsékelt politikus, aki az elnöki posztra vágyott, és egy déli jogalkotási kezdeményezés felkarolásában a déli szavazatok megszerzésének lehetőségét látta. A megszülető jogszabály a Kansas–Nebraska Törvény volt, amely mindkét territóriumot felvette államként az Egyesült Államok tagállamai közé, pedig, bár mindkettő északra fekszik a 36° 30' -től, az elsőben engedélyezte a rabszolgatartást, a másodikban viszont nem. Ennek a törvénynek elkerülhetetlenül bajt kellett okoznia. Kansas ugyan Missourival, egy rabszolgatartó állammal volt határos, lakossága azonban erősen kettéoszlott déliekre és északiakra, belügyei pedig máris abba az erőszaktól tépett állapotba sülyedtek, ami a polgárháborút közvetlenül megelőző években tönkreteszi majd. A jogszabály nemcsak Kansas belső békéjét dúlta fel, hanem Észak közvéleményét is, különösen a Demokrata Párt híveit. A demokraták, a whigek mellett, Amerika történelmi politikai pártjainak egyikét alkották. A Whig Párt az 1850-es évekre már javában hanyatlott, a Demokrata Pártot pedig, bár még mindig a politikai tevékenység életteli és fontos közegéül szolgált az országos és a regionális politikában egyaránt, drasztikusan megosztotta a rabszolgaság kérdése. A vitában Stephen Douglas, a párt országos politikában legfontosabb szerepet játszó vezéralakjának nem mindennapi szellemi képességei is kevésnek bizonyultak, miközben olyan formulát igyekezett találni, melynek révén mindkét fél megkaphatja, amit akar: a Dél a rabszolgatartás kiterjesztését az új területekre, Észak pedig az ottani lakosság jogát a rabszolgaságot kitiltó törvények megalkotására. A két álláspont természetesen összebékíthetetlen volt, és a Kansas–Nebraska Törvényt, amely megkísérelte elkenni a problémát, északon – és különösen az

északi demokraták – gyorsan hamis kompromisszumnak kezdték tekinteni. Mivel annak a kiegyezésnek Stephen Douglas volt a szerzője, az ő hatalmi bázisát pedig a Demokrata Párt képezte, az északi demokraták a helyzet láttán tömegével hagyták ott a pártot, és csatlakoztak az új Republikánus Párthoz, amely anélkül, hogy kifejezetten követelte volna a rabszolga-felszabadítást, elvi alapon ellenezte a rabszolgaságot. Az 1856-os elnökválasztáson a republikánusok megszerezték a legtöbb északi állam szavazatait, és ezt a részgyőzelmet a Wilmot-javaslatra alapozott programmal érték el. A választást azonban James Buchanan nyerte meg, aki Délen nagyon erős támogatást élvezett, és néhány északi államban is sikerült győznie.

Buchanan elnöksége két olyan eseményről nevezetes, amelyek tovább mélyítették az amúgy is mélyülő válságot: a legfelsőbb bíróság döntéséről a Dred Scott-ügyben, valamint John Brown támadásáról a szövetségi kormányzat Harpers Ferryben lévő szövetségi fegyvergyára ellen. Az Egyesült Államok politikai geometriáját tovább bonyolította, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak meghatározott jogi eljárás keretében gyakorlatilag módja volt megváltoztatni az Alkotmányt, míg a Legfelsőbb Bíróság politikai beállítottságát lassan-fokozatosan meg lehetett változtatni az új bírák kinevezésével, ami az elnök jogkörébe tartozott. Mivel korábban hosszú ideig déli elnökök követték egymást, a bíróság összetétele 1857-ben a Délnek kedvező döntések meghozatalának kedvezett. Azok a déli félelmek, amelyeket a bíróság személyi összetételének esetleges megváltozásához kapcsolódtak abban az esetben, ha történetesen a rabszolgaságot ellenző jelölt nyeri meg az elnökválasztást, hozzájárultak a kialakuló válság elmélyüléséhez. A Dred Scott-ügy következménye mind jogi, mind politikai krízis lett. Scott déli rabszolga volt, akit tulajdonosa felvitt északra, ahol több évig tartották. Scott végül bírósághoz fordult, ahol keresetben kérte felszabadítását. Amikor az ügy felért a Legfelsőbb Bírósághoz, hat bíró, közülük öt déli, úgy döntött, a konkrét keresetet el kell utasítani, és azt is kimondta ítéletében, hogy tágabb értelemben a rabszolgaság megengedhető az állammá még nem szervezett territóriumokon. Jefferson Davis úgy határozott, azzal is kihangsúlyozza az ítélet tartalmát, hogy olyan határozat terve-

zetét terjeszti a Szenátus elé, amely a rabszolgatartás jogi végelmére kötelezi a szövetségi kormányzatot. Azt is bejelentette, hogy a határozatot bele óhajtja foglaltatni a Demokrata Pártnak az 1860-as elnökválasztás kapcsán teendő elvi politikai nyilatkozatába.

A Dred Scott-ügyben hozott legfelsőbb bírósági ítélet északon felhergelte a rabszolgaság ellenzőit. John Brown 1859. októberi Harpers Ferry-i rajtaütése viszont a Délt rémítette halálra. John Brown a rabszolgaság nekikeseredett, bőszen ellenzője volt, aki tevékenyen hozzájárult a Kansasben kialakuló polgárháborúhoz. A szövetségi arzenál megtámadására az indította, hogy így akart rabszolgázadást szítani, vagyis pontosan azt az eseményt akarta előidézni, amelytől a leginkább tartottak délen, ahol egyes helyeken, különösen Mississippiben és Dél-Carolinában, a feketék létszáma meghaladta a fehérekét. Vállalkozása reménytelen volt. Mindössze tizennyolc ember élén hajtotta végre, és bár a fegyvergyárat őrizetlenül találták, gyorsan elbánt velük a szövetségi hadsereg egy alkalmi különítménye, élén Robert E. Lee ezredessel és helyetteseként J. E. B. Stuart őrnaggyal – a közeledő háborúban mindketten jelentős hadvezérré válnak majd. John Brownt hazaárulás és gyilkosság vádjával bíróság elé állították, majd hat hívével együtt felakasztották. Szégyenletes életével nem szolgált ugyan rá, Északon hamarosan mégis a rabszolgaság-ellenes mozgalom mártírként kezdték ünnepelni, a halála emlékére írott dal pedig a polgárháborúban az Unió hadseregének egyik leggyakrabban felhangzó indulója lesz.

Harpers Ferry előtt sor került az erőszak más, kevésbé szélsőséges kitöréseire is, illetve számtalan esetben fenyegetett valaki erőszakkal. Charles Sumner massachusettsi szenátort a Szenátus üléstermében verte eszméletlenre egy dél-carolinai szenátortársa. Mindennapossá vált a fegyverek bevitel a Kongresszusba, ahogy az ökölharc és egymás sértegetése is. 1860-ban a Képviselőház elnökének megválasztása körüli elhúzódó vita során sokan már pisztolypárbajra is számítottak, és Dél-Carolina kormányzója írt az állam egyik képviselőjének, és felajánlotta, katonaságot küld Washingtonba, ha valóban zavargások törnének ki.

Odáig nem fajult a helyzet, de hamarosan sorban egymás után jöttek a politikai szenzációk. Elnökválasztási év volt, tehát a pártok elnökjelöltő gyűléseinek éve is. A demokraták konvenciója ült össze elsőnek a dél-carolinai Charlestonban, azon a helyen, ahol talán a legkisebb volt a valószínűsége a béke megőrzésére törekvő eredmény elérésének. Stephen Douglas számított a jelöltségre, sőt úgy vélte, joga van rá. Csakhogy délen elveszítette párthíveit, amiért ellenezte a rabszolgatartást engedélyező törvénykönyv, az úgynevezett Lecompton Alkotmány bevezetését Kansasben. Elegendő északi delegátus jelent meg azonban ahhoz, hogy elfogadják a népfelség elvének a territóriumokon való bevezetésére felhívó, a gyakorlatban a rabszolgaságot tiltó törvények meghozatalát garantáló, elvi politikai programot. Ezután a gyűlés döntés nélkül feloszlott, és a delegátusok mindössze abban egyeztek meg, hogy újra összeülnek Baltimore-ban. Mire összeültek, a konvenció már kettészakadt. Az északi demokraták Douglast jelölték, a külön összegyűlő déliek viszont John Breckinridge-et, a Kentuckyból származó alelnököt választották jelöltjüknek.

A csak második elnökválasztási küzdelmét vívó Republikánus Párt Chicagóban tartotta elnökjelölt-választó gyűlését. A harmadik szavazással Abraham Lincolnt választották jelöltjüké, aki bár Kentuckyban született, illinois-i lakos volt. Korábban whig volt, ahogyan sokan mások is a pártban, továbbá ragyogó szónok hírében állt, aki az 1858-as szenátusi választási kampány idején Stephen Douglas méltó ellenfelének bizonyult a lapokban részletesen nyomon követett vitáikban. A kiválasztott jelölt, miközben a választás kétségtelenül hüen tükrözte a párttagság véleményét, komoly riadalmat keltett délen, mert Lincoln nem is próbálta titkolni irtózását a rabszolgaságtól és azt a szilárd hitét, hogy az intézményt fel kell számolni, ha azt akarják, hogy az államszövetség fennmaradjon.

Lincoln ma nem mondhatná el azokat a beszédeket, amelyekkel 1860-ban elnyerte az elnökjelöltséget. Nyíltan kimondva egyértelművé tette, nem hitt a fekete és a fehér ember egyénekenkénti egyenlőségében. A feketét alsóbbrendűnek tartotta a fehérnél, még hozzá javíthatatlanul alsóbbrendűnek. Ugyanakkor azonban szilárdan hitte, hogy a fekete ember jogilag egyenlő a fehérrel,

amit már az Egyesült Államok alapító törvényei is elismernek, és ebből az az elismerésből jogok is következnek. A feketéket ugyanolyan hozzáférési lehetőség illeti meg a jogszolgáltatás intézményeihez, mint a fehéreket, és ugyanazokat a politikai jogokat gyakorolhatják.

A legtöbb déli ezzel pontosan ellenkező állásponton volt, és abban hitt, ha a jog eszközeivel nem kényszerítik ki a feketék egyenlőtlenségét, az ő életformájukra pusztulás vár. Egyes déli ideológusok lelkesen állították, hogy a rabszolgaság egyenesen a szabadság egyik garanciája, és nemcsak a fehérek szabadságáé, hogy úgy élhessenek, ahogyan élnek, és úgy szervezzék meg a déli államokat, ahogyan megszervezték őket, hanem a feketék szabadságáé is, ugyanis megvédi őket a gazdasági élet azon kíméletlen hatásaitól, amelyeket az északi gyárrendszerben robotoló szegények kénytelenek elszenvedni. Könyveket írtak ezen állítások kifejtésére és bizonyítására, és a Dél hivatásos vitatkozói szégyenkezés nélkül kiálltak mellettük az északi ellenfeleikkel folytatott nyilvános polémia során. Kétség nem fér hozzá, mindezt hitték is, mert a jól vezetett ültetvényen gazdájuk atyai gondoskodása alatt első látásra boldogan élő feketék látványa valóban alátámasztani látszott azt az elképzelést, hogy a rabszolgaság valamiféle népjóléti intézmény. Azok, akik a „rabszolgaság mint szabadság” témát adták elő, semmi kétség, tudták, hogy aminek a létét valójában igazolni igyekeznek, az egy bizonyos módszere a hatalom gyakorlásának négymillió más fajú ember fölött, azáltal hogy korlátozzák cselekvési és mozgásszabadságukat, valamint azt a valamit, amit ma emberi és polgári jogoknak nevezünk. A déliek azonban, hacsak nem voltak szemérmetlenül rasszisták, ahogyan sokan azok voltak, kiválóan értették a módját valódi indítékaik elleplezésének, még önmaguk előtt is, különösen abban az esetben, ha jó szándékkal és emberségesen tekintettek a feketékre, akiket háziszolgaként és kétkezi dolgozóként ismertek.

1861 tavaszára az Észak és a Dél közötti nézetkülönbségek túlhaladtak azon a ponton, ahol még a szavak erejével rendezhették volna őket. Délen, különösen a Mély Délen, a politikusok és a tömegek eltökélten követelték, hogy az érdekkonfliktust vigyék el a cselekvésig. Február 4-én a hét elszakadó állam képviselői összegyűltek az alabamai Montgometryben, hogy egyeztes-

sék az elszakadó politikai egység, a jövőendő Amerikai Konföderált Államok* szervezetére vonatkozó terveiket. Egy hónapon belül az elszakadás képviselői megszerkesztettek egy – az Egyesült Államok alkotmányának mintáját szorosan követő – alkotmányt, bár beiktattak néhány lényeges változtatást, hogy jogilag engedélyezhessék a rabszolgaságot. Emellett elnököt választottak a Mississippiből származó Jefferson Davis, az Egyesült Államok korábbi szenátora és hadügyminisztere személyében, aki diplomáját a West Point-i katonai akadémián szerezte, és hivatásos tisztként kitüntette magát a mexikói háborúban. Beiktatási beszédében megerősítette a Konföderáció vágyát a békés egymás mellett élésre szomszédjaival, szűkebb körben azonban máris erő alkalmazásával fenyegetőzött, ha ellenállásba ütköznek.

Ugyanebben az időben Lincoln gőzerővel dolgozott új kormánya megalkotásán. A Dél elszakadásának fenyegető veszélye ellenére ő is megígérte a békét, és ezzel az északon sokfelé uralkodó közhangulatnak adott hangot. Általános volt a vélekedés, hogy a Felső-Dél – Virginia, Észak-Carolina és Arkansas –, továbbá a határállamok, Missouri, Maryland, Delaware, Tennessee és Kentucky, amelyek nem mondták ki az elszakadásukat, még rávehetőek a bennmaradásra az Unióban, ha az új elnök kellőképpen békülékeny politikát hirdet meg. Annak tudatában, milyen sokan lehetnek az Unió hívei délen, sok északi remélte, hogy minden provokatív fellépést tudatosan kerülő politikával a déli mérsékeltek olyan helyzetbe hozhatóak, amelyben módjuk lesz elriasztani a szélsőségeket a jóvátehetetlen lépésektől. Ezek az északiak, bármennyire is csodálatra méltó érzelmekről tettek tanúbizonyságot, egyszerre estek az ábrándozás és a túlzás vétkébe. Az elszakadás, ahol kimondták, ropant népszerű volt a déli tömegek körében, míg a déli unionisták valós száma jócskán elmaradt attól, amekkorának a kiegyezés egyes hívei mondták. Ők azokon a vidékeken koncentrálódtak, ahol rabszolgaartóból és rabszolgából is egyaránt kevés, vagy egy sem akadt, például az olyan helyeken, mint Nyugat-Virginia és Kelet-Tennessee. Ráadásul a jóvátehetetlen lépést már meg-

* Az angol eredeti megnevezés Confederate States of America (a ford. megj.).

tették. Az elszakadó államokban az új kormányzat már lefoglalta a szövetségi ingatlanvagyont, a bírósági épületeket, a pénzverdéket és a katonai létesítményeket, és már kisajátította a szövetségi állam bevételeit, például a behozatali és kiviteli vámokat, valamint az illetékeket. A szövetségi erődítmények tulajdonjoga különösen élesen vitatott ügyé vált, ugyanis a partvédő erődök, amelyek a Monroe-doktrína megvalósítását jelképezték, egyben a szövetségi államapparátus legnagyobb közcélú beruházását is jelentették. Az Első és a Harmadik Rendszer, ahogyan a hadászati építési program szakaszait nevezték, partvédő erődjei közé tartozott a Monroe-erőd a Virginiai-félsziget csúcsán, a Sumter-erőd a dél-carolinai Charlestownnál, a St. Philip- és a Jackson-erőd New Orleans alatt, a Mississippi torkolatában, valamint az Alcatraz San Francisco előtt. Az Első és a Harmadik Rendszer erődjei ma a világ erődépítészetének legpompásabb fennmaradt példái közé tartoznak. Egykor abból a célból építették őket, hogy az európai hatalmak támadásaitól oltalmazzák az Egyesült Államokat, nem pedig az Unió egységének védelmezése volt a szempont. Ez utóbbi feladat nagyszámú felfegyverzett embert igényelt, sokkal, de sokkal nagyobb számút, mint a meglévő szövetségi katonaság a maga 16 000 fős létszámával, ráadásul olyan embereket, akik képességeiknek és felszerelésüknek köszönhetően át tudják helyezni a háborút a Dél saját területére. 1861 elejére az Első és a Harmadik Rendszernek a Mason–Dixon-vonaltól délre található hatalmas erődjei közül öt kivételével – a Chesapeake-öböl torkolatában felépített Monroe-, a floridai Pensacolában álló Pickens-, a Floridai-szigetek területén emelt két kisebb erősség és a Sumter-erőd – valamennyit déli helyőrség szállta meg. Azok közül, amelyek még megmaradtak Északnak, a leghevesebb vita a Sumter-erődöt körül zajlott, hiszen Dél-Carolina volt az elszakadási mozgalom központja, és az állam ütegei a partról uralták az erődöt. A mesterséges szigetre épített Sumter új elgondolást képviselt az erődépítészetben: úgy igyekezett lezárni a védendő tengerrészt, hogy nagyszámú nehézágyút összpontosítottak benne vastag téglafalakon belül ahelyett, hogy az egész építményt alacsony földsáncok mögé rejtették volna. 1861-ben még mindig épült, és egyelőre csak minimális létszámú helyőrség szolgált ben-

ne, viszont már megkapta az összes ágyúját. Parancsnoka, Robert Anderson őrnagy, Kentuckyból származott ugyan, de őszintén hű volt az Unióhoz. Ellenfele, egy louisianai, Pierre Gustave Toutant Beauregard tábornok, egykor Andersontól tanulta a tüzertudományt a West Pointon.

Még igen későn, 1861 márciusában sem mutatkozott jele, hogy a Sumter-erőd szövetségi birtokban tartása katonai válságot fog előidézni. A legtöbb szövetségi épület azon a területen, amely ekkor már a Konföderációt alkotta, konfliktus vagy súrlódás nélkül került a lázadók kezére. A déli megbízottak el látogattak Washingtonba, hogy Sumter átadását követeljék, és a külügyminiszter, William Seward, azt tanácsolta Lincolnnak, adják át. Lincoln vonakodott, és kelletlenségét csak fokozták az északi újságok felháborodott vezércikkjei, a lapokban ugyanis hazaárulásról szóló rémhírek kezdtek keringeni. Lincolnnak az okozott gondot, hogy a Sumter-erődben kevés volt a katona, és csekély az élelmiszerkészlet. A helyőrség megerősítésére januárban tett kísérlet gyakorlati okokból megghiúsult. Az elnök azonban nem hagyhatta sorsukra az ott állomásozó szövetségi katonákat. Őket korábban Anderson lopta be az erődbe egy merész megtévesztő csellel, a sötétség leple alatt. Lincoln tudta, kötelessége gondoskodni az utánpótlásukról, ha meg akarja őrizni kormánya becsületét. Az elnöknek azonban nem akaródzott erőt alkalmazni az erősítés és utánpótlás bejuttatásakor, és ezzel viselni a felelősséget azért, ami minden bizonnyal a háború kirobbantását jelentené. Végül leleményes kompromisszumra jutott. Anyagi utánpótlást fognak küldeni a Sumter-erődbe, de azzal a nyilvánosságra hozott feltétellel, hogy amennyiben az utánpótlást szállító vízi járművekre nem lőnek, az erőd sem lő vissza. Ha a konföderációsok tüzelnek, őket terheli az agresszió felelőssége. Lincoln így módon megóvhatja az Unió védelmezőjeként élvezett jó hírét, de azt is megússza ezzel, hogy háborús uszítónak bélyegezzék. 1861. április 6-án Anderson levelet küldött Dél-Carolina kormányzójának:

Az Egyesült Államok Elnöke utasított, tudassam Önnek, kísérlet fog tetetni a Sumter-erőd ellátására kizárólag élelemmel, és hogy amennyiben e próbálkozás nem ütközik ellenállásba, nem fog további erőfeszítést végrehajtani katonák, fegyverek vagy lőszer bejuttatására további értesítés nélkül, vagy abban az esetben, ha támadás éri az erődöt.⁷

A Konföderáció kabinetje Montgomeryben azonnal megértette a dilemmát, amelybe Lincoln a Délt kényszerítette, de a lázadás vérmes híveinek buzdítására úgy döntött, ezzel együtt hagyja magát csőbe húzni. Jefferson Davis utasította Beauregard tábornokot, lövesse a Sumter-erődöt még a szállítmány érkezése előtt. A tábornok így is tett, miután a helyőrségnek előbb szabályos megadási felszólítást adott át, amelyet Anderson elutasított. Beauregard parancsot adott a tüzérségi támadás megkezdésére 1861. április 12-én, hajnali 4.30 órakor – a tüzérei vetélkedtek, ki adja le az első lövést. Harminchárom órával később, miután 3340 további lövedék csapódott be, a helyőrség kapitulált. Ők is leadtak ezer lövést válaszul, de erősen megviselte őket az ágyúzás, és kimerültek – bár csodával határos módon egyik fél se veszített egyetlen katonát sem. Egy öszvér volt az egyetlen halálos áldozat. Andersonnak és katonáinak megengedték, hogy hajón elvonuljanak, és visszatérjenek északra. Egyetlenegyet sem ejtettek foglyul közülük. Mintha a Dél még nem akarta volna hivatalosan is vállalni a háború kirobbantását.

Csakhogya a Sumter-erőd eleste így is, úgy is meghozta a háborút. Északon arra készítette Lincoln elnököt, hogy kiadja a mozgósítási rendeletet a lojális államok milíciáinak, 75 000 főnyi létszám erejéig. Egyes államokban olyan lelkesedés tombolt, hogy a jelentkezők gyorsan túlteljesítették a kvótát. Délen a Sumter-erődnél történtek hatására a militánsok közül még többen választották az elszakadást, és polarizálódott a közvélemény. Áprilisra még mindig nyolc déli állam maradt meg az Unióban. Virginiát felvillanyozta a Sumter-erőd elestének és Lincoln mozgósításának híre. Április 17-én kongresszus ült össze Virginia helyzetének mérlegelésére, és 88 igennel 55 nem ellenében megszavazta az elszakadást. Az állam kormányzata addigra már kiküldte milíciáját a Harpers Ferry-i szövetségi fegyvergyár és a norfolki haditengerészeti hajógyár elfoglalására. A népszavazás hatalmas többséggel erősítette meg a szecessziót május 23-án, két nappal az után, hogy az állam kormánya felajánlotta Richmondot a Konföderáció fővárosának, és a Konföderáció kormánya az alabamai Montgomeryben elfogadta az ajánlatot. Az új, csillagos, átlósan sávós zászló alatt a katonai szolgálatot vállaló virginiaiak közé tartozott Ro-

bert E. Lee is, akinek Winfield Scott tábornok, a szövetségi hadsereg főparancsnoka korábban felkínálta az Unió hadra kelt seregének fővezérletét, ám ő nem fogadta el. Lee kijelentette, hogy kötelessége az államát követni.

A ritkán lakott Arkansas állam, amelyen belül jókora elszakadást ellenző párt került ki az Ozark-hegység rabszolgatartás nélkül élő lakosságából, május 6-án megszavazta a szecessziót. Észak-Carolina május 13-án megválasztott alkotmányozó gyűlése május 20-án egyhangúlag szavazta meg. Habár az egyik legészakibb a Felső-Dél államai közül, Észak-Carolina furcsán elkülönült a Konföderáció többi részétől. Szárazföldi határaihoz csak nehezen férhettek hozzá az Unió csapatai, tengerpartja pedig keskeny és megközelíthetetlen volt. Nem is fog északi inváziót elszenvedni egészen a háború végéig. Tennessee nem szakadt el formálisan, de június 8-án törvényhozása függetlenségi nyilatkozatot fogadott el. Keleti megyéi, ahol kevés volt a rabszolgatulajdonos, erőteljesen az elszakadás ellen szavaztak. Lincoln legfontosabb háborús céljai egyikének fogja megtenni a Tennessee Unióhoz hű – lojalista – lakosainak felszabadítását a szecessziópártiak uralma alól. Maryland és Delaware állam, földrajzilag Észak szerves részei, bár vérmérsékletükben és életfelfogásukban erősen déli jellegűek, nem szakadtak el, elszakadáspárti kisebbségük komoly erőfeszítései ellenére sem. Delaware-ben a Washington felé átvonuló szövetségi katonaság megjelenése tartotta féken az utóbbiakat. Maryland, amelyre szintén katonai erővel gyakorolt nyomás a szövetségi kormányzat, végül nem tudta összeszedni az elszakadáshoz szükséges bátorságot: törvényhozása megtagadta mind a szecesszió megszavazását, mind az ezt esetlegesen megszavazó alkotmányozó gyűlés összehívását. Később, az első Bull Run-i csatában aratott konföderációs győzelem után, az elszakadáspárti törvényhozók majd összeszedik bátorságukat, hogy újra fenyegezzék az Unió egységét, ám a szövetségi kormány letartóztatásokkal és börtönbe vetéssel gyorsan véget vetett virtuskodásuknak.

Kentucky, egy határállam, amelynek lakossága majdnem egyenlően osztott Észak és Dél híveire, semlegességi nyilatkozat kiadásával szintén megkísérelt kitérni a kérdés eldöntése elől. Lincoln ravaszul nem hagyta, hogy

rávegyék a színvallás kikényszerítésére, és nem próbálkozott erő alkalmazásával. A júniusban tartott időközi választás nagy többséggel az Unió híveit küldte a Kongresszusba, és ez után, mivel az államon belüli lojalista milícia létszáma is megnőtt, Kentucky átlát az Unió oldalára, amit még inkább megkönnyített, hogy a Konföderáció súlyos hibát követett el: megkísérelte erővel elfoglalni az államot. Ennek ellenére Kentucky sok polgára elhagyta otthonát, hogy beálljon a Konföderáció valamelyik egységébe. Arányukat tekintve két-tő jutott belőlük minden három olyan önkéntesre, aki az Unió hadseregébe jelentkezett. A szomszédos – szintén élesen megosztott – Missourinak erősen a Konföderációhoz húzó kormányzója volt, aki eltökélte, hogy államát átvezeti a Konföderációba, és ebben sok polgár is tevékenyen segítette. Terve a szövetségi katonaság helyi parancsnokának, Nathaniel Lyon századosnak a kezdeményezőkézségén bukott meg. Habár Missourit már kegyetlen belső gerillaháború kezdeti összecsapásai dúlták, Lyon lefoglalta a fegyverraktárt St. Louis-ban, átvette a helyi Unió-párti milícia parancsnokságát, majd leverte a Délhez húzó ellenmilíciát. Ez még nem jelentette a gondok végét. Az állam törvényhozása átmenekült az arkansasi határon, ott emigráns kormányt állított fel önmagából, amelyet a Konföderáció végül elismert az állam törvényes kormányának, és Missourit felvette tagállamai közé. A kormány hatásköreit otthon az az alkotmányozó gyűlés vette át, amely az elszakadás kérdésének eldöntésére ült össze, és amelyben az unionisták komoly többséggel rendelkeztek. Missourinak ily módon mindkét küzdő fél kormányában volt képviselte a háború alatt. Tennessee unionistái, akik uralták az állam keleti megyéit, szintén megpróbáltak elszakadni, de mert a helyszínen nem állt a rendelkezésükre az ügyüket támogató szövetségi katonaság, belebuktak a kísérletbe. Ezért aztán Tennessee a konföderációs államok közé számított, bár fiai közül 30 000-en az Unió hadseregében harcoltak.

Így tehát 1861, egy hónapnyi szünetet hozó májusára meghúzták az Északot és a Délt elválasztó határvonalakat. Vajon lesz-e belőlük harcvonal? Eddig a pillanatig csak kevés vért ontottak, a Sumter-erődnél egy cseppnyit sem, és a szörványos csatározásokban és zavargásokban sem ömlött, legfeljebb csor-

dogált a vér. A fiatal férfiak azonban gyülekeztek, egyenruhát öltöttek, gyakorlatoztak, tanultak zárt alakzatban menetelni, rendezett sorokba felállni, huzagolatlan és huzagolt csövű puskát kezelni. Észak-Amerika nem volt még hadakozásra megszervezett földrész, de közhangulata egyre harciasabbá vált, az újságok szerkesztői és a politikusok pedig cselekvést követeltek. A két főváros, Washington és Richmond, mindössze százmérföldnyire,* alig több mint háromnapi menetelésre feküdt egymástól. A „Fel Richmondba!” jelszó, ami az egyik napilap szalagcímeként kezdte pályafutását, északon népszerű frázissá vált a tömegek körében. A virginiaiak, a Konföderáció frontállamának lakosai, állandó készenlétben füleltek, hallják-e már a menetelő északiak dobogását. Washington külvárosait már át- meg átszelték a védelem földsáncai és árcai. A Potomac folyóból hadászati fontosságú vízi akadály lett. Ha elkezdődik a háború, hol fog majd lecsapni? A szecesszió nemcsak kettéosztotta a világ egyik legnagyobb országát, hanem gigantikus méretű hadszínteret is létrehozott, és mindkét küzdő felet – ha engednek a fegyveres harc kísértésének – az egyik legbonyolultabb katonai szakmai probléma elé állította, amelylyel hadat viselő kormány valaha szembekerült. A vezetők és a katonák már mindkét oldalon nemcsak azon töprengtek, hogyan, de azon is, hová irányítsák a győzelem keresésére az alakulóban lévő hadseregeket.

* 160 km (a ford. megj.).

RÖGTÖNZÖTT HADSEREGEK

Amerika nem állt készen a háborúra, semmiféle háborúra sem, egy nagyarányú belháborúról nem is beszélve. Katonái szinte nem is voltak. Az Egyesült Államok Alapító Atyái mindent elvetvén, ami az Óvilágban rossz volt, azt remélték, mindenestül megszabadulhatnak az állandó hadseregtől – ahogyan ezt remélték az Anglia polgárháborúja után II. Károlyt a trónra visszaültető parlament hívei is. Az országon belüli lázadás – jelentéktelen mindkét esetben, ám riasztó, amíg tartott – vette rá őket véleményük revideálására. A rebellió megismétlődése elleni óvintézkedésként az angol parlament fenntartott néhányat a még megmaradt ezredek közül, akár Cromwell, akár a királpártiak alakították őket egykor. Az amerikai Kongresszus Washington hadseregének néhány alakulatát tartotta meg. 1802-ben katonai akadémiát alapított West Pointon, hogy biztosítsa hozzájuk a tiszteket. A West Pointon végzeteket hadmérnöknek képezték ki, és azt is elvárták tőlük, hogy vegyenek részt az új nemzet állami létesítményei, hidak, gátak és kikötők építésének felügyeletében. A felsoroltak közül sok a mai napig az Egyesült Államok Hadserege Műszaki Alakulatai* illetékességi körébe tartozik.

* U.S. Army Corps of Engineers (a ford. megj.).

West Point azonban nagyon csekély létszámú évfolyamokkal működött, időnként mindössze egy tucat képzett tisztet bocsátott évenként a hadsereg rendelkezésére 1861 előtt. Toborzásuk másik forrása – az ország külföldi vagy belső háborúi, az 1812-es, a szemínol vagy a krík indiánok ellen vívott – pedig esetlegesen és egyenetlen minőségben „termelte” a tiszteket. Ezért aztán nem létezett tapasztalt, szakképzett katonai vezetőkből álló tartalék, amelyből meríthettek volna, amikor 1861-ben bekövetkezett a polgárháború. A dolgok egészen másképpen álltak Európában, ahol virágoztak a „katonacsalládok”, amelyek teljes természetességgel küldték egyik vagy másik fiukat ifjúkoruk egy részére a család hagyományos ezredébe, és ahol a nemzetállamok hadseregei fiatal férfiakat hívtak be korlátozott szolgálati időre, hogy tartalékos tisztet képezzenek belőlük. Az igaz, hogy Amerikában is akadt néhány család, ahol hagyománya volt a katonai mesterségnek, olyanok, mint a virginiai Leek, de túl kevesen voltak, és túlságosan elszigetelten éltek ahhoz, hogy olyan katonadinasztiákat alapíthassanak, amilyenek a világon máshol léteztek. Tiszti osztály hiányában, pótananyagot keresve 1861-ben Észak és a Dél egyaránt a középosztályhoz fordult, a jogászokhoz, tanárokhoz és üzletemberekhez, gyakran azokhoz, akik korábban a politikai életben játszottak valamilyen szerepet. Az ilyen férfiak tekintéllyel rendelkeztek a közösségükben. A lakóhelyen élvezett tekintély azonban nem váltható át szükségszerűen katonai vezetői képességekre, különösen nem a katonai mesterségben tökéletesen járatlanok körében. A helyi nagyemberről elképesztően gyakran derült ki, hogy hiányzik belőle a parancsnokláshoz szükséges erély, sőt még az egyszerű közkatona józan esze is.

Az Egyesült Államok pöttöm hadserege vitézül védelmezte a köztársaságot a betörő britekkel szemben az 1812-es háborúban. 1846-ban teljes győzelmet vívott ki Mexikó hadseregével szemben, aminek következtében a háborút lezáró békeszerződés óriási területeket csatolt az országhoz délnyugaton. Ezen az új szerzeményen fog megalakulni Texas, Utah, Új-Mexikó, Nevada, Arizona és Kalifornia állam. A mexikói háború a hadsereg létszámának gyors növekedését hozta, de ez utána újra lecsökkent, olyannyira, hogy 1861-ben

mindössze 16 000 főt tett ki. Ennek az állandó hadseregnek a zöme az indián területeken épített erődített helyőrségekben állomásozott, a Mississippitől nyugatra vagy a nagy szövetségi erődökben, amelyek az ország tengerpartjait őrizték Boston kikötőjétől a San Franciscó-i öbölíg.

Az Egyesült Államok hadügyi filozófiája abból indult ki, ha szükséges, akkor tetszőlegesen nagyszámú katonát a milícia lesz képes kiállítani, az a testület, amelynek megszervezését a Második Alkotmánykiegészítés iktatta törvénybe. 1829-es beiktatási beszédében Andrew Jackson elnök „egymillió felfegyverzett szabad, a hadviselés eszközeinek birtokában lévő embert” emlegetett, mint a köztársaság védelmének fő eszközét. A milícia fontos szerepet játszott az amerikai történelemben. Ezt a hadszervezeti rendszert az első gyarmatosok Angliából hozták magukkal, és azt kívánta a testileg alkalmas férfiaktól, hogy gyűljenek össze fegyveres szolgálatra, amikor a helyi hatalom arra felszólítja őket. Kezdetben ez az egyes gyarmatot jelentette, és a tizen-nyolcadik századi felkelést a Korona ellen a gyarmatok milíciáira alapozva szervezték. A függetlenség kivívásának utóhatásaként azonban a milíciák el-sorvadtak. Az államokban, a gyarmatok utódainak egy részében töretlenül feltöltötték őket, és folytatták a gyakorlatozást, többségükben azonban csak papíron létező szervezetekké sülyedtek.

Akár teljesen el is tűnhettek volna – ahogy a napóleoni háborúk után Angliában el is tűnt a milícia a szó szoros értelmében, és a legjobb esetben is csak a reguláris hadsereg újoncforrásaként maradt fenn –, ha 1859 után Amerikát is meg nem fertőzi az „önkéntes katonáskodásnak” az a divatja, amelyik abban az évben Anglián végigsöpört. A francia inváziótól való teljességgel alaptalan félelem 1859-ben „önkéntes lövész” egységek alakítására sarkallta az abszolút civil briteket, és erre bátorította őket egy sor közíró, köztük Lord Alfred Tennyson. Az ő *Sorakozó lövészek, sorakozó!* című költeménye a lövészmozgalom egyik fontos motiváló tényezőjévé vált. Az önkéntesség hevülete áterjedt az Egyesült Államokra, és különösen délen vert gyökeret, amelyet addigra már megfertőzött a belső kényszer, hogy lakói fegyvert ragadjanak az északi agresszió kísértő réme ellen. 1861-re sok önkéntes lövészalakulat,

sőt tüzéregység is állt fel délen, rendszerint hangzatosan katonás név alatt – a dél-carolinai Legyezőpálma Gárda,* a Kentuckyi Lexington Lövészek (amely a Dél oldalára állt első parancsnokával, Simon Bolivar Buckner tábornokkal), az Észak-carolinai Mesterlövészek, a New Orleans-i Washington Tüzérség – és az ezrednévhez méltóan hivalkodó uniformissal. A Dél kedvenc színe a West Point-i akadémián viselt „kadétszürke” volt, de sok déli önkéntes az Unió kékjét hordta, vagy ami különösen nagy divat volt, a francia egyenruhák valamilyen változatát, hiszen 1861-ben III. Napóleonnak az osztrákokat a közelmúltban legyőző hadserege számított a világ vezető szárazföldi haderejének. A francia módi, a rövid zubbony és a buggyos, bő nadrág volt a háború kezdetén a legtöbb déli alakulat kedvenc öltözéke.

Egyes déli egységek ennél is továbbmentek, és a zuávok uniformisát vették át, a francia hadseregnek azt az egyenruháját, amely 1830 után, Algéria meghódítása közben, az ellenséges törzsi harcosok ruhája alapján készült. A zuávok buggyos vörös nadrágja és gazdagon hímzett mellénye nagyon hatásvadász külsőt kölcsönzött viselőjének, és ez az öltözkészlet északon még népszerűbb lett, mind délen. Az északi zuáv alakulatok közé tartoztak a New York-i Tüzoltóság személyi állományából alakított, és Elmer Ellsworth, Abraham Lincoln egyik barátja által vezetett New York-i Tüzes Zuávok.** Egyik déli megfelelőjük a Louisianai Zuávok csapata volt, amelyet parancsnoka után Wheat Tigriseiként is ismertek. A korabeli európai katonai divatból kölcsönzött más elemek közé tartozott a különböző „Garibaldi” ezredek tollas kalpája, az olyan egységek, mint a 40. Massachusettsi Ezred frakkja és medveszőr fővege, amellyel a londoni City önkéntes ezredének, a Tiszteletreméltó Tüzérkompániának az uniformisát utánozták.

A jól öltözöttek jelentették a kisebbséget 1860–1861 önjelölt katonái között. Mindkét oldalon meglepően kevés önkéntes alakulat rendszeresített bármit, ami emlékeztetett a brit önkéntes lővész bajtársaik egyenruhájára, akik a ko-

* Palmetto Guard (a ford. megj.).

** New York Fire Zouaves (a ford. megj.).

rabeli vidéki úriemberek tweed vadászöltönyébe öltöztek, vagyis igazán elegáns külsőt öltöttek. Az összenyomás, amelyet az esetek döntő többségében Észak és a Dél katonái egyaránt elértek, mihelyt a kezdeti cicomát elnyűtték, az örömtelen szürkesség volt – fakó, unalmas színek, az északiak kékje, a déliek szürkéje, ám még gyakrabban a házilag szőtt és festett anyagok „amerikai vajdió” színe, mindez egységesen idomtalan szabással. A polgárháború hadseregei a legrosszabbul öltözöttek voltak bármely nagy fegyveres konfliktus seregei közül, és ezt a hatást tovább fokozta, hogy soraikban majdnem mindenki felhagyott a borotválkozással. A különböző fazonú szakállak egyszerre számítottak katonásnak és modernnek. Nagy-Britanniában a krími háború veteránjait utánózva hozták divatba az arcszörzetet, ugyanis a Szevasztopolt ostromló hadsereg katonáit 1855–1856 kemény telén felmentették a borotválkozási kötelezettség alól. A brit szakálldivat terjedt át Amerikára, ahol olyan szilárdan megvetette a lábát, hogy 1861-re csak mutatóba akadt simára borotvált arcú felnőtt férfi. A háború összes vezető tábornoka – Ambrose Burnside, Nathan Bedford Forrest, U. S. Grant, A. P. Hill, John Bell Hood, Stonewall Jackson, E. Kirby Smith, Lee, Irvin McDowell, George Meade, John Pope, William Rosencrans, William Sherman és Jeb Stuart – körszakállt és bajuszt is viselt, Beauregard és McCellan pazar bajuszt és kackiás kis „Napóleont”, vagyis kecskeszakállt. Burnside feltalálta a maga sajátos, „sideburn”-nek elnevezett pofaszakállfazonját, amely máig őrzi a nevét. Akárhogyan is hordták, és általában elég hosszúra hagyva ahhoz, hogy a száját meg az állat is eltakarja, az arcszörzet a legifjabbakat leszámítva a polgárháború minden katonájának komor, prédikátorra emlékeztető külsőt kölcsönzött, ami talán illet is olyan férfiakhoz, akik egy eszméért harcoltak.

Államról államra eltérő mértékben lelkesedtek az önkéntességért, vagyis a törvényi előírásra fenntartott milícia kiegészítéséért további katonákkal. A háború előestéjén az államok közül csak egy maroknyi tartott fenn használható milíciát. Ezek közé tartozott északon Massachusetts, 5000 aktív polgárőrrel és New York 19 000-rel, délen pedig Georgia, amely sok önkéntes és polgárőr századdal rendelkezett, valamint Dél-Carolina, a szecesszió központja, jelen-

tős számú alaposan kiképzett és jól felszerelt polgárőr századdal. Kentucky, ez a keservesen megosztott állam, 73, a Déllal rokonszenvező Állami Gárda századdal rendelkezett, és 66 Északhoz húzó Honi Gárda századdal.* Ohiónak 30 százada volt, Vermontnak 22, Wisconsinnak 1993 polgárőre, Maine-nek 35 százada, és ezek mind a szövetségi kormány rendelkezésére álltak. Virginia nyolc milícia ezredet tartott fenn, ezek mind készek voltak a Délt szolgálni, Mississippi pedig 3927 önkéntest állított ki 78 században, amelyek majd mind a Dél mellé állnak. Sok állam, köztük számos olyan, amelyik Észak vagy a Dél központi területéhez tartozott, szinte semmiféle szervezési előkészületet nem tett a hadviselésre. Ezek közé tartozott Alabama és Észak-Carolina (délen) és Connecticut, Illionis, Indiana, New Hampshire és New Jersey (északon). Kansasben nyüzsgtek a fegyveresek, akik már javában vívták a polgárháborút mielőtt elkezdődött volna, de szervezetlen formában. Texasnak megvolt a saját külön katona szervezete, a Texas Rangerek, ám az ő feladatuk főként az elszigetelten élő telepesek védelme volt.

A kiképzett katonák hiánya ellenére az élőerő szűkössége egyik oldalon sem bizonyult gondnak a háború kitörésekor. Olyan lelkesedés lobogott az emberekben az ügyért – az Unióért egyfelől, illetve az államok jogaiért másfelől –, hogy olyan gyorsan lehetett ezredeket alakítani, amilyen gyorsan fegyvert tudtak keríteni a felszerelésükre, vagy tiszteket a vezetésükre, sőt sok esetben úgy is, hogy egyik szükséges feltételt sem teljesítették. Amerika 1861-ben nagy népességű ország volt, és népessége egyre növekedett, részben a bevándorlásnak, részben jól élelmezett lakossága termékenységeének köszönhetően. A lakosság létszámában és népességnövekedésben Észak élvezett előnyt. Az 1860-as népszámlálás megközelítően harmincmillió teljes lakosságot vett számba, 20 275 000 fehér embert északon és 5 500 000-t délen, amihez északon 430 000, délen pedig 3 654 000 fekete adódott hozzá. Majdnem az összes déli fekete rabszolga volt, ahogyan az északi feketék egy része is, magában Washingtonban és közvetlen környékén (a Columbia Körzet-

* State Guard, illetve Home Guard (a ford. megj.).

ben), valamint Tennessee, Delaware, Maryland és Missouri határállamban. A feketék nem számítottak bele a hadra fogható népességbe (1863-ig, amikor Lincoln Emancipációs Törvénye hivatalosan is engedélyezte felvételüket a fegyveres erők állományába, nem hivatalosan azonban már az előző év óta felvették őket). A hadköteles korú fehér népesség – a harminc év alatt férfiak, habár sok idősebb ember is beállt katonának – nagyjából 2 500 000 főt tett ki északon, illetve 900 000 főt délen.

A Konföderáció alig létező közigazgatási gépezete 1861-ben nem tudott volna az Unióval szembeszállni képes hadsereget kényszerszolgálatra – a hadkötelezettség alapján lebonyolított sorozással – mozgósítani. A szecesszió ügyének szerencséjére a szükséges „emberanyag” a maga jószántából, kényszer nélkül felajánlotta szolgálatait. Sokan közülük valamilyen, akár régen, akár a közelmúltban alakított milíciaalakulat tagjai voltak, sokan pedig spontán jelentkező önkéntesek. A Konföderáció egészen 1862 áprilisáig nem kényszerült törvényt hozni a hadkötelezettségről. Északon hasonlóan alakult a toborzás sémája. A háború elején a tömeges önkéntes jelentkezés töltötte fel a hadsereget, gyakran a meglévő polgárőr vagy önkéntes alakulatokra építve; 1860–1861 akarattól mámoros napjaiban a kettő közötti különbség gyakran elmosódott. A törvényhozók megkísérelték szabályozni a nép reakcióját a helyzetre, már csak azért is, hogy biztosítsák a hazafias lelkesedés lázában égők zsoldját és felszerelését. 1861. március 6-án a Konföderációs Kongresszus jóváhagyta 100 000 főnyi hadsereg felállítását, amelynek nagy része akkor már létezett is. Májusban a testület 400 000 főre növelte a létszámot, a hadügyminisztérium pedig hamarosan elküldeni kényszerült a jelentkezők felét, fegyverhiány miatt. A Konföderáció hadszervezési erőfeszítéseit akadályozta a központi kormányzat gyengesége, és az államok makacsul őrzött primátusa, az államok kormányzói ugyanis gyakran igyekeztek az államhatárokon belül tartani mind a katonákat, mind a fegyvereket. A Konföderáció sohasem hozta létre a maga reguláris, szövetségi szintű fegyveres erejét, hadra kelt seregei a tagállamok alakulataiból tevődtek össze, amelyek fölött a Konföderáció hadügyminisztériuma inkább felügyeletet gyakorolt, semmint irá-

nyítást. Északon hasonló rendszer alakult ki. A reguláris hadsereg létszámát alig növelték, és háború előtti ezredeit jórészt háború előtti állomáshelyeiken hagyták, a nyugati határvidéken. A polgárháborús hadsereg az önkéntesek szövetsége volt, amely tagállami alapon szerveződött, és az államokhoz kapcsolódó elnevezéseket viselt. Így történhetett meg, hogy Ulysses S. Grant, aki a háború előtt az Egyesült Államok Hadseregének nyugállományú hivatásos tisztje volt, akit eredetileg a gyalogos fegyvernemhez vezényeltek, amikor végzett West Pointon, 1861-ben a 21. Illinois-i, a lakóhelyéül szolgáló államban főállított egyik önkéntes ezred parancsnokává nevezték ki, és a reguláris hadsereg állományába, vezérőrnagyi rendfokozattal csak 1863-as vicksburgi győzelme után tért vissza.

A polgárháborús hadkiegészítési rendszer – már ha bármi, ami ennyire bonyolult és zavaros, egyáltalán rendszernek nevezhető – azt a szisztémát vetítette előre, amelyet Nagy-Britannia vezetett be az első világháború kitörésekor. Ott akkor, a konfliktus kezdetén majdnem teljesen érintetlenül hagyták a reguláris hadsereget, miközben a létszám felfuttatását a Territoriális Hadsereg beiktatásával szervezték meg, amely az 1859-es önkéntes mozgalom lezármazottja volt, és azt töltötte meg új tartalommal az az újból fellángoló önkéntes jelentkezési láz, amely a Somme-nál, Nagy-Britannia Gettysburgjénél tanúsított önfeláldozásukkal halhatatlan hírnevet szerző haver- és cimborázászlóaljakkból álló, úgynevezett „Új” vagy „Kitchener-hadseregeket” megmentette. Az amerikai polgárháborúban és Nagy-Britannia Nagy Háborújában* a hadi válsághelyzetre adott válasz is közös angolszász eredetre vezethető vissza, egészen Nagy Alfréd *fyrðjéig* és az angliai grófságok normann *posse comitatusáig*.**

Lincoln elnök első reakciója a déli rebellióra a Sumter-erőd lövetése után, 1861. április 15-én az volt, hogy „kilencven napra” szövetségi szolgálatra rendelte az államok milíciáinak 75 000 tagját. Amikor szövetségi irányítás alá

* Vagyis az első világháborúban (a ford. megj.).

** Népfelkelő hadsereg, illetve kb. grófságonkénti népfelkelés (a ford. megj.).

vonta a milíciát, ami egy 1795-ös törvény értelmében teljességgel alkotmányos cselekedet volt, ugyanazt a hatást érte el az amerikai Északon 1861-ben, mint Lord Kitchener tábornagy 100 000, háromesztendei szolgálatot vállaló katonát kérő felszólítása a briteknél 1914-ben. Kitchener „Első százezrét” hamarosan követte a Második, majd a Harmadik. Lincoln 75 000-ét hamarosan meghaladták az államok felajánlásai. Indianától hat ezredet kért, az állam kormányzója tizenkettőt ígért. Ohio kormányzója, akitől tizenhárom ezred szervezését várták el, azt jelentette, hogy „a nép hevének komoly elnyomása nélkül aligha tudok húsz előtt megállni”⁸. Egyszerre kerülván szembe az Uniót fenyegető halálos katonai veszedelemmel és az arra adott északi hazafias válasz áradásával, Lincoln május 3-án hároméves szolgálati idővel 42 000 önkéntest kért a hadsereg, további 18 000-et pedig a haditengerészet számára, és ugyanakkor jóváhagyta a reguláris haderő létszámának 23 000 főnyi növelését is. A Kongresszus júliusban nemcsak visszamenő hatállyal törvényesítette ezeket az elnöki döntéseket, de a tetejébe jóváhagyta további egymillió, szintén hároméves szolgálati idejű, önkéntes besorozását is. A Sumter-erőd ágyúzását követő egy éven belül az Unió 700 000 katonát állított fegyverbe, a Dél talán ha 400 000-et. A körülmények azonban kétségessé teszik a pontos számok megállapítását. Észak eredeti „kilencvennapos” katonáinak egy része betű szerint ragaszkodott besorozása feltételeihez, és visszatért a polgári életbe, amint lejárt a szolgálati ideje – egész ezredek tettek így. Még a három évre szegődött katonák és ezredek egy része is leszerelte magát később, a háború derekán, amikor eljött az ideje.

A rendületlen kitartást a szolgálatban a dezertálás kísértése is aláasta. A gazdagabb északon, ahol toborzási prémiumot fizettek az önként jelentkezés bátorítására, sok önkéntes megragadta az alkalmat, felvette a jutalmat, de aztán meglepett, majd újra belépett a seregbe, gyakran egymás után többször. Mivel a legnagyobb prémium akár az 1000 dollárt is elérhette, az előre megtervezett szökés jövedelmező foglalkozás lehetett. Délen, az első szívből jövő esztendő után a szökés gyakrabban volt a szükség szülötte. A kisbirtokosok és a föld nélküli mezőgazdasági munkások, ha levélben értesültek családjuk

nélkülözéséről, sokszor elhagyták az alakulatukat – gyakran őszinte visszatérési szándékkal –, hogy learassák a termést, vagy hogy a családfenntartó egy ideig dolgozzon, és megkeresse az övéinek a betevőt. A kevés rabszolgával rendelkező tulajdonosok azért érezhettek késztetést a hazatérésre, mert féltették a nőrokonaikat, akiket magányos farmokon hagytak hátra, ahol a férfi rabszolgák maradtak az egyedüli uniformist nem öltött férfiak. Bármilyen volt az oka, és bármilyen eltérések is mutatkoztak északon és délen a felek katonáinak indítékaiban, a dezertálás bármely adott pillanatban akár a létszámuk harmadától is megfoszthatta a hadseregeket.

1861-ben azonban a szökés még olyan gond volt, amelyiktől majd csak a jövő kormányainak fog fájni a feje. A kezdet kezdetén mindkét küzdő fél embrionális hadseregét az foglalkoztatta leginkább, hogyan lássa el fegyverrel és lőszerrel a katonáit, hogyan teremtsen elő a beöltöztetésükhöz és élelmezésükhöz szükséges anyagiakat, és hogyan biztosítson tiszteket a számukra. A hadsereg felszerelése a Délt különösen nehéz probléma elé állította. Annak ellenére, hogy az elszakadást követő első hónapokban a Konföderáció jó hasznát látta a szövetségi arzenálok lefoglalásának, az így szerzett fegyverek legtöbbje csupán ódivatú elöltöltő, huzagolatlan csöví, kovás puska – muskéta – volt. Az ilyen fegyverek ugyan feljavíthatóak voltak a cső újrafúrásával és az elsütő szerkezet csappantyú használatára alkalmassá alakításával, a fegyverzet fő forrása azonban Európa volt. A fegyverbeszerzés volt a Konföderáció blokádtörési vállalkozásainak és külföldi vásárlási programjának egyik elsődleges célja. A legkedveltebb egyéni lőfegyver a szövetségi Springfield típusúhoz szinte megszólalásig hasonló brit Enfield-puska volt.

A Dél a Harpers Ferryben található gyártó berendezések megszerzésével, valamint a Richmondban és az észak-carolinai Fayetteville-ben meglévő arzenálok gépparkjával 1861-ben el tudta indítani a saját puskagyártását. Tüzérségét sokkal nehezebb volt felfegyvereznie. A Sumter-erődben és a norfolki szövetségi haditengerészeti támaszponton zsákmányoltak ugyan néhány ágyút, de az erődlövegek túl nehezek és nehezen mozgathatóak voltak ahhoz, hogy azokkal jelentős számú tábori üteget szerelhessenek fel. A hiányokat a háború

előtti önkéntes alakulatok lövegparkjából, behozatalból és a Konföderáció arzenáljává emelkedő richmondi Tredegar Vasművek gyártmányaiból pótolták. A Dél ügyesnek bizonyult a hadianyaggyártás rögtönzésében is. A lőpor alkotóelemei közül kettő, a faszén és a kén, helyben, könnyen hozzáférhetően rendelkezésre állt. A harmadik, a salétrom, vagy más néven a kálium-nitrát, nem. Josiah Gorgas, akit 1861 áprilisában neveztek ki az anyagi ellátási szolgálat főnökévé, úgy igyekezett pótolni ezt a hiányt, hogy a Konföderáció területén belül keresett forrásokat. Egyik beosztottja az Appalache-hegység déli részén található mészköbarlangokban lelt rá egy ilyen lelőhelyre. További forrásokra leltek az éjjeliedények tartalmában, valamint a ló- és tehénistállók faláról lekapart vizeletlerakódásban. A valószínűség minden szabályával dacolva a Dél sohasem fenyegette vereség a lőpor hiánya miatt, amelyet legnagyobb részben a georgiai Augustában az erre a célra épített gyárban állítottak elő.

1861 nyarán Észak majdnem ugyanolyan súlyos hadfelszerelési és ellátási gondokkal küzdött, mint a Dél, az alábbi különbségekkel. Először is, nemcsak a délit nagyságrendileg meghaladó gyáripari bázissal rendelkezett, hanem ez az ipar – amint mozgósították – az Unió haderejének minden igényét ki tudta elégíteni. Másodszor, a gyártást Észak szabadon kiegészíthette behozattal, hiszen kikötőit nem vágta el blokádnak a külvilágtól, és majdnem a teljes amerikai kereskedelmi flotta északi ellenőrzés alatt maradt, de ami a leglényegesebb, Észak külföldön szilárdan megőrizte a hitelét. Harmadszor, hazai hitelképessége is erős maradt, hála az ügyes pénzügyi kormányzásnak. A pénzügyminiszter, Salmon P. Chase, úttörő munkát végzett az állampapírok – gyakorlatilag jobb időkben visszafizetendő hadikölcsönkötvények – közvetlenül a kis befektetőknek történő eladásában. Ugyanakkor a pénzügyminisztérium rávette a Kongresszust a papírpénz-kibocsátás engedélyezésére is. A Konföderáció Államkincstára majdnem ugyanakkor kezdett papírdollárt forgalomba hozni, katasztrofális következményekkel: a háború végére, mire az infláció a számítások szerint elérte a 9000 százalékot, a Konföderáció dollárbankói teljesen elveszítették az értéküket. Az Unió papírpénze tartotta az értékét, mert a pénzügyminisztérium precíz és kérlelhetetlen hadi adórend-

szert vezetett be, amely a Nagy-Britanniában a napóleoni háborúk idején bevezetett rendszer mintáját követte. Az amerikai hadszervezet a brit történelmi leszármazottjaként alakult ki. Amerika háborús adórendszerével, tudatosan vagy nem, azokat a szükségintézkedéseket másolta le, amelyek alkalmazására Nagy-Britannia kényszerült, hogy finanszírozni tudja Nelson flottáját és Wellington hadseregét. Az amerikai szisztéma azonban tovább is lépett. Nemcsak a fényűzési cikkekre és a jövedelmekre vetettek ki adót, de a szolgáltatásokra, az üzleti tranzakciókra és az öröklésre is. 1865-re az Egyesült Államok volt a legátfogóbban adóztatott állam a világon. A bevétel kényelmesen fedezte – a körülbelül hárommilliárd dollárra rúgó – hadikiadásokat, és 90 százalék alatt tartotta a pénz értékvesztését. Az összes háborús adót, köztük a jövedelem-adót is, 1865 után gyorsan eltörölték.

Az Unió seregeit azonban a konfliktus kezdetén a háborús pénzügyi politika önmagában nem tudta felszerelni. A szükséges hadianyagot még nem gyártották le, tehát nem volt megvásárolható. Nagyon sok minden más is hiányzott, beleértve a tüzérütegek és a trénszekerek mozgatásához szükséges lovak és öszvérek tízezreit: az állatok megvoltak, de nem állították még őket az állam szolgálatába. Aminek a megvásárlására még ennél is sürgősebben szükség volt, azok a hadviselés élettelen kellékei. Nemcsak a puskák és az ágyúk, de az egyenruhák, derékszíjak, tölténytáskák, hátizsákok, bakan-csok és csizmák, sátrak, nyergek, lószerszám, valamint az a sok százféle más holmi, amely nélkülözhetetlen egy szakszerűen megszervezett hadsereg működéséhez: egészségügyi anyagok, konyhafelszerelés, pokrócok, állatorvosi felszerelés, távíródrót, a lista szinte végtelen. A tizenkilencedik század közepének hadseregei a valódi modernizáció határán egyensúlyoztak. Félig még a hadviselés múltjához tartoztak, amikor úgy hitték, egyedül a harci szellem és a létszám az, ami számít, de már belépőben voltak a hadviselés jövőjébe is, amikor a technológia fogja uralni a színteret. A fejlődésben elmaradt Dél a múlthoz kötődött, Északot az ipari forradalom éppen átlendítette a jövőbe. A Dél a háborús erőfeszítés fenntartása érdekében csodás rögtönzések sokaságát fogja megvalósítani, és annak ellenére, hogy bizonyos időszakokban

szinte mindenben kisebb-nagyobb hiányt szenvedett, végül nem a nélkülözhetetlen hadianyagok hiánya miatt lett vereség a sorsa. Mindazonáltal, a Konföderáció a legjobb időkben is csak egyik napról a másikra tengődött. Ezzel éles ellentétben, Északot a háború egyre inkább abba a helyzetbe hozta, hogy a világgazdaság meghatározó ereje legyen. Az Egyesült Államok gazdaságát 1880-ra az a végtelennek látszó fellendülés fogja első helyre emelni a világon, amelyet a hadviseléshez szükséges alapanyagok, köztük a mezőgazdasági termékek – gyapjú az egyenruhákhoz, bőr a lábbelikhez, valamint gabona és hús a katonák ételmezésére –, továbbá az iparcikkek iránti kereslet hajtott. Az ipari termelés növekedésének egy részét a várható termékkategóriák adták – az Egyesült Államok Hadi Vasútjának gyártott sín és pályaépítési anyag, a folyami ágyúnaszádok építésénél használt pánccélmez –, jelentős részét azonban nem. Amint James McPherson kiemeli, a háborús kereslet által serkentett, hosszú távon nagy hatású újítások közül a két legfontosabb a szabványosított méretek bevezetése volt a férfiruhagyártásban, valamint a Blake–McKay-féle gépé a talpnak a felsőrészhez varrására a cipőgyárakban.”

A kezdeti válság után az ezredek felszerelése hátrább sorolódott a teendők fontossági sorrendjében. 1862-re a legtöbb alakulat, délen és északon egyaránt, szert tett már fejenként egy elöltöltő puskára és egy teljes öltözék egyenruhára. Tiszteket találni az ezredek katonáinak igazgatására és harcba vezetésére továbbra is gond maradt, mert Amerika társadalma nem rendelkezett olyan tiszti réteggel, amilyen Európa nagy történelmi múltta visszatekintő monarchiáiban létezett. Valójában a tisztek különálló rétegének még az elvi lehetősége is ellenkezett a nagy köztársaság alapítóinak erkölcsi világképével, amelynek megfelelően az új államszövetség lényegét meghatározó dokumentumokkal törvényen kívül helyezték a nemességhez kötődő rangokat és címeket. A tisztségviselők választásának elvét, amely a függetlenségi háború óta olyan erősen áthatja az amerikai életet, a milícia polgárőrei és 1861 önkéntesei a politika mellett érvényesnek gondolták a katonáskodás ügyeire is. A tisztek szavazással való megválasztása általános gyakorlat volt az új ezredekben, de az így kiválasztottak közül sokan, bár „nagyemberek”

voltak a polgári életben, alkalmatlannak bizonyultak a háborúban. Amit sem a polgárőrök, sem az önkéntesek nem értettek meg, az az volt, hogy a zárt alakzatban vívott harc – és a polgárháború az egyik utolsó fegyveres küzdelem volt, amelyben a zárt rendben végrehajtott harctevékenység döntötte el az összecsapások végkimenetelét – rendkívüli szakmai tudást követelő katonai tevékenység. A tiszteknek ismerniük kellett a módját, hogyan állítsák sorokba és vonalakba katonáikat, hogyan manőverezzenek ezekkel a sorokkal és vonalakkal az ellenség szemben álló sorainak és vonalainak jelenlétében, és tudniuk kellett, pontosan mikor adják ki a „Tűz!” vezényszót. Ha túl korán, akkor a tüzet „elvesztegették”, ha túl későn, akkor az ellenség érhet el elsőnek hatást a maga sortüzével. A Springfield-puska újratöltése fél percet vett igénybe. Azt a zárt alakzatot, amelyik túl korán lőtt, és nem sikerült érdemi kárt tennie az ellenfélben, tönkrelőhette a jobban vezetett ellenség, amíg katonái a tölténnyel és a töltővesszővel pizmogtak.

A „nagyemberek” – helyi előkelőségek, politikai kijárók, akik tudták, hogyan beszéljék rá az embereket az önként jelentkezésre – általában egyáltalán nem tudták, hogyan kell mozgatni az általuk toborzott ezredet, amikor szembekerültek az ellenséggel. Beosztottaik valójában veszélyesebb helyzetbe kerültek, mint 1914 önkéntesei, akik, mivel tárból töltött ismétlőpuskával fegyverezték fel őket, az ellenség távoltartáshoz elegendő erejű tűzzel tudták lefedni a rájuk bízott, előttük elterülő terepszakaszt. Ráadásul 1914-re már arra képezték ki a puskás lövészeket, hogy hasaljanak le a csatatéren, hacsak éppen nem támadnak. 1861 puskás közkatonaiktól, akiket egylövetű fegyverrel szereltek fel, azt várták el, hogy kiegyenesedve álljanak, vállat vállhoz vetve, és tüzerejüket gondosan időzített sortűzbe összpontosítsák, mert csak így remélhették, hogy sikerül legyőzniük ellenfeleiket.

A zárt rendben vívott harc taktikája csak sok ismétléssel sajátítható el a szükséges biztonsággal. Becsületükre legyen mondván, 1861 újonc ezredeinek kisebb része kezdettől hosszú órákon át gyötörte magát az alaki gyakorlatok besúlykolásával, sőt néhány még kiképző „iskolát” vagy „tábort” is felállított, ahova a tiszteket és az őrmestereket küldte, mielőtt bevonultatták az újonc

közkatonákat. Drillel azonban lehetetlen volt a tapasztalatlan katonákat megtanítani a csatatéren szükséges gyakorlati ismeretekre és szakmai fogásokra. Az a szakmai tudás évek, nem pedig hetek gyakorlását igényelte, vagy másik megoldásként harctéri tapasztalatot, ami 1861 közepén nem állt még rendelkezésre. Az egyedüli katonák, akik a megkívánt mértékben ismerték már a manőverezés és a tűz gyakorlati alkalmazását, az északi reguláris alakulatok hivatásosai voltak, akik túl kevesen voltak ahhoz, hogy kiképezhessék az önkéntes és a milíciaalakulatokat; ebbe a kategóriába tartoztak Amerika katonai főiskoláinak végzősei is.

West Point évenként csekély számú hallgatót vett fel, az évfolyamok száznál kisebb – gyakran sokkal kisebb – létszámmal működtek, a négy évvel később kikerülő végzősök pedig még kevesebben voltak. 1861-ben 239 kadét tanult a West Pointon, akik közül 80 jött délről, 76-an kiléptek, vagy elbocsátották őket, mert megtagadták a hűségeskü letételét az Unióra. A Dél túlreprezentált volt a hadsereg tisztikarában, 313-an kiléptek a szolgálatból, hogy az „államukkal menjenek”, így összesen 440 West Pointon végzett tiszt maradt meg az Unió szolgálatában. Mások a háború kitörése után a polgári életből tértek vissza egyik vagy másik fél hadseregébe, de a hadra fogható korú, tiszti iskolát végzetek száma így is 3000 fő alatt maradt, tehát az állomány túl csekély volt ahhoz, hogy az igényelt léptékben biztosíthassa a szakszerű vezetést. Az aktív szolgálatba nyugállományból visszatérő West Pointon végzeteket általában az önkéntes vagy a milíciaezredek parancsnokává nevezték ki, ahogy Ulysses S. Grantet Illinois-ban. Sokan gyorsan tábornoki rendfokozatra emelkedtek, 300-an az Unió, 150-en pedig a Konföderáció hadseregében. A polgárháború a vezetés felső szintjén eleve West Point-i háborúnak rendeltetett.

Délen a képzett tisztek számát a magán katonai középiskolák, e jellegzetes déli intézmények végzett diákjai gyarapították. A két legismertebb az 1839-ben Lexingtonban alapított Virginiai Hadi Tanintézet, rövidítve VMI, valamint a charlestoni Dél-carolinai Hadi Akadémia,* amelyet idővel Citadella

* Virginia Military Institute (VMI), illetve South Carolina Military Academy (a ford. megj.).

néven fognak ünnepelni. A VMI-ben végzetek száma 1861-ben 455 főre rúgott, de ha azokat is számításba vették, akik bár nem végezték el az iskolát, de jártak oda valamennyi ideig, akkor összesen 1902 fő állt rendelkezésre. Ezek közül 1791 harcolt a polgárháborúban, és 1861-ben a VMI szolgáltatta Virginia főtisztjeinek (örnagynak, alezredeseinek és ezredeseinek) harmadát. Délen azonban a Citadella és a VMI nem volt a magániskolában képzett tisztek egyedüli forrása. A többiek közé tartozott a charlotte-i Észak-carolinai Hadi Tanintézet (1859), az Arkansasi Hadi Tanintézet és a Nyugat-floridai Szeminárium (1851). Alabamának három kis katonai oktatási intézménye volt: a Déli Hadi Akadémia (1860) Wetumpkában, a La Grange-i Főiskola és Hadi Akadémia (1860), valamint a Glenville-i Hadi Akadémia (1858). Három működött Mississippi államban: a Mississippi Hadi Tanintézet Pass Christian mellett, a Brandoni Állami Hadi Tanintézet, valamint a natchezi Jefferson Főiskola. Lényeges, hogy mikor alapították az alabamai és a mississippi katonai tanintézeteket. Valószínűleg a béke utolsó napjaiban a Mély Délen kitört háborús láz munkálkodását jelzik, és ezek az iskolák aligha lehettek többek katonás külsőségek között működő internátusnál. Az Alabamai Egyetem kadétképző testületet alakított 1860-ban. Az egyetemek azonban nem tartoztak a Délre jellemző intézmények közé, néhány olyan ősrégi alapítású felsőoktatási intézmény megléte ellenére sem, mint a Virginiai Egyetem, vagy a williamsburgi College of William and Mary. A gazdag déli fiúk Princetonba mentek, a Harvardra vagy a Yale-re kevesen iratkoztak be.

A marylandi Annapolisban működő Egyesült Államok Haditengerészeti Akadémiáját a kormányzat a fekvése miatt túlságosan sebezhetőnek ítélte, és ezért, hogy megóvják a Konföderáció esetleges támadásától, 1861. május 9-én áttelepítették a Rhode Island-i Newportban található Atlantic House Hotelba. A Konföderáció 1863. március 23-án megalapította saját haditengerészeti tisztképző intézményét. Ez először a James folyón, Richmond alatt horgonyzó CSS *Patrick Henry* fedélzetén működött, majd a közeli Darling-erődben. A földsáncok máig kivehető nyomai kellemetlenül nedves élet- és oktatási körülményekről mesélnek.

A Konföderáció, amint kitört a háború, azonnal hozzálátott haditengerészete megteremtéséhez. Bárhol álltak a déli vizeken, lefoglalta a közös haditengerészet hajóit, polgári tulajdonú hajókat rekvirált vagy bérelt, és építeni, valamint építtetni kezdte a sajátjait. Az igazán létfontosságú feladat azonban az elszakadó államok védelmére hivatott szárazföldi haderő megteremtése volt. Ez már a Sumter-erőd lövetése előtt kezdetét vette, bár a legkevésbé sem ésszerű utakon-módokon. Akárcsak északon, itt is két hatalom, a központi és az állami működött, és keveredett gyakran konfliktusba, valamint három alapvető követő háromféle hadszervezet: a reguláris hadsereg, az állami milícia és az önkéntesek szükséghelyzetben felálló alakulatai, pontosan úgy, mint Nagy-Britanniában a napóleoni háborúk idején. 1861. február 28-án a Konföderáció Kongresszusa felhatalmazta Jefferson Davis elnököt az államok katonáinak vagy olyan önkénteseknek az egyévnyi szolgálatra való felfogadására, akik rendelkeztek valamelyik állam kormányzójának hozzájárulásával. Ez jelentette a kezdetét annak a valaminek, amit Peter Parish professzor a Konföderáció „átmeneti” hadseregének nevez. Március 6-án a Konföderáció Kongresszusa törvénybe iktatta a reguláris hadsereg megteremtését, de létszámát mindössze 9000 főben szabta meg, és a jogalkotási aktuson túl később nem sokat lehetett hallani róla. Ugyanazon a napon az „átmeneti” hadsereg létszámát jelentősen megnövelték, a Kongresszus ugyanis felhatalmazta az elnököt, adjon ki felhívást 100 000, tizenkét hónapos szolgálatot vállaló önkéntes jelentkezésére, valamint fogadja el az állami milíciák szolgálatát legfeljebb hat hónapos időhatárral. Május 6-án az elnököt – az államok hozzájárulásának bevárása nélkül – felhatalmazták alakulatoknak a Konföderáció szolgálatába fogadására három évre, vagy a háború időtartamára, amennyiben hamarabb véget ér. Augusztusban, amikor már 200 000-en álltak fegyverben, az elnök további 400 000 önkéntes toborzására kapott felhatalmazást.

Az „átmeneti” hadsereg jellegét ezzel rögzítették a későbbiekre. A legmagasabb rendfokozatokban szolgáló tagjai tábornokként a Konföderációtól kapott kinevezést birtokoltak, bár általában saját államuk milíciájában is hasonló rangot kaptak. A legénységi állomány és a csapattisztek, fel egé-

szen az ezredesi rendfokozatig, a saját államuk milíciájához tartoztak, vagy valamelyik, a háború idején létrehozott önkéntes szervezethez, vagyis jogi helyzetük majdnem pontosan azonos volt az északi seregek hasonló rendfokozatú tagjainak helyzetével. 1862. április 16., a Konföderáció Hadkötelezettségi Törvényének elfogadása után azonban minden testileg alkalmas, tizennyolc és harmincöt év közötti fehér férfit kötelezően összeírtak és besoroztak katonai szolgálatra, majd 1864 februárjában a korhatár kiterjesztésével bevontak minden tizenhét és ötven év közötti fehér férfit, habár az idősebbeket és a nagyon fiatalokat csak lakóhelyük védelmére alkalmazták. Az ésszerűség szabályainak ellentmondva a férfiakat továbbra is az államok nevét és hadrendi számát viselő ezredekbe sorozták be, bár a katonák összességükben egyetlen konföderációs szárazföldi haderőnemet alkottak. Csak-hogy az államok kormányzóinak hatalma makacsul tovább élt. A hadkötelezettség népszerűtlen volt délen. Az odaadó hazafiak körében azért, mert leértékelte önkéntes szolgálatvállalásukat, a vonakodók körében pedig azért, mert akár tetszett, akár nem, beállította őket a sorba. Akinek nagyon nem akaródzott katonáskodni, az a saját állama igazgatási apparátusában meglévő kapcsolatainak segítségével szerezhetett mentességet úgy, hogy a hazai szolgálatra visszatartott milíciába állt be. A jobb módúak vásárolhattak helyettest a katonai szolgálatra egyébként nem kötelezettek közül, aki bevonult helyettük, vagy „létfontosságú munkára”, például iskolai tanításra hivatkozva folyamodhattak mentességért. A hadkötelezettségi törvény elfogadása után hirtelen támadt iskolaalapítási hullám söpört végig a Délen. A szegény hazafiak különösen utálták az 1862 októberében érvénybe léptetett „hús néger törvényt”, amely minden hús vagy több rabszolgát foglalkoztató ültetvényen mentesített a szolgálat alól egy fehér férfit, hogy megoltalmazza a férfi rokonaik bevonulása miatt magukra maradt nőket. Ezzel a jogszabállyal megközelítően 4000–5000 ültetvényes vagy felügyelő szerzett mentességet, akik az összes ültetvény csupán 15 százalékát képviselték, de a törvény osztálykülönbség szerinti megosztó jellege komoly felszültséget és elégedetlenséget gerjesztett a fehér kisemberek körében.

Összességében máig nehéz megítélni, hogy az általános hadkötelezettség, „a sorozás”, ahogyan a modern Amerika ismeri, betöltötte-e hivatását vagy sem. Körülbelül 900 000 déli vonult be katonának, talán 500 000 önkéntesként 1861–1862-ben, és még utána is jelentős számban választották ezt az utat, valószínűleg a kényszer fenyegetésétől sarkallva. Ismét adódik a párhuzam az első világháborús Nagy-Britanniával. Ott az önkéntesség 1914-es lendülete majdnem kétmillió férfit vitt a hadseregbe 1914–1915-ben, majd ahogy a lendület erejét veszítette, 1916-ban törvénybe kellett iktatni a hadkötelezettséget, hogy fenn tudják tartani a szárazföldi haderő létszámát. A Nagy Háború brit államának gépezete azonban sokkal hatékonyabban működött, mint akár a Konföderációé, akár az Unióé ötven esztendővel korábban. Mentességet nehezen adtak, a szolgálat elkerülése vagy a dezertálás pedig a lehetetlennel volt határos. A polgárháborúban ezzel szemben gyakori, széles körben elterjedt és könnyen megvalósítható volt a dezertálás. A könnyen mozduló és növekvő népességben belül (bár a háború visszaesést okozott a bevándorlásban), nyugat felé nyitott határral, és – az északiak számára – semleges szomszédal északon, a férfiak komoly kockázat nélkül eltűnhettek.

A szökés északon még könnyebb lehetett, mind délen, ahol csekélyebb számú népesség élt, a szomszédok jól ismerték egymást, és a nyugati határvidéket széles vízi akadályok zárták el. Másrészt a vadon és a pusztaság lakatlan volt még, és erősen élt a kísértés, hogy a szökevények törvényen kívüli bandákba tömörülve fegyverrel dacoljanak a helyi hatalommal. A majdnem egymillió létszámú hadsereg fenntartása, a felszereléséről és az ellátásáról nem is beszélve, irgalmatlan nyomás alá helyezte mind a központi, mind az állami közigazgatást a Konföderációban, és hogy az összeomlást olyan sokáig sikerült megakadályozni, amilyen sokáig sikerült, az annak egyik bizonyítéka, hogy micsoda erővel ragadta meg a déli lelket az elszakadás eszméje.

Lincoln első feladatát, amikor a háború kezdett rázúdulni az Unióra, a fegyveres erők létszámának növelése jelentette, mind a parányi reguláris hadseregben, mind az államok milíciáinál, mind az államok joghatósága alatt katonáskodó önkéntes alakulatoknál. A csekély létszámú tengerészgyalog-

ságnál, bár egyik ezrede harcolt az első Bull Run-i csatában, szinte egyáltalán nem növelték a létszámot – az őrnagynál alacsonyabb rendfokozatú tisztjeinek több mint a fele átállt a déliekhez. A reguláris hadsereg tábornokainak és törzskari tisztjeinek számát gyarapították, bár csak lassan. Sok dandártábornokot és vezérőrnagyot először az önkéntesekhez neveztek ki, és csak később kapták meg kinevezésüket a reguláris hadsereg állományába is, ha egyáltalán megkapták valaha is. A vezérőrnagyi volt a legmagasabb rendfokozat – a kivételt Ulysses S. Grant jelentette, akit 1864 márciusában a Kongresszus külön erre a célra hozott új törvényével altábornaggyá léptettek elő, amikor átvette a szárazföldi haderőnem főparancsnokságát.

Lincoln első mozgósítási intézkedése 1861 áprilisában és májusában 117 000 olyan önkéntes szolgálatba hívása volt, akiket az államok kormányzóinak kellett kiállítaniuk a milíciájukból, és három hónapot kellett szolgálniuk, amit utóbb három évre hosszabbítottak meg. Az államok azonnal reagáltak. Megszervezett ezredeket indítottak útnak Washington, az észak–déli konfrontáció arcvonalának fenyegetett végvére felé, és továbbiak küldését ígérték. Május 3-án Pennsylvania, a legnépesebb államok egyike, huszonöt ezredet ígért, Ohio, a középnyugati államok legfontosabbika, huszonkettőt. New York 20 000 férfit tartott már fegyverben. A kisebb új-angliai államok négy kész ezredet ajánlottak fel és későbbre még négyet: Massachusetts, Vermont, Connecticut és Rhode Island egyet-egyet, Maine egyet, amelyik máris készen állt és hármat, amelyek már majdnem, New Hampshire egyet, amelyet már teljes létszámban összetaboroztak és kettőt vagy négyet később. A Középnyugatról Wisconsin egy elvonulásra kész, egy táborba szállt és két egy nap alatt összehívható ezredet jelentett, Iowa két alapkiképzését végző ezredet, Michigan pedig hat, különböző készségi fokú ezredet.

Mindezek az ezredek erősebbek voltak papíron, mint a valóságban. Hiányos volt a kiképzésük, és mindenekelőtt hiányt láttak képzett tisztekben. Hiányos volt a fegyverzetük és a felszerelésük, sőt még szervezetükben is sok volt az ésszerűtlenség és a hiányosság. Az alakulatok elméleti állománytáblájáról sokat vitatkoztak a háború elején Washingtonban azok a különböző mi-

niszteriális szintű főtisztviselők, akiket Lincoln megörökölt vagy kinevezett a hadüggyel foglalkozó főhatóságok vezetésére. Az idős Winfield Scott, a szárazföldi haderőnem főparancsnoka, túl öreg volt ahhoz, hogy adminisztratív feladatok részletekbe menő végzésére vállalkozzon. Beérte a háború megnyerésére hivatott nemzeti stratégia kidolgozásával, a nemzet hadseregének megalkotását pedig vezetőtársaira hagyta. Simon Cameron hadügyminiszternek, akit Lincoln nem sokra tartott, sikerült Salmon P. Chase pénzügyminiszterre hárítania az önkéntesek megszervezésének nyűgét. Chase kiválóan értett a bonyolult problémák megoldásához, és ezzel, bár irgalmatlanul nagyravágyó is volt, elnyerte mind Lincoln, mind Scott tetszését. Chase két ember segítségét vette igénybe, William B. Franklinét, aki a pénzügyminisztérium építészeti felügyelője, de West Pointot végzett férfiú is volt egyúttal, valamint Irvin McDowell dandártábornok, főszállásmester-helyettesét.

McDowell, aki később majd magas parancsnoki beosztásba fog kerülni, meglehetősen művelt és tapasztalt vezérkari tiszt volt, aki utazásokat tett külföldön. Ismerte valamennyire az európai hadszervezeti rendszereket. Az amerikai rendszer angol eredetű volt, és olyan kis létszámú, önálló ezredekre alapult, amelyeket nem rendeltek alá magasabb szintű szervezetnek. Az 1861-es szükséghelyzet szolgálni vágyó emberek tömegét hívta a zászlók alá, akiket egyáltalán nem szerveztek semmiféle rendszerbe. McDowell és Franklin éppen ezért az európai mintát követő nemzeti hadsereg megteremtését javasolta: az önkénteseket e nemzeti hadsereg hadrendi számmal azonosított ezredeibe akarták szervezni, úgy, hogy minden ezred két harctéri szolgálatot teljesítő, és egy harmadik, az első kettő kiképzett élőerő-utánpótlását biztosító zászlóaljból álljon, a szövetségi kormány által kinevezett tisztek vezetése alatt. Az államoknak kívántak hagyni némi szerepet, ez azonban a kongresszusi képviselőtüknek megfelelő arányú emberanyag folyamatos biztosítására, valamint a tiszti kinevezésre javasolt férfiak névsorának az elnök elé terjesztésére korlátozódott volna. Salmon Chase, a dörzsölt politikus, aki korábban Ohio kormányzója is volt, elutasította javaslatukat, mert úgy találta, túlságosan kedvez a központi hatalomnak. Az államokból érkező önkéntesek és az

otthoni szavazók is azt várják el, hogy az ezredeknek államuk által adott hadrendi száma és titulusa legyen, és tisztjeiket az államok kormányzói nevezzék ki. Chase még ahhoz is ragaszkodott, hogy tartsák meg a milícia történelmi múltban gyökerező, de mindenkinek ismerős ezredrendszerét. Ennek következtében az 1864. májusi szabályzat ugyan azt szögezte le, hogy a szövetségi szolgálatban álló önkéntes ezredeknek két zászlóaljjal kell rendelkezniük, ám a gyakorlatban a legtöbb csak egyet küldött a harctérre, és annak az előírt létszámát is szinte mindig csak komoly nehézségek árán tudta fenntartani. Az egész háború alatt az államok mindig könnyebbnek találták új ezredek felállítását, mint a meglévő ezredek soraiban a véres veszteség, betegség és szökés miatt keletkezett rések betömését. A régi brit királyi gazda keze nyomasztó súllyal nehezedett e nagyszerű köztársaságot megmentő haderőre: a demokrácia csatáit a történelmi gyarmatok és későbbi megfelelőik által kiállított csekély létszámú ezredek fogják megvívni a régi gyarmati kormányzók utódainak parancsnoksága alatt. Ellenfeleik hasonlóak lesznek. A hadszervezet szövetségi csapatokból és az államok Nemzeti Gárdájából álló világa még fél évszázadnyira rejtőzött a jövőben.

Azok a tisztek, akik hosszabb-rövidebb utazást tettek külföldön – Henry Halleck, McClellan, McDowell –, azonban ismerték az ezrednél magasabb szintű szervezeteket, a dandárokat, hadosztályokat, hadtesteket, sőt a különálló tábori hadseregeket is. Ezek a nagyobb seregtestek ismeretlenek voltak az amerikai hadtörténetben, még az 1846-os mexikói háborúban Taylor és Scott tábornok sem szervezett semmi nagyobbat dandárnál és hadosztálynál. Az 1861-es válság azonban új kihívás elé állította az Uniót. Lincoln, Scott, Chase és McDowell a kezdet kezdetén felismerte, hogy ennek csak több önálló tábori hadsereg, valamint a megfelelő alárendelt seregtestek felállításával felelhetnek meg, a szervezet lépcsőinek megfelelő jogkörökkel felruházott és szigorú, hagyományos hierarchiában egymás alá és fölé rendelt tábornokok parancsnoksága alatt. Az állami milíciák és szövetségi önkéntesek sehogyan sem illeszkedő szervezeti egységeiből napóleoni szinten alakias és egységes szervezetű szárazföldi haderőnemet kell formálni. Északon ennek a haderő-

nek a körvonalai azonnal kezdtek kibontakozni, amint a rebellió ténye vitathatatlanná vált: dandártábornokokat neveztek ki a dandárok vezetésére és vezérőrnagyokat a hadosztályok vezénylésére. Június közepére azonban, jóval a Sumter-erődnél és a nyílt mezőn megütköző csapatok között máshol lezajlott első összecsapások után, Észak még mindig csak öt tábori hadsereg kezdeményeivel rendelkezett. Egy Harpers Ferry elhagyott, de a háború előtti helyőrsége által lerombolt szövetségi fegyvergyáránál állt az idős Robert Patterson tábornok parancsnoksága alatt, egy Benjamin Butler tábornok parancsnoksága alatt a nagy virginiai erősség, a Monroe-erőd körül, McDowell tábornok hadserege Washington térségében, George McClellan kicsiny, de a közelmúltban győzelmet aratott csoportosítása Nyugat-Virginiában, Nathaniel Lyon tábornoké pedig Missouriiban.

Nem az emberhiány volt az a tényező, amely korlátozta a hadra kelt sereg növekedését. Éppen ellenkezőleg: emberbőséggel állt rendelkezésre, amint New York, az állam és a város példája egyaránt jól mutatja. Az első lelkesedéstől nekibuzdult állami kormányzat bejelentette, hogy harmincnyolc önkéntes ezredet fog toborozni, amelyek katonái két évet fognak szolgálni. A város ugyanakkor tizennégy ezredet ajánlott fel, és ugyanakkor vitát robbantott ki Washingtonnal arról, hogy az önkéntesek három vagy két évet szolgáljanak-e. A város hadügyi bizottsága, amely a toborzást és a katonák felszerelését a nagyváros hatalmas vagyonából finanszírozta, de mindent megtett, hogy a költségeket átruházza a szövetségi kormányzatra, beleegyezett a három évbe, de utána vitatkozni kezdett az állam kormányzatával azon, hogy a város tizennégy ezredét az állam harmincnyolcának részeként, vagy ahhoz hozzáadva vegyék-e számba. A vitának végül Lincoln vetett véget azon döntésével, mely szerint az állam ezredein túl állítsák föl őket. Az 1861-es év folyamán New York, az állam és a város, 120 000 katonát állított ki, 125 ezredbe, zászlóaljba vagy tüzéregbe szervezve.

Ha az Unió számára a létszámhiány nem volt gond, vagy gyorsan megszűnt az lenni, a hadfelszerelés, a fegyverek, sőt még az élelem és a takarmány előteremtése is valóban nagyon súlyos gondot jelentett. A hadra kelt seregek

élelmezése nagy történelmi múltra visszatekintő akadálya a háborúskodásnak. Csak a legfejlettebb államok tanulták meg, hogyan kell élelmiszert és takarmányt nagy tömegben vásárolni, majd kiosztani a katonáknak. A hadakozó államok túlságosan gyakran kényszerültek az utánpótlásnak magáról a hadszíntérről való erőszakos begyűjtésére, és mert erre a megoldásra fanyalodtak, gyorsan felélték a vidéket, és kénytelenek voltak visszavonulni. A Dél, amelynek katonái kukoricakenyéren és disznóhúson nőttek fel, és amely jórészt saját földjén harcolt, a konfliktus kezdetén megfelelő hadélelmezési rendszert tartott fenn. Ahogy a háború elhúzódott, a Dél kénytelen volt az Igénybevételi Törvényhez folyamodni, amely a hadművelleti területen vagy a vasútvonalak közelében élő gazdálkodókat kötelezte terményeik és termékeik rögzített, a piaci áraktól elmaradó áron történő eladására. Az előrelátható következmény a gabona felhalmozása és az állatállomány rejtgetése lett. Így aztán a konföderációs katonák gyakran éheztek, vagy éltek a lehető legszegényesebb ellátmányon, és minél tovább tartott a háború, annál szegényesebben. Északon ezzel szemben – az első, szervezetlen fázis után –, a hatékonyság magas fokára fejlesztették a hadellátást. Ennek háttérből irányító lelke Montgomery Meigs volt, aki mind a Pennsylvaniai Egyetemet, mind a West Point-i tiszti iskolát elvégezte, és aki a Műszaki Alakulatok mérnökkari tisztjeként megalkotta a Capitolium (a háború éveiben építés alatt álló) kupoláját, és kiépítette Washington vízvezeték-hálózatát. Meigs kiválóan értette a dolgát, és megvesztegethetetlen volt.

Annak ellenére, hogy nem ő felelt közvetlenül a hadsereg élelmiszer-ellátásáért, ami az Élelmezési Főosztály és az annak alárendeltségében működő hadbiztos tisztek hatáskörébe tartozott, Meigs vásárolta fel a szükséges lovakat, öszvéreket és társzekereket, majd szervezte meg belőlük a hadseregeknek élelmet szállító trén alakulatokat. Hivatalba lépése egybeesett az amerikai élelmiszer-termelés forradalmának kezdeteivel, amikor a Nagy Síkság hasznosítása gabonatermő vidékként, valamint mind a friss, mind a tartósított hús iparszerű feldolgozásának megszervezése Chicagóban kezdte az első helyre emelni az Egyesült Államokat. Meigs mint főszállásmester, szorosan

együttműködve az Élelmezési Főosztállyal, biztosítani tudta, hogy az Unió minden egyes katonája megkapja kétszersült komiszkenyérből és dobozos vagy sózott konzervhúsból álló napi alapfejadagját, amelyet szárított és ecetben tartósított zöldségek, babkáv és szörplé egészített ki. Az Unió hadseregének napi ellátmánya aligha volt ingyenclakomának nevezhető, de tökéletesen az elűzte az éhséget, és az északi katonát a legjobban élelmezett harcosává tette a hadviselés addigi történetében.

Meigs fel is ruházta a hadsereget, tisztességesen, ha nem is valami csinosan vagy elegánsan, és ő mozgatta is, folyón, közúton és vasúton. Északot a kiterjedt – és a háború alatt jelentősen tovább épített – vasúthálózatával a közlekedés stratégiai szintjén sohasem fenyegette kudarc. Meigs leginkább lenyűgöző vívmánya az volt, hogy fogatolt kocsikkal és igavonó állatokkal sikerült biztosítania, hogy az Unió szárazföldi haderejének harcászati szállítási rendszere hatékonyan működjön. Mind a Konföderáció, mind az Unió hatalmas tartalékállománnyal rendelkezett lóból és öszvérből. Meigs óriási tömegben vásárolta és takarmányozta a lovakat. 1863-ra az Unió hadserege feleannyi lóval rendelkezett, mint amennyi katonával. Az arány, amelyet Meigs szabványosított, egy vagy két ló vagy öszvér volt minden két-három katonára, és egy társzékér negyven főre, amikor a sereg a Konföderáció területén tevékenykedett. Egy 100 000 fős tábori hadsereg tehát, amikor aktívan harcolt, 2500 utánpótlás szállító trénszekeret és legkevesebb 35 000 igavonó állatot igényelt, és mindennap 600 tonna ellátmányt fogyasztott. Az állatállomány nagyon gyorsan elhasználódott, az agyondolgoztatott és rosszul táplált lovak és öszvérek várható élettartama mindössze néhány hónapra rúgott.

A trénszekereket könnyen legyártották, az igavonó állatok pedig, a magas fogyasztási ráta ellenére, sohasem fogytak el. A legszorongatóbb hiány a háború kezdetén kézi- és tüzérségi fegyverekben jelentkezett. A szövetségi kormányzat gyártott fegyvert a massachusettsi Springfieldben és Harpers Ferryben, és több regionális központban is tartott fenn arzenált. Az államok kormányzata szintén tárolt fegyverkészleteket saját milíciáik felszerelésére, bár ezekben a készletekben sok volt az elavult típus. 1861 áprilisában körülbelül 600 000

kézifegyver volt az egész országban, nagyjából 240 000 délen, a többi az északi államokban. A springfieldi fegyvergyár évi 20 000 darabot állított elő. Kibocsátását hamarosan 200 000 puskára emelik majd, de Északnak addig külföldön kellett fegyvert vásárolnia, ahogyan a Dél is tette a blokádnak hatékonyvá válása előtt. Anyagi eszközei szűkössége miatt a Dél 1862 augusztusára mindössze 50 000 egyéni lőfegyvert tudott venni, Észak azonban 726 000 darabot. Amíg a Délt a saját gyártás elmaradása az igényektől az európai beszerzés folytatására kényszerítette – összesen 580 000 puskát szereztek be ebből a forrásból –, addig Springfield és a húsz fegyvert szállító magánvállalkozó kielégítette Észak igényeit. Nagy előnyt jelentett, hogy a brit Enfield-puska, a leggyakoribb importált fegyver, .58 hüvelykes kaliberrel készült, így tehát működtethették az .57 hüvelykes Springfield-lövedékekkel is.* A felcserélhetőség a Délnek legalább annyira kapóra jött, mint Északnak, ugyanis a nagyszámú Enfield vásárlása mellett a szövetségi arzenálok lefoglalásával és a harcmezőn zsákmányolva 100 000 Springfieldre tett szert a háború kezdeti szakaszában. A Springfield és az Enfield egyaránt Minié-féle lövedéket tüzelt, olyan kúp alakú ólomlövedéket, amelybe hornyokat préseltek, hogy lövéskor kitágulva belefeszüljenek a puskacső huzagolásába. Ezekkel a puskákkal 500 yardig** pontos célzott lövést adhattak le, és a lövedék iszonyatos sebeket ejtett.

Legalább egy évbe telik azonban, mire a két szemben álló hadsereg elérte a Springfield és az Enfield szabványosítását. Még 1862 későbbi hónapjaiban is jócskán akadtak katonák, különösen délen, akiknek még mindig huzagolatlan csövű, elöltöltő, kovás puska volt az egyéni fegyverük vagy utólag huzagolt csövű és gyutacsos működésűvé alakított kovás puska. Bármilyen típusúak is voltak – Észak a háború alatt 226 000 osztrák, 57 000 belga és 59 000 porosz puskát állított szolgálatba –, valamennyi elöltöltő volt. Az Unió lovasságának egyes alakulatai, valamint a mesterlövész egységek hátultöltő puszkákat kaptak, de ezek törpe kisebbséget alkottak. A katonaság tömege továbbra is töltő-

* .58 hüvelyk = 14,73 mm; .57 = 14,5 mm (a ford. megj.).

** 457,2 m (a ford. megj.).

vesszővel tuszkolta le a csőbe a lőport és a lövedéket, és úgy tette meg a végső előkészületet a lövésre, hogy gyutacsot helyezett a kakas alá. Ilyen fegyverrel a tapasztalt katona percenként háromlövéses tűzgyorsaságot érhetett el.

A kézfegyvernél is szűkösebben állt rendelkezésre tüzérségi löveg. 1861-ben az Unió hadserege mindössze 5 db Napóleon típusú, 12 fontos ágyúval rendelkezett, bár ezek számát a háború előrehaladtával 1100 db fölé növelték. A Dél körülbelül 600 db ilyen lövegre tett szert, ami csekély öntödei és gépgyártási kapacitása ismeretében igazán figyelemreméltó teljesítmény. A Napóleon huzagolatlan csövű, 2000 yard legnagyobb lőtávolságú ágyú volt. Az Unió tábori tüzérsége a háború alatt beszerzett 587 db Parrott 10 fontos, egy 2000 yardig pontos célzott lövésre képes huzagolt ágyút, 925 db, az állami hadianyaggyárak által előállított 3 hüvelykes huzagolt ágyút, 388 db 12 fontos hegyitarackot és csekély számú 24 és 32 fontos tarackot.*

A csatatéren használatos tüzérség azonban főként 12 és 10 fontos lövegekből állt, meglepően csekély számban. Ez a háború inkább a puska, mint a tüzérség háborúja lesz, de a tüzérség, amikor jelentősebb mennyiségben volt jelen, rettenetes pusztítást vitt véghez. Mindazonáltal, annak ellenére, hogy a tüzérséget rendszeresen a csatamező elülső szélén állították fel, tábori lövegeket ritkán zsákmányoltak a küzdő felek, talán azért, mert Északnak és Délnek egyaránt olyan nagy értéket jelentettek, hogy mindent megtettek a fedezésükre. Az ostromtüzérség, a fegyver, amely a Sumter-erőd lövésével elkezdte a háborút, meglepő bőségben állt rendelkezésre, valószínűleg, mert a szövetségi kormány Első és Harmadik Rendszer nevű erődépítési programja már korábban megkívánta az erődök felfegyverzéséhez szükséges löveganyag előállítását. Ez a lövegpark főként 8 és 20 hüvelyk közötti ürméretű Rodman-féle ágyúkból, valamint régebbi 24 és 32 fontosokból állt. A Konföderáció, amely jó hasznát látta, hogy nagyszámú szövetségi nehézágyút zsákmányolt a Sumter-erődben és a norfolki haditengerészeti támaszponton, számos 8, 10 és

* 3 hüvelyk = 76,2 mm; 2000 yard = 1829 m; 8 és 20 hüvelyk = 203 és 508 mm; 8, 10 és 15 hüvelyk = 203, 254 és 381 mm (a ford. megj.).

15 hüvelykes Columbiad típusú ágyút is hadrendbe állított. Mindkét fél nagy tömegben alkalmazott csekély lőtávolságú mozsarakat.

A polgárháború összes lövege elöltöltő rendszerű volt. A nehezebb tüzérség mozdíthatatlanul helyhez kötött, vagy csak nagy és időigényes erőfeszítéssel mozgatható volt. A tábori tüzérséget – a Napóleon- és a Parrot-lövegeket – négy- vagy hatlőveges ütegekbe szervezték, hat lóval minden egyes ágyú és lövegmozdonya vontatására. Az alapvető fontosságú löszerszállító oszlop szintén lóvontatású volt. A löveg és mozdonya meglehetősen gyorsan tudott manőverezni a terepen, és amikor tűzkésszé tették, a hat vagy hét tüzerből álló lövegszemélyzet legfeljebb két lövést adhatott le percenként. A gyakorlati tűzgyorsaság általában lassabb volt, de mert a löveg kiszolgálása egy sor drillel besulykolható módszeres lépésből állt, még amatőr lövegkezelők is kifejezetten gyorsan megtanulhatták az együttműködést. A polgárháborús ütegek hamarabb váltak hadra foghatóvá, mint a gyalogezredek, amelyekben nehezebb volt összehangolni a sok száz puskáját töltő, majd elsütő katona tevékenységét.

A műszaki, híradó és vasúti alakulatok katonáit Északon, amelynek nagyobb szüksége volt rájuk, mint a Délnek, könnyen összetoborozták az ipari Amerika felépítésén szorgoskodók soraiból. A Műszaki Csapatok a háború előtti hadseregen belül az elitet alkották, és majdnem kizárólag tisztekből állt. A háborúban toborzott legénységi állományt munkásalakulatokba szervezték, amelyeket a korabeli európai gyakorlatnak megfelelően néha árkásznak, aknásznak, utásznak vagy hidásznak neveztek. Időnként harctéri műszaki feladatoknál, főként hadihidak építésénél is szükség volt rájuk, de sokkal gyakrabban dolgoztak utak és földsáncokra alapozott védelmi rendszerek építésén. A Dél hadmérnök tisztekből álló testület felállításával kezdte, akik egy kis csapat árkász és aknász munkáját irányították, ám ahogy a háború előrehaladt, egész ezredeket szervezett legénységi állományú műszakiakból és utászokból. 1862-ben megalakította híradó fegyvernemét is, amelynek feladatkörébe tartozott az Unió táviróforgalmának lehallgatása, valamint más felderítő tevékenységek is. A Dél azonban nem alakított kizárólag hírszerzés-

re hivatott külön felderítő szolgálatot, ahogy Észak sem azon túl, hogy – mint kiderült, elégtelen eredménnyel – igénybe vette a Pinkerton detektívügynökség szolgálatait. Az észak–déli határ könnyű átjárhatósága miatt rengeteg információ volt forgalomban, és egyik fél sem érezte annak kényszerét, hogy szervezetten kémkedjen a másik ellen.

1865-re az Unió hadserege, amely a brit hadsereg kicsinyített másaként kezdte pályafutását, és a Konföderációé, amely korábban nem is létezett, a világ legnagyobb és leghatékonyabb két szárazföldi haderőnemévé nőtt fel. A hadműveletek végrehajtására nagy gonddal megszervezett seregtestekre és azokon belül egységekre oszlottak, és fegyvernemeik, valamint szakcsapataik alakjában a hadi mesterség minden ága megjelent bennük. Bár a szakma európai nagyjai egy legyintéssel intézték el őket, mondván, amatőrök, akikből hiányzik a professzionális szaktudás és tartás, mindkét fél szárazföldi hadereje, de különösen az Egyesült Államok Hadserege, a korszerű hadviselésben szerzett tapasztalataival megelőzte a francia, a porosz és az orosz haderőt, és ha nem választja el tőlük az Atlanti-óceán, bármelyiket vereséggel fenyegette volna.

A HÁBORÚ VEZETÉSE

Az Egyesült Államok kormánya sohasem üzent hadat a Konföderációnak, és ez a mulasztás különös jogi következményekkel járt, ám éppen a jogszerűsége törekvés volt az, ami visszatartotta attól, hogy megtegye. Északi szemmel nézve a Dél nem volt független államalakulat, hanem alkotmányossági szempontból megmaradt az Unió részének. Az Unió pedig nem harcolhatott önmaga vagy akár csak önmaga valamelyik része ellen.

Észak azzal, hogy elutasította a Dél igényét a jogi önállóságra, könnyű feladattá tette a Konföderáció számára, hogy saját alkotmányát azon Unió alapokmányának tükörképeként alkossa meg, amellyel állítása szerint éppen szakított. Így tehát a Konföderáció olyan alkotmányt kapott, amely követte – gyakran szóról szóra – az Egyesült Államokét, kivéve azokat a helyeket, ahol meg kellett említenie a rabszolgaság intézményét, amelyet szentesítenie kellett. Kormányformája pontosan másolta a Washingtonban székelő kormányzatét, elnökkel és alelnökkel, de mindegyiket az alapító alkotmányozó gyűlés nevezte ki, és nem a nép választotta. Ez a gyűlés nevezte ki a Képviselőház és a Szenátus tagjait az elszakadó államoknak az alabamai Montgomerybe küldött delegátusai közül, míg a Konföderációt alkotó államok továbbra is pontosan úgy működtek, mint az elszakadás előtt. Helyükön maradtak a választott

kormányzók és az állami törvényhozó testületek tagjai, és ugyanúgy tették a dolgukat, ahogyan korábban. Az elnök és az alelnök kezdetben ideiglenes mandátumot kapott, amíg a novemberben tartott kongresszusi választás meg nem erősítette őket hivatalukban. Az új szövetségi kormányzat, úgy, ahogy volt, teljes terjedelmükben átvette az Egyesült Államok törvényeit, intézményeit és eljárásait, a Legfelsőbb Bíróság kivételével.

Mind elnöknek, mind alelnöknek többeket jelöltek. A férfiú, akit az alkotmányozó gyűlés végül kiválasztott elnöknek, az Egyesült Államok korábbi szenátora és hadügyminisztere, a Mississippiből származó Jefferson Davis volt. Davis, akárcsak Lincoln, egy kentuckyi gerendakunyhóban született, de apja, miután átköltözött Missouriba, farmján gazdálkodva jó módra vergődött, és előbb a helyi egyetemre, majd West Pointra küldte fiát. Davis – nem úgy, mint az esetlen Lincoln, akinek a hórihorgas termetén, magas, csikorgó hangján és gondozatlan külsején sokat gúnyolódtak északon – szerepére termett férfinak látszott. Puritán, szigorú volt a modora és a személyisége, és mindig jól öltözötten mutatkozott. Azok az egyéni értékek azonban hiányoztak belőle, amelyekről Lincoln elnöksége alatt bizonyosságot tett. Davis kicsinyes fontoskodó volt, aki részletekre vesztegette az időt és az energiát. Mint kiderült, ügyetlenül kezelte a személyes kapcsolatokat, érezte rangját az emberekkel, amit az őszintén szerény Lincoln sohasem tett, és véleménykülönbségek miatt túlságosan gyakran keveredett vezetőtársaival olyan éles vitába, amelyet Lincoln elkerült volna egy szellemes megjegyzéssel, vagy elütött volna tréfái egyikével, melyekből, úgy látszott, sohasem fog ki. Davis a saját egészségi állapotával is túl sokat törődött, pszichoszomatikus betegségek, emésztési zavarok, fejfájások, álmatlanság, valamint bénító görcsök és fájdalmak gyötörték. E fogyatékoságait nyilvánvaló személyes feddhetetlensége és konföderációs hazafisága ellensúlyozta. Szorgalmas volt, és új tisztségébe hozta magával a hadügyminisztériumban hatékonyan dolgozó vezetőként szerzett hírnevét. Rendelkezett továbbá valódi katonai reputációval is, mert harcolt, sőt ki is tüntette magát a mexikói háborúban.

Amíg azonban Lincoln tekintélye a háború alatt nőtt, Davisé nem. Davis szerette, ha neki van igaza, és ez olyan vonás volt, amely csak bosszantotta vezetőtársait ahelyett, hogy növelte volna a tekintélyét. Davis emellett mérhetetlenül ragaszkodott a formákhoz, például mississippi ültetvényén a vezetőkevényen szólította rabszolgáit, mert utálta a keresztnévek használatában megjelenő bizalmasságot. A magánéletben szerető, gyengéd férj és apa, valamint odaadó barát volt, de hiányzott belőle az a képesség, hogy emberiségét a közügyekben is megmutassa.

Részben a fentiek következtében, az 1861 júliusában a Konföderáció fővárosának megtett Richmondban berendezkedő kormányzat kezdettől fogva kevésbé hatékonyan működött, mint a washingtoni, amely megszakítás nélkül működött. Ez bizonyos szempontból meglepő, ugyanis az ideiglenes kormány nagy gyorsasággal és határozottsággal lépett a tettek mezejére, talán mert próbált kedvező benyomást gyakorolni a Felső-Dél államainak törvényhozóira, mielőtt azok meghozzák a döntést, hogy elszakadjanak-e vagy sem. Akadt néhány hozzáértő ember Davis kezdő kabinetjében, és egy pár az utolsóban, olyanok, mint James Seddon, a hosszan szolgáló hadügyminiszter. Mindkét pénzügyminisztere, Christopher Memminger és George Trenholm, figyelemre méltó sikerrel tartott fenn olyan pénzügyeket, amelyeket a valóságban semmiféle alap nem támasztott alá. Valamiféle gazdasági élet folyt a Délen belül még a legvégén is, amikor az infláció és a bankóprás alkalmazása már minden értékétől megfosztotta a konföderációs dollárt, és a kormánynak már semmiféle eszköze nem maradt számlái fizetésére. Richmondban a törvényhozó hatalom háttérbe szorította a végrehajtót. A déliek régésrégóta uralták az Egyesült Államok Kongresszusát beszédességük és vitázó kedvük miatt, és ezeket a tulajdonságokat vitték magukkal a Konföderáció Képviselőházába és Szenátusába is: hosszú szónoklatokat tartottak, és nagy élvezettel lovagoltak minden egyes házszabálysértésen és rendreutasításon. A georgiai Howell Cobb, aki 1861-ben az egyik elnökjelölt volt, rátapintott a Konföderáció központi kormányának bénító gyengeségre, amikor megjegyezte, hogy Richmondban „agyhiány” uralkodik, a józan ész hiánya, amely

a jogalkotókat és a kormánytisztviselőket egyaránt bezárta a napi politikai ügyek világába, és eltérítette őket az életerős és összefüggő államgépezet felépítésétől. A központi kormányzatot mindvégig – és a háború előrehaladtával egyre erőteljesebben – sanyargatta az államok önzése. Mivel a háborút, általános déli vélekedés szerint, az államok jogaiért vívták, várható volt, hogy az államok kormányzói és törvényhozói konokul fognak ragaszkodni a helyi érdekek érvényesítéséhez, és zavarni, akadályozni fogják, hogy a Konföderáció elnöki hatalma megvalósíthassa célkitűzéseit. Hagyták azonban, hogy ez a konfliktus túl nagy energiával lobbanjon föl, ez pedig ártalmasan hatott a létfontosságú, hosszú távú katonapolitika alakulására, különösen a toborzásra és a rendelkezésre álló élőerő elosztására. A fronton harcoló seregeket emberanyagtól fosztották meg azért, mert az államok tisztségviselő férfiakat tartottak otthon az állami milíciákban, és olyan erőforrásokat kötöttek le, amelyeket a Virginiában és Tennesseeben küzdő hadseregek rendelkezésére kellett volna bocsátaniuk.

Efféle nehézségek nem sújtották Északot, ahol a békebeli gépezet a megszokott módon folytatta a munkát. A hadügy- és a pénzügyminisztérium, az Egyesült Államok hatalmát működtető két kulcsfontosságú kormányszerv, mindössze nagyot növekedett anélkül, hogy menetközben kellett volna megtanulnia a teendőit, ahogy déli megfelelőik tették. Lincoln, bár autodidakta módon kényszerült arra, hogy háborút vezető elnökké képezze ki magát, amint azt kiváló eredménnyel meg is tette, kabinetjében tehetséges, hozzáértő emberek segítségét élvezte. Vezetői feladatát jelentősen bonyolította, hogy nagyra törő vetélytársakat kényszerült folyamatosan kijátszani egymás ellen. Közöttük több olyan is volt, aki egyenesen az elnökségre vágyott. A tény, hogy ez is sikerült neki, még inkább csodálatra méltóvá teszi háborús vezetői képességeit.

Lincolnnak azzal a délen nem igazán felmerülő nehézséggel is meg kellett küzdenie, hogy pártalapon szerveződő kormányzatot kellett irányítania, és országos, valamint állami választásokat kellett megnyernie, miközben a háborús kormányzatot irányította. Az 1860-as választás republikánus többséget

hozott a Kongresszusban. Mivel azonban a pártot olyannyira a közeli múltban alapították, és a párton belül elkülönültek a korábbi whig, valamint demokrata tagok, jókora adag tapintatot igényelt a párt kézben tartása. Szerencsére Lincoln mestere volt az öntelt hírességek kezelésének, és annak ellenére, hogy ő maga, különösen a rabszolgaság és az újjáépítés kérdéséről, vitatható és megosztó jellegű politikai elképzelésekkel állt elő, sikerült elkerülnie, hogy végleges szakításra kerüljön sor közte, illetve a fővárosban tevékenykedő politikusok és politikai csoportok között. Rendkívüli teljesítménye, hogy három országos választást is végigküzdött, és mindhármát megnyerte, még ha 1862-ben veszített is valamennyi szavazatot. Kampányainak javára vált, hogy 1861-ben a Kongresszus sok demokrata tagja távozott délre. Mindazonáltal az 1862-ben, elnöksége félidejében tartott választáson megszerezte a többséget, még ha a közép-atlanti és középnyugati államokban elért gyenge eredményt kaliforniai és új-angliai szavazatokkal kellett is ellensúlyoznia. Az 1863-as helyi választásokon megerősítette pozícióját, míg az 1864-es elnökválasztáson őt az egyhez arányban nyerte a közvetlen szavazást. Visszatekintve, még inkább kiemelkedő teljesítménynek tűnik az, hogy a háborús viszonyok között sikeresen végrehajtották az egész országra kiterjedő választások bonyolult bürokratikus apparátust mozgató eljárásait, amelyekben belül igen kevés engedményt tettek a harctéren távollévő katonaszavazók kedvéért. Vagy szabadságolással vagy a postai szavazás megszervezésével minden egyenruhába bújtatott férfinak lehetővé tették a részvételt a választásban.

Mindkét fél kormányzatának összetett diplomáciai tevékenységet kellett folytatnia a háború vezetése közben, azzal a különbséggel, hogy az Unió pusztán a bejáratott jó kapcsolatok fenntartására törekedett a külvilággal, a Konföderáció azonban az elismerés után sóvárgott mint önvédelmi háborút vívó szuverén állam. Ez a kérdés központi jelentőséggel bírt, ugyanis az elismerés jelentősen javíthatta a Konföderáció jövőbeli kilátásait, és éppen ezért az Unió állhatatosan szembeszállt ezzel a törekvéssel. Szerencséjére külpolitikájában az Unió következetesen demonstrálni tudta – hiszen a Monroe-doktrína már a köztársaság történetének korai időszakában leszögezte –,

hogy a szövetségi kormány az Óvilág bármely kormányának bármifajta, az Újvilág ügyeibe történő beavatkozásának ellen fog állni. A doktrína, amelyet eredetileg azért dolgoztak ki, hogy védelmezze az Újvilág szabadságjogait a gyarmatosító törekvések bármifajta újbóli megjelenésével vagy kiterjesztésével szemben, igen jól szolgálta az Unió érdekeit a Déllel vívott háborúban. Ezzel ellentétben a Konföderáció nagy buzgalommal igyekezett érvényteleníteni a doktrínát, hiszen ez a lépés megnyithatta volna a tengeri útvonalakat az Európából érkező segítség előtt. Kezdetben a déli közvélemény szentül hitte, hogy a Dél gazdasági befolyásának latba vetésével képes lesz kikényszeríteni a nemzetközi elismerést. Az európai és főképpen a brit textilipar működése a gyapotimporttól függött, a behozott nyersanyag pedig a Délről érkezett, amely akár négymillió balát is exportált évente az Atlanti-óceán túlsó partjára. Délen széles körben úgy ítélték meg, hogy ennek a kivitelnek a leszorítása olyan súlyos válsághelyzetet fog előidézni Észak-Anglia textiltón és -szövő városaiban, hogy a tiltakozás, a gyárosoké és a munkásoké együttesen, rá fogja bírni a brit kormányt a Konföderáció haladéktalan elismerésére. Ezért, hogy e vágyott eredményt elérjék, Délen magának a gyapotkereskedelemnek a vezetői szervezték meg a gyapotkiviteli embargót, nem pedig a Konföderáció kormánya. Az embargónak kétségkívül megvoltak a maga hatásai. 1862-re a nyomasztó gyapothiány a termelés nagyon komoly visszaesését okozta a gyárvárosokban. A közvélemény azonban állhatatlanabbnak bizonyult a vártnál. A munkások, akik mind egy szálíg elítélték a rabszolgaságot, és majdnem valamennyien baptisták vagy metodisták voltak, elvi alapon elleneztek, hogy országuk kormánya elismerje a rabszolgatartó hatalmat, és e véleményük mellett kitartottak. Történészek vitatkoznak arról, hogy a korszakban a gazdasági érdek milyen mértékben rendelődött alá az elvi megfontolásoknak. Bizonyos, hogy semmiképpen sem teljesen. Az embargó hatásait mindenestre részben ellensúlyozták a háború előtti behozatali többletből megmaradt készletek, valamint az új forrásokból, Indiából és Egyiptomból beáramló nyersanyag, továbbá a virágzó északi gazdaság konjunktúrájának eredményeként megjelenő egyéb munkalehetőségek. A gyapothiány igazából sohasem

vált olyan mértékben szorongatóvá, amilyenre a Gyapotkirály primátusának lelkes hívei számítottak. Mi több, a Dél még a várhatónál is kevésbé egységes támogatást kapott Nagy-Britanniában. Habár még a függetlenségi háború idejéből maradt némi jenkiellenes hangulat, Északnak olyan nem várt támogatói is akadtak, mint Argyll hercege, Nagy-Britannia egyik legnagyobb földbirtokosa, és persze Észak mellett állt a radikális véleményformálók zöme, a nonkonformista egyházak vezetősége, valamint az irodalmi és szellemi élet szereplői. A Dél hívei is nem várt helyekről kerültek ki. Gladstone megmagyarázhatatlan módon a Délt támogatta, míg a miniszterelnök, Lord Henry Palmerston és külügyminisztere, Lord John Russell, a háború alatt mindvégig ellenezte a Konföderáció elismerését. Nagy általánosságban Nagy-Britannia a kezdettől egészen a háború végéig ragaszkodott Északot támogató álláspontjához, alapjában azért, mert a rabszolgaság elvetése a brit politikai elvrendszer majdnem általánosan vallott tételévé emelkedett a század korábbi évtizedei, Wilberforce kora óta.

Ennek ellenére a hosszú távon Észak-párti politikára időről időre erős nyomás nehezedett, különösen 1861 novemberében a *Trent* incidensként elhíresült események idején, amikor egy amerikai haditengerésztiszt, saját szakállára cselekedve, a nyílt tengeren feltartóztatott egy brit hajót, a *Trentet*, amely a Konföderáció megbízottait szállította. A Konföderáció hivatalos tisztviselőit átvitték az amerikai hajóra, majd az Unió területén partra tették, a brit kormány pedig természetesen a legerőteljesebben tiltakozott, amiért az Unió akadályozza idegen hatalmak hajóinak szabad mozgását nemzetközi vizeken. Nagy-Britanniában egyesek katonai ellenlépéseket követeltek, Északon pedig sokak azt követelték, ha sor kerül ilyesmire, akkor az Egyesült Államok katonai eszközökkel álljon ellen. A válság rövid ideig Nagy-Britannia és Észak kapcsolatának megszakadásával fenyegetett, míg végül felülkerekedtek a higgadtabb tanácsadók, és a déli diplomáciai megbízottakat elengedték, hadd folytassák útjukat.

A Dél a *Trent* incidenssel jutott a legközelebb ahhoz, hogy diplomáciai elismerést kapjon. Ezt követően már egyetlen esemény sem jutott el ilyen kriti-

kus fázisig. Ugyan a transzatlanti kapcsolatok újra feszültté váltak, különösen azért, mert brit kikötőkben blokádtörő hajókat és a kereskedelmi hajók elleni harcra szánt portyázókat építettek a Konföderáció megrendelésére, azonban még ezek a provokációk sem térítették el a brit kormányt attól, hogy ragaszkodjon elhatározott szándékává szilárdult döntéséhez, hogy kimaradjon Észak és Dél konfliktusából. A Dél egyetlen másik potenciális támogatója Franciaország volt, amelyet szintén érintett a gyapothiány. Uralkodója, III. Napóleon nagyon szívesen megszabadult volna valahogy az embargótól, de saját amerikai érdekeltségei miatt Északkal is aggályosan igyekezett elkerülni a konfrontációt. III. Napóleon 1862-ben, a mexikói kormánynak korábban nyújtott kölcsönök visszafizetésének kikényszerítésére tett intézkedésként, expedíciós hadsereget küldött Mexikóba, vagyis élt a tizenkilencedik századi gyarmattartó hatalmak egyik szokásos ürügyével, hogy beavatkozzanak egy meghódításra kiszemelt területen. Napóleon bejelentette Benito Juárez köztársasági kormányának leváltását, majd helyette egy tőle függő uralkodót, Habsburg Miksa főherceget iktatott hatalomba császári titulussal. Beavatkozása a Monroe-doktrína kirívó megsértését jelentette, és hosszú, elkeseredett belháborút váltott ki Mexikóban. A Konföderáció külügyminisztériuma ostoba módon azzal az ötlettel rukkolt elő, hogy Franciaországtól Miksa trónigényének támogatásával nyerjék el az elismerést. Mivel III. Napóleon tudta, hogy a Konföderáció szuverenitásának elismerése olyan lépés, amelyre Washington garantáltan a diplomáciai kapcsolatok megszakításával válaszol, azt pedig a legkevésbé sem akarta, nem bátorította tehát a Konföderációt – végül kudarcba és tragédiába torkolló – mexikói kalandja támogatására. A Konföderáció diplomáciája egyetlen más hatalomnál sem ért el több sikert a gyümölcsöző kapcsolatok építésében. A Konföderáció súlyos, megoldhatatlan problémával küzdött: képtelen volt kivívni a győzelmet külföldi segítség nélkül, de a külföld támogatását csak akkor nyerhette el, ha ügye már győzelemre áll.

Győzelmeket csakis jobb minőségű katonai vezetése segítségével vívhattott ki, mert nem remélhette, hogy a katonák létszámában, hadianyag-termelésben vagy a haditechnika minőségében felülmúlhatja Északot. Amint azt

Északon sok befolyásos pozíciót betöltő ember pontosan tudta – hiszen oly sokan jártak közülük déli ellenfeleikkel együtt a West Point-i tiszti iskolára –, a Dél jelentős számú tehetséges katonai vezetővel rendelkezett. Robert E. Lee-t szinte mindenki rendkívüli tehetségű hadvezérnek tartotta. Winfield Scott felkínálta neki az Unió hadseregének főparancsnoksági tisztségét, mielőtt Lee kinyilvánította szándékát, hogy „az államával tart”. Végül, bár már túl későn, 1865-ben, a Konföderáció szárazföldi haderejének főparancsnokává nevezték ki. Az előző négy esztendőben Jefferson Davis töltötte be egy személyben a főparancsnoki tisztséget is, amely beletartozott elnöki jogkörébe, de amelynek ellátásához nem rendelkezett a szükséges képességekkel. Davis elég sokat tudott a katonai kérdésekről ahhoz, hogy igazgatási szempontból parancsnokolni tudjon a Konföderáció seregei fölött. Ami hiányzott belőle, az a háború megnyerését biztosító stratégia megalkotásához szükséges képzelőtehetség és a koncepció megvalósításához nélkülözhetetlen akaraterő volt. Igaz persze, hogy a Konföderációban senki és az Unióban is csak maroknyi későn előtérbe kerülő személyiség bírt a győzelemre vivő stratégia kigondolásához szükséges szellemi kapacitással.

Lincolnt állandóan olyan emberek ostromolták, akik katonatiszti kinevezést vagy, ha már tisztek voltak, előléptetést akartak. Államuk vagy kisebb közösségük, különösen a német lakosságú települések politikusai támogatták őket, valamint saját feleségeik. Amint azt George C. Marshall tábornok, az Egyesült Államok Hadseregének Franklin D. Rooseveltnél elnök alatt szolgáló vezérkari főnöke is megtapasztalja majd, hogy a régi ismerősök a legtávolabbi ismeretség alapján is szívességeket kunyerálnak. Marshall határozottan elutasította az ilyen kérelmezőket, és elriasztotta a régi barátokat meg a régi barátok feleségeit. Lincolnnál könnyebb volt kijárni valamit. Egy feleségről, aki férje dandártábornoki előléptetéséért folyamodott, ezt írta: „Szemtelen asszony, és attól tartok, addig fog zaklatni, amíg végül meg kell tennem.”¹⁰ Lincolnnak nem volt kifogása az ellen, hogy lobbizzanak nála: kezdettől nagy igyekezettel próbálta felismerni a rátermett embereket, és kész volt bárkivel próbát tenni, akiben megvillanni látta a tehetség szikráját. A gondot az okoz-

ta, hogy az ilyen férfiak nagyon ritkák voltak, és tehetségük csak a csata irgalmat nem ismerő környezetében mutatkozott meg. Sokkal többen voltak az olyanok, akik elfogadták a gyakran politikai okokból felkínált előléptetést, de utána az elnöktől várták el, hogy megmondja nekik, mit tegyenek.

Ha az Egyesült Államok Hadügyminisztériuma olyan csekély hatékonysággal működött volna, mint a hadra kelt seregnél a legtöbb parancsnokság, valószínűtlen, hogy Észak valaha is meg tudta volna indítani a háborút. Tisztán a szerencsés véletlennek köszönhetően, 1861-ben azonban rátermett férfiak szolgáltak a minisztérium kulcspozícióiban. Az első hadügyminiszter, Simon Cameron nem értette a dolgát, és Lincoln megszabadult tőle oly módon, hogy kinevezte nagykövetnek Oroszországba. Utódja, Edwin Stanton már majdhogynem túl jól értett az ügyek intézéséhez. Tökéletesen bízott a saját képességeiben – joggal –, de senki érzéseit nem kímélte, ha arról volt szó, hogy mások figyelmét felhívja az ő képességeik hiányosságaira. Szinte sportot űzött abból, hogy gorombán bánjon a hadiszállítókkal, mert korrupcióra gyanakodott minden szinten és persze talán joggal. Ő maga abszolút becsületes volt, és nagyon ügyesen tartotta kézben a hadiszállítási szerződéseket. Ebben nagy tehetséggel segítette a főszállásmester, Montgomery Meigs. Stantonhoz hasonlóan Meigs is tökéletesen becsületes ember volt, és úgy költött el 1,5 milliárd dollárt hadfelszerelésre, hogy a legcsekélyebb vétséggel sem gyanúsította meg soha senki. Amilyen szerepet Josiah Gorgas játszott a Konföderáció felfegyverzésében és fegyverben tartásában, olyat játszott Meigs az Unió seregeinek ellátásában. Ő patronálta a szabványosított méretek bevezetését a ruhagyártásban és a talp gépi felvarrását a lábbelikre. A háború után mindkét megoldás áttért a polgári célú termelésre, és forradalomhoz vezetett az amerikai konfekció- és cipőiparban.

Ami Lincolnnak hiányzott, az egy Stanton-szerű ember a főhadsegéd, vagyis annak a tisztségviselőnek a posztján, aki a személyzeti politikát irányítja, a tisztek pályáját és az előléptetéseket szervezi, valamint kiválasztja azokat, akik alkalmasak seregtestparancsnoknak. Ezt az embert sohasem találta meg, tehát neki magának kellett kiválasztania tábornokokat, a harcban

és a hadjáratok vezetésében elért sikereikről kapott véletlenszerű információk alapján. Az első három választása tévedésnek bizonyult. Irvin McDowell, akit elküldött levelezni az első Bull Run-i csatát, rendelkezett a megfelelő képzettséggel, de kiderült, hogy hiányzik belőle a nagy létszámú hadra kelt sereg irányításához szükséges jellembeli erő. George McClellan szintén igen alapos szaktudással rendelkezett – papíron. Az események megmutatják majd, hogy bár zseniális szervező és kiképző volt, hiányzott belőle „a gyilkolási ösztön”, és Lincoln kifejezésével élve nem tudta „átvinni a dolgokat” abban az értelemben, hogy elvigyen a sikeres végkifejletig egy összezsapást az ellenséggel. Lincolnra elég mély benyomást gyakorolt ahhoz, hogy őt nevezze ki a szárazföldi haderőnem főparancsnokává, miután Winfield Scottnak nyugállományba kellett vonulnia hivatalából, de az elnök őt is kénytelen volt leváltani, és azt a Henry Halleck tábornokot nevezni ki a helyére, akit West Point-i társai „Öreg Agyasnak” csúfoltak, mert értekezést publikált a gyalogság harcászataról. Intellektuális hírneve valójában megalapozatlan volt, mert alig tett többet, mint hogy francia szakszövegeket fordított le. Mindazonáltal szakmáját értő és józan gondolkodású ember volt, aki igen hasznos munkát végzett Grant vezetési törzsének főnökeként a háború későbbi éveiben. Addigra Lincoln, sokat próbálkozva és sokszor tévedve, kidolgozta saját módszerét a hadügyminisztérium irányítására és a folyó hadműveletek ellenőrzésére. Akkor azonban mindenekelőtt olyan tábornokok kellettek neki, akik hadsereget tudnak vezetni. 1862-re McClellan már kudarcot vallott, ahogy számos alacsonyabb beosztású parancsnok is a másodlagos jelentőségű hadszíntereken. Olyanok, mint John Frémont nyugaton, Don Carlos Buell szintén nyugaton, továbbá Ambrose Burnside, Nathaniel Banks és John Pope.

Kezdett azonban kimagaslani a mezőnyből néhány sikeres hadvezér – Lincoln hatalmas megkönnyebbülésére. Mindenekelőtt Grant, de William T. Sherman is, valamint némileg több fenntartással George Meade. Grant 1864. márciusi kinevezésével a teljes szárazföldi haderőnem főparancsnokává Lincoln egyszerre két problémát oldott meg: biztosította a tökéletesen ésszerű, megbízható katonai tanácsokat önmagának mint elnöknek, valamint ezzel

a csatákban az átlagosnál nagyobb esély nyílt a győzelemre. Grant kristálytisztán látó stratégia és könyörtelen csatanyerő volt egy személyben. Pályafutása nem lesz teljesen mentes a gondoktól, amint arra az 1864-es hadjárat majd példát mutat, de a tábornok töretlenül hitt abban, hogy képes megnyerni a háborút, és mert ő hitt ebben, végül Lincoln minden aggodalmát is eloszlatta.

A háború irányításában Jefferson Davisnek Lincolnéval pontosan ellenkező gondjai adódtak. Neki több kiemelkedő harcászati-hadművelti tehetséggel megáldott hadvezér is rendelkezésére állt, akik kezdettől fogva megmutatták, mit tudnak, különösen Thomas „Stonewall” Jackson, Robert E. Lee, valamint a lovasság élén J. E. B. Stuart és Nathan Bedford Forrest. Ami a Délnek hiányzott, már az elején is, majd a háború alatt mindvégig, az a kiemelkedő tehetségű vezető stratégia volt. Ezt a hiányosságot talán a külvilágtól elvágott, és az emberanyag mozgósításában Északkal azonos teljesítményt nyújtani képtelen Dél eleve adott gyenge hadászati helyzete okozhatta. Az adott körülmények ismeretében az a figyelemre méltó, hogy a Konföderáció egyáltalán annyit teljesített a hadviselésben, amennyit teljesített. Ennek ellenére még hosszabbra nyújthatta volna a háborút, ha általánosan bevezette volna, majd következetesen kitartott volna a mellett a stratégia mellett, amelyet Joseph E. Johnston javasolt és gyakorolt 1864-ben. Johnston került a csatába bocsátkozást, aktívan – azaz támadva – védekező hadjáratot vezetett, és a csatát, ha lehetett, mozgással és területfeladással váltotta ki. Akármilyen hatalmas kiterjedésű is volt azonban a Dél feladható területe, mégis csak véges nagyságú lehetett. Grant dicsérte Johnston stratégiáját, de nem ismerte el, hogy a háború megnyerésére alkalmas hadászati koncepció lenne. Lee igazából nem volt stratégia, bár harcászati és hadművelti szinten briliáns tehetséggel vezette csapatait. Az Észak területére 1862–1863-ban vezetett, korlátozott célkitűzésű offenzívákból álló hadjárata máig mintaértékű példa arra, hogyan gyakorolhat nyomást a gyengébb hatalom az erősebbre. Talán kijelenthető, hogy Lee nagy fogyatékoságát a merészség hiánya jelentette. Ha hosszú távú betörést tudott és akart volna szervezni végig Észak derekán, Tennessee-től Ohioig, akár a kellő mértékű pánikot is előidézhette volna Washingtonban

és az atlanti partvidék városaiban a háború feltételeinek megváltoztatásához, és hosszú időre defenzívába kényszeríthette volna Északot. Ilyen hadjáratral Lee sohasem próbálkozott, valószínűleg azért, mert hiányzott a megindításához szükséges bázis, valamint hiányoztak a hadellátási erőforrások, amelyek szükségesek lettek volna a hosszú ideig tartó végrehajtásához. A Konföderáció helyzetét az is súlyosan hátrányossá tette az egész háború alatt, hogy képtelennek bizonyult arra, hogy megszerezze az európai nagyhatalmak diplomáciai elismerését. Az Egyesült Államok gazdasági jelentőségének ismeretében érthető, hogy se Nagy-Britannia, se Franciaország nem kívánta megsérteni Washington azzal, hogy fogadja Richmond követeit, vagy cserébe odaküldi a saját diplomáciai képviselőit. Ezzel együtt Richmond, amely gyakorlatilag a gyapottermelés világpiaci monopóliumának birtokosa volt, jelentős befolyásoló erővel bírt a nemzetközi kapcsolatokban, és hihető, hogy nagyobb diplomáciai ügyességgel a Dél magasabb fokú elismertséget vívhatott volna ki, mint amilyet végül kivívott. Végül egyáltalán nem érte el szuverenitásának elismerését, és ez rendkívüli kudarca volt egy olyan kormánynak, amely ugyanakkor képes volt arra, hogy ostrommal fenyegetse az ellenlábas kormányt, az Egyesült Államokét.

A POLGÁRHÁBORÚ KATONAFÖLDRAJZA

A földrajz, a leglényegesebb az összes, a hadviselésre hatást gyakorló tényező közül, különösen sarkalatos jelentőséggel bírt a hadviselésben Észak-Amerika földjén, ahol a terület óriási kiterjedése, valamint változatos és a teatralitásig szélsőséges adottságai arra kényszerítik a katonákat, hogy még rigorózusabban vegyék figyelembe őket, mint a világ szinte bármely másik részén. 1861-re az európaiak már számos háborút vívtak Észak-Amerikában. Az európai háborúk külön amerikai nevet kaptak az Amerikában megvívott részeik megkülönböztetésére. Így lett Anna királynő háborúja a spanyol örökösödésiből, György király háborúja az osztrák örökösödésiből, valamint francia és indián háború az 1756–1763-as hétéves háborúból. A hétéves háború eredete szerint amerikai konfliktus volt, amelyik visszacsapott az Atlanti-óceánon át, hogy hadjáratok induljanak hatására Európában, sőt a távoli Indiai-óceán térségében is, ami kétségtelen bizonyítéka annak a jelentőségnek, amelyre a tizennyolcadik század közepére a gyarmati Amerika a világkereskedelemben szert tett.

A földrajz rendelte el előre, hogyan küzdjenek meg egymással a gyarmati hadviselés fő résztvevői, a britek és a franciák Amerika földjén. Először az atlanti partvidék kulcsfontosságú pontjai fölötti uralomért harcoltak. Ahogy a parttól távolodva, a szárazföld belsejében is mind inkább kiterjesztették a

hatalmukat, a konfliktus áthelyeződött a közlekedési útvonalakra, főként folyókra. 1754-re, amikor a francia és indián háború kitört, Franciaország már hosszú távú stratégiát határozott meg Észak-Amerikára vonatkozóan. A franciák alapnak azt tekintették, hogy biztosítsák az addig megszerzett területet, főként a Nagy-tavak és a Mississippi keleti mellékfolyói vidékét, valamint hogy megakadályozzák, hogy Nagy-Britannia bármilyen módon behatolhasson Új-Franciaország területére. Ezt a stratégiát, a „megerősített őrhelyek stratégiáját”, ahogyan nevezték, igen korán, már 1680-ban alkalmazni kezdték, amikor D'Iberville kormányzó olyan erődöket kezdett építtetni, amelyek elzárták a parti síkságokról az Appalache-hegységen át az Ohio-vidékre vezető útvonalakat, melyet a Mississippi nagy mellékfolyói, az Ohio, a Tennessee és a Cumberland látnak el vízzel. A franciák azt is eltökélték, hogy ők fogják ellenőrizni azokat a kisebb északi folyókat, a Mohawkot és a Richelieu-t, amelyek az új-angliai partvidékről „a földrész nagy országútjához”, a Szent Lőrinc-folyóhoz vezetnek. A francia stratégia egyszerű logikát követett. Mivel a franciák lakossághiánnyal küzdöttek, a brit gyarmatosok viszont sokan voltak, a kontinens megtartásához az kellett, hogy a briteket az Appalache-hegységtől keletre elterülő partvidékre bezárva tartsák, ezt pedig a francia gyarmati milícia, a csekély létszámú francia reguláris hadsereg, valamint indián szövetségeseik hadműveleteivel tervezték elérni. Nyolcvan esztendeig nagyon sikeresen működött a megerősített őrhelyek stratégiája, a végén azonban érvényesült a sokaság ereje. 1754-ben, amikor mindössze 55 000 francia telepes élt Észak-Amerikában, britekből már egymillió volt, akik közül sokan saját szakállukra máris keresték a réseket a francia védelmi rendszeren, hogy behatolhassanak a kontinens belsejébe. A Cumberland-átjárót, az Appalache-hegység legkönnyebben járható természetes átkelőhelyét 1750-ben fedezték fel, és kalandorok azonnal arra kezdték használni, hogy a túlsó oldalon élő indiánoknak árut szállítsanak rajta, és prémekre, Amerika fő fényűzési cikkére cseréljék azt. 1759-ben a britek betörték a Szent Lőrinc-folyó völgyébe, és felszámolták a francia hatalom bázisát Montrealban és Québecben. Amint sikerült az ellenőrzésüket kiterjeszteni a Szent Lőrinc-folyóra, a britek gyorsan

uralmuk alá vonták a Nagy-tavak vidékét, és lejutottak a Mississippihez. Ez a véget jelentette Új-Franciaország számára, ugyanis a fennmaradását biztosító „megerősített őrhelyek stratégiája” két záróvonal megtartására épült, az Appalache-hegység hegyláncára, valamint a Mississippi vonalára. Csak ezek birtokában akadályozhatták meg a britek behatolását a kettő között elterülő óriási térségbe, az Ohio-vidékre, a „Régi Északnyugatra”, valamint azokra a hatalmas területekre, amelyekből idővel majd az Egyesült Államok középső része lesz. A francia stratégia kudarcba fulladt. Igen csekély gyarmati népeségüket, amelyet indián szövetségeseik segítségével erősítettek meg, legyőzte – a jórészt be sem telepített – birodalmuk pusztá nagysága. A franciák sokat tettek azon valami körvonalainak kialakításáért, ami egyszer majd az Egyesült Államok lesz. Teljes hosszában végigutaztak a Mississippin onnan, ahol a Missouri beletorkollik, egészen a Mexikói-öbölíg. Ők alapították meg New Orleans és St. Louis városát. Messzire behatoltak nyugat felé, egészen a dakotai Fekete-hegységig. A Csendes-óceánt azonban nem érték el, és a Sziklás-hegységet sem.

A britek abban a rövid időszakban, amikor senki által sem vitatottan uralták Észak-Amerikát, keveset tettek hozzá a franciák eredményeihez. Amerikai gyarmatbirodalmuk partvidéki jellegű maradt. Sőt mi több, folytatták a franciák próbálkozásait, és igyekeztek az Appalache-hegységtől keletre tartani a telepéseket, bár inkább az Ohio-vidék indiánjainak tett engedményként, semmint valamely hosszú távú politika részeként. A háborút, amelyet gyarmatosaik lázadásának elfojtására viseltek, szűkösen korlátozott hadszíntéren vívták: a hosszú atlanti partvidéken és a kanadai határ mentén. A franciákhoz hasonlóan, őket is az tartotta vissza a tizenhárom gyarmat szárazföld felőli oldalának támadásától, hogy hiányzott hozzá a kellően nagy létszámú katonaságuk. A franciáktól eltérően, ők ellensúlyozhatták a szárazföld felőli oldalon meglévő manőverképtelenségüket tengeri uralmukkal, ámbár kevés hasznát vették. Azok a döntéseik, amelyekkel a függetlenségi háború késői éveiben áttették a háború fő hadszínterét a Dél területére, nem akadályozták olyan mértékben a gyarmatiak háborús erőfeszítéseit, mint talán várható lett volna.

Hála annak az ügyességnek, amellyel George Washington a vízi utakat serege menetvonalainak fedezésére és a partvidéki erdőségeket csapatai elrejtésére használta, a háború alatt mindvégig külön hadvezérnek mutatkozott a briteknél. Persze Északkelet-Amerikának mind az emberi, mind a természeti földrajza a britek ellen dolgozott. Nem léteztek távolsági országutak, az atlanti partvidék folyói pedig, mivel rövidek és nyugat-keleti irányban folynak, nem kínálkoztak hadászati útvonalnak. Az 1776 és 1782 közötti hadjáratok sok szempontból a polgárháború 1861–1862-es hadjárataiból adtak előzetes ízelítőt, méghozzá ugyanazon okok miatt: rossz vagy nem létező utak, félrevezető térképek vagy éppen a teljes térképhiány, továbbá a nem a megfelelő irányba haladó folyók.

A földrajzi adottságok győzték le a franciák kísérletét Amerika meghódítására, és ásták alá a britekét. Mire 1861-ben Amerikát elérte a polgárháború, annak az entitásnak a politikai terjeszkedése, amelyik addigra már az Egyesült Államokat alkotta, megnövelte és még bonyolultabbá tette a problémát. Északnak jelentős hátrányt jelentett, hogy gyakorlatilag nem létezett az Egyesült Államok területéről szóló, geostratégiai áttekintést nyújtó mű. A tábornokok megmondhatták, ahogy Winfield Scott már a legelején megmondta, hova kellene vonulniuk a hadseregeknek, és mely helyeket és helységeket kellene elfoglalniuk. Mindezt azonban úgy jelenthették ki, hogy nem tudták, milyen nehézségek várhatóak menetelés közben, sőt azt sem, hogy az általuk javasolt menetelés egyáltalán lehetséges-e. Először is, ott volt a térképek hiánya, másodszor pedig az egész Egyesült Államokban annak a fajta országismeretnek a hiánya, amelyet a katonák Európában, még egy olyan óriási kiterjedésű országban is, mint az európai Oroszország, magától értetődően adottnak vehettek.

Az európai hadseregeknek voltak vezérkari akadémiái és katonaföldrajzi tanintézetek, amelyekben összegyűjtötték a geográfiai ismereteket. Ilyen állami szerv nem létezett Amerikában, se Északon, se Délen. West Point a szó szűken vett értelmében hadmérnököket képző iskola volt. A hadtudományokat oktató másik vagy magasabb fokú oktatási intézmény nem létezett az

országban. A Dél tiszti iskolái, az államiak vagy az olyan magánintézmények, mint a VMI és a Citadella, a West Point utánzatai voltak, ráadásul alacsonyabb szakmai színvonalon. Ha az Egyesült Államok rendelkezett volna vezérkari és főtisztai akadémiával, és ha összegyűjtette volna a már rendelkezésre álló topográfiai ismereteket, annak az akadémiának valamelyik végzett növendéke talán az alábbiakban foglalhatta volna össze az 1861-ben az Egyesült Államok Hadserege előtt álló problémát.

Az elsődleges probléma, amellyel a szövetségi kormánynak szembe kell néznie az unió helyreállítására tett erőfeszítése során, az a távolság. Virginia északi határától New Orleansig nagyjából 1600 km a távolság. A Chesapeake-öböl bejáratától a Mississippi partjáig Memphisben majdnem 1500 km. A kentuckyi Louisville-től az alabamai Mobile-ig több mint 800 km. Ezért aztán a tizenegy elszakadó állam majdnem 2 600 000 km² kiterjedésű, nagyjából négyzet alakú területet foglal el. Ezt a hatalmas földdarabot nem szelik át átmenő utak, nagy részén csak helyi jelentőségű utak léteznek, amelyek nem csatlakoznak más utakhoz a szomszédos államokban, sőt a szomszédos megyékben sem, gyakran a semmibe enyésznek váratlanul. A vasútvonalak biztosítanak bizonyos mértékű távolsági közlekedést, összesen 14 843 km hosszon, szemben az Unió területén található 35 398 kilométernyi vasúti pályával. A déli vasutak azonban gyenge minőségűek, a legtöbbet kapkodva és a lehető legolcsóbban építették. Közös, szabványos nyomtávolságot nem sikerült érvényesíteni az építésükkor. Egyes vonalak a szokásos 4 láb 8 ½ hüvelyk (1435 mm) nyomtávval készültek, mások azonban 5 láb (1524 mm), megint mások pedig 5 láb 6 hüvelyk (1676,4 mm) nyomtávúak voltak. Ahol az ilyen vonalak összeérnek, átrakodásra van szükség. Ennek következtében mindössze két nagy távolságú átmenő vonal van a Délen belül. Az egyik Richmondból indul, és Chattanoogaán át a mississippi Corinthig vezet. A második, amelyik még épül, az alabamai Montgomeryből a virginiai Petersburgbe vezet Atlantán, Augustán és Wilmingtonon át. A két rendszer alig érintkezik, az egyedüli kapcsolat közöttük a Chattanooga–Atlanta vonal, valamint a kevésbé hasznos Corinth–Mobile összeköttetés.

*A „háború táplálása” óriási hadellátási problémát jelentett,
amelyet még nehezebben megoldhatóvá tett,
hogy a vasútvonalak nem kapcsolódtak össze egyetlen hálózattá, és többféle nyomtávval épültek*

- +++++ Vasúti pálya 6 láb 0 hüvelyk (1828,8 mm) nyomtávval
- ===== Vasúti pálya 5 láb 6 hüvelyk (1676,4 mm) nyomtávval
- +++++ Vasúti pálya 5 láb 4 hüvelyk (1625,6 mm) nyomtávval
- ===== Vasúti pálya 5 láb 0 hüvelyk (1524 mm) nyomtávval
- ===== Vasúti pálya 4 láb 10 hüvelyk (1473,2 mm) nyomtávval
- Vasúti pálya 4 láb 8 ½ hüvelyk (1435,1 mm) nyomtávval

0 100 200 300 mérföld

0 100 200 300 400 500 km

A déli vasúthálózat elkülönült részekből álló jellegét a nagy terepalakzatok diktálják, főképpen az Appalache-hegység hegylánca, amely átlósan választja el a Felső-Délt az Alsótól; a Chattanooga–Atlanta vasúti összeköttetés a hegyeken átvezető útként hasznosítja a chattanoogai átjárót. Az Appalache-hegység megnehezíti ugyan a Dél belső, szárazföldi közlekedését, ám egyben értékes védelmi akadályként is kínálkozik az Unió középanyugati régiójából indított támadás ellen. Pajzsként védi az inváziótól Észak-Virginiát és a két Carolinát, és ugyanakkor a Shenandoah-völgyben védett felvonulási útvonalat is kínál az Unió középatlanti államainak belseje felé abban az esetben, ha a déli seregek támadó stratégiára térnének át.

Másképp a meghatározó jelentőségű topográfiai adottságok előnyöket kínálnak az Uniónak, bár persze hátrányokkal együtt. A Mississippi és az Appalache-hegység kritikus fontosságú belső megosztottságot kényszerít ki, ez különösen a Mississippire igaz. Amennyiben sikerül elfoglalni, azzal Texas és Arkansas elvágható a Konföderáció többi részétől. Ebben az esetben a Mississippi keleti medencéje külön hadszíntérre válik, amelyen az Unió célja az uralom megszerzése kell hogy legyen. A medencébe való benyomulást meg fogja könnyíteni, ha magát a folyót választják az előrenyomulás tengelyének, mellékfolyóit, az Ohiót, a Tennesseeet és a Cumberlandet pedig felvonulási útvonalnak használják.

A Mississippi-medence keleti határát az Appalache-hegység képezi. Ez nem foglalható el és biztosítható olyan módon, ahogyan a nagy folyam. Mindazonáltal a hegylánc is megszabja egy hadszíntér határait, azét, amelyik Georgiából és a Carolinákból áll, és keletről az Atlanti-óceán határolja. A Georgia és a két Carolina fölötti uralom megszerzése elsőrendű fontosságú háborús cél a régió gazdagsága és lakosságának, különösen férfilakosságának nagysága miatt. Ez a régió azonban nehezen megközelíthető, mivel tengerpartja mélyen fekszik és mocsaras, a régiót határoló hegység természetes védősáncot alkot, folyói pedig – annak a szempontjából, aki az előrenyomulás útvonalainak akarná használni őket – rossz irányba futnak. A régióba csak észak felől, Virginián lehet behatolni, vagy délről, Alabamán át, vagy esetleg

a szárnyat, az Appalache-hegység alját megkerülő menetet végrehajtva lehet bejutni. Mindezek az útvonalakon fizikai és katonai természetű nehézségek várnak az ott felvonuló hadseregre.

A háború stratégiáját meghatározó bármely északi terv elkészítését bonyolítja az is, hogy a nagy offenzívának nem kínálkozik kézenfekvő hadműveleti célja. Az Uniótól eltérően, amelynek területén több nagyváros – Baltimore, Philadelphia, sőt még New York is – található a határtól könnyű csapásmérési távolságra, a Dél alig rendelkezik nagyobb városokkal, azok pedig, amelyekkel mégis rendelkezik – Charleston, New Orleans, Atlanta – szinte mind mélyen benn fekszenek területe középső részén, és nehezen megközelíthetőek. Egyedül Richmond fekszik könnyen elérhető közelségben, azt viszont bonyolult vízi akadályrendszer oltalmazza. A Konföderáció fővárosaként betöltött státusza ráadásul kézenfekvő célponttá teszi, és ez arra fogja indítani a Konföderáció kormányát, hogy erős, emberalkotta védművekkel oltalmazza, tehát valószínűleg elhúzódó ostromműveletekre lesz szükség, ha ki akarják kényszeríteni a behatolást a városba. A déli belső területek vidékies jellege, és a nagy lakosságú központok hiánya a vidéken át végrehajtott hosszú menetelésekre kényszeríti az Uniót, ha el akarja érni azt a célt, hogy csatára bírja az ellenséget ott, ahol fel tudja lelteni. Ha az ellenség nem hajlandó csatát vívni, és a kitérő-halogató jellegű hadjárat vezetését választja, a háború nagyon hosszan el fog húzódni. Még abban az esetben is, ha az ellenség vállalja a harcot, területének óriási kiterjedése megadja neki a lehetőséget, hogy akkor szakítsa meg a harcérintkezést, amikor akarja, és visszavonuljon területe üres térségeibe, amelyek, bár csak szórványosan lakottak, kellő mezőgazdasági termelőképességgel rendelkeznek ahhoz, hogy bőségesen ellássák az átvonuló konföderációs seregeket.

Az Unióra tehát nagy távolságú és keserves menetelésekkel járó háború várt, amelyet kétféle nehézség jellemez majd: vagy az ellenség csatára kényszerítéséé, vagy, ha az ellenség vállalja a harcot, akkor a heves, és gyakran az ellenfél által választott terepen vívott küzdelemé. Az egyedüli régiók, ahol az Unió vitathatatlan előnyt élvez, a tengerpartiak, ahol haditengerészeti fölény

lehetővé teszi majd számára, hogy csapatokat tegyen partra a számára előnyös pontokon, fenyegetse a déli nagyvárosokat, és lerövidítse a meneteléssel megteendő távolságokat. A nagyszerű szövetségi partvédő erődök egy részének megtartása még inkább az ilyen kételtű, kombinált tengeri-szárazföldi stratégiának kedvez. Dél felé az egyik jelentős és nyilvánvalóan kínálkozó part menti előrehaladási irány a Chesapeake-öböl mentén vezet, amelyből folyami megközelítési utak nyílnak Richmond felé, a Monroe-erőd pedig biztonságos hadműveleti támaszpontot kínál.

Ha a háború kezdetén papírra vetettek volna egy ilyen jellegű geostratégiai értékelést, az események igazolták volna a pontosságát. E megfigyelések közül a leginkább jövőbe látó talán a csaták vadságára és gyakoriságára utaló lett volna. A majdnem pontosan négyévnyi konfliktus alatt 237 névvel jelölt csatát vívtak, továbbá számtalan kisebb ütközetet és csatározást. A legnagyobbakat elkeseredett heveségük és a mindkét fél által elszenvedett súlyos véres veszteségek jellemezték. Az amerikai polgárháború az egyik legvérengzőbbnek fog bizonyulni a valaha vívott háborúk közül, ami szintén földrajzának egyik hatása, ugyanis – a két fél fővárosától eltekintve – kézenfekvő földrajzi célok hiányában az ellenség élőereje kínálkozott az egyedüli célpontnak, amelyre a seregek csapást mérhettek.

A KATONA ÉLETE

A fiatal férfiak nagy többsége számára, akik akár északon, akár délen 1861-ben elindultak a háborúba, a katonaélet azzal vette kezdetét, hogy csatlakoztak barátaikhoz, szomszédjaikhoz és iskolatársaikhoz abban a cseppet sem hivatalos jellegű gyülekezetben, amelyből majd megalakul egy század vagy akár egy ezred. Azok között, akik felcsaptak katonának, szinte egy sem akadt, aki bármit is tudott volna a katonai mesterségről. Nem ismerték az alaki gyakorlatokat, sem a fegyverkezelés szabályait, és nem tartozott szokásaik közé a parancsszónak való engedelmeskedés. Kevés szakember állt rendelkezésre a kiképzésükre, legjobb esetben a milícia egy vagy két tisztje, esetleg egy veterán a mexikói háborúból vagy egy nemrég érkezett bevándorló, aki szolgált valamelyik európai hadseregben. Mindent az alapoktól kellett megtanulniuk, egy éppen fellelhető kiképzési kézikönyv lapjairól. A tanulási folyamat a sorbaállással és a lépést tartva meneteléssel kezdődött, a jobbraáttal és a balraáttal, az alakzatban mozgással előre és hátra. Amennyiben akadt számukra fegyver, az újoncok ezt követően továbbléptek, és elkezdték elsajátítani a fegyverkezelést az esetlegesen rendelkezésre álló huzagolatlan vagy huzagolt csövű puskákkal. Először az alapvető fogásokat sulykolták, majd következtek a töltés és a lövés végrehajtásához szükséges mozdulatok, bár az éles lőszerral történő lögyakorlatra elég sokat kellett várni.

Valamikor a század megalakításának elején kerítettek sort a tisztek kijelölésére. Általában vagy a hadi tapasztalattal rendelkezők közül választották ki őket, vagy azok közül a helyi nagyságok közül, akik vezető szerepet vállaltak az egység megalakításában. A választás volt a tisztek kijelölésének általános módja, bár gyakran bajok forrásává válhatott, ha nem azokat választották meg, akik úgy vélték, őket illetné a tiszti rang. A szolgálat megpróbáltatásai kiválthatták az alkalmatlannak bizonyuló korai választottak lecserélését.

Miközben az egység az alapismereteket tanulta, más, gyakorlati ügyek tettek szert mind nagyobb jelentőségre: az egyenruha és a kvártély megszerzése, a melegétel-ellátás biztosítása. Északon a kormányzat hamar elkezdte szabványos, „kincstári” kék kabáttal, sapkával és nadrággal ellátni a katonákat, gyakran azoknak a saját kezdeményezésre választott uniformisoknak a leváltására, amelyek esetenként divatos külföldi öltözékek hazai verziói voltak, mint például a francia zuáv egyenruha, a vadászjellegű uniformis vagy a Garibaldiét utánzó tollas kalpag és pantalló. A déli egységek vagy önerőből öltöztek be és szerelkeztek fel, vagy az állam költségére. Először, ahol lehetett, ott kadétszürkébe, később, ahogy a készletek elfogytak, a helyben festett, idővel vajdiófaszínűnek elkeresztelt, barnás árnyalatú szövetbe.

A kezdet kezdetén a katonákat az éppen rendelkezésre álló épületekben szállásolták el, a községházán vagy az iskolában, gyárakban, fogadókban. Az 1862-ben elsőnek Washingtonba érkező egységek némelyikét a főváros múzeumaiban. Az új ezredek azonban, amilyen gyorsan csak lehetett, igyekeztek sátrakat szerezni, és szabályos sátortáborot felállítani. A szabványos lakóhely az úgy nevezett Sibley-féle sátor, egy tizenhat fő elszállásolására szolgáló harang alakú alkalmatosság volt. Sokkal gyakrabban használták a kutya- vagy kölyök-kutyasátrat, mert a terepen könnyebb volt kezelni. Ez a katonák vízhatlan sátorlapjaiból készült oszlop vagy kötél segítségével, és négyen fértek el benne, sőt ha összezsúfolódtak, akár hatan is. A sátorban a katona a hátizsákján összerakva hordott pokróccal ágyazott meg magának. Mivel a háború nyár elején kezdődött, e szűkre szabott ágynemű is elég melegen tartotta éjszakánként. Az első télen a seregek megtanultak hordozható kályhákat rögtönözni.

Az ellátás a hadviselés első előfeltétele, és mindenkor a hadvezér legfőbb gondjai közé tartozott. Wellington Indiában és az Ibériai-félszigeten is, folyton arról írt, hogy ökrökre van szüksége, amelyek, ha a vonuló hadsereggel együtt hajtották őket, saját lábon járó hústartalékként szolgáltak, és igavonónak is befoghatták őket. Ám még olyankor is, amikor rendelkezett állatokkal a készletei szállításához, állandóan gondot okozott az élelmiszerek romlandósága. Ennek következtében a hadvezérek a történelem folyamán gyakran engedtek a kísértésnek, és a hadszíntérről élmezőnyt seregüket, ami a gyakorlatban egyet jelent a helyi lakosság kifosztásával. Ez nem igazán célravezető eszköz, mert megrontja a kapcsolatot a polgári lakossággal, és mégsem biztosítja megbízhatóan a hadellátást. A hadseregek gyorsan felélték egy-egy hadjárat hadszínterét, a lovas seregek villámsebességgel falták és legeltették kopár pusztasággá. A tizenkilencedik századra a hadügyminisztériumok komoly pénzeket költöttek élelmiszer-tartósítási eljárásokra és eszközökre. A margarint egy olyan pályázat keretei között fejlesztették ki, amelyet III. Napóleon császár azért szervezett, hogy a vaj helyettesítő anyagot találjanak hadra kelt seregei számára.

Tűzrakó helyekre is szükség volt a főzéshez, amit kezdettől maguk a katonák végeztek – pocsékul. Mivel a mezőgazdasági jellegű Amerikában élelmiszerbőség uralkodott, kezdetben szinte sohasem alakult ki hiány, bár az étrend egyhangú volt. A polgárháborút vívó két haderő, de különösen az Unió hadserege, jó hasznát vette az élelmiszer-tartósítás legújabb vívmányainak, különösen a dobozos konzervek gyártásának. Az Unió seregei ennek következtében ritkán fogytak ki az ennivalóból. Az északi katona, aki egy kiemelkedően hatékony hadellátási rendszer előnyeit élvezte, folyamatos utánpótlásra számíthatott az alapvető élelmiszerekből. Mi több, kincstári ellátmányát a brit, a francia és az orosz hadsereggel összehasonlítva állapították meg, és az Unió seregében szolgált a történelemben addig ismert legjobban élemezett katona. Az Unió szárazföldi haderőnemének vonatkozó szabályzata a következő napi fejadag kiadását írta elő: 34 dkg disznóhús vagy szalonna vagy helyette 57 dkg friss vagy sózott marhahús, valamint 17 dkg lágy kenyér vagy

liszt, vagy 45 dkg kemény kenyér, vagy 57 dkg kukoricaliszt. Minden száz fejadaghoz adtak 6,8 kg babot vagy szárított borsót, valamint 4,5 kg rizst, 4,5 kg babkávét, 22,5 kg cukrot, 3,8 l ecetet, nagyjából 1,8 kg sót, 13,6 kg krumplit és kb. 1 liter szörplét. A hús és a kenyér kivételével minderre a „kis ellátmány” megnevezést használták. A háború legelejét leszámítva, a Konföderáció katonája rosszabb kosztot kapott, mint az északi. Élelem bőven termett délen, de a déli elosztási rendszert szánalmasan szervezték meg, és gyakran akadozott. Az északi katonák rendszeres ellátmányra számíthattak, amelyet vasúton és szekéren szállítottak le nekik. A Konföderáció hadellátása sokkal bizonytalanabbul működött, és az ellátmány gyakran megromolva érkezett meg a csapatokhoz, mert túl sokáig várt a vasút mellett lerakva az előreszállításra. Az alapétrend nagyjából ugyanaz volt, mint az Unió hadseregében, de a búzalisztból sültöt gyorsan ízét vesztő kukoricakenyérrel helyettesítették, és míg az uniós katona fejadagját növelték a háború alatt, a konföderációsé csökkent.

A gyakorlatban a katona sózott húson, kétszersült kenyéren, kávé és kemény kekszen élt, az utóbbit apróra törve és valamibe belefőzve fogyasztották. Kiegészítő élelmiszernek leggyakrabban szárított zöldséget, babot, fejtett borsót vagy szárított burgonyát használtak. Ha az élelmet már beszerezték, a következő gondot a megfőzése okozta. A katonák hat- vagy nyolcfőnyi állandó csoportokban főztek maguknak, felváltva. A lisztből általában vékony lepényt sütöttek: palacsintátészta-szerű, de sűrűbb masszát készítettek belőle, majd szabad tűzön, szuronyra vagy töltővesszőre tekerve sütötték meg. Főzőedényekből állandóan súlyos hiány mutatkozott, mert az ütközetek előtt az első felszerelési tárgyak közé tartoztak, amelyeket eldobtak, és a katonák sáncmunkáknál is használták őket. Ennek következtében a főzés még szánalmasabban ment, mint ahogy a szakácsok tudatlansága miatt eleve mennie kellett volna. A húsféléket és sok más ennivalót is, zsírban sütötték ki. Valójában gyakran a sütés volt az egyedüli ételkészítési technika, amelyet a katonák ismertek, bár a zsiradékban tocsogó végtermék nem volt túlzottan étvágygerjesztő. Annak egyik oka, hogy olyan gyakran folyamodtak a zsírban sütéshez, úgy tűnik, a főzőedények szűkösségében rejlik. A leggyakrabban valamilyen

serpenyő vagy tepsi fordult elő a katonáknál, talán mert ezeket könnyű volt menetelés közben magukkal vinni. A leggyakoribb katonaétel valamiféle, összetört kétszersültből és szárított zöldségből készített kezdetleges ragu volt, amibe az éppen kiosztott disznó- vagy marhahúsból vágott darabokat dob-
tak. Ezt a fogást nevezték „bükszának” vagy „zupának” is.

Az otthonról kapott élelmiszersomagok, amelyektől a konföderációs katonák ellátása meglepően nagymértékben függött, gyakran romlottan vagy feltört csomagolásban érkeztek. Az északi katonák is kaptak otthonról csomagot, és friss árut is vásároltak a menetvonalat követő markotányosok szekereiről. Kevés katona éhezett, bár sokan láttak gyakran szűkséget ebben vagy abban, különösen a Konföderáció hadseregében. Mindazonáltal később a kielégítően tápláltak sem igen emlékeztek másra, mint az irgalmatlan egyhangúsággal fogyasztott kétszersültre és sózott disznóhúsra. A kávé volt a katona legfőbb vigasza. Az Unió oldalán mindig bőséggel látszott rendelkezésre állni, és csereáruinak használták, amellyel déli dohányt szereztek be, a Dél ugyanis a kávéért képtelen volt olyan mennyiségben szállítani katonáinak, amilyenben az északi seregek itták.

Az alkoholt, bár nem képezte részét a kincstári ellátmánynak, meglehetősen szabadon osztották, különösen egészségügyi okokból, és sok forrásból, könnyen hozzáférhető volt. Tiszteket, köztük egyes tábornokokat is, gyakran vádoltak azzal, hogy túl bőségesen fogyasztják a szeszes italokat, és ezzel még Grantet is megvádolták. Grant időnként kétségtelenül nem tudott ellenállni az italnak, de általában olyankor, amikor valamiért nélkülözni kényszerült felesége társaságát, aki minden szempontból jótékony hatást gyakorolt rá. A rá jellemző vétség a tivornyázó ivászat volt olyankor, amikor nyomás nehezedett rá. Rendes körülmények között Grant mértékletesen élt.

A rossz főzés volt a leggyakoribb oka azoknak a bélrendellenességeknek, amelyek minden katonát kínoztak, és amelyek a legfontosabb halálozási okok közé tartoztak. Az első hónapokban egész ezredek betegedtek meg hasmenésben vagy vérhasban, és az esetek gyakorisága csökkent ugyan azzal párhuzamosan, ahogy a katonák hozzáedződtek a hadviselés megpróbáltatásaihoz,

ám az Unió hadügyminisztériuma így is több mint egymillió megbetegedést regisztrált 1861 és 1865 között, amelyek közül 57 000 halállal végződött. A betegek nem különösebben kifinomult kezelést kaptak: az ópium, a sztrichnin, a kalomel* és a whisky volt a leggyakrabban alkalmazott orvosság. Sok katonára önmagát kezelte, gyakran otthonról küldött orvosságokkal. A maláriát, amely jelentős veszteséget okozott az 1862, 1863 és 1864 nyarán a Mississippi-völgyben vezetett hadjáratokban részt vevő északi katonák soraiban, szintén whiskyvel kezelték, a kinin mellett. A tífuszt, amely gyakran megjelent, valahányszor nem állt rendelkezésre tiszta ivóvíz, szintén kininnel kezelték, továbbá terpentinnel, ammónium-karbonáttal és a kék masszának nevezett, tömegesen szedett tablettával (higanyt és krétát tartalmazott).

A mind a közegészségügyi, mind a sebészeti ellátásban elért előrelépések ellenére nagyon magas volt a háború emberéletekben megfizetett ára, nagyjából 620 000 fő 1861 és 1865 között. A halottak közül 360 000 az Unió, 260 000 pedig a Konföderáció hadseregéből került ki. Ezen belül a betegség és a sebesülés okozta halálozás kettő az egyhez arányban fordult elő – és ezt a kortársak teljesen normálisnak tekintették. Mi több, a betegség okozta halálozás aránya valamivel alacsonyabb volt a polgárháborús hadseregekben, mint a krími háborút és sokkal alacsonyabb, mint a napóleoni háborúkat megvívó seregekben.

A betegségek állhatatosan apasztották a szolgálatképes katonák számát, gyakran akár az alakulat létszámának felével is. Az a mindkét hadsereg általánosan jellemző állapot, hogy az ezredek tartósan az állománytáblától elmaradó létszámmal teljesítettek szolgálatot, nagymértékben a betegségek következménye volt. A dezertálás és az engedély nélküli távollét szintén az okok közé tartozott, a legérezhetőbben a demoralizált időszakokban, amelyek 1863-tól mind sűrűbben követték egymást. A katonák elhagyták az alakulatukat, ha nem tartották őket szigorú felügyelet alatt, vagy ha szabadságot kaptak, akkor tovább maradtak otthon, illetve egyáltalán nem tértek vissza.

* Higany-klorid (a ford. megj.).

Ennek hatására a parancsnokok nem szívesen adtak eltávozást vagy szabadságot, pedig elvileg járt a katonának, és korábban sok ezredben bőkezűen osztogatták. A déli katonák, akik gyakran saját körzetükben szolgáltak, akár negyven nap szabadságot is kaphattak. Az Unió katonái között jócskán akadt olyan, aki az egész háború alatt nem kapott még eltávozást sem. Ahogy a Dél szempontjából romlott a hadi helyzet, a szökött katonák egy része fegyveres bandákba állt össze, hogy az erdőkben rejtőzve álljon ellen minden olyan próbálkozásnak, amely a szolgálatba igyekezett volna visszakényszeríteni őket. A szökés kevésbé gyakorinak tűnik az Unió hadseregében, amely a halálbüntetést is magában foglaló szigorú büntetési rendszert vezetett be a szökött katonákra vonatkozóan. 1865-ben a dezertálás járványos méreteket öltött a Konföderáció hadseregében, akkor már egy adott pillanatban akár 100 000-en is távol lehettek engedély nélkül. Számuk a vereség közeledtével folyamatosan nőtt.

Csekély anyagi indíték készítette a katonát arra, hogy engedelmes maradjon. Az Unió havi tizenhárom dollár zsoldot fizetett, olyan időkben, amikor tombolt a hadigazdaság konjunktúrája. A Konföderáció katonájának még kevesebbet, tizenegy dollárt fizettek, olyan papírpénzben, amely már 1862-ben veszíteni kezdte az értékét, és a háború végére teljesen elértéktelenedett. Ráadásul a Konföderáció általában késve fizette a zsoldot, akár hat hónapos vagy egyéves késéssel is.

Így aztán a kötelességtudat és az odaadó ragaszkodás a bajtársakhoz voltak azok az indítékok, amelyek a katonákat a helyükön tartották. Az egyén reputációja azokban az egységekben számított igazán, amelyekben azonos helyről származók szolgáltak, akik már otthon is ismerték egymást. A jó hírnév különösen sokat számított a déli ezredekben, és egyéb eszközök mellett a haza írott levelekkel tartották fenn, amelyek figyelemre méltó gyorsasággal jutottak el a címzettekhez.

A nem anyagi természetű motiváció szintén jelentős szerepet játszott. Sok északi polgárt felháborított a lázadás, és szent kötelességének tartotta, hogy részt vegyen a leverésében. Az északiak egy része elvi alapon álló abolicionista

is volt, bár még a rabszolga-felszabadítás hívei is különböző nézeteket hangoztattak, amikor Délen szembesültek a fekete életforma valóságával. A déliek, legalábbis kezdetben, erőteljesen bírálták az északi elnyomást, és legtöbbjüket a háború végén is elborzasztotta a feketék felszabadításának perspektívája, és sokuk számára ez szolgáltatta a harc vállalásának legfőbb okát.

A vallás erősítette a motivációt. A tizenkilencedik századi Amerikában egy mélységesen vallásos nemzet élt. Az évszázad elején nagy erejű vallási ébredési mozgalom, a Második Nagy Ébredés söpört végig az országon, és templomépítési, egyházifőiskola-alapítási, valamint térítési hullámot váltott ki. Az észak–déli törésvonal az egyházakat is megosztotta, különösen annak a kérdésnek az értelmezésében, hogy feketék és fehérek tisztelhetik-e együtt Istent. Mind a baptista, mind a metodista egyházból szakadt ki déli frakció, amely felmondta a lelki közösséget északi hittestvéreivel. Annak ellenére, hogy nem keresztényinek bélyegezték őket, a déliek makacsul ragaszkodtak keresztény hitük hitelességéhez, mely hitet gyakran szenvedélyes buzgalommal gyakoroltak a kisvárosi és a falusi templomokban. A jenki és a rebellis katonák egyaránt magukkal vitték a vallásukat a háborúba. A buzgó hívők talán a sorból kilógó különcnek tündek, de illendően vallásos katona tömegével akadt, és valószínűleg a nem hívő számított kivételnek.

A háború durvasága sértette a vallásos érzéseket. A hívő fiatalembereket súlyos megrázkódtatásként érte a katonaélet profanitása, a trágár beszéd, a szerencsejáték, a részegeskedés és a vasárnap megünneplésének feladása, a seregeket meglátogató keresztény méltóságokat pedig felháborította a leplezetlenül megnyilvánuló szexuális szabadosság. A polgárháborús hadseregek körül, minden más történelmi kor seregeihez hasonlóan, gyorsan kialakult a táborot követő prostituáltakból álló „kíséret”, és a katonák tömegével estek a gyakori partnerváltással terjedő nemi betegségek áldozatául. Ennek dacára a bűn nem tartozott a polgárháborús seregek meghatározó jellegzetességei közé, azok ugyanis vallásos jellegűek maradtak, méghozzá a kor Amerikájára jellemző módon vallásosak. Mindkét hadsereget – a rengeteg káromkodás, ivás és a laza erkölcsű nők szolgálatainak igénybevétele

ellenére – mélységes áthatotta a vallásgyakorlás korban szokásos válfaja is. Az északi és a déli ezredeknek egyaránt megvoltak a tábori lelkészei, akik közül egyesek erőteljes befolyást gyakoroltak gyülekezetük tagjaira. Az ezredlelkész kinevezését, akárcsak az ezredorvosét, a hadügyminisztérium hagyta jóvá, és a poszt betöltőjét általában a tisztek választották meg. A lelkésztől elvárták, hogy istentiszteleteket tartson az ezrednek, prédikációval, közös imával és himnuszénekléssel. A Második Nagy Ébredés utóhatásaként a vallást lelkesen és széles körben gyakorolták mind északon, mind délen, kizárólag protestáns változataiban a nagyvárosokon kívül; ez utóbbi helyeken nőtt a katolikusok létszáma. Szolgálati idejük alatt a katonák éltek meg megtérési élményt, tartottak Biblia-magyarázó tanfolyamokat, imádkoztak és himnuszokat énekeltek, és mindezt olyan keresetlenséggel, amelyet ma megdöbbenőnek találunk. A levél- és naplóírók megírták haza, milyen hitbuzgalmat tanúsítottak bajtársaik. Egyesek katonaidejük alatt „kapták el a vallást”, esetleg azoknak a térítőknak a hatására, akik ugyanúgy járták a hadseregeket, mint a kor összes amerikai közösségét, és sokkal buzgóbb hívőként tértek haza, mint amilyenként annak idején beálltak katonának, bár a katonai szolgálat inkább vallásgyakorlás ellen hatott.

A himnuszéneklés nagy népszerűségnek örvendett a táborban, ahogy az éneklés általában. A legkedveltebbek között tartozott a *Jézus, lelkem szeretője*, a *Korok sziklája* és az *Úgy, ahogy vagyok*.^{*} A népszerűek voltak egyes világi dalok is, amelyeket gyakran az arcvonal túlsó oldaláról vettek át, mintha a hadseregek szerénádót adtak volna egymásnak. Ilyen volt például a *Lorena*, a *Közvetlenül a csata előtt, anyám* és a *Régi táborhelyen sátorozva*.^{**}

A Nyugaton teljesített szolgálat egyik megkülönböztető sajátossága volt, hogy a volt rabszolgák rendszeresen énekkel és táncbemutatóval szórakoztatták az uniós ezredek. Egy illinois-i katona azt írta Virginiából:

^{*} Eredeti címeiken *Jesus, Lover of My Soul, Rock of Ages* és *Just as I Am* (a ford. megj.).

^{**} Eredeti címeiken *Just Before the Battle, Mother* és *Tenting on the Old Camp Ground* (a ford. megj.).

Tegnap este öt néger jött az étkezdénkbe, és mi rávettük őket, hogy énekeljenek és táncoljanak! Nagyszerű idők. Itt ingyen adják a néger hangversenyeket... remélem, nem leszek kénytelen itt hagyni."

A Nyugat nemcsak az egyik legsúlyosabb harcokat megelő hadszíntérnek bizonyult, de annak is, ahol a harcok a leginkább elnyúltak. Az utolsó ellenálló alakulatok fegyverletételére ott csak 1865 májusában került sor.

A Keresztény Bizottság, az Egészségügyi Bizottság egyházi alapú megfelelője, a vallásgyakorlás és a vallási ébredés befolyásos támogatójaként hatott az Unió hadseregének minden részében, és jelentős anyagi segítséget, valamint lelki vigaszt nyújtott a katonáknak. Képviselőit általános tisztelet övezte, és nem csak az ezredeknél tett látogatásaik során kiosztott kávé és levélpapír miatt.

A polgárháborús katona tábornokai sűrűn hívták segítségül a Mindenhatót, miközben a rájuk bízott hatalmat gyakorolták. Többüket vallásosságuk tett híressé, köztük Leonidas Polkot, aki az episzkopális egyház püspöke volt. A vallásgyakorlás nagyban függött a tisztek által mutatott példától is. McClellan és Burnside is adott ki az istentiszteletek tartását elrendelő parancsot, míg a Tennessee Hadseregben szolgáló Oliver O. Howard tábornok istentiszteleteket vezetett, a nagytiszteletű Granville Moody ezredes, a 74. Ohioi Gyalogezred parancsnoka pedig rendszeresen prédikált a saját ezredének, sőt más ezredeknek is. Amíg Lincoln nem tűnik többnek deistánál, Robert E. Lee az episzkopális egyház buzgó híve, Stonewall Jackson pedig félelmetesen kegyes presbiteriánus volt. Rosencrans tábornok istenfélő katolikus és emiatt kakukktojás, ugyanis a seregek beállítottsága északon és délen egyaránt túlnyomóan protestáns volt, bár különösen északon sok katolikus is szolgált a soraikban. Rosencrans hittestvérei északon azonban azzal érdemelték ki a figyelmet, hogy mennyire hiányzott belőlük a lelkesedés a háborúért. Legtöbbjük német vagy ír volt, és azért hagyták el hazájukat, hogy kimene-küljenek korábbi hazájuk kormányának hatalma alól, tehát éppen ezért el-leneztek a hadkötelezettség. Jellegzetesen protestáns volt – evangelizátori

módon – az a hiedelem, hogy a háború Isten büntetése, amelyet a bűnei miatt mér Amerikára. A rabszolgaság bűnéért sok északi elképzelése, illetve a bűnben élő nemzet általános szokásaiért sok puritán déli hite szerint. A büntetés gondolatához kapcsolódott az a hiedelem, hogy Krisztus ezeréves uralmának eljövételéhez hasonló módon, egy nagy esemény, egy monumentális léptékben vívott döntő csata fogja elhozni a háború végét.

Sok katona, Északon és Délen egyaránt, nem élte meg a háború végét, hanem már előbb meghalt és eltemették. Ha lehetett, mindkét küzdő fél megpróbált keresztény temetést biztosítani a halottainak, ez rendszerint a rendelkezésre álló időn és azon múlt, hogy kinek a kezén maradt a csatatér. Észak már a háború lezárulása előtt építeni kezdte elesett hőseinek az impozáns nemzeti temetőket. Abraham Lincoln természetesen beszédet mond majd a gettysburgi temető avatásán 1863 novemberében. A szövetségi kormány azonban nem terjesztette ki az illendő temetés tiszteletadását a lázadókra, mert úgy vélték, nem érdemlik meg. A déli halottakat, a Dél területén kívül vagy hamarjában rögtönzött csatatéri temetkezési helyeken hagyták, ha bajtársaik temették el őket, vagy tömegsírokban földelték el, ha az északiak szabadultak meg tőlük. Innen ered a polgárháborús temetők máig látható jellege. Ez az apartheid annak a bizonyítéka, milyen mély volt a Dél elszakadásában megnyilvánuló megosztottság. Még a két világháborúban is, a britek és a franciák eltemették a német halottakat, és a németek is eltemették ellenségeiket. Arra csak Sztálin volt képes, hogy eltöröltesse a föld színéről a szovjet területen található német temetőket. Az Unió az ellene indított lázadásban elesettekkel úgy bánt, mintha nem emberek lettek volna. Kevés déli katona kapott sírhelyet Arlingtonban, és hiába keresnénk konföderációs sírkövet Gettysburgben.

TERVEK

1865 óriási létszámú seregei még négyévnyre rejtőztek a jövőben, amikor 1861 áprilisában a Sumter-erődnél megszólaltak az ágyúk. A háború elkezdődött. A nép és a politikusok mindkét oldalon alig várták, hogy megvívhas-sák. Igen ám, de hogyan kellene alkalmazni a fegyverek erejét? Hogyan lehet kivívni a győzelmet?

Azonban aligha azokat a kicsiny seregeket használva eszközként, amelyeket sietve hadba küldtek. Túl kicsik voltak ahhoz, hogy végleges harcképtelenséget okozó kárt tegyenek egymásban. Ahhoz pedig végképp túl kicsik voltak, hogy uralhassák az óriási távolságokat és térségeket, ahol ezt a hábo-rút meg kellett vívni. Az Egyesült Államok és a Konföderált Államok által közösen alkotott hadszíntér a legnagyobb összefüggő szárazföldi terület volt, amelyre hódító valaha megpróbálta rákényszeríteni az akaratát. Nagyobb, mint Napóleon Európája, sőt kis híján nagyobb, mint Dzsingisz kán Eurázsia-ja. A konfliktus nyitó hónapjában azok a seregek, amelyeket korábban létre-hoztak, leginkább a térképbe szúrt gombostűkre emlékeztettek. McDowell 35 000 katonája Washingtont védte, vele szemben kb. 40 km-re nyugatra, Manassas Junctionnál Beauregard állt 20 000-rel. A vénséges vén Robert Patterson 15 000 katonája Harpers Ferrynél állt, szemben Joseph E. Johnston

11 000 konföderációs katonájával a Shenandoah-völgyben. McClellan 20 000 embere Nyugat-Virginiában állomásozott, és a Konföderáció híveivel szemben könnyen túlerőbe került a régióban, amely az újszülött Nyugat-Virginia államként hamarosan elszakad a Konföderációtól. A Monroe-erődnél, a Virgíniai-félsziget csúcsát őrző hatalmas tüzérségi erődnél, Ben Butler tábornok 15 000 katona fölött parancsnokolt, akiket a Konföderáció részéről Magruder és Huger tartott szemmel Yorktownból, illetve Norfolkból, a szövetségi haditengerészeti támaszpontról, amelyet elfoglaltak a déli támadók. Kisebb konföderációs hadműveleti különítmények, amelyekkel egyes helyeken maroknyi uniós katonaság is szemben állt, megszálltak bizonyos pozíciókat a Nyugaton, különösen a Mississippi és a Missouri folyó mentén: Memphist, a 10. számú szigetet, valamint New Madridot. Még olyan alig lakott vidékeken is, mint Arkansas és Új-Mexikó, fegyvert ragadtak az egyik vagy a másik fél híveiből szerveződő csekély létszámú csapatok. A háború, amely először úgy tűnt, csak a régi tizenhárom gyarmatot, és az Appalache-hegységnek a függetlenné válás után betelepült szűken vett túlsó oldalát érinti, nőttön-nőtt, hogy az egész nem brit fennhatóság alá tartozó Észak-Amerikáért vívott küzdelemmé váljon.

A szétszakított államszövetség pusztá mérete – kb. 4800 km óceántól óceánig és több mint 1600 km Washingtontól a Mexikói-öböl – volt az a körülmény, amely oly bonyolulttá tette a háború tervének megalkotását. A Dél feladata egyértelműnek látszott: egyszerűen berendezkedni a szilárd védelemre, és visszaverni a támadásokat, bárhol indítja őket az ellenfél. Ebben számíthattak a Dél rendelkezésére álló térre, valamint a kritikus fontosságú gazdasági, illetve szűkebben értelmezve, ipari központok hiányára, mint olyan tényezőre, amelyik segít megghiúsítani Észak a döntő csapás mérésére tett erőfeszítéseit. Jefferson Davis elnök ilyen természetű stratégiát javasolt a háború kezdetén. Nagy valószínűséggel bevált volna, és valószínűleg jóval 1865-ön túlra halasztotta volna a Dél vereségét. Davis két okból nem tudta megvalósítani elképzelését: az egyik a helyi politikusok és mágnások ellenkezése volt, akik semmiképpen sem akarták hagyni, hogy az északi seregek

behatoljanak az ő szűkebb páttriájukba, a másik pedig a közhangulat. A déliek, valóságosan ugyanúgy, mint a romantikus hiedelmek világában, tényleg hittek abban, hogy képesek vereséget mérni a számbeli túlerőben lévő jenikre, akiket alsóbbrendű emberfajtnak tartottak. „A csapások kivárásának gondolata a csapások mérése helyett teljességgel méltatlan a mi népünk géniuszához”, érvelt a *Richmond Examiner* 1861 szeptemberében.¹² A déliek be akartak törni a nem elszakadó államokba, és az ő földjükön akartak győzelmeket aratni, nem pusztán ellenállni a Konföderáció területére indított északi támadásoknak. Utólag visszatekintve, a Dél által megvalósított stratégia felfogható a kettő ötvözetének: szembeszállni az Unió seregeivel a Konföderáció határai mentén, és átvinni a háborút Észak területére, amikor alkalom kínálkozik. A Dél ott követte el a hibát, hogy nem használta ki a földrajzi adottságaiban rejlő előnyöket. A Dél védelmi peremvonala nagyon erős volt, csak néhány, egymástól nagyon távoli ponton lehetett áthatolni rajta: lefelé a Washington–Richmond folyosón, felfelé a Mississippin New Orleanstól, és lefelé a Mississippin Memphis térségéből. A Dél majdnem a háború legvégéig sikeresen védte Richmond megközelítési útjait, és 1863-ig szívósan ellenállt a Mississippin mentén lefelé indított támadásoknak. Azonban gyengén védekezve – és fatális következményekkel –, hamar átengedte az északiaknak a Mississippin torkolatvidékét, és ezzel elajándékozta az egyik kulcsfontosságú behatolási pontot a Konföderáció központi vidékeire. Ha a Dél ahelyett, hogy Észak-Virginiában tartotta volna a hadereje zömét, inkább visszatartotta volna a kellő erőt, és olyan mozgékony tartalékot képez az alsó államokban, amely kész beavatkozni a Mississippin mentén lefelé vagy a nagy folyamon átkelve indított északi offenzívák kivédésére, tovább megőrizhette volna központi területe sértetlenségét, mint ameddig sikerült neki.

A valóságban a déli vezetők határozottabb formában fogalmazták meg stratégiai elképzeléseiket, mint azt általában gondolják. A déli stratégiát részben azért értik félre, vagy létezése azért kerüli el a kutatók figyelmét, mert a konfliktus elején nem adtak neki olyan elvi alapozást, amelyet az Unió stratégiájának Winfield Scott az Anakonda-tervvel. Pedig létezett déli stratégia,

illetve egy bizonyos stratégiának különböző variánsai, főképpen Jefferson Davis, Robert E. Lee és Joseph E. Johnston személyéhez kapcsolhatóan. Davis stratégiai koncepciója alapvetően politikai meghatározottságú volt, amint az illett is a Konföderáció elnökeként betöltött szerepköréhez. Elgondolásában igyekezett számításba venni az új államalakulat egész területének megőrzését kívánó népakaratot oly módon, hogy a Dél elképesztő hosszúságú határai mentén mindenütt meg akarta akadályozni az Unió támadó seregeinek betérését. Végrehajtása jelentős haderő állomásoztatását kívánta meg a határokon és nagy védelmi csaták vívását bárhol, ahol invázió fenyeget. A Davis-féle stratégia első felvonását az első Bull Run-i csata jelentette. Mindazonáltal egy-egy győzelem, Bull Run és az azt követő hasonló csaták utóhatása megmutatta a stratégia fogyatékoságait. Bár megoldotta a közvetlen, sürgős problémát, nem riasztotta el az ellenfelet a támadás megismétlésétől, és sem a harcképességét jelentősen csökkentő kárt nem okozott Északnak, sem bármiféle új hadászati kezdeményezésnek nem nyitott utat. Valójában 1862-re világosan kiderült, hogy Észak – Bull Run dacára – bármely általa választott ponton képes megtámadni a Délt. Márpedig Északnak ez a képessége azt követelte a Déltől, hogy véget nem érő sorozatban vívja a védekező csatákat. Davis ezért finomított elgondolásán, és előállt azzal, ami idővel „offenzív-defenzív stratégia” néven vált közismertté. A külső peremvidék másodlagos jelentőségű helységeit, sőt vidékeit a továbbiakban már nem tekintették védendőnek. A szétszórt erők átcsoportosítását vették tervbe, hogy vasúton felvonulva a Dél „belső vonalain” működjenek, és így felbukkanásukkor szálljanak szembe Észak egyes hadseregeivel. Ennek a revideált stratégiának az egyik hatásaként gyakorlatilag feladták a Dél Nyugatját a Mississippin túli térségben. Egy másik hatásaként azonban a Dél nagyobb csapásmérő csoportosításokhoz jutott, amelyeket támadó hadműveletekben alkalmazhatott, amint erre lehetőség kínálkozott.

Ezt az „offenzív-defenzív” elgondolást tette magáévá Robert E. Lee, amint ő lépett elő Davis legfontosabb hadvezérévé, és ebből következett, hogy 1863-ban megpróbálta átvinni a háborút Észak területére. Azt a célt tűzte maga elé, hogy egy nagy győzelmet vagy győzelmek sorát vívja ki, amivel elbátortalanítja

harctéri ellenfeleit, valamint az északi városok lakosságát. Lee, bár géniuszának szerves része volt, hogy viselkedése és kijelentései mögé rejtette belső aggodalmait, az 1862-ben, a Mississippi folyórendszerének vidékén elszenvedett vereségek után úgy ítélte meg, hogy a Dél éppen elveszíti a háborút, és nem rendelkezik a tendencia megfordításához szükséges emberi és anyagi erőforrásokkal, hacsak nem idéz elő valamilyen rendkívüli dolgot. 1864-re, a Dél északi földön elszenvedett vereségei, valamint további Mississippi-völgybeli és tengerparti területek elvesztése után nyilvánvalóvá vált, hogy Lee támadó stratégiája sem működik, a Dél egyetlen másik nagy hadseregének a parancsnoka, a Georgiában hadakozó Joseph E. Johnston viszont javában alkalmazta az „offenzív-defenzív” stratégia egy másik változatát, bár a hangsúlyt a védekezésre helyezte. Alapvető haditerve így festett: erős védőállást foglalt, majd kivárta, amíg megtámadták. Ha az ellenfél túlhaladt rajta, visszavonult, majd megismételte az eljárást. Johnston stratégiája önmagát legyőző jelleget rejtett magában, mivel volt egy végső határa annak a területmenyeségnek, amelyet a Dél feladhatott, mielőtt az ellenség teljesen megszállta volna. Egyébként a tábornok a gyakorlatban majdnem ezt az eredményt érte el, amíg létezett a rábízott hadsereg.

A kezdet kezdetén mindebből keveset lehetett látni, az elszakadó Dél szeleme pedig egyébként is agresszív támadást, nem pedig védekezést követelt. A harcmező túlsó oldalán állók ugyanilyen homályosan látták csak át a helyzetet. Azokat az északiakat, akik feladták a kiegyezés reményét, és egyesek már a Sumter-erőd eleste előtt harcolni akartak, már a Dél pusztá ereje is zavarba ejtette, és nem tudták, hol kezdjenek bele a küzdelembe. Richmond, Virginia állam fővárosa, ahova május 21-én szavazással a Konföderáció kormányának székhelyét áthelyezték, mindössze 177 kilométernyire fekszik Washingtontól, de 1861 júliusára a konföderációs csapatok előőrsei már csak 40 kilométernyire álltak a szövetségi fővárostól. Észak-Virginia folyóvizei legalább olyan elrettentő erővel hatottak, mint a Konföderáció fegyveres ereje.

A Shenandoah-hegység az Appalache-hegység láncolatának egyik részét képezi, amely átlósan húzódik délnyugat-északkeleti irányban Georgiából

Új-Anglia felé, kétszáz és száz mérföld között változó távolságra az Atlanti-óceántól. Az Appalache-hegység alkotta majdnem két évszázadig a választóvonalat az angol, később a brit Amerika és a franciák uralta belső területek között. Meghatározó jelentőségű, át sohasem tört katonai határvonal volt ez, csak akkor sikerült áthatolni rajta, amikor Québec 1759-es bevétele után a britek a Nagy-tavak vidékét is elfoglalták, és ezzel megkerülték a hegyeket. A polgárháború visszaadta az Appalache-hegységnek a stratégiai jelentőségét, mert a hegylánc természetes akadályként oltalmazta a két Carolinát és Georgiát a Középnnyugatról indított támadásoktól, nemcsak a terep okozta nehézségek miatt, hanem azért is, mert sem folyók nem törik át, sem vasútvonalak nem haladtak át rajta, vagyis itt nem állt rendelkezésre a polgárháborús hadseregek két legfontosabb közlekedési lehetősége.

Az Appalache-hegységtől nyugatra a földrészt nagy folyóinak hadi fontossága vált dominánssá. A Mississippie magától értetődik. Amíg meg tudta tartani, a nagy folyó szolgáltatott a Konföderációnak gyors észak–déli mozgást lehetővé tevő főútvonalat Tennesseetől Louisianáig, és ugyanakkor természetes védvonalat bármely nyugatról indított támadás ellen. Keleti mellékfolyói, különösen azok, amelyek Kentuckyn és Tennesseeen folynak át, az Ohio, a Tennessee és a Cumberland, roppant szélesek és nagy a vízhozamúak, és így a Mississippiével majdnem azonos jelentőségre tettek szert. Védhető természetes akadályt kínáltak, és egyszerre szolgáltak a közlekedés útvonalául és akadályául. A Mississippi, a Tennessee, a Cumberland és az Ohio folyó összefolyásának vidéke különösen nagy stratégiai fontossággal bíró területté vált. Ha a Konföderáció megtartja, támadás hídfőjének használható beszőgellést alkot a Középnnyugat területén. Ha Északnak sikerül elfoglalnia, hadászati jelentőségű hídfőállást, ahonnan lefelé támadhat a Mississippi mentén Memphis, Vicksburg, Natchez és New Orleans felé.

Ha sikerül elfoglalni a Mississippit vonalát Memphistől New Orleansig, azzal kettévágják a Konföderációt. Elszigetelik nyugati államait, Arkansast és Texast a többiétől, és ezzel megfosztják a Konföderációt legnagyobb húsmarha, valamint igavonó állat, ló és öszvér tartalékállományától. Területének csök-

kentésével pedig súlyos csapást mérnek nemzetközi presztízisére, valamint lakossága önbizalmára is.

A Dél erős katonaföldrajzi helyzetének utolsó alkotóelemét tengeri határainak áthatolhatatlansága képezte. Északon a Chesapeake-öböltől kezdve, le a két Carolina és Georgia partjai mentén, körbe Florida körül, majd tovább Alabama és Mississippi tengerpartján egészen magának a nagy folyamnak a torkolatáig New Orleans alatt, szinte egyáltalán nem léteztek olyan behatolási pontok, ahol az Unió fegyveres erői a siker reményében kísérelhettek volna meg partraszállással kezdődő hadműveletet. Az egyedüli vasútvonalak a szárazföld belseje felé Virginiában Norfolkból, Észak-Carolinában New Bernből vagy Wilmingtonból, Dél-Carolinában Charlestonból, Georgiában Savannah-ból, Floridában Jacksonville-ből és Pensacolából, Alabamában Mobile-ból és végül New Orleansból indultak. Valamennyi várost erős védelmi rendszer oltalmazta, és valamennyi messze feküdt Észak tengeri hatalmának központjaitól. Ráadásul, sok esetben a vasútvonalak, amelyek végállomásának helyet adtak, beljebb a szárazföldön hamar véget értek, vagy nem csatlakoztak távolsági fővonalakhoz.

A Konföderáció vasúthálózatának szegényessége, míg egyrészt újabb, a védekező stratégia választása mellett szóló érvet szolgáltatott, tovább nehezítette Észak helyzetét, ha támadó haditervet akart alkotni. 1861-re az Egyesült Államok par excellence a vasút országává vált: a vasúti sín vette át a vízi utaktól az országot egybefűző eszköz szerepét. Az 50 000 km létező pályából azonban mindössze 14 500 km húzódott délen, és ráadásul a déli vonalak őrjítően nem a stratégiai igényeket kiszolgáló irányokban épültek meg. Észak több kelet-nyugati irányú távolsági fővonallal is rendelkezett, amelyek párhuzamosan futottak a Konföderáció északi határával, és így *lignes de rocade*-ként* szolgálták a hadseregek mozgatását az Atlanti-óceán parti államok és a Mississippi-völgy között. A Philadelphiából Pittsburghbe és leágazó mellékvonalával az ohioi Columbuson és Indianapolison át a

* *Lignes de rocade* – a tűzvonallal párhuzamosan futó közlekedési útvonalak (a ford. megj.).

missouri St. Louis-ba vezető vonalat akár vezérkari diktátumra is építhették volna, mint a német vasutakat, olyannyira stratégiai funkciót töltött be. Észak *lignes de rocade*-jait ráadásul észak–déli ráhordó vonalak egészítették ki, mint például Kentuckyban az Indianapolis–Louisville vasút, amely egyenesen a hadműveleti területre vezetett. A hálózat, amelyet a nyugati irányú terjeszkedés kiszolgálása, valamint a Középnyugat mezőgazdasági termékeinek az atlanti partvidék nagyvárosaiba juttatása kedvéért alakítottak ilyenre, stratégiai szempontból kiválóan használhatóra sikerült – még ha építői nem is gondoltak erre.

A Dél vasúthálózatának rendszerét ezzel éles ellentétben exportőreinek szükségletei határozták meg, különösen a gyapotexportőröké, és ezért vonalai a szárazföld belsejéből a tenger felé futottak. Mindössze egyetlenegy, a Konföderációt átszelő vasútvonal létezett, az, amelyik Richmondból a mississippi Corinthba vezetett. Máskülönbben a hálózatok főként az egyes államok saját belső rendszereként épültek, és alig-alig kötötték össze őket egymással. A két Carolínának és Georgiának a gyapot az Atlanti-óceán partjára való kihordására épített vasútvonalai majdnem önmagában zárt hálózatot alkottak. Csak egy ponton kapcsolódtak Florida két vasútvonalához, és szinte sehol sem Alabama vasútjaihoz. A Mississippi állambeli vonalakat szintén arra építették, hogy a gyapotot kijuttassák ki a termőterületekről Mobile-ba és New Orleansba, és csak igen szűkös áteresztőképességű kapcsolat fűzte őket Tennesseehez, Arkansashoz pedig – komp közbeiktatásával – mindössze két sínpár. Ami a legsúlyosabb az összes fogyatékoság közül: a virginiai, tennesseei és mississippi vasúthálózat csak egyetlen vonallal kapcsolódott a Carolínakéhoz és az Alsó-Déléhez, azzal, amelyik a tennesseebeli Chattanooga mellől indult és a georgiai Atlantába vezetett. Mivel mélyen benn húzódott a Konföderáció területének belsejében, a Chattanooga–Atlanta összeköttetés biztonságban volt mindaddig, amíg magának a Délnek a külső védelmi vonala sértetlen maradt. A háború előrehaladtával azonban kiderült, hogy mágnesként vonzza az északi seregeket, és ha elvágják, azzal kettészakítják a Délt. A Dél katonaföldrajzi helyzete ezért lényegéből adódóan törekeny volt olyan okok miatt, amelyek

Északot nem terhelték. Északnak akadt néhány sebezhető pontja – először is maga Washington –, de nem létezhetett olyan támadással kivívott egyszeri déli siker, amely képes lett volna megfosztani hadviselő képességétől. A Délt ezzel ellentétben hatalmas kiterjedése, valamint erős határai – a tenger, a Mississippi, a hegyek – ellenére erővel kellett egyben tartani.

1861 nyarán azonban sokkal inkább a Dél ereje, semmint a sebezhetősége foglalkoztatta azokat az északiakat, akik igyekeztek megalkotni a háború stratégiai tervét. Elképzelni sem tudták, hogyan fogjanak hozzá. Lincoln, aki azzal a téves elvárással kezdte, hogy a tábornokai majd alakítani fogják elgondolásait, április 25-én puhatolódzva felvetette, hogy a kívánatos első lépések a következők lennének: a Chesapeake-öböl bejáratát őrző Monroe-erőd szilárd megszállása, hogy ezzel biztosítsák Washington, továbbá a déli kikötők blokád alá helyezése, majd utána a dél-carolinai Charleston megtámadása. Ebből a stratégiavázlatból kiláglik, hogy az elnök a kezdet kezdetén kizárólag keleten megvívott háborúra gondolt, és olyan győzelemre, amelyet kizárólag katonai eszközökkel vívhatnak ki. Postaügyi minisztere, Montgomery Blair, kicsivel később már katonai-politikai megközelítést javasolt. A szövetségi kormány néhány más tagjához hasonlóan, azt vélte, hogy a Dél nem áll egy emberként az elszakadás partján, és úgy vélte, a Konföderáció talán a lázadás elleni aknamunkával is felszámolható. A május 11-én Massachusetts kormányzatához intézett levelében az Unió Déli Hadseregének felállítását javasolta saját parancsnokkal, törzskarral és csapatokkal, majd összpontosítását Hampton Roads-nál – a Virginiai-félsziget csúcsán – „Newport és Richmond fenyegetésére”. Ennek a hadseregnek a megjelenése, állította Blair, népfelkelést fog kiváltani a déli lázadás zászlóvivői ellen, és vissza fogja téríteni Virginiát az Unióba – továbbá feltehetően, legalábbis az ő képzeletében, a Konföderáció fennmaradó részét is hozni fogja magával. Ugyan akadtak mások is északon, köztük maga az elnök, akik nagy jelentőséget tulajdonítottak a délen meglévő Unió-párti érületnek, de a lényeges hivatalt betöltők közül senki sem osztotta Blair hitét abban, hogy ezt kihasználva lehetséges belülről előidézni a Konföderáció összeomlását, és így ez a terv megmaradt Blair magánelképzelésének.

George McClellan, ez a West Pointon végzett hivatásos tisz, aki mielőtt visszatért volna a szövetségi szolgálatba, egy ideig az egyik vasúttársaság vezérigazgatójaként működött, és aki korán kitüntette magát a határok ellenőrzéséért vívott nyitó csetepatékban, egy másik lehetséges stratégiát javasolt 1861 áprilisában. Terve, akárcsak Blairé, számításba vette a délen meglévő Unió-párti érzelmeket, de nagyobb realitásérzékkel. Mivel Nyugat-Virginia szilárdan hű maradt az Unióhoz, McCellan azt javasolta, szállítsanak egy Középnugaton toborzandó, 80 000 főnyi hadsereget át az Ohio folyón, majd ez a hadsereg meneteljen föl a Great Kanawha-völgyön Richmond elfoglalására. Másik lehetőségként ezt a hadsereget Cincinattinél vagy Louisville-nél szállítsák át az Ohión, majd a tennesseebeli Nashville-t foglalja el. McClellan terve a geopolitikai helyzet megértéséről tanúskodott. A Kanawha az Ohio folyó vízrendszerének egyik fő vízi útja, és a gerincét alkotja annak a régiónak, amelyik a közvélemény kívánságát követve elszakadt a Konföderációtól, hogy megalakuljon belőle Nyugat-Virginia állam. Ez a folyamat pedig 1861 augusztusában vette kezdetét. Ennek ellenére McClellan elképzelése túl bonyolult is volt, és túl kevésbé vette figyelembe a Felső-Dél lakosságának politikai vonzalmait. Igen valószínűtlen, hogy a Great Kanawha völgyéből kitörő inváziós hadsereg már pusztán a felvonulásával el tudta volna fojtani a szilárdan szecessziópárti és déli hadseregek támogatását is élvező lakosság ellenállását akár Tennessee államban, akár magában Virginiában. A Konföderáció hátszögében végrehajtott sikeres hadműveletekre még várni kellett, előbb a külső határain kellett győzelmeket elérni, és ezekre is csak a háború későbbi szakaszában fog sor kerülni.

Lincoln gondját az okozta, hogy nem állt rendelkezésére határozott, világos gondolkodású tanácsadó, ugyanis, bár neki magának is világos volt a gondolkodása, nem rendelkezett a szükséges hadi tapasztalatokkal, amelyek ahhoz kellettek volna, hogy sikeresen valósíthassa meg stratégiai elképzeléseit. Lincoln igazából majdnemhogy teljesen a személyéhez kötődő kíséret vagy hívek nélkül érkezett az elnöki hivatalba. Tökéletes kívülállóként mozgott Washingtonban, hiába volt korábban Illionis, az állandó lakhelyéül szolgáló állam

egyik kongresszusi képviselője 1847-től 1849-ig. A század közepi Illinois, bár addigra már betelepült állam volt, és Chicagóval még növekvő világvárosra is szert tett, teljesen mezőgazdasági jellegű maradt, sok-sok farmmal és kevés várossal. Lincoln farmon nőtt fel, szegénységben, és részesült formális iskolai oktatásban. Habár letette az ügyvédi vizsgát, sőt sikeres ügyvédi praxist is folytatott, jogi tudására majdnem teljes egészében önképzéssel tett szert, a közügyekről pedig állama törvényhozásának tagjaként (1834–1842), valamint a milícia századosaként a Fekete Súlyom indiánháborúban szerezte ismereteit. Mindazonáltal erős meggyőződésre épülő politikai elképzelései voltak, amelyek alapjául a nép önkormányzásába vetett hite szolgált, és amelyeken sokat csiszolt az 1858-as szenátusi választás kampányában a rendkívül tehetséges Stephen Douglas ellen mondott beszédeiben. Lincoln, bár a jó beszédhang nem adatott meg neki, rendkívüli szónoki képességekkel rendelkezett, és mindarról, amit elmondott a Douglas–Lincoln-vitákban – amelyeket főként a rabszolgaság mint intézmény elleni támadásnak szentelt –, nagy terjedelemben számoltak be a lapok, ez pedig meghozta számára az országos ismertséget. Az amerikai pártrendszerben whigként kezdte, de amikor a nagy történelmi múlta visszatekintő párt a rabszolgaság kérdése kapcsán kettészakadt, Lincoln 1854-ben az új Republikánus Párthoz csatlakozott, amelyben jórészt szónoki hírnevének köszönhetően 1860-ban kivívta az elnökválasztási jelöltséget. Amikor – kizárólag északi szavazatokkal – elnökké választották, úgy érkezett Washingtonba, hogy semmiféle saját tapasztalattal sem rendelkezett a kormánygépezet irányításáról, a hadat viselő állam vezetéséről pedig még elméleti ismeretei sem voltak. Mindazonáltal a józan eszére és kiemelkedő intelligenciájára támaszkodva erős szellemi alapot épített magának a helyzet helytálló értékelésére épülő sarkalatos gondolatokból, amelyeket röviddel az első Bull Run-i csata után, Halleck tábornoknak írva, így foglalt össze:

Kijelentem, hogy alapelgondolásom a jelen háborúról a következő: mi rendelkezünk a *nagyobb* számokkal, és az ellenség rendelkezik a *nagyobb* lehetőséggel, hogy erőket összpontosítson az összeütközési pontokon (belső vonalai miatt). Szükségszerűen kudarcot kell vallanunk, hacsak nem találunk valamilyen módot, melynek révén a *mi* előnyünk az *ővét* felülmúló helyzetbe

hozzuk, ez pedig csak úgy tehető meg, hogy túlerejű seregekkel fenyegetjük *különböző* pontokon, *ugyanabban* az időben, oly módon, hogy mi biztosan támadhatunk egy vagy két helyen, ha ő nem hajt végre változtatásokat. Ha pedig ő *meggyengíti* az egyik helyet, hogy *megerősítse* a másikat, tartózkodjunk a megerősített támadásától, de foglaljuk el, és tartsuk meg a meggyengítettet, így nyerve oly sokat.¹³

Ennek az általános elképzelésnek gyakorlati cselekvési tervvé alakítása rengeteg gondolkodást és tervezést igényelt, valamint a szükséges támogatás elnyerését a kabinetten belül és a hadsereg felső vezetőinek körében. Utóbbi esetben az jelentette a nehézséget, hogy a hadsereg tábornokai és főtisztjei között igen kevés ember akadt, aki akár csak minimálisan megértette volna a hadviselés szükségyszerűségeit, harci tapasztalattal pedig még annál is kevesebben rendelkeztek. Winfield Scottot, a szárazföldi haderőnem főparancsnokát, elerőtlenítette a kor és a határozatlanság. A kabinet tagjai között akadt néhány alkalmas és energikus férfiú, különösen az 1862 januárjától a hadügyminiszteri posztot betöltő Edwin Stanton, aki elképesztően értette a dolgát, és nagyszerű híve és támasza volt Lincolnnak, bár ha élt valaha ember, aki megérdemli, hogy hiperaktívnek nevezzék, hát ő bizonyosan az volt. Salmon Chase, a pénzügyminiszter, a közpénzügyek kivételes képességekkel megáldott irányítója, aki a háború megvívásához szükséges pénzt a valuta elértéktelenítése nélkül teremtetten elő, roppant tehetséges és megvesztegethetetlen férfiú volt, de a pénzügyminisztérium vezetése egész embert kívánó feladat volt, bár Lincoln sok más feladattal is megterhelte. Blair, a postaügyi miniszter, aki Washington egyik vezető politikai családjához tartozott, különösen hatékonyan tette a dolgát, és a szövetségi posta igazgatásán túl sok más funkciót is betöltött. Gideon Welles haditengerészeti miniszter kiválóan végezte feladatát, de a haditengerészeti stratégiával önmagában, bár létfontosságú szerepet töltött be az Unió háborús erőfeszítésén belül, nem nyerhették meg a szárazföldi háborút. William Seward külügyminiszter, aki a kabinetten belül a józan megfontoltság képviselőjeként is működött, jutott a legközelebb ahhoz, hogy Lincoln akaratának valamiféle legfőbb végrehajtója legyen. Okos és roppant ügyes tisztségviselő volt, és megadatott neki egy sajátos tehetség: le tudta be-

szélni Lincolnt az esztelen tervek erőltetéséről. Mindennek ellenére e férfiak egyikére sem igazán hagyatkozhatott az elnök, ha útmutatásra volt szüksége. Sokat közülük a rivalizálás ördöge tartott megszállva, és többen nem állták meg, hogy ne saját esélyeiket számítgassák a jövőben 1864-es elnökválasztási kampányban. Cívakodtak, intrikáltak, és manővereztek az előnyösebb politikai pozícióért. Lincolnnak előnyök nyújtásával és hízélgéssel kellett megtartania a jóindulatukat és a jó hangulatukat, és közben egyedül kellett döntésre jutnia arról, mi lehet az Unió helyreállításának legcélravezetőbb útja-módja.

A politikustársaktól vagy katonáktól kapott megbízható szellemi támogatás hiányában Lincoln ott keresett útmutatást, ahol találhatott. A háború elején buzgón olvasni kezdte a hadtudományi szakirodalmat, amelyben, előre megjósolhatóan csekély segítségre lelt. Ám a dolgok úgy állnak, hogy egy háború magasabb szintű irányítása és a politika magasabb szintű kiszámítása, amiben Lincoln már bizonyítottan jeleskedett, ugyanazokon a csatornákon zajlik. Ez volt az az irány, amerre elindult. A maga részéről kifejezetten gyorsan megszabadult attól, az akkoriban nagyon széles körben uralkodó hiedelemtől, hogy a háború befejezhető egyetlen nagy győzedelmes csatával. Ehelyett kezdte úgy látni, hogy az Uniónak sok, egymástól igen távoli ponton kell győzelmet elérnie. Ihletett megérzéssel azonban felismerte, hogy a győzelmeknek, míg térben erősen szétszórtnak, időben viszont koncentráltan kell bekövetkezniük, ugyanis a sok egyidejű vereség mélységesen csüggesztő hatást fog gyakorolni az ellenségre. McClellan, aki egyszerűen vonakodott vállalni a csatater próbáját, a halogatásnak kedvező aggályos módszerességgel tevékenykedett, és hosszú szüneteket hagyott az ellenségre mért csapások között. Vele ellentétben Grant alapelve így hangzott, „győzni és továbbmenni”, tovább újabb győzelmek felé. Miután hosszabb ideig volt kényszerű szemlélője McClellan, majd Grant hadvezéri módszereinek, Lincoln megtanulta, életbe vágóan fontos a megfelelő alárendeltek kiválasztása, nem egyszerűen olyanoké, akik lelkesítő tervekkel tudnak felvázolni, hanem olyanoké, akik ténylegesen szállítják az elért eredményeket. Azt sohasem tanulta meg, hogy fontos látogatni a hadra kelt seregeket, pedig az ilyen szemleutakból

sok mindent megérthetett volna. A nyugaton harcoló hadseregeket sohasem látogatta meg, pedig arra még Jefferson Davis is talált módot. Megtanulta, sőt valószínűleg ösztönösen már eleve tudta, milyen fontos beszédek tartani a háborúban. Ezzel talán ihletett adott egy másik nagy háborús vezetőnek, Winston Churchillnek, akire kétségtelenül hatott Lincoln példája, és aki hírneve nem csekély részét az angol nyelv rá jellemző sajátos mozgósításával és csatába küldésével érte el, amint azt a nagyszerű amerikai rádiós személyiség, Edward R. Murrow 1940-ben felismerte. Churchillnek, akárcsak Lincolnnak, nagyon nehezen sikerült megtalálnia és helyesen megítélnie a használható katonai vezetőket. Churchillt azonban akadályozták saját, a hadviselésről alkotott preconcepciói – Lincolnt ilyesmi egyáltalán nem terhelte –, és ő élvezte a háborút, míg Lincoln – és meglepő módon Grant is – viszont utálta. Churchill, az edzett harcos, aki korábban maga is ontott vért, a konfliktus előrehaladtával folyamatosan veszített befolyásából mint háborús vezető. A hadviselésben tökéletesen járatlan Lincolnnak nőtt a tekintélye és a hozzáértése, míg végül már úgy uralta a háború eseménysorát, mint egyetlen más személyiség sem. Ugyanakkor emellett még ott voltak a hadvezérei, akikkel bánnia kellett tudnia, ami a gyakorlatban azt jelentette – a háború első három évében –, hogy neki kellett megmondania, mit tegyenek, miközben neki kellett egyedül eldöntenie, milyen gyakorlati lépések szolgálják leginkább az Unió helyreállítását. Az őt körülvevő szűkebb politikai körön túl irányítania kellett a háborús időszak általánosabb politikáját is. Helyhatósági, állami és elnökválasztást is tartottak 1862–1864-ben, és a republikánusok pozíciójának megtartása ezeken az erőpróbákon Lincoln állandó és szoros felügyeletét igényelte.

McClellan tervének szenteltek figyelmet, de nem sikerült megszereznie a szükséges támogatást. Gyakorlatilag ellehetetlenítette Winfield Scott ellenkezése, aki politikai és gyakorlati szempontok miatt egyaránt ellenezte azt. Scott úgy vélte, a terv megvalósítása valószínűleg fel fogja korbácsolni az Unió-ellenes érzéseket Kentuckyban és Nyugat-Virginiában, és az idős tábornok megfizethetetlennek tartotta a hadművelet várható költségeit.

Scott már előterjesztette a maga haditervét a déli lázadás elfojtására, és ez a koncepció utóbb, először becsmérő felhanggal, Anakonda-tervként vált közismertté. Az „Anakondának”, vagyis a hatalmas óriáskígyóról elnevezett haditervnek a meghirdetett alap gondolata szerint a Konföderációt annak megfojtásával kellett legyőznie, a lehető legkevesebb erőszak alkalmazásával, ami arról árulkodik, hogy az agg harcos milyen figyelemre méltóan mélyen ismerte a háborút és a hazáját. Scott nem tartozott a teddide-teddoda emberek vagy a Déllel rokonszenvező északiak közé. Régi vágású hazafi volt, aki rajongott az új elnökért. Lincoln, ha csak lehet, mindenáron szeretne volna elkerülni a szakítást a Déllel, de ha már bekövetkezett, kész volt erővel való fenyegetéssel vagy akár erő alkalmazásával helyreállítani az egységet, ha más-képp nem megy. Scott haditerve a Konföderáció tengerpartjainak és kikötőinek szoros és hatékony haditengerészeti blokádnak alá helyezését írta elő, hogy ezzel az eszközzel a déli exportőröket és importőröket megfosszák a kereskedelem lehetőségétől, a rebellesek kormányzatát pedig a hadviselés külföldről behozott eszközeitől, amennyiben a válság háborúvá fajul. Az Anakonda a Dél belföldi kereskedelmét is visszavetette volna azzal, hogy a Mississippi vidékét tette volna meg a fő hadszíntérnek, és fenn is meg lenn is, Cairónál, illetve New Orleansnál, elzárta volna a folyamot. Ezzel ugyanis megszakították volna az áruk észak–déli irányú áramlását, sőt kelet–nyugati irányú elosztásukat is a nagy folyam mellékfolyói mentén. Scott helyesen ismerte fel, hogy a Dél központi régiója – Virginia, a két Carolina, Louisiana, Tennessee, Georgia, Mississippi, Alabama és Florida mint nyúlvány – olyan területtömböt alkot, amelyet az Unió szárazföldi, tengeri és folyami erői körülvehetnek, megszakíthatják összeköttetését a külvilággal, majd mélyen behatoló inváziót indíthatnak ellene. Scott az Ohio folyó mentén támadó csapásmérő csoportosítás alkalmazását javasolta.

Scott Anakonda-tervének egy része végül azon eszközök egyikéül fog szolgálni, amelyekkel Észak legyőzte a Délt. A tervet azonban sohasem fogadták el az Unió fő stratégiai koncepciójának, és helyesen tették, hogy nem. Jellegeiben túlságosan passzív és kiváró jellegű volt. Scott – az Unió sok más

mérsékelt hívéhez hasonlóan – abban a hitben ringatta magát, ha gondolkodási időt kapnak, elegendő déli fogja megbánni az elszakadást ahhoz, hogy a Konföderáció belső okok miatt összeomoljon, talán már 1862-ben. Az idő, méghozzá igen rövid idő megmutatja majd, hogy a Konföderáció eszméje sokkal, de sokkal erősebb volt, mint azt az északi optimisták hinni szerették volna, és hogy pusztán területének zsugorításával lehetetlen kikényszeríteni a Dél behódolását. Az Egyesült Államok egységét csakis kemény csapásokkal és csatában kivívott győzelmekkel volt lehetséges helyreállítani.

Azok között, akik azt remélték, hogy véget vethetnek a háborúnak azzal, ha időt adnak a délieknek, és azok között, akik felismerték, hogy amire parancsolóan szükség van, az a cselekvés, képtelenség volt megegyezést létrehozni valamiféle közös terv alapján. Ezzel szemben a cselekvéspártiak körében létezett némi közös alap. McCellan egyetértett Scott-tal abban, hogy a déli folyók létfontosságú stratégiai főutak. Scott egyetértett Lincolnnal abban, hogy a blokádnak a Dél hadviselési képességét gyöngítő létfontosságú eszköz. Ilyen, kisebb egyező részletekből kiindulva azonban némi időt fog igényelni a háború összefüggő és mindenre kiterjedő tervének megalkotása. Végül, amikor majd sikerül hatékonyra tenni a blokádot, és ezt a Dél központi területére vezető folyók mentén indított offenzívákkal kombinálják, ezzel fektetik majd le Észak győzelmének alapjait. A siker megszilárdítása azonban végül meg fogja kívánni a déli hálózat szisztematikus rombolására indított vasúti háborút, valamint a déli területek belsejébe indított nagy távolságú támadó hadjáratokat is.

A háború elején a szükség azt kívánta, hogy a haditengerészeti blokádot minél előbb beindítsák, azokkal a helyekkel kezdve, ahol Észak kihasználhatott valamilyen előnyt, valamint hogy válasszák ki a lehetséges behatolási pontokat a Dél összekapcsolódó nagy vízi útjaira, a Mississippire és mellékfolyóira, az Ohióra, a Cumberlandre és a Tennessee-re.

A blokádnak megszervezésében előnyhöz juttatta Északot az a körülmény, hogy több is birtokában maradt a köztársaság korai évtizedeiben az Atlanti-óceán és a Mexikói-öböl partjain épített nagy erődök közül. Az Alapító Atyák és örököseik az Egyesült Államokat nem egyszerűen az Óvilágtól elkülönülő

entitássá akarták tenni, hanem bevehetetlenné is az onnan jövő támadásokkal szemben. Ez erődök építését igényelte Amerika partjai mentén, hogy azokkal zárják ki az európaiakat, különösen a briteket, akiknek a flottája uralta a világ óceánjait. A fiatal köztársaság anyagi erejéből nem futotta egy, a Nagy-Britanniához mérhető haditengerészet megteremtésére és fenntartására, és az erődökben a védelem másik választható lehetőségét látták. Pénzügyi szempontból valószínűleg ostoba döntést hoztak: az erődépítés drága mulatság. A háború kezdetén a partvidékek feletti uralom nagyjából egyenlően oszlott meg az Unió és a Konföderáció között, bár az utóbbi természetesen nem rendelkezett talpalatnyi hídfőállással sem az északi területen. A Dél uralta Virginia partjait és kikötőit, továbbá a két Carolináét, Georgiáét, Floridáét és a Mexikói-öböl menti államokét, komolyabb erősségekkel Charlestownnál, Savannah-nál és a Mississippi torkolatában, és élvezte a parttal párhuzamos hajózó út előnyét a Sea-szigetek belső oldala és a Carolinák, valamint Georgia tengerpartja között. Itt védetten közlekedhettek a part menti forgalmat lebonyolító hajók, és támaszpontokra lelhetek a blokádtörők. Észak a Monroe-erőd birtoklásának köszönhetően ellenőrizte a Chesapeake-öblöt, és uralta Norfolkot, továbbá jelentős előretolt haditengerészeti pozíciókkal rendelkezett Florida partjai előtt, valamint a Pickens-erőd révén a Mexikói-öbölben. Amint 1862–1863-ban valóságos hadjáráttá alakították a szoros blokád tervét, összekapcsolták a térképen virító pontokat, majd további fontos pontokat is elfoglaltak. A partvidéki háború földrajza egyszerű volt, követendő lépései pedig maguktól értetődőek. Ezzel szemben a behatolást a nagy déli folyórendszerbe egyáltalán nem a földrajzi adottságok diktálták, amelyek roppant bonyolultak voltak. Ott az első lépéseket puhatólózva tették meg, és az igazán alkalmas előrevezető útra csak a „próba és tévedés” módszerével sikerült rátalálni.

A Dél területének belsejében tevékenykedni próbáló északi katonák dolgát nehezítő egyik különleges probléma az volt, hogy nem ismerték a terepet, és pontos térképek sem álltak a rendelkezésükre, sőt gyakran nem is létezett semmiféle térkép. Észak-Amerikát még a tizenkilencedik század közepére is csak alig-alig térképezték fel, olyan rendszeres felmérés pedig egyáltalán nem

készült róla, mint mondjuk Nagy-Britanniáról és annak indiai gyarmatbirodalmáról. A szövetségi kormányzat fenntartott egy, a partokat és a part menti vizeket feltérképező szolgálatot, a haditengerészet saját Hidrográfiai Hivatalt működtetett, a szárazföldi haderőnemnek pedig ott volt a Térképészeti Mérnökök Testülete az Egyesült Államokon belüli fontos területek feltérképezésére. Az Egyesült Államok Postaügyi Hivatala is készíttetett úttérképeket, amelyek a postahivatallal rendelkező városokat és az őket elválasztó távolságokat mutatták, míg a belügyminisztérium működtette a Csendes-óceáni Szekérút Hivatalt, amely feltérképezte a vasútvonalakat, amint azt – nagyon pontosan – maguk a vasúttársaságok is elvégezték.¹⁴ Mindezek azonban töredezett, nem összefüggő végterméket állítottak elő, ahogy az államok és a megyék földmérői is, akik felrajzolták a közösségi és magánbirtokok határait, valamint a jövőbe telepéseknek kijelölt földdarabokat. A térképeik pontosan voltak, addig a határig, amíg alkotóik elmentek. Ami hiányzott, az egy olyan áttekintő felmérés volt, amelyik egyetlen összefüggő rendszerbe foglalta volna az összes megfigyelést és mérési adatot. Az ilyen mű elkészítése az egész kontinensre kiterjedő, egymásra rálátó, illeszkedő magassági pontokból álló hálóra alapozott, háromszögelési munkát kívánt volna. A britek 1800 és 1830 között elvégezték India ilyen jellegű háromszögeléses feltérképezését, a Nagy Indiai Felmérést, ám ez hatalmas erőfeszítést igényelt, és csak azért volt lehetséges, mert egész India lakott és központilag kormányzott volt. Ezek a feltételek az Egyesült Államokban, amelynek hatalmas darabjait 1861-re még fel sem derítették, nem álltak fenn.

Az átfogó térképészeti felmérés szükségességét már igen korán, 1785-ben felismerték, amint azt a Földrendelet elfogadása jelzi, mely előírta a magáncélú eladásra kínált közföldnek négyzetmérföldnyi parcellákra osztását kelet-nyugati irányú alapvonal és észak–déli meridián mentén. Két tényező hatott az ellen, hogy ez a rendszer pontos térképek megalkotásához vezessen. Az első az, hogy a földfoglalók előbb leverték jövőbe birtokuk határcövekeit, majd utána kívárták, hogy valamikor később elérjen hozzájuk a földmérő. A második, hogy míg a földrajzi szélesség csillagászati megfigyeléssel köny-

nyen megállapítható, és így könnyen térképre vihető is volt, a hosszúságról, amely háromszögelést igényelt, ez nem állítható. Ennek következtében az Egyesült Államok áttekintő térképei, amelyekből 1861-re több is létezett, rosszul illeszkedő felmérésekből összefércelt munkák voltak.

Ráadásul a piaci szempontból értéktelen földterületekre – mocsarakra, hegyekre, felföldekre, víztelen vidékekre, amelyekből jócskán akadt az Egyesült Államokban – mint arra érdemtelenekre nem terjesztették ki a földmérők tevékenységét, ahogy a betelepülés első időszakában kiélt, és a földművesek által azóta már elhagyott vidékekre sem. Ez utóbbi pedig 1861-re már meglepően nagy területeket érintett, mindenekelőtt az észak-virginiai Vadont, Grant egyik legkeservesebb hadjáratának színhelyét 1864-ben. A rendelkezésükre álló térképek elégtelensége örökösen dühítette a polgárháborús tábornokokat, és tanталuszi kínokat okozott nekik. Még a saját területük belsejében tevékenykedő konföderációs tábornokok is felpanaszolták időnként a járható útvonalakat megmutató térképek hiányát. Az északi tábornokok, akik általában a Konföderáció területén hadakoztak, mindenben találtak hibát. Gyakran egyáltalán nem volt térképük, vagy kénytelenek voltak beérni valami könyvkereskedésben vásárolt, rég idejét múlt térképpel, amelyik nem mutatta sem a tengerszint feletti magasságot, sem a lejtést – a szintvonalas ábrázolás olyan koncepció volt, amelyet akkoriban még csak kevés amerikai térképész vett át –, vagy véget ért a megyehatárnál, és így még azt sem ábrázolta, hogyan mennek át a legfontosabb utak a szomszédos térképlapra. A további hibák közé tartozott az erős és gyenge hidak, a mély és sekély gázlók, a kövezett és a burkolatlan utak megkülönböztetésének hiánya, márpedig ez mind nélkülözhetetlen információ, amikor egy hadsereg mozgását kell megtervezni. A helységnevek megmagyarázhatatlan változékonysága szintén félrevezette az avatatlant.

A virginiai Cold Harbort néha Coal Harbornak is nevezték, létezett továbbá egy New Cold Harbor, valamint egy „leégett” Cold Harbor is. A leégett Cold Harbort a helybeliek Old Cold Harborként ismerték. Rengeteg utat emlegettek két név valamelyikén. A Market, avagy River út, a Williamsburgi, avagy Seven Mile út, a Kvéker, avagy Willis Templom út. A zűrzavar fokozására időnként más közeli, de egészen más irányba vezető utak is viselték ugyanazt a nevet, vagy valami nagyon hasonlót.

Csekély vigaszt jelentett volna az Unió konföderációs területeken tévelygő tábornokainak, ha tudják, hogy ellenfeleik gyakran ugyanolyan vakon bolyonganak a hadszíntéren. Richard Taylor dandártábornok, Zachary Taylor egykori elnök fia, azt panaszolta, hogy „a konföderációs parancsnokok nem tudtak többet az ország topográfiájáról, mint Közép-Afrikáéről”. Az észak-virginiai hadjáratra visszaemlékezve így folytatta:

Ott volt ez a korlátozott kiterjedésű vidék, az egész egy napi menettávolságon belül Richmondtól, Virginia és a Konföderáció fővárosától... és mi mégis mélységes tudatlanságban leledztünk e tájjal kapcsolatban, nem voltak térképeink, térképvázlataink, vagy legalább használható helyi vezetőink, és majdnem olyan gyámoltalanul tévelyegtünk, mintha a Lualaba partjaira dobtak volna át.¹⁵

Pedig a folyók folyásiránya, vízhozama, mélysége és egymáshoz való kapcsolódása fog az 1862–1863-as nyugati hadjárat alatt minden, az Unió seregeinek parancsnokai által megszerezni kívánt információ közül a legfontosabbá előlépni. Már Jefferson elnök is, aki anyagi támogatást biztosított Lewis és Clark 1804-es transzkontinentális expedíciójához, amelynek feladatául a Csendes-óceánhoz vezető útvonal feltárását szabták, pontosan felismerte, létszükséglet megismerni az Egyesült Államok belvízrendszerét. 1809-ben Jefferson azt találgatta, vajon „az Oregon nevű folyó összekapcsolódik-e a Missourival”. Minden valószínűség szerint arra a két folyóra gondolt, amelyet ma Columbiának, illetve Snake-nek neveznek, és amelyek nem „kapcsolódnak össze” a Missourival, hanem a Csendes-óceánba ömlenek. A Missouri azonban valóban „összekapcsolódik” a vízi utak egész hálózatával, a Mississippivel, az Ohioval, a Cumberlanddel és a Tennesseevel, valamint számos mellékfolyójukkal, amelyek még ma is meghatározzák az egész Egyesült Államok humán- és gazdaságföldrajzát. 1861-ben pedig, a gőzhajó-közlekedés elsődleges fontossága miatt, és mert a vasutak véget értek a Mississippi keleti partján, az amerikai hadszíntéren belül ezek a folyók szolgáltak a stratégiai mozgás főútvonalaiként.

A Mississippitől nyugatra a hadviselés nehézségét nem elsősorban a térképészeti információhiány, hanem a tér és a rendelkezésre álló erők arány-

talansága okozta. Arkansasban, Új-Mexikóban és a hozzájuk kapcsolódó területeken egyik fél sem rendelkezett elegendő katonával még ahhoz sem, hogy a legfontosabb pontokat állandó helyőrséggel szállja meg, döntő csaták vívásáról pedig nem is álmodhattak. Ennek ellenére mindkettő vágyott a Távol-Nyugat feletti uralomra. Az Unió azért, mert úgy vélte, szerves része a felségterületének, tehát nem engedheti át a lázadóknak. A Konföderáció azért, mert az új országhoz csatolható területet látott benne, a terjeszkedés pedig növelhette nemzetközi presztízsét, és a Csendes-óceán partvidéke felé vezető út első lépését jelenthette.

A Mississippitől nyugatra vívandó háború kritikus kérdése az utánpótlás odaszállítása volt. Az Unió megoldotta az utánpótlás gondjait, a Konföderáció viszont nem, ez az oka, hogy az Unió képes volt megtartani a távoli tagállamokat, a Konföderáció pedig nem. Azonban az egész nyugati hadjárat, a Henry- és a Donelson-erőd elfoglalásától az 1863-as chattanoogai hadjáratig nem volt más, mint egyetlen óriási stratégiai anomália, ugyanis ez a hadszíntér olyan távol esett mind az Unió, mind a Konföderáció fő hatalmi központjától, hogy a két fél bármelyike teljesen elveszthette volna az ottani tartós hadviselés képességét. Amit a mindkét fél seregeit vezénylő tábornokoknak a West Point-i akadémián tanítottak, annak mindegyikük kedvét el kellett volna vennie egy ilyen, szakmai szempontból nem helyénvaló hadjárat vállalásától.

A West Point-i oktatók a napóleoni háborúk tanulságaiból kiinduló svájci teoretikus, Henri de Jomini tanításaiból vették ortodox elveiket. Jomini, sok egyéb mellett, a geometriai szabályok követésének szükségességét hirdette, különös tekintettel arra, hogy a hadművelet fő irányának merőlegesnek kell lennie az alapvonalra (bázisra), amelyről utánpótlással látják el. Ebből a szempontból Észak-Virginiában szigorúan jominiánus háborút vívtak. A két küzdő fél a Chesapeake-öböl vízi útja menti síkságon feszült egymásnak, és mindkettő arra összpontosította erőfeszítéseit, hogy végigverekedje magát rajta. A Shenandoah-völgy elfoglalására tett ismételt próbálkozásokon kívül nem térítettek el erőket erről a szűk csatatererről. Ezzel éles ellentétben, nyuga-

ton nagy nehézséget okozott, ha egyáltalán lehetséges volt, meghatározni, hol is található a hadműveletek bázisa. A fő hadműveleti irány Észak számára a Mississippi mentén lefelé vezetett, amivel az is eldőlt, hogy a Délnek szintén a folyó mentén, de a folyásiránnyal szemben kell védekeznie. Egyik fél sem rendelkezett azonban a fő hadműveleti irány mögött olyan, arra merőlegesen húzódó szilárd alapvonallal, azaz bázissal, amelyet a nagyvárosok vagy a gazdasági élet központjai alkotnak. Valójában, akárhogyan is próbáljuk felrajzolni a térképre a nyugati háború geometriáját, mindig az erre-arra kitérő, egymást összeviszza keresztező vonalak és nyilak kusza halmazát kapjuk. A Dél esetében az államhatárok, különösen Tennessee határai, visznek a képbe némi részarányosságot, Észak hadmozdulatait vizsgálva azonban az egész nyugati hadszíntér dacol Jomini minden állításával. Észak területének fő tömegétől elkülönülten terült el, és az összeköttetést csak a folyók vagy a vasútvonalak szélesen kanyargó hurkait követve tarthatták fenn vele. Csakugyan, amint Észak hadjárata elhagyta a Mississippi-völgyet, ahogyan az 1863-ban történt, és kezdett utat törni magának kelet, majd utána észak felé, be a Dél háttérjébe, minden jominiánus alapelv elveszett, és a hadjáratról a lényegre összpontosító képet csak a vezénylő tábornok őrizhetett a gondolataiban, amint azt előbb Grant, majd Sherman tette állhatatosan. Bizonyos értelemben Észak azon képessége, hogy hadat tudott viselni nyugaton, legalább annyira a képzelőtehetség, mint a logisztika diadala volt.

Különösen 1863 folyamán fogja Grant a próba és tévedés vesződéses módszerével tisztázni önmaga számára, hogy a Mississippi-völgyben melyik vízi utat érdemes a siker reményében követni, és melyek azok, amelyek katonai célokra nem használhatóak. 1861-ben azonban a távoli tájak földrajzi titkainak kiismerése kevésbé volt szorongató gond, mint a háborút megvívó hadseregek megszervezése. Nem csak arról volt szó, hogy a katonákat ki kellett képezni. Ki kellett képezni a tiszteket is, a vezetési törzsekben szolgálókat ugyanúgy, mint a csapattiszteket – munkájukat hatékonyan végző törzskari tisztek nélkül lehetetlen a nagystratégia terveit végrehajtható hadműveleti tervekre lebontani. Csakhogy 1861-ben a „vezérkari tiszt” volt a katonai

szakemberek legritkább fajtája. A tizenöt évvel korábban vívott mexikói háború néhány veteránja még a hadseregben maradt, vagy újra beállt, de egyébként csak azok a tisztek tudtak valamit a szakszerű katonai eljárásmodokról, akik korábban a legfőbb szállásmester vagy a főhadsegéd apparátusában szolgáltak.

Az amerikai vezérkari rendszer, már amennyire ilyen létezett, a britből származott. A főhadsegéd és a legfőbb szállásmester törzse a személyzeti, illetve a hadellátási ügyekkel foglalkozott, és amit ma a hadműveleti feladatok gyűjtőnévvel neveznénk meg, az a vezénylő tábornokokra és az ő személyes szolgálatukra rendelt tisztekre tartozott. Az európai hadseregekben addigra már szabványosított eljárások és formaságok szabályozták valamennyi vezetési ág egymás közötti kapcsolattartását, valamint lefelé, a seregtestek – hadtestek, hadosztályok, dandárok –, valamint az egységek – az ezredek – parancsnokságaival fenntartott parancsnoklási és jelentési rendszert. Hadtest és hadosztály egyáltalán nem létezett a háború előtti amerikai szárazföldi haderőnemnél, a dandárok is éppen csak alakulóban voltak. Nem létezett vezérkari akadémia, ahol a beiskolázott tiszteket megtanították volna a rutin- vagy a formalizált vezetési eljárásokra. A mexikói háború veteránjai és azok a hivatásos katonák, akik szolgáltak a nyugati határvidéken, a kis léptékű hadviselés papírmunkájában szereztek jártasságot. McClellan és McDowell kivételével, akiket korábban elküldtek, hogy nézzék meg az európai hadseregeket, senki sem tudta, hogyan viselkednek a nagy létszámú alakulatok. A háborút ennek következtében olyan seregtestparancsnokok és törzskari tisztek vívták, akik gyakorlás közben sajátították el a mesterségüket. Előnyt élveztek az olyan született harcosok, mint a déli Nathan Bedford Forrest, vagy azok, akik a leggyorsabban tanultak, mint például Ulysses Simpson Grant. Grantnek megadatott a papíron történő folyékony és gyors fogalmazás tehetsége, ami lehetővé tette, hogy világos parancsok tucatjait írja meg egy-egy este a sátrában, és emellett az a képesség is, hogy lelki szemei elé idézze a korábban látott terepet. Megértette továbbá a fejlődő technológiákat is, különösen a távírót, amelyet magától értetődően, igen ügyesen használt.

1861 júliusában rögtönzött seregek és puhatolódzó haditervek együttese fogja majd bevezetni a háború első próbálkozását a döntő csata megvívására az észak-virginiai Bull Run mellett. Ezt az csatát a konföderációsok manassasinak nevezik majd, a csataterhez legközelebb fekvő vasúti csomópont után. Nem ez volt a háború első összecsapása. Korábban, júniusban, már folytak kisebb csatározások Fairfax Court House-nál és Viennánál, Washingtonnal szemben a Potomac folyó túlsó partján, majd június 3. és július 13. között McClellan kisebb, de feltűnő győzelmeket aratott Nyugat-Virginiában Phillipinél, Rich Mountainnél és Carrick's Fordnál.

Mind a három település az Allegheny-hegység nyugati peremén fekszik, olyan virginiaiak által művelt területen, akik egészen más felfogás szerint éltek az életüket, mint a Chesapeake-öböl menti parti síkság, a Tidewater-régió lakói. Kevés gazdag ember élt azon a vidéken, és szinte senki sem tartott rabszolgát. Ezek a farmerek régtől fogva utálták, hogy az állam politikai életét az ültetvényes arisztokraták uralják, és az elszakadási válság alatt mindvégig erősen Unió-pártiak maradtak. Amikor májusban Ohio felől kezdtek bevonulni McClellan csapatai, meleg fogadtatásban volt részük, nem utolsósorban a két Unió-párti virginiai ezred részéről. Az előőrs gyorsan elfoglalta a Baltimore és Ohio Vasút vasútvonala mentén fekvő Grafton városát, ahonnan továbbnyomult a Monongahela menti Philippi felé. Lejjebb, a folyó mentén található az a hely, ahol Edward Braddock tábornok egy évszázaddal korábban, a hétéves háború előestéjén, katasztrofális vereséget szenvedett a pennsylvaniai vadonban. Philippi triviális kis összecsapás volt, amelyben maroknyi konföderációs katona esett el, északi pedig egy sem, de hatására Nyugat-Virginia Unió-párti többségének vezetői megtagadták a Virginia elszakadását kimondó határozatot, és június 11-én Wheelingben felállították az állam „jogaiba visszahelyezett” kormányzatát. A szövetségi kormány röviddel ez után felvetetett két nyugat-virginiai szenátort és három képviselőt a washingtoni Kongresszusba. Mindennek a jogszerűsége erősen kétséges volt, hiszen az alkotmány szerint egy már létező állam területéből csak akkor alakíthattak új államot, ha az állam tör-

vényhozása ezt jóváhagyta, az elszakadt Virginia törvényhozói pedig bizonyosan nem szavaztak volna meg ilyen tartalmú határozatot. Augusztusban azonban az Unió-párti alkotmányozó gyűlés, amelyik korábban a „jogaiba visszahelyezett” kormányzatot felállította, már azért ült össze, hogy ilyen államalakításról egyezzen meg, népszavazáshoz kötve azt. Október 24-én lebonyolították a népszavazást, és a csekély részvétel, valamint a Konföderáció-párti kerületek választóinak tömeges tartózkodása ellenére a végeredmény meggyőző többséggel megerősítette „az elszakadást az elszakadástól”. Az új Nyugat-Virginia állam megalakulását – amelynek akár a Kanawha nevet is adhették volna legfontosabb folyója után – júliusban fogadta el az Egyesült Államok Szenátusa, majd decemberben a Képviselőháza, és végül 1863 júniusában vették fel az Unióba.

A Konföderáció keményen küzdött, hogy benn tarthassa Virginia nyugati részét az oszthatlan államban. Közvetlenül a konföderációs csapatok philippi megfutamodása után, Robert E. Lee, aki akkor Virginia csapatainak főparancsnokaként tevékenykedett, kis sereget küldött Robert S. Garnett parancsnoksága alatt a Philippi közelében az Allegheny-hegységen átvezető hágók megszállására. McClellan, akiknek bőségesen álltak rendelkezésére ohioi önkéntesek, ellenoffenzívát szervezett, és annak vezetését közvetlen alárendeltjeként egy a West Pointon majdnem vele egy időben végzett hivatásos tisztre, William S. Rosencransra bízta. Terve szerint átkaroló hadmozdulatokkal harapófogóba akarta szorítani Garnettet Rich Mountainnél, amihez az északiak, akiket majdnem háromszoros számbeli túlerejük előnyhöz juttatott, kedvező helyzetben is voltak. A végén úgy adódott – és sokszor fog még így adódni a tábornok későbbi pályafutása során –, hogy július 11-én McClellan elmulasztotta erősítés harcbavetésével kiaknázni Rosencrans kezdeti sikerét, mert a győzelem csatazaját a vereségének vélte.

Működött – írta később Jacob Cox – az ellenségnek ugyanaz az a túlértékelése, ugyanaz a hajlam az arcvonalon adódó látványok és hangok kedvezőtlen értelmezésére, ugyanaz a habozás, hogy bevesse-e a teljes seregét, amikor tudta, hogy alárendeltje már harcban áll.¹⁶

Garnettnak sikerült elszakadnia és visszavonulnia. Olyan összevisszaságban azonban, hogy július 13-án McClellan üldöző seregrésze a Cheat folyó menti Carrick's Fordnál utolérte és harcra kényszerítette az utóvédjét, vereséget mérve rá. A harcban Garnett is elesett, az első tábornokként mindkét oldalról, aki ebben a háborúban életét vesztette. A nyugat-virginiai hadjárat egyik közvetett áldozata Robert E. Lee volt. A kedvezőtlen fordulat hatására, amely a Dél fő ólomlelőhelyeinek elvesztéséhez vezetett, gúnyolni kezdték a hírlapok, és áthelyezték a két Carolina partvédelmi erődítéseinek főfelügyelői tisztségébe.

Időközben lezajlott egy másik hadiesemény is, a határvidéken. A missouri St. Louis-ban szövetségi arzenál működött, veszélyeztetett helyzetben, hiszen olyan államban volt, ahol nagy létszámú elszakadáspárti kisebbség élt. Az arzenál 60 000 lőfegyverére mohón vágytak azok a konföderációs önkéntesek, akik a szecesszionista kormányzóról, Claiborne Jacksonról elnevezett Jackson-táborban gyűltek össze, és ott gyakorlatoztak. Az arzenált őrző kicsiny Unió-párti alakulat parancsnokának, Nathaniel Lyon századosnak 21 000 huzagolatlan csövű előltöltő puskát sikerült átcsempésznie Illinois-ba a Mississippin át, ám ez után elvonult feloszlalni az elszakadáspárti milíciát. Miután a Jackson-táborban bekerítette őket, az önkéntesek ellenállás nélkül megadták magukat. A városban azonban fellázadtak a Konföderáció civil hívei, amikor Lyon gyalogmenetben kísérte végig foglyait az utcákon. Lövöldözés tört ki, és hamarosan többtucatnyira nőtt a halottak és a sebesültek száma. Az állami törvényhozás Jefferson Cityben megszavazta Missouri felkészítését a háborúra, és valószínűnek tűnt, hogy a nagy polgárháborún belül kitör egy kisebb, állami szintű polgárháború. Ennek elkerülése érdekében Lyon találkozott Jacksonnal, hogy tárgyalással valamiféle, mindkét fél számára elfogadható helyzetet alakítsanak ki, ám a Jackson követelte feltételek felbőszítették Lyon századost: Jackson abban az esetben volt hajlandó garantálni, hogy a Konföderáció csapatai nem lépnek az állam területére, ha cserébe Lyon is garantálja ugyanezt az Unió csapataira vonatkozóan. Lyon saját szakállára háborúval fenyegetőzött, majd június 16-án megszállta Jefferson Cityt, mire a törvényhozás elmenekült

az állam délnyugati sarkába. Lyon a szorosan a nyomukban volt. Az események eredményeképpen Missouri gyakorlatilag kormányzat nélkül maradt. A hiányt úgy töltötték be, hogy újra összeült az alkotmányozó gyűlés, amely korábban, az elszakadási válság idején, megszavazta az állam bennmaradását az Unióban. A gyűlés állami tisztségviselőket választott, akik átvették a hatalmat. Az elmenekült csonka törvényhozás, Jackson vezetésével, mindezek után az elszakadás meghirdetésével válaszolt november 3-án, mire november 28-án a richmondi kormány elismerte Missourit a Konföderáció tizenkettedik tagállamának. Missouri elszakadása azonban a gyakorlatban sohasem valósult meg. A régi törvényhozás maradványait hamarosan kiűzték az államból, amelyet továbbra is a háború előtt választott képviselők és szenátorok képviseltek az Egyesült Államok Kongresszusában, minden négy missouri fehér férfi közül pedig, aki fegyvert fogott a polgárháborúban, három az Unió kék uniformisában harcolt. A Lyon–Jackson-perpatvar keserű helyi utóhatással járt. Missourit hevesebb belső küzdelem dúlta, mint bármelyik másik államot, és az egyik vagy másik ügyért küzdő fegyveres csoportok gerillaháborúja még 1865 után is makacsul folytatódott. A leghírhedtebb konföderációs partizánharamiak közé tartozott az a Jesse James, fivérével, Frankkel együtt, akik utóbb majd ünnepelt revolverhősök lesznek a ritkán lakott Nyugaton.

Az Unió javára kivívott missouri győzelme Lyont nemzeti hőssé avatta Északon, legalábbis egy röpké pillanatra: augusztus 10-én – immár dandártábornokként – el fog esni a Missouri Konföderáció-párti milíciájával Wilson's Creeknél, Springfield (az Egyesült Államokban található huszonnégy Springfield nevű település egyike) közelében vívott végső összecsapásban. Nyugat-Virginiában elért apró győzelmei McCellant is országosan ünnepelt személyiséggé tették, a politikusok és a köznép egyaránt a jövő emberét vélték felismerni benne. 1861 júliusában az északiak figyelmének középpontjában azonban egy másik tábornok állt: Irvin McDowell, aki a Washington körül állomásozó csapatok fölött parancsnokolt. Ezek egy részét a főváros védelme kötötte le, de kellő számú fölösleg létezett már belőlük ahhoz, hogy tábori hadsereget alakítsanak belőlük, amelyik elvonulhat felvenni a harcot az ellen-

séggel. McDowell nagyjából 35 000 katonát tudott kiállítani a támadó hadműveletre, hogy megküzdjenek Pierre Gustave Toutant Beauregard tábornok Manassasnál álló 20 000 katonájával. Beauregard a louisianai régi francia Acadian közösségből származott, kitüntetéssel szolgált a mexikói háborúban, 1861 elején pedig ő volt West Point parancsnoka, amíg déli szimpátiái miatt el nem távolították. McDowell, aki pontosan ugyanakkor tanult a West Point-i akadémián, amikor Beauregard, az 1838-as évfolyamban, szintén szolgált a mexikói háborúban, majd tanított a West Pointon. Ez a jól megtermett férfi – nagy barátja az asztal örömeinek, bár antialkoholista – kizárólag irodában és vezetési törzsben dolgozva szerezte katonai tapasztalatát. Soha életében nem parancsnokolt harcoló alakulat fölött, és hamarosan olyan emberként szerzett hírnevet, akinek valahogy sohasem sikerülnek a dolgok. 1861 júliusában azonban még nem próbálták ki, mit tud a gyakorlatban, és magabiztosan tekintett a közelgő csata elé.

A támaszpontja legalább szilárd volt. A Sumter-erőd lövetése óta eltelt hetekben földsáncok sűrű rendszerét ásták ki Washington körül, a Potomac folyó mindkét partján, valamint keleti szakasza marylandi partján. A védművek a szövetségi fővároson kívül Georgetownt és Alexandriát is körülvették. E tábori erődítések legtöbbjét a főváros mai elővárosainak területén építették, és egészen Falls Churchig terjedtek. McDowell Robert E. Lee Arlingtonra néző oszlopos udvarházában rendezte be a főhadiszállását. A sáncerődökbe helyőrséget telepítettek, és ellátták őket a szükséges tüzérségi lövegekkel. A fennmaradó katonaságot táborokban szállásolták el, készen arra, hogy előremasírozzon, és a Potomac túlsó partján, Észak-Virginiában csatát álljon az ellenséggel.

McDowell június 29-én a Fehér Házban terjesztette Lincoln és a kabinet elé a csatára készített tervét. Három nappal korábban a *New York Tribune* leközölte azt az írást, amelyik a háború egyik legnagyobb hatású vezércikként vonul majd be a történelembe: „Fel Richmondba!” Északon sokan hitték, hogy egyetlen erőteljes csapás valóban meg fogja nyitni az utat Richmondba, és véget vet a háborúnak. McDowellt kevésbé ragadta el a derűlátás. Ő mindössze egy támadás indítását javasolta a kis Bull Run folyón, az Occoquan

egyik mellékfolyóján át, Washingtontól úgy 40 kilométernyire nyugatra, hogy kikényszerítse az északi csapatok bejutását Észak-Virginiába.

Beauregard serege súllyal Manassas Junction körül állomásozott, ahol a Manassasi Átjáró Vasútvonal csatlakozott az Orange–Alexandria vonalhoz. Onnan északra húzódik a Bull Run, amelyet keresztezett az Alexandriába futó Warrentoni Postaút. Az út az úgynevezett Kőhídon haladt át a folyó fölött, de a Bull Runon hat helyen gázló is volt. Ezek balról jobbra: Sudley Springs, Poplar Ford, Farm Ford, Lewis Ford, Ball's Ford és Mitchell's Ford. A folyócska déli partja magasabban feküdt, mint az északi, ami előnyt jelentett Beauregard-nak. Az viszont jelentős hátrányt, hogy ő rendelkezett kevesebb katonával és kevesebb löveggel is.

McDowell tizenkét dandárba szervezett 34 000 katonájával július 16-án kezdte meg az előrenyomulást. Emberei tapasztalatlansága, valamint utánpótlási rendszerének szervezetlensége lassította térnyerését. Menetoszlopának éle csak július 21-én kora reggel érte el Centreville-t, a Bull Runtól már csak 4,8 km-re fekvő, deszkaházakból álló falut. Beauregard konföderációs csapatai már csatarendbe sorakoztak a folyó déli partján, egy nagyjából tizenhárom kilométeres arcvonalon, Sudley Springstől Mitchell's Fordig, ahol július 18-án már kisebb előzetes csatározásra is sor került.

McDowell azt tervezte, helyéhez szögezi a Beauregard arcvonalának közepső szakaszát tartó alakulatokat úgy, hogy jelentős erővel látszattámadást indít a Kőhídnál, ahol a Warrentoni Postaút áthaladt a Bull Run fölött, közben pedig hadserege főerejét hosszú átkaroló menetelésre küldi a terepen át a Sudley Springs-i gázló felé. Ennek a seregrésznek át kellett kelnie a folyón, és be kellett kerítenie Beauregard bal szárnyát. Beauregard-hoz ekkorra már csatlakozott Joseph E. Johnston, aki a Shenandoah-völgyi Winchesterből hozott csapatokat. Beérkezése után Johnstonnak Beauregard alárendeltségébe kellett volna lépnie, de egyelőre megtartotta önállóságát. Beauregard erőinek zöme csatarendje jobbszárnyán állt, Mitchell's Ford környékén, ahol július 18-án már kisebb bevezető ütközetet vívtak, a déli tábornok tervében pedig az szerepelt, hogy megtámadja McDowell balszárnyát, amire éppen abban a pillanatban ke-

rült sor, bár ezt Beauregard ezt előre nem tudta, amikor McDowell az ő jobb-szárnyát készült megtámadni. A két hadvezér szándékai tehát nem illeszkedtek. Ráadásul Beauregard védelemre rendezkedett ugyan be, de túlerővel állt szemben. A két fél közötti egyetlen minőségi különbséget az jelentette, hogy a konföderációsok azt a maroknyi hivatásos tisztet, aki rendelkezésükre állt, szétszórták az összes önkéntes ezred között, míg az Unió hadseregében, mivel Winfield Scott esztelen előítélettel viseltetett a hivatásosok szétszórásával szemben, McDowell négy reguláris egységében összpontosultak: egy gyalogzászlóaljban, az Egyesült Államok Tengerészgyalogságának egy zászlóaljában és két tüzérütegben, Ricketts és Griffin századosában.

A polgárháború első nagy csatája július 21-én reggel kilenc óra körül kezdődött, amikor Beauregard-nak a Kőhídhöz állított záróosztagára, egy gyalogságból, lovasságból és tüzérségből összeállított kis különítményre, tüzet nyitottak Daniel Tyler tábornok csapatai. Nathan Evans, a hídnál parancsnokló West Pointon végzett tiszt, helytállóan úgy értékelte a helyzetet, hogy a tűz célja inkább a záróosztag helyhez szögezése, mint a megsemmisítése, és részben Beauregard törzse egyik tisztjének, Edward Porter Alexander századosnak a sürgető üzenetére a rá bízott erő megosztása mellett döntött. Négy századot hátrahagyott a Kőhíd őrzésére, a többivel pedig elvonult észak felé, hogy szembe szálljon az Uniónak a Sudley Springsen át előrenyomuló csapataival. Legnagyobb létszámú két egysége egy dél-carolinai és egy louisianai gyalogzászlóalj volt.

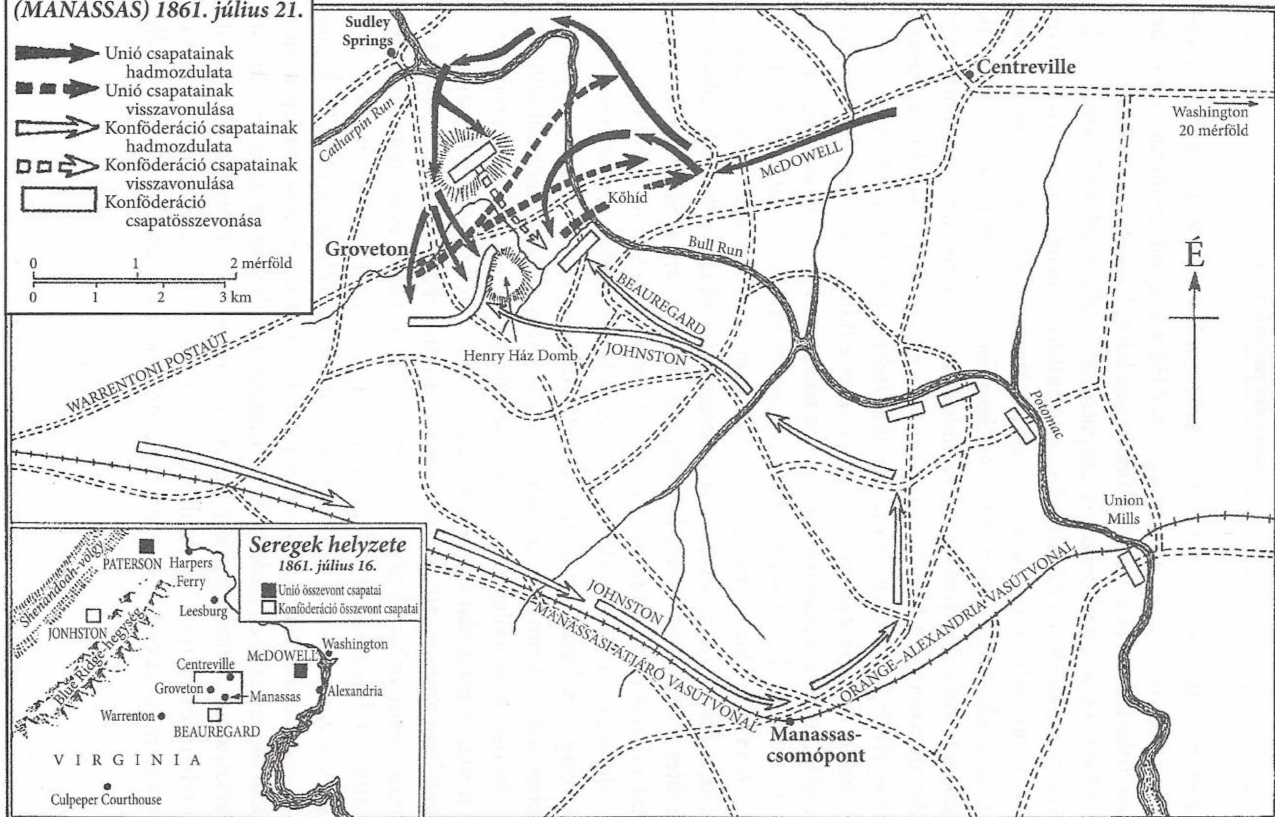
Alighogy a konföderációs egységek beérkeztek a kiszemelt állásukba, felbukkant McDowell előőrse. Egy-egy New Hampshire-i és New York-i ezredből, valamint két Rhode Island-iből állt, amelyeket a tábornok két reguláris ütege, Ricketts és Griffin támogatott, és Ambrose Burnside tábornok parancsnokolt fölötté. Burnside-nak nehézséget okozott tapasztalatlan csapatai csatarendbe manővereztetése, de végül csak felálltak a megfelelő alakzatokba, és az ezredek, a két reguláris üteg tűztámogatásával, szorongatni kezdték a konföderációsokat. Evans tábornok sürgős üzenetben kért erősítést. Barnard Bee tábornok parancsnoksága alatt megjelent az egyik dandár, amelyet Jo-

Első Bull Run-i csata

(MANASSAS) 1861. július 21.

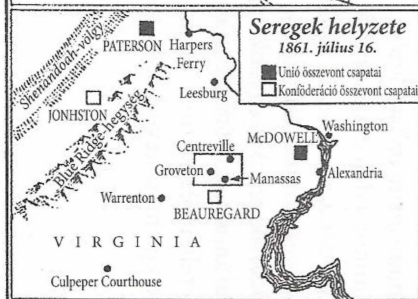
- Unió csapatainak hadmozdulata
- Unió csapatainak visszavonulása
- Konföderáció csapatainak hadmozdulata
- Konföderáció csapatainak visszavonulása
- Konföderáció csapatösszevonása

0 1 2 mérföld
0 1 2 3 km

Seregek helyzete 1861. július 16.

- Unió összevont csapatai
- Konföderáció összevont csapatai

seph E. Johnston hozott Harpers Ferrytől. A dandár gyalogezredeit, a 6. Észak-carolinait, a 4. Alabamait és a 2. Mississippit, erőltetett menetben előre vezényelték, és fel is tartóztatták az áradatot, legalábbis egy időre.

Észelve a konföderációs csapatok ellenállásának erősödését, McDowell parancsot küldött a Kőhídnál parancsnokló Tylernak, hogy növelje a nyomást. Tyler úgy ítélte meg, hogy a nyomást hasznosabb lenne máshol kifejteni, és amikor felbukkant egy dandár William Tecumseh Sherman tábornok parancsnoksága alatt, a folyón kicsivel a híd fölött átvezető Farm-gázlóhoz irányította. Shermanre (West Point, 1840-es évfolyam) az a jövő várt, hogy a polgárháború egyik legjelesebb hadvezére váljon belőle. Jövendőbeli kiválóságának előjelét adva, most egy járható gázlón átvezette dandárját a Bull Run túlsó partjára, majd felküldte a csatamezőnek azt a részét uraló magaslatra, egy lankás oldalú alacsony dombra, amelynek tetején egy Henry nevű család háza állt.

A Henry Ház Domb lesz majd a későbbiekben a Bull Run-i csata drámai tetőpontjának színhelye. Johnston ismerte fel elsőnek a jelentőségét. Türelmetlenül figyelte, ahogy Beauregard minden áron McDowell jobbszárnyának átkarolására törekszik, majd a délután közepén hirtelen közölte: „A csata ott van – én megyek.” Ezzel nyeregbe pattant, és lovát ügetésbe ugratva elnyargalt a küzdelem színhelyére. Odaérve azt látta, hogy egyik beosztott tábornoka, Thomas J. Jackson, aki egy virginiai egységekből álló, korábban a Shenandoah-völgyben szolgált dandárt vezetett, már csatarendbe állította katonáit a magaslat tetején. Jackson (West Point, 1846-os évfolyam) minden hájjal megkent taktikus volt. Úgy vonultatta fel a dandárját, hogy a domb „katonai gerincén” állt, és ezért a szövetségi csapatok csak akkor láthatták meg, amikor a déli csatasor felkapaszkodott a „hamis gerincre”. Jackson öt virginiai ezredét a Hampton Légión, egy dél-carolinai gyalogságból és lovasságból álló vegyes alakulat támogatta, amely felett Bernard Bee tábornok parancsnokolt. Bee, aki mással egyébként nem nagyon írta be nevét a történelembe, előresarkantyúzta lovát, amikor az Unió katonái felbukkantak a Henry-ház előterében, és közben azt kiáltotta a dél-carolinaiaknak, valamint Beauregard serege más, kevésbé elszánt csapattöredékeinek, akik átmenetileg déli bajtár-

saikat találták a Henry Ház Dombon: „Nézzétek! Ott áll Jackson, mint a kőfal! Gyülekeztetek a virginiaiak mögött!”¹⁷

Egy részük engedelmeskedett, elegendő ahhoz, hogy viasszaszorítsák Shermanét és más unionista seregtesteket, és ezzel megteremtsenek egy legendát, a „Stonewall Jacksonét”. Stonewall,* ahogy ettől kezdve örökre nevezni fogják, váltig állította, hogy a becenév a dandárját illeti, amelyet a konföderációs kormányzat ettől kezdve valóban a Kőfal Dandárként emlegetett. A Henry-ház körül egész délután tombolt a harc. Maga McDowell is megjelent a helyszínen, hogy felmenjen a ház emeletére, ahol a nyolcvannégy éves Mrs. Henryt pillanatokkal korábban ölte meg a szövetségi tüzérség egyik lövedéke. Röviddel McDowell megjelenése után a szövetségi csapatok, bár még mindig túlerőben voltak konföderációs ellenfeleikkel szemben, hátrálni kezdtek. Késő délutánra a visszavonulás fejetlen meneküléssé züllött.

Nem volt ésszerű ok, amely miatt McDowell seregének úgy össze kellett omolnia, ahogyan összeomlott. Beauregard erősítést kapott a délutáni küzdelem alatt, részben egy olyan dandár alakjában, amelyet vasúton hoztak át a Shenandoah-völgyből, és egyenesen a csatatéren szállt ki a vonatból, ami addig példátlan esemény volt a hadviselés történetében. Az erősítés több elmentámadást intézett McDowellnek a Bull Run mögül felvonuló hadoszlopai ellen. A két reguláris üteget valósággal sokkolta egy kék egyenruhát viselő konföderációs ezred közlől lött puskatüze, mert ezeket a délieket a tüzek saját gyalogságuknak nézték. Jeb Stuart hatásos lovasrohamot vezetett, amely elűzte a csatatérről a New York-i Tüzes Zuávokat, és teljesen szétzilálta a tengerészgyalogos-zászlóaljat, ami cseppet sem meglepő, mert ez a zászlóalj zöldfülű újoncokból állt.

Mindazonáltal e részsikerek egyike sem jelentett döntő csapást, ahogy valójában döntést sem hozott senki. Amikor a Henry-ház körül kitért a tűzharc, Johnston odalovagolt, de megérkezve nem vette határozottan kézbe a vezetést. Nem tette meg ezt McDowell sem, amikor jóval később ő is megérke-

* *Stonewall* – „kőfal” (a ford. megj.).

zett ugyanoda. Beauregard ellentámadást vezetett fel a Henry Ház Dombra, visszafordulásra kényszerített egy szövetségi hadoszlopot, ami után az Unió csapatainak visszavonulása általánossá vált. Hogy pontosan miért, azt senki sem tudta megmondani. Katonák ezrei voltak mozgásban, nyüzsögtek-kavarogtak erre és arra. Becslések szerint akár 12 000 olyan északi katona is volt, aki elszakadt ezredétől. A konföderációsoknál kevesebb egység rendje bomlott meg. Valószínűleg ez volt az oka a Konföderáció sikerének, akármilyen szervezetlenül is érték el.

Késő délutánra az Alexandrián át vissza Washingtonba vezető Warrentoni Postaúton már feltorlódtak a tolongva a csatátér elhagyásáért küzdő katonák, lovak és katonai fogatok. A menekülők jelentős hányada megszállottan hitte, hogy máris a sarkában van Stuart lovassága, vagy ki tudja, miféle, de valamilyen lovasság. A katonák közé sok civil is keveredett, akik aznap reggel kocsin, becsomagolt piknikebéddel hajtottak ki a fővárosból csatát nézni, ugyanis arra számítottak, hogy valamiféle pompás látványosság szemtanúi lehetnek. Legkevesebb tíz kongresszusi képviselő és az Egyesült Államok hat szenátora is ott volt közöttük. Estére már csak a vacsorájukra vágytak, és főként arra, hogy biztonságban fogyaszthassák el. A civil hintók lövegmozdonyok és lőszerkocsik mellett, kerékagy a kerékagyhoz szorulva találták magukat a veszélyből menekülni igyekvők tumultusában.

A konföderációsok sem voltak sokkal jobb állapotban. Sok ezredük rendje megbomlott, és az egységeiktől elszakadt katonák alkalmi tömegekbe verődve bolyongtak a csatátér hátsó részén, tiszték nélkül, és nem tudva, mihez fogjanak. Jefferson Davis, aki vonaton kijött Richmondból a harctérre, először azt hitte, hogy déli vereség színterére érkezett, és elkezdett az alakulatuktól elszakadt katonák összeszedésével próbálkozni. Az első, akivel a sajátjai közül találkozott, és aki hitte, hogy győzelmet vívtak ki, Stonewall Jackson volt, aki a csatában szerzett kisebb sebeit kötöztette egy tábori kórházban.

Alaposan elvertük őket – kiáltotta a tábornok. – Futottak, mint a nyulak. Adjon nekem ötezer pihent embert, és holnap Washingtonban lesznek!¹⁸

A rá nem jellemző módon fellelkesült Jackson túlzásba esett. Beauregard hadserege nem aratott jelentős győzelmet. Pusztán a vereséget kerülte el, ráadásul éppen csak. Nem őrizte meg rendjét, ezért nem tudta üldözni McDowell demoralizált csapatait, Washington elfoglalására pedig végképp nem maradt ereje. A Potomac vonala és a rajta átvezető hidak a Bull Run-i csata után ugyanúgy biztosan északi kézen voltak, mint a csata előestéjén. A főváros védelmi vonala valójában még előrébb húzódott. Centreville-t – micsoda grandiózus név egy deszkakalyibákból álló porfészeknek – több érintetlen dandár tartotta megszállva Theodore Runyon ezredes parancsnoksága alatt, és hamarosan még erősítést is kaptak a Bull Runnál harcolt sereg sértetlenül maradt részeinek, Blenker dandárjának és George Sykes őrnagy reguláris gyalogszáloájának alakjában. Beauregard aggódott, sikerül-e elvonulnia Centreville mellett. Nem kellett volna aggódnia.

Bull Run alaposan helybenhagyta mindkét hadsereget. Bár McDowell segeregének a negyede, Beauregard-énak pedig nagyjából a harmada megúsza a napot harc nélkül, 460 északi elesett, 1100 megsebesült, és több mint 1300 fogságba esett, a konföderációsok pedig 400 halottat és 1500 sebesültet veszítettek, bár foglyot szinte egyet sem. Ez a legutóbbi tény sikerük egyértelmű jele. Bull Run nem egyszerűen a háború első nagy csatája volt, hanem a hadviselés teljesen új válfájának első epizódja is, meggyőződések közötti küzdelem, amelyet a harcra alig kiképzett két népesség vívott. Eredményét, amely katonai szempontból oly kétségesre sikerült, mindkét oldalon a szenvedélyek felkorbácsolására használták. Richmondban és az egész Délen, Manassas hírét – ahogyan ott nevezték – hatalmas győzelemnek vették, és ezért kitartásra buzdító eseményt láttak az ütközetben. Az egyszerű déliek hitték, hogy saját kisebb létszámú seregük jelentős túlerőben lévő ellenfelet győzött le, és ebben csodálatos előjelet láttak a jövőre vonatkozóan, a végső győzelem ígérését. Északon a hír reményeket döntött romba, de az elszántságot is erősítette. A kezdeti kudarcot, vélték a hazafiak, végül győzelem fogja követni. Az Unió ügyének igazsága önmagában garantálja, hogy a lázadást le kell győzniük.

Közben Washingtonban Lincoln azzal töltötte a csatát közvetlenül követő heteket, hogy mérlegelte az eszközöket, amelyek segítségével a nagy stratégiai elképzelések átültethetőek a valóságba. Papírra vetett néhány udvariásan megfogalmazott kívánalmat – a csapatok kiképzésének javítása a Monroe-erődben, Baltimore szövetségi helyőrségének megerősítése –, és terveket vázolt fel a Dél elleni támadó fellépésre a Bull Run térségében futó vasútvonalak megszerzésével és szilárd tartásával, valamint arcvonal nyitásával a Mississippi felső folyása mentén. Ami sokkal fontosabb, újra kihangsúlyozta a blokádnak erősítésének szükségességét, és gondolkodni kezdett a felső szintű parancsnokok cseréjén. Habár sem szemrehányást nem tett McDowellnek, sem vitába nem szállt vele, kétségei támadtak a tábornokkal kapcsolatban: túl óvatos, nincs meg benne a szükséges döntésképesség. Utódjaként az elnök gondolatainak középpontjába ekkor az Unió egyetlen olyan tábornoka került, aki addig bármiféle sikert ért el a Konföderáció hadserege ellen: George McClellan, a július elején Nyugat-Virginiában vívott kis csaták győztese. Július 22-én megtáviratoztatta McClellannek, jelentkezzen Washingtonban.

Nem véletlen, hogy a polgárháború első nagyobb összecsapására Dél-Carolina tenger felőli határa mentén került sor, olyan helyen, ahol egy egyöntetűen elszakadáspárti állam fegyveres ereje állt szemben a Sumter-erődnél az Unió katonai hatalmával. Máshol a szembenállás korántsem ennyire egyértelmű, áttekinthető formában jelentkezett, és a vélemények meg az emberek megosztottsága sem volt ennyire kifejezett. A frontok a legkevésbé világosan a határállamokban rajzolódtak ki, ahol a legkisebb számban tartottak rabszolgát, ha az állam a rabszolgatartó államok közé tartozott, az elszakadást pedig a legkevésbé koncentráltan és a legkevesebb résztvevővel szavazták meg. Egyes határállamok, mint például Kansas, Missouri nyugati szomszédja, egyáltalán nem is kívánták az elszakadást, bár déli bevándorlók vittek be rabszolgákat az államba a zavaros 1850-es években. Virginiában, ebben a földrajzi helyzete alapján majdhogynem északi államban, a lakosság többsége az elszakadás pártján állt, de az északnyugati megyékben éppen csak létezett a rabszolgatar-

tás intézménye, tehát az állam kormányzata nem számíthatott rájuk, amikor népszavazással akarta eldönteni, maradjanak-e az Unióban, vagy inkább lépjenek-e ki belőle. Kentucky, Tennessee és Missouri nyilvánvalóan megosztott volt. Meglehetősen nagy létszámú rabszolga-populáció élt a területükön, de kevés nagy rabszolgatartó akadt választásra jogosult polgáraik között. Marylandet déli érzelműnek volt szokás elkönyvelni, de nem volt teljes egészében rabszolgatartó állam. Az aprócska Delaware-ban tartottak ugyan rabszolgát, de túlságosan nagy súllyal nehezedett rá északi szomszédjainak befolyása ahhoz, hogy meg merje kockáztatni az elszakadást.

A határállam-dilemma döntő kérdése – szilárdan kitartani az Unió mellett, vagy az állam rabszolgatartó csoportjainak engedve a Délhez csatlakozni – Tennesseeben, Kentuckyban és Missouriban vetődött fel igazán tiszta formában. Tennesseeet, amelynek keleti fele szilárdan kitartott az Unió mellett, kormányzója június 8-án vezette bele az elszakadásba, ám ennek ellenére nagyszámú önkéntest adott az Uniónak, és azon államok egyike lett, amelyeknek mindkét hadseregben több, a nevét viselő ezrede szolgált. Lincoln különös tapintattal bánt Tennesseevel, és a nyugati hadszíntéren alkalmazott stratégiáját erőteljesen befolyásolta az a vágya, hogy ezt az államot visszaintegrálja az Unióba. Kentucky talán a legmegosztottabb volt az összes állam közül, olyannyira, hogy a kormányzó, Beriah Magoffin, meghirdette a semlegességet, mintha az állam az Egyesült Államokon kívül létező szuverén entitás lett volna (amint azt az elszakadás szélsőséges hívei természetesen országszerte vallották), és Washingtonnal meg Richmonddal is tárgyalt, ameddig csak tudott. A végén Richmond eltaktikázta a dolgot, és bevonultatta csapatait Kentuckyba, ami arra készítette az állam törvényhozóit, hogy az Uniótól kérjenek védelmet. Így aztán Kentucky az Unió része maradt, bár egy Richmond támogatását élvező állami ellenkormány az egész háború alatt fenntartotta bizonytalan létezését, amivel lehetővé tette, hogy az elszakadás-párti amerikaiak a Konföderáció tagjaként tartsák nyilván Kentuckyt. Lakosai mindkét fél hadseregébe jelentkeztek önkéntesnek, bár a háború utóhatásaként az állam polgárai furcsa rokonszenvet kezdtek mutatni a Dél ügye

íránt, mire megszületett az a vélemény, hogy Kentucky „a háború vége után mondta ki az elszakadást”.

Az elszakadási válság Missouriban öltötte a legrettenetesebb alakot, ott ugyanis sok veszteséggel járó és az aljas eszközöktől sem visszariadó nyílt háborúskodássá fajult. A háború előtti alacsony intenzitású, de véres küzdelem Kansasben, amely oly sok, a szomszédok közötti, halálos áldozatokkal járó konfliktust okozott, már 1861 előtt áttérjedt Missourira, helyi gyűlölködések örökségét hagyva maga után, amelyek összegabalyodtak a rabszolgaság érzelmi alapú támogatásával vagy ellenzésével, hiszen Missouri a gyapottermelő államok közé tarozott, és jelentős nagyságú rabszolganevelő élt a területén. A Sumter-erődnél történtek hírére újra kezdődtek a kansasi jellegű rajtaütések és gyilkosságok. (Lincoln, azután, hogy az erőd parancsnoka, Robert Anderson visszatért Charlestonból, őt nevezte ki az Unió-párti milícia parancsnokává Kentuckyban.)

Miután Nathaniel Lyon megmentette a St. Louis-i arzenált, kísérlet történt a polgárháború kitörésének megakadályozására Missouriban. Egyike volt ez a határvidéken, sőt a Dél területén belül akkoriban tett számos hasonló próbálkozásnak. Az Unió-párti parancsnok, a déli születésű William S. Harney dandártábornok, megegyezett Sterling Price tábornokkal, hogy ez utóbbi semmilyen, a meglévő feszültségeket elmérgesítő módon nem alkalmazza katonáit. Price, az önkéntesek tisztje, önként felajánlotta szolgálatait Jackson kormányzónak. Lyon és Francis Blair kongresszusi képviselő azonnal úgy döntött, a Price–Harney-egyezményt az elszakadást gyorsító, nem pedig elhárító tényezőnek tekinti, Lyon tehát elnöki felhatalmazással gyorsan leváltotta Price-t az önkéntesek éléről, akik fölött ő maga vette át a parancsnokságot. Ő és Blair ezt követően találkozott Jackson kormányzóval és Price tábornokkal St. Louis-ban, hogy megegyezzenek az állam kormányzásának feltételeiről. Lyon a szabad mozgás jogát követelte az Unió csapatainak Missouri egész területén. A kormányzó ezt megtagadta, és a megbeszélés dühödt vitává fajult. Ennek következményeként Jackson konföderációs katonaságot kért Arkansasból, Louisianából és Texasból. Érkezésükre még hevesebbé vál-

tak azok a rabszolgaság pártolói és ellenzői közötti összecsapások, amelyek már zajlottak az egész államban. Július elején az állam északi részén két megye Unió-párti lakosait elűzték otthonaikból; Jayhawkerek, a rabszolgaságot ellenző kansasi aktivisták jelentek meg Nyugat-Missouriban, hogy az elszakadás híveit támadják. Lyon támogatásával ekkor állami szintű alkotmányozó gyűlés ült össze, amely több más állami vezetői tisztséggel egyetemben betöltetlennek nyilvánította a kormányzói posztot, és szilárdan Unió-párti kormányzót ültetett be a hatalomba, majd Jefferson City helyett St. Louis-t tette meg az állam fővárosának.

Ezzel sikerült kirobbantani Missouriban a polgárháborút, amely már érlelődőben volt. Mindkét fél katonaságot kezdett összevonni. Lyon kivonult, hogy augusztus elején csatába bocsátkozzon Price-szal a missouri Springfield melletti Wilson's Creeknél. Ami ekkor következett, bár hadieseményként jelentéktelennek mondható, és nagyon csekély mértékben befolyásolta a háború egészének kimenetelét, mégis nagyon lényeges, mert olyan vonásokat hordozott, amelyek jellemzőek lesznek a polgárháborús csatákra, bárhol és bármikor vívják is meg őket. A szemben álló felek elkeseredett elszántsággal harcoltak, és ezért mindkét fél súlyos embervesztéssel szembesült, és akik a halált elkerülték, azok közül is sokan megsebesültek. És mégis, emberéletben megfizetett magas ára ellenére a csata katonai szempontból nem hozott döntést, és továbbra is nyitott kérdésnek hagyta, vajon Észak vagy a Dél fogja-e végül uralma alá vonni Missouri államot. Wilson's Creek egyszerre volt tipikus polgárháborús ütközet, és sok jövőző összecsapás előfutára.

Lyon, aki az összevont Unió-párti katonaság fölött parancsnokolt, ide-oda vonult Missouriban, és itt is, ott is kisebb ütközeteket vívott, amikor ellenségre akadt. Most azonban felismerte, hogy a lázadók főereje Springfield közelében áll, és úgy határozott, a Wilson's Creek menti táborhelyén támadja meg azt. Lyon 6200 katonával rendelkezett, akik közül 500-an a Home Guard szinte semmiféle kiképzést nem kapott, hiányos felszerelésű népfelkelői voltak. A három dandárba szervezett többi katona jobban képzett volt, és

különb fegyverzettel rendelkezett. Az első dandár az 1. Gyalogezred reguláris katonaságából és a 2. Missouri Gyalogezred egyik zászlóaljából állt, a második pedig az Egyesült Államok 2. Gyalogezredének regulárisaiból, továbbá egy csapat helyben toborzott újoncból. A harmadik, amely felett Franz Sigel ezredes, egy politikai kinevezett parancsnokolt – aki azonban rendelkezett Európában szerzett haditapasztalattal –, kizárólag missouri önkéntesekből állt. A kicsiny seregben szolgált többszázadnyi reguláris U. S. lovasság, valamint több tüzérüteg is, köztük az Egyesült Államok 2. Tüzérezredéből a reguláris F üteg. Amikor 1861. augusztus 10-én, a Wilson's Creek-i csata első napján csatarendbe álltak, Sigel megszámolta katonáit: 1118-an voltak, hat löveggel.

Az ellenség jelentős létszámfölényt élvezett az Unió-párti csapatokkal szemben, körülbelül 10 175 fő volt a létszámuk, és tizenöt löveggel rendelkeztek. Két hadosztályba szervezték őket, bennük ezredekkel Missouriból, Arkansasból, Texasból és Louisianából, főként gyalogság, de akadt némi lovasság is. Az egész fölött Ben McCulloch dandártábornok parancsnokolt, Sterling Price vezérőrnagy segédletével. A terep hullámzó, lankás, helyenként horhosokkal átszeldelt dombokból állt, a Wilson's Creek magas partok között gyorsan folyt. A tájon elszórtan fák álltak, amelyek helyenként erdővé sűrűsödtek.

Augusztus 9-én este Lyon látótávolságra megközelítette csapataival az ellenség táborát, és közben Sigel széles ívben átkaroló menetre vezette katonáit, hogy augusztus 10-én virradatra megérkezzen az ellenség háta mögé. Az időjárás enyhe, de nedves volt. Lyon harapófogóba kapva akarta megtámadni a konföderációsokat. Terve szerint neki északról, Sigelnek pedig délről kellett megtámadnia a tábort. A konföderációsok ugyan jelentős túlerőben voltak, de szinte semmilyen kiképzést nem kaptak, és hiányos volt a felszerelésük is. Legtöbbjük csak madarászpuskával vagy régi kovás muskétával rendelkezett, míg az Unió legtöbb katonájának gyutacsos, huzagolt csövű puskája volt.

Lyon megvárta, amíg délről a tüzelés hangja és a puska-, valamint tüzérségi tűz villogása jelezte, hogy Sigel megkezdte a támadást. Ekkor előrenyomult

lefelé a Wilson's Creek nyugati partján. Csapatái közben elűzték egy konföderációs lovassági különítményt, amely az utóbb Véres Dombként elhíresült magaslat gerincére vonult vissza. Amikor azonban Lyon katonái is felértek a gerincre, tűz alá vette őket a Pulaski-tüzérség, amelynek lövegei a patak túlsó partján, egy másik domb gerincén foglaltak tüzelőállást. Ez a beavatkozás lehetővé tette, hogy Price a Véres Dombon védvonalat szervezzen gyalogos lövészekből.

Időközben Sigel, a csatazajt meghallva, a konföderációsok táborára irányoztatta tüzérségét, és pánikszerű menekülésbe hajszolta az ott tartózkodókat. Ez után észak felé nyomult előre, hogy bekapcsolódjon a Véres Dombért folyó csatába. Reggel 6.30-ra a Véres Dombon már elkecseregett küzdelem folyt, és csak tovább erősödött. A lóhátról, a harc sűrűjéből vezénylő Nathaniel Lyon a Wilson's Creektől keletre küldte a Joseph Plummer százados vezette gyalogságot, hogy fedezzék az északiak balszárnyát. Plummer látta, hogyan hatott a Pulaski-üteg tüze bajtársaira, tehát előre nyomult, hogy gyalogosaival tűz alá vetesse a déli tüzéreket. McCulloch válaszul két gyalogezredet küldött a csatatér közepén küzdő lázadók megerősítésére. Ezek a Véres Dombtól északra elterülő kukoricatáblában veték fel a harcot az ellenséggel. Az Unió katonái kihátráltak a kukoricásból, majd átkeltek a Wilson's Creek túlsó partjára. Ezzel a hadmozdulattal viszont lehetővé tették, hogy a konföderációsok teljes erejüket a Véres Dombon harcoló bajtársaik arcvonalával szemben összpontosítsák. Sigel ekkor szerencsétlenséget okozó hibát vétett, amikor egy előrenyomuló louisianai ezredet összetévesztett az Unió 1. Iowai Gyalogezredével, amely, amint az általános gyakorlat volt a háború e korai szakaszában, még a milícia szürke uniformisát viselte. A saját csapatnak nézett ezred támadásától az Unió katonái összezavarodtak, alakzatuk felbomlott, és megfutamodtak. A konföderációsok ekkor teljes erejüket Lyon és a Véres Dombon harcoló katonái ellen összpontosították. Három támadást hajtottak végre a következő két órában. Lyon, aki az ütközetben mindvégig rettenthetetlen bátorságról tett tanúbizonyságot, az elején könnyű sebet kapott, és elvesztette a lovát, de

felszállt egy másikra, és kalapját lengetve, vezényszavakat kiáltozva tovább lelkesítette katonáit. Azután mellen találta egy Minié-féle puskalövedék, és meghalt. Röviddel ezután Price, aki ekkor már az összes konföderációs seregrész fölött parancsnokolt, egyetlen, nagyjából ezer yard hosszúságú* vonalba rendezte egységeit, körülbelül 6000 katonát, majd megindult előre, hogy megküzdjön az Unió megmaradt csapataival. A tűzérség támogató tüzet lőtt, és a déliek folyamatosan tüzelve helyenként húszlábnyira** is megközelítették az ellenséget.

A küzdőket addigra sűrű füstfelhő borította be. Ez a folyamatos puskatűz általános következménye volt a polgárháború csataterein, ami megmagyarázza, miért lőtt tovább a gyalogság olyankor, amikor maga is heves tűz alatt állt: egyszerűen nem láthatták az ellenséget, és így nem kellett elviselniük a közlőről lőtt puskatűz eredményének lélektani hatását. Az Unió-pártiak olyan szívósan ellenálltak, hogy hős vezérük halála és a rájuk zúduló golyózápor ellenére visszanyomták a konföderációsokat. A megrendült és alaposan megcsappant létszámú gyalogság erejéből a megtartott vonal szilárd védelmére azonban már nem futotta, és amikor a konföderációsok visszahúzódtak, hogy rendezzék soraikat, az Unió csapatai megkezdték a visszavonulást észak felé. Springfieldig meg sem álltak.

Mivel a csatatér az ő birtokukban maradt, a konföderációsok saját győzelmüknek nyilváníthatták Wilson's Creeket. A rettenthetetlen Lyon és Sigel azonban megingatta a helyzetüket Missouriban, és az Unió meg tudta tartani az államot, valamint annak kormányzati apparátusát annak ellenére is, hogy a Konföderáció bábkormányt nevezett ki, sőt a csonka Missourit képviselő törvényhozókat ültetett be a Konföderációs Kongresszusba.

Wilson's Creeknél az Unió 5400 harcba küldött katonájából 223 elesettet vesztett, 721 sebesültet és 291 eltűntet, vagyis a jelenlévők nagyjából 20 százalékát. A konföderációsok 10 175 főnyi seregükből 265 elesettet, 800 sebe-

* 914 m (a ford. megj.).

** 6,1 m (a ford. megj.).

sültet és 30 eltűntet, összesen 1095 főt veszítettek, nagyjából a bevetett létszám 10 százalékát. Az olyan keleti vérfürdőkhöz képest, mint Fredericksburg és Chancellorsville, Wilson's Creek nem volt véres ütközet. Emberi élményként azonban irtózatot keltő volt, és olyan vonásokat mutatott, amelyek az egész polgárháború alatt számtalan csatatéren újra és újra megjelennek majd. Ezek közé tartozik a legmagasabb rangú tisztek magas veszteségi aránya. Lyonon, a háborúban elesett első (mellesleg éppen akkor előléptetett) Unió-párti tábornokon kívül az Unió két sebesült ezredest is veszített. A konföderációsok vesztesége ugyanebben a kategóriában egy elesett és egy halálosan megsebesült ezredes, továbbá sebet kapott egy dandártábornok, valamint három ezredes is.

MCCLELLAN ÁTVESZI A PARANCSNOKSÁGOT

Nem teljesen irreális gondolat úgy jellemezni George Brinton McClellant, mint a polgárháború Unió-párti hadseregének Pattonját. Akárcsak Patton, ő is jó kiállítású, katonás megjelenésű férfi és olyan ember volt, aki mindenáron megkövetelte a tiszteletet, amelyről úgy vélte, jogosan illeti meg. Akárcsak Pattonnak, neki is megadatott az átlagosnál külön neveltetésből származó magabiztos fellépés. A McClellan család nem tartozott a gazdagok közé, mint a Patton, de McClellan édesapja kiváló orvos volt Philadelphiában, és a család köztisztviselőként állt a városban. Az ifjabb McClellan előbb a felsőfokú tanulmányokra előkészítő philadelphiai középiskolába járt, majd két évig a University of Philadelphiára, a később legelőkelőbbnek számító keleti partvidéki egyetemek egyikére, ahol leginkább a klasszika-filológiában és az idegen nyelvekben jeleskedett. George McClellan azonban mindig katona akart lenni, és ez a vágya 1842-ben a West Pointra vitte, hogy azzal az évfolyammal tanuljon, amelyik az 1845-ben végzett előtt a legnagyobb hírnévre fog szert tenni, az 1846-ossal. Évfolyamtársai közé tartozott a Pickett-rohamról híressé vált George Pickett, Ambrose Hill és Stonewall Jackson. Az akadémián azonban egyikük sem tűnt ki úgy, ahogyan McClellan. Érdemei alapján a második helyre sorolták az évfolyamon belül, és kortársai az első perctől a jövő emberét látták benne.

A legtehetségesebb ember az évfolyamban – minősítette egyik évfolyamtársa –, nagyszerű előmenetelt vártunk tőle a hadseregben, és ha megadatik a lehetőség, igazi hadvezéri hírnevet jósoltunk.¹⁹

Katonai pályafutásának korai szakasza igazolta az elvárásokat. Az 1846-os mexikói háborúban kétszer kapott címzetes rangot, a jövőbeli előléptetés ígéretét, majd a háború után őt választották ki, hogy Európába, a „háború színterére”, a Krímbe utazzon, ahol Franciaország és Nagy-Britannia harcolt Oroszországgal, megakadályozandó, hogy az oroszok felszámolják a Török Birodalmat. Mint katonai megfigyelőnek a katonai nagyhatalmak közötti konfliktus fejleményeiről szakmai szempontból kellett jelentést tennie. A megbízatás igazi kitüntetés volt McClellan számára, az Egyesült Államok fegyveres erői ugyanis bizonyosan nem tartoztak a korabeli újtók élvonalába, és ráadásul Amerika polgárai akkoriban még ritkán találtak módot a külföldi utazásra. McClellan a Krímbe folyó harcok éles szemű megfigyelőjének bizonyult, és olyan jelentést írt, amely mély benyomást tett szolgálati előljáróira. És ekkor az ígéretes ifjú tiszt bejelentette, hogy letér a biztosan felfelé ívelőnek látszó, bár fáradságos munkát követelő katonai pályáról. Lemondott rangjáról, kilépett a hadseregből, és elvállalta az Illinois-i Központi Vasúttársaság főmérnöki és alelnöki tisztségét. A család és a barátok számára ez nem lehetett váratlan fordulat. Az 1850-es években a vasutak alkották Amerika robbanásszerűen növekedő gazdaságának legdinamikusabb ágazatát. Bár mely fiatal férfi, aki a vasutak működtetéséhez szükséges szakmák bármelyikében használható tudást tudott kínálni a munkaerőpiacon, a saját feltételei szerint helyezkedhetett el. McClellan pontosan ilyen fiatal férfi volt.

Mérnök volt, akit West Point mérnökképző iskolájában, akkor az Egyesült Államok legkiválóbb műszaki tudományi központjában – a világ igen kevés hasonló oktatási intézményének egyikében – képeztek ki. Azok a hasonló intézmények, amelyek ekkor léteztek – a Királyi Katonai Akadémia az angliai Woolwichban, az École Polytechnique Párizsban – katonai szervezetek voltak, hiszen a műszaki tudományok még éppen csak kezdtek kiszabadulni

korábbi, a hadviselés egyik eszközeként betöltött státusukból. McClellan szerencséjére a mérnöki tudományok West Point-i professzorai európai kollégáikhoz hasonlóan – Woolwichban Michael Faraday töltötte be a professzori tisztséget – tantárgyuk határait messze az erődök támadásának és védelmének hagyományos határvonalain túl jelölték ki. McClellan – az olyan West Point-i tanároknak köszönhetően, mint William Bartlett, aki tudományterülete élenjáró művelői közé tartozott –, teljes természet- és műszaki tudományi oktatást kapott, olyat, ami alkalmassá tette bármilyen műszaki vezetői poszt betöltésére, amelyet Amerika század közepi ipari forradalma csak életre hívott. 1861-re nem az Illinois-i Központi Vasúttársaság volt az egyetlen vasút, amelynek McClellan munkájával jelentős szolgálatot tett. Mire kitört a polgárháború, ez az egész hazájára kiterjedő konfliktus, McClellan a főparancsnoki posztért induló verseny egyik megkerülhetetlen résztvevőjévé emelkedett mint képzett hadmérnök, harci tapasztalattal rendelkező egykori hivatásos tiszt és bizonyítottan sikeres nagyvállalati vezető. Nem csoda, hogy hetekkel a háború kitörése után McClellant máris vezérőrnaggyá léptették elő az Egyesült Államok önkéntes alakulatainál, és kinevezték a Nyugat-Virginia-ban tevékenykedő szövetségi erők parancsnokává.

McClellan a legelső West Pointon végzettek közé tartozott, akik tábornoki rendfokozatot értek el. Az Egyesült Államok szárazföldi haderőnemének tisztikara 1860-ra ugyan nyolctized részben már West Pointon végzettekből állt, de egyiküket sem léptették még elő az ezredesinél magasabb rangba. A régi gárda tagjai – a mexikói háború, a szemol indián háborúk, sőt az 1812-es háború nagy öregjei – még mindig uralták a katonai vezetés legfelső szintjeit, és vonakodtak egyenlőnek elismerni az akadémiáról kikerülő, a mesterséget könyvből tanuló fiúkat. Ezt az akadályt csak a háború kitörése és a dandár-, meg hadosztályparancsnokokra, valamint vezérkari tisztekre hirtelen támadó igény hárította el. Keveseket léptettek elő olyan gyorsan magas parancsnoki beosztásba, mint McClellant. Üstökösszerű emelkedését annak a ténynek köszönhette, hogy az Unió egyetlen másik hadvezére sem ért még el csatateri sikert, bár meg kell jegyeznünk, hogy a három ütközet közül, amelyért oly

gyorsan ünnepelni kezdték, egyikben sem vett részt személyesen. William Howard Russell, a londoni *Times* tudósítója, aki majdnem egyenesen a Krímből érkezett, és korábban közeli ismeretséget kötött több tapasztalt hadvezérrel, egyik korai tudósításában így intézte el McClellant: „harctól nem dúlt mezők kis káplárja”.²⁰ A sértő gúny igazságtalan volt, de értékes figyelmeztetésül szolgálhatott volna a gyors győzelmek amerikai rajongóinak. Winfield Scott, az egyetlen amerikai katona, aki saját tapasztalatból tudta, hogyan vívják ki a győzelmet, különösen igyekezett mindent megtenni, hogy véget vessen a korai diadalhoz fűzött reményeknek. A McClellan első tervéhez adott támogató véleményéhez csatolt rövid feljegyzésében figyelmeztetett

a most ránk leselkedő súlyos veszélyre – a hazafias és hűséges Unió-párti barátaink türelmetlenségére. Azonnali és erőteljes cselekvést fognak sürgetni, attól tartok, tekintet nélkül a következményekre.²¹

Az azonnali cselekvés követelése, a „Fel Richmondba!”, volt az a tényező, amely a Bull Run-i összeomláshoz vezetett. Az Unió veresége visszajára fordította a háború morális viszonyait. Bull Run előtt a Dél volt az a fél, amely saját értékelése szerint fenyegetett helyzetben volt, bár virtuskodása visszatartotta ennek beismerésétől. Bull Run után Washington és nem pedig Richmond volt a fenyegetett főváros. A racionális gondolkodású stratégia a helyzet felmérése alapján másképpen vélekedett volna. A konföderációsok első vonalának közelsége ellenére, hiszen azt a Bull Run-tól Centreville-hez tolták előre, és már a Potomac folyóra nézett le, a Dél nem rendelkezett a hadszíntéren a megszerzett előny kiaknázásához szükséges erővel. Magának a Bull Run-i csatának az előestéjén Winfield Scott kategorikusan elutasított minden pánikkeltő rémhírt, amely szerint a konföderációsok már a kapuk előtt állnak. Egy törzskari tisztnek, aki azzal a jelentéssel érkezett hozzá, hogy Arlingtont, Washington déli elővárosát megszállta az ellenség, és a konföderációsok előőrsze hamarosan beérkezik magába a fővárosba, így tört ki:

Most kóstolgatjuk a háború első gyümölcseit, és éppen azt tanuljuk, mi is a pánik. Fel kell készülnünk mindenféle rémhírre. Ugyan már, uram, hamarosan azt fogjuk hallani, hogy Jefferson Davis átkelt a Hosszú Hídon egy dandárnyi elefánt élén!²²

Scott, a túlzástól eltekintve, megfontolt és indokolt álláspontot fogalmazott meg. A Konföderáció nem rendelkezett az Észak lerohanásához szükséges erővel – legalábbis egyelőre nem –, és az Unió valódi feladata az volt, hogy félretegye az alaptalan aggodalmakat, és keresse meg az eszközöket, hogy a háborút áthelyezhesse az ellenség területére.

McClellan, akit majd szétvetett a tisztségébe újonnan kinevezett kedvenc lelkesedése, a háború késlekedés nélküli megnyerését garantáló tervvel érkezett Washingtonba. A késlekedésnélküliség roppant népszerű elképzelés volt északon az elszakadó államok lázadásának kezdetén. Senki, az elnököt is beleértve, bár neki akadtak valós félelmei, nem akart egy hosszan elnyúló háború gondolatával foglalkozni. A komoly harc perspektívája sem tetszett sokaknak északon. Scott tábornok a legelején meggyőzte magát, és másokat is igyekezett megnyerni azon elgondolásnak, ha alávetik őket a blokád és a szárazföldi offenzíva jelentette fenyegetés ezerféle nehézséget okozó nyomásának, a Délen élő Unió-pártiak – akiknek a számát ő is erősen eltúlozta – meg fognak hódolni, és így az Unió fájdalmas vérontás nélkül helyreállítható. McClellan, a két kontinens háborúit megjárt veterán, rendelkezett kellő realitásérzéssel ahhoz, hogy belássa, Scott víziója a konfliktus nélküli megbékélésről nem megvalósítható. Ő elfogadta, hogy a fegyveres összeütközés a rebellió elfojtásának egyik szükséges eszköze. Éppen ezért a terv, amelyet Washingtonba vitt, nagy léptékű hadműveleteket irányzott elő. Rossz terv volt – ezt utólag általánosan el szokás ismerni –, túlságosan is sok mindenre terjedt ki, és nem volt eléggé könyörtelen. Mindazonáltal, ahogyan Sherlock Holmes mondta volna, akadtak érdekes pontjai. Ezek közül az első, hogy alkotója befoglalta a tengerészeti dimenziót. A második, hogy nagyon szélesen vetette ki a stratégiai hálóját, amiből kitűnik, hogy felismerte a földrajzi tényező jelentőségét az észak-amerikai kontinensen viselt háborúban, és ez nem csekély szellemi teljesítmény volt McClellantól. McClellan a csapatok tengeri szállítását alkalmazó offenzívát javasolt a dél-carolinai Charleston felé és be, Georgia állam területére. A tengeri inváziós hadműveletet a Közép-Nyugatról indított előrenyomulással kívánta kombinálni, amelyet az

Ohio-vidék és a Mississippi felső folyásának szilárd birtoklására alapozva, a Great Kanawha völgyében Virginiába betörve tervezett végrehajtani. A Great Kanawha azon kevés folyó egyike, amelyek keresztezik az Appalache-hegység láncolatát, Észak-Carolinában ered, és az Ohio folyóba ömlik. A partján áll Charleston, a mai Nyugat-Virginia fővárosa. Adottságait tekintve a Great Kanawha elsőrangú vízi út, de a tizenkilencedik században a vidék, amelyen végigfolyik, fejletlen volt még, alig néhány várossal és úttal, vasút nélkül. Nehéz megérteni, miért választotta McClellan a Great Kanawha folyót az offenzíva tengelyének. McClellan a Great Kanawha menti offenzívát ki akarta egészíteni egy másik, Kansasból és Nebraskából a Missouri és a Mississippi mentén indítandó támadással, amelynek célja a Dél belső területe, sőt végső soron Texas lett volna. Stratégiai szempontból a terv e részleteinek egyikében sem található hiba. Amit McClellan nem mondott el sem Scottnak, sem Lincolnnak, az az volt, hol fogja berendezni hadműveletei támaszpontját, vagy, ami még lényegesebb, hogyan fogja azt ellátni katonával, lőszerezéssel és mindenféle utánpótlással.

Lincoln és Scott, bár először látszólag jóváhagyták McClellan tervét, valójában nem tették azt a magukévá, és azokat az erőforrásokat sem bocsátották a tábornok rendelkezésére, amelyekkel elindíhatta volna a végrehajtását. Ezek után maradt továbbra is az Anakonda-terv, amelyet Scott még május elején terjesztett elő a Konföderáció sarokba szorítására a tengerpartok blokádja és a Mississippi uralása révén. Gazdasági szempontból az Anakonda-terv helyes elgondolásra épült, és a gyakorlatban megvalósíthatónak tűnt. Észak, mivel ellenőrzése alatt tartotta az Egyesült Államok Haditengerészetének legtöbb hajóját és tengerészét, valamint majdnem az összes amerikai hajóépítő telepet, olyan helyzetben volt, hogy meglehetősen gyorsan lezárhatta a Dél tengeri kijáratait. Mivel a folyami hajók jórészt északi tulajdonban voltak, az Unió kedvező helyzetben volt a nagy belvízi utak forgalma fölötti ellenőrzés megszerzésének szempontjából is. Amint megszerzi az ellenőrzést, a Dél nagy exportkapacitása, amelyre oly érthetően büszke volt, lényegtelennek válik. Négy-millió bála gyapot, hatalmas tartalékvagyon fogja elveszíteni minden értékét,

ha nem lesz mód kiszállítására a raktárakból. A háború elején Délen egyesek bebeszélték maguknak, hogy a Konföderációnak előnyére fog válni, ha a világpiacon zavar támad a gyapotellátásban. Az észak-angliai és franciaországi feldolgozó iparban a nyersanyaghiány miatt bekövetkező pangás, hitték ők, az Unió mérsékelt híveit arra fogja indítani, hogy az elszakadás elfogadását követeljék a szövetségi kormánytól, a Dél nagy hatalmú külföldi kereskedelmi partnereit pedig arra, hogy elismerjék a függetlenségét. Ezeket a hiedelmeket az élet megcáfolta. A gyapotutánpótlás elapadása valóban okozott termelés kiesést az európai gyárakban, de a gyárak munkássága olyan erőteljesen támogatta a rabszolgaság elleni harc ügyét, hogy a szorult gazdasági helyzet nem fordult át politikai tiltakozásba. A gyárosok és általánosságban a vagyonos osztályok inkább a Déllel éreztek együtt, és még mindig elegendő sértettség maradt bennük a tizenhárom gyarmat lázadása miatt ahhoz, hogy a régi vágásúak örömmel lássák, bajba kerültek a köztársaság hívei. Mindennek ellenére a rabszolgatartás ellenzésének ügye, amelyet Nagy-Britannia valójában már a tizenkilencedik század első felében a magáévá tett, továbbá a nemzeti büszkeség, amely a Királyi Haditengerészetnek a rabszolga-kereskedelem felszámolásában elért sikerét övezte, valamint a külpolitika kíváncsiságának megismerésében az egyszerű józan észre való támaszkodás bizonyult a döntő tényezőnek. A brit külügyminisztérium, bár állandóan nyomás alatt tartották a Dél megbízottai, következetesen kitartott, és nem volt hajlandó elismerni a Konföderáció függetlenségét.

Diplomáciai szempontból tehát az Anakonda-terv, amint hozzáláttak a megvalósításához, már el is végezte a feladatát. A mississippi hadjárat, amelyre a terv részeként került sor, Cairo, Memphis és a folyó torkolatában New Orleans egymást követő elfoglalásával kettévágta a Délt, és elszigetelte a nyugati felét a Dixie központi területétől. Elgondolása célját magyarázva, Scott azt írta Lincolnnak május 3-án, hogy a szándéka

megtisztítani és nyitva tartani ezt a nagyszerű utánpótlási vonalat... hogy ennek révén körülzárjuk a lázadó államokat, és kevesebb vérontással kényszerítsük őket megadásra, mint bármely más terv révén.²³

Ez a megjegyzés roppant jellemző Scott tábornokra. Olyan emberként, aki megnyert már egy háborút, ő nem szorult rá, hogy keresgélje a módját, hogyan bizonyíthatná katonai erőnyeit. Az ő nézete szerint McClellan terve azért volt tökéletlen, mert nagy offenzívák indítását követelte a Dél területére, aminek a megvalósíthatóságát Scott jogosan vonta kétségbe, de amiről azt is helyesen látta előre, hogy sokakat meg fog ölni, akiket ő inkább életben szeretett volna látni. Sajnos Scott terve, minden erőnye ellenére, szintén tökéletlen volt. Olyan volt, mintha Adam Smith a közgazdaság-tudomány helyett felcsapott volna stratégiának. A tábornok által kívánt végkifejletet egy láthatatlan kéznek kellett elérnie, a háború rideg eszköztára bármelyik elemének közbeavatkozása nélkül. Scott Anakonda-tervének figyelemre méltó vonása, hogy a csata semmilyen formában sem említődik meg benne. A kulcsfontosságú pontokat a terv feltételezése szerint úgy kellett volna elfoglalni, a vízi utakat úgy kellett volna uralni, hogy közben nem váltják ki az ellenség semmiféle reagálását sem. A Dél területét a konföderációsok ellenkezése nélkül kellett kettévágni. Scott dicséretes vágyát a polgártársak közötti vérontás elkerülésére, úgy tűnik, az ellenségnek is kötelessége volt a magáénak éreznie. A helyzet azonban bizonyosan nem így állt. A Délt majd szétvetette a lelkesedés a harcért, részben, hogy megnyerjék a háborút és túljussanak rajta, részben, mert a déliek égtek a vágytól, hogy alaposan eldöngessék az ostoba, elkorcsosult jenkiket. Mindazonáltal az Anakonda-terv nagy érdeme, hogy alternatívát kínált Lincolnnak McClellan virginiai hadműveleteket előírányzó terveivel szemben, és ráébresztette az elnököt a Mississippi stratégiai jelentőségére.

A Nyugat és a Középnnyugat nyugtalanította Lincolnt. Konföderációs támadó hadműveletek színtereként nem jelentettek komoly veszélyt Észak hátsországra, de annak kockázata, hogy megosztott lakosságuk esetleg átáll a déli táborba, és az ebből következő presztízsveszteség, valamint az északi harci kedv várható csökkenése bizonyosan izgatta az elnököt. Ráadásul úgy vélte, helyesen, hogy a Kentucky–Missouri–Tennessee tömb olyan bázist kínál, ahonnan sikeres invázió indítható Virginia és szomszédjai ellen. Az első, a nyugati hadszíntérre küldött parancsnokot, John Frémont-t, az 1856-

os republikánus elnökjelöltet, hamarosan le kellett cserélni. Habár Egyesült Államok-szerte „az Úttörőként” ismerték a háború előtt a nyugati területek földrajzi felfedezésében szerzett érdemeiért, és bár hivatásos tiszt is volt, sem a hadviseléshez szükséges tehetséggel, sem harci tapasztalattal nem rendelkezett. Ugyanakkor a rabszolga-felszabadítás lelkes híve volt, ezért a Nyugati Kerület parancsnokaként egyik első intézkedése az volt, hogy 1861 augusztusában minden, a lázadók tulajdonában lévő rabszolgát felszabadított Missouriban. Az azonnali emancipáció azonban nem alkotta részét az Unió politikai programjának, ugyanis sokak, köztük Lincoln is, úgy vélték, hogy elidegenítheti az Unió híveit a határállamokban. Frémont leváltása után McClellan – akit időközben kineveztek a szárazföldi haderőnem főparancsnokává Scott helyett, aki a betegség és McClellan őt semmibe vevő magatartásának megáláztatása miatt lemondott – kettéosztotta a Nyugati Kerületet. Don Carlos Buellt nevezte ki parancsnokká Kelet-Kentuckyban és Tennesseeben, Henry Hallecket pedig a fennmaradó területen. Buell a háború előtti hadseregben hatékony vezetői módszereivel szerzett hírnevet, Halleck pedig korábban McClellan fő vetélytársa volt a Potomac Hadsereg parancsnokságáért folyó versenyben. Egyikük sem fog kiemelkedő gyakorlati hadvezéri tehetségről tanúbizonyságot tenni sem a küszöbönálló nyugati hadjáratban, sem később.

Mindkettőjük szerencsétlenségére ekkor, 1861 decemberében kezdte Lincoln és McClellan cselekvésre noszogatni őket. Maga McClellan is nyomás alatt volt, hogy kezdje meg a rég halogatott behatolást Virginiába a régi manassasi csatamezőn át, míg Lincoln, aki maga is azok közé tartozott, akik McClellantól cselekvést vártak, nagyon szerette volna, ha Buell és Halleck úgy hangolja össze hadmozdulatait, hogy törekszik Kelet-Tennessee és Konföderáció-ellenes érzelmű lakossága felszabadítására. Lincoln azt remélte, hogy Knoxville-t és Nashville-t is el tudják foglalni. Elcsüggedt, amikor Buell és Halleck egyaránt bevallotta, nem rendelkezik kellő erővel sem a hadműveletek egyenkénti, sem összehangolt végrehajtásához. A nyugati tábornokok tehetetlensége nem csak Lincolnnak szegte kedvét. McClellan Buelltől várta egy olyan hadmozdulat megtételét, amely megkönnyíthette volna saját előre-

nyomulását Virginiában, vagyis azt az offenzívát, amelyet már hónapok óta ígért Lincolnnak. McClellan virginiai hadjáratát olyan sokáig mérlegelték, és ennek következtében olyan sokszor halasztották el, hogy végül felütötte fejét a kétség mind a kabinetben, mind a lapokban (mert a titok, amelyet sohasem rejtettek el igazán alaposan, persze kiszivárgott), vajon egyáltalán komolyak-e McClellan szándékai. Időközben magának McClellannek az elméjében is nőtt a bizonytalanság offenzívája sikerével kapcsolatban. Ekkor nyilvánult meg először az a tulajdonsága, amely őt a hadvezéri feladatra alkalmatlanná tevő fogyatékoságának fog bizonyulni: az a hajlama, hogy félelmeire hallgasson. Igen valószínű, hogy amennyiben McClellan augusztusban vagy szeptemberben, sőt akár még októberben is, mozgósította volna az erőforrásait, félresöpörhette volna a dél, Richmond felé vezető utat védő konföderációs csapatokat, és tisztes térnyerést érhetett volna el. Novemberre azonban olyan létszámot kezdett tulajdonítani a Manassasnál álló ellenségnek, amilyennel az egyáltalán nem rendelkezett. Felderítő szolgálatát alkalmatlan személy, a Pinkerton Detektív Ügynökség vezetője irányította, és McClellan a felderítés fogyatékoságait saját képzelete hibáival súlyosbította. Hamarosan 100 000 főnyinél nagyobbba becsülte a szemben álló konföderációs hadsereget, és ahogy erre az eredményre jutott, erősítésért kezdett rimánkodni, miközben elvetette azt a lehetőséget, hogy ekkora túlerővel szemben támadást indítson.

Mivel McClellan sohasem indított manassasi hadműveletet, valószínűnek látszik, hogy soha nem is akart. Ám nem csupán arról van szó, hogy a virginiai offenzíva egyszerűen meghíúsult. Egy másikat, nagyon sokkal ambiciózusabbat kezdtek tervezni helyette, amely furcsán közvetett módon született meg. November vége felé, amikor kettesben maradt a Potomac Hadsereg műszaki csapatainak főnökével, John Barnard tábornokkal, McClellan megemlítette, hogy van egy ötlete Richmond elfoglalására. Washington térségében hajókra rakná a Potomac Hadsereget, majd leszállítaná a Chesapeake-öböl vízi útján a Rappahanock folyó torkolatához, onnan pedig a szárazföldön vonulna vele Richmondhoz, amelyet számítása szerint el tudna foglalni, mielőtt a Manassas térségében álló konföderációsok elérhetnék fővárosukat. Jelleg-

zetes McClellan-féle elgondolás volt: nagy eredmény elérésére nagy kockázat vállalása nélkül, amelyet például az Unió biztos bázisától távol vívott nagy csata jelentett volna. Az elgondolás fejlődött, és végül hivatalosan el is fogadták, különös következményekkel. Ami azonban a legkülönösebb az „Urbanatervben”, ahogy kezdetben nevezték a település után, ahol McClellan partra szándékozott tenni a seregét, az volt, ahogyan először is rátalált az ötletre. Se Scott, se Lincoln, azaz Unió egyetlen más vezetője sem ajánlott korábban semmiféle partraszállásos részhadműveletet a Dél legyőzését célzó offenzívák terveiben. Az amerikai hadviselési módban nem volt hagyománya a kételtű, azaz kombinált tengeri-szárazföldi hadviselésnek. A függetlenségi háborúban a brit tengeri hatalmat keveset használták a királyi seregek felvonultatására a lázadók ellen. Az Egyesült Államok alig alkalmazta haditengerészetét 1846-ban, a Mexikó elleni hadjáratban, amelyben kizárólag a szárazföldön folytak harcok. Akkor pedig ugyan honnan vette McClellan a Konföderáció fővárosát a tenger felől, nagy léptékű partraszállással elfoglalni akaró támadási tervét? Óvatoskodó és a hagyományos megoldásokhoz a végtelékig ragaszkodó katonai szemléletmódja ismeretében egészen valószínűtlen, hogy éppen ő állt elő efféle kaland elgondolásával.

A válasz alighanem európai tapasztalataiban keresendő. Amikor McClellan semleges megfigyelőként a helyszínen tanulmányozta Nagy-Britannia és Franciaország Oroszország elleni háborúját, amelyet azért vívtak, hogy az oroszok ne tudják felszámolni a Török Birodalmat, felismerte, hogy az angol–francia háborús erőfeszítés útjában álló fő akadály a cár birodalmának hozzáférhetetlensége. Oroszországba be lehetett ugyan törni Kelet-Európán át, de Franciaországnak és Nagy-Britanniának ott se támaszpontjai, se szövetségesei nem voltak. Ez arra kényszerítette őket, hogy más utakat keressenek, ami azt jelentette, Oroszország tengerpartjain kellett valahol megtalálniuk a behatolásra alkalmas pontokat. Itt ismerhető fel az a hasonlatosság a Konföderációval, amelyre valószínűleg McClellan ráérezett. Oroszország óriási kiterjedése nagyjából megfelel a Délének, és ami azt illeti, ezt az összehasonlítást máig szokás megtenni. Ám éppen úgy, ahogyan a Délt oltalmazza széles

vizesárokként az óceán, valamint hátulról védik a kiterjed hegyláncok, és ezt a természet adta védvonalat víztelen területek és hatalmas hajózható folyók egészítik ki, Oroszországot is majdnem teljesen elvágták a külvilágtól a befagyó tengerek. Éghajlati szempontból Oroszország kontinentális, azaz tenger nélküli jellegű. Az angol–francia stratégiák, amikor azt mérlegelték, hogyan juthatnak ellenségük közelébe, végül is mindössze három pontot találtak, ahol megtámadhatták Oroszországot. Az egyik a már önmagában is nehezen megközelíthető Balti-tenger térségében kínálkozott. A második Oroszország csendes-óceáni partvidékén, Japántól északra, ahol az oroszok haditengerészeti támaszpontokkal rendelkeztek a Kamcsatka félszigeten. Mind a balti, mind a csendes-óceáni potenciális hadszíntéren az jelentette a nehézséget, hogy a tengertől távolabb elterülő hátsó ország alkalmatlan volt hagyományos szárazföldi hadműveletekre, a csendes-óceáni régió esetében pedig nagyon messze feküdt bármitől, amit az orosz állam értékes tulajdonának tekinthetett. Ezek miatt a megfontolások miatt választották végül a szövetséges hatalmak az utolsó fennmaradó behatolási pontot, a Krím félszigetet a Fekete-tengeren. Céltérületként ennek is megvoltak a hátrányai, ugyanis a Krím félszigetet csak gyenge közlekedési kapcsolat fűzte a kontinentális Oroszországhoz, és mindössze egyetlen, stratégiai szempontból értékes településsel rendelkezett, Szevasztopol kikötővárosával. Ennek ellenére legalább meg lehetett támadni, és így, más lehetőség nem lévén, a szövetségesek a Krímet választották seregeik partra tételére. Miután előbb támaszpontot rendeztek be a Fekete-tenger nyugati partján, összpontosították flottáikat és expedíciós seregtesteiket, majd elkezdték az inváziót. A vállalkozás végeredményének – a sikeres partaszállítás után ugyanis a britek és a franciák belebonyolódtak Szevasztopol ostromába –, ha valóban a krími háború szolgáltatta az ötletet McClellannek, és ha a tábornok mélyebben belegondolt volna a következményekbe, akkor el kellett volna vennie a kedvét az Urbana-terv kezdeményezésétől.

Ugyanakkor annak ismeretében, amit McClellannek a krími expedíció alatt szerzett harctéri tapasztalatairól tudunk, kézenfekvőnek látszik, milyen előnyöket láthatott abban, hogy kételtű hadműveletben keresett megoldást

a problémájára. McClellan úgy érezte, elzárták előtte a Richmondba vezető szárazföldi utat. Talán éppen a saját túlzó becslése az ellenség létszámáról volt az, ami útját állta, talán a vereségnek a Manassas környékén mindenhol terjengő aurája keltette benne ezt az érzést. Ezzel szemben a Chesapeake-öböl, amely a Potomac Hadsereg előretörésének fő útvonalául fog szolgálni, olyan jókora vízfelület, amely bőségesen kínálja a lehetőségeket az élénk képzelőtehetséggel megáldott hadvezérnek. Egy unalmas partvonalon, mert Amerika atlanti partja bizony az, hiszen mélyen fekvő, általában nem tagolják beszögellések, és sok helyen húzódnak előterében zátonyok, alacsony szigetek és mocsarak, a Chesapeake a melléköblök, félszigetek és folyótorkolatok elbűvölő együttese. Közelsége az Appalache-hegységhez, amely felfogja az Atlanti-óceánról érkező csapadékot, azt jelenti, hogy nagyon nagy számú folyó és kisebb folyóvíz halad át Észak-Virginia és Maryland síkságain, hogy torkolatok tucatjaiban ömöljön a Chesapeake-öbölbe. E vizek legtöbbje párhuzamosan folyik, ami katonai szempontból kifejezetten dühítő, ugyanis Washingtontól délre, a Richmondba vezető szárazföldi utat nagyjából harminc kilométerenként vízi akadály keresztezi, olyan, mint maga a Shenandoah-völgy felső végén fekvő Harper's Ferrytől induló Potomac, de ott van még a Rappahannock, a Mattapony, a Chickahominy, az Appomattox, a James és a York. Ezeket szinte egytől egyig kisebb patakok táplálják, és amikor egy menetelő hadsereg útjába kerülnek, félelmetes akadálnak bizonyulhatnak. Összességükben a beleömlő folyóvizek az egész északi félteke egyik legkönnyebben védhető, és ezért a támadó tevékenység szempontjából legtöbb nehézséget okozó régiójává teszik a Chesapeake-öblöt. Nem csoda, hogy a tapasztalatlan és képességeit messze meghaladó posztra előléptetett, Washingtonban főparancsnokként elszigetelt helyzetbe került McClellan, akinek egy olyan elnök kívánságait kellett lesnie, akit nem értett, és akinek nem voltak barátai és saját hívei, rávetette magát arra a lehetőségre, amelyet saját meglátása kínált – ha szabad arra következtetnünk, hogy ez jutott eszébe. A felismerés lényege annyi, hogy a Konföderáció valószínűleg összeroppantható, ha figyelmen kívül hagyják a nyilvánvaló szárazföldi útvonalat, és helyette a

kételtű hadviselés eszközeivel megpróbálják a Dél hátsó bejáratának küszöbén megvetni a lábukat.

Bárhonnan is eredt az Urbana-terv, még annál is gyorsabban nyerte el a döntéshozók jóváhagyását, mint ahogy McClellan várta. Az októberi és novemberi hosszú tétlen időszaka alatt, amíg Lincolnnal viaskodott a Richmondba Manassas térségén át indítandó offenzíva színhelyének megváltoztatásáért, még azzal is nehezült a helyzete, hogy megbetegedett hastífuszban. Lincoln felbőszült. 1862. január 10-én, több héttel az után, hogy a tervezett richmondi offenzívának meg kellett volna indulnia, jelentést kapott a nyugati hadszíntéren parancsnokló Halleck tábornoktól, aki ismét azt hangsúlyozta, képtelen megvalósítani az elnök akaratát Kentuckyban. Lincoln, úgy látszik, ekkor igazán kétségbeesett, ami érthető, de rá cseppet sem jellemző lelkiállapot volt. Ellátogatott Montgomery Meigshez, a főszállásmesterhez, a háborús évek Washingtonjának egyik erős emberéhez. Lincolnból dőlt a panasz a gondjairól. Halleck és Buell nem viszi győzelemre a háborút nyugaton. Washingtonban pénzügyi nehézségek támadtak. A választópolgárok győzelmeiket követelnek. Az Unió első katonája betegágyba kényszerült. Meigs egyetértett, valamit tényleg tenni kell, ugyanis ha a Konföderáció a jelen pillanatban indít támadást manassasi hadállásaiból, magát Washingtont is fenyegetheti. Meigs haditanácsot javasolt, ami veszély idején mindig kétes értékű mentsevár. Lincoln mindazonáltal magához rendelte a legmagasabb rangú és éppen elérhető katonákat – köztük McDowellt, a manassasi vesztest is –, valamint politikusokat, és a tanácsukat kérte. A haditanács első összeülésekor a tábornokok ilyen, meg olyan tanácsot is adtak Lincolnnak, bár William B. Franklin a csapatok vízi szállításával indítandó offenzívát ajánlott Richmond ellen: ő tudta, mi jár McClellan fejében. McDowell ismét a manassasi irányt javasolta nyomatékosan. A tanácskozás híre elkerülhetetlenül eljutott McClellan betegágyához is, és ő érthetően felháborodott. Okkal érezte úgy, hogy politikai előjárója az ő háta mögött intézkedik. Hirtelen meggyógyult, és január 13-án este megjelent a Fehér Házban. A tanácskozás rosszkedvűre és kedvetlenre sikerült, döntés pedig nem született, bár Lincoln végül kijelentette, ő a maga

részéről megnyugodott, mert most már tudja, hogy McClellan a közeljövőben a tettek mezejére lép.

Az ígért hadműveletet nyugaton, nem pedig Virginiában tervezték végrehajtani, de Lincoln annyira sóvárgott bármifajta aktív fellépés után, és egyelőre még annyira elkötelezetten ragaszkodott az ő „Ifjú Napóleonjához”, ahogyan az állítólagos külső hasonlóságra hivatkozva az újságok emlegették McClellant, hogy nem akadékoskodott. És hamarosan meg is kapta a cselekvést, bár furcsán közvetett úton. Halleck, az örök köntörfalazó, nagy hirtelen előrenyomulásra indította alárendeltjét, Ulysses S. Grantet Tennesseeben, felfelé a Cumberland folyó mentén a folyót elzáró konföderációs sáncegyüttes, a Henry-erőd ellen. Tennesseeben ebben a részében legalább olyan bonyolult a folyóvizek rendszere, mint a Chesapeake-öböltől nyugatra, egy különbséggel: a folyók, amelyek az Ohio mellékfolyói, és amelyeket az Appalache-hegység, különösen pedig a Cumberland-hegység nyugati lejtőin lefutó vizek táplálnak, sokkal szélesebbek, mint virginiai megfelelőik, és sokkal nagyobb a vízhozamuk. A domborzat ráadásul ugyanazt a különös hatást idézi elő, amennyiben az egymástól jelentős távolságra eredő folyóvizeket olyan csatornába tereli, amelyek egymáshoz szoros közelségben és párhuzamosan futnak. Ez a helyzet a Tennessee és a Cumberland folyó esetében is. A Cumberland a virginiai határon ered, a Tennessee Tennesseeben, Knoxville-tól nyugatra, ám közvetlenül az előtt, hogy beleömlenének az Ohioba, egy rövid szakaszon majdnem teljesen párhuzamosan folynak. Mivel az Ohio-t az Unió ellenőrizte azokon a pontokon, ahol a Cumberland és a Tennessee beleömlik, és ezért előnyös pozíciót foglalt el ahhoz, hogy a két mellékfolyót behatolási útvonalnak használja Kentucky és Tennessee fontos határ menti vidékeire, ahonnan könnyen járható útvonalak nyíltak Missouriba és Alabamába is, a Konföderáció megtette azt az ésszerű óvintézkedést, hogy összefolyási pontjánál megerősítette a Tennessee–Cumberland folyórendszert. A Henry és a Donelson névre keresztelt sáncerődök támogatták egymást, és lezárták a mozgást felfelé a folyón, Tennessee belseje felé. A két erődbe ráadásul erős helyőrséget is telepítettek, 21 000 katonát Gideon Pillow és Simon Bolivar Buckner parancsnoksága alatt.

Ulysses S. Grant feltűnése

Pillow és Buckner Unió-párti ellenfele, Ulysses S. Grant mindkét férfit ismerte korábbról. Ugyanannyi katona fölött parancsnokolt, mint ők, támaszpontja pedig Cairo volt, a Mississippi partján, közvetlenül az alatt a hely alatt, ahol az Ohio beleömlik. Grant támogató ágyúaszád-flottillával is rendelkezett Andrew Foote parancsnoksága alatt, aki az Egyesült Államok Haditengerészete édesvízi hajóhadának egyik letehetségesebb tisztjeként fog kiemelkedni bajtársai közül. Grant, akinek az üstökösszerűen felívelő pályafutása a Henry–Donelson hadjáratral kezdődött, idővel a polgárháború kiemelkedően letehetségesebb hadvezérévé fog válni, és tetteivel fogja bizonyítani, hogy rendelkezik mindazokkal az értékekkel, amelyeket Lincoln McCellanben remélt megtalálni, de csalatkoznia kellett. A Grant család a régi gyarmatos famíliák közé tartozott. Amikor U. S. Grant megszületett, az ohioi Point Pleasantben éltek. A legtöbb korai betelepülőhöz hasonlóan, becsületes munkával jutottak előre, amit fizetett közszolgálatral egészítettek ki. Ulysses apja bőrkikészítő vállalkozást indított és vezetett, így a fiú szerény jómódban nevelkedett, és viszonylag jó iskolákba járt. 1839-ben azonban – meglepetést és utálatot váltva ki belőle – jelölték egy megüresedett West Point-i kadéti helyre, és azon kapta magát, hogy felvették. Sértődötten indult útnak otthonról, és sohasem változtatott a hozzáállásán: nem akart katona lenni, nem szerette a hadsereget, és gyűlölte a háborút. Csodálatos önéletrajzában mind a polgárháborút, mind az 1846-os mexikói háborút az „istentelen” jelzővel minősíti. Ha a West Point-i rendszer már akkor is teljes erejével működött volna, Grant nem jutott volna el a végzésig. Fegyelmezetlen volt, és nem vette komolyan a tanulmányi munkát, ami furcsa, mert ha akaratos és önfejű is, de komoly ifjú ember volt egy olyan korban, amikor az Egyesült Államok Katonai Akadémiája azon kevés helyek egyike volt a nyugati világban, ahol egyetemi szintű képzést adtak matematikából, természet- és műszaki tudományokból. Grant szeretett azzal dicsekedni, hogy sohasem revideálta álláspontját, ez pedig olyan gyarláság, amely könnyen vezethetett volna bukáshoz és éviszmétlés-

hez, majd végül kicsapáshoz. Grant azonban kivételesen okos volt. Egyáltalán nem okozott neki nehézséget a tiszti iskola matematikaanyaga, az egész tananyag legfontosabbnak tekintett része, olyannyira nem, hogy végzéskor az egyik oktatói állásért folyamodott, és meg is kapta. Addigra azonban már rátette kezét a hadsereg, és úton volt a mexikói háború hadszíntere felé. Annak ellenére, hogy helytelenítette a konfliktust, Grant jól teljesített a háborúban, kitüntetéset kapott kiemelkedő szolgálataiért, és emberi számítás szerint sikeres, bár a ranglétrán lassan emelkedő tiszti pályának kellett volna várnia rá. A sors nem ezt tartogatta neki. Ellene dolgozott a vérmérséklete. Egy kaliforniai helyőrségbe helyezték békebeli szolgálatra, ahol tennivaló alig akadt, és ahova nem kísérhette el imádott felesége, Julia Dent, és ezért Grant inni kezdett, és kötekedővé vált. Miután összezördült egysége parancsnokával, kérte idő előtti nyugállományba helyezését, és szerencsét próbált a polgári életben – csak hogy a lefelé vezető lejtő folytatásán találta magát. Megpróbálkozott a kiskereskedelemmel, próbált gazdálkodni egy olyan helyen, amely a csüggesztő Hardscrabble* nevet viselte, és 1861-re odáig sülyedt, hogy apja tímárüzemében dolgozott tisztviselőként. Abban a pillanatban, amikor már szinte semmi sem választotta el attól, hogy végleg elnyelje az ismeretlenség homálya, a sorsát megváltoztatta a polgárháború kitörése. Hirtelen bárki, aki katonai képzettséggel rendelkezett, találhatott állást, jövedelmet és némi szerencsével társadalmi megbecsülést is, valamint lehetőséget önbecsülése visszاسzerzésére. A konfliktus kitörése az illinois-i Galenában érte Grantet, és egy sor véletlennek köszönhetően egyszer csak az állam kormányzatának alkalmazásában találta magát, azzal a feladattal, hogy segítse Illionis első önkéntes ezredeinek megszervezésében. Nem sokkal később már az egyik, a 21. Illinois-i Gyalogezred fölött parancsnokolt. Röviddel a parancsnokság átvétele után, Grant utasítást kapott, kutassa fel, és kényszerítse harcra a lázadók egyik ezredét a missouri Florida környékén. Nekivágott a menetelésnek a kietlen vidéken, és egyre izgatottabban masírozott, amíg rá nem talált a

* Kb. „Keserves Mászás Négykézláb” (a ford. megj.).

konföderációs ezredes, Harris elhagyott táborára, és fel nem ismerte, hogy Harris „ugyanannyira fél tőlem, mint én őtőle”.

Ezt a szerfelett értékes leckét egész katonai pályafutása alatt meg fogja őrizni az emlékezetében. Ennek következtében a merészség hadvezéri stílusának egyik megkülönböztető jele lesz, időnként túlságosan is. Ahogy James McPherson megjegyezte:

Grantet az eltökéltsége néha rávitte, hogy csak azt lássa, ami a saját elméjében járt, és azt ne, ami az ellenség szándéka lehet, ez pedig szerencsétlen következményekkel járt. Ennek dacára a merészség sohasem sodorta katasztrófába.²⁴

Röviddel a Harris-eset után, a merészség arra indította, hogy megtámadja a Belmontnál, Columbusszal szemben, a Mississippi partján álló nagyobb létszámú ellenséges különítményt. Alakulatát körülrzárták, mire Grant gondtalan derűvel kijelentette, ha befelé tudtak utat vágni maguknak, kifelé is sikerülni fog. Rendelkezett egy másik megrögzött szokással is, amely hatalmas önbizalma egyik megnyilvánulási formája volt: konokul elutasította, hogy visszamenjen ugyanazon az úton. „Nem fogok egy lépést sem tenni visszafelé”, hangzik egyik legismertebb mondása, amelyet általában a visszavonulás elutasításaként szokás értelmezni. Grant valóban utálta a visszavonulást mint a hadviselés egyik szakmai megoldását, ám a fenti szavakon szó szerint azt értette, amit jelentenek. Amikor a terepen átvágva igyekezett eljutni valahova, mindig szívesebben folytatta útját előre abban a reményben, hogy végül úti céljánál fog kilyukadni, minthogy visszaforduljon oda, ahonnan indult, és újra nekivágjon az útnak. Kifinomult érzéke volt a terephez. Gyűjtötte a térképeket és az útikalauzokat (ez Wellingtonnak is szenvedélye volt), és a mexikói háború kitörésekor kiderült, jobb kartográfiai könyvtárral rendelkezik, mint maga a hadsereg. Grant jó hasznát fogja látni a terepérzékének abban a háborúban, amelyet nagyon gyakran vívott feltérképezetlen, burjánzó növényzettel borított vagy lakatlan vidéken, mint 1862-ben Shiloh sűrű erdeiben vagy 1864-ben a Vadonban, amelyet az egyszer már kiirtott őserdő helyén nőtt másodlagos erdő borított.

1862 januárjában, a Tennessee folyó mentén topográfiai szempontból nem volt hátrányos helyzetben. Arrafelé a terep nyílt és fákkal csak gyéren borított volt. A sáncerődök körvonalait bárki szabad szemmel is jól láthatta. A probléma katonai jellegű volt: hogyan lehet bevenni a sáncokat, amelyeket erős tüzérség és jelentős létszámú védősereg véd? A konföderációsok mindenestre elügyetlenkedtek a lehetőségeiket. A Henry-erőd tüzerei – Grant ezt az erődöt választotta első támadási célpontjának – nem tudtak kellő tüzerőt szembeállítani az Unió ágyúaszádjainak lövegeivel. Amikor február 6-án felbukkant Grant gyalogsága, amelyet a folyami gőzhajók az erőd mögött tettek partra, a konföderációs parancsnok átküldte a helyőrség zömét a Donelson-erődbe, majd kapitulált. Az ágyúaszádok folytatták útjukat felfelé a folyón, leromboltak egy kulcsfontosságú vasúti hidat, és fontos városokat foglaltak el a folyó mentén. Február közepére Grant és Foote együttesen dél felé egészen az alabamai Florence közelében található Muscle Shoalsig megszerezte az ellenőrzést a Tennessee fölött, és ezzel megnyitotta a közvetlen folyami utat észak-ohiói hatalmi bázisától a Dél központi területei felé.

Grantnek ott maradt a még legyőzetlen és immár erősítést is kapott Donelson-erőd, mintegy 18 kilométerre a Henry-erődtől, a folyó árterének másik oldalán. Muszáj volt elfoglalni, mert ellenőrzése alatt tartotta a tennesseei Nashville, az állam fővárosa és a Dél kevés gyáripari központjai egyikének megközelítési útjait. Grant szándéka meghirdetésével, hogy elfoglalja a Donelson-erődöt, szorult helyzetbe hozta a konföderációsokat. A hadszíntér rangidős déli parancsnoka Albert Sidney Johnston (akit mindig így szokás említeni, hogy megkülönböztessék Joseph E. Johnston tábornoktól), a Konföderáció nyugati hadszíntéren harcoló erőinek főparancsnoka volt. Neki az okozta a legfőbb nehézséget, hogy serege megosztottan állt a Donelson-erődben és a Nashville-hez közeli Bowling Greennél. Az Unió erői szintén megosztottak voltak: Grant 21 000 katonával állt a Donelson-erőd előtt, Buell pedig 50 000-rel Louisville körül. A seregrészeknek ez a diszlokációja több választható megoldást kínált az Unió, mint a Konföderáció tábornokainak: a lehetőségek közé tartozott Grant és Buell találkozó irányú támadása Bowling

Green felé vagy a csapatok vízi szállításával kombinált támadás Columbus és Nashville ellen. Johnston ezzel éles ellentétben nem hangolhatta össze két seregrészének hadmozdulatait a Henry-erőd elvesztése miatt, és mert az északiak elvágták a Louisville–Memphis vasútvonalat. Amikor a parancsnoksága alá rendelt déli tábornoktársaival február 7-én Bowling Green mellett áttekintette a helyzetet, egy új jövevény, Pierre Beauregard, a manassasi győző, elbizakodottan azzal állt elő, hogy egymás után támadják meg Grantet és Buellt, mert úgy vélte, mindkettő legyőzésére futja az erejükből. Johnston nem osztotta a derűlátását. Sajnos, amíg azon töprengett, mit tegyen, bajba keveredett. Úgy határozott, hogy csapatai zömét Nashville-hez vezeti, de eleget hagy a Donelson-erődben ahhoz, hogy alaposan megnehezítsék Grant dolgát. Február 14-én azonban Grant komoly erősítést kapott, csapatokat és ágyúaszádokat is. A helyőrség megfélemlítésére támadást indított a folyami hadihajókkal, és közben friss egységeit az erőd biztonságos körülfárására küldte. A tüzérségi párbajban az ágyúaszádok húzták a rövidebbet, az egész éjjel szakadó hó pedig vacogó tehetetlenségre kárhoztatott jó néhány északi katonát. Február 15-én a konföderációsok elkezdték a kitörést Nashville felé – annak a John Floydnek a parancsnokságával, akit északon bíróság elé akartak állítani, mert hadügyminiszterként szolgált az Unió előző elnökének kormányában, és ezért az Alkotmányra tett hivatali hűségesküjének megsértésével vádolták. A támadás egy mérfölddel visszavetette az Unió csapatait, és már úgy látszott, össze is omlanak a hatására, amikor Grant, aki addig máshol tartózkodott, vágatató lovon hirtelen megjelent, és elkezdett rendet teremteni.

Ami azonban a helyzetet megmentette, az nem Grant beavatkozása, hanem a déli erődparancsnok, Pillow tábornok akaraterejének váratlan összeomlása volt. Elcsüggesztette a véres veszteség, amelyet katonái a kora reggeli küzdelemben a szeme láttára szenvedtek el, és úgy döntött, hogy a megmaradtak – akik igazából már megnyerték a csatát – élete nem tehető a siker reményében kockára a nyílt terepen végrehajtandó visszavonulással Nashville-ig, és ezért visszaparancsolta őket a lövészárkaikba. Ez volt az a pont, ahol Grant megalkotta helyzetértékelését. Mivel felismerte, hogy az ellenség

feladja az éppen elfoglalt területet, felhívta törzse tisztjeinek figyelmét, hogy most aligha fog ellenállni, ha ellencsapást mérnek rá, amit az ágyúnaszádok egy részének tűzfedezete mellett a hamarjában rendezett dandárjai meg is tettek, méghozzá sikerrel.

A beálló éjszakán Floyd, Pillow és még egy hadosztályparancsnok, a jóvágású Simon Bolivar Buckner, megvitatták szorongatott helyzetüket. Floyd és Pillow jó okkal félt a fogságba eséstől. Mindketten elmenekültek napkelte előtt, Pillow 1500 katonával. Buckner visszamaradt letárgyalni a fegyverletétel feltételeit, de engedélyt adott egyik alárendeltjének, Nathan Bedford Forrestnek, hogy lovasdandárjával legjobb tudása szerint verekedje ki magát a gyűrűből. Forrest talált egy őrizetlenül hagyott, de átgázolható patakot, és átvezette rajta az embereit. Ha Grant tudta volna, micsoda kincset tartott a markában, minden bizonnyal átkozta volna magát, ugyanis Forrest, ez a semmiből felbukkant, autodidakta, a ranglétrán csak a saját érdemeinek köszönhetően emelkedő tiszt, mindkét fél seregét figyelembe véve, a háború legkiemelkedőbb lovasvezérévé fogja felküzdeni magát. Meglehet, hogy önféjű, akaratos jelleme, valamint a katonai mesterség bevett szabályainak és rutineljárásainak teljes figyelmen kívül hagyása együtt alkotta azt a sajátos elegyet, amely oly sikeressé tette.

Buckner, aki együtt tanult Granttel a West Pointon, és együtt is szolgált vele a hadseregben, ekkor megnyitotta a tárgyalásokat a megadás feltételeiről – legalábbis ő azt hitte, hogy azokról –, és előkészítő lépésnek javasolta egy helyi fegyverszünet kölcsönös elfogadását. Ez így tökéletesen illett a helyzethez, a „rendes” hadviselés konvenciói szerint. Grant azonban nem „rendes” háborúnak tekintette azt, amit vívott, hanem törvénytelen lázadásnak, tehát ellenségeit szerinte nem illették meg a jogszerű hadviselésben a hadviselőknek járó jogok. Buckner udvarias kérésére ezért a hadtörténet egyik leghatározottabb, ellentmondást nem tűrő elutasításával válaszolt. Ezt írta:

Uram! Mára datált, fegyvernyugvást és a kapituláció feltételeinek megállapítására hivatott megbízottak kijelölését javasoló levelét most vettem. Más feltételek nem elfogadhatóak, csakis

a feltétel nélküli és azonnali fegyverletétel. Javaslom az azonnali bevonulást az Önök sáncaiba. Maradok Uram, nagy tisztelettel, az Ön alázatos szolgálja, U. S. Grant dandártábornok.²⁵

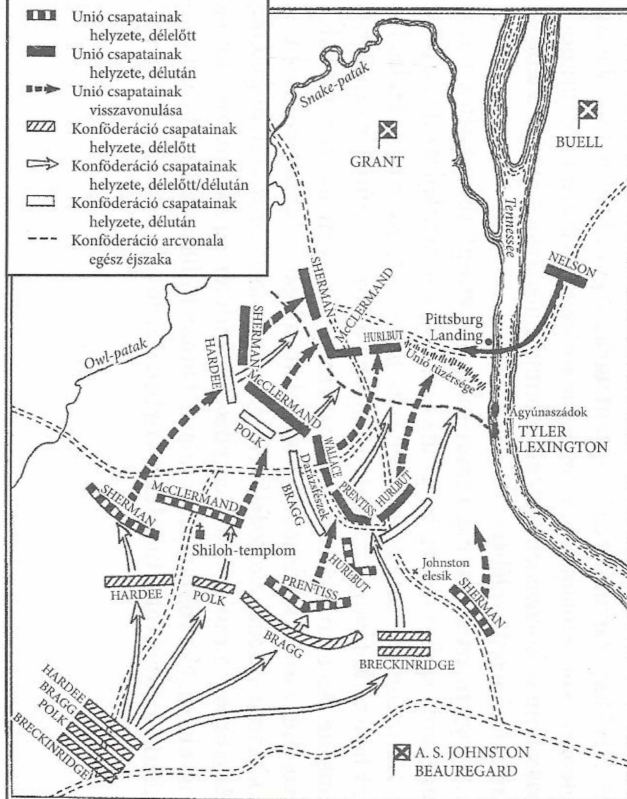
Válaszában Buckner kijelentette, kénytelen elfogadni a javasolt „szűkkeblű és lovagiatlan feltételeket”. Még aznap megadta magát 11 500 katonával, 40 ágyúval és sok hadfelszereléssel. Ugyanakkor ezzel gyakorlatilag lemondott a Konföderáción belül létező legnagyobb stratégiai jelentőségű közlekedési útvonalak egyikének uralásáról is. A Tennessee folyó birtoklása, amennyiben Észak helyesen él vele, behatolást biztosíthatott Tennessee déli részére, Észak-Alabamába és a Mississippi felső folyásának vidékére, továbbá lehetővé tette a Mississippi alsóbb szakaszai mentén folyó hadműveletek támogatását. A Henry- és a Donelson-erőd elfoglalása gyakorlatilag a polgárháború nyitó szakaszának végét jelezte a nyugati hadszíntéren. Ez a háború, a Washington–Richmond folyosóban vívottól eltérően, mindig meg fog őrizni valamit a helyi és enyhén irreguláris jellegéből. Bármennyire is nagy volt a jelentősége mindkét fél számára, mindig a zavaró és erőt elvonó tényező szerepét játszotta a küzdelem központi hadszíntere szempontjából, amelynek eseményei uralták a közfigyelmet. 1861-ben egyik kormányzat sem úgy vágott bele a konfliktusba, hogy harcolni akar nyugaton. Mindkettő remélte, hogy ott, ha mégis harcra kerül sor, a legjobb esetben nem fog területet veszíteni, és sikerül elkerülnie a vereséget. A kezdet kezdetén azonban a rendelkezésre álló csapatok elégtelen létszáma megnehezítette a harc megszervezését, ahogy a terep nem ismerete is. Mivel az első vonalbelinek tartott északi tábornokok lehetőségeit erősen korlátozták a főváros közvetlen előterében elterülő Észak-Virginia földrajzi adottságai, nem meglepő, hogy a Mississippi és a Mexikói-öböl mentén fekvő távoli, ritkán lakott és jórészt feltérképezetlen vidékek egyik fél katonai vezetőinek a gondolkodásába sem tudtak gyorsan beférkőzni, és ottani lehetőségeiket és szándékaikat is csak lassan tisztázták. Az információhiány hátrányos helyzetbe hozta a reguláris alakulatokat. A leghatékonyabban a helybeliek tudtak harcolni, akik első kézből ismerték a terepet, és ki tudták használni alapos helyismeretüket. A Konföderáció sze-

Shiloh,

1862. április 6.

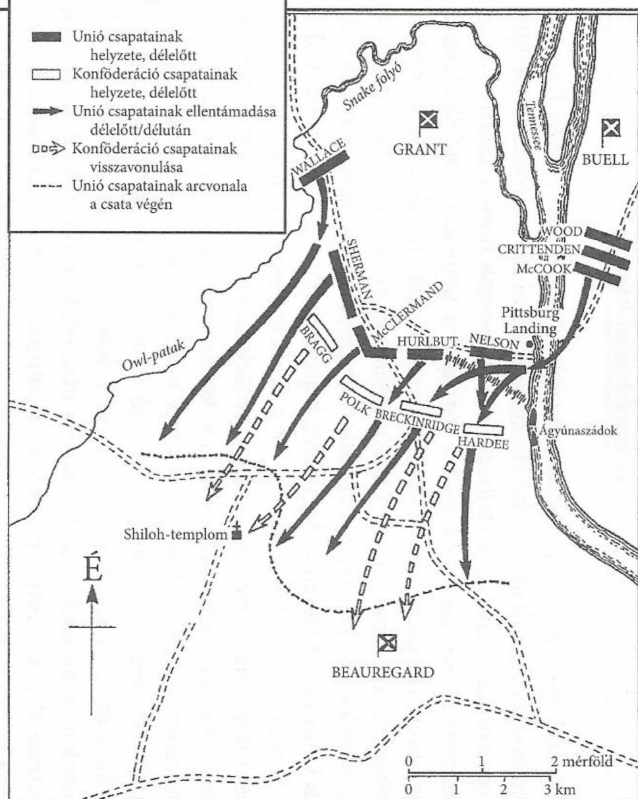
- Unió csapatainak helyzete, délelőtt
- Unió csapatainak helyzete, délután
- Unió csapatainak visszavonulása
- Konföderáció csapatainak helyzete, délelőtt
- Konföderáció csapatainak helyzete, délelőtt/délután
- Konföderáció csapatainak helyzete, délután
- Konföderáció arcvonala egész éjszaka

Shiloh,

1862. április 7.

- Unió csapatainak helyzete, délelőtt
- Konföderáció csapatainak helyzete, délelőtt
- Unió csapatainak ellentámadása délelőtt/délután
- Konföderáció csapatainak visszavonulása
- Unió csapatainak arcvonala a csata végén

rencsétlenségére, amelynek létszükséglete volt védelmezni a Mississippi–Alabama–Georgia államsort, ha el akarta kerülni az összeomlást, és ugyanakkor erős érdeke fűződött a Délhez húzó csoportok támogatásához a következő, Tennessee–Kentucky–Missouri sorban is, nem állt rendelkezésre a kellő nagyságú irreguláris haderő az Unió uralmának megkérdőjelezéséhez, vagyis többhöz, mint pusztán az Unióhoz húzó lakosok életének pokollá tételéhez. Ugyanakkor a Dél reguláris haderejének elosztása, amelyen belül érthetően az Unió észak-virginiai legyőzése kapott elsőbbséget, elégtelen erőt juttatott a Nyugat államaiba. A Henry- és a Donelson-erőd elvesztése ezt tette nyugtalanítóan nyilvánvalóvá. Grant győzelme nyomán Albert Sidney Johnston seregének részei egymástól nem kevesebb, mint 280 km távolságra szétszórva maradtak Murfreesboro és Memphis között. Johnston szavára odafigyelt a hadvezetőség, amely felismerte a tábornokra bízott hadszíntéren küzdő déli erők széttagoltságában rejlő veszélyt. Március folyamán a partvidéken csapatokat gyűjtöttek, majd Tennesseebe küldték őket. Braxton Bragg 10 000 katonáját gyorsított ütemben csoportosították át az Alabama tengerpartján fekvő Mobile-ból Corinth térségébe, Memphistől keletre, de a Tennessee folyó felső folyásának közelébe. Grant ugyanakkor éppen a folyót használta egy jelentős csoportosítás összpontosítására egy Pittsburg Landing nevű kisebb hajóállomás környékén, a Shiloh-templom nevű vasárnapi istentiszteleti és kirándulóhely közelében.

Hogy miért kellett nagy csatát vívni Pittsburg Landingnél, azt nehéz magyarázni. Grant meg akart ütközni, hogy továbbfejleszthesse a Henry- és a Donelson-erődnél aratott sikerét. Közvetlen előjárója, Halleck szintén, aki hosszabb távú hadművelleti céljának a közeli vasúti várost, Corinthot tekintette. Az a körülmény, hogy az Unió ellenőrzése alá vonta a vidék stratégiai jelentőségű közlekedési útvonalait, magát a Tennessee folyót, valamint a Corinth városát észak felől elérő vasútvonalat, arra utal, hogy Grant is, és Halleck is előirányozta a Memphis–Corinth térség átformálását támadó hadműveletek jelentős támaszpontjává. Onnan indíthattak offenzívát mind kelet, Chattanooga felé, mind déli irányban, lefelé a Mississippi mentén. Március

végén és április elején Halleck elsősorban ennek a régiónak a megerősítésével foglalkozott, főként úgy, hogy Nashville-től lehozta Buell nagy létszámú seregrészét. Ugyanakkor többször is utasította Grantet, ne ütközzön meg a Konföderáció seregeivel, amíg nem elég erős ahhoz, hogy biztosan ő győzzön. Grant azonban égett a harci vágytól. Csak még jobban megjött volna a kedve, ha tudja, az ellenség ugyanúgy alig várja a csatát. Április 5-én A. S. Johnston tábornok kiadta a parancsot egy április 6-án indítandó támadásra, és legfőbb hadművelleti célnak a legutóbbi néhány napban a Pittsburg Landing körül nagyra nőtt északi tábort jelölte ki.

A célpont csábító volt. Az északi hadosztályok, amelyeket John McClermand, Lew Wallace (a *Ben Hur* jövődő szerzője), Stephen Hurlbut, Benjamin M. Prentiss és William T. Sherman vezényelt, a Tennessee és kis mellékfolyója, az Owl-patak közötti alacsonyan fekvő, sík terepen vertek tábort. A tábort azonban nem sáncolták el, és más intézkedéseket sem tettek a védelmére, tehát mintha valósággal szándékosan kiszolgáltatták volna a meglepetésszerű támadásnak. A csatatér környezete, mert a táj hamarosan csatatérre fog válni, kedvezett a meglepetésnek. A talajt bozotos, egyenetlen vegyes erdő borította, és kis patakok valamint folyócskák tagolták. Ez a terep készségesen elrejtette a felvonuló konföderációs csapatokat, amikor reggel hat órakor elkezdték megközelítési menetüket. Sok északi még a sátrában vagy a kunyhójában aludt, amikor a konföderációsok támadásra indultak a környező sűrű cserjésekből. A kezdő rohammal akár be is fejezhették volna az összecsapást, ha Johnston nem rontja el a Konföderáció erőinek elosztását, és Grant egy kritikus pillanatban nem jelenik meg a színen. Johnstonnak az volt a szándéka, hogy oszlopokba rendezett egységekkel támad, és tartalékot őriz meg a siker megerősítésére. Ehelyett serege vonalakban támadt, amelyek hamarosan összekeveredtek, és irányt tévesztettek. Mivel mégsem állt rendelkezésre az előrenyomulást újjáéleszteni képes tartalék, a Konföderáció csatarendje elvesztette kohézióját, és zűrzavarba hanyatlott, amit az erdő fullasztó sűrűje kényszerített rá. A legnagyobb káosz és a leghevesebb harc a tábor szélén alakult ki azon a terepszakaszon, amelyet az Unió katonái Mélyútnak, a

Konföderációé pedig Darázsfészeknek nevezték el. A konföderációsok elkövelték azt a hibát, hogy többször is megrohamozták, és ennek árát állandóan növekvő vérvesztéssel fizették meg. A végén, késő délután, a helyi északi parancsnok belenyugodott a vereségbe, és megmaradt katonáival, összesen 2500 fővel, megadta magát a konföderációs csapatoknak, akik addigra már három oldalról is körülzárták a hadállását.

A csata eddig a pontig a „katona csatája” jelleggel folyt, alakulását inkább az egyszerű katonák reakciói határozták meg azokban a pillanatokban, amikor egymásba botlottak a nyomasztó erdőben, nem pedig a parancsnokaié, akik igyekeztek rendet és célirányosságot vinni botladozó, véletlenszerű mozgásukba. Csakhogy a zűrzavarba maguk a parancsnokok is belebonyolódtak. Johnston, aki a csatatéren ide-oda lovagolva próbált megszervezni egy átkaroló hadmozdulatot, amellyel elűzhetik az Unió katonáit a Tennesseetől és az Owl-patak felé szoríthatják őket, olyannyira belekeveredett a küzdelembé, hogy meglőtték, és a golyó átszakított egy artériát a lábában, és elvérzett. Sherman, aki figyelmen kívül hagyta a konföderációsok támadásának lehetőségét, szintén megsebesült, kétszer is, de könnyen. Habár három lovat vesztett el, megőrizte a lélekjelenlétét, és azzal, hogy állandóan fel-alá lovagolt harcvonala mentén, bátorította katonáit, és erősítést vitt oda, ahol szükség volt rá, megakadályozva a vonal áttörését vagy felbomlását.

Április 5-én, miközben lábadozott, mert leesett a lováról, és olyan súlyosan megütötte magát, hogy mankó nélkül járni sem tudott, Grant ezt írta Hallecknek:

A leghalványabb fogalmam sincsen ellenünk esetleg induló támadásról, de készen fogok állni, ha ilyesmi bekövetkezne.

Ennek ellenére mégis nagyjából 13 kilométerre tartózkodott, amikor másnap korán reggel utolérte a csatazaj. Azonnal visszatért hajón Pittsburg Landingbe, ahol a csata elején megfutamodott katonák tömegét találta a folyóparton. Nyílt terepen seregük harcrendje mögé futottak volna, ám a sűrű tennesseei erdőségben az előre és a hátra közötti különbséget szinte lehetetlen volt érzékelni, a

folyó jelentette az egyetlen vonatkozási pontot. Grant elkezdte összerakni és rendezni a szökevényeket. Szerencséjére a Konföderáció katonái is ezrével futamodtak meg a csatából, amely három óra alatt a polgárháború addigi leghevesebb összecsapásává fejlődött, mi több, az egyik leghevesebbé addig, amíg ötven évvel később az első világháború nyugati frontján ki nem bontakozott a tömeges felörlő hadviselés. A viszonyok nem sokban különböztek. A küzdelemben nagyszámú katona vett részt: a Konföderáció hat, az Unió öt hadosztálya, nagyjából 30 000 fő mindkét oldalon. A csatamező alakja és jellege – sűrű erdők, amelyeket egyik oldalról nagy vízi akadály zárt le, több másik, kisebb pedig átfolyt rajtuk, és nehezítette a mozgást – azzal a hatással járt, hogy olyan gyorsan és váratlanul kialakuló konfrontációkba szorította be a katonák összezsúfolódó tömegeit, amelyekből csak a tüzerő alkalmazása látszott menekvést kínálni. Leghevesebb szakaszában a csata körülbelül 60 000 férfit zárt a közléről vívott harc poklába egy mindössze 13 kilométer oldalhosszúságú négyzet területén, ezek pedig olyan körülmények, amelyek az „ölj, vagy megölnek” rettenetes logikáját kényszerítették a jelenlévőkre. Hasonló viszonyok fogják okozni a megdöbbentő arányú emberveszteséget Antietamnál, amely a mai napig az amerikai történelem legvéresebb egynapos csatája.

A nap végére Beauregard tábornokot – aki addigra átvette a parancsnokságot a Konföderáció oldalán – alárendeltjei igyekeztek rávenni egy végső támadás indítására, amellyel, hitük szerint, végleg felszámolhatták volna az Unió csapatainak ellenállását. Beauregard ellenkezett, ő érzékelte, hogy katonái közel járnak már erejük végéhez. Grant a másik oldalon ugyanerre a következtetésre jutott. Az ő alárendeltjei közül néhányan az addig elszenvedett véres veszteségek miatt a visszavonulás mellett álltak ki. Grant ezt megtagadta. Beérkezőben volt az erősítés, benne Lew Wallace hadosztálya, amely a csata felé menetelve rossz felé fordult egy útkeresztződésben, és eltévedt, valamint Buell Nashville-ből érkező 50 000 katonájának az előőrse is. Amikor arra kérték, ismerje el, hogy április 6-án vereséget szenvedtek, Grant előbb semmitmondó választ adott, majd artikulálta mondandóját: „Holnap elverjük őket.”

Április 7. valóban jobban fog sikerülni az északiaknak – ha ez a fogalom egyáltalán alkalmazható bármely csatára, amely olyan borzalmas, mint Shiloh. Aznap kora reggel Buell Ohio Hadserege, ahogy a rábízott csoportosítást hivatalosan nevezték, Grant Tennessee Hadseregével együtt újra felvette a harcot. A dolgok órákon át az északiak szándékai szerint alakultak, és visszafoglalták az előző nap elveszített terepszakaszokat. Azután a konföderációsok visszanyerték harci kedvüket, és kezdtek ellenállni. A csata azonban mindkét fél szempontjából lendületét veszítette. A déliek képtelenek voltak visszafoglalni az elveszített területeket, és közben mindkét sereg katonáinak felfordult a gyomra az undortól az őket körülvevő mérhetetlen szenvedés láttán, úgy, ahogyan majd 1916 lövészárokharcosaival is megtörténik majd. Patakokban szakadt az eső. Az előző nap halottai és sebesültjei, akiket a keserves éjszakában nem szedtek össze, és akiket semmi és senki sem oltalmazott, az átázott csupasz földön feküdtek, és segítségért rimádkodtak, amelyet a hadsereg nem tudott megadni nekik. A heverni hagyottak közül sokan már halottak voltak, sebeik intő jelként figyelmeztették mindkét fél katonáit, mivel jár a kitartás a fegyveres küzdelemnek ebben a rettenetes fajtájában. Kora délutánra a csata arcvonala visszatért oda, ahol a konföderációs támadás megindulása előtt az Unió hadállásainak peremvonala húzódott. Beauregard-nak javasolták, vegye fontolóra a csatatér elhagyását. Egyetértett, és kiadta a parancsot a visszavonulásra. Az Unió katonái túlságosan kimerültek ahhoz, hogy üldözzék a Corinth felé hátráló délieket. Beauregard katonái hátborzongató látványt és tárgyilagosan szemlélve valódi tragédiát hagytak maguk mögött. Az összesen 100 000 harcba vetett katonából több mint 24 000 elesett vagy megsebesült. A sebesültek közül sokan belehaltak a sokkba, vagy a jéghideg esőben a lehűlés végzett velük az április 6-ról 7-re virradó rettenetes éjszakán. Olyan hévvel dühöngött a csata, hogy a róluk való gondoskodásra alig maradt erő. Siralmas állapotuk mementóként emlékeztetett arra, ami a legiszonyúbb volt Napóleon korának nagy csatáiban (Waterloo csatamezején 40 000 sebesült maradt), és ízelítőt adott az első világháború egészségügyi katasztrófáiból (a somme-i csata első napján olyan sokan sebesültek meg, hogy még ha sikerült

is eljuttatni őket a segítségnyújtó helyre, a brit egészségügyi szolgálat kénytelen volt kiválogatni a kevésbé reményteljes eseteket, és némi komfort biztosítása mellett egyszerűen kényszerűségből hagyta őket meghalni). Shiloh sok szempontból váratlan csata volt – az időzítésében és a helyében is, de különösen a jellegében. Rettentő példát szolgáltatott arra, mit képes tenni ellenséggel az eltökélt ember, ha huzagolt löfegyverrel szerelik fel. Az 1846-os háború veteránjait, akik a huzagolatlan csövű, kovás puska gömb alakú lövedékének csekély sebességéhez szoktak, kifejezetten felkészületlenül érte a kúpos Minié-lövedék gyorsasága. Mivel sem a vérátömlesztés, sem az ilyen lőtt sebek sebészeti kezelésének technikája nem állt rendelkezésükre, szerencsésnek mondhatta magát az, akit eltalált egy Minié-lövedék, és nem halt meg azonnal, vagy nem szenvedett végleges rokkantságot okozó sérülést. Shiloh volt a háború első olyan csatája, amely nagy léptékben mutatta fel ezeket a hatásokat. Ennek következtében alapvető hatást gyakorolt azok világlátására, akik részt vettek benne, és túléltek. Grant, aki a hadviselést realista módon látta, és kifinomult erkölcsi érzékkel rendelkezett, e csata nyomán jutott arra a következtetésre, hogy illúzió minden, a háború egyetlen gyors győzelemmel való lezárásához fűzött remény. Az adott feltételek között nem létezhetett annyira egyenlőtlen tűzharc, amelynek a végén az egyik fél vitathatatlan győztesként maradt a színtéren, a másik pedig a meghunyászkodásig megfélemlítve. Shiloh megmutatta Grantnek, meg a többi olyan intelligens katonának, mint ő, hogy felörlő jellegű háborút vívnak, amelyben a veszteségek nagyjából azonos mértékben oszlanak meg, és amelyet végül az a hadsereg fog megnyerni, amelyik inkább képes elviselni az elhúzódó agóniát.

Bizonyos szempontból helyénvaló, hogy ezt a fontos leckét olyan jellegzetesen amerikai tájon kapták a küzdő felek, amilyen Shiloh környéke. Az erdőség és a vízfolyás sokkal jellemzőbb volt az évszázad közepén vívott háború környezetére, mint Észak-Virginia, Maryland és Pennsylvania erdőkől megtisztított, régen betelepült tájai. A következő évek összecsapásaiban több Shiloh lesz, mint Manassas, és Grant ekkor szerzett tapasztalata az erdei harcban hasznos bevezetőül szolgált a magasabb parancsnoki beosztásokban

töltött éveivel, hiszen a hadvezéri pálya éppen ekkor nyílt meg előtte. A csata vége felszínre hozta a Grant elleni régi panaszokat: a legrosszabb változat szerint részeg, a legjobb szerint „csak” tehetetlen volt. Lincoln erre rá sem hederített. Shiloh nyomán fogalmazta meg a háború egyik legemlékezetesebb velős mondását, amikor Grant egyik bírálójának azt válaszolta: „Nem nélkülözhetem ezt az embert, ő harcol!”

Grant többet tett, mint egyszerűen harcolt. Bár még viszonylag alacsony beosztásban szolgált, és nem vett részt Washingtonban a háború stratégiáját meghatározó tervek kidolgozásában, szándékolatlanul is segített alakítani a stratégia jövőbeli irányvonalát. Észak katonai vezetői egyelőre még nem használták ki azt az adottságot, hogy a Mississippi-völgyben futó vízfolyások valószínűleg kínálkoztak a Mély Dél felé előrenyomuló haderő felvonulási útjának, és ez az út levezetett egészen New Orleansig. Pontosan az ellenkező helyzet állt fenn Tennessee állam északi részén, ott ugyanis a Mississippi felső folyása és az Ohio folyó egyetlen hatalmas hadászati akadályövet alkotott, központjában a két várossal, St. Louisszal és Louisville-lel, és majdnem áttörhetetlen természet adta védelmi rendszerként zárta le az utat a Dél esetlegesen Indiana és Illionis inváziójára induló seregei előtt. Grantnek nem kellett sok idő ennek átlátására. A Dél februárban elkövette azt a hibát, hogy az eluralkodó járványos betegségek miatt kűritette a folyóparti Columbus városát, majd április 8-án elveszítette a stratégiai jelentőségű 10. számú szigetet is Columbus alatt. Révész és folyami hajóépítők jelentkeztek önként segíteni a Dél folyamvédelmét, és június 6-án flottillájuk kifutott, megütközni az Unió hasonló, döfősarkantyús és ágyús hadigőzöskökből álló hajórajával, amely azért vonult fel, hogy elragadja tőlük a folyó feletti uralmat. Az összecsapás gyorsan a polgárháború addigi legelkeseredettebb folyami csatájává fajult. A kosdöfés különösen hatékony harcéljárásnak bizonyult a manőverezést erősen korlátozó, szűk belvízi hajóúton, és több konföderációs hajót is elsüllyesztettek vagy megrongáltak ilyen szándékos ütközéssel. A Konföderációnak hat hadihajóját tették harcképtelenné, csak egy vészelte át a csatát viszonylagos épségben. Mire az összecsapás véget ért, Memphis, a Konföderáció ötödik legnagyobb

városa, beszüntette az ellenállást, az Unió folyami flottillája pedig készen állt, hogy továbbnyomuljon Vicksburg, a Konföderáció utolsó Mississippi-parti erőssége felé. A csata az utolsó volt a maga nemében, mert 1862 áprilisában az Unió rangidős haditengerész-főtisztje, David Farragut önálló hajórajparancsnok diadalmasan befejezte a Mississippi torkolatában fekvő New Orleans védelmi rendszerének ostromát.

New Orleans több okból is nagy jelentőséggel bírt. A Dél legnagyobb városa volt, és békeidőben az egyik legfontosabb kapujául is szolgált a külvilág, a világkereskedelem főútvonalai felé. Elvesztése a Dél presztízsére mért súlyos csapásnak is fog bizonyulni azon túl, hogy ennek köszönhetően nyílik majd meg a közvetlen út a Mexikói-öbölből a Mississippi-völgybe.

A tengeri hadviselés kezdete

1861. április 19-én Lincoln elnök kiadta a Déli Kikötők Elleni Blokádot kihirdető Proklamációt:

Minthogy felkelés tört ki az Egyesült Államok Kormánya ellen Dél-Carolina, Georgia, Alabama, Florida, Mississippi, Louisiana és Texas államban, és az Egyesült Államok állami jövedelmeinek beszedését szabályozó jogszabályok nem hajthatók végre eredményesen, azaz az Alkotmány azon előírásának megfelelően, amely megköveteli, hogy az adók az Egyesült Államok egészében egységesek legyenek. És minthogy személyek egyilyen természetű lázadás céljából összeszövetkezett csoportja azzal fenyegetőzött, hogy színlag törvényes zsákmányleveleket bocsát ki, melyek révén felhatalmazza azok felmutatóit támadások elkövetésére az ország azon törvénytisztelő polgárainak élete, hajói és tulajdona ellen, akik törvényesen foglalkoznak kereskedelemmel a nyílt tengereken, valamint az Egyesült Államok felségvizein. És minthogy egy Elnöki Rendelet már korábban kibocsátott, azt követelve e rendbontó cselekedeteket végrehajtó személyektől, hogy azonnal hagyjanak fel tevékenységükkel, kirendelve a milícia fegyveres erejét ugyanennek az elfojtására, valamint rendkívüli ülésre hívta össze a Kongresszust, hogy megvitassa és döntést hozzon e kérdésekben. Most tehát én, Abraham Lincoln, az Egyesült Államok elnöke, különös tekintettel a korábban említett célokra, továbbá a közbékeség, valamint a békés és jogkövető, törvényes foglalkozásukat űző polgárok életének és tulajdonának megoltalmazására, addig is, amíg

a Kongresszus összeül, és megvitatja a fent említett jogsértő cselekedeteket, vagy amíg ugyanazok meg nem szűnnek, tanácsosnak ítélem elrendelni a fent említett államokban található kikötők blokádját az Egyesült Államok, illetve a Nemzetek jogának, ilyen esetben érvényes szabályai szerint. E célra a megfelelő kötelék küldetik olyan állomáshelyre, ahonnan megakadályozhatja a hajók ki- és befutását a fent említett kikötőkbe. Ha tehát e blokád megsértésének szándékával hajó közelíti meg, vagy próbálja majd elhagyni az említett kikötők bármelyikét, a megfelelő figyelmeztetésben fogja részesíteni a blokádot fenntartó hajók egyikének Parancsnoka, aki be fogja jegyezni a hajó naplójába a figyelmeztetés tényét és dátumát, ha pedig ugyanez a hajó ismét meg fogja próbálni a be- vagy kifutást a blokád alá helyezett kikötőbe, lefoglaltatik, és a legközelebbi alkalmas kikötőbe küldetik azon zsákmányjogi eljárás lefolytatására a hajó és rakománya ellen, amely helyesnek ítéltetik. Én pedig ezennel kihirdetem és kinyilatkoztatom, hogy ha bármely személy a fent említett államok színelte felhatalmazásának birtokában vagy bármely más ürüggyel háborgatja az Egyesült Államok valamelyik hajóját, vagy a fedélzetén található személyeket vagy rakományt, az ilyen személy az Egyesült Államoknak a kalózkodás megakadályozására és büntetésére hozott törvényei alapján vonatik felelősségre. Aminek bizonyága a kézjegyem és az *Egyesült Államok pecsétjének* idehelyeztetése. Kiadatott Washington városában, április tizenkilencedik napján, a Mi Urunk ezernyolcszáz és hatvanegyedik, és az *Egyesült Államok Függetlenségének nyolcvanötödik esztendejében*.²⁶

A Mississippi-völgyben aratott diadal annak a távoli és sokkal nagyobb léptékű hadjáratnak volt indirekt eredménye, amelyik a Konföderáció atlanti partvidékén folyt, és valószínűleg Lincoln első és legjelentősebb, nagysztratégiai alakító erőfeszítéseként valósult meg. 1861. október 1-ji, a hadjárat tervezését elrendelő feljegyzésében az elnök azt ajánlotta, hogy a haditengerészet foglalja el a Dél-Carolina partjai előtt található Port Royalt. Ez végül majd annak az általa kívánatosnak tartott, általános blokádnak lesz az egyik intézkedése, amelynek tervét mind gyakrabban vetette fel a háború első évében. Eléggé kézenfekvő terv volt ez. A Dél exportáló gazdaság és importra szoruló társadalom volt. A Délnek sok létfontosságú cikk előállításához hiányoztak az eszközei, különösen a hadviseléshez szükséges iparcikkéhez, és a kivitel szabadsága nélkül nem álltak rendelkezésére a vásárolt áruk kifizetéséhez szükséges pénzeszközök. A Dél ráadásul különösen érzékeny volt a blokádra. Tengerpartjainak hossza ugyan 8000 kilométer körüli volt, ám mégis kevés jelentős kikötővel vagy tengeri hajóval könnyen járható folyótorkolattal

rendelkezett. Ezenfelül az atlanti-óceáni oldalon partvonalát az óceán nyílt vizétől mélyen fekvő homokpadok és szigetek hosszú láncai vágták el, amelyek, ha az Unió elfoglalja őket, a blokádot segítő akadályokká változhattak, és közben a blokádot fenntartó flottának is védett horgonyzóhelyeket kínálhattak. Lincolnt jobban foglalkoztatták a blokáddal nyerhető előnyök, mint tábornokait, akik – kizárólag a napóleoni hadviselés fogalmaiban gondolkodva – nagy szárazföldi csaták megnyerésével képzelték el a Dél legyőzését. Az Egyesült Államok Haditengerészetét természetesen érdekelte a blokád, de a brit Királyi Haditengerészettől eltérően, az amerikai nem a rangidős posztját töltötte be a haderőnemek hierarchiájában, és viszonylag csekély befolyással bírt a stratégia meghatározásában. Mindazonáltal ahhoz elegendő befolyása volt, hogy rávegye Lincolnt és a hadügyminisztert, engedjék meg, hadd szervezzen és finanszírozzon 1861 novemberében katonai expedíciót a Port Royalt oltalmazó zátonyok mögött fekvő természetes horgonyzóhelyek közül a legfontosabb elfoglalására.

A déli védők, akiket hamarosan Robert E. Lee parancsnoksága alá fognak helyezni, biztonságosnak hitték Port Royalt, mert bejáratát jelentős erődítmények védték. Az Unió haditengerészeti különítményének parancsnoka, Samuel du Pont hajórajparancsnok nem riadt vissza a védművektől. Tudhatta a britek balti-tengeri győzelméről, akiknek a krími háború alatt sikerült legyűrniük a partvédő erődöket, a legpregnansabb példát Bomarsund hatalmas erődjének elhallgattatásával szolgáltatták. Akárhogyan is van, a tüzérségi támadást végrehajtó hajók gyorsan elfojtották a Port Royal-i erődök tüzét, mire a védők és a Konföderáció-párti lakosság a közeli Sea-szigetekre, az első osztályú minőségű gyapot termesztésének leggazdagabb központjába menekült. A Port Royal-i horgonyzóhely gyorsan a blokád egyik központjává vált, ahonnan hamarosan több sikeres expedíciót indítottak az Albemarle- és a Pamlico-tengerág partjain található észak-carolinai kikötők ellen. 1862 folyamán Észak haditengerészeti offenzívája dél felé haladt az Atlanti-óceán partja mentén, egyik helyet a másik után foglalva el. Főbb állomásai: a Roanoke-sziget, a Hatteras-fok, New Bern, Elizabeth City, a Macon-erőd, majd utána

Port Royaltól délre a Pulaski-erőd – a Harmadik Rendszer hatalmas erődjének egyike, amelyik Savannaht, Brunswickot, Fernandinát és Jacksonville-t oltalmazta –, majd 1862. március 11-én St. Augustine, Észak-Amerika legrégebbi lakott helye. Az offenzíva a sarkon túlra, a Mexikói-öbölbe is átnyúlt, hogy még 1862 közepe előtt elfoglalja Apalachicolát, Pensacolát, Biloxit és a New Orleans vízi megközelítési útjait fedező erősségeket: a St. Philip- és a Jackson-erődöt, a Head of Passest és a Christian-átjárót. Burnside tábornok alaposan belebonyolódott a tengeri offenzíva észak-carolinai hadműveleteibe, New Orleans tenger felőli védelmi rendszerét pedig David Farragut vette célba 1862-es offenzívája során.

Valamennyi partvédelmi erősség bevétele közül a Savannah folyó torkolatánál emelt Pulaski-erődé volt a leginkább figyelemreméltó fegyvertény. Az 1829-től hosszú ideig épített erőd a Harmadik Rendszer monstrumai közé tartozott. Falait hátulról hatalmas fából ácsolt támokkal erősítették meg, amelyek segítettek felfogni az elképesztően vastag falat kívülről eltaláló ágyúgolyó keltette lökéshullámot. Ez a csillagászati összegeket felemésztő építési mód teljességgel haszontalannak bizonyult Észak új típusú, huzagolt ágyúival szemben. Két nap alatt az egyik szomszédos szigeten felállított – az Unió olyan prominens tábornokairól, mint Grant, Sherman, Burnside, Halleck és McClellan elnevezett –, és legfeljebb 3000 yard* távolságból tüzelő tíz üteg teljes mélységében áttörte az erőd főfalát, miközben a belsejét nehéz mozsárágyúk pusztították robbanógránátjaikkal. A Konföderáció védőserege sem az ütegek elhallgattatásához szükséges tüzéséggel, sem az Unió tüzéinek lerohanásához szükséges partra szállító vízi járművekkel nem rendelkezett. A hadművelet tökéletesen demonstrálta Észak cselekvési szabadságát a kételtű, kombinált tengeri-szárazföldi hadviselésben, amelynek köszönhetően ezzel az offenzívával teljessé tette a Chesapeake-öböl bejáratánál emelt Monroe-erődtől az Alabama folyó torkolatában fekvő Mobile-ig terjedő, partvidéki hídfőállásokból és védett horgonyzóhelyekből álló lán-

* 2743 méter (a ford. megj.).

colatot. A kétéltű hadjárat kezdetén az Egyesült Államok Haditengerészete mindössze két megmaradt déli támaszpontra, a Monroe-erődre és Key West part menti szigetére támaszkodva kényszerült végezni a blokádszolgálatot. A háború vége felé a Délnek mindössze két atlanti kikötője volt már csak, Wilmington Észak- és Charleston Dél-Carolinában – Cornwallis Yorktownt megelőző hadjáratának sarokpontjai nyolcvan évvel korábban. Ez a helyzet a Dél ügyének szempontjából rettenetes sorscsapás volt, annál is inkább, mert a háború kitörése után szinte azonnal kialakult. Lincoln lelkes híve volt ugyan a blokád alkalmazásának, azt azonban ő sem sejtette, hogy olyan teljességgel és olyan olcsón valósítható meg, ahogyan megtörtént. Ami a Dél szerepét illeti, a szakadár államszövetség valósággal elajándékozta a partvidékei feletti uralmat, hiszen szinte alig tett erőfeszítést legértékesebb kikötői és tenger felőli bejáratai védelmére.

A Dél egyetlen komoly próbálkozása a tengeri fölény megszerzésére a balszerencse miatt vallott kudarcot. Mindkét haditengerészet, az Unióé és a Konföderációé is, tudatában volt annak, hogy a birtokukban lévő hajók a múlt maradványai, és ha bármelyiküknek sikerül megépíteni vagy megvásárolni néhány példányt az Európában akkoriban megjelenő új típusokból, az diadalmaskodni fog. A franciák és a britek is építettek egy-egy ilyen hadihajót, a *La Gloire*, illetve az *HMS Warrior* nevű, gőzgéppel hajtott páncélost. Disraeli azt mondta a *Warrior*ról, amikor 1861-ben meglátta a Csatorna Flotta Portsmouth előtt horgonyzó, régi fa sorhajói között, hogy úgy fest, mint „kígyó a nyulak között”. Az 1861-ben az Egyesült Államok Haditengerészetének birtokában lévő hajók egytől egyig nyulak voltak. A Konföderáció Haditengerészete egyáltalán nem rendelkezett hajókkal, azok kivételével, amelyek a háború kitörésekor csapdába estek valamelyik déli kikötőben – de ezek is csak nyulak voltak. Mindkét fél tudta, hogy gyorsan be kell szereznie néhány kígyót, ha tengeri hatalom akar maradni. A versenyt éppenhogy csak, de a Dél nyerte meg. A tengeri uralom megszerzését az Egyesült Államok Haditengerészetének egyik gőzfregattjától, a *Merrimack*tól remélték, amelyet a Dél elszakadásakor saját személyzete elsüllyesztett, de a déliek kiemelték,

és megjavították. Átalakítása kedvéért a Konföderáció Haditengerészeti Minisztériuma lefoglalta a richmondi Tredegar Vasmű teljes kapacitását, hogy a *Merrimack* egész 172 lábnyi* hosszát beboríthassák oltalmazó vaslemez-zel, ez azonban természetesen megfosztotta a hajót szabad oldalmagasságától. Olyan mélyen merült a vízbe, hogy leginkább tutajra emlékeztetett. Első útján, 1862. március 8-án a tutaj, amelynek háború előtt gyártott gépei túl kevés erővel működtek ahhoz, hogy gyorsnak nevezhető sebességgel mozgassák, azzal a céllal futott ki a norfolki Haditengerészeti Hajógyárból – amelyet Észak elveszített, a Dél pedig elfoglalt –, hogy az öböl túlsó oldalán, Hampton Roads-nál megtámadja az Unió fatestű hadihajókból álló flottáját. Az Unió ágyúgolyói lepattantak a *Merrimack* páncélozott oldaláról, csak fedélzeti berendezéseit és szerelvényeit rongálták meg. A *Merrimack* huzagolt csövű ágyúi válaszul iszonyatos pusztítást vittek véghez. Két nagy fatestű hadihajót azonnal elsüllyesztett, ágyútűzzel vagy kosdöféssel, a megmaradtak pedig a sekély vízen kerestek menedéket, ahova a *Merrimack* nem tudta követni őket. A *Merrimack* vértetének óriási súlya miatt kétszer olyan mélyen merült, mint átalakítása előtt.

A következő nap a véget jelentette volna március 8. túlélői számára. A véletlenek legfurcsább összjátékának köszönhetően azonban a Brooklyni Haditengerészeti Hajógyárnak – amely rohamtempóban igyekezett megtervezni és megépíteni egy páncélos hadihajót – sikerült egyet vízre bocsátania, és éppen egy nappal előbb délre indítania. A *Monitor* aztán valóban tutaj volt, egy tetejére biggyesztett forgó toronnyal és abban két 11 hüvelykes** ágyúval. Ez a tengerállónak aligha nevezhető vízi jármű átvészelte az Atlanti-óceán hullámszát Sandy Hook és Norfolk között, hogy március 9-én épségben megérkezzen, és felsorakozzon az előző napi vérengzés egyik túlélője mellé. A *Merrimack* személyzete hajógyári javító bárkának nézte a *Monitort*. Csak amikor tüzet nyitott, akkor vette kezdetét a csata, és akkor is nagyon hekti-

* 52,4 méter (a ford. megj.).

** 279,4 mm-es (a ford. megj.).

kusan, ugyanis akárhogy is próbálkozott döfőorral és ágyútűzzel, egyik hajó sem tudott harcképtelenné tevő csapást mérni a másikra. Kétórányi eredménytelen körözés és tűzpárbaj után a két hajó személyzetének aznapra elege lett, és mindkettő visszavonult.

A haditengerészeti szakértők azonban világszerte felismerték 1862. március 9. jelentőségét. Szinte azonnal leállt a faszervezetű hadihajók építése, hogy páncélosokat állítsanak a helyükre, bár külön konstrukciókat, mint az esetlen *Monitor* és *Merrimack*. Egyik sem élte túl sokkal forradalmi összecsapásukat. A *Monitor* a nyílt tengeren süllyedt el, miközben a blokád erősítésére igyekezett, a *Merrimack*et hátra kellett hagyni, amikor Norfolkot még 1862-ben elfoglalták McClellan csapatai. A *Merrimack* kudarca döntő esemény volt. Egyszer és mindenkorra szétfoszlatta a Dél reményét arra, hogy technikai eszközökkel legyőzheti a blokádot. Azt a néhány későbbi páncélost, amelyek építésével még megpróbálkozott, mind belvízi hadihajónak szánták. Soha többé nem kísérelte meg kétségbe vonni az Unió haditengerészetének tengeri uralmát, és azzal, hogy erről lemondott, engedte érvényesülni az északi blokád erejét. A Dél külföldön építtetett és vásárolt bizonyos számú gyors blokádtörő hajót, ezek azonban alkalmasabbak voltak arra, hogy tulajdonosaikból gyorsan gazdag embert csináljanak, mintsem annak az akadályrendszernek a kikezdésére, amelyet Észak a Dél partjai köré épített. A blokád kétharmadával csökkentette a Dél kereskedelmi célú kivitelét. Nemcsak arról volt szó, hogy Észak aktív blokádja olyan hatékonyan működött, ahogyan, de 1863-ra minden három blokádtörő hajóból is elfogtak egyet az Unió záróvonalát fenntartó hadihajók. És még ha át is csúszott egy-egy blokádtörő, 1863 után már csak nagyon kevés kikötő maradt, ahová megpróbálhatott bejutni. 1864-re a megmaradt kikötők, amelyeket még nem foglalt el az Unió, Észak-Carolinában Wilmington, Georgiában Savannah és Dél-Carolinában Charleston voltak. Ennek következtében a blokádtörő kereskedelem központjait áthelyezték a partvidékhez közeli, külföldi kikötőkbe, Nassauba a Bahamákon, Bermudára és Havannába, ahonnan az árukat más hajókra átrakva kellett behozni, ami cseppet sem könnyítette meg a célba juttatásukat.

Áru persze jutott át, 1861-ben tízből még akár kilenc hajó is sikeresen tört át a blokádon, de még 1865-ben is kettőből egy. Ennek ellenére a blokád megbénította a Dél valutaszerző képességét, és így alaposan lefaragta importárfogyasztását, nemcsak a fényűzési, de a létszükségleti cikkekét is, köztük a lőszerét és a lőfegyverekét. A hiány persze serkentette a helyettesítő gazdaság kialakulását Délen, de mindez korlátozott jellegű maradt, mert a Dél nem rendelkezett sem egy sor alapvető fontosságú természeti erőforrással, sem a feldolgozásukhoz szükséges ipari kapacitással, míg szomszédja, Mexikó, túlságosan fejletlen és túlságosan szegény volt ahhoz, hogy piaccá szerveződjön. A Dél kizárólag annak köszönhetette, hogy olyan sokáig el tudta viselni a nélkülözést, amilyen sokáig elviselte, hogy eleve elmaradott országrész volt, amelynek lakossága hagyományosan hozzászokott a szegényes életkörülményekhez.

Természetesen így is el kellett osztania az életfontosságú árucikkeket szárazföldi tömbjén belül, csakhogy ezek a létszükségleti cikkek alig jelentettek többet, mint azt a kukoricát és disznóhúst, amit a mezőgazdasági vidékei nagy bőségben termeltek. Az ilyen terményeket és termékeket általában kis távolságra szállították. A legtöbb déli azt ette, amit ő vagy a szomszédjai megtermeltek. Mégis, ezen túl szükség volt stratégiai jellegű szállításra is, a hadianyag és a csapatok mozgatására. Az ilyen jellegű szállítást a vasutakon és a folyókon bonyolították, különösen a Mississippi-völgyben. Miután Grantnek sikerült megszakítania a Tennessee folyón átvezető vasúti összeköttetést, és ezzel elvágta Memphist Chattanoogaig, a Dél számára égetően szükségessé vált a közlekedés fenntartása a Mississippin. Amennyiben a Mississippi vonala, amelyből máris olyan sok került az Unió ellenőrzése alá New Orleans, a 10. számú sziget és a közeli Pillow-erőd elfoglalásával, teljes egészében kikerül a Konföderáció kezéből, területét kettévágják, és a déli hadigazdaság végleg elveszíti Arkansas és Missouri gazdag agrárvidékeit, valamint Texit, a Dél lábasjóság-tartaléka nagy részének tárházát. Éppen ezért létfontosságúvá vált a folyó mentén megmaradt konföderációs támaszpontok megtartása.

Ez lényegében Vicksburgöt jelentette, egy bájos várost, ahol a folyó sok széles kanyarulata közül egy a kétszáz lábnyira* fölé tornyosuló sziklás magaspartot követi. A természet tehát félelmetes védőállásról gondoskodott, ahonnan több mint kétszáz ágyú vehette tűz alá az Unió bármelyik folyami ágyúnaszádját, amelyik megpróbált elhajózni előtte. Farragut, aki majdnem harminc hadihajóból álló rajjal vette be New Orleanst és a várost oltalmazó erődöket, és hitte, hogy ezt újra meg tudja tenni Vicksburgnél is, és kétszer hajózott fel a folyón, útközben elfoglalva Natchez városát, a helyi ültetvényesek kedvelt nyári üdülőhelyét, valamint Baton Rouge-t, Louisiana állam fővárosát. A belvízi hajóraj, amelyik elfoglalta Memphist, lefelé hajózva sietett eléje. Ami könnyen ment a deltában, ekkor, 1862 júniusában, roppant nehéznek bizonyult a Mississippi szélesen hömpölygő középső szakaszán. Amikor Farragut felszólította a megadásra, Vicksburg katonai kormányzója dacosan ellenszegülő választ küldött. Ami még vészjóslóbb volt, a Konföderáció Vicksburg oltalmazására rendelt hadműveleti különítménye, amely felett az az Earl Van Dorn parancsnokolt, aki az elkeseredett Pea Ridge-i csatában, Arkansas és Missouri határán, 1862 márciusában a délieket vezette, megzabolázhatatlannak bizonyult. Pea Ridge a háború legelkeseredettebb, de majdnem ismeretlen csatái közé tartozik, ahol mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett, de amelyre a döbrent túlélőkön kívül alig valaki emlékezett. Bármilyen tapasztalatokat is szereztek a múltban, Van Dorn veteránjai túlságosan szívós ellenfélnek bizonyultak Farragut tengerészei számára. Farragut gyalogságot hozott fel New Orleansból, de Van Dorn így is számszerű túlerőben maradt. Az Unió klasszikus csapdahelyzetbe manőverezte magát a folyó mentén. Ha el akarta foglalni Vicksburgöt, nagy létszámú szárazföldi haderőt kellett a helyszínre szállítania, hogy a szárazföld felőli oldaláról támadja meg. Csakhogy ennek a haderőnek a felvonultatására egyetlen eszköz állt csak rendelkezésére, a vízi szállítás, amit az Unió folyami flottillája képtelen volt biztosítani a nagy kanyar fölött a sziklafalon beásott konföderációs ütegek miatt. 1862–1863 je-

* 61 méter (a ford. megj.).

lentos részét Grant ennek a problémának a megoldásán töprengve töltötte. Ízig-vérig amerikai módra, a mérnöki tudományokban kereste a megoldást: úgy próbált Vicksburg hátába jutni, hogy csatornákat ásott a kanyarulatok nyakánál Lake Providence, Pass Yazoo és Milliken's Bend mellett. Katonái hatalmas mennyiségű földet mozgattak meg teljesen haszontalanul.

Amikor előre akart jutni a Mississippi völgyében, Grant gondjainak egy részét a hadszíntér távoliséga okozta Washingtontól, mert ez a körülmény megfosztotta a hadvezetőség állandó figyelmétől. A Nyugat a második front volt egy kétfrontos háborúban, az első, az Észak-Virginiában húzódó arcvonal akár tetszik, akár nem, monopolizálta a figyelmet. Ez nem azt jelenti, hogy Grant hiányt látott katonában vagy erőforrásokban, nem erről van szó. Az Unió-párti nyugati államok nagy számban állítottak ki katonaságot, és ezek az alakulatok rendelkezésre álltak a szűkebb páttriájuk környékén vívandó harcokra, Washington pedig nem fukarkodott sem a pénzzel, sem a hadianyaggal. Az Eads és Ellett hajóépítő mérnökök alkotta forradalmian új, folyami ágyú- és dőfősarkantyús naszádokat zokszó nélkül finanszírozták a központi kormányzat pénzéből. Nem az anyag hiányzott, hanem a koncepció. Lincoln tudta, mi akar a nyugati hadszíntéren: a Konföderáció bármiféle további behatolásának megakadályozását a megosztott lakosságú határállamokba, és Unió-párti lakosságuk azonnali és teljes beillesztését az Unió kereite közé, különösen Kelet-Tennesseeben. Amit az elnök nem tudott formába önteni, az a kívánságait valóra váltó általános stratégia volt. Talán ha személyesen kereste volna fel a hadszínteret, érvényesíthette volna az akarátát, ám nem hagyhatta el Washingtont. A helyszínen működő vezetők nem látszólag képesek a szükséges terv megalkotására. Grant, ha előléptették volna az Unió hadszíntéri főparancsnokává, kétségtelenül képes lett volna rá, de egyelőre még nem rendelkezett a többiek irányításához szükséges reputációval. A férfiak, akikre Lincoln kénytelen volt magas tisztséget ruházni, Frémont, Halleck és Buell, kisebb kaliberű hadvezérek voltak. Egyik sem akart volna meghajolni Grant akarata előtt, érthetően, hiszen fiatalabb volt náluk, és rendfokozatban is alattuk állt, csakhogy a rangidősök egyike sem volt képes

felülemelkedni a Mississippi és a hozzá kapcsolódó kisebb folyók vidékének bonyolult és zavaros földrajzi viszonyai között kifejtendő katonai tevékenység hétköznapi nehézségein, és megalkotni a hadjárat megnyerését biztosító, világosan átgondolt stratégiai tervet. Erről a helyzetről nem egyedül ők tehettek. Hadászati szempontból ez a hadszíntér az egyik legbonyolultabb, ahol nagy létszámú seregek valaha harcoltak. Nem azért, mert a földrajzi adottságok elzárják az előrevezető helyes utat – valójában éppen ellenkezőleg, hiszen a nagy folyók mind egyenesen délre vezetnek –, hanem mert a kígyózó kanyarok, a mocsarak és a terepegyenetlenségek alaposan megnehezítették a külön működő hadseregek között a közlekedést, amit általában csak a vízi szállítás alkalmazása tett lehetővé. Mint oly gyakran a háborúban, a nehézségeket fokozta a térképek viszonylagos vagy teljes hiánya. Lincoln és kabinetjének tisztségviselői csak roppant homályos áttekintő képet alkothatta arról, amivel az Unió hadseregei 1862–1863-ban Vicksburg körül manőverezve próbálkoztak.

Az 1862-es keleti hadjárat, amelynek alakulását Lincoln közelről és jól informáltan, talán túlságosan is nagy érdeklődéssel figyelte, egészen másféle terepen bontakozott ki. Észak-Virginiában a művelésbe fogott írtásföldek domináltak, amelyeken a tizenhetedik század óta gazdálkodtak. Akkoriban az Egyesült Államok legjobban feltérképezett vidékei közé tartozott, és megfelelő úthálózattal is rendelkezett, és bár ezek között az utak között csak kevés olyan akadt, amelyik mindenféle időjárási viszonyok használható volt, a katonák itt nem panaszkodhattak a hadszíntér mostoha adottságaira. Egy megszorítással: amíg a Mississippi-völgyben a hajózható vízi utak mind fontos hadműveleti célok – Cairo, Corinth, Vicksburg – felé vezettek, Észak-Virginiában a folyók, amelyek az Appalache-hegység láncolatához tartozó Blue Ridge-hegységből futnak le, és a Chesapeake-öbölbe torkolnak, merőlegesen keresztelték Észak Richmond felé indítandó előrenyomulásának kiszemelt irányát, bár persze Dél esetleges washingtoni offenzíváját is. Ezek a rövid folyók a mozgás természetes akadályai, de egyben védelmi vonalak is voltak. Igazából az első Bull Run-i csatát is azért ott vívták, ahol, mert a Bull

Run kézenfekvő védelmi hadállást kínált a Richmondot védő konföderációs seregnek, majd a folyócska alkotta a két szemben álló hadsereg első vonalát elválasztó senki földjének középvonalát az 1861–1862-es tél legnagyobb része alatt. A Chesapeake-öbölbe ömlő folyók az ezen a vidéken a dél felé vonuló hadsereget gyakran kényszerítették hídverésre, sőt valószínűleg arra is, hogy a túlsó partot védő ellenséggel megküzdve erőszakos folyamátkelést hajtson végre.

Az erőszakos folyamátkelést a katonák szívből utálják. Nem csoda, hogy novemberben McClellan már kigondolta, hogyan kerülhetők meg a rövid virginiai folyók úgy, hogy azon a tengerrészen, a Chesapeake-öblön kel át seregével, amelybe beletorkollanak. Ő így akart hajóval egy csapásra kijutni Richmond hátsó bejáratának küszöbére. Gyakorlati és politikai érvek is szóltak a terv ellen. Gyakorlati szempontból nagy szállítóhajó-flotta összegyűjtését igényelte. Politikai szempontból azért keltett aggodalmat Lincolnban, mert nagyon messzire vitte el a Washingtont oltalmazó hadsereget a legcsekélyebb garancia nélkül arra, hogy gyorsan vissza is hozható, ha a Konföderáció felújítja offenzíváját a szövetségi főváros ellen. A gyakorlati nehézség kifejezetten könnyen leküzdhetőnek bizonyult. A politika küzdőterén az Urbana-tervnek csaknem hét hónap kellett ahhoz, hogy „a félszigeti hadjárat” legyen belőle, a ténylegesen az erre a célra felvonultatott csapatokkal. Ezeket a hónapokat jórészt vitákkal és a kétségek hangoztatásával vesztegették el. Urbanáról, mint hadműveleti célponttól le kellett mondani, mert március elején a konföderációsok eltolták a Rappahanock mögött álló csoportosításuk súlypontját olyan területre, amelyet McClellan addig richmondi előrenyomulása megindulási terepszakasának tervezett használni. Ezért ekkor előretolta erőit az elhagyott manassasi hadállás térségébe, amelyről a washingtoni sajtó kiderítette, hogy korántsem akkora sereg tartotta megszállva, mint McClellan gondolta. Ez a felfedezés táplálni kezdte azt az idő múlásával egyre erősödő gyanút, hogy McClellan eltúlozza az előtte álló nehézségeket. Rögeszméje, hogy túlerővel áll szemben, akkor kezdett azonban igazán elhatalmasodni, amikor április elején végül csak partra szállította a Potomac Hadsereget a Virginiai-félsziget

csúcsán, a York és a James folyó között, a Monroe-erőd védelmében. Nyitva állt az út Richmondba, és szinte védtelen volt, leszámítva azt a körülbelül 11 000 főnyi konföderációs seregrészt, amely John Magruder tábornok parancsnoksága alatt megszállta a nyolcvan évvel korábbi függetlenségi háborúban a britek által Yorktown védelmére emelt régi földsáncokat. Magrudert félre lehetett volna söpörni, ám McClellan ehelyett szabályos ostrom alá vette, és elkezdett erősítésért rimánkodni Lincolnnak. Megrögzött kényszerképzete ekkor összeütközésbe került Lincolnéval, akinek a főváros védelme vált a rögzisméjévé.

Mindkettőjüknek az volt a gondja, hogy megváltoztassák az erőegyensúlyt az észak-virginiai hadszíntéren. A félszigetre küldött koncentráció mellett McClellan seregének egy részét, McDowell hadtestét, Lincoln visszatartotta Washington védelmére. Az Unió két további, elérhető távolságon belül tartózkodó jelentősebb létszámú csoportosítással rendelkezett: Nathaniel Banks hadseregével a Shenandoah-völgyben, illetve azon túl Frémont tábornokéval Nyugat-Virginia hegyvidékén. A Shenandoah-völgy, ugyanúgy, mint a Chesapeake-öböl, óriási hadászati jelentőségű folyosót alkotott, könnyen járható felvonulási útvonalat felfelé az Appalache-hegység mentén, amely a Washingtontól északra, Baltimore közelében elterülő síkságokra vezetett. Hatalmas stratégiai előnyhöz jutott, aki uralma alatt tartotta a Shenandoah-völgyet. 1862 elején papíron az Unió uralta, mert Banks megszállva tartotta az északi végét, Harper's Ferry környékét. Csakhogy működött a völgyben egy kisebb, 15 000 fős konföderációs hadsereg is, a Virginiai Hadi Tanintézet korábbi tanára, Thomas Jackson parancsnoksága alatt, aki az első Bull Run-i csata óta Stonewall Jacksonként vált közismertté.

Jackson az 1846-os West Point-i évfolyam tagja, így tehát McClellan évfolyamtársa volt. Nemzedéke legtöbb West Pointon tanult tagjához hasonlóan személyesen ismert sok más fontos vezetőt a polgárháborút vívó két hadseregben. Ami Jacksonot társaitól megkülönböztette, az mély, szenvedélyes valóságossága, nagyon nehéz természete, valamint az a tény, hogy katonai zseni volt, az egyetlen igazán eredeti gondolkodású katona – Grant mellett –, aki

a konfliktusból kiemelkedett. Jackson hadvezéri zsenialitása azonban a más-
ra át nem ruházható kategóriába tartozott. Híres velős mondása hadvezetési
módszeréről, „Mindig zavarod össze, vezesd félre, és lepd meg az ellenséget!”,
vitathatatlan ugyan, de gyakorlati megvalósítása az ő hadvezéri tehetségét
igényelte. Így aztán, bár joggal marad az egyik leginkább csodált katona, aki
valaha harcolt, nagyon kevés hadvezér – talán csak egyedül Erwin Rommel
– tudta megismételni hadvezetési technikáját, amely akkor működik a legjob-
ban, ha kis hadsereggel alkalmazzák gyors mozgásra és váratlan manőverekre
alkalmas környezetben.

A Shenandoah-völgy pontosan ilyen környezet. Keleti peremét a Blue
Ridge-hegység alkotja, a nyugatit pedig a Shenandoah-hegység, amely mö-
gött már az Appalache-hegység láncolatának hatalmas tömege tornyosul.
Ily módon tehát elszigetelt és önmagában zárt katlan, és földrajzi adottságait
tovább bonyolítják belső magásföldjei, valamint vízi útjai. A Shenandoah-
völgyet kettéosztva húzódik a Massanutten-hegy, két oldalán a Shenandoah
folyó két ágával. A hegyeket számos hasadék tagolja, amelyek gyors átjárást
biztosítanak. A folyókon 1862-ben sűrűn álltak a könnyen felégethető fahi-
dak. Egyetlen jó minőségű, bármilyen időjárásban járható út létezett, a Valley
Turnpike, és három olyan vasútvonatról ágazott le a völgybe rövid mellékvon-
al, amelyik nagyobb hálózatokhoz kötötte a vidéket.

Ha Lincoln gyanította volna, milyen leleményesen fogja kihasználni Jack-
son a Shenandoah-völgy bonyolult földrajzi adottságait, komoly oka lett vol-
na aggódni, ha nem Washington biztonságáért, akkor azért bizonyosan, hogy
Jackson milyen mesterien játszik rá McClellan aggodalmaira.

Kezdetben McClellant túlságosan lekötötte a félsziget, Lincolnt pedig az,
ahogyan a tábornok az expedícióját vezette, hogy bármelyikükben is komoly
aggodalmat keltsenek a völgyben zajló események. Jackson gyorsan rákény-
szerítette őket, hogy elkezdenek ezzel foglalkozni. A déli tábornok stratégiája
világos célt szolgált: meg akarta akadályozni, hogy a völgyben és környékén
operáló északi seregtesteket összevonják ellene, és ugyanakkor fenn akarta
tartani azt a fenyegető látszatot, hogy seregét gyorsan átvezetheti Richmond

térségébe, a McClellannel szemben álló Joseph E. Johnston hadseregének megerősítésére. Jackson a völgy felső végében kezdte a hadjáratot, ahol előtte a telet töltötte. Ellenfele Nathaniel Banks tábornok volt, aki csekély mértékű túlerővel rendelkezett. Jackson megtette az ellenséges túlerő diktálta logikus lépést: visszavonult Strasburghoz, a Massanutten-hegy északi oldalára. A következő hetekben manőverezve és gyors meneteket végrehajtva igyekezett fenntartani az érintkezést Banks seregével, miközben került a csatát, amit elveszíthetett volna. Ezzel párhuzamosan színlelt támadó hadmozdulatokat próbált tenni nyugat felé, hogy távol tartsa Frémont seregét. Mindezenközben pedig annak a látszatát is fenn kellett tartania, hogy képes gyorsan visszavonulni, és erősítésként csatlakozni a Richmond előtt McClellannel szemben védekező Johnston seregéhez. Jackson elérte valamennyi célját, bár nem harc nélkül. Vállalta – vagy rákényszerítették – az ütközetet Front Royalnál és Winchesternél május végén, majd Cross Keysnél és Port Republicnál június elején. Ezek között az összecsapások között hadoszlopai nagy távolságokat tettek meg gyors gyalogmenetben fel és alá a völgyben, megelőzve Banks csapatait vagy előrecsalogatva az északiakat. A völgyi hadsereget súlyos próbatétel elé állította mindaz, amit Jackson követelt tőle. Gyakran nélkülözve a megfelelő élelmet és ruhát, zord időjárási viszonyok között és lábbeli nélkül, sok katona rendszeresen menetelt napi több tucat mérföldet mezítláb. Akik ez után megmaradtak, olyan szívós ellenálló képességre tettek szert, amely félelmetes ellenfélle tette őket a csatatéren. Büszkén nevezték magukat „gyalogoló lovasságnak”. A völgyi hadsereg végső, három nap alatt végrehajtott hetvenmérföldes menetelésével Jackson eljutott Front Royalhoz, ahol szabálytalan kis győzelmet aratott Banks fölött, majd követte a Harper’s Ferry felé hátráló északiakat. Ezek a kis csaták olyannyira megriasztották Lincolnt, hogy Frémont és McDowell tábornoknak is megparancsolta, hagyják el az Allegheny-hegységben, illetve Washington körül addig elfoglalt pozíciójukat, és vonuljanak Banks megsegítésére. A vonatkozó parancsok május 24-i dátumúak, és ezek akaratlanul is hozzájárultak ahhoz, hogy Jackson sikerre vigye a völgyben figyelemelterelő és az ellenség erejét lekötő célzattal foly-

tatott hadjáratát, hiszen ezek előre megakadályoztak minden próbálkozást McClellan megerősítésére Richmond előterében. Ezzel a völgyi hadjárat összes célkitűzését sikerült elérni. Jackson azonban tudta, mi a dolga, tehát menetelésekből és ellenmenetelésekből felépített hadjáratát zseniálisan sikeres utolsó húzással zárta le. A hadjárat alatt Jacksont ért kevés sorscsapás egyikét lovassága parancsnokának, Turner Ashbynek, egy Nathan Bedford Forrest fajtájába tartozó született lovasvezérnek az elvesztése jelentette, aki június 6-án Port Republicnál halt hősi halált.

A részben vasúton, részben gyalogmenetben átcsoportosított völgyi hadsereg időben érkezett Richmond térségébe ahhoz, hogy részt vehessen a végső csatákban, amelyekben elhárították McClellan offenzíváját a Konföderáció fővárosának elfoglalására, és ugyanakkor kicsúszott a nehézkesen záruló csapdából, amelyet Lincoln Frémont, Banks és McDowell hadmozdulatainak összehangolásával igyekezett állítani Jacksonnak. Jackson Richmond alá érkezése egybeesett egy lényeges változással a Konföderáció hadvezetőségében. A Seven Pinesnél, a McClellan offenzívája idején Richmond előterében vívott egyik védelmi ütközet alatt Johnstont tűzérési gránát repeszei sebesítették meg, és helyette Robert E. Leet kellett az Észak-virginiai Hadsereg élére állítani, aki addig Jefferson Davis vezérkari főnökeként szolgált. Lee igazságtalanul rossz hírnévre tett szert a nyugati hadszíntér korai összecsapásaiban. Csakhogy egykor ő volt West Point-i évfolyama kiemelkedő tehetségű kadétja, majd kitüntette magát a mexikói háborúban. Virginia egyik legrégebbi és legelőkelőbb családjából származott, és 1861-es döntését, mely szerint „államával tart”, súlyos csapásnak tekintették Észak ügyére nézve, hiszen kicsit korábban felkínálták neki az Unió szárazföldi haderőnemének főparancsnokságát. Lee a hadvezetés mesterének fog bizonyulni, és ekkor, miután McClellan Richmond elfoglalására tett erőfeszítéseinek közepén átvette a parancsnokságot, azonnal kezdte megmutatni, mire képes.

McClellan április 7-én azzal kezdte Richmond elleni offenzíváját, hogy ostrom alá vette Magruder sáncait Yorktown előtt, célpontjától hetvenmégföldnyire délnyugatra. Az ostrom kifejezetten felesleges volt. McClellan

legendó katonával rendelkezett ahhoz, hogy egyszerűen átgázoljon ezen a hadálláson, csakhogy erősödött a front túlsó oldalára túlerőt vizionáló neurózis, tehát majdnem egy hónapnyi időt használt el, és hatalmas tüzérséget vonultatott fel, mire sikerült rábírnia Magrudert a távozásra. Ezután fájdalmas lassúsággal követte a Konföderáció visszavonuló csapatait, amelyeket végül Williamsburg, az első virginiai angol város, és egyben az állam első fővárosa előtt ért utol. Az ekkor következő ütközet az Unió győzelmével zárult, de nem eléggé teljes győzelemmel ahhoz, hogy meg tudják akadályozni a Konföderáció hadseregének visszavonulását Richmondba, amely immár jelentős létszámú védősereget kapott, és gyorsan eltűnt a frissen ásott és masszív sáncok vonala mögött. Miközben McClellan a csata után előretapogatózott, Johnston úgy döntött, zavaró csapást mér McClellanek a Chickahominy folyó rossz oldalára átvergődött előőrsére. McClellan azért hagyta megtörténni ezt a hibát, mert a konföderációs csapatoknak sikerült egymásba gabalyodó fákkal és hajótestekkel eltorlaszolniuk a James folyót, Richmond legkézenfekvőbb délkeleti megközelítési útját. McClellan azonban megúsza a szerencsétlenség következményeit, mert James Longstreet, Johnston alárendeltje, viszont a zavaró támadást vezetésében követett el hibákat. Seven Pinesnél, ahogyan ez a csata bevonult a történelembe, sikerült elaprózva, nem pedig összpontosítva harcba vetni csapatait, és így részenként megveretnie magát.

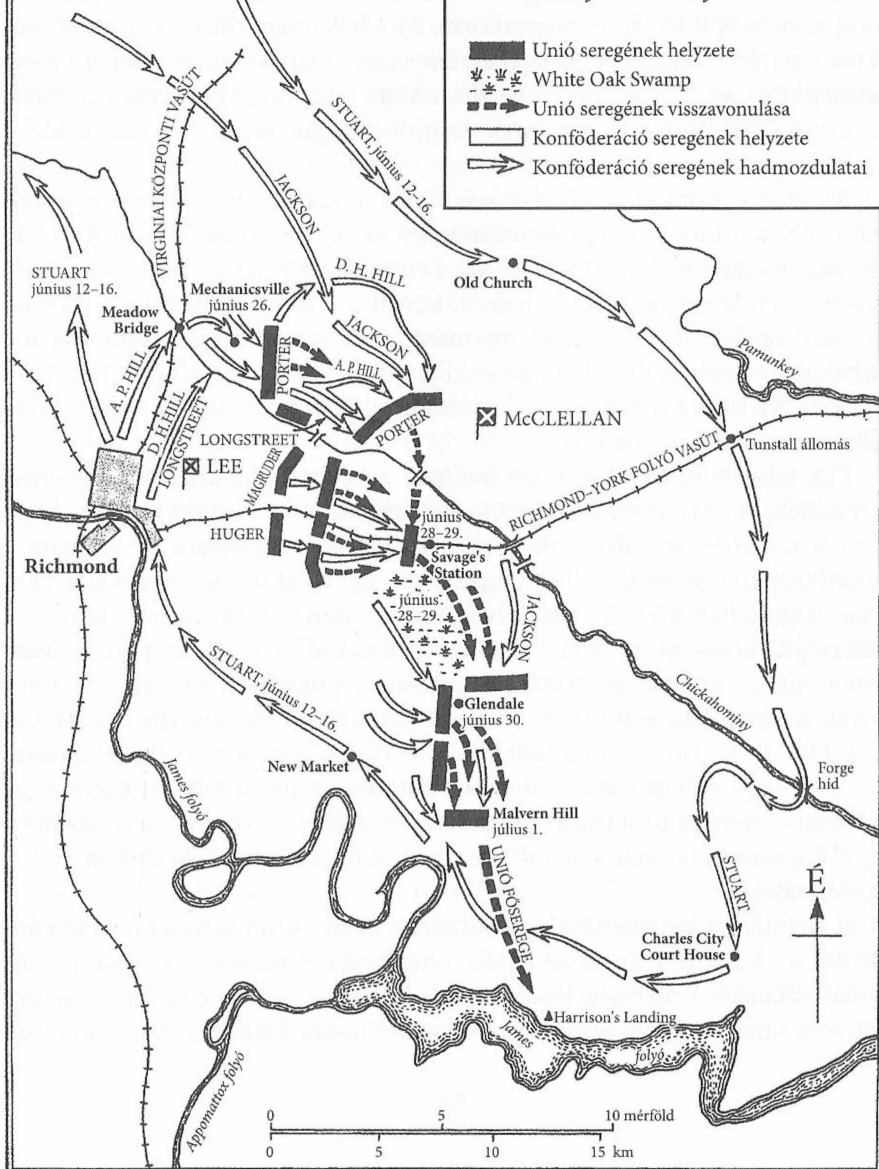
McClellan ekkor már szentül hitte, hogy 105 000 főnyi hadserege hatalmas túlerővel, 200 000 délivel áll szemben (a Konföderáció seregének valódi létszáma 90 000 fő volt), továbbá Jackson bármelyik pillanatban megérkezhet a völgyből (amikor még javában lekötötte ott a menetelés és a harc), ám rá nem jellemző módon úgy határozott, tovább erőlteti az offenzívát. Ami ekkor következett, azt később Hétnapos Csataknak nevezték el. A Richmond védelmi rendszerének peremvonala körül vívott ütközetek sorából állt, melyekben az Unió csapatai a jobbszárnyuk körül elfordulva támadtak, a konföderációsok a balszárnyuk mint tengely körül fordulva hátráltak, míg végül maguk mögött hagyták a város külterületét, és McClellan ismét kinn találta magát a nyílt terepen. Richmond tőle északra feküdt, a James folyó torkolata pedig

a háta mögött. A csatamezők, amelyek egymáshoz nagyon közel kerülnek el, a következő neveken váltak ismertté: Oak Grove (Tölgyfa-liget, június 25.); Mechanicsville (Gépészfalva, június 26.); Gaines's Mill (Gaines Malma, június 27.); Savage's Station – White Oak Swamp (Savage Állomása – Fehértölgy-mocsár, június 28–29.); Glendale (említi White Oak Swampként vagy Frayser's Farmként is (Frayser Gazdaságaként) is, június 30.) és Malvern Hill (Malvern-domb, július 1.).

Ma valamennyit csodaszépen a Nemzeti Park Szolgálat tartja karban, és kevésen érződik közülük akár csak egy kicsit is, hogy egykor vérontás színhelyül szolgáltak. Egy kivétellel: Mechanicsville-nél a küzdelem eltolódott az első összecsapás helyszínéről, és súlypontja áttevődött a Beaver Dam Creekhez (Hódgát-patak), egy olyan helyre, ahol a Chickahominy láthatatlanul folyik át egy sík területen a környező fák között. A patakfenék átgázolható ezen a ponton, de a terület vizenyős, és sűrűn benőtte a nádas és a gizgaz. A hely tökéletesen alkalmatlan katonák összecsapására. Ennek ellenére északiak és déliek konok elszántsággal verekedtek meg fölötte 1862. június 26-án. A déliek támadták az északiakat, akik a patak általuk elfoglalt partján hirtelenjében fatörzsekből rögtönöztek barikádokat. Tüzérséget is odavittek, hogy a magasabb keleti partról lőjék az északiakat. A Konföderáció egyik tüzére az Unió hadállását „frontális támadással abszolút sebezhetetlennek” ítélte. Mindenféle racionális helyzetmegítélés szerint igaza volt. Beaver Dam Creek még ma is gyászos légkörű hely. 1862-ben, amikor a környező fák között nyüzsgtek a hadállásukat eltökélten védeni akaró puskás lövészek, minden bizonnyal rémítő lehetett. A Hét Nap csataterai közül ez fekszik a legközelebb Richmondhoz, talán ez acélozta meg különlegesen a konföderációsok elszántságát, amikor igyekeztek távolabbra űzni az Unió katonáit. Eközben 1475 déli esett el vagy sebesült meg. Az 1. Észak-carolinai Ezred elvesztette az ezredesét, az alezredesét, egy őrnagyát és hat századosát. A 44. Georgiai 335 embert veszített, állománya 65 százalékát. Mechanicsville-nek Észak győzelmei közé kellett volna számítnia, ha McClellan hajlandó lett volna learatni a hasznát. Amint az egyre inkább megszokottá vált, nem volt hajlandó.

1862. június 25. – július 1.

1862. június 25. – július 1.

Amikor Stonewall Jackson megjelent Mechanicsville-nél, de rá nem jellemző módon nem volt hajlandó beavatkozni, McClellan úgy döntött, a csatát már el is vesztették, Jackson pedig létében fenyegeti az Unió seregét. Ennek a helyzetmegítélésnek megfelelően megparancsolta Fitz-John Porter tábornoknak, az illetékes hadtestparancsnoknak, hogy húzódjon vissza a Gaines's Mill-i hadállásig.

Amikor a Konföderáció csapatai 1862. június 27-én támadásra indultak Gaines's Millnél, Porter hadtestét egy meredek, erdővel borított oldalú fennsíkon csatarendben állva találták. Létszáma nagyjából 27 000 fő volt, de tűzérőben lényeges fölényt élvezett, körülbelül száz lövege állt szemben a déliek ötvenével. Harcászati szempontból azonban a Konföderáció csapatai voltak az erősebbek, mert hat hadosztályuk szállt szembe az Unió két hadosztályával. Az Unió hadtestének helyzetét egyedül az javította, hogy az északiak álltak az uralgó magaslaton.

Fitz-John Porter érezte, hogy hadteste sebezhető, ha a konföderációsok támadnak, és erősítésért könyörgött McClellannek – a helyzet ironiája, hogy általában McClellan volt az, aki örökösen erősítésért nyaggatta Washington. A hadtestparancsnok fejszéket is igényelt, hogy fákat döntethessen ki arcvonala megerősítéséhez. A fejszék használhatatlannak bizonyultak, de más, a tűzérőgtől kölcsönvett baltákkal a tábornoknak sikerült rácsos fatorlaszokat emeltetnie arcvonala egy részén, és azokat megtömték a katonák hátizsákjaival. Azon a délutánon Porter katonáinak sikerült visszaverni Longstreet, A. P. Hill, D. H. Hill és Stonewall Jackson csapatainak egymást követő támadásait. Ahogy védelmi sikere kibontakozott, Porter mérlegelte erők átcsoportosítását csatarendje jobbszárnyára, de erről végül lemondott, mert felismerte, túlságosan nagy túlerővel áll szemben ahhoz, hogy kimozduljon védett hadállásából.

A délután előrehaladtával a konföderációsok mind hevesebben támadták Porter bal szárnyát, és az egyik roham zajától pánikba estek az ott tüzelőállásban lévő tűzérő lovai. Huszonkét ágyú veszett el a zűrzavarban. Sötétedés után Portert McClellan főhadiszállására kérték, ahol parancsot

kapott a visszavonulásra a hadteste csatarendje mögött folyó Chickahominy túlsó partjára, majd onnan a James folyóhoz, amelynél McClellan összpontosítani szándékozott hadseregét. Az ütközet záró szakaszában Porter sokat nyugtalankodott két önkéntes segédtsíztje, Párizs grófia és Chartres hercege, a francia királyi család tagjainak biztonsága miatt, akiket történetesen az ő törzskarába osztottak be. Mivel Párizs grófia Franciaország emigrációban élő trónkövetelője volt, Porterre maradt a feladat, hogy biztonságos helyre parancsolja őket. Ez a valódi feladat szempontjából tökéletesen lényegtelen, zavaró tényező akkor osztotta meg a tábornok figyelmét, amikor azt teljes egészében az ütközet vezetésére kellett volna fordítania.

A Gaines's Milltől végrehajtott visszavonulás alatt Jackson magára hagyta hadtestét, hogy felderítse, hol áll az Unió első vonala. Úgy vágott neki, hogy előtte sem előljárójától nem kért engedélyt, sem alárendeltjeivel nem közölte szándékát. Akire pedig távollétében a hadtestet bízta, az nem katona volt, hanem egy hittudományi akadémia professzora, R. L. Dabney tiszteletes. Jacksonnak olyan tekintélye volt az emberei körében, hogy egyik alárendeltje sem vonta kétségbe a teológus megbízását. A visszavonulás egy másik elhíresült eseménye az északi élclmezési tiszt „rohama” volt, aki olyan finomságokkal, mint dobozos konzervananász megrakott trénszekerét hajtva konföderációs menetoszlopba botlott az úton. Abban a reményben, hogy megmentheti rak-tárkészletét, vágóban belehajtotta fogatát a konföderációsok soraiba. Okozott némi zavart, de a végén elfogták őt is és a rakományát is, utóbbit a Konföderáció egyszerű katonáinak nem kis öröme.

A Gaines's Mill-i csata záró szakaszában hadifoglyokat ejtettek. Azok között, akik a konföderációsok fogságába estek, D. H. Hill több West Point-i kortársa is ott volt. Egyikük John Reynolds tábornok volt, aki, amikor foglyul ejtője elé vezették, kezébe temette az arcát. A régi hadseregben ugyanabban az étkezőben ettek, sőt hat hónapig ugyanabban a sátorban laktak. Reynolds így szólt: „Hill, nem lenne szabad ellenségeknek lennünk!” Az északi tábornok elaludt a csata egyik szünetében, és katonáitól elszakadva, a konföderációsok fogságába esett. Hill biztosította, haragról szó sincs, és csak a hírhedten sze-

széles hadiszerencse az oka, hogy éppen Reynoldst érte ez a szerencsétlenség. Reynolds, akit később kicseréltek – később majd elesik Gettysburgnál.

A visszavonulás Gaines's Milltől június 29-ére a küzdelem helyszínét áttette Savage's Stationhöz, ahol az Unió hadserege korábban nagy kórházat állított föl. Savage's Stationnál összességében kevésbé heves küzdelem folyt, mint Gaines's Hillnél, ugyanis a csata jellegét alapjában nem a támadás, az áttörés erőltetése Richmond felé határozta meg, hanem az északiak a Malvern Hillhez vezető visszavonulási utat igyekeztek biztosítani, mert McClellan ezt a magaslatoat választotta annak a terepszakasznak, ahol hadserege el fogja hagyni a Hétnapos Csatak körzetét, és elszakad az ellenségtől. A harc legnagyobb részét itt a felek ütegei vívták. Ez az összecsapás vezetett át a Glendale-nél, vagy másik elnevezése szerint a Frayser's Farmnál vívott ütközetbe, ami ismét az Unió hadseregének támadását hozta azzal a céllal, hogy eltávolodjon Richmondtól, és Malvern Hillnél kijusson a James folyóhoz. Glendale-t az Unió győzelmeként könyvelték el, mert a támadó konföderációsokat minden ponton visszaverték, a hadsereg tüzéségét és tréinjét biztonságosan evakuálták Malvern Hill térségébe, a gyalogságnak pedig megteremtették a lehetőséget az összpontosulásra a magaslaton, ahol frissen várhatta a július 1-ji csatát.

Az Unió harminchat löveget – hat tábori üteget, valamint egy connecticuti ostromüteget – vitt tüzelőállásba a magaslaton, ahonnan saját gyalogságuk feje fölött tüzelve lőhették a támadó ellenség harcrendjét. A június 30-i harcban az Unió tüzésége nagy pusztítást vitt véghez a Konföderáció túlsó oldalon felállított ütegeinek löveganyaga és tüzérei között. A déliek csak július 1-jén, késő délután kezdtek gyalogsági rohamokat indítani az Unió arcvonala ellen, ahol az északi gyalogság az ütegállások közé beosztva hasalt. A Konföderáció tömegével veszítette a katonákat, és mindenhol visszaűzték őket oda, ahonnan indultak. Amikor besötétedett, az északiak megkezdték a visszavonulást a James folyó partjára, Harrison's Landinghez. Az Unió összesen 15 855 katonát veszített a hét nap alatt, az Észak-virginiai Hadsereg pedig 20 204-et.

Lincoln elküldte Hallecket, akit akkor nevezett ki a szárazföldi haderőnem főparancsnokává, látogassa meg McClellant, szemlélje meg a hadseregét, és

lássa el tanácsokkal, mik legyenek a következő lépései. Egy washingtoni beszélgetésben Lincoln kijelentette, biztosra veszi, hogy McClellan nem vállal több ütközetet ebben a hadjáratban. Kifejtette, ha képes lenne 100 000 katonát küldeni McClellannek, a tábornok eksztázisba esne, és bejelentené, Richmond küszöbén áll, és mindjárt beveszi a várost. Másnap azonban azt jelentené, hogy a Konföderáció hadseregének létszáma 400 000 fő, és lehetetlenség előrenyomulnia, hacsak nem küldenek neki további csapatokat. Halleck megérkezett Harrison's Landingbe, ahol az északiak időközben elsáncolt tábornok építettek, és megkérdezte McClellant, mik a szándékai. McClellan továbbra is váltig állította, Richmond ellen fog vonulni, most a James folyó mentén, és útközben beveszi Petersburgöt. Halleck kérte, tanácskozzon tisztjeivel, amit McClellan meg is tett. A haditanács megszavazta az előrenyomulást Richmond felé, azzal a feltétellel, hogy kapnak 20 000 főnyi erősítést. McClellan továbbra is 90 000 és 200 000 fő közé becsülte a vele szemben álló seregek létszámát, ami eleve értelmetlenné tette mindenféle támadási tervét. Ráadásul, amikor Halleck visszatért Washingtonba, McClellan azt táviratozta Lincolnnak, alaposabb megfontolás után nem 20 000-rel, hanem 40 000-rel több katonára van szüksége. Egyik létszám sem állt rendelkezésre, és ezért Lincoln utasította Hallecket, adjon parancsot McClellannek a visszavonulásra. Kiküldték a hajókat, és augusztus utolsó napjaiban a Potomac Hadsereget behajózták, majd visszaszállították Washington környékére.

Így múlt el a háború befejezésének legkedvezőbb lehetősége, amely az Unió számára az egész konfliktus alatt csak megadatott. Lee kiemelkedő szaktudással irányította a Hétnapos Csatakat. McClellan minden lehetőséget elügyetlenkedett. Mechanicsville–Beaver Dam Creeknél kedvezőtlen helyzetben állt csatát, azonban a következő összecsapások bármelyikében, melyek közül csak Glendale–Frayser's Farmnál és Gaines's Millnél folyt igazán kemény harc, megszerezhetette volna az előnyt. Malvern Hillnél minden körülmény neki kedvezett, az erős és a környéket uraló hadállás, a tüzérségi fölény és a gyalogság kellően nagy létszáma egyaránt. Malvern Hillnél az Unió győzelmet aratott, de McClellan nem használta ki rámenősen a sikert, ame-

lyet másnap módja lett volna igazi fordulóponttá alakítani. Az egész hadjárat McClellan azon bírálóinak nézetét igazolja, akik szerint a tábornokot valamilyen lélektani gátlás tartotta vissza az ütközetek döntésre vitelétől. Mivel félt a kudarctól, nem próbált meg győzni.

Mindkét politikai vezetés, Észak és a Dél is, nagy reményeket fűzött a hadvezérek kiemelkedő teljesítményéhez, mint olyan eszközökhöz, amelyek révén elérhetik céljaikat. George McClellan a legteljesebben, ha nem is meggyőzően, egy Lincoln elnöknek írott levelében fejtette ki a polgárháború vívására alkotott nézeteit. A levél dátuma 1862. július 7., tehát már a Hétnapos Csata után született, azokról pedig joggal feltételezhető, hogy megkérdőjelezték azt a vélekedést, mely szerint a Konföderáció minden erejével az Unió szétszakítására törekszik. A háborút, írta McClellan,

a Keresztény Civilizáció legfennköltebb elvei szerint kellene vívni. Semmiképpen nem lenne szabad bármelyik állam népének leigázását célnak kitűző háborúvá válnia. Egyáltalán ne legyen a lakosság ellen vívott háború, hanem irányuljon a fegyveres erőkre és a politikai szervezetekre. A magántulajdon elkobzását, személyek politikai okokból való kivégzését, államok területi (át)szervezését vagy a rabszolgaság kieroszakolt eltörlését mérlegelni sem szabad egy pillanatig sem.²⁷

Mondanunk sem kell, hogy az elveket, amelyek mellett McClellan szót emelt, majdnem egytől egyig megszegették, köztük az „államok területi (át)szervezésének” tilalmát is, amikor Nyugat-Virginiát leválasztották az addigi egyetlen Virginiáról, ami nemcsak gyakorlati okokból volt nemkívánatos a tábornok nézete szerint, de az alkotmányos jogalapja is kétséges. Az északi önmérsékletet a Dél, ahol kezdettől mohón sóvárogták a győzelmet, nem viszonzotta, persze a Dél magát hitte a sértett félnek, amely elszenvedi a gögös Észak agresszióját.

A HÁBORÚ AMERIKA KÖZÉPSŐ RÉSZÉN

Shiloh váratlan győzelem volt egy váratlan helyen, ahová a Henry- és a Donelson-erődönél aratott győzelmei vonták oda Grant seregét, lefelé a Tennessee folyó mentén. Következményeként új front nyílt a tizenkilencedik századi Amerika középső részén, Tennesseeben, ebben a mind az Unió, mind a Konföderáció számára kritikus fontosságú államban, hiszen Tennessee határos Alabamával, Mississippivel és Georgiával, valamint a Mississippi túlsó partján elterülő Arkansasszal és Missourival is. Északon Kentucky a szomszédja, ahonnan Illionis, Indiana és Ohio felé visz tovább az út, csupa fontos és szilárdan Unió-párti területre, amelyeken 1862 júliusában végigviharzik majd Morgan portyázó lovassága, kelet felé pedig Dél-Carolinába kínált átjárást. Magának Tennesseenek a keleti része szilárdan az Unió partján állt, és így a legnagyobb Unióhoz hű zárványterületet képezte a Konföderáción belül. Mivel hegyes és viszonylag gyenge termőtalajú vidék, arrafelé az önellátó farmergazdaságok domináltak, rabszolgát pedig alig tartottak.

A háború kezdetét Tennessee megúsza belharc kirobbanása nélkül, mert az állam kormányzata, bár nem mondta ki az elszakadást, szövetséget kötött a Konföderációval. Ez az átlátszó kitérés manőver nem sokat segített. Washington változatlanul az Unió tagállamának tekintette Tennesseeet, te-

hát a korábban megválasztott képviselői és szenátorai továbbra is ott ültek a Kongresszusban. A Konföderáció ugyan szintén tagállamának tekintette Tennesseeet, de a Délhez húzó politikai vezetőinek erejéből a legjobb esetben is csak egy emigráns kormány alakítására futotta. A keleti megyék erőteljesen az elszakadás ellen szavaztak, amikor alkotmányozó gyűlést hívtak össze az államban. Richmond kész volt harcolni azért, hogy Tennesseeet az Unió táborán kívül tartsa, de eleinte az államon belül szinte nem is létezett a déliekkel szembeszálló fegyveres erő, amíg fel nem bukkant Grant és Halleck, hogy megszervezze a Tennessee Menti Hadsereget, amellyel végül Bragg Tennesseei Hadserege szállt szembe.* Így tehát új front nyílt, azaz „vonal”, ahogyan a frontokat a polgárháborúban nevezték. A „front” kifejezést csak az első világháborúban kezdték használni, amikor is a meteorológia szótárából vették át, az alacsony és magas nyomású légköri frontok analógiájára. Létezett egy nyilvánvaló front Virginiában a Washington és Richmond közötti magas nyomású térségben. Nem így állt a helyzet a Nyugaton, ahol alacsony volt a csapatok sűrűsége, és alig akadt jelentősebb város. Ennek ellenére Tennessee központi része fokozatosan olyan területté alakult, amelyben egy későbbi generáció határozottan felismerte volna a frontot, amelynek kulcsfontosságú terepelemei a folyók és a vasútvonalak. Ebben a régióban a háború megszervezésének kulcsát a két fél szétszórta álló erőinek összpontosítása és hadjárat vívására alkalmas hadseregbe rendezése jelentette. A fő komponensek Halleck parancsnoksága alatt St. Louis környékén álltak, illetve Beauregard Shiloh-nál harcolt konföderációs seregének megmaradt alakulataiban szolgáltak. További konföderációs csapattek érkeztek Tennesseebe az atlanti partvidékről, valamint Arkansasból is. 1862 áprilisa folyamán Halleck tábornoknak sikerült 100 000 főnyi hadsereget alakítania úgy, hogy magához rendelte Pope-ot az akkor éppen New Madridnál húzódó mississippi arcvonallról, valamint Grantet a Shiloh-hoz közeli, 10. számú szigettől. E hadsereg tábornokai között ott találjuk az Unió sok jövődő katonai vezetőjét, köztük

* Angolul Army of the Tennessee, illetve Army of Tennessee (a ford. megj.).

nemcsak Grantet, de Shermant és Sheridant, Don Carlos Buellt, Rosencranst, valamint George Thomast, „Chickamauga Szikláját” is. Az Unió fegyveres erejét nyugaton Halleck szervezte meg. Három tábori hadseregét a régió fő folyóiról nevezték el, így lett Grant a Tennessee Menti Hadsereg, Buell az Ohio Hadsereg és Pope a Mississippi Hadsereg parancsnoka. A laikus félreértheti a „hadsereg” szakszó használatát. Ebben a kontextusban szervezeti egységet jelent, és annak helyét jelöli a katonai szervezetek hierarchiájában. Zászlóaljak (kettő) alkották az ezredet, ezredek (három) a dandárt, dandárok (három vagy több) a hadosztályt, hadosztályok (kettő vagy több) a hadtestet, és hadtestek (kettő vagy több) a hadsereget. Az Unió oldalán a hadseregeket arról a folyóról nevezték el, amelynek közelében tevékenykedtek (például a Potomacról). A Konföderációban a hadseregeket a vidékről nevezték el (pl. Észak-Virginiáról), ahol működtek. A hadseregek személyi állományuk összetételében szintén hordoztak regionális jelleget, így tehát a Tennessee Menti és az Ohio Hadsereget, miután Középnjugaton állították fel, főként közép-nyugati lakosokból toborozták.

Halleck a Beauregard elleni hadjáratát Corinth, a konföderációsok által korábban megerősített kis északnyugat-mississippi vasúti város felé tartó előrenyomulással indította. Beauregard megijedt Halleck közeledtének híretől, május végén feladta Corinth városát, és dél felé hátrált. Hadserege létszámát alaposan lecsökkentették a betegségek és a tömeges dezertálás. Ennek ellenére Tennessee középső részét és Kentuckyt fenyegető hadmozdulatba kezdett, Halleck pedig ahelyett, hogy kereste volna vele a csatát, Corinth további megerősítésének szentelte katonái energiáját, és így az egész hadszíntér egyik legjobban védett településévé változtatta. Halleck nyilvánvalóan azt várta, a déli seregek majd megteszik neki azt a szívességet, hogy megtámadják a sáncait, ám ők e helyett az Unió vasútjait támadták, és több ponton a Dél délebbre fekvő államai felé indított előnyomulással fenyegették. Nagy igyekezetében, hogy megoltalmazza az újonnan a parancsnoksága alá helyezett hatalmas területet, Halleck egymástól nagy távolságra szórta szét alakulatait, és csak egyetlen támadó hadműveletbe fogott: Chattanooga felé kezdett

nyomulni. Washingtonban Lincoln befáradóban volt Halleck letargikus hadvezérkedésébe. A tábornok szervezőtehetségét viszont tisztelte, így július 11-én a fővárosba rendelte, hogy vegye át a szárazföldi haderő főparancsnokának tisztségét McClellan után. Amint azonban Lincoln hamarosan rá fog jönni, és Grant már fájdalmasan megtanulta, Halleck vérmérsékleténél fogva ugyanúgy idegenkedett a támadó hadműveletektől, mint az „ifjú Napóleon”. És ugyanolyan hajlamos volt belefeledkezni a részletekbe, meg a kákán is csomót keresve tenni pokollá alárendeltjei életét. Tennesseeben a parancsnokság Grantre szállt, de a konföderációsok elvesztegették az interregnummal kínálkozó csapásmérési lehetőséget, mert Beauregard-t, aki azzal vívta ki Jefferson Davis rosszzallását, hogy alkalmatlan pillanatban betegszabadságra ment, szintén leváltották, és Braxton Bragget állították a helyére. Bragg vérbeli harcos volt ugyan, de összeférhetetlen ember is, és sértéseivel elidegenítette legtöbb alárendeltjét. Hallecktől és McClellantól is eltérően offenzív szellemben fogta fel hadvezéri feladatait, és nem tartotta magát Jomini azon eszméjéhez, mely szerint a hadjárat célja az ellenfél kimozdítása pozíciójából manőverezés útján, ütközet vállalása nélkül. Amint átvette a parancsnokságot Beauregardtól, Bragg nekilátott, hogy főhadiszállása, Corinth közelében kényszerítse csatára Grantet. Első tervében azt irányozta elő, hogy egyenesen odamenetel, hogy megküzdjön az északi hadvezérrel. Ezt azután újragondolta, és inkább kerülőutat választott, nyugatról, Mississippi középső részén át közelítette meg Grant seregét. Grant felismerte a veszélyt, és a csapatok harckészültségbe helyezésével válaszolt, de Halleck, aki szokása szerint mániákusan mindent és mindenhol védeni akart, inkább Tennessee és Kentucky miatt aggódott.

Amíg Halleck messze járt, hogy felvonultassa a csapatokat a szerinte szükséges helyekre, Bragg nagy létszámú hadműveleti különítményeket hagyott Price és Van Dorn tábornok parancsnoksága alatt Észak-Mississippiben, míg ő maga átvonult Kentuckyba, ahonnan Louisville-t és Cincinnati-t látszott fenyegetni. 1862. szeptember elején magához rendelte Price-t a 16 000 katonájával. Az érthető aggodalmat érző Grant arra a helyes következtetésre jutott, hogy a legvalószínűbb hely, ahol Price le fog csapni, az luka, egy Corinth-

hoz közeli falu a vasút mellett, amelybe az északiak nagy élelmiszer- és hadianyagraktárt telepítettek. Grant egy kabalaállatáról Sas Brigádnak elnevezett wisconsini dandárt választott Iuka védőjének. Az előhadat Rosencrans vezette, míg Grant, parancsnoksága alatt Edward Ord tábornokkal, tartalékban várakozott. Rosencrans az előcsatározók valóságos felhője mögött indult a csatába, akiket egy üteg is kísért. Irtózatos tűzharc bontakozott ki. A terepet sűrű foltokban őszbozót borította, és ahogyan a csata tombolt, ezek között bujkáltak a kékek és a szürkek egyaránt. A délután végére két északi és két déli dandár 790, illetve 525 embert veszített 3100, illetve 2800 főnyi létszámából. Súlyosabb embervesztesége dacára az Unió kerekedett felül, és sikerült visszavonulásra kényszeríteni a Konföderáció csapatait.

Grant mindössze néhány mérföldnyire a csatamezőtől várakozott tartalékban, de a szél iránya és más tényezők miatt „hangárnyékban” tartózkodott, és emiatt egy árva hang nem sok, annyit nem hallott a harci zajból. Rosencrans futárral küldött jelentéséből értesült csak a csatáról, és csak akkor, amikor már véget is ért. Azonnal csatlakozott Rosencranshoz, hogy együtt üldözzék Price-t és a vert konföderációs sereget, de Grant élénk nemtetszését kiváltva Rosencrans abbahagyta az üldözést, miután előljárója távozott, és így Price-nak sikerült elmenekülnie. Ezt követően Price és Van Dorn egyesítette seregét. Együttesen nagyjából 22 000 katonával rendelkeztek, akiket Price átvezetett Dél-Tennesseebe, hogy Corinth városát fenyegezzék, Grant vasúti bázisát és hadellátási központját, a Jacksonnál, Memphisnél és Bolivarnál foglalt előretolt állásai megtartását biztosító támaszpontot. Október elejére Grant felismerte, hogy a lázadók serege, amelyet ekkor már Van Dorn vezetett, átcsoportosította erőit, hogy észak felől támadhassa meg Corinthot. Október 3-ra a rebellisek készen álltak a támadásra. Az Unió csapatai, Rosencrans parancsnoksága alatt, kevésbé alaposan készültek fel, mivel Rosencrans késve fogott hozzá összevonásukhoz. A Corinthot oltalmazó régi konföderációs sáncokban bontakoztak harcrendbe, amelyek mögött egy második és jobb hadállást is kiépítettek a College Hillen. Október 3-án a konföderációsok egész nap keményen támadták Rosencrans vonalát, és bár közben súlyos embervesztesé-

séget szenvedtek, nem szakították meg a harcérintkezést. Helyette csak jöttek előre, rohamot roham után indítottak, és fokozatosan visszaszorították az Unió csapatait Corinth utcáiba. Az egyik seregest, amelyik meghátrált, az úgynevezett Unió Dandár volt, amelyet Shiloh-nál felbomlott ezredekéből szerveztek. Azonban, amint beértek a város házai közé, rendezték soraikat, majd miután más egységek is bekapcsolódtak a védelembe, ismét szilárdan ellenálltak, és feltartóztatták a támadókat. Rosencrans tábornok a csata ezen szakaszában fel-alá lovagolt a hézagos valami mentén, ami megmaradt az arcvonalából, és kiáltozva biztatta kitartásra katonáit. Az Unió tüzérségének tűztámogatásával ki is tartottak, és egyik támadást a másik után verték vissza. Végül a küzdelem az Unió egyik sáncerődje, a Robinet Üteg köré összpontosult, ahol az északi védők súlyos veszteségeket okoztak a támadó délieknek. Utóbb ötvennégy elesett konföderációs katonát találtak az üteg árkában, köztük a 2. Texasi Gyalogezred ezredesét, akin tizenhárom lőtt sebet számoltak össze. Az üteget vívott harc tetőpontján a konföderációsok meghátráltak. Ők 4000 sebesültet és halottat veszítettek, az Unió hadserege 2500-at. Ráadásul a Konföderáció seregének visszavonulási útját elzárta a Hatchie folyó, Van Dornnak tehát átkelőhelyet kellett keresnie. Hidat nehéz volt találni, de Rosencrans nem erőltette az üldözést. Íme, az Unió egy újabb tábornoka, akiből hiányzott az akaraterő és az éleslátás a győzelem kiaknázásához, amikor sikerült azt kivívni. Rosencrans két egymást követő éjszakán leállította a Hatchie felé nyomuló hadseregét, amivel csigalassúságúra csökkentette menettempóját. Katonáit majd szétvetette a tehetetlen düh, és sokan parancs nélkül is folytatták a menetelést. Amikor elérték a Hatchie lapos árterét, az Unió egységei a Konföderáció számos üteget találtak az átkelőhelyek védelmére rögtönzött tüzelőállásokban, és gyilkos küzdelem kezdődött, amelybe mindkét oldalon erősítések kapcsolódtak be. Végül patthelyzet alakult ki, amint azt Grant még távolról is meg tudta állapítani. Hátrálást elrendelő parancsot küldött Rosencransnak, ám miközben Van Dorn serege sikeresen elszakadt és megmenekült, Rosencrans sajnálatosan és jellemző módon váltig állította, hogy nagyszerű győzelem küszöbén áll, és Grant soha vissza nem térő lehető-

ségtől fosztja meg. Van Dorn Észak-Mississippiben, Holly Springsnél masszív tábori erődítések mögött talált menedéket, olyan védőállásban, amelyik túlságosan erős volt ahhoz, hogy hosszadalmas előkészítés nélkül megtámadják, amint azt Grant is átlátta. A tábornok ekkor már eltökölte, lezárja a Tennessee középső részén vezetett hadjáratot, és áthelyezi erőfeszítései súlypontját: a Vicksburg elleni közvetlen támadást választotta főcsapásnak.

1862 nyara egyébként gondokkal terhes időszak volt az Unió számára. A félszigeti hadjárat feladása, és a Richmond alóli visszavonulás megaláztatása után Dél ragadta magához a kezdeményezést keleten, és offenzívát indított. A Konföderáció seregei ismét benyomultak Észak-Virginiába, majd utána Marylandbe. A második Bull Run-i csatában szenvedett vereséget gyorsan követte Antietam drágán kivívott pattja. És a háború nem csak a keleti hadszíntéren látszott az Unió szempontjából kedvezőtlenül alakulni. Nyugaton Grantnek nem sikerült közelebb vinnie a sikeres befejezéshez Vicksburg körül örvénylő hadjáratát a Mississippi-völgy, az Unió legfontosabb potenciális felvonulási útvonala megnyitásáért. A Konföderáció nagy létszámú lovasseregekkel több betörést hajtott végre Tennessee kétes biztonságú Unió-párti régióiba, és Arkansas felszabadítása is csak komoly zökkenőkkel haladt. Ami pedig a leginkább az Unió elevenébe talált, az az, hogy júliusban Braxton Bragg, a Konföderáció erőinek vezénylő tábornoka Mississippiben, főerőivel betört Kentuckyba. Az összes határállam közül valószínűleg Kentucky imbolygott a legbizonytalanabban a két tömb határvonalán. Mindkét fél saját államszövetsége részének tekintette, és mindkettő hadrendjében számos ezrede szolgált, bennük fiatal férfi polgárainak sokaságával. Az Uniót Kentuckyban fenyegető igazi veszély azonban nem politikai, hanem földrajzi természetű volt. Az állam északi határát az Ohio folyó alkotta, annak túlsó partján pedig ott feküdt az igazi nagyvárosnak számító Cincinnati, amely akkor ipari és vasúti központként jelentőségében még megelőzte Chicagót. Cincinnati erőteljesen Unió-párti lakossága nagyon is tudatában volt, micsoda veszélyt jelentenek a Konföderáció katonai sikerei. Az út Cincinnati felé ráadásul a menetelő sereg számára könnyen járható terepen vezetett. Ha a Konföderáció-

nak sikerül Kentucky központi részén átvágó korridort kialakítania, akkor kettészakíthatja az Unió felségterületét, pontosan úgy, ahogyan az Uniónak a Mississippi-völgyben kibontakozó hadjárata a Dél kettévágásával fenyegetett. Éppen ezért létfontosságúvá vált Bragg betörésének felszámolása.

A gondot az ellenoffenzíva megszervezése okozta. A Konföderáció két lovasvezére, Nathan Bedford Forrest és John H. Morgan, aki korábban olyan gavallérosan portyázta végig a vidéket, még mindig tevékenykedett, míg egy Bragg hadseregét támogató másik sereg, Edmund Kirby Smith parancsnoksága alatt, Knoxville felől a Cumberland-átjáró, az Appalache-hegységen túli vidékek történelmi kapuja felé nyomult. Kirby Smith onnan gyorsan kijutott a kentuckybeli Richmondhoz, ahol már csak nagyjából 120 kilométerre állt Cincinnati felé. Ott szembeszállt vele az Unió egy hadosztálya, de mert csupa újoncból állt, a déliek gyorsan szétverték, és az északiak sok halottat, sebesültet és foglyot veszítettek. Braxton Bragg nem nagyon lelkesedett a támadó hadviselésért, de ekkor és ezen a helyen érdemesebb lett volna rá fogadni, mint ellenfelére, Don Carlos Buell tábornokra.

Washingtonból azonban Halleck annyit nyaggatta támadási parancsaival Buellt, olyan sűrűn követelte, hogy fejtse ki nyomást Braggre, és álljon csatát, hogy Buellnek végül nem maradt más választása, mint engedelmessé válni. Létszámhiányra nem hivatkozhatott, ugyanis szeptember közepére két hadosztályt kapott erősítésként Granttól, míg Louisville-ben és Cincinnati-ban 60 000 helyben toborzott újonc kiképzése folyt. Szeptember folyamán, miközben Buell megfontoltan hátrált Louisville felé, Bragg megkísérelte előkészíteni a nagy csatát, amely majd meghatározza a hatalmi egyensúlyt Kentuckyban. Louisville környékén táborozó seregétől utasította Kirby Smitht, aki akkor Lexington és Frankfort, az állami főváros térségében tartózkodott, hogy 20 000 katonájával csatlakozzon hozzá a Louisville-től délre található Bardstwonnnál. Bragg úgy vélte, a két sereg egyesített erejével le tudja győzni Buellt, és eldönthetik a határvidék sorsát. A konföderációs főparancsnok abban is hitt, hogy a nagy csata vállalásával kimozdítja majd várakozó álláspontjukból Kentucky lakóit, és véglegesen beviheti őket a Konföderációba.

Buell végre-valahára eleget tett Washington kívánságainak, és október elején ő is megjelent Bardstownnál, Bragg hadseregének közelében. Az Unió hadvezére 60 000 katonát összpontosított a Konföderáció 40 000 főjével szemben. A konföderációsokat ekkor, Bragg átmeneti távolléte alatt, a püspökből lett tábornok, Leonidas Polk vezette, aki a Louisville-től délre fekvő kisvárosba, Perryville-be vezette katonáit. Ami odahajtotta, az a vízhiány volt, a déli nyár ugyanis kiszárította a patakokat. Az elhúzódo aszály miatt a Chaplin folyóból is csak állott pocsoltyák sora maradt. Mivel a környéken ez az egy vízforrás maradt, mindkét fél meg akarta szerezni. Polk érte el elsőnek, de hamarosan megtámadta Buell seregének az energikus, nagy jövőjű Philip Sheridan által vezetett előhada. Sheridan agresszíven támadott, és olyan ügyesen irányította hadosztálya erőfeszítéseit, hogy vereséget mért Polk seregére, majd annak maradványait üldözve benyomult Perryville utcáiba. Ez volt az a pillanat, amikor Buellnek be kellett volna teljesítenie az eseményt, amely éppen a perryville-i győzelemmé volt alakulóban, és a szükséges erősítés bevetésével megsemmisíthette volna azt, ami Bragg seregéből megmaradt. A hangárnyék nevű légköri jelenség miatt azonban a Perryville-nél tomboló csata hangja senkinek a füléhez nem ért Buell seregének többi részénél. Ezért aztán Buell elmulasztotta, hogy Sheridan segítségére siessen, pedig mire sötétedni kezdett, a Konföderáció arcvonalát már csak egyetlen dandár védte, amely szinte bizonyosan szétszaladt volna, ha lendületes támadás éri. Másnap reggelre, mire Buell szétbontakoztatta seregét az általános támadásra, a csatatér kiürült. Bragg éjjel úgy döntött, vereséget szenvedett, és elvezette onnan csapatait.

Perryville a polgárháborúra szomorúan jellemző csaták közé tartozik: nem zárult egyértelmű eredménnyel, pedig mindkét fél súlyos embervesztést szenvedett. Ennek a háborúnak az egyik nagy rejtélye a csaták döntő jellegének hiánya. Keleten, különösen 1864-től kezdve, ezt jórészt megmagyarázza, hogy a csapatok, ahol csak lehetett, beásták magukat, tábori erődítéseket, sáncrendszereket építettek, amelyekből majdnem lehetetlen volt kiűzni őket. Nyugaton ezzel szemben, különösen az első években, sokkal ritkábban

ástak sáncokat. A magyarázat ezért két össze nem függő tényezőben ragadható meg: az olyan katonai eszközök, mint például a nagy létszámú lovaság vagy a mozgékony lovas tűzéréség hiánya, amelyek képesek lehetnek volna megsemmisítő csapást mérni, valamint mindkét fél gyalogságának rendkívüli képessége a veszteségek elviselésére. Perryville-nél igazán nagyok voltak a veszteségek – az Unióé 4200, a Konföderációé 3400 fő – de egyik fél sem látszott meginogni. Egy szemtanú, a Buell seregében szolgáló J. Montgomery Wright őrnagy, leírja a hangárnyék különös jelenségét. Magányos küldetésbe indított törzskari tisztként lovagolt, amikor

hirtelen befordultam egy útra, és ezért, mindössze néhány száz yardnyira, szemem elé robbant a perryville-i csata, és fülembé hasított a tűzéréség bömbölése és a puskatűz folyamatos ropogása... Tökéletesen váratlanul ért, és a döbbenet megdermesztett. Olyan volt, mint amikor letépik a függönyt egy hatalmas festmény előtt... Lovam egyetlen ugrással átragadott a nyugalomból a csata zűrzavarába. Egyetlen fordulat, és az erdőn átvezető lovaglóút magányából kilépve máris szemtől szemben álltam férfiak ezreinek véres tusájával.

Wright őrnagy tanúja volt, hogyan hatott a küzdelem e férfiak egy csoportjára, és amit látott, arra utal, hogy a csata teljesen a hatása alá vonta őket:

Láttam az ifjú Formant 15. Kentucky ezredbeli százada maradékával visszavonulni, hogy utat engedjenek az erősítésnek, és ahogy csendben elhaladtak mellettem, úgy görnyedtek előre és dülöngéltek, mint akik nagy viharral birkóznak. Forman a kezében vitte a zászlót, és neki meg kicsiny csoportja több tagjának a kezük a mellkasukat markolta, ajkuk pedig szétnyílt, mintha nehezen kaptak volna levegőt. Egyes oszlopban lekanyarodtak a mezőre, és a golyókkal meg a gránátokkal mit sem törődve lefeküdtek a földre, láthatóan teljesen kimerülve.²⁸

Ám minden erőfeszítés és kimerültség dacára az Unió csapatainak harcvonala nem bomlott meg, ahogy az ugyanolyan súlyos megpróbáltatásokat kiálló konföderációsoké sem. Bragg, aki helyesen ismerte fel, hogy túlerővel áll szemben, gyorsan a visszavonulás mellett döntött. Október 8-án éjjel csapatai elhagyták a csatateret, majd Knoxville-ig és Chattanoogaig hátráltak: Bragg teljes egészében feladta Kentucky invázióját. A déli sajtó és több beosztott

tábornoka forrongott az elégedetlenségtől. Bragget Richmondba rendelték, hogy számot adjon kudarcá okairól, csak hogy volt egy igazán befolyásos barátja, maga Jefferson Davis, aki elfogadta a magyarázatait, és engedte tovább parancsnokolni.

Amikor Bragget feladta a Kentucky elfoglalására tett kísérletet, azzal teljessé tette a Konföderáció kudarcát a nyugati hadszíntér központi frontján. Közvetlenül Perryville előtt, a Mississippi állambeli Corinthnál Price és Van Dorn tábornokra vereséget mért az Unió tábornoka, Rosencrans. Ezt a Konföderáció egy másik veresége előzte meg a közeli Iuka mellett. Grant, aki az északi sereg egy másik részével távolabb állt, azt remélte, hogy vagy Corinthnál, vagy Iukánál sikerül kelepcébe ejteni a konföderációsokat, és csalódott, amikor Rosencransnak ez nem sikerült. Rosencrans tábornokot hibáztatta, akinek csapatmozdulatait túl lassúnak és tétovának vélte, bár a hangárnyék itt is kialakuló jelensége szintén szerepet játszhatott az események alakulásában. Bármi is volt azonban az ok, a Konföderáció seregeinek nem sikerült megváltoztatniuk az erőegyensúlyt sem Kentucky, sem Tennessee államban azzal a hadjáratával, amelyik a Konföderáció utolsó, nem kényszer hatására indított offenzívájának bizonyult az Appalache-hegységtől nyugatra. Ahogy a harcok elcsendesedtek, Grant összeszedte erőit, hogy felújíthassa Vicksburg elleni hadjáratát. Cincinnati és Louisville polgárai több félelemben töltött hét után végre megnyugodhattak. Habár Richmondban nem ismerték fel, a nyugati kudarcral súlyos csapás érte a Konföderációt, mert választható stratégiai lehetőségei körét leszűkítette az unalomig kiismert fenyegetésre a Washington elleni offenzívával, vagy a Pennsylvániába és Marylandbe indított elterelő támadásokra, olyan hadszínterekre, ahol Észak állandó előnyöket élvezett. A betörés Kentuckyba vagy a Tennesseeet fenyegető hadmozdulatok a Konföderáció egyedüli ötletes húzásai voltak az egész háború alatt. Kudarcuk, illetve megismétlésük elmulasztása a tárgyilagos megfigyelők számára megerősítette, hogy a Dél ettől kezdve már csak a végső vereséget várhatta. Sokáig eltartott még, mire elérkezik, de 1862 végétől már ez volt a polgárháború eleve elrendelt, és immár elkerülhetetlen végkifejlete.

Tárgyilagos megfigyelők pedig akadtak. Kettő közülük az akkoriban angliai emigrációban élő Karl Marx és Friedrich Engels volt, akik 1862 márciusában igen figyelemreméltó előrelátásról tanúskodó elemzést írtak a polgárháború alakulásáról. Marx és Engels nem politikai okokból érdeklődött a polgárháború iránt, forradalmárként semmit sem reméltek az Egyesült Államoktól. Mindössze arról volt szó, hogy a hadviselés és a hadseregszervezést szakmai szempontból figyelő emberként nem állták meg, hogy ne tanulmányozzák az éppen zajló hadi eseményeket, és ne bocsátkozzanak jövődölésekbe ezek tanulságai alapján. Marx arra a következtetésre jutott, hogy a Donelson-erőd elfoglalása után Grant, akinek szinte a rajongójává vált, döntő jelentőségű sikert ért el Szecessziával szemben, ahogyan ő a Konföderációt nevezte. Azért gondolta így, mert felismerte, hogy Tennessee és Kentucky létfontosságú országrész a Konföderáció szempontjából. Ha elvesznek, elvesz a lázadó államok kohéziója is. Véleménye magyarázataként feltette a kérdést:

Létezik-e olyan hadi súlypont, amelynek elfoglalása megtöri a Konföderáció ellenállásának gerincét, vagy ők is, amint Oroszország volt még 1812-ben (Napóleon inváziójának idején), leigázhatatlanok az egész ország minden falujának és minden földdarabjának elfoglalása nélkül?

Marx válasza az volt, hogy Georgia a súlypont.

Georgia a kulcs Szecessziához. [...] Georgia elvesztésével a Konföderációt két részre hasítanak, amelyek minden kapcsolatot elveszítenének egymással.

Ennek az eredménynek az eléréséhez nem lenne szükséges egész Georgia meghódítása, csak az államon átvezető vasutaké.

Marx előre látta – hátborzongató intuícióval –, hogy pontosan hogyan fogják megvívni a polgárháború döntő szakaszának harcait. Metsző gúnnal utasította el az Anakonda-tervet, és Richmond elfoglalásának jelentőségét is lekicsinyelte. Ebben a tekintetben előrelátása tökéletlenül működött. A blokádnak, az Anakonda-terv egyik fő eleme, kulcsszerepet játszott a Konföderáció legyőzésében, és éppen Richmond elfoglalása volt az az esemény, amelyik elhozta a háború befejezését. Marx azonban szinte minden más tekintetben

kísértetiesen pontos elemzést adott, az erőszak politikai célú használata iránti ijesztő érdeklődése bizonyosságául. Analízisét németül közölte Bécsben a *Die Presse* című folyóirat. Az Egyesült Államokban talán senki sem értesült róla.²⁹

Marx, akinek igen éles szeme volt a stratégiai földrajzhoz, nem tárgyalta Tennessee és Kentucky – mint az Unió védelmének gyenge pontjai – jelentőségét. Materialista lévén, már meggyőzte magát, hogy Észak hatalmas ipari és pénzügyi erőfölénye garantálja a győzelmét. Nem vette azonban kellő mértékben figyelembe, hogy ezért a végeredményért még meg kell küzdeni, és hogy mennyire könyörtelen lesz ez a küzdelem.

LEE HÁBORÚJA KELETEN, GRANT HÁBORÚJA NYUGATON

1862 második fele a háború jellegének átalakulását hozta: a konfliktus hirtelen sokkal komolyabbá, elkeseredettebbé és hevesebbé vált, mint az első évben. A változásnak volt némi köze a személycserékhez. McClellanból, akinek a csillaga ekkoriban áldozott le, nemcsak a gyilkolási ösztön hiányzott, mely fogyatékoság mindkét Lincoln által ráruházott tisztségre, a szárazföldi haderőnem főparancsnokságára, valamint a Potomac Hadsereg parancsnokságára is alkalmatlanná tette. Ennél is nagyobb baj volt, hogy McClellan valójában olyan elveket vallott a háborúról, legalábbis a polgárháborúról, amelyek alapján helytelenítette a kemény csapásokat. Sok más északihoz hasonlóan, a megosztottság hatásait majdnem ugyanolyan fájdalmasnak találta, mint magát a megosztottságot. Sajnálkozott a háború táplálta sokféle gyűlölet felett, és olyan módot keresett a háború megvívására, amely nem korbácsolja fel még jobban azokat – tehát elvetette az ellenség tulajdonának elkobzását, a hadsereg ellátása terhének a megszállt területre hárítását, a rabszolgák emancipációjáról pedig végképp hallani sem akart. A Hétnapos Csata végén Richmond alól végrehajtott visszavonulás után Lincoln, jobb híján, ugyan ismét rábízta a fővezérletet, de addigra a tábornok már elvesztette az elnök bizalmát, és nyilvánvaló volt, hogy még egy hadvezéri kudarc, és leváltják. Lincoln oly-

annyira nem bízott már benne, hogy a Harrison's Landing-i visszavonulás után kettéosztotta az Unió Észak-Virginiában tevékenykedő haderejét. Akármilyen kelletlenül is, de meghagyta McClellant a Potomac Hadsereg élén, de a Nyugat-Virginiából kivont csapattesteket egyesítette McDowell a Potomac Hadseregből elvont hadtestével, hogy John Pope parancsnoksága alatt megalkossa belőlük a Virginiai Hadsereget. Pope, McClellannel szöges ellentétben, szélsőséges nézeteket vallott, és úgy vélte, a háború gyorsabban megnyerhető, ha szenvedést okoznak a Dél népének. Nem adatott meg neki a lehetőség, hogy megtudja, beváltak volna-e a durvább módszerei, ugyanis amíg Halleck, a McClellan utódjaként 1862 júliusában kinevezett új főparancsnok még McClellan hadseregének visszaszállításával foglalkozott a Virginiai-félszigetről, Lee felismerte a lehetőséget Észak megrohanására, sőt talán legyőzésére is egy nagy csatában, abban az időintervallumban, amíg az Unió két nagy serege, a Virginiai és a Potomac Hadsereg, még nem áll közvetlen összeköttetésben egymással. Lee a Rappahannock folyót választotta megindulási terepszakasznak. Azon a frontszakaszon Jackson sokat próbált, harcedzett csapatai álltak rendelkezésére. Az első csapást Jackson mérte, gyorsan és keményen Pope-ra Cedar Mountain mellett. Fontos csata ez, mert bár léptékét tekintve viszonylag kicsi volt, a völgyi hadjáratról eltérően Jacksontól inkább csatanyerő harcászati tehetsége, mint ravasz stratégiai gondolkodása bizonyítását igényelte. Ilyen természetű tehetségről a tábornok nem tett tanúbizonyságot. Nathaniel Banks, régi völgybeli ellenfele vezette az Unió seregét, amellyel szemben Jackson létszámfölényben volt, de mert az északi tábornok nem volt hajlandó belenyugodni a vereségbe, és mert katonái keményen harcoltak, Banks megfosztotta Jacksont a nagy győzelem lehetőségétől Cedar Mountainnél. Vigasztalnak csak a csatátér elfoglalását hagyta meg neki a csata végén, amely mindkét félnek nagyjából háromszáz elesett katonájába került, bár az Unió több eltűntet veszített, mint a Konföderáció.

Egy olyan hadjáratban, amelynek, ha az Unió megfelelően vezette volna, Lee hadseregének kelepcébe esésével kellett volna végződnie az Unió két nagy csoportosítása között, mégis Lee látta meg a lehetőséget Pope hadseregének

szétverésére. A gyakorlatban Pope, ügyes manőverezéssel, kitért Lee próbálkozásai elől, amelyekkel a Rapidan és a Rappahanock között igyekezett őt sarokba szorítani, majd úgy ítélte meg, hogy most ő tudja előnytelen helyzetben megtámadni Jacksont. Döntését arra a feltételezésre alapozta, hogy Jackson, aki a Leevel való együttműködés érdekében manőverezett, visszavonulóban van a Shenandoah felé. Nem volt. Helyette ismét a gyalogoló lovasság technikáját alkalmazva, azért menetelt – ötvennégy óra alatt nagyjából 58 kilométer ledaráló gyorsasággal –, hogy Pope háta mögé kerülhessen. A hely, amelyet választott, Pope szempontjából aligha lehetett volna veszélyesebb. Manassas Junctionot szemelte ki, ahová Pope a hadellátási támaszpontját telepítette. Vilámgyors menetelésük jutalmaként Jackson katonái bőséges élelem- és felszerelésekészletekhez jutottak, az állás elfoglalásával pedig – Lee szándékának megfelelően – a Washington felé vezető visszavonulási útja elvágásával fenyegették Pope-ot. Jackson Manassas Junction megszállásával valójában a háború első csatájának újravivására kényszerítette Pope-ot. A második manassasi ütközet, avagy második Bull Run-i sokkal hevesebb összecsapás volt, mint az első, ami híven tükrözi, milyen sokat tanult mindkét fél a tizenhárom hónapnyi harc alatt. Jackson, azt remélve, hogy sikerül felkészületlenül, előnytelen helyzetben meglepnie Pope-ot, az erdőből küldte rohamra katonáit az északiak ellen, amikor Lee értesítette, hogy a völgyből közeledik Longstreet nagy létszámú sereg élén. Az erők aránya alapján a Konföderáció bekerítéssel elért megsemmisítő győzelmének kellett volna következnie, ha az Unió katonái nem olyan keményen és ügyesen állják a sarat, ahogyan állták. Négy középnyugati ezred is volt közöttük, amelyek egyike, a 2. Wisconsini, már az első Bull Run-i csatában is harcolt. Ezek az ezredek, amelyek az úgynevezett Fekete Csákós Dandárt alkották, mert a háború előtti reguláris hadsereg egyenruháját viselték, olyan eltökélten küzdöttek, hogy visszaverték a Kőfal Dandár minden, az Unió vonalának áttörésére tett kísérletét, és ezzel gondoskodtak arról, hogy a nap végére odavesszen Lee reménye, hogy megsemmisítő vereséget mérhet ellenfelére. A csata hevében Jackson ismét hadvezéri képességei tökéletlenségéről tett tanúbizonyságot. Erőfeszítése csúcspontját a

Pope jobbszárnyának átkarolására tett kísérlet jelentette, megkerülő menettel a Manassastól keletre fekvő Chantilly településre. Ez újabb kis, zavaros csatához vezetett, amely Ox Hill-i néven is ismert. Jacksonnak nem sikerült bekerítenie Pope-ot, aki nyitva tartotta Washingtonba vezető felvonulási útját. A konföderációsok főként azért vallottak kudarcot, mert addigra már elsöprő túlerőben vonultak fel az Unió csapatai a régi csatamezőn és körülötte, köztük McClellan Potomac Hadseregének legnagyobb része is. Létszámuk olyan nagy volt, hogy a második Bull Run-i csatának az Unió egyértelmű győzelmével kellett volna zárulnia. Hogy nem így történt, az McClellan hibája volt. Régtől fogva utálta Pope-ot, és egy kicsinyességi rohamában, amellyel hatalmas kárt okozott az Unió ügyének, megtagadta, hogy beavatkozzon Pope támogatására.

A második Bull Run-i csata így aztán az Unió vereségével zárult, bár majdnem egyenlő és nagyon súlyos veszteséggel mindkét oldalon: az Uniónak 1724 katonája esett el, a Konföderációnak 1481. A csata nyomán Lincoln leváltotta Pope-ot, valamint újra egyesítette a Virginiai Hadsereget a Potomac Hadsereggel, amelyet Washington környékére rendelt, a város védelmének biztosítására – az elnöknek mindig ez volt az első. Az Unió kudarca a második Bull Run-i csatában új stratégia választására bátorította Lee tábornokot. Ahelyett, hogy minden erejét Virginia védelmére alkalmazta volna, úgy döntött, teljes egészében megváltoztatja a háború tempóját, és annak területére betörve átviszi azt az ellenséghez. Ez az a stratégia, amelyhez ragaszkodni fog a következő tíz hónapban. Lee mindaddig nem adta jelét semmiféle benne lakozó támadókedvnek vagy képességnek támadó hadmozdulatok sikerre vitelére. Valójában nem volt jó a reputációja mint olyan valakié, aki defenzív gondolkodású, és vonakodik mindenfajta kockázat vállalásától. Tempóváltásának egyszerű volt az oka. Az offenzíva mentesítette a háború nyomásától Virginiát, Lee hazai államát, és közvetlenül hozzáférhetővé tette Észak természeti erőforrásait az inváziós hadsereg számára. Stratégiai szempontból megváltoztatta a háború egyensúlyát, mert elragadta a kezdeményezést Északtól, és saját területén idézte fel veresége rémét. Egy ilyen stratégiaváltás bátorítást

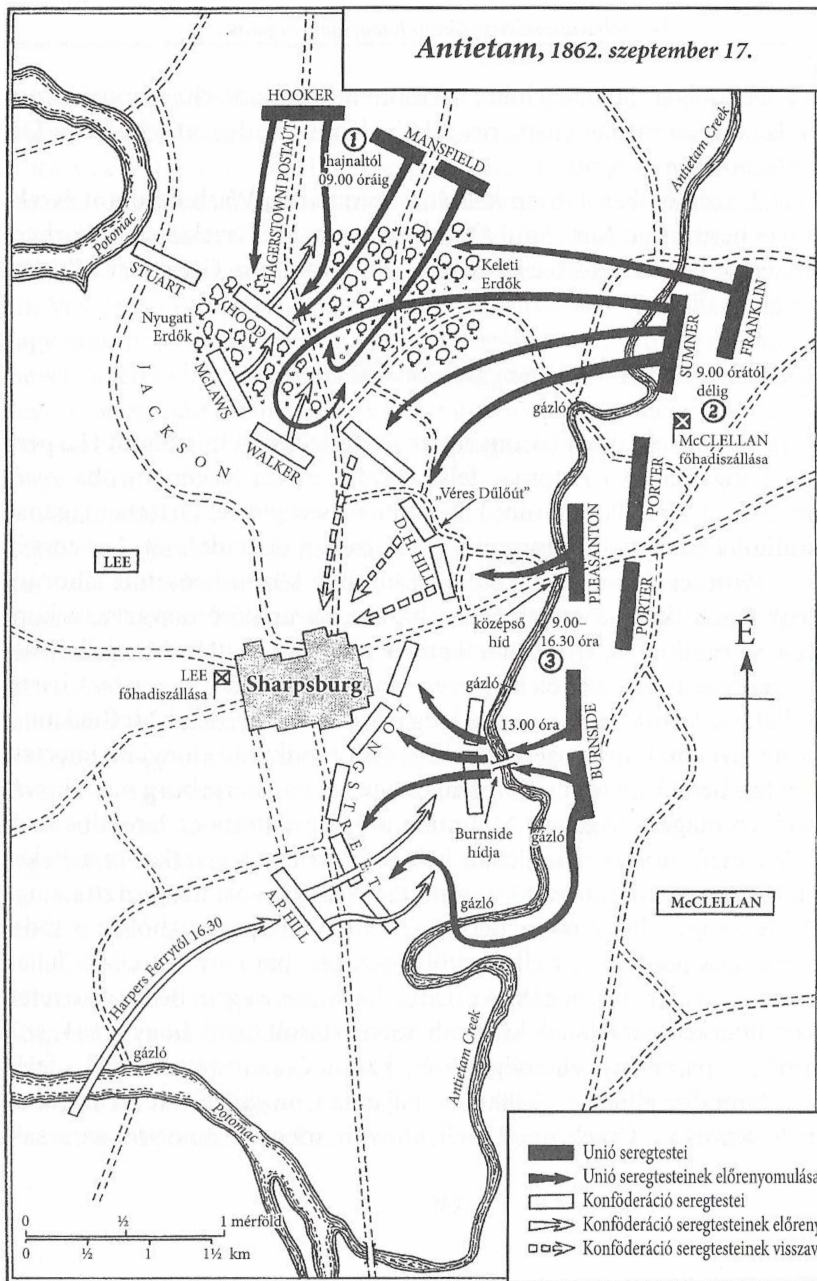
nyújtott a Dél polgári lakosságának, valamint a Konföderáció európai támogatóinak is. A diplomáciai elismerés célja valahol mindig ott lebegett a Dél nagysztratégiai tervei mögött.

Lee 1862. szeptember 4–6-án kelt át a Potomac Washingtontól északnyugatra, és benyomult Maryland államba egészen Frederickig, ahol Barbara Fritchie szembeszállt a betörő ellenséggel – ahogyan John Greenleaf Whittier híres versében áll:

Találja golyó ezt az ősz fejet / De az ország zászlaja meneküljön meg.

A déli vezér ott egyoldalúan három részre osztotta seregét: Jacksont Harper's Ferryhez, Longstreetet a Potomac felső folyása menti Hagerstownba vezényelte, és csak D. H. Hill, valamint J. E. B. Stuart seregtestét tartotta magánál. Ekkor különös esemény kompromittálta stratégiai elgondolását. Lee tervét, amelyet különleges parancsban, a 191. számúban közölt beosztott tábornokaival, egy északi katona megtalálta – három szivar köré csavarva, a konföderációsok egyik elhagyott táborában. A papirost elvitték McClellan helyettes-főhadsegédéhez, aki személyesen ismerte azt, aki a parancsot leírta, és igazolhatta a kézírás valóságát. Még az örökösen rettegő McClellant is sikerült meggyőzni, hogy a szerencse kegyéből rendkívüli előnyhöz jutottak. A hír szeptember 13-án jutott el hozzá, és hatására a Sharpsburg nevű kisváros közelében magasodó South Mountain mögött állította csatarendbe hadseregét. Jellemző módon, McClellan halogatta az egész éjszakai menetelést elrendelő parancs kiadását, és mint mindig, továbbra is azt hangoztatta, hogy túlerejű ellenséggel áll szemben, pedig a zsákmányolt parancsból az is kiderült, hogy ennek pontosan az ellenkezője igaz. Lee, bár fenyegette McClellan felvonulása, összeszedte magát. Az Unió hadvezetőségén belül elkövetett biztonsági intézkedéssértésnek köszönhetően értesült arról, hogy a 191. számú különleges parancs az ellenség kezébe került, és nem veszítette el a fejét, hanem csatarendbe állította 25 000 katonáját az Unió 80 000-rével szemben a Potomac Antietam Creek nevű mellékfolyója mentén, amelyről az északi

Antietam, 1862. szeptember 17.

beszámolókbán az ekkor következő csata a nevét fogja kapni. A Dél számára Sharpsburg lesz a neve. Mindkét név mint egy hirtelen, fagyos fuvallat, olyan borzongást fog kiváltani a következő években, sőt vált ki még a mai nap is. 1862. szeptember 17. ugyanis nem pusztán a polgárháború legvéresebb napja lesz, de Amerika összes addigi és eljövendő háborújának a legvéresebb napja is, véresebb, mint 1944. június 6., a D-napi invázió, az Omaha-partszakaszt is beleértve, vagy 1945. február 19., az Iwo Jima-i partraszállás. Az antietami, különösen súlyos veszteségek oka a csatamező jellegében rejlik, az összecsapásra ugyanis két vízfolyás, a Potomac és mellékfolyója, az Antietam Creek közé szorult szűk, mindössze két négyzetmérföldnyi területen került sor. Az apró csatamező belvilágát még szűkösebbé tette jó néhány, valóságos kivézőhely létezése, olyanoké, mint a Kukoricatáblaként elhíresült földdarab, vagy a történelemben Véres Dűlőútként bevonuló mélyút. Lee is, és McClellan is ebbe a labirintusba taszította csapatait, amint rendelkezésüre álltak. Lee katonái Harper's Ferrytől érkeztek, és ezért az egész, 120 000 főnyi tömeg a terep adta legsúlyosabb megpróbáltatások elviselésére kényszerült. A Dunker Templomnál, egy falusias imaháznál, meg az Antietam Creek fölött átvezető Rohrbach hídnál, amelyet később Burnside hídjaként fognak emlegetni, mert a tábornok ismételt erőfeszítéseket tett az elfoglalására, az Unió katonái folytattak gyilkos küzdelmet a konföderációsokkal. Időről időre majdnem sikerült áttörniük Lee arcvonalát, de végül mindig kudarcot vallottak, mert McClellan nem merte harcba vetni a teljes rendelkezésére álló erőt. Ahogy az iszonyatos nap mind hosszabbra nyúlt, csak nőtt a halottak és sebesültek száma. A végső összesítés szerint az Unió 12 400, a Konföderáció 10 300 főnyi véres veszteséget szenvedett. Egyes egységek elképesztően sok embert vesztettek. Az 1. Texasi Ezred állománya 80 százalékát veszítette el elesettekben és sebesültekben. A 6. Georgiai Ezred 250 katonájából mindössze 24-en úszták meg sértetlenül. David Thompson, a 9. New York-i Ezred ezredese, megörököltette a csata egy különleges jelenségét. Egy bizonyos pillanatban meglátta „az egyedülálló jelenséget, amelyet úgy vélem, a *Goethe életében* említenek egy hasonló alkalommal – az egész táj egy pillanatra enyhén vörösre színe-

zódott”.³⁰ Lee fia, aki az antietami csata alatt az Észak-virginiai Hadseregben szolgált, a következő eseményre emlékezett vissza:

Az Észak-virginiai Hadsereg tagjaként egyszer-egyszer láttam a főparancsnokot, menetelés közben, vagy ha elég közel haladtam el a főhadiszálláshoz ahhoz, hogy felismerjem őt és a törzs tagjait, de mint Jackson hadtestében szolgáló közkatonának nem sok időm volt az alatt a hadjárat alatt látogatóba járni, és a sharpsburgi csatáig nem adódott alkalmam beszélni vele. Abban az összecsapásban ütegünkkel alaposan elbántak, sok embert és lovat veszítettünk. Miután három lövegünket harcképtelenné tették, parancsot kaptunk a visszavonulásra, és hátrafelé mozgás közben elhaladtunk Lee tábornok és törzskarának számos tagja mellett, akik egy kis halmon csoportosultak az út mellett. Mivel nem kaptunk határozott parancsot, hogy hova menjünk, századosunk, meglátva a vezénylő tábornokot, megállított minket, és odalovagolt utasítást kérni. Néhányan mások és én is vele mentünk, figyelni és fülelni. Lee tábornok leszállt a lóról, törzse néhány tisztje állt körülötte, lovát pedig egy küldönc tartotta. Poague százados, ütegünk, a Rockbridge-i Tüzérség parancsnoka, tisztelgett, jelentette állapotunkat, és utasítást kért. A tábornok, aki türelmesen hallgatta, ránk tekintett – pillantása a felismerés jele nélkül siklott túl rajtam –, majd utána megparancsolta Pogue századosnak, válassza ki a leginkább szolgálatra képes lovakat és embereket, állítsa ki belőlük a sértetlen löveg fogatát és személyzetét, egysége harcképtelen részét pedig küldje hátra javításra és újbóli felszerelésre, ő pedig jelentkezzen szolgálatra a harc vonalban. Amikor Pogue sarkon fordult, hogy távozzon, odamentem beszélni apámhoz. Amikor rájött, ki vagyok, gratulált, amiért egészséges és sértetlen vagyok. Utána én azt mondtam: „Tábornok! Vissza fog küldeni minket a harcba?” „Igen, fiam – felelte mosolyogva –, mindnyájatoknak meg kell tennetek, amit tudtok, hogy segítsetek visszaverni ezeket.”³¹

A csatát követő éjszakán Lee visszavonta életben maradt katonáit a Potomac túlsó partjára. Ezzel kezdődött visszavonulása Marylandból. McClellan így megtehetette, és meg is tette, hogy bejelenti, győzelmet aratott. Lincolnt nem győzte meg. Miközben McClellan csak várt és várt, hogy kövesse a visszavonuló Leet, Lincoln egyre türelmetlenebbül figyelte mulasztását, és november 7-én leváltotta a hadsereg-parancsnoki beosztásból. Ez nem jelentette a véget McClellan számára, az 1864-es elnökválasztáson ő fog indulni, sikertelenül, a demokraták jelöltjeként Lincoln ellen. Katonai pályafutása azonban ott és akkor véget ért. Távozása a legkevésbé sem csökkentette önbecsülését, pusztán megerősítette szent meggyőződését, hogy ostoba fajankók veszik körül.

Lincoln türelmetlen, de egyelőre még burkolt utalásai, amelyeket a tábornok tehetetlensége váltott ki, lépésről lépésre egyre nyíltabbá váltak. Az elnök utalt rá, hogy McClellan csapatokat vonultathatna fel lopva Lee és Richmond között. A tábornok nem vett tudomást ezekről a célzásokról. Azzal érvelt, hogy hadserege nem tud menetelni lábbeli és élelem nélkül, annak ellenére, hogy amint Lincoln közölte is vele, Lee katonái mindkettő nélkül megtették. Lincoln végül elvesztette oly sokáig megőrzött türelmét. McClellan hajthatatlansága legalább annyira volt az oka a lecserélésének Burnside-ra, mint az alkalmatlansága. Burnside harcos tábornok volt és bátor férfi, de hiányzott belőle McClellan tehetsége, amely, bár sok kudarc húzta le vele szemben a mérleg másik serpenyőjét, mégiscsak jelentős volt. McClellan lelkesítően hatott az Unió katonájára is, aki odaadóan hitt a tábornokban mint vezérben, akármilyen vereségekbe is vezette őt. McClellan távozását a katonatömegek egyértelműen és őszintén sajnálták. Nem lesz másik tábornok, aki hasonló tiszteletet, sőt szeretetet fog kivívni a hadsereg berkeiben, amíg 1864-ben meg nem érkezik nyugatról Grant.

Antietam még egy mélyreható változást hozott McClellan leváltásán kívül. A csata egyszer s mindenkorra megváltoztatta a háború morális világát is, mert alkalmat adott Lincolnnak, hogy bejelentse a Dél rabszolganeveltségének tömeges felszabadítását, azt az intézkedést, amelyre maga az elnök és honfitársainak milliói olyan régóta vágytak. Lincoln már korábban megfogalmazta egy rabszolga-felszabadítási törvény szövegét, és a határállamokban követelte az emancipációt, bár sikertelenül. A határállamok fehér lakói attól féltek, hogy a felszabadított feketék meg fogják bontani a közrendet, meg attól is tartottak, hogy a szabadság államhatárokon átnyúló megadása az ültetvényeken robotoló rabszolgák tömegeit fogja vidékükre csábítani, hogy ott nyerjék el szabadságukat. A félelem a felszabadulás lehetőségét kereső rabszolgák észak felé vándorlásától volt az a tényező is, amelyik miatt sok emelkedett gondolkodású északi ellenezte a rabszolga-felszabadítást, miközben támogatta a háborút. Lincoln annak idején azért kényszerült felülbírálni Frémont-nak a Nyugati Kerületben idő előtt meghirdetett felszabadítási rendeletét, mert

fennállt a veszély, hogy a Konföderáció javára billenti a közvélemény rokon-szenvét a határállamokban. Most Antietam megadta neki a lehetőséget azok-nak a reformoknak a beindítására, amelyeket 1858-as beszédeiben megígért – „ez a kormány képtelen elviselni a félrabszolga és félszabad állapotot” –, de első hivatali éveiben nem valósított meg. A rabszolga-felszabadítási nyilatko-zatnak abban a tervezetében, amelyet 1862. július 22-én olvasott fel kabinetjé-nek, azt kérte a rabszolgatartó államoktól, szabadítsák fel rabszolgáikat, mert ellenkező esetben – fenyegette meg őket – elnöki rendelettel fogja felszabadí-tani őket azokban az államokban, amelyek 1863. január 1-jén még mindig a lázadás állapotában vannak. William Seward külügyminiszternek végül sike-rült rávennie Lincolnt a proklamáció kiadásának elhalasztására addig, amíg nem változik az Unió – a Hétnapos Csatákban elszenvedett vereség nyomán – éppen mélypontra zuhanat hadiszerencséje, és nem lesz alkalmasabb a pil-lanat. Szeptember 22-én, öt nappal Antietam után, Lincoln úgy határozott, eljött a pillanat. Ha katonaiak miatt nem is, politikai okok miatt úgy döntött, magáévá teszi McClellan értékelését, mely szerint a csata győzelem volt, ha másért nem azért, mert Lee kivonulásához vezetett Marylandból. Ezért tehát bejelentette, hogy 1863. január 1-jén az akkor még lázadó államok területén minden rabszolga jogilag szabad lesz. Az Emancipációs Kiáltvány átalakította a háború erkölcsi atmoszféráját. Attól kezdve a háború tárgya a rabszolgaság volt, egy olyan kérdés, amely egyértelmű állásfoglalásra kényszerített. Érvé-nyesült az abolicionisták – a rabszolga-felszabadítás radikális híveinek – aka-rata. A mérsékelt északiak végre tudták, hol áll az Unió. A déliek ettől kezdve hihették, hogy az Unió az államok jogaival a rabszolgaság eltörlésének eszkö-zeként száll szembe, és ily módon koldusbotra juttatja a déli földbirtokosokat, és aláássa a közrend alapjait a Konföderáción belül.

Antietamnak volt egy további hozadéka is. Mivel Lincoln úgy döntött, győztes csata volt, az európai hatalmak is annak fogadták el, és fokozatosan felhagytak a Dél diplomáciai elismerésének fontolgatásával. A Dél leginkább az 1861–1862-es gyapothiány alatt remélhette, hogy a szuverén államként elnyeri az elismerést, amikor a termelők és a közvetítő kereskedők európai

eladásokra bevezetett embargója miatt Nagy-Britannia és Franciaország számos textilipari vidékén leállt a termelés. Az embargó végül kudarcot vallott, mert az ipar más behozatali forrásokra tért át, és mert az 1859–1860-as túltermelési időszakban jelentős nyersanyagkészleteket halmoztak fel Európában. Elszigetelt incidensektől – mint például a *Trent* ügye – és némi izgalomtól eltekintve, az Északot fenyegető veszély, hogy valahol Európában elismerik a Konföderáció függetlenségét, Antietam után megszűnt. A Dél brit elismerése hadviselő félként 1861 májusában, ami magával hozta a jogot tengeri hadműveletek végrehajtására, de nem ért fel a diplomáciai elismeréssel, ideig-óráig nyújtott némi gyógyírt a Dél sértett igazságérzetére – Észak érdekeinek megsértése nélkül –, bár az indulatokat felkorbácsolta az Egyesült Államok Kongresszusában.

McClellan leváltása nem javított azonnal a Potomac Hadsereg sorsán, Burnside viszont azonnal veszélybe sodorta új beosztását. A hadsereget dél felé kívánta átcsoportosítani, Sharpsburg térségéből a Rappahannock menti Fredericksburg közelébe, ahonnan meg akarta indítani az offenzívát Richmond ellen. Hogy a siker legcsekélyebb reményével vághasson bele, gyorsan kellett mozognia, ami viszont meglepetésszerű hídverést igényelt a Rappahannockon. A hídveréshez pontonok kellettek, amelyeket a Halleck tábornok hatáskörébe tartozó washingtoni raktárakból kellett előreszállítani. Vagy azért, mert Burnside nem fejezte ki magát elég érthetően, vagy mert Halleck nem értette meg, mit akar, időt vesztegettek el a pontonok előteremtése, majd az átkelőhely előkészítése kapcsán. Lee hadseregének bőségesen adtak időt, hogy felkészülhessen a manőver elhárítására. A magánál Fredericksburg városánál megkísérelt hídverést a konföderációsok igyekeztek megakadályozni, és a pontonokkal dolgozó hidászok súlyos veszteségeket szenvedtek. Ennek ellenére december 13-ra a Potomac Hadsereg átkelt, és csatarendbe fejlődött a folyó déli partján, szemben az Észak-virginiai Hadsereg által megszállt magaslatok sorával. Burnside Joseph Hooker és Edwin Sumner csapataival helyhez akarta szögezni a Konföderáció védekező seregét, és ugyanakkor William Franklinnek elterelő támadást kellett végrehajta-

nia Stonewall Jacksonnak a várostól délre fekvő magaslatokon álló seregrésze ellen. Ha siker kíséri, a kezdeti előrenyomulást általános támadássá kellett fejleszteni, amellyel balról jobbra felgöngyölítik a déliek arcvonalát. A tervvel az volt a baj, hogy a Rappahannock déli partján túl sok a magaslat, és valamenynyit a Konföderáció katonái tartották megszállva. Ők uralták tűzérsegükkel azokat a mélyebben fekvő terepszakaszokat is, amelyeken az Unió csapatainak át kellett haladniuk, hogy megküzdjenek a védekező gyalogsággal, akiket természetes és ember alkotta akadályok is oltalmaztak.

Amint az Unió gyalogsága megjelent, a konföderációsok gyors és pontos tüzet nyitottak egy mélyútról, amely előtt kőfal húzódott a magaslatsor, Marye's Heights tetejének peremén, Fredericksburg mögött. A csata december 13-án reggel kezdődött, és ahogy kezdett felszállni a sűrű köd, a véres veszteség – amelyről a konföderációsok tűzérsegi parancsnoka hencegve megjósolta, hogy nagy lesz – gyorsan növekedni kezdett. Minden körülmény a Konföderáció katonáinak kedvezett – uralgó magaslaton húzódó, védett állásban álltak csatarendbe –, és ezért könnyedén és saját életüket alig kockáztatva lőhették le az előrenyomuló támadókat. A rövid decemberi délután során, amelynek csikorgó hidegét ismétlődő hózáporok tették még nehezebben elviselhetővé, az Unió tizennégy dandárját vetették harcba, és a nap végére 12 700 katona esett el vagy sebesült meg. Ha összehasonlítást kell tennünk, Fredericksburg borzalmasságában nem emlékeztetett a polgárháború szinte egyetlen más csatájára sem, inkább az első világháború legkeservesebb összecsapásait vetítette előre. Ugyanazok a pokoli időjárési viszonyok, a fedezéknek ugyanaz a hiánya, a sebesültek összegyűjtésének és elszállításának ugyanazok a nehézségei és késlekedése jellemezték. Az Unió támadó katonái órákig hasaltak a fagyott földön, mert odaszögezte őket az ellenség tüze. Azok közül, akik csak kicsit is odébb mozdították zsibbadt kezüket vagy lábukat, sokan azonnal újabb sebet vagy sebeket kaptak. Az Unió hadserege számára Fredericksburg egyoldalú Antietam volt, ahol hasonló nagyságú emberveszteséget szenvedtek, ám a legcsekélyebb lehetőségük sem adódott a csapások viszonzására.

1862 folyamán az első világháború hadviselésének jellegéből adott ízelítőt a keleti hadszíntéren vívott csaták gyakorisága és a köztük eltelő időszak rövidülése is. A második Bull Run-i, az antietami és a fredericksburgi ütközetet mind az augusztus 29. és a december 13. közötti időszakban vívták. Mind-egyik nagy csata volt, súlyos embervesztéssel – Antietam és Fredericksburg kivételesen súlyossal –, és nagyon nagy mennyiségű lőszert, valamint egyéb hadianyagot fogyasztott. Olyan ütközeteket, mint ezek, éppen úgy lehetetlen nagy ember- és anyagtartalékok nélkül megvívni, mint a somme-i vagy verduni csata egymást követő szakaszait. És éppen úgy, mint Somme és Verdun, a második Bull Run-i, az antietami és a fredericksburgi is kimerítette a hadseregeket. 1862 karácsonyára a Potomac Hadsereget alaposan megtépázták és kifárasztották a harc megpróbáltatásai, a tábori és a menetelés közbeni élet mostoha körülményei, valamint a hajmeresztő véres veszteségek, az Észak-virginiai Hadsereget pedig még inkább, a Dél viszonylagos élőerőhiánya miatt. Lincoln eltökélten fenn kívánta tartani ugyan a Délre gyakorolt nyomást, ám megriadt, amikor azt hallotta, Burnside meg kívánja fordítani a hadsereget, és ismét át akar kelni a Rappahannockon, Lee főerőivel szemben – az elnök teljes joggal tartott újabb katasztrófától. Burnside elismerte Lincoln előtt teljes felelősségét a vereségért, sőt bejelentette azt a szándékát, hogy ezt nyilvánosan is bevallja. Mindazonáltal továbbra is dédelgette magában a vágyat, hogy még egyszer megpróbálkozzon. Beosztottai közül ketten, John Newton tábornok és John Cochrane dandártábornok annyira aggódtak Burnside kedélyállapota miatt, hogy kihallgatást kértek Lincolntól. Előbb tagadták, hogy Burnside leváltását jöttek javasolni, majd kijelentették, a hadseregparancsnok tervét ennek ellenére az elnöknek meg kellene vétőznia.

Ez volt az a vezetési válság, amellyel Lincolnnak személyesen kellett foglalkoznia, bármennyire is szívesebben hagyta tábornokaira a döntést a saját hatáskörükbe tartozó ügyekben. 1863. január 1-jére értekezletre hívta az érintetteket a Fehér Házba. A tanácskozás a legkevésbé sem kielégítő irányt vett. Burnside Halleck és Stanton lemondását követelte, de azt is kijelentette, hogy elvesztette a hadsereg bizalmát, és kérte saját leváltását is. A kétnapi,

sehová sem vezető vita úgy ért véget, hogy Burnside az átkelésre eltökélten tért vissza a Rappahannockhoz, de kérte Halleck jóváhagyását, amit Halleck kerek pereg megtagadott. Burnside ettől függetlenül átkelt, és előrenyomulást kísérelt meg, amit félbe kellett szakítani a felázott utak járhatatlansága miatt. A próbálkozás a „Sármenetelés” néven vonult be a történelembe, és még inkább megtörte a hadsereg harci kedvét, heves bírálatokat váltva ki Burnside alárendeltjeiből. A tábornokot felháborította álnok hűtlenségük, ahogyan ő látta, és hatására többük leváltásával fenyegetőzött. Fékevesztett dühében még egyik hadtestparancsnoka, Joseph Hooker felakasztatását is emlegette. Jogi felhatalmazással egyik szóba hozott intézkedéshez sem rendelkezett. Burnside lelki zavarának híre gyorsan eljutott Lincolnhoz, aki a következő néhány napban eldöntötte, leváltja a hadsereg éléről, és Hookert állítja a helyére, aki harcosszellemű tábornokként szerzett hírnevet. Január 25-én megtörtént a parancsnokcsere, bár Lincoln, aki nagyra becsülte Burnside jellembeli értékeit, azt már nem volt hajlandó megengedni, hogy rangjáról lemondva nyugállományba is vonuljon. Lincoln valószínűleg felismerte, hogy Burnside eljutott az összeomlás küszöbére. A tábornokot mélységesen megrázták a fredericksburgi veszteségek, ahogyan majd az első világháború több tábornokát is meg fogja rázni a Nyugati Front lövészárk-háborújának offenzíváival járó tömeges emberirtás. Ez új fejlemény volt. Az abszolút uralkodók hadviselésének hadvezéreit, bár iszonyatos mézárulás fölött elnököltek, mintha hidegen hagyta volna, amit átéltek, talán hosszú tanulóidejük és a vezetőket a vezetettektől elválasztó társadalmi távolság miatt. Az együttérzés az egyszerű közkatonával az amerikai demokrácia, valamint a polgárháború populista jellegének megnyilvánulásai közé tartozott, de semmi esetre sem a mindenki által megélt érzések közé. Lee, ez a mélységesen humánus ember, sohasem jutott az összeroppanás közelébe, még akkor sem, amikor közeledett seregei végső bukása. Grant, aki a háború legvéresebb csatái közül többen is parancsnokolt, tudomásul vette az emberveszteségeket, talán mert olyan filozófiát alakított ki magának a hadviselésről, amelyben dicső pillanatainak ünneplése egyáltalán nem játszott szerepet. Burnside, ez a szerény, sőt aláza-

tos ember, nem tört katonái élete árán szerzett hírnévre, a Fredericksburgnél nyújtott rettenetes hadvezéri teljesítménye ellenére sem. Az emberek tömeges gyilkolásának látványa, amelytől 1861 előtt megkímélte a sors, mert később jutott el a mexikói háború hadszínterére, úgy látszik, túl sok volt neki.

A beköszöntő 1863-as esztendő még mindig a Konföderációt találta keleten a kezdeményezést birtokló fél pozíciójában. Bár Lee már nem az Unió területén állt, és annak ellenére, hogy a Potomac Hadsereget addigi legnagyobb létszámára, 133 000 főre töltötték fel, a fredericksburgi katasztrófa, valamint a hadvezetőség felső szintjein dúló zavarok keltette sokféle bizonytalanság megfosztotta az Uniót az erkölcsi fölénytől. Lee megmutatta, rendelkezik az Unió területére való betöréshez, majd ott sikeres harc megvívásához szükséges mennyiségű és minőségű erővel. Seregével előretolt állásokat szállt meg Észak-Virginiában, ez pedig arra utalt, hogy ismét meg fogja kísérelni a betörést, és északon jogosan vélték úgy sokan, hogy a konföderációsok akár győzhetnek is. Az új év bizonytalansággal terhesen köszöntött be Washingtonba és a keleti nagyvárosokba.

***

A Mississippiből és a Nyugatról érkező hírek csekély vigaszt hoztak. 1862 reményét, hogy New Orleans és Memphis között teljes hosszában sikerül megnyitni a Mississippit az Unió hajói számára, nem sikerült valóra váltani. Grant serege még mindig eredménytelenül próbált a hátsó ajtón bejutni Vicksburgbe, míg Tennesseeben a hadiszerezése ismét a Konföderációnak kedvezett. A viszálykodás szenvedélye, amely 1861-ben eluralkodott az Egyesült Államokon, nem korlátozta tombolását a régi tizenhárom gyarmat népes, sűrűn lakott vidékeire. Birtokba vette a nyugat felé terjeszkedésben érintett új területeket is, olyan régiókat, ahol a rabszolgaságot még hírből is alig ismerték, bizonyítva, hogy az elszakadás legalább annyira volt lelki beállítottság, mint gazdasági érdek kérdése. 1861 nyarán és őszén sok helyen robbant ki gyakran heves és véres fegyveres küzdelem Kentuckyban és Missouriban, sőt olyan messze nyugaton is, mint Arkansas. Kentucky lakosságának jelentős

hányada Virginiából származott, tehát nem okozott meglepetést, hogy erős rokonszenv ébredt bennük a Richmondban székelő új hatalom iránt. Időrendi sorrendben a Konföderáció nyugati hadseregei – egészen pontosan a Sterling Price vezette kicsiny sereg – 1861 augusztusában a missouri Wilson's Creeknél vívták első csatájukat, amelyben elesett az a Nathaniel Lyon, aki korábban megmentette az államot az Uniónak. A következő vidék, amelyik hadra kelt, Tennessee keleti része volt, Lincoln nyugati stratégiájának fő célpontja, az elnök ugyanis valóban komolyan igyekezett felszabadítani Tennessee lakosságának Unió-párti részét – akik a legnagyobb számban az állam keleti felében éltek – a Konföderáció uralma alól. Az Unió fegyveres erőinek helyi parancsnoka nem tudott megbirkózni a feladattal, képtelennek bizonyult a konföderációsok elűzésére, tehát leváltották. Magával rántotta beosztottját, William Tecumseh Shermant, akinek a pályafutása csak átmenetileg akadt el. A parancsnok utódja Don Carlos Buell lett, akinek a parancsnoksága alatt ott szolgált George Thomas, Chickamauga jövődő sziklája. 1862 januárjában Kentuckyban, a Cumberland folyó menti Mill Springsnél Thomas csapatai vívták azt a csatát George Crittenden tábornok kisebb, 4000 főnyi seregével, amelyik a Logan's Crossroads-i ütközet néven is ismert. Crittenden támadni próbált, de Thomas feltartóztatta, majd sikerült ellentámadást is indítania, és pánikszerű menekülésbe hajszolnia a konföderációsokat, akiket elűztek a csataterrről. Bár a véres veszteség csekély volt, Mill Springsnél az Unió igazi győzelmet aratott. Lincoln el volt ragadtatva, mert a diadal azt ígérte, sikerül elvinni a segítséget a különös becsben tartott Unió-párti enklávéjába, Kelet-Tennesseebe.

Mill Springs folytatása azonban nem Tennesseeben, hanem Missouriban bontakozott ki, ahol az Unió Wilson's Creek-i veresége után Sterling Price, a Konföderáció tábornoka, délre vezette 11 000 főnyi seregét Arkansas északnyugati sarkába, hogy ott egy Pea Ridge nevű helyen foglaljanak védőállásokat. Sterling Price ott annak az Earl Van Dorn tábornoknak az alárendeltségébe lépett, aki később a Konföderáció egyik kiváló lovasvezéréként fog hírnevet szerezni, és aki ekkor erősítést hozott magával. Van Dornnal Samuel

Curtis tábornok állt szemben a létszámhátrányban lévő Missouri Hadsereg élén. Curtis eleve defenzívában kezdte a hadjáratát, ám így is visszavonulásra kényszerült az Arkansas–Missouri határ mindkét oldalára átnyúló Ozark-fennsíkra. Ott vívta meg 1862. március 7–8-án azt az elkeseredett és véres csatát, amelyet a két földrajzi hely után, melyek körül a kétnapos küzdelemben a harcok súlypontja kialakult, a Pea Ridge-i és az Elkhorn Tavern-i ütközet néven is szokás említeni. Az Unió csapatait szakszerűbben vezették, egy adott pillanatban 180 fokban elfordították és újra rendezték harcalakzataikat. Tüzérségük gyorsabban és pontosabban lőtt, olyannyira, hogy Pea Ridge az összecsapásoknak a polgárháborúban ritka típusába tartozott: olyan ütközet volt, amelyben a tüzérség valóban döntő szerepet játszott. Van Dorn kelet felé húzódott vissza, a felé a hadműveleti zóna felé, amelyik Mississippi középső részén, a Henry- és a Donelson-erődtől délre volt kialakulóban. Azzal, hogy ezt tette, átengedte Missourit és Arkansast a szövetségi kormány erőinek. Curtis, egy újabb West Pointon végzett katona, akit Halleck nevezett ki a délnyugat-missouri katonai körzet parancsnokává, nagyjából 11 000 katonával rendelkezett, akiknek a fellengzős Délnyugati Hadsereg nevet adta. 1862 februárjában ezt a sereget vezette a missouribeli Springfieldnél álló Price ellen az Ozark-fennsíkon átvezető, különös nevű, Kábel vagy Táviró Úton. Pea Ridge-nél aratott győzelme kimozdította a holtpontról az egész nyugati hadszíntéren folyó hadjáratot, ez a diadal indította el Ulysses S. Grant seregét azon az úton, amely a shiloh-i csatához fog vezetni. Ezen a távoli hadszíntéren, ahol a terep nehezen volt járható, és barátságtalan, sivár környezet vette körül a sereget, Curtis nagymértékben vezető hadbiztosának, Philip Sheridan századosnak, a logisztika mesterének köszönhetette sikerét, akinek nagy erőfeszítéssel ugyan, de a hadjárat alatt mindvégig sikerült gondoskodnia az élelemről és a lőszerrel. Ez alatt a hadjárat alatt figyelte fel Grant is Sheridanre, aki ennek a kapcsolatnak köszönhetően indult meg a magasabb parancsnoki beosztások felé vezető úton. Pályafutása csúcspontján ő fogja vezetni az Unió lovaságát a Szárazföldi Hadjáratban, Petersburg ostrománál és az appomattoxi fegyverletételnél.

Az Unió Pea Ridge-i győzelmének hatására még távolabb nyugaton, Új-Mexikóban is megindultak a hadműveletek, amelyekben az Unió hadseregének Kaliforniából átdobott csapatai vettek részt. Jefferson Davis égett a vágytól, hogy kijuttassa a Konföderáció zászlaját a Csendes-óceán partjára. Az Unió híveinek bátortalansága lehetővé tette, hogy a texasi konföderációsok benyomuljanak Új-Mexikóba. Canby, az Unió ottani hadvezére, ezt követően újra magára talált, és vereséget mért Sibley-re, konföderációs ellenfelére – aki egyébként a mindenütt jelen levő Sibley-féle sátor feltalálója –, először 1862. március 26-án, Johnson's Ranchnél. Ezt az ütközetet Apache Canyon-inak is nevezik. A felek március 28-án csaptak ismét össze a La Glorieta-hágónál, amelytől Sibley egészen kiindulási helyéig, a texasi San Antoniőig vonult vissza. Az Unió katonaságát az 1. Kaliforniai Gyalogezred és egy coloradói aranybányászokból álló különítmény alkotta. A távolnyugatiak részvétele összamerikai jelleget adott a polgárháborúnak, és ugyanakkor véget vetett a Konföderáció azon törekvésének, hogy déli előretolt hadállást teremtsen a Csendes-óceán partvidékén.

Mindent összevéve azonban a Konföderáció hívei voltak azok, akik 1862 nyarán több sikert értek el a határvidékeken, olyan sikert, amelynek hatására hadszíntéri főparancsnokuk, Braxton Bragg, úgy döntött, belefog Kentucky lerohanásába. Ezzel Lincoln legtitkosabb félelmeire tapintott rá, az elnök ugyanis nemcsak a határállamok Unió-párti lakosainak sorsát figyelte őszinte együttérzéssel, de geostratégiai alapon mélységes aggodalmakat is érzett az Unió Ohio folyótól a Nagy-tavakig húzódó „derekának” biztonságáért. Könnyen lehet, hogy ez a „derék” földrajzi értelemben nem egyéb koholmánynál. Az elnök elméjében azonban elég valóságosan létezett, és Lincoln éppen ugyanannyira félt a Konföderáció északi irányú előretörésétől Kentuckyn és Ohión át az Erie-tó déli partja felé, mint amennyire a Dél tartott, sokkal alaposabb okkal, a Konföderáció kettészakításától a Mississippi-völgy mentén. Úgy tűnt, hogy az Uniónak az év korábbi hónapjaiban a Mississippi, a Cumberland és az Ohio folyó összefolyásának térségében elért sikere elhárította az Unió „derekát” fenyegető veszélyt. Szeptemberben és októberben

azonban a konföderációsok erővel visszatértek a térségbe, és elérték a mississippi Corinth városát, amelynek elfoglalása az év korábbi szakaszában a shiloh-i hadjárat megkoronázásnak tűnt.

A nyugati hadjárat 1862-ben Grant Vicksburg elleni közvetlen támadásának megindításában kulminált, bármennyire kétségbeejtően is akasztották azt meg még hónapokra a kedvezőtlen terepviszonyok. Miközben Grant – Van Dorn és Forrest lovasságának állandó zaklatását is elszenvedve – az előrevezető utat kereste, Rosencrans, aki Buell után átvette a Cumberland Hadsereg parancsnokságát, úgy igyekezett a segítségére lenni, hogy növelte az Unió uralta terület nagyságát Tennesseeen belül. Rosencrans előrenyomulását Bragg fenyegette, aki olyan csatát kezdeményezett Murfreesboronál – más néven Stones Rivernél –, amely a harcba vetett katonák számához képest a legnagyobb arányú véres veszteséget hozta mindkét félnek, mint utóbb kiderült, az egész háborúban. Ez a három egymást követő napon, 1862. december 31-től 1863. január 2-ig vívott küzdelem a Konföderáció egymást követő támadásaival kezdődött az Unió csapatainak állásai ellen, amelyeket a védők sorra visszavertek. Végül azonban az Unió arcvonalát áthelyezték, amivel a Konföderáció katonáit kitették az Unió összevont tüzérsége összpontosított tüzének – amint azt Bragg alárendeltje, John C. Breckinridge tábornok, helyesen előre látta –, és az északi ütegek lemészárolták Bragg gyalogságát, miközben megpróbált csatanyerő rohamot indítani. Mindkét sereg a magáénak deklarálta a győzelmet, de mindkettő visszavonult, miután elvesztette katonáinak nagyjából a harmadát. Murfreesboro, avagy Stones River, arra a télre lezárta a Tennesseei hadjáratot.

A Nyugat óriási hadszíntér volt, amely mellett eltörpült a keleti, ahol mindössze száz mérföld választotta el a két fél fővárosát, és az út-, valamint a vasúthálózat, a tengerpart menti hajózó csatornákkal együtt, megkönnyítette mind a kelet–nyugati, mind az észak–déli irányú mozgást. Memphistől New Orleansig nagyjából 650 kilométer a távolság a Mississippi mentén, Chattanooga és Memphis között a szárazföldön átvágva 480. A vidék szegényes közlekedési lehetőségeket kínált, a vasútvonalak eltérő nyomtávval épül-

tek, vagy egymáshoz nem csatlakozva a semmiben enyésztek el. Az Uniónak nem állt rendelkezésére távolsági vasúti összeköttetés a Kelet és a Mississippi-völgy között a Cincinnattin át St. Louis-ba vezető kerülő úton kívül. A folyók sem kínáltak megoldást úgy, mint az Ohio vidékén. A Mississippi mellékfolyói nyugat felé futnak, a Dél lakatlan pusztaságaiba. A szomszédos nagy folyók, mint az Alabama és a Chattahoochee, az államokon belül maradnak, tehát nem szolgálnak államok közötti főútvonalként. A nyugati hadszíntérnek mind a terepviszonyai, mind a lakosságbeli adottságai dacoltak a szervezett hadviselésre tett erőfeszítésekkel, és elaprózott részhadjáratokra vagy portyázásra kárhoztatták az ott tevékenykedő hadseregeket. Ez a hadszíntér, a Mississippi-völgyön kívül, olyan hadművelleti célokat sem kínált, amelyek elfoglalása döntő hatással kecsegtetett. A küzdelem a Nyugaton a felfedezők és az első telepesek vállalkozásait alig meghaladó szinten fog zajlani, és a küzdelem lényegét az ellenség és a lehetséges csataterек közötti járható útvonalak felkutatása fogja képezni.

Winfield Scott tehát helyesen ismerte fel a háború legelején, hogy az Ohio folyótól délre elterülő hatalmas térségben bármifajta siker kulcsa a Mississippi-völgy elfoglalása, ami 1863 elejére Grant fő célkitűzésévé vált. A völgy földrajzi adottságai azonban megghiúsították próbálkozásait. A Henry- és a Donelson-erőd, majd a Cumberland, az Ohio, és a Tennessee összefolyásának elfoglalása nyomán kifejezetten váratlanul pottyant az ölébe a hatalom a Mississippi felső folyásának vidékén. Farragut New Orleans merész elfoglalásával megszerezte az Uniónak az ellenőrzést a Mexikói-öbölbe ömlő folyam torkolatvidéke fölött. A teljes folyót azonban 1863 elején még mindig nem uralta az Unió, mert a Dél továbbra is tartotta Vicksburgöt, valamint a folyam mentén délebbre Port Hudson-t. A legnagyobb akadály Vicksburg volt.

CHANCELLORSVILLE ÉS GETTYSBURG

Az Uniónak 1863 első felében a Mississippi-völgyben aratott győzelmei már a Konföderáció egész nyugati pozíciójának összeomlását jövendölték, ám továbbra is fenyegetett helyzetben hagyták az Uniót a mindkét államszövetség kormánya és népe által elsődlegesnek tartott hadszíntéren, Virginia, Maryland és Pennsylvania határvidékén. Veszélyek és kudarcok természetesen mindenhol előfordultak. Áprilisban az Unió páncélos hadihajókból álló flottájának nem sikerült leküzdenie az elsőt a Charlestont oltalmazó erődök közül, és miközben próbálkozott, több hajója komolyan megsérült. A háború Tennesseeben, amelynek Unió-párti választói oly közel álltak Lincoln szívéhez, még mindig vehetett kedvezőtlen fordulatot, mert Rosencrans seregének létszámát kevés híján meghaladta Bragg és Buckner seregéé. Még az is a lehetőségek közé tartozott, hogy a megmaradt, és Louisianában lekötetlenül álló déli seregeknek esetleg sikerül visszafoglalniuk New Orleanst.

Az Uniót fenyegető igazi veszedelem azonban abban rejtett, hogy az Észak-virginiai Hadsereg továbbra is Fredericksburgnál állt, és ebből a pozícióból egyaránt mérhetett csapást Maryland vagy Pennsylvania belsejébe, márpedig egy ilyen hadmozdulat nagy valószínűséggel pánikot idézhetett elő az északi nagyvárosok lakosságának körében, és minden bizonnyal alaposan ráijesz-

tett volna Lincolnra és kormányára. Lee, aki rendíthetetlen önbizalommal vezette a rábízott hadsereget, katonái képességeiben is erősen bízott. Hite szerint, ha tisztességesen ellátják, és szakszerűen vezetik őket, bármely útjukba kerülő északi hadsereget legyőzhetnek. A küszöbönálló hadjárat kimenetele szempontjából a sors ironiája, hogy a Potomac Hadsereg nemrég kinevezett parancsnoka, Joseph Hooker tábornok, szintén hitte, hogy ő képes legyőzni Leet, és több ízben látványosan kifejezésre juttatta, biztosra veszi saját és hadserege fölényét. A tábornokot, aki egy meggondolatlanul összezapott hírlapi szalagcím nyomán „Verekedő Joe” Hookerként vált közismertté, az elődje parancsnoksága alatt Fredericksburgnél szenvedett elképesztő véres veszteség miatt választották Burnside utódjának. Hooker valójában vitéz és mesterségéhez átlagosan értő hivatásos tiszt volt. Sajnos úgy határozott, manőverező hadviselésben veszi fel a versenyt Leével, abban a műfajban, amelyet Lee már bizonyítottan mesterfokon művelt, és amelynek talán az egész nyugati világban ő volt a legkiválóbb szakértője. Április 12-én elkezdődtek a minden nagy csata előtt szokásos sokatmondó intézkedések: a kórházak kitakarítása, a fegyverszemlék, a lőszerfelhalmozás, a patkolás, a fejadagok kiosztása és az előrenyomuláshoz szükséges összes előkészület.

Elsőnek a hadsereg lovashadosztálya kelt útra, amelyet Hooker a Lee-nek utánpótlást hozó vasutak ellen szándékozott küldeni. Ez a hadmozdulat azonban átkelést igényelt a Rappahannockon, azt pedig, mivel a folyó az esőzések miatt megáradt, George Stoneman, a lovasság parancsnoka, nem tudta végrehajtani. Hooker ezért elhalasztani kényszerült a hadsereg indulását. Ez volt az első a kedvezőtlen fordulatok sorában. Hooker a vasútvonalak elvágásával ki akarta éheztetni Leet, és így rá akarta bírni, hogy mozduljon ki Fredericksburgből, és nyílt mezőn vállaljon csatát. A hadjárat egyik bevezető lépéseként Hooker megosztotta hadseregét. Három hadtestet kelet felé indított a Rappahannockon át, a megmaradó négy hadtestet pedig nyugatnak, Chancellorsville, a tájnak azon pontja felé, amelyet egy nagy udvarház, a Chancellor House, jelölt ki. Hooker erőinek teljes létszáma, a lovassággal együtt, 125 000 fő körül volt, Lee erőié nem érte el a 60 000 főt, és ehhez járult

még a lovasság. Hooker azonban meggyengítette saját helyzetét, hiszen, hogy uralhassa a folyó átkelőhelyeit, kettéosztotta hadseregét, még hozzá olyan módon, hogy Lee hadserege a két rész között állt. Eleinte Hooker megtartotta a kezdeményezést, ugyanis állásaiból több, Lee mögöttes területére vezető utat is uralt, amivel megeremtette a Leet Richmonddal összekötő utánpótlási vonalak elvágásának lehetőségét abban az esetben, ha a Potomac Hadsereg abban az irányban indítja meg előrenyomulását. Május 1. délutánjának közepén azonban Hooker hadtestparancsnokai megkapták a hadseregpáncsnok utasítását, amelyben visszavonulást rendelt el Chancellorsville felé. Alárendeltjei tiltakoztak, és valamennyien egyetértettek abban, hogy a nyílt vidék, amelyen akkor álltak, valamint a mögöttük húzódó magaslatok rendkívül kedvező terepet kínálnak a sikeres támadáshoz. Addigra már kitört a lövöldözés, és Darius Couch azzal a szándékkal sietett a Chancellor House-hoz, hogy meggyőzi Hookert, meg kell támadni az előrenyomuló konföderációsokat. Hookerrel valami megmagyarázhatatlan történt: minden, az addig jól haladó hadmozdulatsor sikerének kiaknázásához szükséges lendület elpárolgott belőle.

Minden rendben van, Couch – válaszolta a sürgetésre. – Pontosan oda állítottam Leet, ahova akartam. Most muszáj a magam választotta terepen megküzdenie velem.

Couch magában azt gondolta, hogy „defenzív csatát vívni azokban az összegabalyodott cserjésekben túlságosan sok volt”. Azzal a meggyőződéssel távozott, hogy „vezénylő tábornokom máris tönkrevert ember”.³²

Az események gyorsan igazolták Couch következtetésének helyességét. Hookeren elhatalmasodott az önbizalomhiány, egy jellemvonás, amelynek korábban nem adta jelét, bár West Point-i kadéttársait nem lepte meg a viselkedése. Hooker megingását nagyon hamarosan ki fogja használni Lee és Jackson, akit a legcsekélyebb mértékben sem sújtott az önbizalom hiánya. Mi több, a következő két napon, május 2-án és 3-án, Lee meg fogja sérteni a hadviselés két kikezddhetetlennek tartott szabályát – az ellenséggel szemben

álló sereg megosztásának és a saját seregnek a csatára felsorakozott ellenség arcvonala előtti elvonultatásának tilalmát –, és meg fogja úszni a következményeket, jórészt Jackson vasakarattal megőrzött önuralmának köszönhetően. A két déli tábornok május elsején este találkozott egymérföldnyire a Chancellor House-tól, az erdőben. Jackson egy fatönkön ült, Lee egy üres kétszersületes ládán, kis tűz izzott kettejük között, így láttak hozzá helyzetük és lehetőségeik megbeszéléséhez. Leet megzavarta Hooker visszavonulása, először úgy vélte, azért került rá sor, mert az ellenség valamilyen gyenge pontot ismert fel saját helyzetében. Amikor azonban személyes felderítőutat tett, kiderült, hogy a szövetségi csapatok

nagy természet adta erejű pozícióban álltak csatarendbe, amelyet minden oldalról sűrű, kusza aljnövényzetű erdő vett körül, amelynek közepén fatörzsekből emeltek mellmagasságú torlaszokat.

A környéken a Vadon néven ismert tájegységet írta le így, azt a korábban már művelés alá vont, de felhagyott és másodlagos erdővel ismét benőtt területet, amely a virginiai hadszíntér egyik legkevésbé járható részét alkotta, bár máshol is akadt még hasonló. A balszerencse úgy hozta, hogy a seregeknek nem egyszer, hanem kétszer kellett megmérkőzniük ezekben a végzetes berkekben.

A két tábornok eleinte kételkedett annak lehetőségében, hogy ilyen körülmények között sikeresen veheti fel a harcot az ellenséggel. Azután megkapták a lovasságot vezető J. E. B. Stuart jelentését, amelyből megtudták, hogy Hooker jobbszárnya a Vadonon kívül áll, nem oltalmazza természetes akadály, és meglepetésszerű támadással sebezhető. Lee megparancsolta Jacksonnak, aki lelkesen egyetértett vele, hogy álljon hadteste élére, és egy erdei földúton vezesse egy nagyjából 20 kilométeres meneteléssel a sarjúerdőkön és a cserjéseken át a szövetségiek hátbatámadására alkalmas terepszakaszra. Gyakorlati és elméleti szempontból egyaránt veszélyes vállalkozás volt, mert a csapatmozgást csak a növényzet természetes paravánja óvta a felfedezéstől. Jackson mindazonáltal bizakodóan indult útnak másnap reggel, 7.30 órakor.

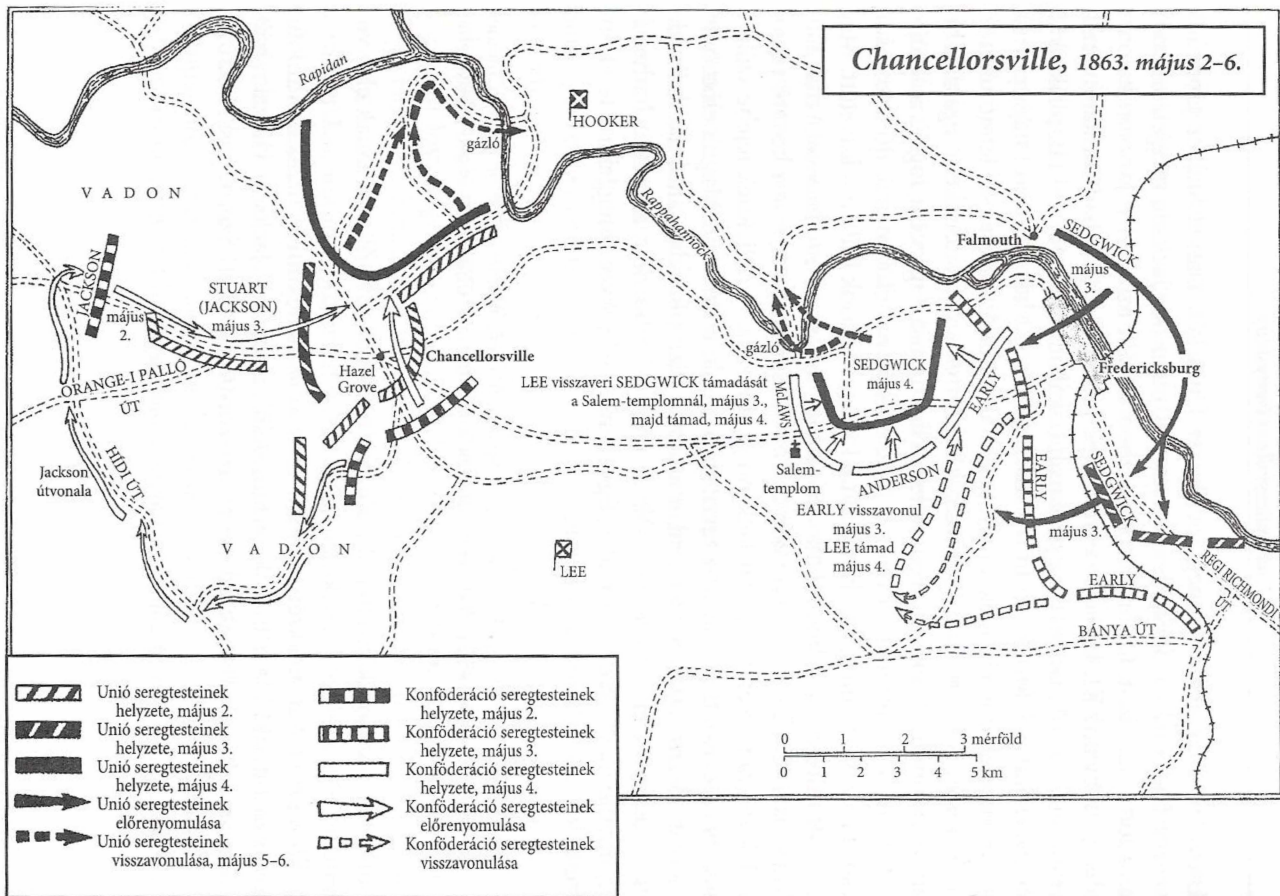
Utóvédjét megtalálta és megtámadta az Unió két, Daniel Sickles tábornok vezette hadosztálya, de Sickles nem jött rá, mi az oka Jackson megjelenésének az adott körzetben. Öt órákor, miközben leszállt az alkony, Jackson katonái elérték Howard XI. hadteste ezredeinek táborhelyeit. A hadtest katonáinak zöme német volt, nemrég bevándorolt bakák, akik gúlába rakták puskáikat, és a vacsorájukat főzték. Az Európában 1864–1871 között aratott nagy porosz győzelmek előtt a németeket nem tartották katonáskodásra született népnek, az Egyesült Államokban, ahol rossz hírre tettek szert katonaként, egészen bizonyosan nem. Ezek a szerencsétlenek hamarosan igazolni fogják a lesújtó véleményeket. Soraikat először a Jackson katonái elől menekülő szarvasok csordája zavarta meg, amelyet a nyulak és a mókusok hulláma követett. Még mielőtt rájöhettek volna, mi okozza az állatvilág *saue qui peut*-jét,* már halották is a rebellek vérfagyasztó csatakiáltását, majd egymást követő rajvonalakban rájuk vetette magát Jackson gyalogsága. A délieknek fejébe szállt a vér, és eszeveszett zűrzavarba taszították az Unió ezredeit. Maguk előtt hajtva őket kiszorították az északiakat a közeli Plank Roadra, ahol újabb északi egységekre terjedt át a pánik. Oliver Howard tábornok, akinek a hadtestét leginkább megtépázta a támadás, figyelemre méltó őszinteséggel írta le a konföderációsok rohamának hatását:

Gyorsabban, mint ahogyan elmesélhető, a legvadabb jégeső minden dühével, minden, minden szervezett forma, amely a pánikba esett katonák őrült áradatának útjába esett, engedni kényszerült, majd szilánkjaira törött szét.³³

Stonewall Jackson közvetlenül a Konföderáció előretörő katonáinak első vonala mögött lovagolt. Egyik beosztott tisztje felkiáltott, amikor az Unió kedvüket vesztett katonái szétszóródva az erdőbe menekültek: „Ezek nekünk túl gyorsan futnak! Nem tudjuk tartani velük a lépést!” Jackson visszakiabált: „Nekem sohasem futnak túl gyorsan! Szorítsátok őket! Szorongassátok!” Az

* *Saue qui peut* – meneküljön, aki tud (fr., a ford. megj.).

Chancellorsville, 1863. május 2-6.

Unió előttük menekülő katonái kezdtek megállni és visszalőni, és ahogy vonaluk egyre jobban megszilárdult, Jackson túlóvagolt a sajátjain, hogy felderítse a helyzetet. Amikor a sűrűsödő alkonyi félhomályban visszatért, őt és kíséretét meglátták, és ellenségnek nézték A. P. Hill hadosztályának gyalogosai, akik nagyjából négyszáz yard* távolságból tűz alá vették a tábornok kis csapatát. Egy őrmestert és egy századost, akik Stonewall-lal lovagoltak, megöltek. Ez után egy észak-carolinai ezred katonái újabb sortüzet adtak le, és három lövedékkel eltalálták Jackson tábornokot. Az egyik elakadt a jobb kezében, a második átment a bal csuklóján. Azután a harmadik a bal karjába csapódott a könyöke és a váll között, és szilánkosan szétért a csontot. A tábornok lezuhant a lováról, és amikor kísérői odaértek hozzá, erősen vérzett. James Power Smith százados, egy törzskari tiszt, segített Hill tábornoknak elsősegélyt nyújtani. Felvágták Stonewall kabátjának ujját, és zsebkendőt kötöttek a seb köré, hogy elállítsák a vérzést. Az egyik közelben tartózkodó gyalogos alegységtől hordágyvivőket hoztak, a sebesültet felfektették a hordágyra, és vállmagasságba emelve elvitték a helyszínről. Az Unió tüzéségének tüze megsebesítette az egyik hordágyvivőt, és Stonewall majdnem leesett, de az utolsó pillanatban sikerült kiegyensúlyozni. A sebesültvivők lehasalni kényszerültek, a tábornokot pedig az útra fektették. Amikor a tüzéségi tüzet más-hová helyezték, Smith százados átölelte Stonewall Jackson, és segített neki saját lábán bemenni a fák közé, ahol a hordágyvivők ismét vállukra emelték. Újabb sebesültszállító sebesült meg, és Jackson a fájdalomtól felkiáltva a földre esett, de felsegítették, és visszafektették a hordágyra, amelyen végül elcipeltek a Wilderness Tavern közelében felállított tábori kórházba. Ott nagyjából éjfélkor a sebészek majdnem a vállánál amputálták a bal karját, és eltávolították a puskagolyót a jobb kezéből.

Orvosai és bajtársai derűlátóak voltak. Életfontosságú szervet nem ért sérülés, és a tábornok megúszta komoly vérveszteség nélkül. Sorra kapta az üzeneteket a hadsereg más részeiből, mind a gyógyulásába vetett hitet hir-

* 366 méter (a ford. megj.).

dette. Felesége ápolásával, aki magával hozta újszülött lányát is, egy héttel túlélte a sebesülést, de tüdő- és talán mellhártyagyulladás is kapott, és 1863. május 10-én, vasárnap délután Jackson meghalt. Utolsó szavai így hangzottak: „Keljünk át a folyón, és pihenjünk meg a fák árnyékában”, ebből alkotta meg később Ernest Hemingway egyik háborús regénye, a *Folyón át a fák közé* címét. Lee örökösen fájlalta Jackson elvesztését, az Észak-virginiai Hadsereg vezetése pedig sohasem heverte ki a veszteséget. Lee szavaival élve, a Konföderáció elvesztette, és képtelen volt pótolni „ennek a nagyszerű és jószágos férfiúnak a merészségét, ügyességét és energiáját”.

Május 3-án, miközben Jackson lassan belehalt sebeibe, Lee felújította a támadást Hooker ellen. Ekkor már mindkét hadsereg megosztott erővel küzdött, miután Hooker egy hadtestet John Sedgwick tábornok parancsnoksága alatt Fredericksburg elfoglalására küldött. Lee utasította J. E. B. Stuartot, aki átvette a parancsnokságot Jackson hadteste fölött, hogy egyesítse az Észak-virginiai Hadsereg két felét. Mivel Hooker seregének létszáma meghaladta Lee seregéét, az északi hadseregpáncsnoknak meg kellett volna őriznie fölényét, csakhogy idegeit megviselte Lee lendületes, merész támadása és a csatáról alkotott saját téves képe. Ekkorra elért állásainak megtartása vált az egyetlen céljává, és ennek érdekében elrendelte a fontos Hazel Grove-i hadállások feladását, hogy lerövidítse hadserege arcvonalát. Miután elfoglalták Hazel Grove-t, a konföderációsok továbbnyomultak egy másik, Fair View nevű dombtető felé. Az Unió hadseregének egységei ellenálltak, és elkeseredett küzdelem bontakozott ki a Vadon dús aljnövényzetű erdőkben, amelyek Howard tábornok leírása szerint „csenevész tölgyekből, bozontos erdei fenyőkből, cédrusokból és borókafenyőkből álltak, és mindent benőtt a sűrű, majdnem áthatolhatatlan aljnövényzet, és mindent kuszán behálózott az elvadult szőlő számtalan tekergő indája”. A Vadon járhatatlannak látszott, és az előcsatározók csak a legnagyobb nehézségek árán tudták előreküldeni magukat. Ennek ellenére a harc gyilkos intenzitással folyt fél órán át, és a végére az Unió katonái a Fair View tetején foglalt állásaik feladására kényszerültek. A Konföderáció tűzérsege ekkor már ontotta a tüzet a csatáterra, és annak egy

része a Chancellor House-ra zúdult, ahova Hooker korábban vezetési pontját telepítette. Egy ágyúgolyó eltalálta a ház egyik oszlopát, amelynek Hooker éppen támaszkodott, kettéhasította, a tábornokot pedig eszméletlenül a földre lökte. Amikor magához tért, kába állapotban maradt. Május 5-én kiadta a parancsot hadseregének, keljen át a Rappahannock északi partjára. Ez bizony a vereség beismerése volt, és Hookerre valóban teljes vereséget mértek.

Eleinte minden más végkifejletet ígért. Hooker kettő az egyhez arányú létszámfölényt élvezett Leevel szemben, és Lee többször is tovább gyengítette magát azzal, hogy részekre osztotta az ellenséggel szemben álló seregét. Hooker azonban, egyszerűen azért, mert elvesztette a fejét, és képtelen volt megérteni Lee hadmozdulatait, elvesztegette minden előnyét. Még a legvégén is, amikor nyíltan beismerte kudarcát azzal, hogy a Rappahannockon át visszavonta hadseregét, újabb győzelemhez juttatta Leet azáltal, hogy hagyta Sedgwicket, akit korábban Fredericksburghoz rendelt, támogatás nélkül csatát vívni Salem Churchnél május 3–4-én. Hooker saját szánalmas teljesítményéről papírra vetett ítélete a gyenge, alkalmatlan ember öngazolásának iskolapéldája.

Hadseregemet nem győzték le. Csak egy része vett részt a harcban. Első hadtestem... friss volt, és égett a vágytól, hogy harcba vessék, ahogyan egész hadseregem is. Én azonban teljes mértékben meggyőződtem a megerősített állások elleni támadás hiábavalóságáról, és eltökéltem, nem fogom feleslegesen feláldozni a katonáimat, még ha az harcos tisztként élvezett hírnevem elvesztésébe is kerül.³⁴

Ez bizony a dolgok csalárd beállítása. A chancellorsville-i hadállást nem védtek erődítések, kivéve magának a Vadonnak a terepnehézségeit, és néhány hamarjában rögtönzött lövészárkot meg torlaszt. Mindenesetre bármiféle reputációval is rendelkezett, azt Hooker feláldozta azzal, hogy nem volt hajlandó csatát vívni olyan pillanatokban és helyeken, amikor és ahol kivívhatta volna a sikert. Akárcsak McClellan, ő is minden ésszerű ok nélkül eldobta minden előnyét, hacsak a saját bátortalanságát nem tekintjük annak.

Hooker hirtelen önbizalomvesztése Chancellorsville-nél megrázta Lincolnt, aki 1863 májusának első két hetét azzal töltötte, hogy próbált lelket

verni hadvezérébe, már amikor nem egyszerűen azt igyekezett kideríteni, mit tesz éppen, és mit szándékozik tenni. Május 6-ára Lincoln végre-valahára megtudta, hogy nagy csatára került sor, amely azzal az eredménnyel járt, hogy „mi nem értünk el sikert”, és hogy a Potomac Hadsereg visszavonult a Rappahannock északi partjára. Kezében az ezeket a híreket tartalmazó távirattal és az aggodalomtól elszürkült arccal járkált fel-alá a Fehér Házban, ezeket a szavakat ismételve: „Istenem, Istenem. Mit fog szólni az ország? Mit fog szólni az ország?” Aznap délután, zaklatott lelkiállapotában, úgy döntött, találkoznia kell Hookerrel, és ki kell kérdeznie, majd azonnal útnak is indult. Amikor megérkezett a Potomac Hadsereg parancsnokságára, tanácskozást tartott a rangidős parancsnokokkal, akiknek azzal okozott csalódást, hogy egy szóval sem említette a Chancellorsville-i csatát. Arra sem adott nekik alkalmat, hogy Hooker leváltását tanácsolják, pedig a hadtestparancsnokok közül többen is ezt kívánták. Mindazonáltal Hooker bírálói közül többen is azt tárgyalták, el kellene látogatniuk Washingtonba, és felettesüket megkerülve közvetlenül Lincoln elé kellene terjeszteniük az ügyet, és ugyanakkor javasolni, hogy Hooker helyére George Meade-et, az egyik hadtestparancsnokot nevezze ki hadseregparancsnokká. Végül is elálltak tervüktől, mert Meade nem vállalta a jelöltséget.

Lincoln négy szemközt is kifaggatta Hookert, amikor is – bevett szokásának megfelelően – levelet adott át a tábornoknak, amelyben megfogalmazta saját álláspontját, és feltette a kérdéseket, amelyekre választ várt. Amit az elnök igazán tudni akart, az az volt, mit szándékozik tenni Hooker következő lépésként, mert a Konföderáció seregei még mindig egyértelműen uralták a hadszínteret, és kezükben tartották a kezdeményezést. Hooker Washingtonba írta meg a válaszát Lincolnnak, furcsa kitérő hangnemben. Közölte, hogy már megalkotta haditervét, amelyet kész Lincoln elé tární, ha kívánja. Egy héttel később, május 13-án, ismét írt. Bejelentette, hogy azonnal támadni szándékozik a Rappahannockon át, bár most már ő áll szemben túlerővel – ismerős jajveszékélés McClellan idejéből. Ugyancsak McClellan módjára, ő is erősítést kért. Lincoln Washingtonba kérte kihallgatásra. Hooker azon-

nal elvetette Lee megtámadásának tervét, majd kapta magát, és a fővárosba utazott. Érkezésekor átadták neki az elnök újabb levelét, és közölték vele, ki-elégítően teljesíti feladatát, ha megtartja állásait Virginiában, és pusztán folyamatos megfigyelés alatt tartja Leet. Azt is elmondták neki, hogy Lincoln folyamatosan kapja a Hooker elégtelen hadvezéri teljesítményét taglaló jelentéseket a tábornok közvetlen alárendeltjeitől, ami tökéletesen megfelelt az igazságnak. Több tábornok is írt az elnöknek vagy tiszteletét tette nála Washingtonban. Hooker bátran reagált, és neveket követelt, amit nem adtak ki neki, majd utána felszólította az elnököt, kérdezzen ki minden tábornokot, aki csak Washingtonba jön.

Hooker minden bizonnyal megérezte, hogy az ideje lassan lejár. Ő is részt vett az elődje, Burnside elleni suttogópropaganda-hadjáratban, tehát tudta, hogyan ássák alá valakinek a jó hírét. A vezetési válság tempója ráadásul gyorsult, mert Lee belefogott saját, a háború Észak területére való áthelyezését célzó terve végrehajtásába. Ez volt a kezdete annak az eseménysornak, amelyből a gettysburgi hadjárat kialakul. Lee megjárta Richmondot, hogy meggyőzze Davist, csakis egy drámai kezdeményezés mentheti meg a Konföderációt a hadi helyzet fokozatos romlásától. Ez a folyamat máris halálos veszélynek tette ki a lázadó államszövetség belső területeit Grantnek a Mississippivölgyben tevékenykedő hadserege miatt, amely ekkor már Vicksburg elfoglalásának küszöbére jutott. Ugyancsak ezen, egyelőre még lassú hanyatlás miatt nem sikerült – az Észak-Virginiában aratott korlátozott jelentőségű győzelmek sorozata ellenére sem – döntő sikert elérni az Unió legfontosabb hadseregével szemben. Lee azzal érvelt, és sikerült meggyőznie Davist, a kabinetet, valamint Seddon hadügyminisztert is, hogy a helyes stratégia az, ha Észak mélységébe mérik a csapást, Pennsylvánián át, úgy, hogy ha szükséges, akár a két Carolinát védő erők rovására is megerősítik az Észak-virginiai Hadsereget. Az ilyen természetű vállalkozással elérhető kívánatos következményekből egész füzérnyit vázolt. Megszabadíthatják Virginiát saját katonasága eltartásának terheitől, és ugyanakkor véget vethetnek az államba betörő északi seregek fenyegetésének. Kényszeríthetik a Potomac Hadsereget a

Rappahannock mentén foglalt erős állásai elhagyására, és a kivonulásra az onnan északra fekvő nyíltabb terepre, ahol a Konföderáció seregei kedvező körülmények között készíthetik ütközet vállalására. Rájíeszthetnek az északi közvéleményre az atlanti partvidék nagyvárosainak, Baltimore-nak, Philadelphiának, sőt talán még New Yorknak is – és persze Washingtonnak – a fenyegetésével, továbbá, kedvező kimenetel esetén, akár még a diplomáciai elismerés lehetőségét is újraéleszthetik az európai monarchiaknál.

Lee javaslata tehát kedvező fogadtatásra talált, és június 3-án az Észak-virginiai Hadsereg II. hadteste tábornok bontott Fredericksburg környékén, majd megkezdte a menetelést Pennsylvániába. Az Unió hadvezetősége előtt homályban maradt, hova tart Lee, mert egy nemrégiben végrehajtott átszervezés miatt ellenfelei egyelőre nem igazodtak el az Észak-virginiai Hadsereg hadrendjén. Jackson halála után az ő II. hadtestét átadták Richard Ewellnek, a sereg fennmaradó részét pedig egyenként három-három hadosztállyal egy I. és egy III. hadtestbe szervezték, James Longstreet és Ambrose P. Hill tábornok parancsnoksága alatt. A lovasság, J. E. B. Stuart vezérletével, hét dandárból állt. Ez a seregrész vette fel elsőnek a harcot. Lee terve nem arcvonálára merőleges, egyenes vonalú előrenyomulást irányzott elő Fredericksburgtól északra, hanem megkerülő menetelést oldalra, be a Shenandoah-völgybe, majd irányváltoztatást észak felé Winchester, Harpers Ferry és Harrisburg irányába. A Blue Ridge-hegység kezdetben elfedte hadmozdulatait, de június 8-ára az Unió hadvezetősége egyértelműen felismerte, hogy a konföderációsok a völgyet használják felvonulási útvonalnak, és az Unió lovassága nyugatra indult, hogy útjukat állja. Június 9-én az Unió lovasságának részei a Rappahannock menti Brabdy Stationnél találkoztak Stuart lovasaival, és kirobbant az összecsapás, amely a polgárháború legnagyobb lovassági ütközetévé fog dagadni. Az Unió magához ragadta a kezdeményezést, és – Stuart legnagyobb elégedetlenségére – az Unió katonái általánosságban különbül helytálltak a harcban, mint a konföderációsok. A déli lovasvezér ahhoz szokott, hogy ő győzi le a szemben álló lovasságot. A polgárháborúban szokatlan módon, a lovasság valóban lovasságként küzdött, nyeregben maradva

és szablyát rántva, nem pedig lóról szállva, lovasított gyalogságként. Alfred Pleasanton, az Unió lovassági parancsnoka, parancsot adott a harc befejezésére, miután úgy ítélte meg, kivívta a fölényt, bár az Unió 866 főt veszített, míg a Konföderáció csak 523-at.

Lee pennsylvaniai betörésének kezdeti szakaszában Lincolnt az ellenség tevékenységénél jobban aggasztotta, hogy Hooker képtelen volt megfelelő és magabiztos intézkedéseket tenni a Konföderáció offenzívája ellen. Hooker, 1863 júniusának közepén, nagyon életszerű bemutatót tartott abból, milyen volt McClellan tétovasága teljében. Elsőnek azt javasolta Lincolnnak, hogy ismét átkel a Rappahannockon, és Fredericksburgnál hátba támadja Lee hadseregét. Az elnök ezt megtiltotta, bár tagadta, hogy közvetlen parancsot ad a hadseregparancsnoknak, sőt azt mondta, ő tart igényt Hooker és Halleck, a szárazföldi haderőnem főparancsnoka útmutatásaira. Ez bizony szerencsétlen gondolat volt. Hookerban ellenszenv alakult ki Halleckkel szemben, akit ellenségének vélt. Nézeteltéréseiket rendezhették volna, ha Hooker a békülésre készen Washingtonba látogatott volna. Nem tette. Röviddel az után, hogy javasolta a csata vállalását Fredericksburgnál, azzal rontotta tovább a helyzetet, hogy az észak-virginiai hadszíntér teljes feladása és a Richmond ellen vonulás ötletével állt elő úgy, hogy Lee lekötésére csak a Washington helyőrségéből összeszedett alakulatokat hagyta volna hátra. Ha Hooker szándékosan akarta volna felkelteni Lincoln legmélyebben élő félelmeit, akkor sem érhetett volna el teljesebb hatást. Elgondolása azt idézte, hogyan handabandázott McClellan hiábavalóan a Konföderáció fővárosa előtt, és hogyan követelt közben állandóan erősítést, amelyet csak az Unió fővárosát védő sereg meggyengítésével teremthettek volna elő. Lincoln június 10-én válaszolt Hooker javaslatára, kézhezvétele után kilencven percen belül. Válasza szűkszavú és szabatos, az egyik legjobb stratégiai helyzetértékelés, amelyet a háború alatt írt.

Úgy gondolom, Lee hadserege és nem Richmond, az Ön igazi célpontja. Ha Lee a Potomac felső folyása felé közelít, kövesse a szárnyán, és a belső menetvonalon, rövidítve az Ön vonalait, míg ő megnyújtja az övéit... Ha ő marad, ahol áll, zaklassa és zaklassa!³⁵

Lee nem maradt ott, ahol állt. Hadserege ekkor már lendületesen mozgott, végigszánguldt a Shenandoah-völgyön, és a Washingtontól északnyugatra fekvő Winchester és Martinsburg szövetségi helyőrségét fenyegette, bár ahhoz még nem jutott elég közel, hogy a fővárost is veszélyeztesse – egyelőre még nem. Lincoln ekkor már támadásra buzdította Hookert, amihez végre megfelelő pozícióba jutott, mert végül ő is mozgásba hozta a hadseregét, azon a bizonyos „belső menetvonalon”, amelyet Lincoln felismert. Útvonala közelebb vitte Washingtonhoz, és lerövidítette a futárral küldött üzenetek továbbításának idejét, ezek az üzenetek immár valósággal repültek oda-vissza. Hooker táviratozott Lincolnnak, hogy felpanaszolja, nem élvezi Halleck bizalmát. Már azon dolgozott, hogy bármely kudarcért feletteseire háríthassa a felelősséget. Lincoln túljárt az eszén. Írásba adta az utasítást, amellyel hadjárat idején minden félreértést kizáró módon Halleck parancsnoksága alá rendelte Hookert, és nem csak igazgatási ügyekben.

Hogy eloszlassunk minden félreértést – írta az elnök –, ezennel Halleck tábornok szigorú alárendeltségébe utalom Önt, mint az egyik hadsereg parancsnokát az összes hadsereg főparancsnokának. Korábban sem volt más a szándékom, de mert úgy tűnik, erről más felfogás uralkodik, őt utasítani fogom, adjon Önnek parancsokat, Önt pedig arra, hogy engedelmeskedjen.³⁶

Ez a levél nem javított a helyzeten. Halleck nem tevékenykedett az Unió legfőbb stratégiájaként, ezt a feladatot Lincoln látta el. Másrészt bármennyire is éleslátóvá vált a hadi helyzet értékelésében, Lincoln nem irányíthatta közvetlenül a hadra kelt sereg hadműveleteit. Egyedül Hooker volt abban a helyzetben, hogy ezt megtehetette, bár ő egyre kevésbé mutatkozott képesnek kötelessége teljesítésére. Abban a reményben, hogy nyugtatni fogja a tábornok lelkét, amelyet ekkor már nyilvánvalóan ezerféle félelem gyötört, Lincoln személyes hangú levelet írt Hookernak, amelyben arra buzdította, béküljön ki Halleckkel, és mérjen csapást Lee hosszúra nyúlt utánpótlási vonalaira, amelyeket akkor elfoglalt pozíciójából könnyen uralhatott. A helyzet nem javult. Hooker elment Washingtonba, találkozott Lincolnnak és Halleckkel, és annyiban engedelmeskedett Lincolnnak, hogy csapatokat vezényelt az ekkor már közvetlenül

fenyegetett Harpers Ferry védelmére. Továbbra is konokul kudarcot vallott azonban Lee harcra kényszerítésében, egyszerűen csak párhuzamos menetvonalon, kissé keletebből követte a Konföderáció hadseregét. Lincolnra mindazonáltal kedvező benyomást tett találkozása Hookerrel, olyannyira, hogy Gideon Welles haditengerészeti miniszternek azt jegyezte meg:

Nem kerülhetjük el, hogy megverjük őket, ha megvan az emberünk. Milyen sok múlik katonai ügyekben egyetlen vezető elmén! Hooker elkövetheti ugyanazokat a hibákat, mint McClellan, és elvesztheti az esélyét. Hamarosan meglátjuk, de nekem úgy tűnik, aligha kerülhetjük el a győzelmet.³⁷

Lincoln Hookerhoz fűzött hiú reményeinek ez volt az egyik legutolsó fellángolása, a tábornok ugyanis szinte azonnal ugyanolyan tétovának és bátortalannak mutatkozott, mint McClellan a félszigeti hadjárat alatt. Ő is elhitette magával, hogy túlerővel áll szemben, és semmit sem tehet, hacsak nem kap erősítést. Megismételte követelését, a washingtoni helyőrségből igényelt csapatokat, vagyis ismét rátapintott Lincoln gyenge pontjára. Amikor elutasították, engedélyt kért Harpers Ferry, egy valódi hadászati jelentőséggel bíró hely, feladására, hogy annak védőivel erősítsék meg a hadseregét. Amikor erre is elutasító választ kapott – Hallecktől –, kérte felmentését a hadsereg-parancsnoki beosztásból. Halleck parancsára küldött válaszában azt állította, hogy túlságosan sok feladatot adtak neki, egyszerre kell védenie Washington és Harpers Ferryt is, és ugyanakkor csatát állnia az ellenség túlerejű hadserege ellen is. A tábornokból végleg és teljesen kiveszett a bátorság. Ez egyértelműen kiviláglott a június 26-án és 27-én írott távirataiból. Június 27-én Lincoln bejelentette a kabinetnek, hogy leváltja Hookert. Helyére George Meade-et nevezte ki, aki addig a Potomac Hadsereg V. hadtestét vezette.

Meade köztisztviselőként álló tábornok volt, jelentős seregtest-vezetési gyakorlattal – beosztott seregtestparancsnokként. Sohasem vezényelt még harcoló hadsereget. Kizárásos alapon választották ki hadseregparancsnoknak. A többi hadtestparancsnok közül egy sem ért fel vele tapasztalatban vagy tehetségben, bár az I. hadtest fölött parancsnokló John Reynolds tábornokot

is Hooker lehetséges utódjának tartották, és maga Meade őt tartotta megfelelőnek. Meade kinevezésére az alkalomhoz nem illő kedélyes körülmények között került sor. James Hardie őrnagy, a főhadsegédi hivatal tisztje, aki a hírrel Washingtonból a hadra kelt sereghez sietett, tábori ágyán alva találta Meade-et, és azzal kezdte tájékoztatását, hogy rossz hírt hozott: ezennel felmentik hadteste parancsnoki beosztásából. Meade védekezve azt felelte, számított erre. Hardie erre válaszolva közölte, hogy az egész hadsereg fölött kell átvennie a parancsnokságot, mire Meade tiltakozott, mondván nem alkalmas a feladatra. Hardie közölte, hogy a kormány nem fogad el elutasító választ. Meade erre beadta a derekát, bár kijelentette, nem tudja, hol állnak pillanatnyilag a hadsereg különböző seregtestei. Viselkedése tökéletesen őszinte volt. Bár heves vérmérsékletű, beosztottaival szemben dühkitörésekre hajlamos ember volt, igazi szerénység lakott benne, és amint az események hamarosan megmutatják, dicséretes jellembeli szilárdság.

Kinevezésének dátuma június 28. volt. A hónap nagyobb részét az Unió és a Konföderáció hadai egyaránt Pennsylvania tájain manőverezve töltötték. Az Unió hadvezetőségének legjobb tudomása szerint a konföderációs I. hadtestet vezető Longstreet Chambersburgnál állt, A. P. Hill a II. hadtesttel Chambersburg és Cashtown között, Ewell pedig a III. hadtesttel, az állam fővárosát, Harrisburgöt fenyegetve Carlisle-nál. Stuart a lovassággal igyekezett megkerülni az Unió hadállásait, és Centreville mellett elhaladva bejutni Maryland területére. Az Unió hadserege a Potomac és a Frederick folyó között, a South Mountaintől keletre bontakozott szét. Meade azonnal elhatározta, úgy állítja fel hadseregét, hogy megakadályozza Lee átkelését a Pennsylvániát kelet-nyugati irányban kettéosztó Susquehanna folyón. Hardie hozta magával azt a parancsot is – melyet Halleck vetett papírra, de a döntést Lincoln hozta meg –, amely emlékeztette az új hadseregarancsnokot, hogy Washington és Baltimore-t is oltalmaznia kell, de az ellenség ütközetre kényszerítése szintén a kötelessége, bár legalább a mozgásszabadságát korlátozó követelményt nem tartalmazott. Meade, akinek nem akármilyen érzéke volt a stratégiához, a következő konklúziókra jutott a neki és Leenek adott utasítások lényegéről. Lee-

nek támadnia kell, mert az ellenség területére behatolt fél szerepét tölti be. Ha harc nélkül visszavonulna, azzal súlyos presztízavesztést okozna magának. Lee erői szétszóródtak, míg az övéi viszonylag koncentráltan álltak. Ha Meade folytatja hadserege összevonását, Lee kénytelen lesz megtámadni. Meade úgy határozott, a legjobb, amit tehet, ha erős védelmi hadállást foglal, és bevárja Lee támadását. A térkép tanulmányozása alapján úgy látta, a Pennsylvania állam határától közvetlenül délre futó Pipe Creek alkalmas hely az ütközet vállalására.

Meade serege előremozgásának híre megriasztotta Leet, aki sietve elkezdte összevonni hadserege szétszórórt részeit. Először Cashtownnál összpontosította őket, Chambersburg és Gettysburg között, de amikor jelentették neki, hogy az Unió egységei benn vannak Gettysburgben, oda helyezte át koncentrációja súlypontját. Volt még egy, különleges oka erre a változtatásra: felderítői azt jelentették, hogy jelentős nagyságú lábbelikészlet található Gettysburgben, márpedig a Konföderáció katonái mindig bakancs- és csizmahiánnyal küzdöttek. Június 30-án a déliek rekviráló osztagot vezényeltek ki, amely éppen bevonuló uniós lovasságot talált a városban és közvetlen környékén. A második, július 1-ji, felderítő vállalkozásból egy nagy csata nyitánya fog kifejlődni.

Gettysburg védelemre kiválóan alkalmas terep központjában feküdt. A nyílt, fákkal csak ritkásan borított dombvidék északi szélén álló város nyugodt, jómódú település volt, jelentős számú téglaházzal, valamint a Gettysburg College és a lutheránus szeminárium masszív épületeivel. Mindkét oktatási intézménynek volt kupolája, amelyet Észak és a Dél tisztjei egymást váltva fognak figyelőpontnak használni. A várostól délre a terepet két gerinc uralta: a nyugat felé húzódót Seminary Ridge-nek, a kelet felé húzódót Cemetery Ridge-nek nevezték. A Cemetery Ridge északi vége két alacsony dombbá szélesedett, amelyek a Cemetery Hill és a Culp's Hill nevet viselték. Délen a gerinc két magaslathoz ért véget, a Little Round Top és a Round Top nevűben. A két Round Top előtt átszegedett, sziklával teleszórt terepszakaszhúzódt, azokkal a mezőkkel és kerítésekkel, amelyek tömeggyilkos harc színterei lesznek és a Devil's Den, a Wheatfield és a Peach Orchard néven fognak bevonulni a hadtörténetbe.

Július 1-jén reggel nyolc órakor az Unió lovassága, mindössze két dandár, beleütközött a Konföderáció előrenyomuló gyalogságába. Az Unió lovas katonái vitézül védték a várost, és rendelkeztek annyi előnnyel, hogy lőfegyverük hátultöltő karabély volt. Tíz óra körül kezdett az Unió gyalogsága is beavatkozni John Reynolds tábornok parancsnoksága alatt. Röviddel helyszínre érkezése után Reynolds jelentést küldött Meade-nek, amelyben figyelmeztette, az ellenség komoly erővel nyomul előre, és a tábornok attól tart, a konföderációsoknak sikerül őt megelőzve megszállniuk a magasabban fekvő terepszakaszokat:

Hüvelykről hüvelykre harcolni fogok vele – ígérte –, és ha beszorít a városba, el fogom barikádolni az utcákat, és amilyen sokáig csak lehetséges, feltartom.

Röviddel az után, hogy átadta a jelentést egy futárnak, Reynolds tábornokot fejlődés érte, és holtan roskadt össze.

Nagyjából ugyanabban a pillanatban érkezett meg Lee tábornok a csataterre. Amikor végigpillantott az elé táruló látványon – harc tombolt Gettysburg előtt, a Konföderáció egyes egységei a McPherson's Ridge előtt kavarogtak, mások a Seminary Ridge-et támadták arcból –, Lee első megjegyzése úgy hangzott, aznap nem akarja vállalni a hadsereg teljes erejével vívott nagy csatát. A helyzet azonban szélsőségesen cseppfolyós volt, és amíg ezt kimondta, az Unió arcvonala, amely az észak, Carlisle és Harrisburg felől a városba vezető utakat keresztezve húzódott, engedett a ránehezedő nyomásnak. A futásnak eredő északiak a Cemetery Hill felé áramlottak. Hamarosan a McPherson's Ridge-ről és a Seminary Ridge-ről is elűzték az ott védekező északi alakulatokat, és Lee ekkor megváltoztatta a véleményét. Úgy döntött, olyan keményen harcol, amennyire szükséges, hogy amíg tart a nap-pali világosság, annyi kritikus jelentőségű terepszakaszt foglaljon el, amennyit csak tud. A frissen ejtett foglyoktól megtudta, hogy Meade és vele az Unió hadserege főerőinek érkezése bármelyik pillanatban várható. Lee éppen ezért kiadta a parancsot, „szorítsák” dél felé az Unió egységeit, azzal a céllal,

hogy foglalják el a Cemetery Hillt, még mielőtt a védői beássák magukat. A Konföderáció II. hadtestét vezető Ewell tábornokot rendelte a Cemetery Hill elfoglalására. Ewell katonáinak, akik közül 8000-en kerültek a veszteséglistára reggel óta, túlságosan megbomlott a rendje a parancs végrehajtásához, Ewellt pedig, amikor előrelovagolt mozgásba lendíteni hadtestét, golyó találta. A puskalövedék azt a lábát érte, amelyiket elveszített a második manassasi csatában, mire megjegyezte a mellette lovagló bajtársának: „Egyáltalán nem fáj, ha a falában lövik meg az embert.”

Meade tábornok hátul, Taneytown közelében tartózkodott, amikor megkapta Reynolds üzenetét. Legjobb hadtestparancsnokát, Winfield S. Hancockot, küldte a helyszínre. Hancock azzal indította a Howarddal, Reynolds utódjával tartott megbeszélést, hogy kijelentette, az ekkor Gettysburg körül felvonuló három hadtest parancsnokának küldték előre. Howard rangidős-ségére hivatkozva ellenvetéssel élt. Hancock erre közölte, írásos parancs van a zsebében, és kész helybenhagyni bármely parancsot, amelyet Howard kiad, de rámutatott, hogy Meade őt a megerősítés jogával is felruházta. Gyorsan végigfuttatta pillantását a terepen Gettysburg városától a délen magasodó két Round Topig, majd azzal zárta szavait:

Úgy vélem, ez az általam valaha látott legerősebb természet adta állás, amelyre támaszkodva csata vívható, és amennyiben az Ön hozzájárulását is elnyeri, én ezt választom csatatérnek.

Ewellnek, Lee szándéka szerint, el kellett foglalnia a Cemetery Ridge-et. Nem tette meg, helyette ide-oda lovagolt, összeszedni szétszóródott egységeit. Az Unió katonái közben buzgón ástak, hogy javítsanak hadállásaikon, és ástak tovább éjszaka is. Július 2-án, a csata második napjának reggelén a két fél párhuzamos állásokat foglalt el a Seminary és a Cemetery Ridge-en, és a két sor állást nagyjából 1 km szélességű keskeny völgy választotta el egymástól. Mindkét fél ereje zömével volt jelen, a Konföderáció körülbelül 64 000, az Unió 90 000 katonával, pedig mindkettő létszámát több ezer fővel apasztották az előző napi veszteségek. Lee július 2-án előbb az Unió had-

seregének balszárnyát tervezte megtámadni, majd a sereg többi részét is le kívánta szorítani a csatateret uraló magaslatokról. James Longstreet tábornok, Lee legtapasztaltabb alárendeltje, akire a feladat végrehajtását bízta, nem lelkesedett az elgondolásért. Ő jobbnak látta volna, amint július 1-jén délután meg is mondta Leenek, elszakadni az ellenségtől, dél felé menetelni a hadsereggel, és védekező pozícióból vívni csatát valahol Pennsylvania egy másik részén. Longstreet ekkor megismételte javaslatát. Lee hallani sem akart róla, Longstreet azon ésszerű ellenvetése ellenére sem, hogy ha az Unió serege most bevárja az ő támadásukat, azt azért teszi, mert parancsnoka így látja saját szempontjából kedvezőnek. A tábornok utalt a katonai mesterségnek arra az ősi bölcsességére, hogy a hadvezér sohase tegye azt, amit az ellenség akar.

Lee ragaszkodott elhatározásához:

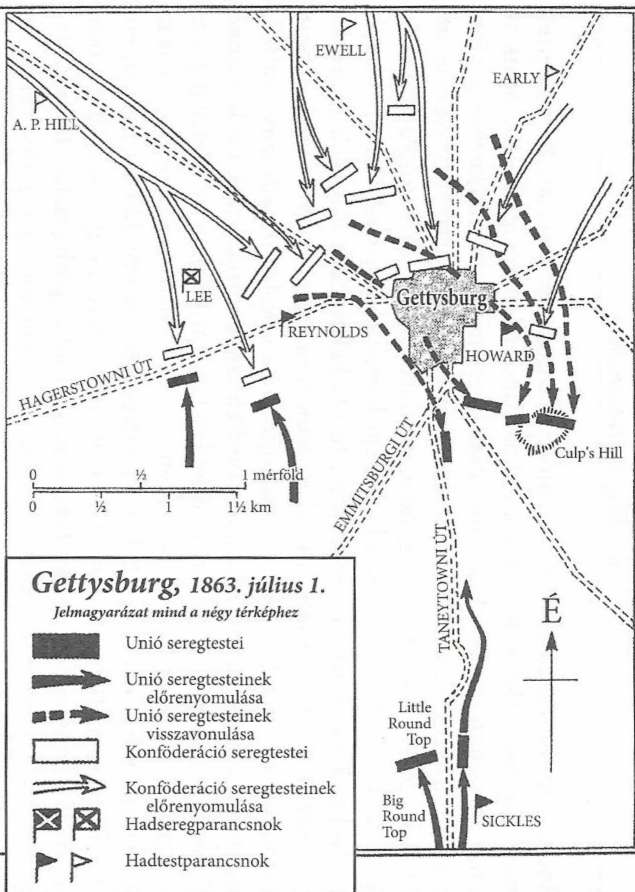
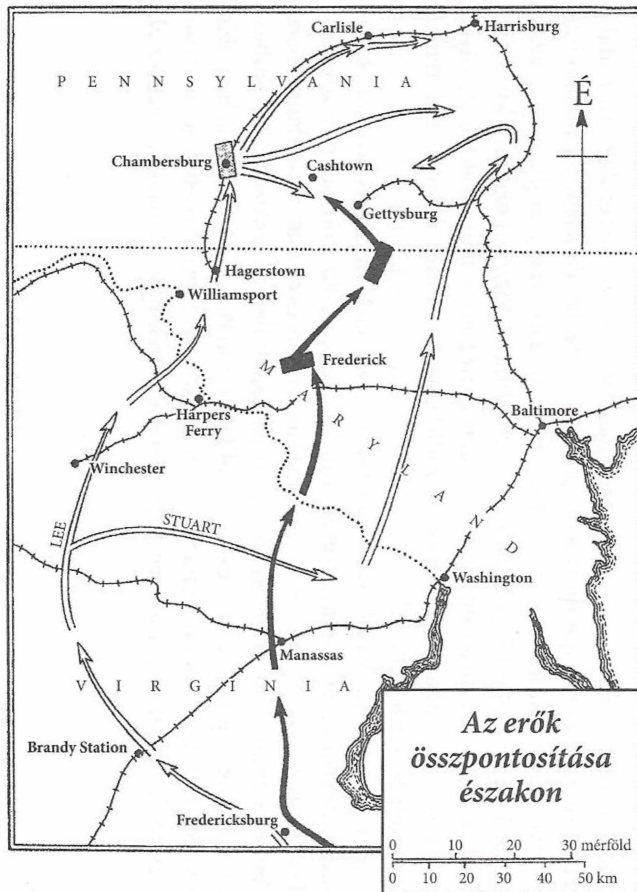
Csatarendben állnak, és el fogom páholni őket, vagy ők fognak elpáholni engem.³⁸

Longstreet befogta a száját, de nem túl nagy igyekezettel látott hozzá Lee parancsának végrehajtásához. Július 2-án, délután négy órára járt már, mire alakulatai mozgásba lendültek. Ráadásul, amikor megindultak, nem északkelet felé nyomultak, ahogyan Lee akarta, felfelé az Emmitsburg Road mentén, hogy dél felől felgöngyölítsék az Unió arcvonalát, hanem egyenesen keletnek, a két Round Top és a Devil's Den felé. A Konföderáció katonái hamarosan elkeseredett harcban álltak a Devil's Den hatalmas jégkori vándorkövei között, valamint a Wheatfield állva maradt búzájában. John Bell Hood, Longstreet hadtestének egyik hadosztályparancsnoka, gyorsan kidőlt a csatasorból, mert megsebesült a karján, de harcképtelenné válása mit sem csökkentette a konföderációs roham hevesységét.

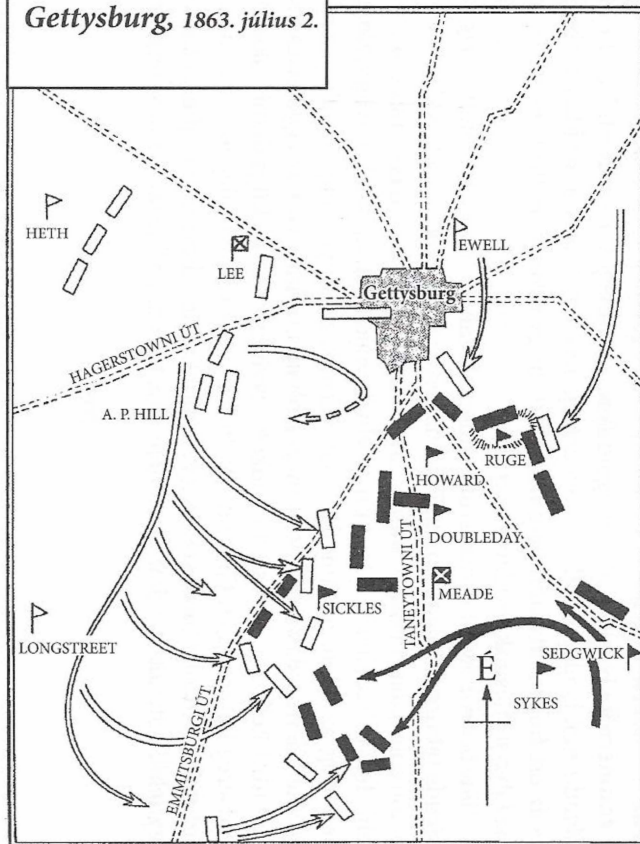
Miközben a Devil's Den területén a küzdelem elérte csúcspontját, a harcolók mellett dél felől elvonult a 15. Alabamai Ezred, amely a Little Round Tophoz tartott, a magasabb Round Topon át. Meade műszaki főnöke, K. Warren tábornok, az utolsó pillanatban, de felismerte a veszélyt. A Little

Round Topra, ha elfoglalják, a konföderációsok olyan állásba telepíthettek volna ütegeket, ahonnan oldalazó tűzzel hosszában végiglőhették volna az Unió egész harcrendjét. Mivel már csak percek álltak rendelkezésére, Warren hamarjában a 20. Maine-i Ezredet küldte a magaslatra, hogy a már ott állomásozó híradóosztaggal együtt állja útját a konföderációsok rohamának. A 20. Maine-i Ezredet az Unió hadserege kiemelkedő csapattisztjeinek egyike, Joshua Chamberlain ezredes vezette, aki békeidőben retorikát és idegen nyelveket tanított a Bowdoin College-ban. Amikor az egyetem tanácsa nem engedélyezte, hogy belépjen a hadseregbe, Chamberlain tanulmányi szabadságot vett ki, hogy mindenképpen beállhasson katonának. A Little Round Topnál, 386 katonával, olyan intézkedéseket hozott meg az ellenség pusztító tüzeiben, amelyekkel megmentette az Unió hadseregének balszárnyát, sőt valószínűleg Meade egész hadseregét is a vereségtől. Két fivére tisztként szolgált az ezredben. Miután egyiküket előreküldte, hogy a sebesültek összegyűjtésére alkalmas helyet keressen, a másikat pedig hátra, hogy tartsa egyben és rendezett sorokban a felvonuló alakulatot, az ezredes akkor ért fel a Little Round Top tetejére, amikor a 15. Alabamai Ezred felbukkant. B századát oldalvédként, az ezred arcvonalára rézsútosan rendelte harcalakzatba, majd kiadta a parancsot: folyamatos tüzelés! Válaszul az alabamaiak is heves tüzet zúdítottak az ő ezredére. A 20-asok nagyon gyorsan elvesztettek 125 főt a 386 főnyi kezdő létszámukból, és fogyni kezdett a lőszerük. Chamberlain ekkor feltűzette a szuronyt a még állva maradtakkal, és olyan rohamot vezetett, amely lesöpörte az ellenséget a dombról, sőt a végére még 300 foglyot is ejtettek.

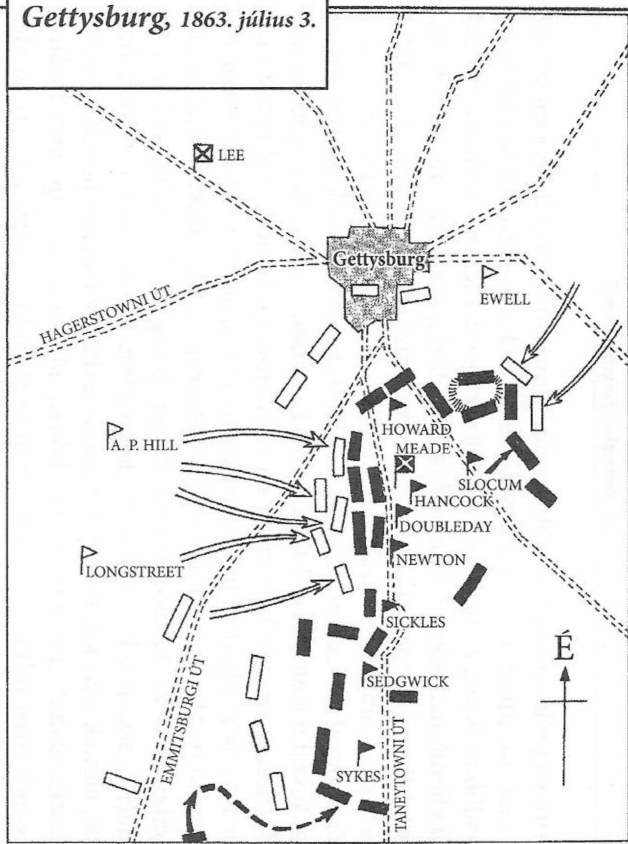
A Little Round Topon, valamint előtte a Devil's Den és a Wheatfield területén kivívott siker megfosztotta lendületétől az egész konföderációs támadást, amellyel össze akarták roppantani az Unió arcvonalát. Az érdem jórészt Daniel Sickles tábornoké, aki a kapott parancs ellenére levezette III. hadtestét a Cemetery Ridge-ről, és megszállta vele a Peach Orchard–Wheatfield kiszögellést. Ezzel pontosan azon a helyen adott nagyobb mélységet az Unió arcvonalának, ahol Lee áttörni tervezte – alkotó engedetlenség, hiszen az el-

Gettysburg, 1863. július 2.

Gettysburg, 1863. július 3.

lenség egyik legveszélyesebb csapását hiúsította meg. Itt egy másik csekély létszámú, mindössze 262 főnyi ezred, az 1. Minnesotai, fordította meg a hadiszerencsét, azon az áron, hogy a konföderációsok rohamát megakasztó ellentámadásban 216 katonája esett el vagy sebesült meg. Az 1. Minnesotai Ezred minden addig keleten vívott, nagyobb csatában részt vett, talán ez a magyarázata beavatkozása rendkívüli hatásosságának. Este 7.30-ra az Unió egységeinek éppen csak, de sikerült megtartaniuk arcvonaluk északi szakaszát a Cemetery Hillen, a vonalat azonban annyira meggyengítette az alakulatok állandó kényszerű mozgatása, hogy Meade attól kezdett tartani, nem fogják tudni tartani másnap, július 3-án, amikor Lee újabb támadására számított. Mivel a konföderációsok először az Unió arcvonalának északi végén próbálkoztak, másodszor pedig a déli végén, Meade úgy számított, hogy másnap közepén lesz a veszélyeztetett zóna. Közölte John Gibbon tábornokkal, akinek a hadosztálya pontosan a hadsereg harcrendjének középső szakaszán védett: „Gibbon, ha Lee holnap támad, az a maga arcvonalán lesz.” Leenek nem volt más választása, mint támadni. Ha ezen a ponton megszakítja a harcérinkezést, azzal beismeri a vereséget, és azt kockáztatja, hogy a csataterrről visszavonuló serege súlyos veszteségeket szenved. Ezzel együtt Meade-nek is megvoltak a maga kétségei a csata folytatásával kapcsolatban, és az est folyamán haditanácsot tartott, hogy kikérje hadtest- és egyes hadosztályparancsnokai véleményét.

Tizennyolc évvel a csata után megtalálták a vitáról készített feljegyzést Meade tábornok iratai között. Három kérdést tett fel: 1. Mi a teendő: maradni és harcolni, vagy visszavonulni egy, a hadsereg utánpótlási bázisához közelebb fekvő hadállásba? 2. Ha maradnak, vajon támadjanak-e, vagy várják-e be, amíg az ellenség támad? 3. Ha várnak, mennyi ideig? A feljegyzés készítője kilenc választ örökített meg. Abban általános volt az egyetértés, hogy maradni kell, bár egyes tábornokok „javítani” vagy „kiigazítani” akarták a hadsereg harcrendjét. Gibbon, aki tudta, hogy valószínűleg az ő állása lesz a konföderációsok támadásának gyújtópontjában, „korrigálni” akarta a hadsereg felállítását, „de meghátrálni” nem akart, és úgy vélte, az Unió serege „nin-

csen támadásra alkalmas állapotban”, tehát várnia kell „amíg Lee mozdul”. A XII. hadtestet vezető Slocum fejezte ki magát a legtömörebben, és ő volt a legelszántabb is. A feljegyzés szerint mindössze annyit mondott: „Maradjunk, és győzzön a jobbik!” Meade kijelentette: „Akkor tehát ez a döntés.” A feljegyzés a Potomac Hadsereg kétnapi harc után megmaradt harcképes létszámát is tartalmazza. A hadtestek 9000, 12 500, 9000, 6000, 8500, 6000 és 7000, összesen 58 000 katonával rendelkeztek. A konföderációsok is komoly veszteségeket szenvedtek, de megőrizték alakulataik rendjét és támadó szellemét.

Július 3. reggele meleg és nyirkos volt. Az arcvonal északi végén korán elkezdődött a tüzelés. Az Unió egységei támadtak, hogy visszafoglalják az első napon elvesztett lövészárkokat. A csatér többi részén csak szórványos lövöldözés folyt, bár sok volt a mozgás, mert a seregtestparancsnokok mindkét oldalon átcsoportosították erőiket. Lee azzal töltötte a reggelt, hogy végiglovagolt a Seminary Ridge tetején, és közben folyamatosan figyelte az Unió ezredeinek szemközti arcvonalát. Már eldöntötte, hogy Longstreet I. hadtestéből Pickett hadosztálya fogja vezetni a támadást, amelyet a Seminary Ridge erdőinek oltalmából fognak megindítani, majd a támadóknak át kell haladniuk a völgy nyílt, minden fedezéket nélkülöző mezőin, és fel kell menniük a Cemetery Ridge szemközti lejtőjén. Pickett katonáinak legtöbbje Virginiából származott, a hadosztálya támogatására rendelt dandárokban alabamiaiak és texasiak szolgáltak. Pickett katonái teljesen frissek voltak, a csatát megelőző napokban a hadsereg trénszekereit őrizték, és onnan vezényelték előre őket. Longstreetnek továbbra sem sok kedve volt a támadáshoz. Amikor a csata előtti utolsó órában Lee oldalán lovagolt, ismét javasolta, helyezték át a támadás súlypontját a szövetségi hadsereg balszárnýára.

Nem – felelte Lee. – Ott fogom elkapni őket, ahol most állnak, a Cemetery Hillen. Azt akarom, hogy fogja Pickett hadosztályát, és hajtsa végre a támadást!

Lee hat dandárral akarta megerősíteni Heth és Pender hadosztályából (Pettigrew, illetve Trimble parancsnoksága alatt), a III. hadtest állományá-

ból. Longstreet, aki ekkor már minden bizonnyal dühítette makacskodásával Leet, továbbra is ragaszkodott ellenvéleményéhez.

Ez tizenötezer embert fog adni nekem. Azt hiszem, bizvást kijelenthetem, katona vagyok, aki megjárta a ranglétrát a közlegényitől a ma betöltött pozícióig. Láttam már mindenféle összecsapást, a két-három katonát mozgatótól a hadtestéig, és azt hiszem, nyugodtan állíthatom, sohasem létezett még olyan tizenötezer főnyi csapat, amelyik sikerre tudta volna vinni ezt a támadást.

A tábornok – közli megfigyelését Longstreet – kissé türelmetlennek tűnt megjegyzéseim nyomán, tehát nem szóltam többet. Mivel nem adta jelét, hogy változtatni kívánna tervén, azonnal hozzáláttam csapataim csatarendbe állításához, hogy megkezdjük a támadást.

Longstreet úgy helyezte el a hadsereg tüzérségének ütegeit, hogy elhallgattathassák az Unió ágyúit – nagyjából 40 üteg, vagyis 160 löveg, ment tüzelőállásba az előrenyomuló gyalogság menetének fedezésére a támadók két oldalán. A hadtestparancsnok azt is megparancsolta, hogy senki se lőjön vagy mozduljon, amíg le nem adják a roham megindulását jelző két lövést. Longstreet a várakozás ideje alatt mindvégig feszült idegállapotban maradt. A jelzőlövéseket hét perccel egy óra után adták le, és az erre elkezdődő tüzérségi bombázás két óra hosszat tartott. A Konföderáció tüzérei az Unió ütegállásait lőtték. Az Unió tüzérségi parancsnoka, Henry Hunt tábornok, tüzelésük lelassítására és visszafogására utasította ütegeit a bombázás vége felé, hogy azt a benyomást keltsék, fogytán a lőszerük. Pokoli zaj és átláthatatlan füst kísért a tüzérségi tűzpárbajt, amely kevesebb kárt okozott, mint ahogy elsőre látszott, mert a konföderációsok tűzük jelentős részét túl magasra irányozták. Az Unió sortüzei sem csapkodtak sokkal hatásosabban mindaddig, amíg a Konföderáció gyalogsága a Seminary Ridge gerincén sorakozó fák takarásában maradt. Végül, amikor az Unió ütegeinek tüze alábbhagyott, Pickett odalovagolt Longstreethez, hogy engedélyt kérjen az előrenyomulásra. Longstreet saját későbbi beszámolója szerint képtelen volt megszólalni „a félelem miatt, hogy elárulom, mennyire nem bízik az ügyben”. Egyszerűen csak bólintott.

Az a bólintás egyet jelentett a paranccsal: indulás, át a két gerincet elválasztó sekély völgy 1400 yardján át.* Edmund Rice alezredes a 19. Massachusettsi Ezredből annak a facsoportnak a közelében állt a Cemetery Ridge-en, amelyet Pickett támadása célpontjának választott. Ahogy megjelentek a konföderációs gyalogság hosszú, sűrű csatárláncai, kettő egymás mögött, harmadik hullámként pedig zászlóaljoszlopban a katonák újabb tömege, Rice hallotta, hogy az Unió katonái kiáltozni kezdenek: „Itt jönnek! Itt jönnek! Itt jön a gyalogság!”

„Könnyű, ruganyos lépésben” közeledtek, előttük egy sor előcsatározóval. Ezek tűzharcot kezdtek az Unió hasonló feladatú előrevetett lövészeivel, akik gyorsan elérték a Cemetery Ridge lábánál végigfutó Emmitsburg Road kerítését. Rice alezredes

remekül rálátott a csataterre... és belátta a támadó hadoszlop teljes alakzatát, Pickett különálló dandárvonalainak (a tábornok hadosztálya három dandárból állt) megbomlott az alakzata, miközben átvágtak az Emmitsburg Roadon, és magukkal sodorták előcsatározó csatárláncaikat. Nyomultak tovább a gerinc felé, és egyetlen összezsúfolódo, sok sor mélységű, rohanó vonallá olvadtak össze. Amikor keresztetkék az utat, Webb gyalogsága, a fák jobb oldalán szabálytalan, tétova tüzelésbe kezdett, ami fokozatosan erősödött... miközben a srapel és a kartács réseket ütött azokon a pompás virginiai zászlóaljokon.

A mi dandárunk katonái, puskájukat készenlétben tartva hasaltak és vártak. Az ember tisztán hallhatta a tisztek parancsszavait, ahogy vezényeltek: „Nyugalom, emberek, nyugalom! Ne lőjete!” és egyetlen lövést sem adtak le az ellenség előrenyomuló harcvonalára, amely minden percben közelebb jött. A konföderációsok sűrű sora egy pillanatra eltűnt egy terepmélyedésben. A másik pillanatban mintha a földből nőttek volna ki, és már olyan közel, hogy határozottan látszott az arckifejezésük is. Akkor a mi embereink már tudták, eljött az idő, és nem várhatnak tovább. Alacsonyra célozva halálosan összpontosított tüzet nyitottak az előttük felbukkan mozgó tömegre. Nincsen emberi, ami azt állhatta. Az ólomvihartól megrendülve a rohamozó vonal tétovázott... és az után Pickett hadosztályának egész azon része, amelyik bejött ennek a rettenetes közeli puskatűznek a zónájába, elolvadni és szétszóródni látszott a löporfüstben mindkét oldalon. Ennél a fordulatnál valaki hátul kiadta a gyors, türelmetlen parancsot: „Előre, katonák! Előre! Most jött el a ti lehetőségetek!”

Megfordultam, és láttam, hogy Hancock tábornok volt az, aki az ezred jobbszárnyánál haladt el. Visszafogta a lovát, és a tőlünk jobbra, valamint előttünk álló fák csoportjára mutatott.

* 1400 yard – 1280 m (a ford. megj.).

Én ebből azt a parancsot alkottam mindkét ezrednek, hogy futólépésben előre a fákhöz, hogy megakadályozzuk az ellenség áttörését... Nagy ujjongással a két ezred elhagyta állását... és zabolátlan rohanással rézsútosan előrerontott a facsoport felé... Webb katonái közül sokan még mindig sorokban hasaltak a helyükön, és azokat lőtték, akik Pickett előretörését követték, amely időközben túlhaladt rajtuk.

Egyik csapatzászló a másik után, amelyeket Pickett katonái emeltek magasra, jelent meg a fák vonala mentén, amíg végül az egész sarjerdő szó szerint telezsúfolódott emberrel.

Rice a beszámolójában hosszú, zavaros küzdelmet ír le, amelyben a kékek és a szürkék közelharcban gabalyodtak össze, az emberek egymás közvetlen közelében hullottak, és senki sem parancsnokolt.

Ez egy volt a harc azon periódusai közül, melyek másodpercekben mérhetőek. Úgy látszott, a közeli katonák roppant lassan tüzelnek. Akik hátul voltak, bár futólépésben jöttek előre, mintha húzták volna a lábukat. Sokan az elől állók közötti hézagokon át sütötték el fegyverüket nagy buzgalmukban, hogy kárt tegyenek az ellenségben. Az ilyesfajta tüzelés... néha barátot talál el ellenség helyett. Egy mellettem álló őrmester így kapott golyót a tarkójába... A berek meglehetősen sűrűn megtelt Pickett embereivel, mindenféle testtartásban, fekvé és térdelve. A peremvonaltól hátrébb sokan voltak, akik állva lőttek az elől állók fölé. Azok mellett, akik tüzeltek, lefeküdtek vagy térdeltek, olyanok álltak, akik magasra tartották kezüket a megadás jeleként. Különösen felfigyeltem két emberre... az egyik úgy tartott célra, hogy egyenesen a puskája csővébe néztem, a másik, a hátán fekvé, nyugodtan verte helyére a töltővesszővel a töltényt. Kicsit távolabb térdelt egy másik, és valami fehérét lobogtatott mindkét kezével.

A Konföderáció egyik ütege, a Peach Orchard közelében, tüzelni kezdett... Egy ágyúgolyó izonyú utat vágott a kék ruhás katonák sűrű tömegébe, amely a fák előtt verődött össze.

Rice felismerte, hogy ha magára tudja vonni katonái figyelmét, gyorsan olyan helyre vezetheti őket, ahol kikerülhetnek a konföderációs tüzérségi és puskatűzből, de ahogyan hátralépett arccal az emberei felé, beszámolója szerint

erős ütést éreztem, ahogy egy golyó eltalált, majd még egy. Megpenderültem, a kardot mintha kitepték volna a kezemből... Miközben a földre rogytam, katonáink előrerohantak mellettem, zászlókat zsákmányoltak, és foglyokat ejtettek.

Pickett hadosztálya elvesztette tisztjeinek és katonáinak majdnem a hathetedét, Gibbon hadosztálya (az Unió seregéből), bár vezére megsebesült, és elveszítette személyi állománya felét, még mindig tartotta a gerincet.³⁹

Pickett hadosztályának Lewis Armistead vezette dandárja elérte a dombgerincet, Armisteaddel az első sorban, aki sapkáját a kardja hegyére tűzve emelte magasra, úgy biztatta rohamra katonáit. A dandárparancsnok elérte a gerinc hosszában húzódó kőfalat, átlépte és rátette kezét az Unió egyik ott álló ágyújának csövére, mintegy elfoglalása jeleként. Ekkor azonban eltalálták, és halálos sebbel esett össze. Armistead utoljára a San Franciscó-i Presidióban* szolgált az Unió hadseregében 1861-ben, amikor az elszakadás kimondásakor elbúcsúzott néhány volt West Point-i kadéttársától, majd elutazott, hogy csatlakozzon az államához. Háromszáz katona követte fel a Cemetery Ridge-re, sokan a roham végső káoszában estek el. Hősi helytállásukra idővel úgy fognak emlékezni, mint „a Konföderáció dicsőségének tetőpontjára”. A Konföderáció hadserege sohasem fog már ennél mélyebben behatolni az Unió területére.

Miközben Pickett rohamának életben maradottjai a völgyön át visszafelé igyekeztek a Seminary Ridge-re, megjelent lova hátán Robert E. Lee. Amikor találkozott a visszatérő túlélőkkel, azt kiáltotta oda nekik: „Végül minden rendbe fog jönni! Majd utána megbeszéljük. Addig azonban minden jóra való embernek be kell állnia a sorba! Minden jó és igaz férfira most, ebben a percben van szükségünk!” Csatlakozott hozzá Pickett, aki miután arcán lecsorgó könnyekkel odalovagolt, akadozva szólalt meg: „Lee tábornok, nincs többé a hadosztályom!” „Ugyan, Pickett tábornok – felelte Lee. – Az ön katonái mindent megtettek, amit ember megtehet. A hibát csakis én követhettem el”

Később, miután leszállt az éj, Lee összetalálkozott John Imboden tábornokkal, aki egy önálló lovasdandárt vezetett. Imboden segített Leenek leszáll-

* Erődítmény San Franciscóban (a ford. megj.).

ni a nyeregből, majd utána azt mondta: „Tábornok, nehéz nap volt ez az Ön számára.” Lee azt felelte:

Igen, szomorú, szomorú nap volt ez a mi számunkra. Sohasem láttam még katonákat pompásabban viselkedni, mint ahogy Pickett virginiaiakból álló hadosztálya tette ma... És ha kaptak volna támogatást... megtartottuk volna a hadállást, és a nap a miénk lett volna.

Utána, némi szünetet követően, gyötrődve felkiáltott: „Nagy baj! Nagy baj! OH! NAGYON NAGY BAJ!”

Hogy mekkora volt a baj, az akkor derült ki, amikor a két hadsereg a csatát követő napon számba vette veszteségeit. Az Észak-virginiai Hadsereg körülbelül 22 600 főt veszített halottakban, sebesültekben és eltűntekben, a Potomac Hadsereg körülbelül 22 800 főt. Hancock II. hadtestében a leg súlyosabb veszteséget Gibbon hadosztálya szenvedte, amelyik a Cemetery Ridge-et védte. Annak I. dandárja összesen 768 katonát veszített, akik közül 147 esett el és 47 tűnt el. Ennek a dandárnak volt az egyik ezrede az 1. Minnesotai, amelyik mindössze 200 fő körüli létszámmal kezdte a csatát, majd saját lendületes ellentámadásában majdnem teljesen megsemmisült. Egy másik, súlyos veszteséget szenvedő seregtest Reynolds tábornok I. hadteste volt, amely 6000 főnyi összesített veszteséget szenvedett, amiből 2000-en eltűntek vagy fogságba estek, főként a csata első napján. Az eltűntek száma a polgárháború legtöbb csatájában magas volt, részben, mert a katonák nem viseltek azonosítási jegyet – „dögcédulát” –, és ez bizonytalanná tette a holttestek azonosítását. Semmi kétség, az eltűntek közé számították a kórházi rendszerben, illetve annak rendszertelenségében elveszetteket, és azokat a háborúba belefáradt katonákat is, akiknek a sebesülés lehetőséget nyújtott a feltűnés nélküli visszaszökésre a polgári életbe. Az eddigiekkel éles ellentétben, John Sedgwick tábornok VI. hadteste nagyon kevés katonát veszített, egyik dandárjából mindössze 11-en sebesültek meg, egy másiktól 1 fő esett el és 4 sebesült meg, a harmadikból pedig csak hárman szenvedtek sebesülést.

Annak dacára azonban, hogy egyes seregtestek megúszták súlyos véres veszteség nélkül, Gettysburg döntő esemény volt, ha nem is a szó szoros értelmében vett döntő csata. Visszaadta a hitet abban, hogy a győzelem végül bizonyosan az Unióé lesz, és csapást mért a Konföderáció harci kedvére, talán halálos csapást. A háború addig vívott legnagyobb csatája volt, és nagyságban a későbbiek sem fogják meghaladni. Azok, akik részt vettek benne, akár győztesként, akár vesztesként, tudták, hogy történelmi jelentőségű esemény részesei voltak, amelynek emléke egész hátralévő életükben kísérni fogja őket.

1863. november 19-én Lincoln elnök elment Gettysburgbe, hogy részt vegyen a meglévő helyi temető kibővítésével máris létrehozott új nemzeti temető felszentelésén. A megnyitóbeszéd megtartására Edward Everettet, Massachusetts korábbi kormányzóját és híres szónokot kérték föl. Lincolntól mindössze néhány kiegészítő szót kértek ehhez a beszédhez.

Everett két órán át szónokolt, gondosan papírra vetett vázlatból, cikornyás és szószátyár stílusban. Felidézte az ókori Athén temetési szónokleit, alaposan megterhelve hallgatóságát a klasszikusok ismeretét igénylő utalásokkal és idézetekkel. Amikor végül csak befejezte, Lincoln felállt, és mindössze két percig beszélt. Szavai éppen annyira bevonultak a köztudatba, és éppen olyan általános elismerést arattak, mint a Függetlenségi Nyilatkozat vagy az Alkotmány kezdőmondatai. Így kezdte:

Négyszer húsz és hét esztendővel ezelőtt atyáink ezen a földrészén új nemzetet teremtettek, amely szabadságban fogant, és annak az elvnek szentelték, hogy minden ember egyenlőnek teremtetik.

Most hatalmas polgárháborút vívunk, azt téve próbára, vajon ez a nemzet vagy bármelyik így fogant és ennek szentelt nemzet képes-e sokáig fennmaradni. E háború egy nagy csatájának mezején találkozunk ma. Azért jöttünk, hogy e mező egy részét felszenteljük azok végső nyughelyének, akik életüket adták, hogy ez a nemzet tovább élhessen. Tökéletesen illő és helyénvaló, hogy ezt tegyük. Tágabb értelemben azonban mi nem szentelhetjük fel, nem áldhatjuk meg, és nem tisztelhetjük szent helyként ezt a földet. A hős férfiak, élők és holtak, akik itt küzdöttek, megszentelték már messze azon túl, amennyit a mi szálnalmas erőnk hozzátehet vagy elvehet belőle. A világ alig fogja észrevenni, és emlékezni sem fog arra sokáig, amit mi itt mondunk, de azt sohasem felejtheti el, amit ők itt tettek.

Ránk, az élőkre itt inkább az vár, hogy annak a befejezetlen műnek szenteljük magunkat, amelyet ők, akik itt harcoltak, idáig oly nemesen mozdítottak elő. Az a mi dolgunk, hogy az előttünk álló nagy feladatnak szenteljük magunkat – hogy e nagyra becsült holtaktól még több odaadást tanuljunk az ügy iránt, amelyért ők az odaadás végső, teljes formáját is vállalták. Hogy mi mindennekeftelt eltökéljük, hogy e holtak nem haltak hiába, hogy e nemzet Isten vezérletével új életet fog adni a szabadságnak, és hogy a nép kormányzása, a nép által, a nép érdekében, nem fog eltűnni a Föld színéről.

Lincoln elégedetlen volt az ő kétszázhetven szavával. „Teljes kudarc” – minősítette. A londoni *Times* tudósítója egyetértett vele. „A szertartást – írta – nevetségessé tették a szerencsétlen Lincoln elnök kirohanásai.” Edward Everett azonban később írt Lincolnnak, hogy ezt közölje vele: „Boldog lennék, ha azal hízeleghetnék magamnak, hogy olyan közel jutottam az alkalom központi gondolatához két órában, amilyen közel Ön jutott két percben.”

VICKSBURG

A gettysburgi vereség hírének másnap, 1863. július 4-én követte Vicksburg kapitulációja. Azé a városé, amelyikre támaszkodva a Konföderáció képes volt elzárni a Mississippi folyót a Középnnyugat és a New Orleans-i tengeri kijárat közötti forgalom elől. A vízi út megnyitása nagyobb jelképes, mint kézzelfogható értékkel bírt, mert az ömlesztett áruk szállításában az ország belsejéből az óceán partjára a vasút már megelőzte a hagyományos folyami hajózást. Ennek ellenére a Mississippi vonalának elfoglalása a lényegét alkotta Winfield Scott Anaconda-tervének, központi célkitűzése volt az Unió stratégiájának, és nagy reményeket fűztek hozzá az Unió sikeres hadviselése szempontjából is.

A győzelem az előrevezető utat is leegyszerűsítette nyugaton, bár ennek az útnak az összefüggő stratégiáját az Unió egyelőre még nem dolgozta ki. Valójában a Nyugaton (amely ma az Egyesült Államok déli-középső részét alkotja) folyó háború nem követett semmiféle szervezett rendszert, hanem az egymást követő sikerek kínálta lehetőségek eredményeként fejlődött. Ezek közül az első, amelyből az összes többi következett, a két Tennesseeben fekvő erőd, a Henry- és a Donelson-erőd elfoglalása volt 1862 februárjában. Grant azért döntött e két hely megtámadása mellett, mert a Konföderáció nyugati

határán feküdtek, de azért is, mert uralták a Cumberland és a Tennessee folyó forgalmát, és olyan vidékekre vezettek, amelyeket Lincoln mindenáron szeretett volna elfoglalni, különösen a hűséges Kelet-Tennesseet. Katonai szempontból a folyók nyugaton egészen más szerepet játszottak, mint keleten. A keleti folyók, különösen Virginiában, roppant hasznos vízi akadályként főként a védekező fél számára bírtak értékkel. Nyugaton a folyók a közlekedés főútvonalai voltak – mindenekelőtt a Mississippi, de az Ohio, a Tennessee és a Cumberland szintén, mert behatolási pontokat kínáltak az Uniónak a Konföderáció területére, és lehetőséget a katonaság, a tüzérség és az utánpótlás tömeges szállítására. A Mississippi–Ohio–Tennessee–Cumberland komplexum különös hadászati jelentőséggel rendelkezett, mert – Jefferson kifejezésével élve – egymásba kapcsolódtak, és kapcsolódási pontjaik vagy összefolyásaik nagy előnyhöz juttathatták azt a küzdő felet, aki megszállva tartotta őket. Nehezen megítélhető, hogy Grant mennyire élesen látta át a folyók vidékének fontosságát. Grant dolgát ugyanúgy megnehezítette a jó térképek hiánya, mint bármely más, akkoriban a Dél belső vidékein hadjáratot vezető tábornokét, de azt feltételezhetjük, hogy felismerte a kínálkozó lehetőségeket. Ráadásul, amint a Henry- és a Donelson-erődöt sikerült elfoglalni, már útnak is indult lefelé a Tennessee mentén, hogy mély csapást mérjen a Konföderáció területének belsejébe, és hogy a folyó partján, Pittsburg Landingnél, megvívja a véres shiloh-i csatát. Az ott kivívott győzelem tette lehetővé, hogy az Unió nyugati hadszíntéri főparancsnoka, Henry Halleck, megkezdje offenzíváját Corinth vasúti csomópontja felé, amelyet az újonnan érkezett Beauregard tábornok kiürített, mielőtt az Unió erővel vehette volna be. Egy újonnan alakított, John Pope tábornok vezette hadsereg addigra már elfoglalta a Konföderáció New Madridnál és a 10. számú szigeten kiépített erősített hadállásait. A Tennessee partján, Shiloh-nál vívott csata így nyitott közvetett módon utat az Unió előrenyomulásának a Mississippi alsó folyása felé. A 10. számú sziget eleste után már csak a Pillow-erőd és Memphis állt az Unió Tennessee állambeli csoportosítása és a folyó alsó folyásánál található Vicksburg között. Memphis, hála a pennsylvaniai konstruktőr, Charles Ellet

építette folyami páncélos hadihajókból álló flottilla beavatkozásának, gyorsan elesett Corinth kiürítése után. A június 6-án vívott heves csatában Ellet, akinek több közeli rokona is a hajóján szolgált, Memphisenél felvette a harcot a Konföderáció hajórajával, és vereséget mért rá, ágyútűzzel és döfősarkantyús ökleléssel. A támadás kifejezetten váratlanul ért mindenkit, és meglepetésszerűségével, valamint gyorsan kivívott egyértelmű kimenetelével az Uniót ugyanúgy sokkolta, mint a Konföderációt. A nap még véget sem ért, és Memphis postahivatala fölött már az Unió zászlaja lobogott. Alig több mint négy hónap alatt a Dél legjelentősebb vízi útjainak létfontosságú szakaszai kerültek az Unió ellenőrzése alá, és az összes megmaradt szakasz fenyegetett helyzetbe került.

Ezt a végzetes helyzetet a Konföderáció nyugati hadszíntéren követett stratégiájának – már amennyiben létezett ilyesmi – a jellege idézte elő. A nyugaton követendő konföderációs stratégia újragondolása George Randolph, a Konföderáció hadügyminiszterének műve volt. Randolph az Appalache-hegységtől Arkansasig felvonultatott összes hadsereg együttműködésében hitt, márpedig számos ilyen hadsereg létezett. Azzal kezdte, hogy utasította Theophilus Hunter Holmes tábornokot, a Mississippin túli kerület parancsnokát, vezesse át seregét a folyón, hogy segédkezessen Vicksburg védelmében. Amikor jelentették neki, Jefferson Davis azonnal megvétőzte a parancsot. A Konföderáció elnöke azt hangsúlyozta ki, hogy a kerületi parancsnokoktól azt várják el, maradjanak a saját kerületükben, továbbá minden csapatmozgást előzetesen jóvá kell hagynia az elnöknek. Randolph helyesen ismerte fel, hogy ez az általános irányelvet megfogalmazó nyilatkozat minden funkciótól megfosztja a hadügyminisztert, és azonnal lemondott. Davis James Seddon, egy félig rokkant, de tapasztalt virginiai politikust állította a helyére. Seddon kevésbé sértődékenynek ígérkezett, mint Randolph, és rendelkezett egy különleges képességgel is: úgy tudott ötleteket beültetni Davis agyába, hogy azokat az elnök a sajátjának hitte. Seddon legfőbb gondolata hivatala átvételekor az volt, hogy a Konföderációnak meg kell mentenie nyugati tartományait az ellenséges megszállástól, ez pedig a Nyugati kerület újjászervezését igényli, egyetlen

parancsnok irányítása alatt. Davisszel nemcsak azt sikerült elhitetnie, hogy ő maga gondolta ki a tervet, de azt is, hogy ő választotta ki a parancsnokot, Joseph F. Johnston is. Ez igazán figyelemreméltó teljesítmény volt, Johnston és Davis ugyanis emberemlékezett óta vitában állt egymással. Johnston azonban tagadhatatlan tehetségű hadvezér volt, még ha homlokegyenest ellenkező nézeteket is vallott, mint a Konföderáció többi vezetője.

A háború legelején Albert Sidney Johnston és Jefferson Davis együtt döntött az Alsó-Dél területeinek kordonszerű védelméről az Appalache-hegység nyugati nyúlványainak közelében induló és a kentuckyi Bowling Green, valamint a Tennessee állambeli Henry- és Donelson-erőd érintésével a Mississippi parti Columbusig húzódó, nagyjából 480 km hosszúságú vonal mentén. Mivel a Konföderáció haderejének zömét és azon belül a legjobb minőségű alakulatokat Virginiában, a Richmond–Washington hadművelleti irányban kényszerült lekötni, a hosszú nyugati határ védelmére elégtelen erő maradt, és ezek az alakulatok se tartoztak az első minőségi kategóriába sem a vezetés, sem a felszerelés, sem az emberanyag szempontjából. A terepadottságok sem a védők félnek kedveztek, mert a hadszíntéren kevés volt a védelmi vonal kiépítésére alkalmas magaslat, a folyók pedig – Virginiától eltérően – pontosan a rossz irányba folytak. Hogy mégis akadályozhassa Észak offenzíváit, a Dél fő eszközként kényszermegoldásra, a vasutak és folyók menti kulcsfontosságú pontok védelmére fanyalodott. Ebben a kontextusban érthető meg igazán, miért jelentett a konföderációsoknak annyira fájdalmas veszteséget az olyan fontos helyek feladása, mint mondjuk a 10. számú sziget. Még jobban fáj, mert az általános hátrálás első lépését jelentette, az úgynevezett Mississippivölgyi Gibráltár, a Kentucky állambeli Columbus feladása 1862 februárjában. 1863 nyarára az Unió Columbestól délre teljes hosszában ellenőrzése alá vonta a Mississippit – Vicksburg és Port Hudson kivételével. Az Unió még 1862 áprilisában New Orleans, a Konföderáció legnagyobb városának elfoglalásával aratta leglátványosabb sikerét a folyó mentén. New Orleans bevétele volt az Egyesült Államok Haditengerészetének első, a közvélemény figyelmét is felkeltő eredménye a háborúban. A győzelmet David Glasgow Farragut ten-

gernagy, egy déli születésű hivatásos haditengerésztiszt parancsnokságával aratták, aki akkor már harminc esztendeje szolgálta az Uniót, és megingathatatlanul hűséges maradt hozzá. Amikor az elszakadás idején más, délről származó haditengerésztiszteket a hadi helyzetről hallott vitatkozni, meg arról, vajon államukkal tartsanak-e, Farragut figyelmeztette őket, hogy „elviszi őket az ördög, még mielőtt végeznek ezzel az üggyel”. Farragut harcolt már az 1812-es háborúban is, de megőrizte gondolkodása frissességét és eredetiségét, meg az egykori harcias kadét bátorságát.

Farragut 1862 februárjában indította meg a mississippi hadjáratot, amikor átvezette nyolc gőzszlúpból és tizennégy ágyúnaszádból álló flottáját, valamint Benjamin Butler tábornok 15 000 katonából álló seregét a folyam torkolatának zátonyos részén. A további haladás útját első akadályként a két Harmadik Rendszerbeli erőd, a St. Philip és a Jackson zárta el, amelyeket az elszakadáskor szerzett meg a Konföderáció. Farragut hat napon át hevesen lövette őket, majd amikor mindkettő elutasította a megadásra tett javaslatot, úgy döntött, erővel tör át a folyamzáró láncon, amelyet az erődök fedeztek. Ezt április 25-én meg is tette, jórészt sértetlenül maradt flottájával. Ez után azonnal New Orleans felé indult, útközben tűzpárbajt vívva a parton felbukkanó védőkkel. Amikor elérte a várost, ott már várták Butler katonái. Április 27-re New Orleans az Unió kezére került. A Dél legnagyobb városaként elfoglalása hatalmasat lendített Észak presztízsén, és ugyanakkora csapást jelentett a Konföderációéra. Butler durva megszállónak bizonyult, aki szigorú katonai közigazgatást vezetett be, pedig a nagyváros sohasem tartozott az igazi radikális elszakadáspárti fészkek közé. Júniusban Farragut flottája egészen Vicksburgig jutott fel a folyón, útközben elfoglalva Baton Rouge-t, Louisiana állam fővárosát, valamint Natchezt, és felvette a kapcsolatot a felső szakaszon működő szövetségi folyami flottillával. Mindkét hajórajt olyan súlyos tűz alá vették azonban Vicksburg és a szomszédos partok ágyúi, hogy nem tudtak hosszabban a város közelében időzni, sem érdemi kárt tenni a várost védő erődítményekben vagy a helyőrségben, amely erősítést kapott, amikor megérkezett Van Dorn a csapataival. Egyértelműen kiderült, hogy Vicksburg

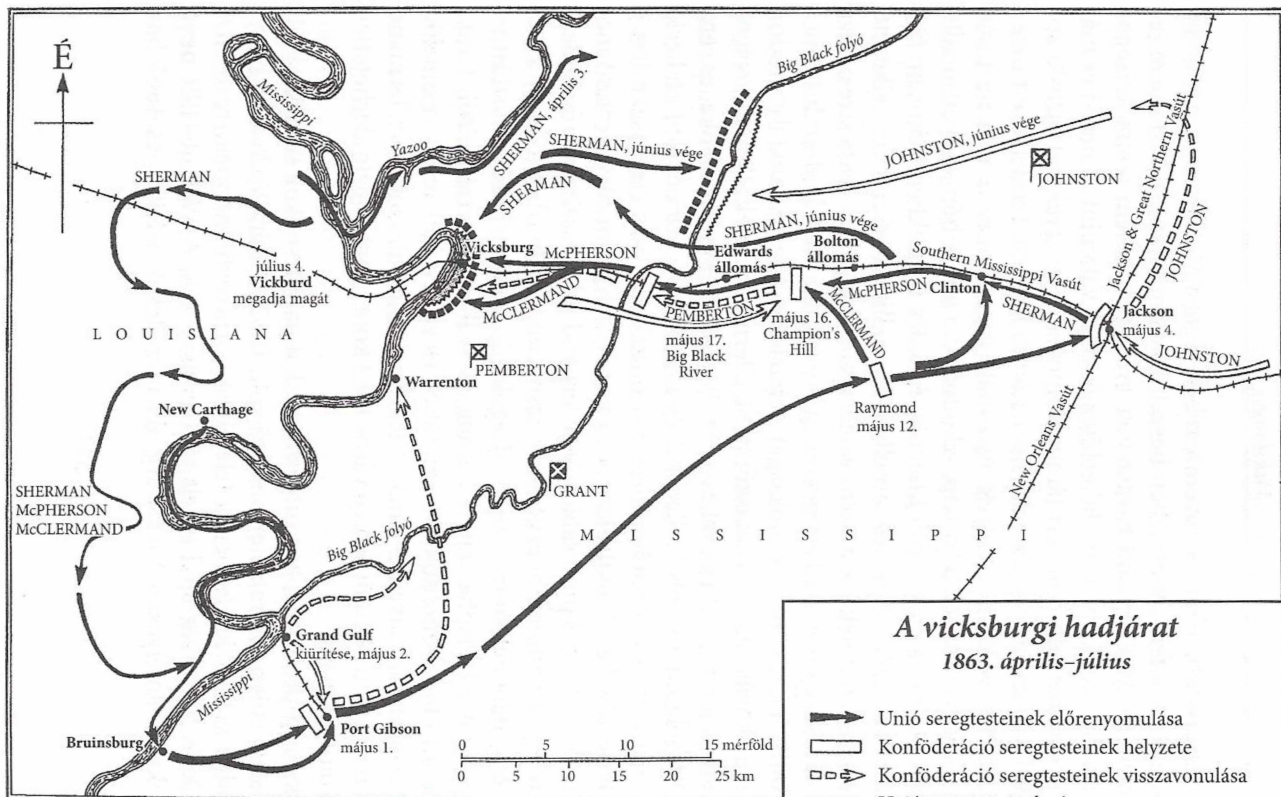
elfoglalása, és így a folyam megnyitása csakis nagy létszámú, a Mississippi keleti partján tevékenykedő hadsereg erőfeszítéseivel lehetséges. A következő egy évben az Unió hadvezéreinek annak kitalálása okozott tantaluszi kínokat, hogyan vonultassák fel ezt a hadsereget.

Kezdetben hatásköri viták is nehezítették az Unió Mississippi mentén operáló seregeinek dolgát. A Henry- és a Donelson-erődnél, valamint Shiloh-nál elért sikere okán Grantet nevezték ki 1862. október 25-én a Tennessee Hadsereg parancsnokává. Sajnos egy lehetséges rivális, John McClernand, aki jelentős támogatást élvezett Washingtonban, saját hadjáratba kezdett Vicksburg elfoglalására pontosan abban a pillanatban, amikor Grant neki-vágott a magáénak. McClernand, a korábbi kongresszusi képviselő, Stephen Douglas pártfogoltja volt, és bár mentora ekkorra már meghalt, McClernand nagymértékben megőrizte befolyását mint Illinois első számú demokrata politikusa. Szónoki tehetségével jelentős számú katonát sikerült toboroznia a Középnjugaton, hogy a Mississippi-völgyben szolgáljanak, ahova teljes ezredeket küldött, ez a siker pedig meghozta neki a dandártábornoki kinevezést a hálás Lincolntól. McClernandnak saját ambíciói voltak. Felismerte, micsoda politikai tőke kovácsolható a jövőben a sikeres katonai pályafutásból, és bár hadi tapasztalata a Fekete Súlyom Háborúban leszolgált néhány hétre korlátozódott, sajnálatos módon roppant tehetséges, Granttel legalábbis egyenrangú hadvezérnek hitte magát. Ezért önálló parancsnoki beosztásra tört, hogy aztán győzelemre vezethesse a rábízott sereget. Mi több, McClernand saját csatornáin közvetlenül tartotta a kapcsolatot magával Halleck főparancsnokkal, sőt Lincoln pártfogását is élvezte. Azzal kezdte, hogy rávette Hallecket Washingtonban, adjon ki számára olyan parancsot, amely úgy látszott, önálló feladatot bízott rá a Nyugaton, és felhatalmazta, hogy annak teljesítése után vegye át a parancsnokságot az illinois-i ezredek fölött, amint azokat fölállítják, és délre küldik. Ezek az ezredek Grant hadseregébe tagozódtak be, McClernand azonban arra használta a Hallecktől kapott utasítások homályos, kétértelmű részleteit, hogy úgy tüntesse fel, mintha a Vicksburg elleni önálló hadműveletre alakítanák őket.

Grant 1862 októberében és novemberében végig a McClelland-probléma megoldásán törte a fejét, több ízben beszélt róla Shermannek is, de nem jutott eredményre. McClelland ravasz volt, nyíltan sohasem vonta kétségbe Grant vezető szerepét, ehelyett Halleckhez fordult, valamint illinois-i és más nyugati államokban élő politikai támogatóihoz, és így igyekezett szívós aprómunkával tágítani mozgásszabadsága határait. Papíron rendelkezett olyan felhatalmazásmorzsákkal, amelyek igazolták függetlenségét magatartását, de végső soron szalmaszálakba kapaszkodott. Az általa hőn vágyott önálló hatáskörből semmit sem sikerült kivívnia, és teljes mértékben hiányzott belőle minden hadvezéri képesség, amellyel saját állítása szerint rendelkezett. Grant úgy igyekezett béklyóba verni vetélytársát, hogy négy hadtestre osztva szervezte át a Tennessee Hadsereget, és egy további, a XIII. hadrendi számot kapott ötödik hadtest parancsnokságát ruházta McClellandra, így módon egyértelműen körülhatárolva hatáskörét. McClelland ennek ellenére továbbra is úgy viselkedett, mint egy teljesen önálló hadsereg parancsnoka, és rendületlenül levelezett tovább Halleckkel és Lincolnnal. Szerencsére Halleck, bár nem tartozott Grant barátai közé, a szórszálhasogatásig ragaszkodott a katonai mesterség illemszabályaihoz, és a végén csak ráunt McClelland machinációira. Végül, 1863 júniusában, McClelland túl messzire merészkedett. Dacolta az egész hadseregre érvényes paranccsal, amely tiltotta, hogy a beosztottak engedély nélkül írjanak az újságoknak, öntömjenező tudósítást írt az egyik illinois-i hírlapba saját Champion's Hill-i fegyvertényeiről. Grant azonnal leváltotta parancsnoki beosztásából, és ezzel véget vetett az önjelölt hadvezér rendkívüli pályafutásának. Vicksburg elfoglalásáért McClelland bizonyosan nem tett semmit sem, a város 1863 kora nyarán végig elérhetetlen maradt Grant számára.

A Vicksburg-probléma, bár súlyosbították a parancsnokok hatásköri villogásai, alapvetően földrajzi természetű volt. 1863 nyarára Vicksburg nagyszerű erődde vált, hála részben a települést körülvevő terepnek, részben a konföderációs helyőrség által emelt sáncrendszernek. A Walnut Hills nevű magaslatoknak, amelyeken Vicksburg áll, meredek a lejtői, és 1863-ban

A vicksburgi hadjárat 1863. április-július

- Unió seregtestjeinek előrenyomulása
- Konföderáció seregtestjeinek helyzete
- Konföderáció seregtestjeinek visszavonulása
- Unió seregtestjeinek sánca
- Konföderáció seregtestjeinek előrenyomulása
- Konföderáció seregtestjeinek sánca

sok mély, erdővel benőtt vízmosás tagolta őket. Ezeknek a szurdokoknak az alját sűrűn benőtte a bozót és a nád, helyenként akár 12–15 m) magasságú oldalfalaikat pedig lábon álló fák borították, melyek közül az elhalt egyedek kidőltek, és ezek törzsükkel és ágaikkal gyakran természetes spanyolvasokat alkottak – merev gerincű, gubancos akadályokat, az áthaladni próbáló támadót megsebző, de legalábbis mozgását gátló szúrós tüskékkel és ágakkal. Vicksburg megközelítési útvonalaira a védők rengeteg hasonló mesterséges akadályt is telepítettek, kihegyezett nyársakkal megtűzdelt fatörzseket.

Egy európai erődnek vagy egy Amerika keleti részén emelt erődítménynek átalakították volna a környezetét, hogy üres „belőtt területet” hozzanak létre, és ezt az egyenletes vársíkot akadály nélkül pásztázhassa a védők tüzéségi és puskatüze. A terepadottságok és a burjánzó növényzet Vicksburgnál lehetlenné tette az ilyen vársík kialakítását, viszont mindkettő jelentősen hozzájárult a földsáncok erősítéséhez. A körülzáró fal körül jelentős számú önálló erőd-elem állt, erődített őrhelyek, magaslati ütegállások, sáncerődök, megerősített természetes magaslatok, lépcsős elővédművek és félhold alakú elővédművek. Mindezeket az elnevezéseket az erődítéstan jórészt francia eredetű nemzetközi szakkifejezései közül vették, mely tudományt aprólékos gondnal tanították a West Pointon.* A kifejezések különösen Grant 1863-as ostrománál fognak sűrűn előkerülni, olyan összetételekben, mint a 2. texasi *lunette*, a 3. louisianai *redan*, a Börtön-*redan* vagy a Vasúti *redoubt*. Valamennyit vagy arról az alakulatról nevezték el, amelyik építette, illetve védte őket, vagy valamelyik közeli tereptárgyról. Az erődített helyek támadásának elmélete a gyalogság előrenyomulását írta elő a külső védművek és a falak ellen, csúcspontjaként rohammal a behatolás megkísérlésére, majd ha a roham kudarcba fulladt, módszeres ostromot, sáncmunkával és tüzéségi bombázással.

Vicksburg erődített városa, John C. Pemberton tábornok, a Mississippi terület parancsnokának parancsnoksága alatt, a fenti okok miatt nagyon erős

* A francia eredetű angol kifejezések: *glacis* – vársík; *enceinte* – körülzáró fal; *redoubt* – sáncerőd; *redan* – lépcsős elővédmű; *lunette* – félhold alakú elővédmű (a ford. megj.).

volt, de az Unió támadásával szembeni védelmében még erődjénél és tüzer-ségénél is fontosabb szerepet töltött be környékének jellege. Decemberben Sherman Vicksburg ellen hátulról megpróbálkozott a rohammal, Chicksaw Bluff felől. A rohamozók felvonultatására kiszemelt földdarab, az egyetlen, amelyik rendelkezésre állt, a Chicksaw Bayouval szemben feküdt. Keskeny háromszög volt, amelyre Sherman katonáinak a csúcsánál kellett behatol-niuk, és alig akadt benne száraz terület. 1862. december 27. és 1863. január 3. között több rohamot is indítottak, de a védők létszáma meghaladta a táma-dókéét, és tüzér-ség is támogatta őket. Az Unió végső összesítésben 208 hősi halottat és 1005 sebesültet veszített a próbálkozások során, a Konföderáció 63 elesettjével és 134 sebesültjével szemben. Sherman csapatai visszavonására kényszerültek. A földrajzi adottságok győzték le őket, a hidászok és az utá-szok minden erőfeszítése ellenére.

A Chicksaw Bayou körüli terep jellemző volt a Mississippi-völgy egész alsó részére, arra a tájra, amelyet Grant így írt le:

Mélyen fekvő hordalékos meder, többmérföldnyi szélességben... roppant kanyargós folyású, a szélrózsa minden irányába haladó, néha pár mérföldön belül is.

Van magasan fekvő, a környéket uraló terepszakasza, a vicksburgi sziklák a folyó keleti partján, de a partok általában mélyen húzódnak és mocsarasak. Sok helyen tagolják őket a bayouk, a folyó jellegzetes tartozékai, sekély, nyá-ron kiszáradó, de a tavaszi áradáskor vízzel megtelő holtágak. A hajózás itt roppant nehéz volt, mert a folyam, mellékfolyói és az időszaki vízfolyások partjáról belógott a víz fölé a sűrű vegetáció, amelyben gyakran utat kellett vágni, hogy a hajó haladhasson. A nagy folyam és mellékfolyóinak kanyarjai a legszövesebbek közé tartoznak a világon, gyakran hajtű alakúak, és nagy, elvesztegetett távolságok megtételére kényszerítik a hajóst, hogy közelebb ke-rüljön útja kitűzött céljához. A vicksburgi hadjárat alatt az Unió nehézségeit fokozta a nyári – forró, nedves és a dús rovarvilág miatt a betegségeknek ked-vező – időjárás is.

Grant 1862 novemberében és decemberében már megpróbált a Mississippi keleti partján délnek tartva vonulni Vicksburg ellen úgy, hogy a Kentuckyba vezető Mississippi Központi Vasutat (Mississippi Central Railroad) használta utánszállítási vonalának. A Konföderáció portyázó lovasságának Forrest és Van Dorn vezette rajtaütései azonban tönkretették előretolt támaszpontját Holly Springsnél, Vicksburgtól északnyugatra, és az offenzíva feladására kényszerítették Grantet. Ekkor visszatért a támadás folyami szállítással, több irányból indítandó változatához, amelybe Sherman és McClelland hadműveleteit is belefoglalta. Terve részműveleteit „kísérleteknek” nevezte, amint valójában azok is voltak, hiszen semmi sem garantálta, hogy bármelyik is sikert fog hozni, és az Unió hadvezére az ismeretlenben tapogatózott a feltérképezetlen mocsarak, folyókanyarok és iszapos, elárasztott holtágak mérhetetlenül bizonytalan világában. Grant ötlete az volt, hogy olyan csatornákat ásatva halad előre, amelyek lehetővé teszik, hogy ágyúaszád-flottillája, a szállítóhajóival együtt, a Vicksburg fölötti vizekről átjusson a Mississippi főágába a város alatt anélkül, hogy belekerülne Vicksburg ütegeinek tűzébe. Először 1862 nyarán próbálta hadmérnöki módszerekkel átalakítani a Mississippi-völgyet, de több hónapi kubikolás után végül fel kellett adnia a próbálkozást, mert a munka sehogyan sem akart elkészülni. Télen négy további kísérletet tett.

Az elsőnél az előző nyáron elkezdett csatornát igyekeztek befejezni, amelyik a Milliken's Bend – a nagy folyó egyik legfontosabb Vicksburg fölötti hajózható szakasza – alatti kanyarulat által körülzárt területet vágta át a legkeskenyebb részén. A folyó megemelkedő vízszintje és a tavaszi áradás végül már vízbefúlással fenyegette a csatornát ásó katonákat, akiket Sherman hadtestéből vezényeltek oda, ezért ismét fel kellett adni a próbálkozást. A másodikkál a Lake Providence-nél, úgy nyolcvan kilométerrel Vicksburg fölött kezdtek dolgozni, ahonnan a kiásandó csatornaszakaszoknak lehetővé kellett volna tenniük, hogy az ágyúaszádok 640 kilométerrel a város alatt jussanak ki a folyó főágára, és így, a mocsarakon és holtágakon át vágott kerülő úton ériék el a Vicksburg mögötti létfontosságú száraz területet. Ehhez a próbálkozáshoz James McPherson tábornok hadteste szolgáltatta a munkaeszközöket. McPherson

eredetileg mérnökkari tiszt volt, akiben Grant felismerte a kiemelkedően hatékony harctéri seregtestparancsnokot. A Lake Providence azonban legyőzte mint mérnököt. A vízi utat hatalmas, a fenekén gyökerező fák torlaszolták el, amelyeket át kellett fűrészelni. Több hónapnyi ebből a munkából, a csatorna-ásással és kotrással együtt, megtörte McPherson és katonái küzdőkedvét is, olyannyira, hogy ezt a próbálkozást is abba kellett hagyni, ahogy korábban a Milliken's Bend-i kísérletet is. A harmadik és a negyedik kísérlet során hajózható csatornát próbáltak ásni a Yazoo deltájának nevezett vidéken át, ami valójában a Yazoo folyót a Mississippivel Vicksburg fölött összekötő vízfolyások elképesztően bonyolult hálója. Erről az új vízi útról a vízszintet a Mississippi partjaiba ásott vízfelfogó medencék segítségével változtatva remélték elérni a Tallahatchie folyót, majd utána a Yazoo alsó folyását, amivel kijuthattak volna Vicksburg északi megközelítési útjaira. A kivitelezés vezetésével megbízott törzskari tisztet annyira nyomasztották a munka nehézségei, hogy az idegösszeomlás jelei kezdtek mutatkozni rajta. Gondjait a Konföderáció katonái is fokozták, akik fákat döntöttek a Yazoo medrébe, és így ágyúnaszáddal hajózhatatlanná tették a folyót. Ebben a szakaszában a hadjárat inkább szubtrópusi dzsungelbe indított expedícióra, mint folyami háborúra emlékeztetett, olyan sűrű, összegabalyodott ágú fákból álló erdő szegélyezte mindkét partot. Ez a próbálkozás a parti vegetáció sűrűsége és a vízi út kijelölt nyomvonalának bonyolultsága miatt fulladt kudarcba, és az építőket végül a Konföderáció hamarjában épített Permberton-erődjének ágyúi üzték el.

Három hónapot töltött Grant hadserege ezekkel a meddő és vesződéses vízépítési erőfeszítésekkel. Grant bírálói keleten azt kifogásolták, hogy vesztegeti az időt, és nem ér el semmit. Grant állta a kritikát, mivel erősen bízott saját ítélőképességében. Arra hivatkozott, hogy „kísérleteivel” megzavarta, és folyamatosan zavarja John Pembertont, Vicksburg konföderációs parancsnokát. Minden bizonnyal aggasztotta azonban ezeknek a műveleteknek a hatása saját katonáira, akik örökösen nyirkos közegben éltek, sokszor vízben állva dolgoztak, és iszonyatosan sok nehéz fizikai munkát kellett elvégezniük látható eredmény nélkül.

1863 áprilisának elejére Grant már kétségbeesett. Kudarcba fulladt minden arra tett erőfeszítése, hogy a Tennessee Menti Hadsereget átjuttassa a Mississippi keleti partján elterülő száraz terepszakaszok valamelyikére, ahonnan támadást indíthatott volna Vicksburg elfoglalására. Ekkor új ötlete támadt. Végzetes következményekkel járt volna, ha ez sem hozza meg a sikert. Csakhogy, ha meghozza, akkor egy csapásra megszünteti a tábornok minden gondját, sőt a teljes győzelem lehetőségével kecsegtet. Grant nem olyan ember volt, aki visszariad a nehézségektől, és a háborúban addig szerzett minden tapasztalata arról győzte meg, érdemes merésznek lenni. McClellantól és Hallecktől eltérően gondolkodását nem bénította sem elmélet, sem a felsőfokú hadtudományi ismeretek terhe. Így aztán nem akadályozta se a tervezésben, se a megvalósításban a félelem, hogy elvágja magát hadműveleti bázisától, ugyanis pontosan ez volt az, amire most vállalkozni szándékozott. Bázisa és hadserege egyaránt Vicksburg fölött állt. Most azt vette tervbe, hogy egy Vicksburg alatti döntő jelentőségű pontra szállítja hadseregét. A tényezőt, amely megakadályozta, hogy egyesítse a hajókat és a szárazföldi csapatokat Vicksburg fölött és alatt, a Mississippi partján 23 kilométer hosszan sorakozó ágyúk jelentették, melyek tüzének félelmetes veszteségek vállalása nélkül nem tehette ki a katonáit. A hajók azonban megkockáztathatták az áttörést, ha meglepetésszerűen indítják útnak őket, gyorsan és a sötétség leple alatt. Ez volt a lényege Grant tervének. Lejjebb fogja vezetni hadseregét a folyam nyugati partján egy olyan helyre, ahol, ha megérkezik a flottilla, a gőzhajókon átkelhet a keleti partra, egy magához Vicksburghöz közeli száraz terepszakaszra. David Dixon Porter hajóraját a sereg menetelése alatt fel lehet vértetni, és elő lehet készíteni, hogy állni tudja a nehézágyúk tüztét. Ez után, az éj leple alatt, északról dél felé haladva elszáguldhat az ütegek előtt, hogy Vicksburg alatt a kiválasztott átkelőhelynél találkozzon a hadsereggel. Ezzel a megoldással Grant kétszeresen is az ellenség vonalai mögé juttatta magát, egyszer az átvonulással az ellenség területén, másodsor pedig azzal, hogy az ellenség főerejét hagyta a saját közlekedési és utánpótlási vonalait keresztező erődített hadállásban maradni. Grant eltökélte, nem engedi, hogy visszariasszák a koc-

kázatok, és az, hogy szándékai a hagyományokat lábbal tipróan újszerűek. Ha egyszer átjut a Mississippi keleti partjára, a környéken rekvirálva fogja ellátni csapatait, vagyis csak lőszert visz magával, az élelmet és a takarmányt pedig onnan veszi el, ahol éppen rátalál.

Ekkor rámosolygott a szerencse: április 29. éjszakáján, amikor serege a Vicksburg alatti Grand Gulfnál táborozott, egy helyi fekete férfi azzal jött a táborba, hogy valószínűleg át lehet kelni kicsit lejjebb, a Grand Gulfhoz közeli Bruinsburg településnél. Az értesülés pontosnak bizonyult. Ötórás csatában, az április 16-áról 17-ére virradó éjszakán, David Porter önálló hajóraj-parancsnok már áttört Vicksburg ütegei előtt, és eljutott egy, nagyjából ötven kilométerre a város alatt található horgonyzóhelyre. Ágyúaszádjai védelmét fedélzetükre halmozott gyapotbálákkal erősítették meg, legénységüket pedig a hadsereg soraiból önként jelentkező folyami hajósokból és révészekből állították össze. Egy ágyúaszád elsüllyedt, de három átjutott, és április 22-re tizenhat szállítóhajót és uszályt is levezettek utánuk. Április 30-án a hajóraj elkezdte átszállítani a hadsereget a folyón Bruinsburgnál. Hogy elvonja Pemberton tábornok, Vicksburg konföderációs védőserege parancsnokának figyelmét, Grant az átkeléssel egyidejűleg hosszú távú portyára küldte Benjamin Grierson ezredest 1700 lovas katonával. Grierson Tennesseeben, a Memphishez közeli La Grange-tól indult április 17-én, és Mobile és Ohio, valamint a Mississippi Központi Vasút között lovagolt dél felé, útközben felszedve a sánt és felégetve a gördülő állományt. Még a Déli Vasutat is alaposan helybenhagyta, mielőtt május 2-án Baton Rouge-nál csatlakozott volna Banks tábornokhoz. A foglalkozását tekintve zenetanár Grierson a portyázó lovasság kivételes tehetségű parancsnokának bizonyult. Lovasai tizenhat napos, 965 kilométeres útjuk közben végigpusztították Mississippi állam középső részét, összesen nyolcvan kilométer sánt szaggattak föl, és a vidéket fosztogatva tartották el magukat.

Pemberton ekkor kivezette hadseregét Vicksburgból, hogy nyílt csatamezőn szálljon szembe Granttel – Jefferson Davis és Johnston tábornok mély aggodalmára. Ők visszaparancsolták Pembertont Vicksburgbe, és ugyanakkor

figyelmeztették, hadseregét és Vicksburgöt is el fogja veszíteni, ha a város sáncain túl vállal csatát. Pemberton nem értett egyet. 30 000 katonája állt szemben Grant 10 000-rével, és biztosra vette, helyt tud állni, sőt esetleg vissza tudja szorítani Grantet Tennesseebe. Éppen ezért Mississippri középssó részére vonult a folyó és Jackson, az állam fővárosa között manőverezve. Grant nem zavartatta magát. Ahogyan emlékirataiban megfogalmazta:

Immár az ellenség földjén voltam, egy hatalmas folyóval és Vicksburg erődjével magam és utánpótlási bázisom között. De száraz talajon álltam, ugyanazon az oldalán a folyónak, mint az ellenség. Minden hadmozdulat, munka, viszontagság és nélkülözés, amit december hónaptól eddig a pillanatig vállaltunk és elviseltünk, ennek az egyetlen célnak az elérését szolgálta.

Grant utalása „utánpótlási bázisomra” roppant lényeges. Vicksburgról írott saját beszámolóját ezzel kezdte:

A hadviselés egyik axiómájának tekintik általában, hogy minden, az ellenség területén mozgó nagy létszámú hadseregnek egy utánpótlási bázisról kell indulnia, amelyet meg kell erősíteni és helyőrséggel kell ellátni.

Eddigre Grant alaposan belebonyolódott egy olyan hosszú, óriási területen mozgó hadjáratba a Konföderáció területének belsejében, amelynek jellege kikényszerítette, hogy eltérjen a geometriától. Ma a szűken értelmezett szakmai szempontokat mérlegelő szakértők azt mondanák, „külső vonalakon operált”, a Konföderáció központi területei körül keringett, és kereste, hol tudna behatolni. Egy Grantnél csekélyebb képzelőtehetséggel megáldott ember valószínűleg igyekezett volna a geometriai szabály szerint meghatározni támaszpontjának helyét, és tevékenységének irányait. Amit Grant tett, miután megkerülte Vicksburgöt, az szöges ellentétben állt a stratégia korabeli szabályaival. Miután sikeresen levezényelte Porter hajórajának és saját Tennessee Menti Hadseregének találkozását, kompnak használta az ágyúszádokat és a szállítóhajókat, hogy átszállítsa rajtuk hadseregét a folyó keleti partjára.

Grand Gulftól hadtesteik közül kettőt, McPhersonét és a lehangoló McClernandét, elküldött, hogy keleti irányba, Jackson felé meneteljenek, ahol Joseph E. Johnston egy új hadsereg szervezésével küszködött. Johnston május 9-én nevezték a Konföderáció Mississippijének katonai parancsnokává. Végül nagyjából 20 000 katonát sikerült szembeállítania az Unió 29 000-ével szemben, és akár döntetlenre is vihette volna a küzdelmet, ha Grant konvencionális módon vonultatja fel, és állítja csatarendbe seregét. Grant nem ezt tette. Miután a hadviselés Jomini-féle szabályaival már szakított, most a szervezett hadjáratvezetés szabályait is sutba dobta. Ahelyett, hogy készleteket hozott volna magával, vagy a mögöttes területről előrevezető utánpótlási vonalat szervezett volna, úgy döntött, nem terheli magát utánszállítással, hanem a hadszíntérről élmezőnyben csapatait, ahogyan Sherman tette az 1862-es arkansasi hadjáratban. Így aztán május 12-én Raymondnál, Jackson előtt, meglepte Johnston. Két nappal később az Unió győzedelmes serege legyőzte Johnston Jacksonnál, és kényszerítette Pemberton, hogy kicsiny seregét a vasútvonal mentén a Jacksontól nyugatra fekvő Champion Hill nevű helyre vezesse. A települést egy helybeli ültetvényes családról nevezték el, amelynek fia a 15. Mississipp-i Ezredben szolgált tisztként. A városka kiválóan védhető volt, mivel a környező síkságból hetven lábnyira kiemelkedő gerincen építettek. Május 16-án a Champion Hill-i hadállást sikeresen rohamozták meg az Unió katonái, McPherson hadteste benyomta a konföderációsok arcvonalát. McClernand hadteste kevésbé agresszíven támadott. Ez fokozta Grant bizalmatlanságát hadtestparancsnoka iránt, ami végül leváltásához fog vezetni június 19-én.

Champion Hilltől Grant gyors ütemben a közte és Vicksburg között futó Big Black folyóhoz nyomult. A rebellek ottani hadállását hadserege május 17-én támadta meg, és a védelem azonnal összeomlott, mire Pemberton lerongyolódott, éhező csapatai visszamenekültek Vicksburg sáncai közé. Grant lélegzetvételnyi szünet nélkül rögtön ostrom alá vette a várost, és május 19–22-én rohamok sorát indította a védművek ellen. Az Unió gyalogsága valamennyiben súlyos embervesztéssel szenvedett, annyira súlyosat, hogy

a 93. Ezred egyik katonájának leírása szerint „harcalakzatban meneteltették az embereket a vesztőhelyre”. Az utolsó és legelszántabb, május 23-i roham után Grant áttért a módszeres ostrom harceljárásaira. Május 23-án éjjel azok az északi katonák, akiket a roham lendülete egészen a konföderációsok lövészárkainak mellvédjének előteréig sodort, lopakodva visszavonultak saját állásaikba. Az ostromlók 3000 főnyi veszteséget szenvedtek a május 22-i nagy roham alatt, akik közül legalább 1000-en azért estek el vagy sebesültek meg, mert McClernand erősítést követelt egy olyan részsiker kihasználására, amelyet nem is ért el.

Johnston nem bukkant fel, ahogy sohasem fog a rohamokat követő ostrom heteiben, bár a vicksburgi napilap, a harci kedv fenntartásán erőlködve, folyton jelentette, hogy már közeledik. Az újságot ekkor már tapétapapírra nyomtatták. Nem az újságpapír volt az egyetlen árucikk, amelyben a vicksburgiek szűkölködtek: kenyér-, liszt-, hús- és a zöldséghiány is kialakult. A védősereg és a városlakók, akik a tűzérsegi gránátok elleni védelmül városuk mélyútjainak oldalfalaiba ástak maguknak fedezékeket, öszvérhúson és földimogyorón, „amerikaimogyoró-pürén” tengődtek, amit nyúzott patkányok húásával egészítettek ki. Grant május 19-én kísérelte meg az első rohamot, amelyet a védők súlyos veszteséget okozva visszavertek, de május 22-én az Unió hadserege újra próbálkozott, ismét sikertelenül, annak ellenére, hogy a szárazföldi útegek és az ágyúnaszádok 300 lövege lőtt támogató tüzet. Május 25-én Pemberton, az erődön belülről, tűzszünetet hirdetett, hogy eltemethessék a halottakat, és összegyűjthessék a sebesülteket. A sáncok körül a bomló hullák búze terjengett. Grant viszont ugyanazon a napon a módszeres ostrom újramezdésére adott parancsot. A támadandó szektornak a 3. louisianai sánc-erőd, vagy ahogyan az Unió katonái elnevezték, a Fort Hill uralta terepszakaszt választotta. A következő hetekben számos további rohamot hajtottak végre, amelyek szüneteiben Johnny Reb és Billy Yank fraternizált a sáncárcok között. Pletykáltak, csipkelődtek, fenyegették egymást és hetvenkedtek, de szükségleti cikkeket is cseréltek, köztük az Unió kávéját és a Konföderáció dohányát, már ameddig a készletek kitartottak.

A Konföderáció erősítései Vicksburgnál olyan erősek voltak, hogy ahogyan majd Petersburgnál is megtörténik 1864-ben, az Unió hadserege megpróbálta aláaknázni őket, mert csak így remélték részt ütni rajtuk. Amint sikerült részt ütni, a folyó túlsajátján, már száraz terepen, meglepően könnyen ment az átkelés Vicksburg külső védműveinek előterébe. Az erőrendszer ostromlása azonban továbbra is nehéz feladat maradt. A klasszikus európai ostromeljárást alkalmazták, harcárkokat és párhuzamos árkokat, paraleleket ástak az erőd falai felé, de egy amerikai variánssal kiegészítve. Az árkot ásó munkabrigádok, az árkászok előtt az ostromlók lövésálló pajzsot, úgynevezett árokgörgőt töltek, amely oltalmazta az ostromárok mélyítésén kubikolókat. Bizonyos távolságonként az árkászok ütegállásokat ástak, amelyekbe tüzéséget telepítettek, hogy állandóan csökkenő távolságból tartsa pusztító tűz alatt a konföderációsokat. Június 7-re a legmesszebbre előretolt üteg nagyjából hetven méterre állt a Fort Hill mellvédjéről.* Az ostromlók könnyörtelenül folyamatos puskatűz alatt tartották a sáncokat. Az árkászok is finomítottak mozgó pajzsukon: gyapotbálákkal megrakott vasúti kocsit hoztak ki az első vonalba. A rebellisek azonban ellenük fordították az új megoldást, ugyanis gyújtólövedékkel lőtték a vagon, felgyújtották, és porig égették. Mindennek ellenére az ostromárkok egyre közelebb jutottak a sáncokhoz, és június 22-re az árkászok eljutottak Fort Hill mellvédjének tövébe. A megközelítést vezető Andrew Hickenlooper ezredes ekkor új technikát eszelt ki. Szénbányász tapasztalattal rendelkező önkénteseket kért, akiknek fizetett azért, hogy tárnát hajtsanak a Konföderáció védművei alá. Június 25-ére ez is elkészült, 41 méter hosszúságban, a végén majdnem 1000 kg lőporral megrakott aknakamrával. Június 25-én, délután fél négykor a hatalmas töltetet felrobbantották, és a Domb-erőd legnagyobb része por és hamu alakjában a levegőbe repült. Amikor a porfelhő eloszlott, a támadók döbbsenten látták, hogy a védők, akik számítottak a robbantásra, amelynek hatása ellen ellenakna mélyítésével védekeztek, új mellvédet hánytak fel az erőd belsejében, amelyről fölülről ve-

* Fort Hill – Domb-erőd (a ford. megj.).

hették tűz alá a krátert megrohamozó szövetségi katonákat. Grant egész este és éjszaka erőltette a rohamokat, míg végül a kráter alja már csúszott a vértől, ám a védők még mindig kitartottak. Végül 34 hősi halott és 209 sebesült elvesztése után, a rohamot lefűjták.

Az Unió serege azonban szinte azonnal újakezdte az alagútásást, és július 1-jére új aknát mélyítettek az erőd bal szárnya alá, és meg is rakták lőporral. A Konföderáció katonái megásták a maguk ellenaknáját, hat rabszolgát használtak vájárnak. Július 1-jén az Unió aknászai több mint 800 kg lőport robbantottak fel, amivel elpusztították a konföderációsok ellenaknáit, és megölték az ellenaknászokat, egyetlen rabszolga kivételével, akit a robbanás magasra repített a levegőbe, hogy végül az Unió árkai között érjen földet. Roham azonban nem követte a robbantást, amely jórészt lerombolta a 3. Louisianai Ezred sáncerődjét. Helyette a támadók gyorsan előrontottak, és puskatűzzel árasztották el a sáncerőd bejáratát, amelyet a konföderációsok újonnan épített mellvéddel próbáltak lezárni, végül sikerrel. Az Unió hadserege aktív ostromhadviselésbe kezdett Vicksburg teljes peremvonalán, ahol a küzdő feleket egyes helyeken csak egyetlen földhányás választotta el egymástól. Több helyen új aknákat kezdtek ásni, és szélesítették az ostromárkokat az újabb felszíni rohamhoz, amelyet Grant július 6-ára tűzött ki. Az Unió hadserege nem tudta, bár jó okkal gyaníhatta, hogy a védők erejük végén jártak. Milliken's Bendnél, Vicksburgtól 24 kilométerre északnyugatra, június 7-én két ezred fekete katona, akik az Egyenjogúsítási Proklamáció óta foghattak fegyvert, vitézül visszaverték a konföderációsok támadását, bár maguk is nagy árat fizettek érte.

Pemberton eközben csónakokat építtetett lebontott házak faanyagából, mert ezeken tervezte, hogy átmenti a csapatait a keleti partra. Az éhezés miatt a helyőrség sok alakulata a zendülés küszöbére jutott. Nyilvánvaló volt, hogy Pemberton hamarosan kapitulálni kényszerül. A védősereg harci kedve hanyatlásának híre eljutott Granthez, akinek ezért nem akaródzott további véres rohamokat indítani. Johnston közeledett ugyan kelet felől, de mivel jelentős létszámhátrányban volt, valószínűtlennek tűnt, hogy képes

feltörni az ostromgyűrűt. Július 1-jén Pemberton kérdéseket tett fel beosztott parancsnokainak, hogy megtudja, hogyan vélekednek a kitörés esélyeiről. Válaszában kettő egyértelműen kiállt a megadás mellett, és a másik kettő is majdnem ugyanazokat a kifejezéseket használta. A helyőrség kétségbeesítő állapotba jutott. A katonák, a városban maradt 3000 polgári lakossal együtt, éheztek, testi kondíciójuk nem tette már lehetővé a szívós védekezés folytatását. A július 1-jét követő napokban a védők harci morálja összeomlott. Július 3-án több ponton fehér zászlók jelentek meg a sáncokon, és a 3. Louisianai Ezred sáncerődjénél fegyverszünetet kérő hangok is hallatszottak. Az Unió hadseregéből kis különítmény ment előre, hogy megvizsgálja a helyzetet, és két konföderációs tiszttel tért vissza, akiknek a szemét az ostromhadviselés illemszabályainak megfelelően bekötötték. Egyikük Pemberton szárnysegédje volt, aki Grantnek címzett levelet hozott magával. Pemberton azért írt, hogy elkerüljön minden további „vérontást” – ugyanazt a kifejezést használta, amelyet Lee fog két évvel később az appomattoxi fegyverletételnél. Egyben kérte megbízottak kijelölését a megadás feltételeinek meghatározására, ami hagyományos és bevett eljárás volt egy ostrom befejezésekor. Grant szilárd és jól ismert véleményt vallott a feltételekről, azt, amit 1862 februárjában a Donelson-erőd védőinek tett ajánlatában megfogalmazott:

A feltétel nélküli és azonnal megadáson kívül semmiféle feltétel nem elfogadható.

Grant, aki együtt szolgált Pembertonnal Mexikóban, ez alkalommal kevésbé ellentmondást nem tűrően viselkedett, bár ugyanolyan nyilvánvalóvá tette, mik az elvárásai. Pemberton megpróbálta húzni a tárgyalásokat azzal, hogy személyes találkozót kért Granttól semleges területen, de az Unió hadvezére jöttányit sem engedett. Pemberton csűrte-csavarta a dolgot, és már úgy látszott, akár a harc is újrakezdődhet, ám ekkor a Konföderáció tábornokának egyik alárendeltje javasolta, tárgyaljon néhány kiválasztott alacsonyabb rangú tiszttel. Grant beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy amiben ezek a tisztek megegyeznek, az őt semmire sem kötelezi. Az ő hadikövete, Bowen tábor-

nok, Pembertonnak azzal a javaslatával tért vissza Granthez, hogy a helyőrségnek adják meg „a katonai tiszteletadást”, amin azt értették, hogy feladják az erődöt, de fegyverrel vonulnak ki belőle, és meg is tarthatják a fegyvereiket. Ezt a javaslatot Grant habozás nélkül elutasította, de kijelentette, hogy még éjfél előtt megteszi végső ajánlatát. Mereven ragaszkodott ahhoz a nézetéhez, hogy az ellenség a törvényes államhatalom ellen lázadó rebellesek serege, ezért tehát nem élvezheti a legitim hadviselőknek kijáró kiváltságokat. Időközben – bár jobb meggyőződése ellenére – haditanácsot tartott, amelyen James McPherson tábornok, akit Grant igen sokra becsült, azt javasolta, Grant becsületszóra engedje szabadon Pemberton katonáit. Mivel Grantnek még abban az esetben is, ha Pemberton aláveti magát a feltétel nélküli kapitulációnak, komoly nehézségeket okozott volna a védősereg sok ezer katonájának hadifogságba szállítása, Grant beleegyezett, és a javaslatot megküldték az erődbe. Pemberton, akinek az éhező katonái a zendülés küszöbére jutottak, elfogadta, és július 4-én a helyőrség kivonult, hogy becsületszóra távozhasson. Pemberton tisztjei megtarthatták a kardjukat, és fejenként egy egylovas kocsit. A többi fegyvert és az ezredzászlókat a felsorakozott csapatok arcvonala előtt gúlába kellett rakni. A fogságbaesetteknek, összesen 31 600 főnek, megírták és aláírták a névre szóló menleveleket. Grant megengedte, hogy visszatérjenek Vicksburgbe, majd onnan szétoszoljanak. Miután biztosra vette, hogy amennyiben szabadlábbon hagyják őket, az otthonukba fognak visszatérni, és nem folytatják a katonai szolgálatot, Grant úgy vélte, biztonságos megoldást választott. Mint kiderült, általában igaza is volt. A Konföderáció legyőzött katonái valóban beérték annyival, hogy egyénileg elhagyhatták a harcmezőt, amivel a Mississippi-völgyi hadjárat nyugtalanító véget ért, és ennek messze ható következményei lettek a Dél egésze szempontjából. Az ostrom után a városban kifejezetten jóindulatú megszállási rendszert vezettek be, az Unió katonái saját fejadagjaikból osztottak élelmet a lesóványodott túlélőknek. Talán győzelmük értéke tette hajlamossá a győzteseket a nagylelkűsége. Amint Grant találóan megjegyezte: „A Konföderáció bukása dőlt el, amikor Vicksburg elesett.”⁴⁰

Vicksburg kapitulációjának hírére Frank Gardner tábornok, Port Hudson, a Konföderáció utolsó, a Mississippi-parton lévő záróállásának helyőrségparancsnoka, július 8-án szintén letette a fegyvert. A nagyon komolyan megerősített Port Hudson huszonegy nehézlöveggel uralta a folyam egyik kanyarulatát. A megadáskor a helyőrség 6340 főt számlált, de a katonákat legyengítette az élelemhiány, és előtte sok héten át folyamatosan érték őket a támadások szárazon és vízen. Megkönnyebbülést hozott nekik a kapituláció. Ugyanúgy, mint Vicksburgben, az Unió bevonuló katonái saját ellátmányukból adtak az éhező védőknek.

Ez a fejlemény nemcsak a Mississippi vonalát juttatta az Unió uralma alá, hogy Lincoln szavaival élve „a Vizek Atyja ismét háborítatlanul haladhasson a tengerig”, de a Konföderációt is félbehásította. Elvágva a nyugati felet, beleértve egész Texast, valamint Nebraska, Új-Mexikó, Nevada, Utah, Colorado és a jövődj Oklahoma területeit, a Régi Dél anyagi és legtöbb másfajta segítségétől is. Vicksburg elestével óriási szarvasmarha-, ló- és öszvérállomány veszett el a Konföderáció szempontjából, Kirby Smith tábornokkal, a Nyugati kerület parancsnokával pedig a fordulat után Jefferson Davis közölte, ettől kezdve csak magára számíthat.

Vicksburg elfoglalása után Grant a következő levelet kapta Lincolntól:

Kedves Tábornokom!

Nem emlékszem, hogy Ön és én valaha találkoztunk volna személyesen. Jelen sorokat a hazának tett majdnem felbecsülhetetlen szolgálat hálás elismeréseként írom. Ki kívánok jelteni még valamit. Amikor Ön először érte el Vicksburg térségét, azt gondoltam, azt kellene tennie, amit végül tett – átvonultatni a csapatokat a nyakon, leszállítani az ütegeket a szállítóhajókra, és így jutni le a város alá –, és sohasem hittem abban, kivéve az általános reményt, hogy Ön jobban ért hozzá, mint én, hogy a Yazoo-átjárói expedíció, meg a többi hasonló, sikerrel járhat. Amikor Ön lejutott, majd bevette Port Gibsont, Grand Gulfot és a környékét, úgy véltem, le kellene vonulnia a folyón, és egyesítenie kell az erejét Banks tábornokéval, majd amikor Ön északkeletnek fordult a Big Blacktól, attól tartottam, hibát követett el. Ezúton kívánom személyesen beismerni, hogy Önnek volt igaza, és én tévedtem.

Igaz híve

A. Lincoln⁴¹

A CHATTANOOGA-ATLANTA KAPCSOLAT ELVÁGÁSA

Az 1863 nyarának közepén a Gettysburgnál és Vicksburgnál aratott győzelmek megváltoztatták az Unió sorsát. Keleten Meade annyira nem akarta veszélyeztetni a nagy és váratlan gettysburgi sikerét, hogy ez tartotta vissza Lee olyan könnyörtelen üldözésétől, amelyet Lincoln várt volna tőle. A következő hat hónapban Meade és Lee úgy áll majd szemben egymással a Rapidan két partján, hogy nem vállalnak komoly csatát. Nyugaton Vicksburg eleste lehetővé tette, hogy az Unió seregei Kentucky és Tennessee konföderációs helyőrségei ellen vonuljanak, és megnyitott egy lehetséges behatolási útvonalat Georgiába. Katonai szempontból a határállamokban mélységesen zavarba ejtő helyzet alakult ki. 1863 februárja óta a Mississippi túlpartján fekvő államokat Davis elnök az Edmund Kirby Smith tábornok parancsnoksága alá helyezett Mississippin túli kerületbe szerveztette, amelyet a tábornok gyakorlatilag önálló hűbéri tartomány gyanánt kormányzott. Davis egyértelművé tette, hogy Kirby Smithnek saját erejéből kell boldogulnia, amit ő remekül meg is tett. A Mississippin túli kerület elképesztően bőséges szarvasmarha-, ló- és öszvérállományát, valamint mezőgazdasági termékeit az ott termő gyapottal együtt – amelyet a Mississippi fölötti ellenőrzés elvesztése miatt többé nem tudtak keletre szállítani – egy kereskedelmi

birodalom kiépítésére használta, nagykereskedelmi fiókképviselettel Mexikóban, a Nyugat-Indiákon, sőt a távoli Európában is. Saját fegyvergyárát is megépítette a texasi Tylerban, és talált utakat annak a hadianyagnak az előteremtésére, amelynek forrásától immár elvágták. A Mississippin túli terület önellátása azonban nem fordult át hadi sikerekbe, mert Kirby Smithnek sem a csapatai, sem a hadvezéri tehetsége nem volt meg az Unió seregeinek legyőzéséhez, amelyek viszont hallgatva a józan ész szavára, békén hagyták a háború végéig.

1863 nyarán az Unió fő hadseregei nyugaton, Grantétól és Shermanétől eltekintve, Tennesseeben és Kentuckyban állomásoztak. Tennesseeben Rosencrans fenntartotta a jelentős nagyságú Cumberland Hadsereget, amellyel még 1862 karácsonyán a Stone's River-i csatában kiszorította Murfreesboróból Bragg Tennessee Hadseregét. Júniusban azonban Rosencrans meglepte és visszavonulásra kényszerítette Bragget azzal, hogy átkelt a Cumberland-hegység természetes átjáróin. Bragg a Duck River völgyén át egészen Chattanoogaig hátrált. Ugyanakkor Burnside az Ohio Hadsereggel Kentuckyban nyomult előre, hogy elfoglalja Knoxville-t, az Unió híveinek központját Tennessee államban. Bragg kudarca Kentuckyban sokféle okra vezethető vissza. Ő maga megcsömörlött Kentucky Konföderáció-párti politikusainak sűrűn deklarált vallomásaitól az ő déli hazafiságukról. Legfontosabb törzskari tisztjének sűrűn mondogatta, hogy Kentucky polgárai, minden harcias szónoklat ellenére „túl sok kövér marhával rendelkeznek, és túlságosan jómódúak ahhoz, hogy vállalják a harcot”. Bragg visszavonulása Chattanoogaig a véget jelentette a Konföderáció számára Kentuckyban. Jefferson Davis azonban az önálló parancsnoklásra való, szemmel látható alkalmatlansága ellenére mindenáron helyén kívánta tartani Bragg tábornokot. Habár Bragg rossz viszonyban volt alárendelt parancsnokaival, és a katonái sem szerették, Davis Johnston Mississippiben tevékenykedő hadseregétől elvont csapatokat küldött neki erősítésül, sőt megpróbálta rávenni Leet, hogy az Észak-virginiai Hadsereggel csatlakozzon hozzá, amit Lee különösen hevesen ellenezett. A Konföderáció elnöke megszerveztette Longstreet hadtes-

tének átdobását vasúti szállítással Észak-Virginiából Georgiába, kacifántos, majdnem 1500 kilométeres kerülő úton, egy tucat különböző vasútvonal használatával.

Ezek az átcsoportosított csapatok eléggé megerősítették Bragg hadseregét ahhoz, hogy a tábornok azt kezdje fontolgatni, támadásba megy át. Világosan látszott, hogy az Unió Tennesseeben tartózkodó seregtesteinek célja az, hogy betörjenek Georgiába, és elfoglalják a kulcsfontosságú Chattanooga–Atlanta vasútvonalat. Nehéz hadjárat várt rájuk, mert a Georgiába vezető utat elzárta a Tennessee folyó vonala, valamint az Appalache-hegység déli nyúlványa, különösen a Lookout Mountain és a Missionary Ridge, amelyekről belátható Chattanooga. Bragg a hegyek közé tervezte csalni Rosencrans seregét, majd egyenként megtámadni menetoszlopait, amikor előbukkannak a hegység átjáróiból. Első próbálkozásai kudarcba fulladtak, mert alárendeltjei csak félénken csattintották rá a csapdát a kelepcebe sétált ellenségre. Szeptember közepén azonban a Longstreet vezette erősítés beérkezése számbeli túlerőhöz juttatta a konföderációsokat, és bátorságot öntött csüggedő szívéjükbe. Az ott ekkor jelen lévő tábornokok közül négyen ugyanabban az alakulatban szolgáltak Mexikóban. Egyikük, George Thomas, déli születésű volt, de az Unió oldalán szolgált. Kritikus jelentőségű szerepet fog játszani a hamarosan kibontakozó csatában. Amikor Bragg szeptember 19-én, délelőtt nagy erővel összpontosított támadást indított az Unió hadseregének balszárnya ellen, Thomas hadteste éppen beérkezett a hadszíntérre. Thomas képes volt egyedül az éppen fellelhető csapatrészeket védekező harcrendbe állítania, és szerencséjére az arcvonalat azon a ponton, amelyet védekezésre szemelt ki, éjjel sikerült fatörzsekből rögtönzött torlaszokkal megerősíteni. Az egyik harcra vetett egységnek, a 39. Indianai Lovasított Gyalogezrednek a Spencer-féle ismétlőkarabély volt a főfegyvere, amellyel óriási veszteséget okoztak a Konföderáció gyengébb fegyverzetű katonáinak. A konföderációsok a Chickamauga-patak, a Tennessee egyik Chattanoogaától délre folyó kis mellékvizének nyugati partján foglaltak állást. Bragg azt tervezte, hogy megkerüli Rosencrans balszárnyát, és elfoglalja az északiakat Chattanoogaával

összekötő utakat. Ezt a hadmozdulatot Rosencrans arcvonala megnyújtásával meghiúsította. Napkeltére 60 000 szövetségi katona nézett farkasszemet 62 000 konföderációssal, és mindkét fél készen állt a csatára.

A chickamaugai csata

Ami ez után következett, az a nyugati hadszíntéren vívott összes ütközet közül a legvéresebbé és legelkeseredettebbé fejlődött. A helyi viszonyok siettettké a harc kirobbanását, mivel a patak mindkét partját borító bokrok és fák miatt egyik fél sem látta rendesen a másikat, bármennyire is közel álltak egymáshoz.

A két hadsereg úgy ütközött össze, mint két vadállat – emlékezett vissza egy szemtanú –, és mindkettő addig küzdött, amíg újra és újra talpra tudott állni ebben a kínosan elhúzódo birkózómérkőzésre emlékeztető összecsapásban.

A délelőtt közepére az aljnövényzet megtelt sűrű szürke lőporfüstfelhőkkel, a földet pedig elborították a halottak és a sebesültek. A mészárlás egész délután folytatódott,

mintha a Föld és a Pokol minden tüzet egyetlen óriási erőfeszítésbe összefogva engedték volna szabadjára, hogy elpusztíthassák egymást.

Amikor már sötétedni kezdett Patrick Cleburne texasi, tennesseei, alabamai és arkansasi katonákból álló konföderációs hadosztálya indított egy végső rohamot, amely benyomta, de nem törte át az Unió csapatainak arcvonalát. Az éjszaka folyamán az északi katonák fatörzstorlaszokat emeltek, és felkészültek a konföderációsok újabb támadásának visszaverésére.

A csata reggel 8.30-kor kezdődött újra, a konföderációsok támadásával az Unió hadserege arcvonalának centruma ellen. Bragg még mindig remélte, hogy megkerülheti az északiak balszárnyát, és el tudja vágni összeköttetésüket Chattanoogaval, a rohamok azonban sorra megtörték az Unió katonái-

nak torlaszain. Rosencrans tábornoknak gond nélkül tartania kellett volna az állásait, ha nem követ el egy súlyos és szinte megmagyarázhatatlan hibát. Vezetési törzsének egyik tisztje tévesen mérte fel az arcvonal helyzetét, és azt jelentette Rosencransnak, hogy a vonalban van egy rés, miközben valójában nem volt. A tiszt valószínűleg a kedvezőtlen látási viszonyok miatt hibázott. Rosencrans azonban, anélkül hogy saját szemével meggyőződött volna a helyzetről, a feltételezett rés betömésére kivont egy hadosztályt a frontvonalból, amivel viszont valódi rést teremtett, amelyikbe aztán belerohamozott Longstreet hadteste, és azon a ponton majdnem másfél kilométerre vetette vissza az Unió csapatait.

A hatás katasztrofális volt. Eluralkodott a pánik, szégyenletes módon nemcsak a bakákon, de Rosencranson és több beosztott tábornokán is, akik elnyargaltak Chattanooga biztonsága felé. Az Unió egyetlen rangidős parancsnoka, aki helyén maradt a balszárnyon, George Thomas tábornok volt, akit korábban jó barátság fűzött a Konföderáció szemben álló tábornokához, James Longstreethez. Thomasnak valahogy sikerült rendbe szednie hadteste egyes részeit, és védelmi vonalat szervezni belőlük a Snodgrass Hill nevű magaslaton. Ez a vonal kitartott a nap hátralévő részében, megakadályozta, hogy a Konföderáció katonái az Unió megbomlott rendű hadseregének háta mögé kerüljenek, és ezzel megmentette a helyzetet. Thomast, ezt a csendes, lassú beszédű férfit ettől kezdve mindörökre a „Chickamauga Sziklája” néven ismerték, és olyannyira kivívta Ulysses S. Grant elismerését, hogy a jövőző főparancsnok az Unió hadseregében szolgáló csekély számú nélkülözhetetlen tábornok egyikének minősítette. Thomas ott maradt, és kivárta, amíg katonái visszaverik a rohamokat, amelyek egész délután makacsul ismétlődtek, míg az est leszálltakor el nem rendelte visszavonulásukat a kicsivel Chattanooga előtt, a Missionary Ridge-en fekvő Rossville-hez, ahol Rosencrans próbálta rendezni bomlásnak indult hadseregét. Emerson Opdycke tábornok, aki szemtanúja volt Thomas működésének a csata záró szakaszában, lelkesülten írt arról, ahogyan a hadtestparancsnok a visszavonulási útvonal védelmét irányította.

Előttünk állt az ellenség egész serege, égve a vágytól, hogy azzal a lendülettel vesse ránk magát, amely a nagy sikerből és még nagyobb reményekből születik. Csakhogy szorosan vonalaink mögött ott lovagolt egy tábornok, akinek az ítélőképessége sohasem hibázott, akinek a higgadt, megtörhetetlen akarata sohasem hajolt meg, és körülötte harmincezer katona eltökélte, ha kell, utolsó töltényét is elhasználja, majd utána szuronnyal tartja meg állását. Az így lelkesített és vezetett katonákat könnyebb megölni, mint legyőzni.⁴²

Thomas mindvégig közel maradt a harcvonalhoz, gyakran beszélt katonáival, és bátorította őket. A bátorításra szükség is volt, mert az emberveszteség rettenetes nagyságúra nőtt. A Konföderációnak 2312 katonája esett el, 14 674 sebesült meg, és 1468 tűnt el; az Unió 1657 elesett, 9756 sebesültet és 4757 eltűntet veszített. A csatát a Konföderáció győzelemnek könyvelte el, bár ezen az áron nem sok továbbit engedhetett meg magának. A csata után Rosencrans visszavonult Chattanooga sáncai mögé, Bragg pedig ostrom alá vette a várost. Ostromgyűrűjét sikerült szorosra zárnia, és azon túl, amit egyetlen keskeny, nehezen járható északi úton szállíthattak, minden utánpótlástól elvágta az Unió csapdába esett katonáit. Annak az egy útnak a forgalmán is gyakran rajtaütött a Konföderáció lovassága, és hatalmas pusztítást vitt véghez, használhatatlanná tett társzekereket, lemészárolt lovakat meg öszvéreket hagyva maga után. Bragg hadserege a Lookout Mountainen és a Missionary Ridge-en foglalt állásokat, amelyekből uralta az Unió hadseregének visszavonulási útvonalát.

Halleck megtette a szükséges lépéseket, hogy Rosencrans ne maradjon magára, és ne bukjon el. Október elején Virginiából Chattanoogaába érkezett Hooker, 20 000 katonával. Hookert vonaton küldték, a majdnem 2000 kilométeres utat tizenegy nap alatt tette meg. Olyan logisztikai teljesítmény volt ez, amelyet a huszadik századig nem szárnyalt túl senki. November közepén azután Sherman is megérkezett Mississippiből, újabb 16 000 katonával. Ami minden intézkedés közül a leglényegesebb volt, az az, hogy Grantet kinevezték az új, minden érintett területet magában foglaló Mississippi körzet* pa-

* Division of the Mississippi (a ford. megj.).

rancsnokává. A körzet a folyótól Georgia határáig terjedt, parancsnoka alá rendelték a Tennessee Menti és a Cumberland Hadsereget is. Rosencransot felmentették a Cumberland Hadsereg parancsnoki beosztásából, és Thomast nevezték ki a helyére. Grant már felismerte a tábornokban a csatát nyerni tudó katonát, és iránta érzett csodálata csak nőni fog. Grant első dolga egy Chattanooga-ba vezető utánpótlási útvonal megnyitása volt, amelyet a katonák a rajta folyamatosan érkező komiszkenyér-szállítmányok után „Kétszersült vonalnak” neveztek el, de jött rajta marhahús, valamint kávéból, rizsből, cukorból és aszalt zöldségből álló „egyéb ellátmány” is. Grant észlelte a rendszeres élelmezés morális átalakító hatását: a restség eltűnését és a lendület meg a jókedv visszatérését.

Október 28-ra megnyílt a „Kétszersült vonal”, november 23-án pedig Grant megindította azokat a támadásait a Lookout Mountain és a Missionary Ridge ellen, amelyekkel végleg fel fogja törni az ostromzárat. Amíg folyamatosan beérkeztek a csapaterősítések, és helyreállították Chattanooga élelmezés- és hadianyagellátását, Grant rengeteg javító- és építőmunkát végeztetett el a vidék infrastruktúráján. Abbéli igyekezetükben, hogy lehetetlenné tegyék az Unió térnyerését Mississippi államban, és akadályozzák az Unió seregeinek hadműveleteit az ő csapataik ellen, a Konföderáció hadvezérei jelentős hosszúságú vasúti pálya, nagy mennyiségű gördülő anyag, valamint út elpusztítására kényszerültek. Grant hamarosan hatalmas vasútépítő vállalkozást igazgatott, vagonokat gyártatott, sőt előállította a munkához szükséges szerszámokat is. Hadseregében szerencsére elegendő képzett szakembert talált, akik tudták, hogyan fogjanak hozzá, ami jól mutatja, milyen tömegben kötötte le az 1850-es években a vasútépítési láz az Egyesült Államok munkásságát. Chattanooga hátországaiban 182 hidat kellett újjáépíteni, köztük többmérőföldes hosszúságút is. A munkássereg nagyszámú pontont is legyártott, mind hídépítési, mind kompanyagnak.

A csata a Missionary Ridge és a Lookout Mountain elfoglalásáért rejtett átkeléssel kezdődött a Chickamauga-patakon pontonokon, olyan evezőlapátokkal evezve, amelyeket szekérszám hordtak előre, és ömlesztve raktak le a pon-

tonok mellé. Az Unió előőrsei november 23-án, reggel, a sötétség leple alatt észrevétlenül átjutottak. Kora délutánra elfoglaltak egy dombot, az Orchard Knobot, amelyen ütegállást rendeztek be. A Lookout Mountain elleni roham másnap kezdődött, a Missionary Ridge elleni november 25-én. Mindkettő félelmetes természetes erőd volt. A Lookout Mountain 335 méter magas, meredek oldalú magaslat, tetején sziklás fennsíkkal, míg a Missionary Ridge oldalai több mint 150 méter magasak, és szintén meredek. A Konföderáció katonái mindkét tereptárgy védelmi lehetőségeit sáncmunkával tökéletesítették, és lövészárkokból, valamint lövészgödörökből álló állásrendszert építettek ki rajtuk. A két magaslat összekötésére szintén sáncművet emeltek.

Grant november 25-én kezdte meg nagy rohamát a magaslati erősségek ellen, miután előző nap csapatai már sikert értek el a Missionary Ridge-en. Grantnek ekkor már rendelkezésére állt a Sherman vezetésével Mississippiből átcsoportosított erősítés is, tehát volt elegendő ereje ahhoz, hogy keményen megszorongassa Bragget. Bragg már csak azért is kevésbé volt képes tartani az állásait, mert egyre romlott kapcsolata közvetlen beosztottaival. Viszonyuk jónak sohasem volt nevezhető, de alárendeltjei ekkorra már a zendülés küszöbére jutottak. Jefferson Davis kénytelen volt a helyszínre utazni Richmondból, igazságot tenni közöttük, csak hogy a tábornokok azzal a követeléssel fogadják, csapja el Bragget, és nevezze ki a helyére vagy Johnstont, vagy Longstreetet. Johnstonban Davis nem bízott, míg Longstreet az Észak-virginiai Hadsereg tisztjeként úgy érezte, nem rendelkezik a kellő tekintéllyel ahhoz, hogy nyugati katonák fölött parancsnokoljon. Így aztán Bragg a helyén maradt, olyan következményekkel, amelyeket hamarosan bánni fog ő is, az elnök is, és a hadsereg is.

A következmények már röviddel az után megmutatkoztak, hogy Grant Hooker és Sherman vezetésével megindította a rohamot a Missionary Ridge és a Lookout Mountain ellen. November 24-én Hooker katonái kézitusába keveredtek a konföderációsokkal a Lookout Mountain lejtőinek egyik keskeny padkáján. Párás nap volt, és a pára sűrű köddé állt össze, ami majdnem lehetetlenné tette, hogy a küzdő felek lássák egymást. Ennek következtében a küz-

delmet félbeszakították, bár utóbb úgy fog bevonulni a történelembe, mint „a csata a felhők felett”. A következő éjszakán a konföderációs védők csendben elvonultak, hogy csatlakozzanak a Missionary Ridge-en védekező bajtársaikhoz. November 25-re Grant új tervet készített, amelyben Sherman hadtestét jelölte ki a konföderációs jobb-, Hookerét pedig a balszárny megtámadására, míg Thomasnak a csatarend közepét kellett tartania, ő nem támadott. Miután a délelőttöt és a kora délutánt heves harccal töltötték, Grant megállapította, hogy se Sherman, se Hooker nem tud többet elérni, és parancsot küldött Thomasnak, nyomuljon előre. A parancs magában foglalta 25 000 katona átvonultatását egymérföldnyi nyílt terepen az Orchard Knobtól az ellenség centrumáig. Thomas katonái égtek a vágytól, hogy igazolják a Chickamaugánál szerzett hírnevüket, és konok elszántsággal, „Chickamauga! Chickamauga!” kiáltásokkal nyomultak előre, hogy felvegyék a harcot. Gyorsan elfoglalták a Missionary Ridge lábánál ásott lövészgödörsort, majd utána elindultak felfelé a domb oldalán, nem törődve tisztjeik megállásra és soraik rendezésére felszólító parancsaival. A támogató és tartalék alegységek csatlakoztak hozzájuk, és hamarosan mind a 25 000 katona a csúcsot rohamozta, maga előtt hajtva a demoralizálódott védőket.

Grant, aki az Orchard Knob tetejéről nézte Thomasszal a csatát, kötekedő modorban kérdőre kezdte vonni kíséretét, mert azt hitte, valaki nem teljesítette a parancsát. „Thomas, ki parancsolta föl azokat az embereket a gerinc-re?” Thomas azt válaszolta, nem tudja, nem ő volt. Utána feltette a kérdést Gordon Granger tábornoknak, Thomas hadserege IV. hadteste parancsnokának: „Maga rendelte fel őket oda, Granger?” „Nem, parancs nélkül indultak be. Amikor azok a fickók beindulnak, a pokol sem tudja megállítani őket.” Grant figyelmeztetett mindenkit, ha a dolog nem jól sül el, valaki nagyon bánni fogja. Joseph Fullerton tábornok, Thomas hadseregtörzsének egyik tisztje, ekkor körüllovagolt kérdezősködni, de azért is, hogy kiadja a parancsot a roham folytatására, ha lehetséges. Philip Sheridan tábornok kijelentette: „Én nem parancsoltam őket fel oda, de el fogják foglalni azt a gerincet.” Kulcsát tisztelgéskeppen egy csoport konföderációs tiszt felé emelte, akik

egy kiemelkedő pontról figyelték az eseményeket, mire válaszul rálőtt a Konföderáció tüzérsége.

Az éjszaka folyamán Bragg hadserege teljes egészében visszavonult Chattanooga körüli állásaiból, és többé nem próbált behatolni Tennessee-be. Előőrsei ekkor már 50 kilométer mélyen benn jártak Georgia területén. Bragg írt Jefferson Davisnek, az általa szenvedett vereség teljességének elismeréseként felajánlotta lemondását, Johnstont nevezték ki a helyére. Davis kellenetlenül vállalkozott erre a parancsnokváltásra, de már kimerítette tábornoktartalmát.

A két magaslaton vívott harcok hevességének és a felhasznált lőszer mennyiségének ismeretében a veszteségek mindkét oldalon kisebbek voltak a várhatónál. Az Unió 753 hősi halottat, 4722 sebesültet és 349 eltűntet, a Konföderáció 361 hősi halottat, 2160 sebesültet és 4146 eltűntet veszített.

Knoxville ostroma

Knoxville volt a legfontosabb városa Tennessee keleti részének, annak a hegyes régiónak, amelynek sorsáért Lincoln annyit aggódott, mert ez volt az Unió-pártiak központja a Konföderáción belül. Az elnök a háború kezdete óta igyekezett a szövetségi kormány uralma alá vonni, és 1862–1863-ban mindvégig sürgette az Unió egymást követő hadvezéreit, induljanak végre a felszabadítására. 1863 márciusában Ambrose Burnside tábornokot, aki az előző év decemberében olyan súlyos vereséget szenvedett Fredericksburgnál, áthelyezték nyugatra. Neki az elnök parancsba adta, hogy a lehető leggyorsabban induljon Knoxville ellen, míg William Rosencrans tábornok arra kapott parancsot, hogy Braxton Bragg ellen vegye fel a harcot az utóbb tullahomai hadjáratnak nevezett hadművelet-sorozatban. Burnside parancsnokolt az Ohio Hadsereg, Rosencrans pedig a Cumberland Hadsereg fölött.

Burnside Cincinnati felől szándékozott előrenyomulni két hadtesttel, a IX.-kel és a XXIII.-kal, de elveszítette a IX.-et, amikor azt Grantnek adták

a Vicksburg elleni hadjáráthoz. Amíg a XI. hadtest visszatérésére várt, Burnside egy dandárt és némi lovasságot küldött Knoxville felé. Június folyamán ez a William Sanders tábornok vezette hadműveleti különítmény a vasutakat pusztította a város körül, ahol Simon Buckner tábornok parancsnokolt.

Augusztusban Burnside megindította Knoxville elleni offenzíváját. A rendelkezésére álló legrövidebb út a Cumberland-átjárón át vezetett, amelyet a Konföderáció csapatai erősen védtek. Hogy megkerülje őket, Burnside oldalazó hadmozdulatot tett dél felé, a nehezen járható dombvidéken végrehajtott erőltetett menetekkel. Amikor elkezdődött a chattanoogai hadjárat, Bucknert seregrésze zömével Chattanoogahoz rendelték, hogy ott csatlakozzon Bragghez, és Knoxville környékén csak két dandár maradt: az egyik a Cumberland-átjáróban, az állam északkeleti határán, a másik a várostól keletre. Ilyen körülmények között Burnside előretört, és szeptember 2-án sikerült beküldenie egy lovasdandárt Knoxville-be. A lovasság nem ütközött ellenállásba, sőt a városban egyáltalán nem talált rebellis katonát. Burnside másnap érkezett meg a hadseregével.

Ekkor hozzálátott a Cumberland-átjáróban állomásozó konföderációs csapatok felszámolásához, hogy Kentuckyba vezető közvetlenebb útvonalat tárhasson fel. Két csoportosítást vonultatott fel a Konföderáció új helyi parancsnoka, John Frazer tábornok ellen, aki bár túlerővel állt szemben, nem volt hajlandó kapitulálni. Burnside ekkor Knoxville-ből vezetett egy dandárt az átjáróhoz, a 97 kilométeres menetet ötvenkét óra alatt hajtva végre. Amikor odaért, Frazer, aki belátta, hogy reménytelenül nagy túlerővel áll szemben, szeptember 9-én megadta magát. Burnside új egységeket toborzott tennesseei önkéntesekből, majd nekilátott az észak, Virginia, felé vezető utak és átjárók megtisztításának. Ez alatt Grant, aki közben elfoglalta Chattanoogaát, már a Chickamaugánál vívandó küzdelemre készült, Lincoln és Halleck tehát utasította Burnside-ot, különítsen ki csapatokat Rosencrans támogatására, aki bajba került. Burnside-nak azonban nem akaródzott feladni Knoxville-t, és ezért húzta az időt, meg hadellátási nehézségei is támadtak a Knoxville-től keletre elterülő, kietlen vidéken. Szeptemberben és október elején két kis csa-

tát kényszerült vívni Blountsville és Blue Springs mellett. Mindkettőben helyi jelentőségű győzelmet aratott, és ezek nyomán sikerült helyreállítani az Unió törvényes hatalmát Tennessee keleti részén.

Braxton Bragg, attól tartva, hogy Burnside erősítést küldhet az Unió Chattanooganál harcoló seregének, kérte Jefferson Davist, parancsolja meg Longstreetnek, összpontosítsa hadtestét Burnside ellen. Longstreet tiltakozott, mert tudta, súlyos létszámhátrányba kerülne, ugyanis nagy szövetségi megerősítő kontingensek közeledtek Chattanoogahoz, hogy tovább rontsák a déliek már amúgy is meglévő számbeli hátrányát. A saját erőnek a hadmozdulattal járó megosztása ellen is felelme szavát, mert azzal véleménye szerint a Konföderáció mindkét seregének parancsnokát kitennék a vere-ségnek. Ezek után Longstreet folytatta a Knoxville elleni felvonulás előké-szítését. A hadmozdulatot vasúton tervezték végrehajtani, de az utazás ke-servesnek bizonyult. A vonatok nem érkeztek meg a tervezett időben, ezért az átcsoportosítást gyalogmenetben kellett elkezdni. Amikor a csapatszál-lító szerelvények végül csak megérkeztek, kiderült, hogy nem kellően erős mozdonyok vontatják őket, és ezért a katonáknak a meredekebb lejtőknél le kellett szállniuk. A mozdonyok fűtéséhez szükséges fát is nekik kellett ösz-szegyűjteniük. Fogytán volt az élelem. Longstreet felvonulása mindazonáltal derűs hangulatba hozta Lincolnt, aki, miután korábban Knoxville feladásá-ra utasította Burnside-ot, most azt parancsolta neki, maradjon a városban, és védje. Grant erősítést készült küldeni neki Chattanoogaától, de Burnside ekkor megnyugtatta, maga is képes elkülöníteni a Longstreet távol tartásá-hoz szükséges erőt. Grant örömmel egyetértett vele. Következő lépésként a konföderációsok megpróbálták lovassággal körülnézni Knoxville-t, de az Unió csapatainak ellenállásán megghiúsult a terv, és a lovasság végül csatla-kozott északon Longstreethez. Burnside a városon kívül manőverezett, és si-került elérnie egy kulcsfontosságú útkereszteződést. Burnside itt, Campbell's Stationnél gyorsan megnyert egy kisebb csatát, ami lehetővé tette, hogy erői zömét visszavonja Knoxville-be. November 17-én Longstreet ostrom alá vet-te a várost. A védművek elleni rohamot egyelőre még halogatta, Burnside

pedig a sáncok erősítésére használta az így nyert időt. Longstreet végül egy héttel az ostrom megkezdése után támadott, az általa gyengének ítélt pontnál, a Sanders-erődnél, amely azonban a látszat ellenére kellően erős volt. Az Unió katonái fák közé kifeszített távíródrótból kialakított akadályokkal vették körül a földsáncokat. A Konföderáció gyalogságának 1863. november 29-én indított rohamát hatékonyan tartóztatták fel a védművek és az Unió katonáinak azokat fedező tüze. A konföderációsok 813 embert veszítettek, az Unió hadserege mindössze 13-at.

A vereséget szenvedett Longstreet mérlegelte az előtte álló lehetőségeket. Már megkapta a parancsot, hogy csatlakozzon Bragghoz, aki éppen elszenvedte a maga vereségét a Missionary Ridge-en november 25-én. Ezt a hadmozdulatot Longstreet megvalósíthatatlannak érezte, és közölte Bragg-gal, hogy a Tennessee Hadsereggel vissza fog vonulni a Virginiába, de amíg csak lehet, fenn fogja tartani Knoxville körül az ostromzárat, hogy megakadályozza Grant és Burnside erőinek összevonását Bragg ellen. Longstreet makacs kitartásának hatására Grant 25 000 katonával elküldte Shermant az ostromlott Knoxville felszabadítására. Longstreet erre december 4-én abbahagyta az ostromot, és elhárált észak, a tennesseebeli Rogersville felé, ahol téli szállásra szándékozott vonulni. Sherman csapatai egy részét Knoxville-nél hagyta, a többit pedig visszavezette Chattanoogahoz. John Parke tábornok, Burnside vezetési törzsének főnöke, 8000 gyalogossal és 4000 lovassal üldözte a visszavonuló konföderációsokat, bár nem erőltette az iramot. Longstreet választott útvonala Rutledge-en és Rogersville-en át vezetett, ekkor már John Shackelford tábornok követte 4000 lovassal és gyalogossal. December 9-én az üldöző különítmény Bean's Station közelében járt, amikor Longstreet úgy határozott, visszafordul és támad. A konföderációsok harapófogóba kapták Shackelfordot, de az Unió katonái olyan elszántan védekeztek, hogy erősítésük beérkezéséig minden rohamot sikerült visszaverniük. Shackelford ekkor visszahátrálni kényszerült Blain's Crossroadshoz. Longstreet követte, de nem volt hajlandó megtámadni a szövetségek lövészárkait. Mindkét fél visszavonult, és elhagyta a vidéket, hogy téli szállásra meneteljen. Longstreet,

aki egyes alárendeltjeit hibáztatta a hadjáratban elszenvedett kudarcáért, felmentését kérte parancsnoki beosztásából, de kérését elutasították. Katonáit alaposan meggyötörte a kemény tél, és tavaszig nem sikerült visszatérnie Virginiába. Hírnevéen és önbizalmán súlyos sebet ejtett ez a hadjárat, Burnside jó hírét viszont helyreállította. A knoxville-i hadjárat Grant chattanoogai győzelmével együtt a háború hátralévő részére visszatérítette Kelet-Tennesseet az Unió fennhatósága alá.

A chattanoogai, knoxville-i, Lookout Mountain-i és Missionary Ridge-i csata ekkor jelentősen az Unió javára billentette az erők egyensúlyát Tennesseeben. Rosencrans egy komoly létszámú sereggel állt Chattanooga térségében, Burnside Kelet-Tennessee felső részében hadakozott, Grant pedig Tennesseeből tetszése szerint több irányba mérhetett csapást kelet vagy dél felé, és így Lincoln régen dédelgetett vágyát, az Unió-párti Tennessee kiszabadítását a Konföderációból, bizvást tekinthették teljesítettnek. Grant mint a nyugati hadszíntér főparancsnoka, ekkor már nyugodtan megtehetette, ha úgy látta jónak, hogy a nyugati hadszíntéren az Unió hadseregeinek vezetésére széles ívű stratégiával álljon elő. 1864 tavaszán úgy látta jónak. Grant nem tett úgy, mintha emelkedett stratégiai gondolkodó lenne. Viselkedésében vagy megjelenésében semmi sem utalt arra, hogy más lenne, mint földhözragadtan realista, józan gondolkodású harcoló katona. A realitások földhözragadt tisztelete és a józan gondolkodás azonban a legértékesebb tulajdonságok közé tartozik, amelyekkel stratégia csak rendelkezhet, márpedig Grant nagy bőségben rendelkezett velük. Ami érdekes lehet azoknak, akik érdeklődnek a pályafutása iránt, az az a körülmény, hogy *Personal Memoirs* című emlékiratában Grant lenyűgöző őszinteséggel le is írja, hogyan alakította ki gondolkodásmódját. Ezenfelül Grant, ha csak lehetséges, a támadást részesítette előnyben. Nem „várjuk ki, majd meglátjuk”, hanem „menjünk, nézzük meg” típusú hadvezér volt, amint Chattanooga utáni tevékenysége mutatja. Ezen a ponton Grant elhatározta, Lincoln elé terjeszti a nyugati hadjárat következő szakaszára készített terveit. Már csak azért is megtehetette, mert főhadiszállásán rendelkezésére állt egy „különleges megbízott”

Washingtonból, Charles Dana, a *New York Tribune* egykori munkatársa. Danát részben azért küldte Granthez az elnök, mert Washingtonba továbbra is érkeztek cseppet sem hízelgő jelentések a tábornok rossz szokásairól, Lincoln pedig, aki már elő akarta léptetni Grantet, saját információforrást akart a helyszínen. Grant hírvivőnek használta Danát, aki eljuttatja a Nyugat sorsáról alkotott gondolatait Washingtonba. Azt javasolta, csökkentett létszámmal hagyják hátra a Tennessee Menti Hadsereget Bragg őrzésére, a hadsereg zömét szállítsák le a Mississippin New Orleansba, majd onnan a Mexikói-öblön át az alabamai Mobile-ba, ahonnan Alabama és Georgia fontos pontjaira mérhet csapást. Hasonló elképzelést már korábban is felvetett, és továbbra is hitt benne. A washingtoni döntéshozók azonban nem. Lincoln, Halleck és Stanton attól tartott, ha Grant seregét ennyire messzire viszik, a rebellisek fel fogják élesztetni a háborút Kelet-Tennesseeben. Az érintkezés felvétele Washingtonnal azonban azzal a következménnyel járt, hogy Grant bekerült a felső szintű stratégiát megtárgyalók körébe. Halleck elmagyarázta Grantnek, hogy az elnök Nyugat iránti érdeklődésének középpontjában még mindig Tennessee és az Unió ottani hívei állnak, és hogy az elnök azt akarja, szorítsák sarokba és verjék tönkre a Tennesseeben még megmaradt konföderációs seregrészeket, mielőtt bármilyen hadműveletbe kezdenek máshol. Lincoln azt is elvárta, hogy a Konföderáció Észak-Georgiában operáló hadseregét szorítsák vissza kellő távolságra Tennessee határától, hogy biztosan ne legyen képes beavatkozni az állam területén. Csak amikor majd mindezt eléri, akkor lesz hajlandó Lincoln mérlegelni nagyobb léptékű hadmozdulatok jóváhagyását nyugaton.

Grantnek a Mobile elleni hadművelethez alkotott terve – meglepő módon annak ismeretében, mennyire világosan gondolkodott Grant – nem alapos, épkezláb terv. Az Unió nyugaton nem rendelkezett elegendő katonával két nagy hadművelet egyidejű végrehajtásához. Nem vonulhatott fel Mobile ellen úgy, hogy közben a Konföderáció georgiai erőit is komolyan fenyegeti. A szükséges katonaság előteremtésére tett kísérlet elkerülhetetlenül csakis a Chattanooga körüli csoportosítás meggyengítéséhez vezethetett, ezzel pedig

Tennessee megtámadására bátorították Johnstont. Chattanooga ritka valami volt a stratégiában: egy valóban kritikus jelentőségű hely. Ha az Unió birtokolta, lehetővé tette Tennessee megtartását és Georgia fenyegetését. Ha visszakerül a Konföderáció birtokába, Tennessee elvesz Georgia uralásának jövőbeli lehetőségével együtt. Halleck a tervet megvétőző levelet írt Grantnek azon az alapon, hogy az elnök semmiképp sem hagyná jóvá. Halleck ezt teljes joggal kijelenthette, olyan tökéletesen ismerte Lincoln gondolkodását.

Később, 1864 januárjában Grant ismét írt Hallecknek, ez alkalommal a keleti hadműveletek következő szakaszának tervét vázolta fel. Azt javasolta, hagyjanak fel Richmond közvetlen támadásával, és térjenek át a közvetett megközelítés módszerére. A haditengerészet hajózza be a Potomac Hadserg 60 000 katonáját, és Észak-Carolina partvidékén szállítsa partra őket, ahonnan szárazföldi menettel előrenyomulva elvághatják a Konföderáció fővárosának vasúti összeköttetését a Dél alsó részével, és így Richmond feladására kényszeríthetik Leet. Halleck úgy válaszolt Grantnek, ahogyan január korábbi napjaiban is: Lincoln nem járulna hozzá, mert a terv felbátorítaná Leet, hogy teljes erejével az Unió valamelyik, a két Carolinában tevékenykedő hadserege ellen vonuljon, és ráadásul a Washingtont védő erőket is gyengítené. Felhívta Grant figyelmét, hogy tervében nem szerepel a harc felvétele Lee hadseregével, aminek pedig bármiféle helyes keleti stratégia fő céljának kell lennie, és amúgy is az elnök kedvenc hadicélja. Lee legyőzésének legcélravezetőbb módja, kötötte az ebet a karóhoz Halleck, nyílt mezőn megmérkőzni vele Washington közelében. Grantnek írott második levelét azonban azzal zárta, hogy arra utalt, hamarosan Grantnek is lesz beleszólása a keleti hadszíntér stratégiájának meghatározásába, sőt arra is, hogy Grantet hamarosan kinevezik a hadra kelt seregek legfőbb parancsnokává.

Ezt akkor már széltében-hosszában híresztelték, amiről lehetetlen, hogy Grant ne értesült volna. Februárban a Kongresszus elfogadta azt a törvényt, amely felélesztette az altábornagyi rendfokozatot. A Konföderáció rendfokozati rendszerében dandártábornoki, vezérőrnagyi, altábornagyi és 1864-re teljes tábornoki rendfokozat létezett. Az Unió szárazföldi haderőneménél

azonban a vezérőrnagyi volt a legmagasabb kiadott rendfokozat, és az Unió legtöbb tábornoka az Egyesült Államok önkénteseinek állományában érte el a rangját, ahogyan Grant is vicksburgi győzelméig. Akkor emelték a reguláris hadsereg vezérőrnagyává. Az új altábornagyi rangot a reguláris hadsereg vezérőrnagyai kaphatták meg, Grant tehát az előléptethetők körébe tartozott. A törvény megengedte, hogy az altábornagyot fővezérré nevezzék ki. Március elején a még mindig Tennesseeben tartózkodó Grant parancsot kapott, menjen Washingtonba, ahova március 8-én érkezett meg. Először a Willard's Hotelban szállt meg, ott kapta kézhez a meghívót a Fehér Házban aznap este rendezendő fogadásra. Érkezésekor hallhatóan megbolydult a terem. Grant szinte senkit sem ismert a fővárosban, de közismert volt Vicksburg óta. Az elnök észlelte a jelzést, és e szavakkal közeledett Granthez: „Ez Grant tábornok, ugye?” Néhány szó után Grantet elsodorta a tömeg, de aznap este később Lincoln és Stanton átvezették a Kék Szobába, ahol közölték vele, reggel Lincoln átadja neki a kinevezését. Az elnök azt is közölte, hogy előzetesen meg fogja neki mutatni a rövid beszéd vázlatát, amelyet el kell mondania. Lincoln talán már tudta, hogy Grant nehezen megszólaló, reménytelenül rossz szónok. Az elnök azonban azt javasolta, Grant mindenképpen mondjon valamit, hogy elébe vágjon a többi tábornok féltékenykedésének, és még valamit, amivel megnyeri a Potomac Hadsereget. Tökéletesen jellemző Grantre, hogy amikor eljött az ideje, egyiket sem tette. Amikor elnöknek jelölték 1868-ban, a jelöltséget elfogadó beszédét öt szó hosszúságúra nyújtotta. Ez alkalommal, amikor Lincoln a Fehér Háznak abban a szobájában nevezte ki altábornaggyá, amelyikben a kabinet szokott ülésezni, az elnök rövid, de gondosan kidolgozott beszédet tartott:

E magas méltósággal azonos nagyságú felelősség is száll Önre. Amint az ország ezennel megbízza Önt, úgy fogja, Isten segedelmével, fenn is tartani. Aligha kell hozzáfűznöm, hogy amit itt a nemzet nevében elmondok, azzal magam is szívből egyetértek.⁴³

Grant kezében egy fél papírlapra leírva ott volt a válasz, de olyan akadozva olvasta fel, hogy szavait nem örökítették meg.

A Grant kinevezését követő napon az Egyesült Államok Hadügyminisztériuma bejelentette Halleck főparancsnoki megbízásának megszűnését, de kinevezését is az újonnan létrehozott vezérkari főnöki tisztségre. Így vezették be az Egyesült Államokban azt a megoldást, amely idővel a modern parancsnoklási rendszer bevett modellje lesz: Lincoln volt a legfőbb főparancsnok, Grant a haderőt ténylegesen vezető hivatásos katona, Halleck pedig a hadügyi igazgatás első embere. A következő száz évben minden ország nagy szárazföldi haderő-nemének felső vezetési struktúráját ilyesformán fogják átalakítani, a poroszokéval kezdve, ahol 1870–1871-ben Bismarck működött „legfőbb hadúrként”, és az idősebb Moltke a hadműveletek vezetőjeként. A szövetségi vagy ahogyan Grant nevezte őket, nemzeti fegyveres erők ésszerűsítése létfontosságú volt, ugyanis a főparancsnokság átvételének pillanatában alárendeltségében tizenhét, különböző önálló hadsereg vagy seregtest fölött parancsnokló tábornok szolgált, 533 000 főnyi személyi állomány élén. A legfontosabb a Potomac Hadsereg volt, amely még mindig Észak-Virginiában toporgott Lee hadseregével szemben, de akkoriban nem folytatott aktív harctevékenységet. A többi hadszíntéren a hadi helyzetet a Konföderáció erőinek jelenléte határozta meg, ami mindenekelőtt Johnston Tennessee Hadseregét jelentette a georgiai Daltonnál, a Chattanooga Atlántával összekötő Nyugati és Atlanti Vasút mentén. A Konföderáció másik nagy csoportosítása Nyugaton a Nathan Bedford Forrest vezette lovashadtest volt, amely Kelet-Tennesseeben tevékenykedett. Forrest potenciális fenyegetést jelentett, mert akár Cincinnatiig is elportyázhatott, de mindaddig, amíg el volt vágva a Konföderáció mindkét nagy hadseregétől, Leeétől és Johnstonétól, igazából nem hatott a Dél erejét megerősítő tényezőként.

Grant főparancsnokként immár mérlegelhetette, milyen nagy hadműveleteket akar indítani. Első főparancsnoki cselekedete az volt, hogy visszatért nyugatra, tanácskozni Shermannek, akit az ő nyomtatékos kérésére nevezett ki Lincoln az utódjává. Grant már régen felismerte Shermanben legtehetségesebb alvezérét, a fáradhatatlanul kitartó természetű csatanyerő katonát. Emellett Sheridan, egy másik olyan nyugati tábornok előléptetéséről is gondoskodott, aki kivívta a megbecsülését. Őt a Potomac Hadsereg lovassága parancsnoká-

nak hozatta át keletre, Pleasanton helyére, aki értette ugyan a dolgát, de hiányzott belőle az az agresszív támadó szellem, amelyet Grant olyan sokra tartott.

Grant Shermannél tett látogatásakor vázolta általános elképzeléseit a következő időszakról, amelynek szándéka szerint a háború záró szakaszának kellett lennie. Amit elmondott, egybeesett azzal, és talán az ihlette, ami ekkor már Lincoln három csalódással teli év próbálkozásaiban és tévedéseiben kiérlelt, szilárd stratégiai koncepciója volt. Lincoln 1861-ben semmit sem tudott a hadviselésről, de a gyakorlat könyörtelen iskolájában addigra megtanult néhány alapigazságot, amelyekhez megingathatatlanul ragaszkodott. Teljes egészében felhagyott azzal a hagyományos elképzeléssel, hogy az ellenség fővárosának elfoglalása meghozza a győzelmet. Helyette ekkor már azt a helytálló felfogást vallotta, hogy a Konföderáció kizárólag fő hadserege megsemmisítésével győzhető le, sőt az elnök ezt azzal a felismeréssel is kiegészítette, hogy ez a cél csak úgy érhető el, ha az ellenséget több ponton, egyidejűleg támadják.

Ez az, amit a franciák a „gazdag megoldásnak” neveztek el a polgárháború problémájára, amelyet csak az a fél választhatott, amelyik élvezte a számbeli túlerő előnyét, és több tábori hadsereggel rendelkezett. Ezt a csekélyebb létszámú élőerővel, és gyakorlatilag csak egy vagy legfeljebb másfél hadsereggel rendelkező „szegény hatalom”, azaz a Dél előtt nyitva álló stratégia lehetőségével állították szembe. Halleck, ez a szélsőségesen ortodox katonai gondolkodó, arra a kérdésre, vajon milyen stratégiát kövessen az Unió, azt a választ adta, hogy a lázadásra a megfelelő válasz Észak teljes erejének összpontosítása a döntő jelentőségű pontokon:

Külső vonalakon tevékenykedni a központi helyzetet elfoglaló ellenséggel szemben bizonyos kudarcot jelent, ahogy mindig kudarcot jelentett százból kilencvenkilenc esetben. Ezt támasztja alá minden katonai szaktekintély, akit csak valaha olvastam.

Lincoln szinte egyáltalán nem olvasott hadászati tankönyveket, míg Grant úgy látta hasznát West Point hírhedten egyenetlen színvonalú tananyagának, hogy e művek legtöbbször ő is kihagyta. West Pointnak az egyik erénye volt, hogy az ott tanított anyag bizonyos fokokig ugyan poros, de igen gyakorlatias volt.

Középpontjában a matematika és a mérnöki tudományok álltak, amelyeknek Grant valóban jó hasznát vette, különösen 1863-ban a Mississippi-völgy földrajzi viszonyainak átformálására tett erőfeszítései során. Az egyik doktrína, amelyet Grant felszedhetett volna, de nem érintette meg őt, a hadjárat csúcsát jelentő döntő csatáé, amely egyetlen csapással eldönti a fegyveres konfliktust, és egyben véget is vet neki. Ezt az elméletet szívesen tulajdonították Napóleonnak, és okkal. Napóleon mestere volt a nagy csatának, és több olyan is fűződik a nevéhez, amelyik véget vetett az adott konfliktusnak, és megváltoztatta a történelem menetét. Lee igyekezett ilyen csatákat vívni, és egyetlen ellenállhatatlan erejű tettel befejezni a háborút az Unióval, ahogyan Napóleon fejezte be a háborút Poroszország ellen a jénai és az auerstadti csata megnyerésével, és majdnem befejezte az Oroszország elleni háborút a borogyinói csata megvívásával 1812-ben. Napóleon azonban végül saját módszere áldozatául esett, hiszen a napóleoni háborúk összes csatája közül a waterlooi volt a leginkább döntő jellegű. 1815 óta egyébként nagyon kevés döntő csatát vívtak, ha vívtak egyáltalán. Valójában a döntő csaták kora a végéhez közeledett. Lesz még néhány ilyenje Poroszországnak a német egységért vívott háborúiban 1866 és 1871 között, különösen az Ausztria ellen Königrätz-Sadowánál, valamint a Franciaország ellen Sedannál aratott győzelem. A korszak végén az államok éppen annak a folyamatnak a közepén voltak, amely során megtanulták, hogyan fasszák meg az ellenséget a döntő csata lehetőségétől oly módon, hogy addig a szintig növelték szárazföldi haderejük nagyságát, amelyen már nehézzé, ha nem lehetetlenné vált egyetlen összecsapásban felszámolni a szárazföldi haderejüket, és ugyanakkor nem hagyományos harcéljárásokhoz is folyamodtak, amelyekkel az ellenfelet gerilla vagy elhúzódoó hadviselésre kényszeríthették, ha fősergük vereséget szenvedett. Franciaország úgy fogja 1870–1871-ben megfosztani Poroszországot az egyértelmű és teljes győzelemtől, hogy a sedani vereség után áttér a tartományokban irreguláris erőkkel folytatott hadviselésre.

1863 közepén az Unió közeledett ahhoz a ponthoz, ahol el kellett döntenie, milyen katonai eszközökkel kívánja befejezni a háborút: a végső, döntő ütközet célkitűzését igyekszik megvalósítani, vagy valamilyen kevésbé köz-

vetlen módszert választ. A Konföderációnak, amely gyorsan veszített a nagyszabású csaták megvívásához és megnyeréséhez szükséges erejéből, szintén akadt mérlegelnivalója. Vezetőinek azt kellett megfontolniuk, hogy a vereség elkerülése érdekében vajon ne térjenek-e át a küzdelmet elhúzó gerilla hadviselésre. Az instrukciók, amelyeket Grant Shermannek adott a főparancsnoki kinevezése után a nyugati hadseregeknél tett látogatásakor, hamarosan szembesíteni fogják a Konföderációt a saját területén vívott, kis léptékű, alacsony szintű háború vállalásának szükségességével az addigi hagyományos, két nagy hadsereg közötti, határvidékére korlátozott háború helyett. Grant Shermannek kiadott írásos utasításában úgy rendelkezett:

vonuljon Johnston hadserege ellen, hogy szétverje és olyan messzire jusson be az ellenség országának belsejébe, amilyen messzire csak tud, és okozzon amennyi kárt csak tud a hadviseléshez szükséges erőforrásaikban.

Sherman tökéletesen kész volt az ilyen természetű irányelvek átültetésére a gyakorlatba, mert már korábban arra a következtetésre jutott, hogy a Konföderáció megtörésének leggyorsabb módja az, ha köznépek okoz szenvedést. A Potomac Hadsereget vezénylő Meade-nek Grant ezt a parancsot küldte:

Lee hadserege lesz az Ön célpontja. Akárhová megy Lee, oda fog menni Ön is.

Grant akkor már eldöntötte – Lincoln hozzájárulásával –, hogy főhadiszállását Meade hadsereg-parancsnoksága mellé telepíti, a lehető legnagyobb mozgásszabadságot hagyva meg a Potomac Hadsereg parancsnokának. Ez kifinomult ítélőképességet igényelt, és ezt a követelményt nem mindig sikerült teljesíteni. Feleségének írott leveleiben Meade gyakran fogja felpanaszolni, ha bármilyen eredményt ér el a Potomac Hadsereg, a sajtó azt mindig Grantnek tulajdonítja, a kudarcokat viszont mindig neki. Ezzel együtt Grantet tiszta és becsületes szándék vezette, és a két ember kiegyensúlyozott munkakapcsolatot fog fenntartani a keleti hadjárat hátralévő ideje alatt.

Ez alatt nyugaton Sherman belekezdett abba a vállalkozásba, amely a háború csúcspontját jelentő hadjáratá fog nőni.

A SZÁRAZFÖLDI HADJÁRAT ÉS RICHMOND ELESTE

Josiah Gorgas, a Konföderáció anyagi ellátási főnöke azt érezhette, hogy Gettysburg után inog az egész Konföderáció, de azért a pusztulásba nem rohan. Ahogyan Adam Smith megfogalmazhatta volna, pokolian sok elpusztítanivaló akad egy országban. Amerika még telis-tele volt a Konföderáció katonáival, akik kaptak fegyvert és ellátták őket a hadviseléshez szükséges dolgokkal, és akiknek a harci morálja, Vicksburg elvesztése és a gettysburgi csatavesztés ellenére is, továbbra is kiváló maradt. Lincoln, aki égett a vágytól, hogy teljessé tehesse a gettysburgi győzelmet, noszogatta Meade-et, zaklassa és üldözze a pusztulásig Lee hadseregét, de Meade elszalasztotta élete lehetőségét. A tempó, amelyben az Észak-virginiai Hadsereget üldözte, jóakarattal is csak letargikusnak nevezhető. A Virginia határa felé hátráló Leet neki kellett volna szorítania a Potomac folyónak, de bár Williamsportnál lerombolták a hidakat, Meade tétovázott, megtámadja-e megerősített hídfőállásában az ellenséget, mert tartott a heves ellenállástól. Így viszont elegendő időt hagyott Leenek, hogy hidat rögtönözzön egy szétszedett raktárpépület faanyagából, átkeljen, és elillanjon a július 13-áról 14-ére virradó éjszakán. Lee ezt követően visszavonult a Rappahannockhoz, ahol megállt. Meade figyelte és őrizte, alkalmanként tűzharcok is kirobbantak, de az Unió hadvezére nem vállalt csatát a következő öt hónapban.

Röviddel 4. (1864.) május 3. éjfél után a Potomac Hadsereg kivonult a Rapidantól északra foglalt állásaiból, hogy elinduljon arra az emlékezetes hadjáratra, amely végeredményként el fogja hozni a konföderációs főváros elfoglalását és az azt védelmező hadsereg elfogását,

vetette papírra Grant az emlékirataiban.⁴⁴

Bár Grant ekkor már az Unió teljes szárazföldi hadereje fölött parancsnokolt, főhadiszállását a Potomac Hadsereghez telepítette, de az volt a határozott szándéka, hogy a hadseregparancsnoknak, George Meade tábornoknak, meghagyja a lehető legnagyobb önállóságot. Elkerülhetetlen volt azonban, hogy Meade ezzel a mozgásszabadsággal felettesével egyeztetve éljen, és így is történt. A küszöbönálló hadjárat irányát Grant fogja meghatározni, ahogy az alárendelt tábori hadseregek – Butler James folyó menti, Sigel Shenandoah-völgyi és Banks Mexikói-öböl mentén tevékenykedő hadseregének – hadműveleteit is. Az Unió másik nagy hadseregét vezető Sherman kevésbé részletekbe menő felügyelet alatt működött, de az ő hadserege offenzívájának általános irányát is úgy jelölték ki, hogy mozdítsa elő az 1864-es hadjárat fő céljának elérését. Shermannek, amikor keresztülmentelt Georgián és a két Carolinán, úgy kellett irányt választania, hogy felvehesse a kapcsolatot Granttel, aki délről fog harcolva utat törni magának Virginia középső részébe.

És mégis, az azonnal ható kártékony következmények hiánya ellenére, Vicksburg és Gettysburg nyomán a rebellis hadügyi tisztviselő jól ítélte meg a helyzetet. 1863 júliusában a háború a Dél számára végzetes fordulatot vett. Visszatekintve tisztán látható, mi történt. Két, a Dél fennmaradása szempontjából létfontosságú terület veszett el vagy került végveszélybe. E területek közül az első Észak-Virginia volt, amelyet Lee azzal a döntésével, hogy betör Pennsylvániába és Marylandbe, a Konföderáció szempontjából kritikus jelentőségű előretolt védelmi zónává, vagy az erődítéstanból vett szóval, *glacis*-vá* tett. Földrajzi adottságai igen nehezen használható hadszíntérre tették az ott esetleg nagy támadó hadműveletekkel kísérletező Unió számára. Szű-

* *Glacis* – „vársík” (a ford. megj.).

kössége és a Chesapeake-öbölbe ömlő rövid folyók sokasága egymás mögött húzódo kiváló védelmi vonalak sorát kínálta a védekező félnek. McClellan, bár nem hangsúlyozta ki külön ezt a felismerését, kezdetben helyesen látta, ha úgy alkalmazzák a Potomac Hadsereget, hogy erővel, frontálisan törjön utat magának dél felé, egyik folyótól a másikig, azzal elpocsékolják az erejét, és szívességet tesznek a Konföderációnak. Terve, hogy teljes egészében megke-rülik a vidéket a Virginiai-félszigetet célba vevő, partraszállással kombinált, de lényegében átkaroló hadmozdulattal, hadászati szempontból briliáns elkép-zelés volt, és olyan, amelyért sohasem kapta meg a méltó elismerést. Viszont a Harrison's Landingtól a Hétnapos Csatak után végrehajtott visszavonulá-sa ugyanilyen léptékben volt stratégiai hiba. Ha a kihajózási helyeket nyitva tartották volna, Richmond állandóan fenyegetett helyzetben marad, roppant hasznos következményekkel. A visszavonulás teremtette meg Lee-nek a lehe-tőséget két északi betöréséhez, és azoknak a régióknak a visszafoglalásához, amelyekért majd olyan sok veszteséget és késedelmet elszenvedve kell meg-harcolni 1864-ben.

Mindennek ellenére Grant még akkor is egészséges tisztelettel tekintett Lee hadseregére, amikor 1864 májusában elkezdte virginiai offenzíváját. Bár annak a hadseregnek a parancsnoka elvesztette legtehetségesebb alvezérét, Grant kételkedett abban, hogy az Észak-virginiai Hadsereg nekiszorítható valamilyen természetes akadálnak, vagy elvágható a visszavonulási útvo-na-la. Lee túlságosan jól értette a dolgát, hadserege pedig túlságosan jól ráhan-golódott hadvezéri módszereire ahhoz, hogy nyílt terepen csapdába ejthessék őket. Grant már korábban eldöntötte, hogy az ellenség legyőzésének egyet-len bizonyos módja harcképes csapatai létszámának könnyörtelen, folyamatos apasztása. Mindig is tökéletesen érzélgésmentesen látta, milyen természetű a háború, amelyet szívből utált. Utálta már a mexikói háborút is, amelyet igazolhatatlan agresszióknak tartott. Idegenkedett mindentől, amit a polgár-háború addig hozott, de megtanulta, hogy tegye benne a dolgát, bármibe is kerül neki magának érzelmileg. Az tartotta benne a lelket, hogy a rebelliót még a vérontásnál is jobban utálta. Ha a vér az ára az Unió helyreállításának,

akkor ő készen állt a kiontására. Ezzel az eltökélt szándékkal indult útnak a Rapidantól 1864 májusában.

Az első hely, ahol megütközött Leevel, garantálta, hogy a csata vérben megfizetett ára magas legyen. A vidék, ahol a két hadsereg találkozott, a Vadon sűrű erdősége, korábban feltört és művelésbe vont, majd később felhagyott terület volt, amelyet benőtt a másodlagos erdő. Ebben az erdőben csapott össze 1863-ban Lee és Hooker a chancellorsville-i csatában. Lee talált rá elsőnek Grantre, és támadott. A sűrű, a látást erősen korlátozó erdőségben nehéz volt manőverezni – bár Longstreet végrehajtott egy lendületes oldal-támadást –, és a küzdelem egység- és alegységsortüzek váltásává esett szét, valahányszor a látási viszonyok engedték, hogy a felek megpillantsanak valamit egymásból. A körülmények, amelyek miatt korábban saját katonái lőtték le Stonewall Jacksont Chancellorsville-nél, most újabb hasonlóan fájdalmas tévedést okoztak. Ez alkalommal Longstreetet lőtték meg a Konföderáció katonái, de a seb, bár súlyos volt, nem bizonyult halálosnak. Sok más katona azonban halálát lelte a Vadonban. Grant eredetileg egy napi menettel remélt átkelni rajta, majd tovább szeretett volna nyomulni, hogy nyílt terepen találkozzon Leevel. Meade-et azonban hátráltatta a Potomac Hadsereg jókora szekér- és állatállománya, és mert nem akarta vagy nem merte vállalni az elszakadást a tréntől, kitette magát a konföderációsok támadásának.

Gettysburggel véget ért az az időszak, amikor a Konföderáció stratégiai ütközőzónának használta Észak-Virginiát. Vicksburg elvesztése még súlyosabb csapást jelentett. Az erődített város elestével vette kezdetét a mély behatolás a Dél területére, akkor kezdett az Unió olyan támaszpontokat és közlekedési útvonalakat meghódítani a Dél határain belül, amelyekről kiindulva hadjáratokat indíthatott a Dél központi régióiban keletkezett űr tágitására, valamint hozzáfoghatott a Konföderáció belülről való rombolásához. Gettysburg a Dél azon reményének is véget vetett, hogy stratégiai szempontból azzal azonos értékű fenyegetést valósíthat meg, amit Grantnak a Mississippi vonalának elfoglalásáért és a Konföderáció közepén való kettéhasításáért indított hadjárat jelentett. Esélye az ilyen fenyegetés megvalósítására – viszonylagos élőerő-

és gazdasági erőforrásbeli gyengesége miatt – sohasem volt egyenlő Észak esélyével a Konföderáció kettészakítására.

Grant nagyon szeretne volna elkerülni a harcot a Vadonban, ahol az Unió hadserege olyan fájdalmas vereséget szenvedett az előző év májusában. Lee, abban a hitben, hogy kisebb hadserege kevésbé hátrányos helyzetben lesz a kusza aljnövényzetű erdőségben, kész volt ott megkockáztatni a csatát. Felismerte, hogy az ellenség veszedelmesen közel jár Richmondhoz, és előfordulhat, hogy egy sikeres manőverrel elkerüli a Vadont, majd kijut a nyílt terepre, amelyen a Chesapeake partvidékének kis folyóin sorra átkelve egyenesen a főváros peremére érhet. A május 5-én vívott egész napos, súlyos és zavaros küzdelemben az Unió seregtestei dél felé szorították a Konföderáció létszámhátrányban harcoló csapatait, és estére olyan terepszakaszokat foglaltak el, amelyekről másnap rávethették magukat Lee jobbszárnyára.

Lee ugyanarra az időre, ugyanabban a szektorban tervezett támadást. A Potomac Hadsereg támadott azonban elsőnek, és az erdőn át maga előtt hajtotta a Konföderáció előhadát, amíg a két fél annak a kis tisztásnak a két oldaláról nem nézett farkasszemet, amelyre Lee a parancsnokságát telepítette. A csatatéren addigra már kaotikus állapotok alakultak ki, égett az aljnövényzet, és halállal fenyegette a rengeteg sebesültet. Az Unió részben annak köszönhetette sikerét, hogy a Konföderáció oldalán hiányzott Longstreet hadteste, amely akkor volt visszatérőben Tennesseeből. Éppen a kellő időben bukkant fel az előőrs, és Lee személyesen próbálta harcba vezetni. A texasiak, akik az élen haladó egységet alkották, kiáltozva tiltakoztak, majd ahogy egyre több bajtársuk érkezett be a csataterre, megfordították a csata menetét. Kétórás küzdelemben Lee katonái majdnem a megindulási terepszakaszaikig vetették vissza Meade egységeit. A konföderációsokat segítette a terep ismerete. Lee egyik dandárparancsnoka tudott egy befejezetlen vasúti pálya létezéséről a környéken, és Longstreet ezt kihasználva küldött rohamra dandárjai közül négyet az Unió hadseregének szárnya ellen. Sikerült meglepetést okozniuk. Az ezt követő kavargásban a Konföderáció alakulatai váratlanul botlottak egymásba, és pontosan úgy, ahogyan Chancellorsville-nél történt 1863-ban,

egy konföderációs lövész saját bajtársát lőtte meg tévedésből. Longstreet volt az. A torkán és a vállán érte a puskalövedék, amely meg ugyan nem ölte, de súlyosan cselekvésképtelenné tette, és hónapokra kikapcsolta a harcból.

Longstreet sebesülése kihúzta a déliek rohamának méregfogát, amíg Lee újra össze nem rendezte serege összezavarodott sorait. Késő délután egyik dandárparancsnoka felismerte, hogy Grantnek fedezetlenül maradt a jobbszárnya, és miután megkapta előljárója engedélyét, saját kezdeményezésére támadást indított, amelynek során elfogták az Unió két tábornokát. Grant azonban nem engedte zavartatni magát az általános felfordulástól, pánikba esés helyett inkább megtervezte az Unió hadseregének másnapi rohamát.

Az összes, korábban Észak-Virginiában vívott csata során a Potomac Hadsereg ahhoz szokott, hogy átvezetik valamelyik közeli folyó északi partjára, és ott védelmi állást foglal, amelynek biztonságában kipiheni magát és rendezi sorait egy kemény összecsapás után. A Vadonban vívott csata után, amelyben az Unió összesen 17 500 főnyi véres veszteséget szenvedett (a Konföderáció 7750 főnyit), a katonák meglepetten látták, ahogy Grant és törzskara előrelovagol mellettük dél felé azért, hogy – amint gyorsan nyilvánvalóvá vált – a támadás felújítására vezessék őket. Az északi hadvezér kiszemelt célpontja a nagyjából 16 kilométerre, a Vadontól délre fekvő Spotsylvania Court House volt. Ha sikerül elfoglalnia, Grant közelebb fog állni a Konföderáció fővárosához, mint az Észak-virginiai Hadsereg, és olyan pozíciót fog megszállni, amelyet Leenek vagy meg kell támadnia, vagy el kell hátrálnia előle. Május 7-én a két hadsereg egész nap komoly harc nélkül csatározott, miközben Grant hátraküldte utánpótlásszállító oszlopait és nehéztüzérségét. Meade nemrégiben megpróbálta lefaragni a velük vonuló logisztikai kiszolgálók állományát, de a Vadonon való átvonulás közben a trén még mindig 4000 szekeret számlált. Ennek a túlméretezett ellátó apparátusnak köszönhetően a Potomac Hadsereg katonái annyira jól tápláltak voltak, hogy néhány napig különösebb nehézség nélkül tudtak menetelni csökkentett ellátmányon is. Május 7-én éjszaka a harcoló hadosztályokat is útnak indították. Katonáik meglepetten fedezték fel, hogy előrenyomulnak, nem pedig visszavonulnak.

Egy részük énekelni kezdett. A csata közeledtének bizonyossága ellenére felvillanyozta őket a hangulatnak az a változása, amelyet Grant főparancsnoki tisztségbe lépése hozott.

A gyalogság előremozgását kiegészítette a lovasságé. Sheridan 10 000 lovasa délnek indult, hogy rajtaütéseivel zavart okozzon Lee utánpótlási vonalain. Régi ellenségük állt szemben velük, J. E. B. Stuart lovashadteste, amely igyekezett csatát provokálni velük. Az északi lovasság végül vállalta a csatát, május 11-én Yellow Tavern mellett, miután Sheridan jókora pusztítást vitt véghez a környék vasútvonalaiban és hadtápraktáiraiban. Az Unió lovassága ekkor már sokkal különb fegyverzettel rendelkezett, mint ellenfelei, ugyanis minden lovasnak ismétlőkarabélyája volt. A Yellow Tavern-i összecsapás könnyű sikert hozott Sheridan katonáinak, akik több irányba szórták szét Stuart katonáit. A tűzharcban Stuart halálos sebet kapott. Halála majdnem olyan súlyos csapást jelentett Leenek, mint Jacksoné egy évvel korábban.

Eközben május 9-én a két menetelő hadsereg találkozott Spotsylvaniánál. Grant terve az volt, hogy kelet felől átkarolja Leet, és így kijut az ekkor már csak 72 kilométerre fekvő Richmondba vezető útra. A déli fővárost persze még akkor is több fogja oltalmazni azok közül a rövid folyók közül, amelyek a háború első napja óta akadályozták a manőverezést Észak-Virginiában. Spotsylvaniánál azonban nem a víz volt az az anyag, amelyik a kritikus jelentőségű akadályokat alkotta, hanem a föld. Az Észak-virginiai Hadsereg amint megtudta, hogy csatát kell vívnia, földsáncokkal és fatorlaszokkal erősítette meg az arcvonalát. Az előző tizenkét hónapban a beásás a harc magától értetődő előkészületévé vált mindkét hadseregnél, bár a Konföderációénál, amely kevésbé engedhette meg magának a huzagolt csövű puskával közelről lött sortűzek okozta emberveszteséget, talán még nagyobb mértékben. Szokatlan jelenség, de úgy tűnik, a csapatok beásását alkalmazó harceljárást nem fölülről kényszerítették a katonákra, hanem önvédelmi eszközként ők maguk tértek át rá. A háború korábbi szakaszában, a terepen eleve létező akadályok nyilvánvalóan nagy szerepet játszottak a konföderációsok sikerében, például Fredericksburgnél: a kőfallal elkerített út a Marye's Heights lábánál

tisztes távolságban tartotta az északiakat, miközben százával puskázták le őket. A csatamezőn azonban már korábban elkezdődött az előre megfontolt kubikolás. Mindkét fél rengeteget ástott a félszigeti hadjárat alatt. A földmunka egy részével szabályos ostrom elleni védműveket építettek Richmond köré. Egy része azonban „rögtönzött” sáncépítés volt, egy-egy állás gyors megerősítése árkokkal és földtöltésekkel a kitörni készülő tűzharc előtt. A Beaver Dam Greeknél (Mechanicsville) az Unió katonái szaknyelven abatis-nak nevezett fatorlaszokat emeltek a konföderációsok távol tartására, majd másnap számos barikádot emeltek a Boatswain's Creek mentén. Óriási előnyt jelentett – bármelyik fél védekezett éppen –, hogy a tizenkilencedik századi Amerikában pazarló bőségben állt rendelkezésre a fa. Még olyankor is, amikor a csatára nem erdőségben került sor, mint például Shiloh-nál, Chancellorsville-nél vagy a Vadonban, faanyag bőven adódott. A legelők és szántóföldek kerítései akkoriban általában hasított fatörzs cölöpökből és korlátokból készültek, amelyeket csak szét kellett szedni, és már meg is volt az abatis-k, barikádok és spanyollosok anyaga. Az amerikai farmerek tékozlóan bántak a fával, amit valahogy mindenképpen el kellett takarítaniuk, hogy művelhető földekhez jussanak. Erdőirtási tevékenységük nyomán nagy mennyiségekben állt rendelkezésre a már gerendává és deszkává feldolgozott fa, ami azonnal alkalmas volt hadi műszaki használatra.

Bár a készítés a tábori erődítések építésére végül a legénységi állományra hatott ellenállhatatlan erővel – a lehető legnyomósabb okból, saját életük megőrzése érdekében –, azért a hivatásos tisztikar mentalitásának is részét képezte. West Point műszaki tudományokat oktató iskola volt, és a hadmérnöki mesterséget Denis Hart Mahan professzor, a legfontosabb tizenkilencedik századi amerikai stratégia, Alfred T. Mahan apja, a csatatér műszaki eszközökkel végzendő átalakításának híve tanította. A korabeli európai hadviselés tanulmányozójaként arra az elméleti eredményre jutott, hogy a harcban a nagy távolságról lőtt tűz miatt rohamosan nő az emberveszteség, és növekedésének csak azzal szabhatnak gátat, ha a katonák ásnak. Diákjai egy része odafigyelt tanítására. A katonák 1864-re buzgón ástak, és árkaikat meg

sáncaikat kivágott fákkal erősítették meg, bármiféle felülről kapott buzdítás nélkül. Spotsylvaniánál Lee katonái az addig a háború bármelyik csataterén megjelent legerősebb sáncokat emelték. Grant május 9-én megpróbálta megkerülni védműveiket, de kudarcot vallott. Május 10-én erősebb hadműveleti különítményt vetett be, hogy végrehajtsa egy újabbat sok veszteséggel járó frontális rohamai közül. Az ellenség balszárnyán visszavert támadás több sikerrel járt középen, ahol az ifjú Emory Upton tábornok újszerű harcéljárás alkalmazására utasította a rohamozókat. Négy vonalba rendezte tizenkét ezredét, azzal az utasítással, hogy ne süssék el puskájukat, amíg nem érnek közvetlenül az ellenség lövészárkaihoz, amelyeket szuronnyal kell elfoglalniuk. A mögöttük felvonuló ezredeknek át kellett haladniuk az első harcrendjén, és folytatniuk a támadást az ellenség következő lövészárokvonaláig, és így tovább, amíg rést nem sikerül ütni a védelmi rendszeren, és nem sikerül kiszélesíteni azt. Upton, bár nem tudhatta, ráértett az egyik lehetséges módszerre, ami megoldhatná az elsáncolt védőállás elfoglalásának problémáját, amely hatvan évvel később majd az első világháború Nyugati frontján fog jelentkezni. Upton katonái ezer foglyot ejtettek, és széles rést ütöttek Lee arcvonalán. És akkor a támadás kudarcba fulladt, olyan okból, amely gyakran fog ismétlődni az első világháborúban. A támogató hadosztály, amelyet a siker kiaknázására szántak, lassan nyomult előre a harcrend mélységéből, majd amikor végre harcba bocsátkozott, összpontosított tüzérségi tűzbe ütközött, súlyos veszteséget szenvedett, és kénytelen volt visszavonulni.

Május 11-ére Grant a konföderációsok állásai elleni általános támadás mellett döntött. Erőfeszítése súlypontjának azt az arcvonal-kiszögellést szemelte ki, amelyet a védők alakja miatt Öszvérpatkónak neveztek – csúcsa a Véres Szöglet néven vonul majd be a történelembe. Május 12-én és 13-án irtózatós, tizennyolc órás, közelharcba torkolló csata alakult ki, melyben egyik fél sem hátrált meg. Hatalmas mennyiségű löszert lőttek el csekély távolságból, a lövészárkok fokozatosan megteltek halottakkal és sebesültekkel, a földet pedig vörösrre festette a vér. A Konföderáció katonái egészen sötétedésig nem vonultak vissza. A május 12-ével véget érő héten Grant hadserege 32 000

elesettet, sebesültet és eltűntet veszített, többet, mint a háború bármelyik addig harccal töltött hetében. A konföderációsok, annak ellenére, hogy ők védekeztek, és ráadásul tábori erősítések védelméből, több mint 18 000 katonát veszítettek. Egyesek azzal vádolták Grantet, hogy felőrléses stratégiára tért át – bár ezt a kifejezést akkor még nem használták –, de nem ez volt a szándéka. Még mindig a Richmondba vezető közvetlen utat igyekezett megtalálni, vagy olyan nyílt vidéket, ahol rákényszerítheti Leet a harcra olyan körülmények között, amelyek között az Unió számbeli fölénye meghozza a győzelmet. Mivel Lee minden manőverével ügyes ellenmanővert állított szembe, Grant a helyett, amire törekedett, elhúzódó nyílt csaták vállalására kényszerült a konföderációsok feltételei szerint. Ennek volt az elkerülhetetlen következménye 1864 májusa második hetének szörnyű embervesztesége. Nem csak a legénységi állomány adta meg az árát. Lee húsz tábornokot veszített a Véres Szöglet csatájában kulmináló húsz nap alatt. James McPherson megjegyzi, hogy az epizód nyilvánvalóan megmutatta azoknak, akik túléltek, hogy jobb lesz megmaradni a közkatonák soraiban. Ezek a túlélők soványnak és sápadtnak látszottak, sokan közülük annak a sokkos idegállapotnak a tünetjeit mutatták, amit az első világháborúban „gránátsokknak”, a másodikban pedig „harctéri fáradtságnak” fognak nevezni.

Spotsylvaniával nem értek véget a szárazföldi hadjárat rettenetes megpróbáltatásai. Grant jobban vágyott rá, mint valaha, hogy kijusson Richmond közvetlen előterébe, tehát Spotsylvaniától továbbindította hadseregét a North Anna folyóhoz, a Pamunkey egyik mellékfolyójához, amely Richmond északi peremvidéke körül fut. Kanyarulatai szilárd támaszt biztosítottak Lee szárnyainak. Amikor Grant, a Spotsylvaniától hátráló Leet követve, május 23-án megjelent, Lee könnyen visszaverte a rohamait. Grantnek az volt a célja, amikor Spotsylvaniánál elszakadt Lee hadseregétől, majd délnek menetelt, hogy nyílt terepen kényszerítse csatára Leet, vagy ha nem hajlandó vállalni az ütközetet, Lee jobbszárnyát megkerülve utat találjon magának, és a Chesapeake-öböl, valamint a James folyó közötti keskeny folyosón törjön előre Richmond felé. A szárazföldi hadjárat ezen epizódjának nyitó lépéseként Hancock II.

hadtestét, a legerősebbet és a legjobb minőségűt az egész Potomac Hadseregben, küldte előre a Távíró út néven ismert országúton. Grant úgy számított, amint Lee tudatára ébred, hogy az Unió egyetlen hadteste a főerőtől elválva tevékenykedik, kivezeti majd csapatait sáncaik mögül, amelyeket – amint ez akkorra már általános gyakorlattá vált – konföderációsok máris elkezdtek építeni a North Anna túlsó partján, és megkockáztatja a nyílt csatát. Amint Lee hírért vette Grant hadmozdulatának, valóban megparancsolta az Észak-virginiai Hadseregnek, hagyja ott Spotsylvaniát, és induljon a Santa Anna folyóhoz. Lee továbbra is bízott abban, hogy ő is, és hadserege is képes legyőzni az ellenséget. Túlságosan elragadta a derűlátás. Hadserege létszáma apadt, és a Spotsylvaniánál elszenvedett iszonyatos véres veszteségek után ekkor csak már 40 000 főre rúgott, bár 13 700 főnyi erősítésre számított Richmondból. Elveszítette legkülönb lovassági parancsnokát, J. E. B. Stuartot, legjobb beosztott seregtestparancsnoka, James Longstreet pedig még mindig csak gyógyuló félben volt a Vadonban szerzett sebesüléséből. A nagyobb baj az volt, hogy ekkor már magán Leen is mutatkoztak az idegfeszültség és a kimerültség jelei, ami cseppet sem meglepő, ha tekintetbe vesszük, micsoda súllyal terhelte meg a csaták gyakorisága ebben a hadjáratban, valamint az anyagi utánpótlás és az embervesztés miatti örökös aggodalom.

1864. május 22. délutánjára a teljes Észak-virginiai Hadsereg elfoglalta helyét az North Anna déli partján. Ez nem az volt, amit Grant remélt. Most erővel kellett elúznia a Konföderáció seregteseit állásaikból, ha folytatni akarta az előrenyomulást Richmond felé. Május 23-án az Unió csapatainak, bár jelentős veszteségek árán, de több ponton is sikerült átkelniük az North Anna folyón, de a déli part nagy része a Konföderáció hadseregének kezén maradt. Grant balszerencséjére, Lee műszaki parancsnoka, Martin Luther Smith tábornok, ekkor meggyőzte a déli hadvezért, hogy a kedvezőtlenre forduló helyzet menthető, ha sürgősen tábori erődítéseket ásnak a folyó mentén, valamint a Távíró utat keresztezve az országút mindkét oldalán. Az Észak-virginiai Hadsereg addigra már mesterfokon értett a sáncok és lövészárkok gyors építéséhez, és május 23-án éjjel olyan sikeresen ásta be magát, hogy május 24-én reggel Grant új

és nehezen megoldható helyzettel szembesült. Lee visszavonta harcrendjének mindkét szárnyát, vagyis elfordította, és most a szárnyak szöget zártak be az arcvonal folyó menti fő szakaszával. Lee és Smith akkor tervezett vereséget mérni a szövetségi seregekre, amikor azok manővereznek, hogy megtámadhassák a konföderációs védelmi állásrendszer egyes részeit, és közben óhatatlanul megbomlik a rendjük. A május 24-i csata végső szakasza valóban kedvezőtlenül alakult az Unió szempontjából. A déliek visszavetették a támadókat, és közben súlyos veszteségeket okoztak nekik. A Potomac Hadsereg arcvonalán megbomlott a rend. Május 24-én délután a Nyugat-virginiai Hadseregnek lehetősége adódott összpontosított ellencsapást mérni, és megállítani az Unió offenzíváját. Hadserege balszerencséjére Lee éppen ekkor nem bírta tovább a hadjárat ideg feszültségét, és ágynak dőlt. Betegségéből szórta a szemrehányásokat seregtestparancsnokaira: „Csapást kell mérnünk rájuk! Csapást kell mérnünk rájuk!” Csakhogy ő maga képtelen volt annyi vezéri erélyt összeszedni magában, amennyi lehetővé tette volna az ellencsapás megvalósítását, alvezérei közül pedig egy sem rendelkezett a szükséges képességekkel. A csata kezdett elhalni. Május 24. hátralévő órái, majd május 25. azzal telt, hogy a konföderációsok helyi ellentámadásokat indítottak a sokkal nagyobb létszámú ellenség által korábban elfoglalt állások visszafoglalására, míg Grant tapogatózó felderítő vállalkozásokat szervezett, hogy csapatai valahogy megkerüljék kelet felől a konföderációsok földsáncait, és folytathassák az előrenyomulást a Távíró út mentén. Május 27-én a még mindig gyengélkedő Lee felismerte, elvesztette már a lehetőséget, hogy komoly kárt tegyen az Unió hadseregében, saját hadserege pedig nem képes már megtartani a North Anna menti állásait. Megparancsolta tehát az Észak-virginiai Hadseregnek, hogy vonuljon ki sáncai közül, és keressen újabb hadállást, délebbre, még hozzá vészjóslóan közelebb Richmondhoz, ahol útját állhatja Grant offenzívájának. A választott útvonal Cold Harbor közlekedési csomópontja felé vezetett.

A North Anna-i csata, bár a szárazföldi hadjárat többi csatájához hasonlóan nem került túl nagy véres veszteségbe (2100 fő az Unió oldalán, 1250 a Konföderációén), mégis döntő kárt okozott a Dél ügyének. Azzal, hogy nem

sikerült tartania a folyó vonalát, és komoly vereséget mérnie az ellenségre, Lee engedte kicsúszni a kezéből az utolsó lehetőséget az Unió erőinek távol tartására Richmond erődítéseitől. Cold Harbornál újra az 1862-es Hétnapos Csatak terepén fog harcolni.

Grant a május fennmaradó részét azzal töltötte, hogy próbálta átkarolni Lee hadseregét a Tidewater-vidék felőli oldalról. Lee, bár területfeladásra kényszerült, az egyik, a Pamunkey mentén foglalt erős természetes védőállásból egy másikba húzódott vissza a Totopotomoy mentén.

Erre a két kis vízfolyásra fognak támaszkodni Lee hadseregének szárnyai a szárazföldi hadjárat következő, már majdnem utolsó szakaszában. Grant a Cold Harbor néven ismert közúti csomópontot szemelte ki következő csatája színhelyének. A hely Mechanicsville, az 1862-es Hétnapos Csatak egyike helyszínének közelében, Richmond északkeleti peremén található. Lee Grantet megelőzve ért oda, és Sheridan lovasságának állandó rajtaütései ellenére sikerült 11 km hosszúságban elsáncolnia a Pamunkey és a Totopotomoy között foglalt állását. Pótolta veszteségeit, de Grant is, részben oly módon, hogy néhány nehéztüzérezredet gyalogsággá szerveztetett át. Lee kért erősítést Richmondtól, ám annak ellenére, hogy a Shenandoah-völgyben kudarcba fulladt Sigel hadjárata, Butler pedig beszorult Bermuda Hundred területére, a hadvezetőség nem talált neki átadható csapatokat. A Cold Harbor-i hadállást Leenek a már rendelkezésére álló erővel kellett védenie, amelynek létszáma ekkor, minden elérhető erősítés és pótlás beérkezése után is, csak 60 000 fő körül járt. Grant majdnem 100 000 katonával rendelkezett, de a támadása széteső, szervezetlen volt. A frontális támadás elrendelésétől visszariadt az ellen, amiben helyesen ismerte fel a nagyon erős védelmi állást. Azonban azt hitte – tévesen –, hogy az Észak-virginiai Hadsereg már majdnem ereje végén jár, és egyértelmű nagy győzelemben reménykedett, amely eldönti a küszöbönálló elnökválasztás kimenetelét. Grant sötétben indította meg a támadást június 1-jén, de hamar abbahagyatta aznapra. 1864. június 3-án hajnalban a Potomac Hadsereg három hadtesttel támadott. Az eredmény kész szerencsétlenség volt, rosszabb, mint Fredericksburg. Ami megghiúsította Grant győzel-

mi reményeit, azok Lee katonáinak erődítési előkészületei voltak, amelyeket azért tettek, hogy állásaik bevehetetlenek legyenek. A harc június első napján olyan hevességgel tombolt, hogy a csatatér eseményei Grant és Meade elől egyaránt elleplezték, micsoda szakértelemmel készítette elő az Észak-virginiai Hadsereg az általa védelmezett terepet. A Haw's Shopnál, a Totopotomoy mentén, a Matadequinnél, Bethesda Churchnél és magánál Cold Harbornál vívott heves előcsatározásokban – olyan összecsapásokban, amelyek egyenként önmagukban is kiérdemelték volna a csata nevet –, a Konföderáció hadserege nemcsak megakasztotta Grant előrenyomulását Richmond felé, de meg is szilárdította uralmát az elfoglalt, rendkívül jól védhető terepszakaszokon. A mocsarak, bozótosok és mély vízmosások kaotikus egyvelegével borított vidék lehetővé tette, hogy homorú arcvonalon ássák be magukat, olyan ív mentén, amelyik két kisebb, szintén konkáv ívet foglalt magában. Ezeket a kisebb íveket is puskák ezrei és tüzérségi lövegek tucatjai védték. A teljes arcvonala nagyjából 11 kilométer hosszan húzódott, végei a Totopotomoy és a Chickahominy folyóra támaszkodtak, tehát nem volt érzékeny az átkarolásra. Csakis arcból lehetett megtámadni, bár hogy hol, az zavarba ejtette az Unió tábornokait, akik igyekeztek bepillantani a vegetáció katonáik előtt tornyosuló fala mögé, hogy megtudják, mi rejlik ott. A Cold Harbor-i ütközet kezdetén, egy héttel június 1. előtt, az Unió 110. Ohiói Ezredének egyik katonája úgy határozta meg, milyen a csatatér, hogy azt írta „ez a vadon kinézetű hely”. A Richmond környéki silány, kizsigerelt talajú mezőgazdasági táj valóban erősen emlékeztetett az északabbra elterülő vadonra, és bár a területet átszelő védelmi vonalat főként szuronnyal, csajkával, bádogbögrével és fém főzőedényekkel ásták ki – az ásó nem szerepelt egyik hadsereg rendszeresített tábori felszerelésében sem, a minden katona személyi felszerelésének részét képező gyalogsági ásót pedig még fel sem találták –, az Észak-virginiai Hadsereg katonái igazi szakértővé képezték magukat a föld felszíne alá tűnésben, ha bármikor komoly csata fenyegetett. Habár Grant nem tudta, mi húzódik hadserege arcvonala előtt, június 3-ai parancsában az állt, hogy a XVIII., a VI. és a II. hadtestnek hajnali fél ötkor támadást kell indítania a teljes fronton.

A terv a teljes, 11 km hosszúságú arcvonal egyidejű megtámadását írta elő, de a védvonal homorú alakja miatt az Unió vonalszerű csatarendbe felállt hadserege képtelen volt minden pontjára egyenlő erejű nyomást gyakorolni. A támadás széttartó irányokba terelődött. Ami még kevésbé összpontosítottá tette, az az a körülmény volt, hogy a támadók nem látták tisztán az ellenséges katonákat, mert elrejtette őket lövészárkuk mellvédje vagy a sűrű növényzet. A tiszta kilátást persze a védőknek is nélkülözniük kellett – Lee inkább hallás, mint látás alapján vezényelt. Ahogy a támadás teljes erővel kibontakozott, egyik besosztott tisztjének megjegyezte, mikor a puskaropogás felerősödött, hogy ez az, ami gyilkol, inkább, mint a tüzéség, amelynek bömbölése szintén hozzájárult a fülsiketítő csatazajhoz. A Konföderáció csapatainak tüze kezdte megtörni az Unió árkaik elfoglalásával próbálkozó csapatainak lendületét, pedig egyes helyeken akár tizennégyezer is próbálkozott. Az erőteljesebb és gyakrabban ismételt rohamokat a konföderációs harcrend jobbszárnyának legszéle ellen intézte Hancock II. hadteste, amellyel a Boatswain Creek mentén beásott marylandiek és alabamaiak álltak szemben. A védők tüze olyan heves volt, hogy hat órára a konföderációs sáncok előtti terepet elborították az elesettek hullái és a sebesültek, az életben maradt északi katonák pedig kanállal meg a tűz körműkövel kapták a földet, hogy valami minimális fedezéket építhessenek. Néhány helyen az Unió katonái feljutottak a sáncok mellvédjére, és kiűzték a konföderációs védőket, de Lee, aki eleve tartott ennek a frontszakasznak a gyengeségétől, egyetlen tartalékalakulatát e mögött a védmű mögött helyezte el, és így az elvesztett sáncokat visszafoglalták, e közben még több veszteséget okozva az Uniónak. Itt történt, hogy Evander Law tábornok megfogalmazta később közismertté váló megjegyzését, mely szerint ez a csata „nem háború, hanem gyilkosság”. Az Unió még meg nem ölt és harcképtelenné sem tett katonái elesett bajtársaik teteme mögé húzódtak, és a földhöz lapulva, kúszva igyekeztek hátrajutni, de a mozgás legkisebb jelére mesterlövészek célzott puskatüze volt a válasz. Meade negyedóránként adta ki az újabb és újabb parancsokat a támadás erőltetésére, de parancsait képtelenség volt teljesíteni, ha egyáltalán eljutottak a katonákhoz, akiket a földhöz szegezett a konföderációsok tüzenek súlya. Meade pihent egy-

ségekkel sem rendelkezett, amelyekkel megerősíthette volna a frontot. Tíz órára kiderült, hogy a támadás katasztrofálisan kudarcba fulladt – az első vonalban szenvedő csapatok számára ez már egyértelmű volt, de már Meade és a többi hátul tartózkodó seregtestparancsnok is kezdte kapiskálni. Meade továbbra is csak osztogatta az előrenyomulást elrendelő parancsokat, de minden hatás nélkül, sőt egyes helyeken nyíltan meg is tagadták az engedelmeskedést. Becslések szerint 3000 és 7000 között lehetett az Unió elesett és megsebesült katonáinak száma, és aránytalanul sok volt közöttük a tiszt. A véres veszteség legnagyobb hányadát az Unió rohamainak első órájában szenvedték el. Négy, az előőrsök csatározásaival és a mesterlövészek harcával töltött nappal az ütközet kezdete után Lee és Grant végre megegyezett a sebesültek begyűjtésére és halottak eltemetésére szolgáló tűzszünet feltételeiben. A Konföderáció csapatai, bár sokkal védettebb helyzetből harcoltak, 1500 halottat veszítettek. A csata óta eltelt idő alatt az ellátatlan sebesültek közül sokan belehaltak a sokkba, a vérveszteségbe vagy a folyadékhiányba.

Grant úgy határozott, véget vet a támadásnak. Emlékirataiban később azt írta, hogy „mindig is sajnálta azt az utolsó rohamot Cold Harbor ellen”. Igazából az egész csata roppant sajnálatos volt, mivel az Uniónak több kárt okozott, mint a Konföderációnak, és Grant serege a végén még mindig messze állt Richmondtól.

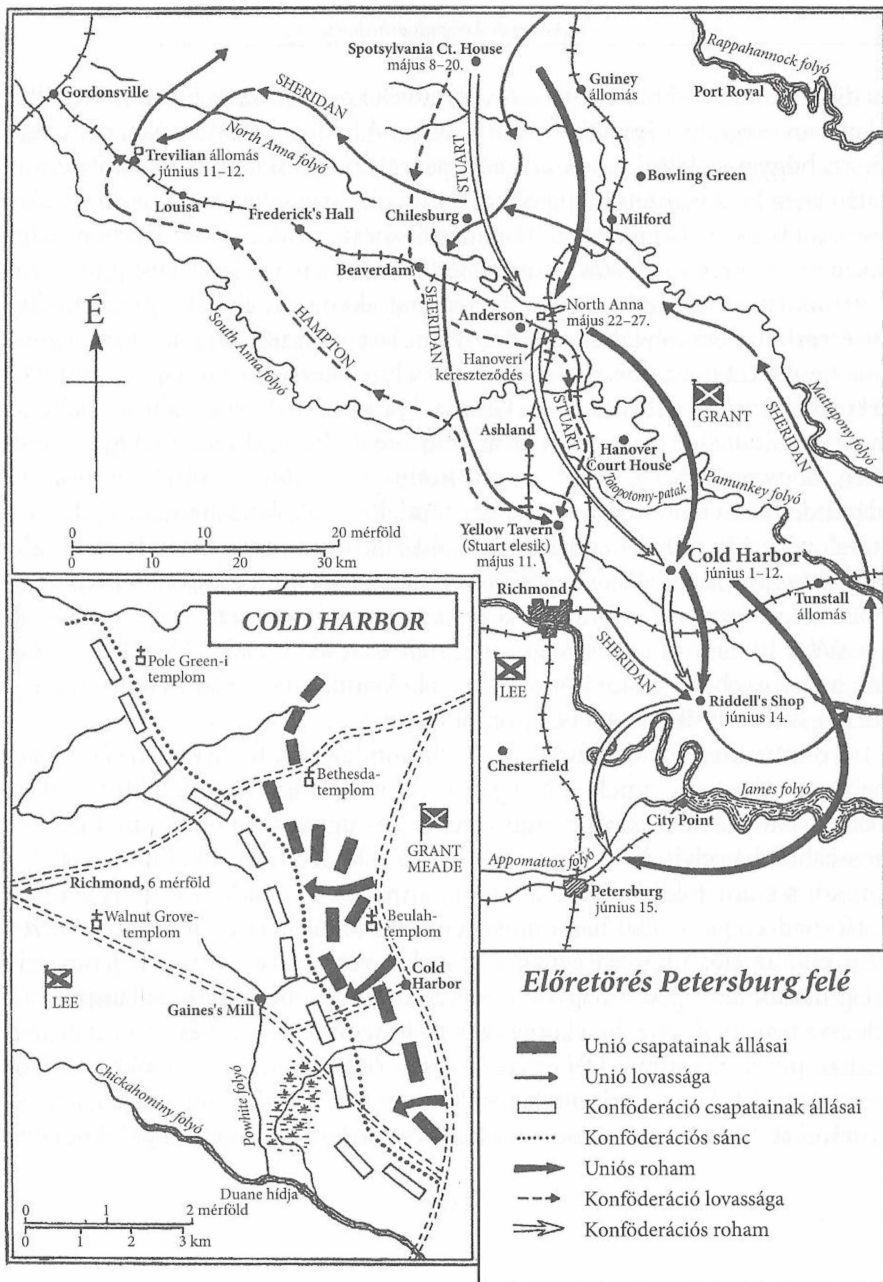
Grantnek ekkor újra kellett gondolnia, milyen stratégiával tudja befejezni a hadjáratot, amelyet – tévesen – hamar befejezhetőnek vélt. Amit nem engedhetett meg magának, legalábbis a szárazföldi hadjáratnak ebben a szakaszában nem, az egy újabb, elsáncolt ellenséggel vívott ütközet volt, mert abban a tábori erődítéseknek köszönhetően a Konföderáció védekező serege eleve előnyösebb helyzetben vette fel a harcot. Ez a véres veszteség arányára lefordítva, kettő az egyhez vagy még kedvezőtlenebb arányt jelentett. Éppen ezért Cold Harbor után Grant ereje megosztása mellett döntött, amit nagy létszámfölénye miatt meg is engedhetett magának. Sheridant a lovasságával portyára küldte a Shenandoah-völgy déli végébe, ahonnan az Észak-virginiai Hadsereg élelme nagy részét kapta, azzal a paranccsal, hogy pusztítsa el a

Richmondba vezető vasutakat. Sheridan portyája csak részleges sikerrel járt, mert Lee lovassága, amelyet ekkor már Wade Hampton vezetett, Trevilian Stationnál beérte az északi lovassereget, és mert Sheridannek ez után nem sikerült egyesíteni erőit David Hunter tábornoknak a már a völgyben tevékenykedő hadműveleti különítményével. Hunter, akinek a csapatait folyamatosan nyugtalanították a Konföderáció-párti gerillák, alig ért el többet a lexingtoni Virginiai Hadi Tanintézet lerombolásánál, ahol porig égette az épületeket, mielőtt sietve visszavonult Nyugat-Virginiába. Visszavonulását siettetette Jackson régi völgyi hadseregének megjelenése, amelyet ekkor már Jubal Early vezetett, aki figyelemre méltó leleményességről tett tanúbizonyságot azzal, hogy – mint Stonewall a maga idejében – Washington fenyegetésére alkalmas felvonulási útvonalnak használta a völgyet. Miután júniusban megütközött Hunterrel Lynchburgnál, júliusban Early hátraarcot csinált, és átkelt a Potomacon, elérte a marylandi Fredericket, és ostrom alá vette Washington védelmi rendszerét, ahonnan a helyőrség jó részét elvezényelték Grant Virginiában harcoló hadseregének megerősítésére. Az Unió egy sereget, a VI. hadtestet, sietve visszarendelték, és éppen időben érkezett, hogy elriassza Earlyt a támadástól. Így is sor került némi harcra, amelyet az elnök is megtekintett. Ekkor látta először saját szemével a háború valóságát. Ahogyan az Unió hadvezetősége további csapatokat is felvonultatott a főváros felmentésére, Early két tűz között találta magát, tehát bölcsen úgy döntött, visszavonul Virginiába, amit büntetlenül meg is tett. Mindazonáltal nagyon közel, nagyjából 8 kilométernyire jutott a Fehér Házhoz, amivel nagy riadalmat keltett, és felidézte annak a rémét, hogy a déli hadigépezet új erőre kaphat.

Ez a reakció, amit csak egy pimasz portya váltott ki, kifejezetten indokolatlan volt. A Konföderáció volt az a hadviselő fél, aki immár veszélybe, halálos veszélybe került, hiszen Grant lépésről lépésre, de kérlelhetetlenül közeledett a fővárosa felé. Lee eddig azon páratlan képességének köszönhetően tartotta csak fel, hogy üldözőjét manőverezéssel újra és újra olyan terepre tudta terelni, ahol az ő hadserege beáshatta magát, és sikeres védekező csatákat vívhatott. Csakhogy lassan kifogyott a térből, amelyben ezt a kitéréses-késleltetéses

játékot folytathatta, hiszen ekkor már beszorult a Chesapeake-öböl, a folyók alsó szakaszai és Richmond erődtítményei közé. Június 13-án Grant elszakadt az ellenségtől, kivonta hadseregét a Cold Harbor-i hadállásból, és Richmوندot nyugat felől elhagyva délnek meneteltette, amíg el nem érte a James folyó torkolatát, ahol terve szerint egy nagy pontonhidépítő alakulattal kellett találkoznia. Ami ekkor következett, az majdnem példátlan hadi műszaki teljesítmény volt, amelyet az tett lehetővé, hogy Lee, akinek alig maradt lovas-sága, átmenetileg szem elől tévesztette Grantet, és nem tudta megállapítani, hol tartózkodik az Unió hadserege. Amíg a Konföderáció fősserege parancsnokának hosszas hadvezéri vaksága tartott, az Unió hidászai hidat – 640 m hosszúságút – vertek a James folyón, és száraz lábbal átjuttatták a Potomac Hadsereget a túlsó partra, City Pointtől közvetlenül keletre. A hadjárat visszatért arra a vidékre, amelyen 1862-ben McClellan hajtotta végre első kísérletét Richmond elfoglalására, azzal a különbséggel, hogy a hadműveleteket most egy olyan ember irányította, aki az előrenyomulásra keresett okot, nem pedig a harc kerülésére mentséget. Grant június 14-én kezdett átkelni a Jamesen, és június 15-ére öt hadteste közül a két élenjárót a Petersburgöt oltalmazó sáncok előtt vonultatta föl. Petersburg Richmond öt vonal átszelte vasúti kiszolgáló városa volt, és elfoglalásával Grant megszakíthatta a közlekedési kapcsolatot Richmond és a Dél többi része között, és így valósággal lefejezhette a Konföderációt.

Grant felismerte ezt. Felismerte Lee is, és el is tökélté, hogy Petersburgöt olyan szívósan fogják védeni, amilyen szívósan csak lehetséges. 32 kilométer választotta el egymástól a két várost, de az Észak-virginiai Hadsereg rendkívüli beásási képességének köszönhetően, amelyre a szárazföldi hadjárat ádá csatáiban tett szert, a lehetőségek körébe az is beletartozott, hogy olyan összefüggő földsáncrendszerrel kössék össze őket, amelyik a vasútvonalakat és magának a fővárosnak az elővárosait is oltalmazta. Amikor az Unió katonái, akik pontonhídon keltek át a James folyón, június közepén megérkeztek Petersburg környékére, a sáncokat már több mint 16 kilométer hosszúságban készen találták. A tetejüknel 6 méter szélesek voltak, az előttük húzóód árok

Előretörés Petersburg felé

pedig több mint 15 méter mély. A védművek közé tartozott ötvenöt ütegállás, alaposan megrakva ágyúkkal. Smith, az Unió hadtestparancsnoka, nem vette észre, hogy a védelmi rendszer fölött parancsnokló Beauregard szinte egyáltalán nem rendelkezett csapatokkal a sáncok megszállására. A konföderációsok földsáncjai elleni korábbi támadások során, például Cold Harbornál, elszenvedett véres veszteségek megismétlődésétől tartva, Smith estig nem volt hajlandó rohamot indítani, és bár katonái akkor elfoglaltak egymérföldnyi lövészárkot, nem folytatták az előrenyomulást, és ezzel időt engedtek Leenek, hogy erősítést hozasson Richmondból. A következő három napban mindkét fél csapaterősítéseket vont előre. Grant a Potomac hadsereg újabb és újabb részeit vonultatta fel a James folyón át, míg Lee Richmond védelmét gyengítette meg, hogy erősítesse Petersburgét. Június 18-án Meade türelmét veszítette alárendeltjei óvatosságára miatt, és elrendelte az általános támadást, de a katonáknak, akik szintén emlékeztek Cold Harborra, nem akaródzott vállalni a kockázatot. Az egyik nehéztüzérezred, amelyet gyalogsággá szerveztek át, csak megrohamozta a sáncokat a nyílt terepen át, de nem ért el mást, csak személyi állománya háromnegyedének elvesztését. Meade ekkor leállította a támadást, és ebben Grant is támogatta, aki kiadta a parancsot: a hadsereg ássa be magát, amíg sikerül gyenge pontot találni.

E döntés után a Petersburgért és Richmondért vívott küzdelem olyan patt-helyzetbe dermedt, amely a Nyugati fronton hatvan évvel később vívott lövészárkok-háborúból adott előzetes ízelítőt, és ugyanazon okok miatt okozott hosszabb ideig elviselhetetlen veszteségeket a küzdő feleknek. Május eleje óta, amikor a szárazföldi hadjárat a Vadonban vívott harcokkal kezdetét vette, az Unió hadserege 65 000 halottat, sebesültet és eltűntet veszített. Ez a veszteségi ráta az előző három évben szenvedett vesztesége háromötödének felel meg. Észak lényegesen nagyobb emberanyag-állományának, valamint hadkiegészítési rendszere hatékonyságának köszönhetően a veszteségeket még tudták pótolni, amire a Dél egyre kevésbé volt képes. Az újságokban közölt veszteségadatok arra indították a vállalt idejüket leszolgált ezredeket, azokat, amelyeket 1861-ben háromévi szolgálatra toboroztak, hogy ragaszkodjanak

a jog szerint nekik járó leszereléshez, és ugyanakkor a dezertálási arány hatalmasra, mélypontján akár napi száz főre is, nőtt. Nem meglepő módon a Petersburg és Richmond elfoglalásáért vívott harcok 1864 nyarának közepe után ostromhadviselésé fajultak. Az Unió seregtestei nyugat felől igyekeztek bekeríteni Richmondot, a védők pedig ennek megakadályozására folyamatosan kiterjesztették sáncrendszerüket. A Potomac Hadsereg a városba vezető vasútvonalakat is igyekezett elvágni, és lovassága sokmértöldnyit felszaggatott a Weldon és a Southside Vasút sínjeiből. A lovasság azonban képtelen volt véglegesen megszakítani ezeket a közlekedési kapcsolatokat, mert a konföderációsok újra és újra üzemképesé tették a vasutakat, ami már csak azért is igen figyelemreméltó teljesítmény, mert szinte minden vasúti felszerelésben és anyagban hiánnyal küszködtek, különösen sínből és sínszegből állt szűkös készlet a rendelkezésükre. A Dél ekkor már a kevésbé fontos vasutakat kannibalizálta, hogy sánt tudjon biztosítani a létfontosságúaknak. A déliek kínjukban más szükségmegoldásokra is rákényszerültek. Az egyik texasi vasútvonalon, amelyik az összes mozdonyát elnyűtte, úgy tartották fenn a forgalmat, hogy ökröket fogtak be a vagonok vontatására. Az ostrom majdnem egy esztendeje alatt, 1864–1865-ben a Richmondba vezető vasútvonalakat nyitva tartották. Az ostrom csak akkor hozott sikert, amikor az Unió csapatai megszakították rajtuk a forgalmat. 1864 augusztusa és decembere között a vonalakon alig történt változás.

Grant őszintén azt remélte, hogy a szárazföldi hadjárat siettetésével talán már akkorra befejezheti a háborút, amikor eléri a James folyót. Ez valószínűleg nem volt realiztikus remény, ám leállítása nem jelentette azt, hogy a hadjárat nem érte el a céljait. A kezdetén a Potomac Hadsereg azon a vonalon állt, amelyet még a háború elején foglalt el, és Richmondtól több mint száz mértöldnyi, rendkívül jól védhető terep választotta el, rajta olyan vízi akadályokkal, mint Rapidan, a Totopotomoy, a Mattapony, a Pamunkey, az North és a South Anna, valamint a Chickahominy folyó. 1864. május 4. és június 15. között a Potomac Hadsereg minden területet visszafoglalt a Rappahanock és a James folyó között, elfoglalta az összes vízi akadályt, és hidat vert rajtuk,

utakat épített és vasútvonalakat állított helyre. Területfoglalási szempontból ez a háború egyik legnagyobb sikere volt. Döbbenetes drágán vívták ki. Grant naponta átlagosan 1300 embert vesztett, negyven nap alatt összesen 52 600 főt. Emberéletben rettenetes árat fizetett, bár akkorát, amekkorát az Unió még megengedhetett magának, a Konföderáció azonban bizonyosan nem. Lee 33 000 főnyi véres vesztesége pótolhatatlan hiányt okozott. A Grant hadseregének moráljára gyakorolt hatás egyértelműen látszott azokon, akik túléltek a megpróbáltatást, csak hogy Petersburg ostrománál ismét harcba vessék őket. Amint James McPherson leírja, azok, akik már a május–júniusi hadjáratban is harcoltak, amikor szinte minden napra jutott egy csata, az összecsapások között pedig keményen meneteltek, és egy percre sem vonták ki őket a küzdelemből, lesóványodtak, és feszültté váltak.⁴⁵ Megfigyelők feljegyezték, hogy a Potomac Hadsereg katonái több évet öregedtek néhány hónap alatt. Az Őszvérpatkó rémlátomása és a Cold Harbor-i visszavert rohamok óta elment a kedvük a földsáncok támadásától is. Ez az oka, legalább annyira, mint bármi más, hogy Beauregard képes volt olyan kevés emberrel tartani Petersburg védműveit az ostrom első napjaiban, amikor egyetlen elszánt csapással be lehetett volna venni őket. Az Unió egyetlen egysége, amelyiket rá lehetett venni a támadásra, azoknak a nehéztüzérezredeknek az egyike volt, amelyeket Grant gyalogsággá szerveztetett át. Iszonyatos árat fizetett a sáncok ellen indított eltökélt rohamáért: 632 főt vesztett el 850 főnyi személyi állományából.

A védők és a támadók létszáma közötti jókora különbség miatt bizonyosnak látszott, hogy Grant rövid idő alatt sikeresen befejezheti Petersburg ostromát, 1864 nyarán azonban minden erőfeszítése megfeneklett. Az Unió hadseregének dolgát az nehezítette meg, hogy valahányszor a konföderációsok védműveitől délre és nyugatra meghosszabbította vonalait, a védők mindig előteremtették az ő vonalaik újabb meghosszabbításához és az új sáncok megszállásához szükséges katonákat. Június vége felé Grant új módszerrel próbálkozott. Az ostromlók egyik ezredét, a 48. Pennsylvaniamit, szénbányászokból toborozták. Egyikük felvetette ezredesüknek, Henry Pleasantsnek, aki maga

is bányamérnök volt, hogy az ezred alagutat tudna ásni a két küzdő fél vonalai alatt, és aknával felrobbanthatná az egyik frontszakaszt uraló konföderációs erődöt. Pleasants engedélyt kapott a vállalkozásra, és egy hónap alatt 150 méter hosszú tárnát hajtottak ki, majd az ellenség felőli végén elkészítették a négy tonna lőporral megrakott aknakamrát. Ekkor a gondos tervezésnél erősebbnek bizonyultak a további teendőkről folytatott kicsinyes viták. Az Unió egyik seregtestét külön kiképezték arra, hogyan célszerű kihasználni az aknarobbanás okozta pusztítást. Mivel azonban ez a seregtest fekete katonákból állt, az illetékesek az utolsó pillanatban úgy döntöttek, lecserélik egy fehérekéből állóra. A robbanás nyomában – amely egy 50 méter hosszú, 18 méter széles és 9 méter mély gödröt hagyott maga után, és eltemetett egy egész konföderációs ezredet és egy üteget – a képzetlen fehér hadosztály, amelyiknek a parancsnoka visszamaradt, vakon tévelygett a pusztulás közepén. Egységei leereszkedtek a kráterba ahelyett, hogy a peremén haladtak volna, és gyorsan áldozatául estek a védők rögtönözve megszervezett tüzének, majd ügyesen végrehajtott ellenlökésének. Az ellenlökés a fekete hadosztályt, amelyet megkésve, de mégis előreküldtek, védhetetlen helyzetben érte, és sok katonáját lenn a kráter mélyén gyilkolták le a déliek. Mire a harc végül abbamaradt, az Uniónak több mint 4000 katonája esett el vagy sebesült meg, a Konföderáció arcvonala pedig – a robbanás ütötte hatalmas gödröt leszámítva – sértetlen maradt.

Miután júliusban elűzték Washington alól, Jubal Early visszahúzódott a Shenandoah-völgybe, nyomában az üldöző Sheridannel, akinek Grant azt is parancsba adta, hogy tarolja kopár pusztasággá a völgyet, és ezzel vessen végleg véget az élelmiszer-ellátásnak, amelyet az Észak-virginiai Hadsereg hol így, hol úgy, onnan kap. Sheridan nagy lendülettel fogott hozzá a pusztításhoz, és közben felfedezte, hogy Early Winchesterig vonult vissza, ahol sebezhetőnek látszó pozícióban állt meg. Szeptember 19-én Sheridan támadott, és foglyok ezreit ejtve szétverte Early seregét. Amikor Early a Strasburgtól délre fekvő Fisher's Hillhez vonult vissza, Sheridan szeptember 22-én ismét támadott, és 97 kilométer mélyen beűzte a Konföderáció csapatait a magas hegyek közé.

Lee úgy reagált ezekre a fejleményekre, hogy egy gyaloghadosztályt és egy lovasdandárt küldött Earlynek. Annak ellenére, hogy értesült ennek a konföderációs erősítésnek az érkezéséről, Sheridan elhagyta seregét, és Washingtonba utazott egy értekezletre. Amíg Sheridan távol volt, Early összevonta erőit, és hajnalban támadott. Sikerült tökéletesen meglepnie a Shenandoah Hadsereget, és hat kilométerre visszavetette. Sheridan azonban előző este visszatért, és amikor a csatazajra felébredt, nyeregbe pattant, és a fegyverdörgés forrása felé lovagolt. Az Unió bizonyos seregtesteit ugyan sikerült szétkergetnie Earlynek, de a VI. hadtest még megőrizte rendjét, Sheridan pedig – azt kiáltozva, hogy kövessék – összeszedett egy ellenlökésre valót a rendetlenül megfutamodókból. Most ő lepte meg Earlyt, aki már azt szemlélte a csatamezőn, amit döntő győzelemnek hitt. Sheridannek sikerült végrehajtania azt, amit James McPherson így nevez, „a háború legkiemelkedőbb példája az egyéni hadvezéri teljesítményre a csatamezőn”.⁴⁶ Azalatt sikerült rendeznie csapatai rendjét, mialatt előrenyomult, hogy felvegye a harcot, majd olyan ellentámadást indított, melynek hatására Early hadserege felbomlott, miközben fejvesztetten menekült dél felé. Így aztán a Cedar Creek-i csata, amelyik már a Konföderáció döntő győzelmének látszott, az Unió diadalával ért véget. Miután pacifikálta és minden gazdagságától megfosztotta a völgyet, Sheridan végül kivezethette onnan a Shenandoah Hadsereget, és csatlakozhatott Granthez Petersburg ostromának záró szakaszára.

A Sherman Georgiában tevékenykedő hadseregétől folyamatosan érkező jó hírek ellenére a Petersburg alatti kudarc súlyos hanyatlást idézett elő az északiak harci kedvében 1864 nyarán. A békepárt új erőre kapott, míg a republikánusok, magát az elnököt is beleértve, egyre pesszimistábbak látták esélyüket a közeledő őszi esedékes elnökválasztás megnyerésére. Jefferson Davis béketapogatózásokba kezdett, Lincoln pedig meggondolatlanul beleegyezett, hogy fogadja a Dél képviselőit, és tárgyal velük a békekötés feltételeiről. Annak ellenére azonban, hogy Lincoln rettegett a harcterekről érkező rossz hírektől, és állandó gyötrelmet okoztak neki a veszteségjelentések, a Dél makacs ragaszkodása ahhoz, hogy a függetlenségre jogosult legitim hadvi-

selő félként kezeljék, továbbra is biztosította a lelki támaszt az elnöknek a kitartáshoz a végső győzelemig, mivel ebben a kérdésben hajthatatlan volt. A déli békekövetség kudarcot vallott, ahogy a Délnek az a próbálkozása is, hogy árulást szítson a Középnugaton, és ugyanakkor a nyár múltával javultak Lincoln újraválasztásának esélyei is. Az elnökválasztási hadjárat szempontjából sarkalatos jelentőséggel bírt, hogy Farragut mobile-i győzelme után, szeptemberben Sherman elfoglalta Atlantát, ami döntő fordulatot idézett elő a közhangulatban. A választáson három kivételével az Unió összes államában Lincoln nyert, és csak 23-at nem kapott meg az Elektori Testület 233 szavazatából. Eredménye elérésében nagyban segítette az Unió hadiszerecséjének kedvező fordulata Virginiában, különösen a Shenandoah-völgyben.

1864 őszére a Dél szorongatott hadi helyzete, valamint Lincoln újbóli elnökké választása lendületet adott a tárgyalásos békéért indított mozgalmaknak, amelyekből több is jelentkezett. Egy részük összefonódott a Délnek a Középnugat fellázítására tett kísérleteivel, és ennek a kapcsolatnak a leleplezése megfosztotta őket a siker lehetőségétől. A béketeremtési erőfeszítések mindazonáltal folytatódtak, és támogatójuk is mind több akadt délen, ahol a frontról érkező egyre rosszabb hírek nyomán nőttön-nőtt a kiábrándultság. Volt azonban egy déli, Jefferson Davis, aki buzgóbban kitartott a háború mellett, mint valaha. 1865 elején mind erőteljesebb nyomás nehezedett rá, különösen az észak-carolinai Wilmington melletti Fisher-erőd eleste után, hogy folyamodjon békéért. Lincolnnál, bár helyzete sokkal erősebb volt, szintén lobbiztak a békepártiak, akik igyekeztek rávenni, kezdjen tárgyalni a Déllel. Ez bizony kényes vállalkozás volt, mert Washington az egész háború alatt állhatatosan elutasított mindenféle kapcsolatfelvételt Richmonddal. 1865 januárjára a veterán washingtoni politikus, Francis Preston Blair rábeszélte Lincolnt, adjon neki megbízólevelet Richmond felkeresésére abból a célból, hogy rávegye a Konföderáció kormányát, indítson az Unióval közös katonai expedíciót Miksa főherceg kiűzésére Mexikóból. Blair azzal érvelt, ha megvalósítják a tervét, véget fog érni a polgárháború. Lincoln – érthetően – képtelenségnek tartotta az elképzelést, de lássuk, mi sül ki belőle

alapon beleegyezett Blair küldetésébe. Davis hajlandó volt fogadni Blairt, mert azt remélte, hogy a küldött az Uniónak a megadásra és a rabszolgaság eltörlésére vonatkozó követelését fogja újra közölni, ezzel pedig segít újra felkelteni a Dél elszántságát a függetlenség kivívására. Az északi küldöttség fogadására Davis kinevezett három megbízottat: a Konföderáció alelnökét, szenátusának elnökét és a hadügyminisztert. A felek megegyeztek, hogy az Unió *River Queen* nevű gőzösének fedélzetén, a Chesapeake-öbölben találkoznak. Az utolsó pillanatban Lincoln úgy határozott, ő maga is csatlakozik az Unió delegációjához. A kezdet kezdetén egyértelművé tette, hogy kizárólag a kapituláció, a Konföderáció hadseregének feloszlatása és a rabszolgaság eltörlése lehet a békének a tárgyalás alapjául szolgáló feltétele, a feltételek viszont nem képezhetik vita tárgyát. A küldöttek eredménytelen eszmecserét folytattak különböző részletkérdésekről, majd a tárgyalás szívélyes kötetlen beszélgetésbe hanyatlott a régi idők washingtoni politikai életéről, amikor még mindannyian kollégák voltak. A déliek úgy tértek vissza Richmondba, hogy semmi haszonnal sem tudtak szolgálni Davis elnöknek, aki megvető szavakkal szólt az északi félről.

A *River Queen* epizódra a petersburgi fronton még mindig fennálló patt helyzet, a keleti hadszíntéren többször beálló csendes időszakok egyike alatt került sor. Az első az első Bull Run-i csatától a félszigeti hadjáratig tartó kilenc hónapig tartott. A második, Gettysburg és a Vadon között, tíz hónapig. A hírneve szerint és valóságosan is oly tevékenyen agresszív Grant hagyta, hogy a konföderációsok komoly támadás elszenvedése nélkül tartsák a petersburgi védelmi hadállást a kráter csatája, 1864 júliusa és 1865 márciusa között, vagyis nyolc hónapon át. Ezek a hosszú szünetek különböző okokból álltak be. Az első Bull Run-i csata után McClellan azért halogatta a cselekvést, mert akkor szervezte a Potomac Hadsereget, és terveket készített, bár időpazarlón komótos tempóban. Gettysburg után Meade azért nem volt hajlandó megtámadni Leet a Rappahanock folyónál, mert félt, hogy lerontja a nagy győzelem hatását. Cold Harbor után Grant hadserege állapota miatt nyugodott bele a tétlenkedésbe Petersburg sáncai előtt. A májustól júliusig

a Rappahanock és az Északi Anna folyó között vívott majdnem szakadatlan harcok nemcsak legjobb katonái közül öltek meg vagy tettek harcképtelenné sokat, de a megmaradtaknak is elvették a kedvét a további támadások vállalásától, különösen sáncok ellen, amelyek Petersburgnél láthatóan nagyon erősek voltak. Túlságosan messzire nyúltak nyugat felé ahhoz is, hogy át tudják karolni őket, ezért tehát Grant úgy döntött, megkísérli kicsalogatni Lee katonáit a petersburgi erődítések oltalmából, hogy nyílt csatában támadhassa meg és győzhesse le őket, anélkül hogy bármilyen manőverezési lehetőséget hagyna nekik, vagy menekülési utat Johnstonnak a Dél mélyén működő hadserege felé. Ha rá akarta szorítani Leet a kimozdulásra, létfontossággal bírt a Richmond–Petersburg vasútvonalak elvágása, mert azoktól függött Lee utánpótlása. E vasútvonalak közül a legfontosabb a Southside Vasúté volt, amelynek pályája az Appomattox folyó vonalát követte, valamint a Weldon, amelyen a délről küldött utánpótlás érkezett. Augusztusban A. P. Hillnek, Lee egyik hadteste élén, sikerült viaszorítania Grantet a Weldon Vasúttól, és ezt augusztus 25-én ismét megtette. Szeptemberben Wade Hampton könnyített valamit Lee hadellátási helyzetén azzal, hogy elfogott, majd behajtott a sáncokba 2500 darab szarvasmarhát. Grant megparancsolta Meade-nek, indítson nagy támadást a Peebles' Farm közelében. A csata három napig, október 2-áig tartott, és eredményeként az Unió ostromzárját további öt kilométerrel terjesztették ki Petersburgön túlra, nyugat felé.

A tél hadműveleti szünetet hozott, amitől tovább fokozódott Grant tehetetlen dühe, de amikor márciusban visszatért a kedvezőbb időjárás, az Unió seregeinek főparancsnoka ismét kiterjesztette ostromvonalait, és elvágta a Boynton Plank Roadot, amelyen délnyugat felől szállítottak utánpótlást Lee-nek. Márciustól Sheridannek az addigra pusztasággá tett, és mindenféle déli katonaságtól megtisztított Shenandoah-völgyből visszatérő lovassága is segítette Grantnek fenntartani a Leere nehezedő nyomást. Grant biztosra vette, hogy Lee, amint alkalom adódik, ki fog törni a petersburgi sáncokból, és délre fog vonulni, hogy egyesítse erőit Joseph E. Johnston hadseregével, amely még tevékenykedett Észak-Carolinában. Grant biztos akart lenni benne, hogy mi-

előtt a Konföderáció hadvezére ezt megteszi, neki elegendő ereje lesz a megfelelő helyen Lee hadseregének elpusztításához. Ehhez saját állásrendszerét még távolabbra kellett kiterjesztenie nyugat felé, hogy módja legyen Lee oldalába kerülni, amikor majd vonulni kezd a nyílt vidék felé.

Grant ostromvonalai ekkorra már majdnem 65 kilométer hosszúra nyúltak. Petersburgtól keletre kezdődtek, és a várostól 50 kilométernyire nyugatra értek véget. Az arcvonal megszállya tartása felemésztette élőereje nagy részét, de Sheridan csapatainak beérkezése sikeres manőverezésre alkalmas sereg-részhez juttatta az Unió főparancsnokát. Március 29-én Grant két hadtestet indított nyugat, Dinwiddie Court House felé. Három gyaloghadosztály követte őket, míg Sheridan lovasságát Grant széles ívű nyugati átkaroló hadmozdulatra vezényelte, hogy végleg vágják el Lee megmaradt vasúti összeköttetéseit a Déllel. Grant biztosra vette, Lee minderre úgy fog reagálni, hogy kivezeti csapatait a sáncokból. Ha ez után Grant úgy ítéli meg, kellőképpen meggyengült a petersburgi sáncok védőserege, megrohamoztathatja őket. Akárhogy is, ha Lee egyszer kinn lesz a nyílt terepen, Grant támadni fog, és kivívja a döntő győzelmet.

Leenek azonban megvoltak a saját tervei és reményei arra, hogyan tehet szert elegendő előnyre ahhoz, hogy a kitörés után elszakadjon az ellenségtől, és egyesítse seregét Johnstonéval. Ő azt tervezte, megtámadja Grant sáncait, és ezzel kényszeríti, hogy a fenyegetett pont megerősítése érdekében a nyugati végén rövidítse le ostromvonalát. Amikor Lee március 25-én megtámadta a Stedman-erődöt, habár sikert ért el, területet foglalt el és sok foglyot ejtett, a Potomac Hadsereg gyorsan átment ellentámadásba, visszafoglalta az elvesztett területet, és foglyul ejtette a Konföderáció 2300 katonáját. Ráadásul Grant az ostromvonalait se rövidítette le. Helyette március 29-én kiadta a parancsot a Potomac Hadsereg egy részének, az ekkor Edward Ord tábornok parancsnoksága alatt álló James Hadseregnek, valamint Sheridan lovasságának, hogy a petersburgi sáncrendszer végét megkerülve vonuljanak nyugati irányba, a Five Forks-i útkereszteződés felé. Lee két nagyobb hadműveleti kötelékkel rendelkezett a közelben, egy hadtesttel Richard Anderson tábornok, és két

hadosztállyal a Gettysburgnél hírnevet szerzett George Pickett tábornok parancsnoksága alatt. Április 11-én Sheridan csatát vívott velük, és legyőzte őket.

Másnap Grant úgy ítélte, hogy Petersburg védőerege eléggé meggyengült ahhoz, hogy megkockáztasson egy támadást a sáncok ellen. A védekező konföderációsokat egyórai harcban elsöpörték, és ezzel rákényszerítették Leet, hogy belássa, nincs más választása, mint elhagyni erődített állásai biztonságát, és visszavonulni nyugat felé. Április 2-ának éjszakájára kiadta az ilyen értelmű parancsot, és ugyanakkor Jefferson Davisnek is megüzente, hogy Richmondot is fel kell adni. Aznap este a Konföderáció csapatainak sikerült elhagyni a sánc- és árokrendszert, és éjfélre már javában folyt a visszavonulás nyugati irányba, az Appomattox folyó mentén. Lee két párhuzamosan menetelő csoportra osztotta megmaradt 30 000 katonáját. Üldözte őket Meade a Potomac Hadsereggel, az északi útvonalon és Ord is, mögöttük haladva a James Hadsereggel. A kitűzött hadművelleti cél a Richmond & Danville Vasút volt, amelyet Lee délnek, Johnston hadserege felé vezető menekülési útvonalának választott. Sheridan lovassága azonban előretört, és a konföderációsok beérkezése előtt érte el a vasútvonalat. Lee nyugatnak fordult, majd Amelia Court House-nál ismét délnek, de akármit is tett üldözői lerázására, minden menekülési utat elzárva talált. Április 6-án Saylor's Creeknél ütközetet vívtak, amelyben a Konföderáció csapatai súlyos véres veszteséget szenvedtek. Lee-nek még mindig maradt némi reménye, hogy az Appomattoxon átkelve elmenekülhet a Shenandoah-hegységben fekvő Lynchburg felé, de az Unió üldöző alakulatainak a hidakat mögötte lerombolva sikerült ezt megakadályozniuk, és ezzel megfosztották Leet az utolsó esélyétől, hogy halogassa az ekkor már elkerülhetetlen végkifejletet. Április 7-én Grant levelet intézett Leehez, amelyben felszólította, törődjön bele abba, amit immár nem tud elodázni.

A legutóbbi hét eredményének meg kell győznie Önt a további ellenállás reménytelenségéről a küzdelemben. Úgy érzem, ez így van, és kötelességemnek tartok elhárítani magamtól minden felelősséget bármely további vérontásért oly módon, hogy kérem Önt, kapituláljon a K. Á. Hadserege azon részével, amely az Észak-virginiai Hadsereg néven ismert.⁴⁷

BETÖRÉS A DÉL KÖZPONTI TERÜLETÉRE

Sherman, akit Grant hátrahagyott parancsnokolni a Nyugaton – a szót a háború alatt ebben a formában azon hadjáratok színhelyének megnevezésére használták, amelyeket nem Virginiában, Marylandben vagy Pennsylvániában vívtak, hanem földrajzilag a Mély Dél határterületein – április 4-én és 19-én két levelet kapott Granttól, amelyekben a tábornok felvázolta terveit a nyugati hadjárat befejezésére. Grant az 1864–1865-ös hadjáratra a következőket parancsolta Sherman tábornoknak és Tennessee területén álló seregeinek:

vonuljanak Johnston hadserege ellen, zúzzák szét, majd hatoljanak be olyan mélyen az ellenség országának belsejébe, amilyen mélyen csak tudnak, és okozzák az Önök által okozható legnagyobb kárt a hadviselést szolgáló erőforrásaiban.⁴⁸

A Potomac Hadsereg mellett Grant három további harcra vethető hadsereggel rendelkezett 1864-ben: Banksével New Orleans térségében, Butlerével Virginia partvidékén és Sigelével Nyugat-Virginiában. Sigelt a Shenandoah-völgybe vezényelte, ahonnan Lee anyagi utánpótlása jelentős részét kapta. Butlernak a James folyó mentén kellett tevékenykednie Richmond közelében, azzal a céllal, hogy vágja el a várost a Konföderáció többi részéhez kapcsoló vasúti összeköttetést. Banksnek, remélte Grant, sikerül majd bejutnia Mis-

Mississippi államba, és elfoglalnia Mobile-t, a fontos haditengerészeti és vasúti központot.

A kulcsfontosságú hadműveletnek azonban Shermanét jelölte ki, aki egy több hadseregből összetevődő csoportosítás fölött parancsnokolt. Ebbe beletartozott saját korábbi, most McPherson vezette, Tennessee Menti Hadserege (24 465 fő), Thomas Cumberland Hadserege (60 773 fő), valamint John Schofield Ohio Hadserege (13 559 fő), összesen 98 797 főnyi létszámmal. A Shermannek szabott feladat eléggé egyszerűnek látszott: nyomuljon előre Dalton térségéből a 145 kilométerre délre fekvő Atlantához, készítse szét-szóródásra Johnston mindössze 60 000 főnyi Tennessee Hadseregét, és menet közben mérjen vereséget a részeire. Elmondani könnyebb, mint megtenni. Sherman gondjainak egyik részét nagyon hosszú és csekély áteresztőképességű, törekeny utánpótlási vonala okozta, amely a Nyugati & Atlanti Vasút mentén 756 km hosszan nyúlt hátra a kentuckyi Louisville-ig, fő támaszpontjáig, jelentős részében ellenséges vagy legalábbis veszélyes területen. Ráadásul a Daltonból előrenyomuló sereg útjában a védőknek számos erős természetes védőállás is rendelkezésére állt, különösen az Oostanaula, az Etowah és a Chattahoochee folyó, valamint a Kennesaw-hegy meredek oldala. Mindennek tetejébe Johnston eleve olyan stratégia meggyőződéses híve volt, amely tökéletesen illett a terepviszonyokhoz, a déli hadvezér hite szerint ugyanis az ütközetet kerülni kell, amikor csak lehetséges, és helyette manőverezéssel kell előnyt szerezni.

Sherman 1864. május 4-én indította meg a Dél hátszágának mélyére betörő offenzíváját, amikor elhagyta Chattanooga-t, hogy az Atlanta felé vezető útvonalon vegye fel a harcot Johnstonnal. (Akkoriban még nem Atlanta, hanem Milledgeville volt Georgia állam fővárosa.) A harcok május 6-án a Sherman által az előző hónapban elfoglalt Tunnel Hillnél kezdődtek el. Az előőrsök néhány igen heves összecsapása után Thomas, Oliver Howard tábornokkal, egyik hadtestparancsnokával, a május 7-ét és 8-át azzal töltötte, hogy az előrevezető út megnyitása érdekében próbálta megtisztítani az uralgó magaslatokat a Konföderáció csapataitól. Johnston nagyon hatékony ellenál-

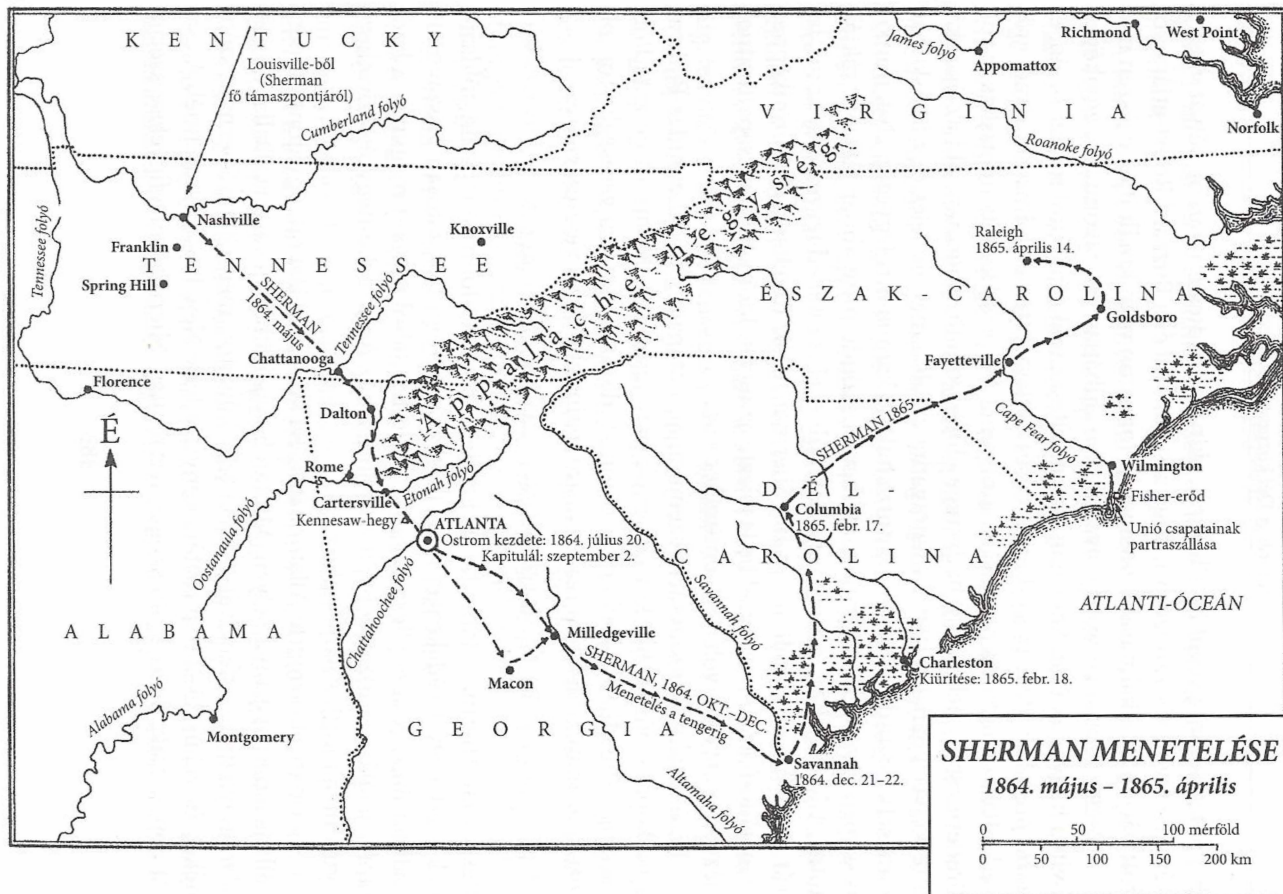
lást fejtett ki, míg végül McPherson, akinek a hadteste a harcok súlyát viselte, kénytelen volt visszahúzódni, hogy a Sugar Hill és a Buzzard Roost-átjáró között várjon az alkalmasabb pillanatra. Johnston nem kínálta illet egészen május 12-éig, amikor Howard szavaival élve „hibátlan visszavonulásai egyikével” nyitva hagyta az utat. Sherman katonái Resacánál érték utol május 14-én, és azzal szembesültek, hogy beásással és torlaszépítéssel Johnston olyan erős védőállássá alakította pozícióját, amilyen a Marye's Heights magaslatsor volt Fredericksburgnál. Amíg hadserege előrenyomult, Sherman, aki az éjszakát a térképasztalánál töltötte, megragadta az alkalmat, és fejét egy fatuskónak támasztva szundított egyet. Egy arra haladó katona megjegyezte: „Na, minket is szépen vezetnek!” Sherman, aki kevésbé aludt, mint ahogy látszott, rákiáltott: „Állj, jóember! Amíg te aludtál múlt éjjel, én neked terveztem, uram, tehát most én szundikáltam egyet!” Sherman, ez az önteltséggel semmiképpen sem vádolható ember, ezzel be is fejezte az ügyet. Időnként ifjú csapattisztnak nézték, mert nem volt 167 centiméter sem.

Resacánál a Konföderáció szemben álló csapatai fölött Leonidas Polk, az episzkopális püspökből lett tábornok parancsnokolt. Május 14-én este Polk megkísérelte elűzni McPherson katonáit, de próbálkozása vereségbe torkollott. Sherman kíméletlen realizmussal tekintett a véres veszteségekre:

Bizonyos mennyiségű... emberölést el kellett követni a cél elérése érdekében.

Resacánál Sherman támadó szellemben harcolt, Johnston pedig földcsáncok segítségével védekezve. Johnston ezt követően fokozatosan visszavonult Calhounhoz, Adairsville-hez és Cassville-hez, ahol megállt megvívni a hadjárat csatáját, de utána folytatta a hátrálást az Appalache-hegység következő nyúlványa mögé, Allatoonához.

Sherman, aki ismerte Allatoonát, mert korábban járt ott, úgy döntött, nem vállalja a harcot azon a helyen. Miután helyreállította a vasutat, Dallas érintésével folytatta az offenzívát Atlanta felé. Johnston megsejtette Sherman szándékát, és május 25–28-án csatára kényszerítette New Hope Churchnél. A csatát éppen csak, de az Unió serege nyerte meg. Sherman megfigyelése szerint

a vidék majdnem a természeti állapotában volt még – kevés úttal, vagy teljesen utak nélkül, semmi olyasmivel, amit egy európai tudna hova tenni.⁴⁹

Johnston folytatta a visszavonulást, és útközben sorra vonta magához a kisebb-nagyobb csapaterősítéseket, míg végül seregének létszáma elérte a 62 000 főt. Választott útvonalán eljutott a Brush Mountain és a Lost Mountain között fekvő Marietta városához. Johnston arcvonala túl hosszú volt a rendelkezésére álló katonák létszámához képest, tehát visszavonta szárnyait, és Kennesaw-nál összpontosította erőit. Sherman egészen hadserege táboráig helyreállította a vasutat, majd várta a csatát, amelyről tudta, elkerülhetetlen. A kezdő hadmozdulatok alatt szakadatlanul folyt az előcsatározók harca, és közben sikerült egészen előretolni az ütegeket és a főerő arcvonalát. Sherman kísérlete, hogy rohammal vegye be a kennesaw-i hadállást, mégis kudarcot vallott, és az Unió 3000 halottat és sebesültet vesztett a Konföderáció 630-ával szemben. Ennek ellenére Johnston annyira megrendült, hogy feladta állásait, és elhárált a Chattahoochee folyóhoz. A Smyrna Churchnél vívott csetepaté után július 10-én az Unió seregtestei átszorították a Chattahoocheen túlra. Sherman elismeréssel adózott Johnston visszavonulás közben nyújtott hadvezéri teljesítményének, kijelentve, hogy ellenfelének hadmozdulatai „jól időzítettek, valamint kiváló rendben végrehajtottak voltak, és semmit sem hagyott hátra”.⁵⁰ Az Unió

120 mérföld mélyen nyomult be az ellenség országába egyetlen egyvágányos vasútvonalra támaszkodva, azon kellett előreszállítani a ruházatot, élelmet, lőszert, mindent, amire 100 000 katonának és 23 000 állatnak szüksége volt. Már látszott Atlanta, a fontos Georgia állam belsejébe nyíló kaput őrző város. A várost védő hadsereg megingott, de le nem győzetett, nekünk pedig tovább kellett haladnunk – bizonyítandó az alapelveket, mely szerint – ha egy hadsereg egyszer támadásba megy át, támadásban is kell maradnia mindenáron.

Az Oostanaula folyónál vívott harcok súlyosak voltak. Július 15-én Sherman annak a Hookernak a csapatait vetette harcba, aki, mióta leváltották a Potomac Hadsereg éléről, hadtestparancsnokká lépett vissza – és figyelemre

méltó lelki nyugalommal töltötte be új beosztását. Az egy napi heves küzdelem végére jórészt elfoglalta a hadteste előtt húzódó terepszakaszokat. Sherman ekkor lovasságot vetett be, és pontonhidat veretett az Oostanaulán, és ezzel számbeli túlerőbe került. Az éjszaka folyamán Johnston úgy határozott, képtelen tovább tartani állásait, és kiadta a visszavonulási parancsot a Tennessee Hadseregnek. A következő napon a konföderációsok nagy távolságot megtéve visszahúzódtak az Etowah folyó mentén húzódó Rome–Kingston–Cassville vonalra. Oliver Howard, akinek parancsnoki osztagával lovagolt Sherman is, messzire előretört, és a lázadók tüzéségének tüzébe került. Az ágyúk megölték az Unió számos lovát. Az ellenség azonban addigra súlyosan demoralizálódott az Unió Resacától végrehajtott sikeres előretörése miatt. Howard nagyjából 4000 hadifoglyot ejtett, köztük egy teljes ezredet is.

Műszaki csapatai lendületesen dolgoztak a Nashville-be és Louisville-be hátravezető vasútvonal helyreállításán is. Július 18-án reggel a kijavított távíróvezetéken megérkezett Resacából a hír, hogy már jön is a szalonna, a kétszersült és a kávé, az Unió katonai ellátmányának alapvető cikkei. A konföderációsok folytatták a visszavonulást, a korábbinál is nagyobb igyekezettel, amikor az Etowah partján álló Johnston felderítői felfedezték, hogy az Unió előhada jelentős erővel már kijutott a délebbre fekvő Cartersville-hez és Kingstonhoz, ahová Sherman a parancsnokságát telepítette. Howard tábornok olyan festőien szépnek találta az itteni erdős, elszórt farmokkal borította tájat, mintha nem is folyt volna háború. Ez a környezet arra indította Sherman, hogy háromnapi pihenőt adjon csapatainak. A táj békessége ellenére a faanyagbőség mindkét hadseregnek lehetővé tette, hogy akár a támadást, akár a védekezést elősegítő kiterjedt tábori erődítéseket emeljen, és amikor a harc kitört, súlyos veszteségeket okozzon egymásnak. Ezen a vidéken történt, hogy mikor Sherman felújította előrenyomulását Atlanta felé, Polk püspököt ágyúlövedék érte, és azonnal megölte. Újabb elszakadó hadmozdulattal Johnston ekkor a Kennesaw-hegy, az Appalache-hegység egyik legészlső csúcsa előtt húzódó magaslatokra vonta vissza arcvonalát, a halogató harcot szolgáló olyan védőállásba, amelyet Sherman legalább átkarolni nem

tudott. Sherman valójában komolyabban izgatta Hood hirtelen jelentkező eltökéltsége, hogy elvágja a Tennessee Menti Hadsereget távoli támaszpontjától. Ezzel a céllal indított támadást Nathan Bedford Forrest lovassága az Unió vasúti összeköttetései ellen. Sherman Memphistől indított ellencsapást mérő csoportosítást Forrest felkutatására és legyőzésére, és ekkor jelentette ki dühében, hogy Tennesseeben sohasem lesz béke, amíg Forrest él. A memphisi hadműveleti különítmény a mississippi Brice's Crossroadsnál csatára kényszerítette ugyan Forrestet, de az Unió csapatai szenvedtek vereséget. A második összecsapásban, Tupelónál, Forrest szenvedett vereséget, és meg is sebesült, de nem halt meg. Böven maradt még élet a vén sátánfajzatban.

Johnstonnak a kennesaw-i állások tartásával elért sikere a saját állása megtartása szempontjából azonban túl későn jött. Egy régi kicsinyes rangidőségi vita miatt Jefferson Davis ősidők óta rosszindulattal szemlélte minden lépését, de bukásának igazi oka a közvélemény elégedetlensége volt kitérésre és halogatásra épített stratégiájával, amelyet szinte mindenki félreértett, és a csatától való gyáva vonakodást látott benne. Most tehát leváltották a nyugati hadszíntér főparancsnok tisztségéből, és John Bell Hood altábornagyot nevezték ki a helyére, aki Johnstonnal ellentétben agresszív, merész hadvezér és személyes kockázatot szívesen vállaló vitéz katona volt.

Sherman, Grant barátja és bizalmasa, megörököltette, milyen érzésekkel vágott bele első önálló hadjáratába.

Olyanok voltunk, mint a testvérek, én éveim számát tekintve idősebb, ő [Grant] rangban. Szívünk mélyén mindketten hittük, hogy az Unió ügyének sikere nemcsak az amerikaiak akkor élő nemzedéke számára szükséges, de minden jövőendő nemzedék számára is. Mindketten úriembernek és hivatásos katonának vallottuk magunkat, akiket nagylelkű kormányzatunk tanítgatott a hadviselés tudományára pontosan arra az esetre, amely bekövetkezett. Egyikünk sem volt harcias alaptermészetű ember [ez némileg mellébeszélés Sherman részéről, hiszen ők ketten bizonyulnak majd az egész háború legkönyörtelenebb hadvezéreinek], de becsületes lélekkel, és azzal a világos célkitűzéssel, hogy az ember tegye meg, amit tud, nekivágtunk a hadjáratnak, amelyről úgy vélem, stratégiájában, logisztikájában, magas és alacsony szintű harcászataiban új fényt adott a hadviselés ősi tudományának. Mindkettőnkkel szemben olyan hadvezérek álltak [Lee, illetve Johnston, majd Hood], akikre pályánk elején felnézni tanítottak bennünket – képzett és tapasztalt katonák, mint mi

magunk, akik nem valószínű, hogy hibát követnek el, és akik valamennyien olyan erős hadsereggel rendelkeztek, amilyen csak összegyűjthető volt a déli nép tömegéből –, akik ugyanabból a vérből származtak, mint mi magunk, vitézek, magabiztosak és pallérozottak. Mindezen túl, az ő oldalukon volt az az egyértelmű előny, hogy saját, hegyben, erdőségben, szakadéokban és folyóban bővelkedő, remek védelmi lehetőségeket kínáló hazájukban tevékenykedhettek, amellet a másik, ugyanilyen lényeges előny mellett, hogy nekünk be kellett törnünk feltétlen ellenségünk országába, és ki kellett tennünk hosszú utánpótlási vonalainkat egy „feldühödött nép” gerilláinak. És megint csak, ahogy előrenyomultunk, őrségeket kellett hátrahagynunk hidaknál, állomásoknál és a köztes utánszállítási raktáraknál, amivel csökkentettük a harcba vethető sereg létszámát, míg ellenségünk erősödött, mert visszavonulás közben összeszedte serege kikülönített részeit, és vasutak álltak rendelkezésére, hogy hátszágából hadianyagot és erősítést hozzon. Azért hivatkozom ezekre a tényekre, hogy ellensúlyozzam azt a közvélekedésben elterjedt állítást, hogy mi, északiak nyers erővel, nem pedig bátorsággal és ügyességgel nyertük meg a háborút.⁵¹

Leváltása előtti utolsó tetteként Johnston vezette az általa építtetett földsáncok védelmét a Chattahoochee Atlanta fölötti átkelőhelyénél – ezt a problémát az Unió hadserege úgy oldotta meg, hogy máshol keresett átkelésre alkalmas helyet –, majd a visszavonulást magának Atlantának a védművei közé. Johnston az előző hetekben megvetendőnek semmilyen szempontból sem nevezhető teljesítményt nyújtott: kényszerítette Shermant, hogy hetvennégy napot töltsön 160 kilométer megtételével, és a végén a déli tábornok serege még mindig harcképes maradt.

Hood a Tennessee Hadsereg parancsnokaként első csatáját Atlantától északra, a Peach Tree Creeknél vívta, ahol Johnston azon tervét szándékozott megvalósítani, hogy nyugat felé távolabbra szorítja a Cumberland Hadsereget, és emiatt Sherman nem tudja majd Atlanta köré összpontosítani erőit. Hood először július 20-án nyomult előre a Peach Tree Creek-i hadállásból, és megtámadta a vele szemben álló hadtestet, Hookerét, amelyik pontonhidakon kelt át a patakon. Elkecsereedett csata alakult ki, és öt órán át tombolt. A Konföderáció csapatait visszavetették, és összesen 4796 halott és sebesült maradt utánuk a mezőkön, míg az Unió hadserege 1710 főnyi véres veszteséget szenvedett. A Konföderáció embervesztése a teljes atlantai hadjárat alatt végig sokkal nagyobb lesz, mint az Unióé, ez pedig súlyos és egyre súlyosbo-

dó hátrányt fog jelenteni a számára, hiszen a Konföderáció sokkal kevésbé engedhette meg magának a katonák tömeges elvesztését. Hood visszahátrált Atlanta körüli védvonalaiába. Sherman felzárkózott, Hood pedig – miután se-rege felét hátrahagyta a város védelmére – a sötétség leple alatt kivezette a másik felet a sáncok közül, és tekervényes erdei utakon vonulva megkerülte vele Sherman balszárnyát. Ez vezetett annak az összecsapásnak a kirobbanásához, amit Sherman „a hadjárat legkeményebb csatájának” nevezett.

Addigra az északiak már elérték Atlanta védelmi rendszerének külső vonalát. Amint Sherman felidézte:

A jobbszárnyon indítottunk színlelt támadást, de a balon keltünk át a Chattahoocheen, és hamarosan Peach Tree Creeknél lévő sáncainak első vonala mögött kerültünk szembe ellenségünkkel; ezeket pontosan erre az esetre építettek ki jó előre. Ebben a kritikus pillanatban a Konföderáció kormánya roppant értékes szolgálatot tett nekünk. Elégedetlen lévén Johnston tábornok halogató stratégiájával, őt leváltották, és július 18-ával Hood tábornokot állították a helyére a Konföderáció [Atlanta körül harcoló] seregének élére. Hoodot mi „verekedősként” ismertük, a 44. helyen végzett West Pointon az 1853-as évfolyamban, amelyben az én hadseregarancsnokaim közül kettő, McPherson és Schofield, végzett az 1., illetve a 7. helyen. A vezér jelleme hatalmas súlyú tényező a háború játékában, és bevallom, én örültem ennek a cserének, amelyről hamar értesültem. Tudom, hogy létszámban és morálban az ellenfelemét felülmúló hadsereggel rendelkeztem, de mert olyan távol álltam támaszpontomtól, és mert olyan vidéken működtem, ahol nem állt rendelkezésre se élelem, se takarmány, és egy hitványul megépített vasútvonalra támaszkodva láttam el magamat Louisville-ből, ötszáz mérföldről. Kész voltam a nyílt terepen vállalni a csatát az ellenséggel, de gyengén megépített sáncok mögött nem.⁵²

Az Unió hadvezére valószínűleg eltúlozta a parancsnokváltás jelentőségét. Johnston nem ódzkodott annyira a csatától, amennyire ő hitte, míg Hood vitézebb és okosabb ellenfél volt. Nem fogja hagyni, hogy Atlanta könnyen Sherman kezére kerüljön.

Az atlantai csata július 22-én kezdődött, amikor abban a hitben, hogy Hood feladta a várost, a Tennessee Menti Hadsereg előrenyomult a konföderációs védők által épített földsáncok vonaláig. Először kényelmesen berendezkedtek azzal a szándékkal, hogy ezekből a sáncokból fogják nyugtalaní-

tani a belső erődítések védőit, ám kora délután nagy tömegben megjelentek a Konföderáció katonái, és támadni kezdték őket. Hood összetett offenzívát tervezett, serege egy részét hosszú átkaroló menetre küldte, hogy támadja hátba az ellenséget. A csata hamar hevessé vált, mert az Unió egyes alakulatai azt vették észre, hogy három irányból is támadják őket. Az embervesztés gyorsan nőtt, de az Unió katonái tartották állásaikat. Ebben oroszlánrésze volt két ezred illinois-i mesterlövésznek, akik saját költségükön Henry-féle, tizenhat lövetű hátultöltő puskát vásároltak maguknak. Ez a két ezred izonyos veszteséget okozott az eléje kerülő konföderációs egységeknek, sokkal kisebb saját embervesztés árán. A Konföderáció hadserege a városba vezető négy vasútvonal közül három fölött elvesztette az uralmat, és 8499 katonát veszített, míg az Unió 3641 elesettet, sebesültet és eltűntet. Az Unió hősi halottai közé tartozott McPherson tábornok, aki felderítés közben belovagolt a Konföderáció vonalai közé. Felszólították, hogy adja meg magát, de ő megemelte kalapját az ellenség felé, megfordította a lovát, és el akart lovagolni, de halálos lövést kapott. Sherman, aki sokra becsülte, szívből sajnálta az elvesztését. Ideiglenesen John A. Logan tábornokot állította a helyére, Illinois egyik kongresszusi képviselőjét, akit Lincoln politikai szövetségesként sokra tartott. Feledhetetlen látványt nyújtott a csatamezőn, ahol vérmérsékleténél fogva otthonosan mozgott. Ez a fekete hajú, lángoló tekintetű férfi személyes példájával vezetett, kardjával feje fölött integetve, biztató szavakat kiabálva katonáinak csatalova hátáról. Eltérően más híres paripáktól, amelyek határozottan nem katonás nevet kaptak, mint Lee Utazója és Jackson Kis Vörössárgája, Logané a hozzá illő Vagdalkozó nevet viselte. A Tennessee Menti Hadserg parancsnokává utóbb Oliver Howard tábornokot nevezték ki.

A délután későbbi részében Hood katonái nagy erővel és rendkívüli hevességgel felújították támadásukat az Unió első vonala ellen. A küzdelem roppant zavarossá vált, ide-oda hullámozott a csatamezőt behálózó, hol az Unió, hol a Konföderáció csapatainak kezére kerülő árkok és sáncok között. Hood támadása megingatta az Unió csatarendjét, és széles rést nyitott rajta, ami összeomlással fenyegette Sherman seregét. Ebben a válságos helyzetben

Logan, aki egy magaslatról figyelte a kibontakozó katasztrófát, megfordította lovát, és levágtatott, hogy nagy létszámú erősítés élén beavatkozzon. Ahogy közeledett az Unió arcvonalához, a sorokon végigfutott a „Fekete Jack! Fekete Jack!” kiáltás. A Logan érkezésétől fellelkesült, és az általa hozott csapatokkal megerősített északiak visszafoglaltak több, korábban az ellenség kezére került ágyút, a támadók ellen fordították őket, és gyorsan visszavonulásra kényszerítették a Konföderáció csapatait. Harc közben az Unió katonáinak sikerült kihozniuk a csataterőről McPherson holttestét úgy, hogy külön erre a feladatra alakított különítményt küldtek érte. A lövészárkokért vívott küzdelem egyik szakaszában McPherson kalapját, távcsövét és iratait is visszaszerezték azoktól az elfogott konföderációs katonáktól, akik korábban kifosztották a halott tábornokot. Hat óra körül, amikor már leszállóban volt a sötétség, az atlantai csata elérte tetőpontját. A holtakkal és sebesültekkel borított csatater az Unió birtokában maradt. Sherman győzelmet aratott, bár egész hadvezéri pályafutása egyik legvéresebb és legkeservesebben kivívott győzelmét.

Sherman seregének részei ekkor már körülvették Atlantát, bár nem sikerült teljesen elvágniuk kapcsolatát a külvilággal. A július 28-án Ezra Church-nél vívott csata ismét a Konföderáció aránytalanul nagy véres veszteségével zárult, 4632 fővel az Unió 700 főnyi veszteségével szemben, de a végén még mindig sikeresen tartották Atlantát. Ettől kezdve Hood beérte Atlanta sáncrendszerének védelmével, és a helyőrség állta az ostromot, amely egész augusztusban zajlani fog.

Sherman azzal töltötte az augusztust, hogy Atlanta körül manőverezve igyekezett elvágni a város utolsó vasúti összeköttetését Alabamával. Kivezényelt egy jelentős nagyságú lovassági különítményt is, George Stoneman tábornok parancsnoksága alatt, hogy üssön rajta az andersonville-i hadifoglyotáboron, és szabadítsa ki az ott őrzött foglyokat. A rajtaütést azonban ügyetlenül hajtották végre, sőt végeredményként nemcsak kudarcba fulladt, de Stonemant és 700 katonáját is elfogták a konföderációsok, és bezárták Andersonville-be. Andersonville, a Konföderáció egyik legnagyobb hadifoglyotábora, addigra már baljós hírnevet szerzett északon az ott őrzött fog-

lyok rendkívül magas halálozási aránya miatt. Mindkét oldalon nagyon sokan haltak meg a hadifogolytáborokban, mert azok a betegségek valóságos melegegyái voltak. A betegségek hatását Andersonville-ben felerősítette a hiányos élelmezés, bár valószínűleg a tábor rossz vezetése is. Andersonville parancsnokát, a svájci születésű Heinrich Hartmann Wirtz századost, a háború után háborús bűncselekmények vádjával bíróság elé állították, elítélték és kivégezték. Lehet, hogy Wirtz nem tudott megbirkózni a körülményekkel, de még a Konföderáció legodaadóbb hívei sem próbálták soha azt állítani, hogy igazságtalanul bántak vele.

Hood annyira nekibátorodott az Unió lovasságának kudarca láttán, hogy most ő küldte portyára 4000 lovasát Joseph Wheeler tábornok vezetésével Sherman elsődleges utánpótlási vonala, a Nyugati & Atlanti Vasút ellen. A portya látványos sikere nyomán aztán Hood arra a téves következtetésre jutott, hogy Sherman feladni készül Atlanta ostromát. Valójában az Unió bizonyos csapattestei, amelyek eltűntek Hood szeme elől, a Maconba vezető vasútvonal két oldalán vonultak fel, és ezzel teljesen elvágták Atlantát. Ezért aztán szeptember 1–2-án Hood kivonult Atlantából, mert – helyesen – felismerte, hogy a város nem védhető tovább. Sherman szeptember 3-án táviratban jelentette Lincolnnak: „Atlanta a miénk, és becsülettel nyertük el.”

A szenzáció, amelyet Atlanta eleste északon és délen egyaránt keltett, ráerősített arra az ugyancsak nagy szenzációra, amelyet az Uniónak az augusztus 5-i Mobile-öböl csatában aratott győzelme keltett. Grant és Sherman is régen kereste a módot Mobile elfoglalására, mert ezt szánták az Alabamában indítandó helyi hadjárat első lépésének. Mobile-t azonban végül nem szárazföldi, hanem tengeri csata következményeként sikerült elfoglalni. 1864 augusztusában Mobile a Dél számára még nyitva álló, működőképes haditengerészeti támaszpontok és blokádtörő központok egyike volt, továbbá a Konföderáció néhány legnagyobb harcértékű hadihajójának, köztük a *Tennessee* páncélosnak a honi kikötője. David Farragut tengernagy jókora flotta fölött parancsnokolt a Mexikói-öbölben, és augusztus elején bevezette hajóit a Mobile-öbölbe azzal a céllal, hogy elpusztítja a partvédő erőket, majd

a konföderációs hajóhadat is, amelyet oltalmaznak. A horgonyzóhelyet több sor, akkoriban torpedónak, manapság pedig tengeri aknának nevezett harc-eszközből – löporral megtöltött, durranóhiganyos érintőgyújtóval robbantott hordóból – álló zár védte. Az Unió hadihajói, egy részük páncélos, többségük fatestű, egymáshoz kötött párokban indultak rohamra augusztus 5-én kora reggel. A Morgan- és a Gaines-erőd, valamint a Konföderáció flottája is tűz alá vette őket. Farragut felmászott zászlóshajója, a USS *Hartford* főárbocára, és a főkormányossal kiköttette magát az állókötélzethez. Amikor láthatóvá vált a halálos fenyegetést jelentő aknazár, akkor mondta ki Farragut a halhatatlanná vált szavakat: „Az ördögbe a torpedókkal! Teljes gőzzel előre!” Heves tüzérségi párbaj alakult ki, a Konföderáció ágyúi széles rendet vágtak az Unió hadihajói legénységének soraiban. Egy tengerésznek mindkét lábát leszakította egy kúpos ágyúlövedék, majd amikor kinyájában az ég felé csapta karjait, mindkettőt elvitte egy újabb. A *Tennessee* vitézül kiállt egymaga az Unió teljes flottája ellen. Kosdőfessel igyekezett elsüllyeszteni ellenfeleit, ám közben kitette magát összpontosított ágyútűzüknek, és ennek következtében ellőtték kormánylapátja mozgó láncait. Az irányíthatatlanná vált páncélos parancsnoka kitűzte a fehér zászlót, és megadta magát, mire a többi konföderációs hajó is feladta a küzdelmet. Ekkor előrenyomultak az Unió közelben várakozó szárazföldi csapatai, és az erődöket is megadásra kényszerítették, bár Mobile városa 1865. április 12-éig még a Konföderáció kezén maradt.

Az atlantai és a mobile-i diadal sorsdöntő hatást gyakorolt az éppen beinduló 1864-es elnökválasztási hadjáratra. Mindkét párt kiválasztotta már a jelöltjét. A republikánusok, akik a választás kedvéért Unió Pártra változtatták pártjuk nevét, júniusban Baltimore-ban Abraham Lincolnt jelölték; a demokraták George McClellant. Frémont, „az Úttörő”, jelentkezett harmadik, a háborút lagymatagon ellenző független jelöltnek, de nem kezdett igazán kampányolni, és hamarosan feladta a kampányát. McClellant, aki úgy harcolt az Unió fenntartásáért, hogy közben ne tiporja el a Délt, pártja háborúellenes jelöltnek állította be, bár ő maga bölcsen visszatért a háborúpárti álláspont hirdetéséhez, mondván, katonabajtársainak áldozathozatala nem söpörhető félre választási

célokból. A demokraták Chicagóban tartott elnökjelölt-állító kongresszusán az ülés szabályos menetét megzavarta a régi háborúellenes szónok és születt bajkeverő, Clement Vallandigham. Fellépésének drámai súlyt kölcsönzött – bár ő maga erre nem törekedett szándékosan – egy Kanadából szervezett háborúellenes összeesküvés. Az összeesküvők fegyvert gyűjtöttek, sőt kisebb gyújtogatási kísérletekre is sor került New Yorkban és máshol, de az összeesküvés tüze nem lobbant fel. A mozgolódás túl nyilvánvalóan rebelliópárti volt ahhoz, hogy elnyerje a békepárti elemek támogatását. Ennek ellenére a Niagara-vízesésnél Richmond megbízottai abban a reményben tárgyaltak, hogy sikerül az elnököt belevinni a már ismert békefeltételek, köztük a szuverenitás elismerésének, a függetlenségnek és a rabszolgaság fenntartásának megvitatásába. Lincoln azonban kiadott egy levelet, amelyben ismét leszögezte rendíthetetlen elkötelezettségét az Unió helyreállítása és a rabszolgaság eltörlése mellett. Ugyanebben az időben a Republikánus Párt kelletlenül beleegyezett, hogy elküldi saját békemisszióját Richmondba Lincoln levelével, amelyben az elnök az Alkotmány alapján ajánl békét. Lincoln azonban felismerte a kelep-cét, ugyanis az Alkotmány elfogadta a rabszolgaságot, és az utolsó pillanatban nem hagyta magát lépre csalni. Akárhogyan is, a választás küszöbön állt, Lincoln teljesen bizonytalannak látta saját újráválasztását, sőt nyilvánvalóan azt hitte, McClellan fog győzni, tehát az ő utolsó kötelessége a köz iránt olyan tárgyalásos kiutat találni a háborúból, amelyik nem veszélyezteti az Unió létét.

Mindenesetre a republikánusokat – túl Lincoln hajthatatlan ragaszkodásán az Alkotmány és a rabszolgaság kérdésében vallott nézeteihez – az mentette meg a szégyenletes engedmények vállalásától, hogy McClellan feladta a szélsőségesen háborúellenes álláspontját, az immár a Dél belső területén nyitott frontokról pedig győzelmei híre érkezett, és ez így együtt megerősítette Lincoln vezetői tekintélyét. A háborúellenes mozgalom ügyének komoly kárt okoztak önjelölt aktivistáinak erőszakos cselekményei egyes határállamokban, különösen Missouriban és Kansasben, ahol a magukat a Szabadság Fiainak, illetve az Amerikai Lovagok Rendjének nevező csoportok megtámadták az Unió híveit, sőt ha megúszhatták szárazon, tisztségviselőket és az

Unió egyenruhás védelmezőit is. A legsúlyosabb bántalmazások Kansasben történtek, ahol a Konföderáció egy szimpatizánsa (bár valószínűleg szélsőségekre hajlamos, minden tekintéllyel szembeszálló ember), bizonyos William Clarke Quantrill, akinek a csapatába beletartozott a jövőből revolverhős, Frank James, Jesse fivére is, elfoglalta Lawrence-t, a rabszolgaság ellenzőinek egyik közismert fészket, meggyilkolt 182 fiút és felnőtt férfit, és a város épületei közül 185-öt porig égetett. A Missouriban és Kansasben működő, Jayhawkernek nevezett rabszolgaság-ellenes aktivisták is hozzájárultak a maguk erőszakos túlkapásaival a két állam háború előtti és alatti szenvedéseéhez. E szenvedéseket megsokszorozta a Konföderáció helyi fegyveres erőit vezető tisztek lelkes buzgalma, amellyel a környéket terrorizáló bandákat befogadták alakulataik mellé segédcsatának. E létszámfeletti sleppből a leghitványabb gazfickó „Véres Bill” Anderson volt, aki 1864 szeptemberében megtámadta a kansasi Centraliát, ahol Frank és Jesse Jamesszel meggyilkolta az Unió 24 fegyvertelen, szabadságra hazatérő katonáját, majd a milícia üldözésükre rendelt tagjaiból is megölt 124-et. A Konföderáció tisztikarán belül Sterling Price tábornok volt a partizánok legfőbb támogatója, aki ugyanazon a napon, amikor a centraliai vérengzés történt, szabályos csatát vívott a missouri Pilot Knob mellett, amely 1500 főnyi véres veszteségbe került a Konföderációnak. Price-t és csapatait végül kiűzték az államból, de ehhez az Unió egyik reguláris gyaloghadosztályát kellett a főhadszíntérről a helyszínre vezényelni. Az elnökválasztáson Lincoln a szavazatok 70 százalékát nyerte el Missouriban.

A század közepi Amerikában a szavazás időben erősen széthúzott lépcsőzetes rendben zajlott, 1864-ben szeptembertől novemberig tartott, akkor jelentették be a végeredményt. Az 1864-es választást az is bonyolította, hogy meg kellett teremteni a szavazás lehetőségét a lakóhelyüktől távol, a fronton tartózkodó katonák számára. Egyes államok engedélyezték a távsvavazást, meghatalmazott útján vagy postán, mások viszont nem. Az utóbbiak ragaszkodtak a választásra jogosult személyes megjelenéséhez, ami azt kívánta az egységparancsnokoktól, hogy engedjék haza államukba a katonákat leadni a voksukat. Az ezzel a hadseregnek okozott nehézségek ellenére a legtöbb

parancsnok felfogta, mennyire fontos segíteni Lincoln újraválasztását, és ha biztos sikert akarnak, ahhoz ők katonáik részvételének biztosításával járulhatnak hozzá. A kutatások lehetővé tették a katonák szavazatainak azonosítását sok állam választási eredményén belül, és azt tárták fel, hogy a katonák elsőprő többségükben Lincolnra szavaztak, valószínűleg 80 a 20-hoz arányban. Több államban, különösen New Yorkban és Connecticutban, a katonák szavazata döntött. November 8-án, a választás hivatalos napján, Lincoln a leadott négymillió szavazat 55 százalékát kapta, amivel 234-et szerzett meg az Elektori Testület voksaiból, ellenfele 21-ével szemben. Az Unión belül New Jersey, Delaware és Kentucky kivételével minden államban ő nyert. E három állam kivételével a republikánusok nyerték el a kormányzói tisztséget, és a törvényhozó testületi helyek többségét is. Az 1864-es elnökválasztás így módon nemcsak a republikánusok és Lincoln, hanem Lincoln háborús stratégiájának diadalát is jelentette.

Sherman Atlanta elfoglalásával elért sikere megnyitotta az utat egy, az ő és egyre inkább Grant szívének is kedves terv megvalósítása előtt: a Dél civil lakossága szenvedjen mindaddig, amíg fenntartja az ellenállást! Július 15-én Grant ezt írta Hallecknek:

Sherman, amint benn lesz Atlantában, a vidék anyagi erőforrásai begyűjtésének fogja szentelni magát.

Hamarosan fog tenni ennél rosszabbat is. Röviddel ez után még radikálisabban kezdett fellépni a déliekkel szemben. Szeptember 8-án azzal kezdte, hogy elrendelte a maradék polgári lakosság kitelepítését Atlantából. A nőket és a gyermekeket kordékra és szekerekre rakták, és délre küldték Rough and Ready városába, amelyet Atlanta felé vonultában harcban foglalt el az Unió serege. „Akkor – jegyezte fel Sherman – kezdődtek az igazi bajok.” Atlantából Hood Lovejoy's állomáshoz vonult vissza, nagyjából 48 kilométerre délkeletre a várostól a Savannah felé vezető vasútvonal mentén. 40 000 főnyi serege csupa harcedzett katonából állt, és jókora, társzekerekből álló trén is tartozott hozzá. Szeptember 21-én Hood áthelyezte támaszpontját az Atlantától

negyven kilométerre délnyugatra, a Montgomery–Selma vasútvonal mentén fekvő Palmetto állomásra, és rendszeres előkészületekbe kezdett a Sherman hosszúra nyúlt utánpótlási vonalai ellen indítandó hadjáratához, amellyel az elfoglalt területek feladására kívánta kényszeríteni Shermant. Ennek következtében 1864 szeptemberében és októberében az Unió hadvezére kénytelen volt csapatokat vonultatni fel-alá a vasútvonal mentén, hogy fenntarthassa rajta a forgalmat. Hood seregénél ekkor látogatást tett Jefferson Davis, aki együttműködést ígért más déli seregekkel, és beszédet tartott, amelyben megfenyegette Shermant, olyan drága árat fog fizetni merészségéért, mint Napóleon a moszkvai visszavonulás során. Sherman azonnal óvintézkedéseket tett. Egy hadosztályt nyugat felé, Rome-ba küldött, egyet Chattanoogaába, és megerősítette a vasutat őrző különítményeket. Hogy olyan nyomás alatt tartásuk Hoodot, ami képtelenné teszi az utánpótlási vonalak elvágására, Thomas tábornokot visszaküldte kerülete parancsnokságára Nashville-be, Schofieldet pedig az ő kerületparancsnokságára Knoxville-be, míg Sherman Atlantában maradt a Tennessee Menti Hadsereggel, és várta Hood következő hadmozdulatát. Nem kellett sokáig várnia. Hood, előreküldött lovassága fedezete alatt, október 1-jén Campbeltownnál átkelt főseregével a Chattahoochee folyón, majd Dallashoz vonult, ahonnan kiindulva Marietta fölött 24 kilométer hosszsan elpusztította a vasútvonalat. Ezt követően Allatoona elfoglalására küldte French tábornokot. Sherman nyomon követte Hoodot, és éppen időben érte el a Kennesaw-hegyet ahhoz, hogy láthassa az Allatoona elleni támadást, melyet a város védői visszavertek. Hood ekkor nyugat felé vonult, elkerülte Rome-ot, majd oldalmenettel elérte Resacát, amelyet kapitulációra szólított fel, de nem támadta meg, és folytatta útját felfelé a vasút mentén. Menet közben rombolta a vasútvonalat, elvonult a Dalton melletti alagútig, amelynek nagy létszámú őrségét foglyul ejtette. Amit Hood végrehajtott, az annak a hadjáratnak a teljes ellentéte volt, amellyel Sherman májusban eljutott Atlantáig. Sherman követte ellenfelét, hogy pontosan megfigyelje mozgását a Chattanoogai-völgyben, ahol végül nem sikerült csatára kényszerítenie. Hood kicsúszott a kezéből, és átjutott a Coosa folyó menti Gadsdenbe. Sherman megállt Gaylesville-nél,

hogy figyelemmel kísérje Hood manővereit, melyekkel a hegyeken át Decatur felé igyekezett. Mivel a várost erősen védték, Hood elkerülte, és végül az alabamai Florence-nél állt meg.

Sherman felismerte, hogy Hood az ő utánpótlási vonalainak zavarását és bénítását tűzte ki hadműveletei céljának, nem pedig nagy csata vívását, amelyet aligha nyerhetett meg. Sherman ennek megfelelően csoportosította át erőit úgy, hogy egyszerre tudja féken tartani Hoodot, és felkészülni a még nagyobb mélységű benyomulásra a Dél belső régióiba. Hat hadteste közül kettőt Schofield parancsnoksága alatt vasúton Nashville-be küldött, adott Thomasnak annyi katonát, amennyire Tennessee védelméhez szüksége volt, majd elkezdte összevonni Atlanta körül a Georgiába indítandó nagy offenzívához szükséges csapatokat. A vasutakat helyreállítva összegyűjtötte a 60 000 főnyi seregnek szükséges élelmet, állatállományt és járműparkot, hátraszállított minden fölösleges poggyászt és felszerelést, és visszarendelte serege kikülönített részeit Atlantába, ahol november 4-ére már négy gyaloghadtestet, egy lovashadosztályt és 64 tábori löveget, összesen 60 598 főnyi katonaságot összpontosított. Hood Florence környékén maradt, és arra készült, hogy vagy Tennesseebe és Kentuckyba tör be, vagy Shermant követi. „Mindkét lehetőségre felkészültünk.”

Az atlantai részhadjárat lezárásakor Shermant majd szétvetette az önbizalom, és alig várta a hadjárat, sőt a háború hite szerint végső és döntő szakaszát. A hadműveleteiről írott saját áttekintésében a nagy Napóleont idézte „a háború alapvető maximájáról, amely így hangzik, »vonj össze kritikus nagyságú erőt a kritikus jelentőségű ponton a kritikus időben!«”. Ez 1864-ben azt jelentette, hogy Lee és Johnston hadseregével szemben. Sherman úgy okoskodott, ha Lee még az előtt feladta volna Richmondot, hogy ő elfoglalta Atlantát, Grant feléje nyomult volna, hogy egyesíthessék erőiket. Mivel ő vette be elsőnek Atlantát, a helyes stratégia most az, hogy ő vonul seregével Grant elé.

A Richmondba vezető leghasználhatóbb útvonal ezer mérföld (1600 km) hosszúságú volt, túl hosszú ahhoz, hogy egyetlen meneteléssel megtehető legyen, ezért vált szükségessé kijutni a tengerpartra, és ott új támaszpontot foglalni. A háromszáz mérföldnyire fekvő Savannah volt a legközelebbi (alkalmas) hely.

„A menetelés a tengerhez” stratégiai szempontból mindössze be nem vallott és roppant fontos célok kedvéért végrehajtott támaszpont-áthelyezés volt.⁵³

Az Atlantáért vívott csata és hadjárat következményeként került rá sor, amelyet emiatt az egész háború egyik leginkább sorsdöntő jelentőségű hadműveletének tekinthetünk.

Menetelése a tengerhez a leggyűlöltebb északivá fogja tenni Shermant a Konföderációban, de egyszer és mindenkorra el fogja venni a Dél kedvét, hogy folytassa az ellenállást. A tábornok a Savannah folyón a folyásiránnyal szemben végrehajtott haditengerészeti műveletekkel összehangolva tervezte végrehajtani szárazföldi előrenyomulását úgy, hogy

gyorsan eljussak Milledgeville-hez, ahol bőségesen áll rendelkezésre kukorica és hús, és ahonnan úgy fenyegethető Macon és Augusta, hogy az ellenség kétségtelenül fel fogja adni Macont és Augustát. Ez után olyan hadmozdulatot fogok tenni, amellyel beékelődök Augusta és Savannah közé, és Augusta feladására fogom kényszeríteni, ahol a Délen egyedül megmaradt löpőmalmok és gyárok működnek.⁵⁴

Olyan haditervet igyekezett igen energikusan megvalósítani, amellyel az élelmiszerforrások elleni hadviselést átváltoztathatja az ipari termelés elleni háborúvá. Ekkor már biztosra vette, képes megvalósítani a menetelést a tengerhez, méghozzá úgy, hogy attól „Georgia vonyítani fog”. Georgia végigpusztítása után át akart térni a két Carolinára, majd onnan kívánta elérni Virginiát és Richmondot. Hozzálátott az Atlanta körül rendelkezésére álló csapatok menetalakulatokba szervezéséhez a nagy offenzívára. A sereget jobb- és balszárnnyra osztotta, Oliver Howard, illetve Henry Slocum tábornok parancsnokságával. A jobbszárnnyat a XV. és a XVII. hadtest alkotta, a balt a XIV. és a XX. A hadsereghez tartozott egy lovashadosztály is Hugh Judson Kilpatrick tábornok parancsnoksága alatt. A teljes személyi állomány 55 000 gyalogosból és 5000 lovasból állt, akiket 64 löveg támogatott. Velük szemben Wheeler lovashadtestének 3500 lovasa és Georgia milíciájának 3000 hiányosan kiképzett és szegényesen felszerelt katonája állt.

A menetparancs négy párhuzamos úton indította előre a hadtesteket, és mindegyiknek csak minimális számú kerekesszállítóeszközt engedélyezett. Minden rendszeresített állomány fölötti vagy felesleges holmit könnyörtelenül eldobtak. A 3-as massachusettsi önkénteseknél szolgáló David Oakley százados leírta a felszerelés kiválogatását.

Minden együtt étkező és táborozó csoport eldöntötte, melyik baltát, serpenyőt vagy kávéskannát viszi magával. A zászlóaljnak engedélyezett egyetlen társzékér alig szállított többet, mint egy kis koffert meg egy takarót és egy törülköző nagyságú sátorlapot minden egyes tisztnek, és csak annyi másféle anyagot, amennyi az ezred ügyviteléhez szükséges volt. A csata esetére szükséges lőszert, illetve az abszolút inség esetére szükséges néhány napi ellátmányt szállító társzékerekből állt mindegyik hadtest trénje, és a minden ezrednek járó egy szekérrel és egy sebesültszállító kocsival nagyon tekintélyes málhavonatot alkottak, hadtestenként átlagosan nyolcszáz fogatnyit.⁵⁵

Azért vittek magukkal ilyen csekély mennyiségű élelmet, mert Sherman alapos megfontolás után úgy döntött, a hadseregnek ki kell ennie vagyonából az államot, miközben átvonul rajta:

Napi tizenöt mérföld megtételét várták el tőlünk, dorongút építést ott, ahol szükséges, a hadtestparancsnokunk által kijelölt birtokok elpusztítását, továbbá minden, ember vagy állat számára ehető dolog elfogyasztását.

Georgiában, Dél-Carolinában Sherman katonái bőségesen találtak ennivalót, és Észak-Carolinában is, amikor odaértek, bár ott kicsit szerényebb mennyiségben. Különösen az édesburgonyában és a sonkában dúskálhattak, amit megtanultak érzékeny orral kiszagolni, általában sikerrel, akárhogyan is igyekeztek a lakosok elrejtenei munkájuk gyümölcsét, gyakran úgy, hogy elásták. A menetelés Georgia belsejébe november 15-én kezdődött. December elejére Sherman Georgiai Hadserege, ahogy addigra hivatalosan nevezték, már félúton járt Savannah felé. A felperzselt föld széles sávját vágta az állam területe a menetoszlopok előtt haladó rekviráló osztagok, amelyek körül a hadijog szerinti fosztogatást irányító tiszteknek nem engedelmeskedő „zabralók” bandái hemzsegtak. Ezek egyszerűen csak elraboltak mindent, ami a kezük

ügyébe kerül. December 10-ére a hadsereg Savannah előtt állt, és készült elfoglalni a várost. Sherman azt írta, hogy addigra felszedtek százmérföldnyit Georgia három fő vasútvonalából, és emellett

feléltük a vidék kukoricáját és a takarmányát harminc mérföld széles sávban az Atlanta–Savannah vonal mindkét oldalán, ahogy az édesburgonyát, a szarvasmarha-, a sertés-, a juh- és a baromfiállományt is. Elvittünk több mint 10 000 lovat és öszvért, valamint megszámlálhatatlanul sok rabszolgát. A magam részéről a Georgia államnak és hadigazdaságának okozott kárt 100 000 000 dollárra becsülöm... A hadviselés könyörtelenül kemény válfajának látszhat, de ez érteti meg a háború szomorú valóságát azokkal, akik közvetve vagy közvetlenül hozzájárultak a vele járó csapások fejünkre idézéséhez.⁵⁶

Sherman azt is leírta:

A háború az háború, és nem a népszerűségért folytatott hajsza. Ha békét akarnak, nekik és rokonaiknak abba kell hagyniuk a hadakozást.

Nem minősíthetik keményebb szavakkal a háborút, mint én fogom. A háború maga a kegyetlenség, és lehetetlen nemesíteni rajta, azok pedig, aki elhozták a háborút hazánkba, megérdemelnek minden szidalmat és átkot, amit a nép csak rájuk szórni képes.⁵⁷

Savannah meneteleése bőségesen váltott ki átkozódást. Mielőtt magát Savannah városát elfoglalta volna, Shermannek meg kellett birkóznia az öblöt őrző McAllister-erőd védműveivel. Amikor a csapatok éppen felsorakoztak a rohamhoz, felbukkant az Unió egyik ágyúnaszádja, a USS *Dandelion*, és zászlójelekkel azt kérdezte: „Bevették már a McAllister-erődöt?”, mire ezt a választ kapta: „Még nem, de egy percen belül bevesszük.” Hazennek a XV. hadtesthez tartozó 2. hadosztálya szinte azonnal átözönlött a mellvéden, és lerohanta az erőd 200 főnyi őrségét és 24 ágyújukat. Az erőd eleste és a szövetségi flotta partközelsbe érkezése után Savannah a december 21-éről 22-ére virradó éjszakán kiürítették. Másnap Sherman táviratozott Lincolnnak, és felajánlotta neki karácsonyi ajándéknak a várost, 150 nehézágyúval és 25 000 bála gyapottal.

A Dél ekkor már kétségbeesetten kifogyott a katonából, mert a dezertálás terjedt, mint a járvány, és tömeges méreteket öltött. 1864 decemberére

az élőerő-nyilvántartásokban 400 787 főnyi névleges létszám szerepelt, de mindössze 196 016 fő teljesített valóban katonai szolgálatot. Az állami hatóságok ráadásul felhagytak a szökött katonák üldözésével, akik sok esetben fegyveres bandába álltak össze, hogy megakadályozzák elfogásukat és visszakényszerítésüket a harcoló hadseregbe. A katonák sokféle okból dezertáltak. Fontosságban minden mást felülmúlt az aggodalom az otthon maradtak megélhetéséért, különösen olyankor, amikor a családi gazdaságban munkaerőhiány miatt összeomlott a termelés. A férjek és apák családjuk nőtagjainak biztonságát is féltették, bár a kevés barbár tett egyike, amelyet az Unió maratócok módjára menetelő katonái ritkán követtek el, az a nemi erőszak volt.

Savannah után Sherman előtt nyitva állt a lehetőség, hogy átvigye sajátos hadviselési módját azon államok egyikébe, ahol a rabszolgák a népesség többségét alkották, Dél-Carolinába. Az északi közvélemény szemében az állam a rebellió egyik melegágya is volt, és az a terület, amely leginkább rászolgált a szigorú bánásmódra. Onnan származott jó néhány az elszakadás legszenvedélyesebb teoretikusai közül, és ez volt az a hely, ahol 1861-ben az első lövéseket leadták. Sherman hadseregében sokan alig várták, hogy megbüntethessék Dél-Carolinát és népét, amiért az Unió ellen mert támadni. Ezenfelül, az államnak idáig nem kellett megfizetnie a lázadás árát, persze leszámítva fiai halálát a csatatereken. Sherman ekkor eltökélte, Dél-Carolinából még hangsúlyosabb vonyítást fog kicsikarni, mint amelyet Georgia hallatott. Ám mielőtt a dél-carolinai menetelésbe belekezdett volna, még végre kellett hajtani a szükséges előkészítő hadműveleteket Tennesseeben, ahol Sherman Thomasra bízta, hogy bánjon el Hooddal.

Sherman Georgiába távozása alaposan lecsökkentette az Unió katonaságának létszámát a nyugati hadszíntéren, ez pedig felbátorította Hoodot, aki immár lehetőséget látott arra, hogy újraindítsa a hadjáratot Tennessee meghódításáért a Dél számára. Hood hadviselésről alkotott felfogásának a kissé túl erős fantázia is szerves részét képezte, ugyanis akármilyen hadjáratban vett is éppen részt, mindig túlértékelte a győzelmi esélyeit. Mindazonáltal megadatott neki a merészség felbecsülhetetlen értékű erénye is, és a bátor-

ságához nem férhet kétség. 1864 végére ő volt az egyik legsúlyosabban sebesült tábornoki rendfokozatú tiszt a két szemben álló hadseregben, miután Gettysburgnál a bal karján érte rokkantságot okozó sérülés, Chickamaugánál pedig egyik lábát veszítette el. Ennek ellenére még mindig megülte a lovat, saját vélekedése szerint legalább olyan jól, mint a nála épebb testű emberek. Katonái bálványozták Hoodot, a richmondi hadvezetőséget viszont súlyos próbatétel elé állította, ugyanis kizárólag saját ötleteit és rögeszméit követte, azokat viszont konokul. Biztos volt, hogy így fog eljárni a Franklin és Nashville birtoklásáért indított hadjáratban is, ahol mindössze 40 000 katonával indult el legyőzni 60 000 északit, részben erőteljes csapásokkal és erőltetett menetekkel, mely utóbbihoz serege, amelyben rengeteg katonának nem jutott lábbeli, nem rendelkezett a szükséges alapvető felszereléssel. Csakhogy Hood elképesztően nagyravágyó ambíciókat dédelgetett. Be szándékozott törni Tennesseebe, és hitte is, hogy erejéből futja rá, majd utána Kentuckyba, ahol arra számított, akár 20 000 új katonát is tud majd toborozni, bár hogy hogyan fogja majd kiképezni és felszerelni őket, az olyan részletkérdés volt, amelyre nem vesztegetett időt. Ezekkel a friss erőkkal majd teljessé teszi Thomas verekését, és utána északkelet felé menetel, át a hegyeken, hogy csatlakozzon Lee Észak-virginiai Hadseregéhez, hogy végső diadalt arassanak Grant és Sherman fölött. Addig azonban, ha a képzelet bátorságot is öntött belé, ott tornyosultak előtte a valóság igényei, amelyek azt követelték, győzze le Thomast a Franklin és Nashville, Tennessee állam fővárosa közötti vidéken. Thomas, akit ekkor a Tennessee feletti uralomért provokált harcra, régi ellenfele volt.

Thomas 30 000 főnyi előhadát John Schofield tábornok vezényelte, aki korábban Missouriban vezette az Unió csapatait. Hood Nashville-től, ahol Thomas további 30 000 katonája állt, délre, Pulaskinál kívánt beékelődni Schofield és az Unió főereje közé. Schofield időben értesült Hood közeledtéről, és védőállásokat foglalt a Duck folyó mentén Columbiánál, ahol Hood serege megütközött vele november 24–27-én. Mivel nem akarta megkockáztatni a frontális támadást az Unió seregének elsáncolt állásai ellen, Hood átkaroló hadmozdulatra küldte Schofield hátába a Nathan Bedford Forrest

által vezetett lovasságát, valamint két – ekkor már igencsak megcsappant létszámú – gyaloghadtestét. Schofield azonban észlelte a manővert, és erőltetett menetben átdobott két hadosztályt Spring Hillhez a veszélyeztetett szektor védelmére. A konföderációsok rohamai az állások ellen kudarcba torkollottak. Itt éppen úgy, mint mindenütt máshol, ahol a hatalmas kiterjedésű franklin–nashville-i csatatéren támadás fenyegetett, az Unió katonái sietve árkokat és sáncokat ástak – persze ástak a Konföderáció katonái is. Mikor a konföderációsok rohamai elhaltak, Schofield visszavonta csapatait, és visszavezette őket Nashville-be, hogy csatlakozzanak Thomas seregrészéhez. Hood katonái rettenetesen megcszenvedték a csatát, 7000-en estek el, sebesültek meg vagy tűntek el közülük. Ez a veszteséglista volt olyan iszonyú, mint bármelyik virginiai összecsapása a szárazföldi hadjárat alatt. Az Unió serege harminchárom konföderációs ezred zászlaját szerezte meg zsákmányként. A Konföderáció főtiszti és tábornoki kara kivételesen sok tagját veszítette el. Ötvennégy ezredparancsnoka esett el vagy sebesült meg súlyosan, valamint több tábornok is, köztük Patrick Cleburne vezérőrnagy és States Rights Gist dandártábornok, aki már az első Bull Run-i csatában is harcolt.

Miután Franklinnél sikeresen elszakadt az ellenségtől, Schofield tehát Nashville-hez hátrált, ahol Thomas tábornok a városba dél felől vezető összes utat keresztező, gondosan kiépített sáncok sorából készült megtámadni a konföderációsokat, amikor még menetben vannak. A hadjáratot Thomas eddig a pontig hibátlanul irányította, de nem a távoli City Pointban működő parancsnokságán tartózkodó Grant meglegedésére. Grant győzelmet akart, és türelmetlen előjárója szerint Thomas ezt nem elég gyorsan szállította. Egy ideje már sürgető levelekkel és táviratokkal bombázta Thomast, legutoljára pedig már leváltással fenyegette, még egy valóságos leváltó paranccsal is, amelynek a célba juttatása szerencsére késedelmet szenvedett, mert Thomas éppen készült megtenni mindent, amit Grant követelt, sőt annál is többet. Thomas december 15-én reggel támadta meg a Konföderáció seregének vonalait. A konföderációsok, Hood őszinte bánatára, támadásuk bázisának védelmére földsáncokat építettek az Unió sáncaival szemben. Hood addigra

már arra a véleményre jutott, hogy hadserege elvesztette támadó szellemét, bár a harcban a legkevésbé sem adta jelét az agresszivitás hiányának, mert egész nap visszaverte az Unió hadseregének minden rohamát. Az északiak december 16-án újraindították a támadást, és a délután közepére erős tüzéségi támogatás segítségével elfoglalták a konföderációsok sáncainak egy szakaszát a balszárnyon. A Konföderáció csapatai meghátráltak, először azon a ponton, majd az egész fronton. Hood a közelből, lóhátról, az első vonal mögül figyelte a küzdelmet. „Akkor láttam – írta – az első és egyetlen alkalommal, hogy a Konföderáció egy hadserege rendjét veszítve hagyja el a csatamezőt.”

Még rosszabb következett. Hood hamarosan felismerte, hogy „hiábavaló minden, a csapatok újjászervezéséhez fűzött remény”. A Konföderáció hadserege, nyomában az üldöző Thomasszal, gyors menetben tartott délnek, amíg január 10-én Tupelónál végre sikerült megállnia. Három nappal később Hood írásban kérte felmentését a Konföderáció hadügyminiszterétől. Január 14-én találkozott Beauregard tábornokkal, aki a helyzet felmérésére érkezett. Hood neki is megismételte, felmentését kéri. Jefferson Davisnek is írt, és kihangsúlyozta, a betörés Tennesseebe az ő, és csakis az ő terve volt. Illett is elismernie felelősségét. A franklin–nashville-i hadjárat katasztrófa volt, eredményeként a Tennessee Hadsereg létszáma 40 000 főről 20 000-nél kevesebbre olvadt, így a hadsereg gyakorlatilag harcképtelenné vált. Mivel ez volt a második legnagyobb önálló hadsereg a Dél hadrendjében, a Konföderáció szárazföldi hadereje ezzel az Észak-virginiai Hadseregre korlátozódott, amely maga is hatalmas embervesztéssel szembesült a szárazföldi hadjárat kezdete óta, és rohamtempóban zsugorodott tovább, ahogy Petersburg ostroma elhúzódott.

Sherman február 1-jén indította útnak a Georgiai Hadsereget észak felé. Menetvonala azon a tájon át vezetett, amelyet a carolinaiak Mélyföldnek* neveznek. Nagyobb folyók és számtalan kis mellékfolyójuk szabdalta vidék ez, és e vízfolyások mind áradtak, hiszen a menetelés negyvenöt napjából huszonnyolcon folyamatosan esett az eső. William Hazen tábornok, a XV. had-

* Low Country (a ford. megj.).

test parancsnoka, hatvanhárom mocsári átkelést számolt össze hadosztályai Dél-Carolinát átszelő vonulása közben, továbbá tizennégy folyamatkelést. Katonái hidakon és gázlőhelyeken kívül 27 kilométernyi dorongutat építettek. A helyi lakosság és a Konföderáció katonai vezetői járhatatlannak hitték a terepet, és alig tettek erőfeszítést a védelmezésére. Február 22-én azonban Johnstont nevezték ki a két Carolinában állomásozó konföderációs fegyveres erők főparancsnokává, és a Charleston meg Savannah helyőrségéből, valamint Hood Tennessee Hadseregéből kinkeseresven összeszedett csapatokkal megszervezte Charleston és Augusta, a Dél legfontosabb fegyvergyárainak otthont adó város védelmét. Sherman azonban, miközben menetvonalán úgy hagyott hátra részeket seregéből, mintha mindkettőt fenyegetni akarná, valójában mindkettőt gondosan elkerülte. Az ő célja akkor már az volt, hogy bejusson Észak-Carolinába, és onnan vegye fel a kapcsolatot a Virginiában álló Granttel, hogy így roppantsák össze Leet az Unió harapófogójának két pofája között. Charlestont február 18-án kiürítették, és így Columbia, az állam fővárosa maradt az egyetlen jelentősebb település Dél-Carolinában, amelyet még mindig a Konföderáció fegyveres erői ellenőriztek. Február 17-ére Columbiát is feladták, és aznap éjjel az Unió csapatai benyomultak a területére. Az utcákon felhalmozott gyapotbálákat találtak, ezek egy része akkor már égett. Ami ez után következett, máig heves viták tárgya. Kiszabadított északi foglyok, szabad feketék és Sherman hadseregének katonái kószáltak az utcákon, még több gyapot fogott tüzet, majd a város egyes részei is. Mire elérkeztek a hajnali sötétség órái, lángban állt a fél város. Rengeteg szeszes ital fogyott. Még így is, Sherman tisztjei és katonáinak egy része felvették a küzdelmet a lángokkal, és azok nem szabadultak el teljesen. Ennek ellenére Columbia égéséből a Konföderáció híveinek egyik háborús atrocitás története lett, olyan sztori, amelyet Észak nehezen tudott cáfolni, hiszen háttéréül az a rengeteg Georgiában és a két Carolinában véghezvitt gyűjtogatás és fosztogatás szolgált, ami szerves részét képezte Sherman előre megfontolt stratégiájának.

A legfontosabb katonai tevékenység Észak-Carolinában a háború végső szakaszában nem Sherman hadseregének műve volt, hanem egy gondosan

megtervezetett, külön hadművelet a Dél utolsó nagy blokádtörő kikötőjének, a Cape Fear folyó mellett fekvő Wilmingtonnak a kikapcsolására. A kikötőt olyan erődítmény védte, amely új, a tüzérségi bombázásnak ellenálló konstrukció szerint épült. A téglá és a falazat, abban a formában, ahogyan a Harmadik Rendszerben alkalmazták, ágyútűzzel sebezhetőnek bizonyult. Valóban, a Sumter-erődöt 1863-ban már romhalmazzá lőtték, főként az Unió hadihajóinak összpontosított tüzérségi tüzeivel annak az évnek az augusztusában és szeptemberében. A wilmingtoni Fisher-erődöt más elvek szerint építették: kőfalakból és kazamatákból szerkesztett merev, az ágyúlövedékektől szétzúzódó szerkezet helyett ennek az erődnek olyan gerendaváza volt, amelyet homokkal és gyeppel borítottak, és amely rugalmasan elnyelte a becsapódások energiáját, tehát nem lehetett úgy megrepeszteni és széthasítani, ahogyan Bomersund nagy orosz erődjével tették a britek a krími háborúban. Az Unió végül meg sem próbálta a megadásig lövetni a Fisher-erődöt, hanem nagy létszámú gyalogsági különítményt tett partra, hogy kételtű rohammal foglalja el, ami 1865. január 15-én sikerült is. Wilmingtont ez után megszállták, és a Cape Fear folyóról kizárták a blokádtörőket.

Columbia 1865. február 17-ei elfoglalása után Sherman az észak-carolinai Goldsboro felé irányította hadseregét, ahol reményei szerint csatlakozhatott Granthez, aki akkor még mindig Petersburg és Richmond sáncait ostromolta. Sherman előrenyomulása, amelyet felhőszakadások hátráltattak, egyszerre látszott fenyegetni Goldsborót és Raleigh-t, Észak-Carolina fővárosát, és a Konföderáció megmaradt hadvezéreinek zöme, köztük Jonhston, Bragg és Pierre Beauregard vezették a vele szembe szálló csapatokat. Nekik összesen nagyjából 21 000 katonát sikerült összeszedniük, akiket Johnston az észak-carolinai Fayetteville-nél állított csatarendbe. Sherman személyesen kísérté el katonáit, akik akkor a Tennessee Menti és a Georgiai Hadsereget alkották, a március 19-én Bentonville-nél vívott csatába. A szemben álló sereget vezető Johnston vitézül helytállt, de túlságosan nagy túlerővel állt szemben – 20 000 katonával szállt szembe 80 000-rel – ahhoz, hogy győzhessen, pedig Shermannek, aki jelen volt a csatában, a háború e szakaszára mintha elment

volna a kedve a vérontástól, és nem erőltette a támadást. Mindenki, így a legtöbb déli számára is nyilvánvaló volt már, hogy gyorsan közelít a háború vége. Csak a Konföderáció önmagukat is ámító hívei remélték még mindig, hogy olyan feltételekkel fejezhető be, amelyek lágyítanak Lincoln megadást és a feketék felszabadítását követelő ultimátumán. Március 25-én Sherman elhagyta a harcok színhelyét Észak-Carolinában, és előbb vonaton, majd gőzhajón elutazott a virginiai City Pointba, a Potomac Hadsereg James folyó menti kikötőjébe, hogy ott találkozzon Granttel, és megírja az írásos beszámolóját az ötven nap alatt megtett 425 mérföldes meneteléséről, amellyel Georgia és a két Carolina területén véget vetett az ellenállásnak. Rendkívüli teljesítmény volt, bár olyan hadviselési módból adott ízelítőt, amely a legrettegetőbb szenvedéseket ígerte az olyan népeknek, amelyek nem képesek távol tartani földjüktől a hódítót, amint ezt majd hetvenöt évvel később Hitler kelet-európai hadjáratai fogják tanúsítani.

A CHERBOURG-I CSATA ÉS A POLGÁRHÁBORÚ A TENGEREN

A szárazföldi háborúval párhuzamosan, de attól erősen elkülönülve – bár végkimenetelére potenciálisan sorsdöntő hatást gyakorolva – zajlott a polgárháború a tengeren. Olyan konfliktus volt ez, amelyet teljesen Észak uralt, amint az nem is lehetett másképp. Az Egyesült Államok Haditengerészete majdnem teljes egészében északi intézmény volt, 7600 tengerésze között csak maroknyi déli származású akadt. Az Egyesült Államok tengerjáró népessége északon élt, és ők szolgáltatták az ország kereskedelmi flottájához a munkaerőt, a képzett tengerészek óriási tömegét, amelyhez hasonló emberi erőforrás délen nem létezett. Igaz, a haditengerészet 1554 hivatásos tisztje közül 373 úgy döntött, a Dél oldalára áll, de ekkora létszámot könnyűszerrel pótolhattak a kereskedelmi tengerészet tisztikarából. Ráadásul kezdetben a Dél szinte egyáltalán nem rendelkezett hajókkal. A haditengerészet negyvenkét szolgálatban álló hajója szinte mind vagy távoli vizeken járt, vagy az Unió kikötőiben tartózkodott. Igaz azok, amelyek Északnak jutottak, szinte egytől egyig elavult, vagy a legjobb esetben éppen gyorsan avuló hadihajók voltak, ám a Délnek semmije sem volt, amit szembeállíthatott volna velük. Stephen Mallory, a Konföderáció haditengerészeti minisztere az első perctől felismerte, hogy mivel a Dél szinte egyáltalán nem rendelkezik hajóépítő kapacitással, külföldről kell hajókat vá-

sárolnia, ami a gyakorlatban Nagy-Britanniát jelentette. Ebből a célból küldte az Egyesült Államok Haditengerészetének korábbi sorhajókapitányát, James Bullochot, Liverpoolba, ahol 1861 júniusában kezdett működni. A brit hajóépítőknek megrendeléseket adni nem volt nehéz, a gondot a brit semlegességi jogszabályok megkerülése jelentette. A hadihajókra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazó Külföldi Hadi Szolgálati Törvény értelmében a brit államnak kötelessége volt perbe fogni a brit hajóépítőket, ha baráti idegen állam lázadó alattvalóinak adtak el hajót. Emiatt a Konföderáció mint állam hadi szolgálatába lépő hajókat kereskedelmi hajóknak kellett feltüntetni, brit felségvizekről semleges kikötőbe kellett irányítani, a fegyverzetüket pedig külön kellett utánuk küldeni. Bulloch gyorsan elsajátította a szükséges trükköket, de szoros megfigyelés alatt tartották az Unió ügynökei és diplomatái, akik igyekeztek megakadályozni a gyanújuk szerint hadihajónak szánt vízi járművek leszállítását. Az elsőt, amelyet Bulloch beszerzett, *Oreto* néven bocsátották vízre, állítólagosan az olasz kormány számára. Az amerikai követség – helytállóan – felismerte, hogy konstrukciója azonos a Királyi Haditengerészetnél akkoriban szolgálatba álló egyik hajócsavar-hajtású gőz ágyúnaszádéval, de nem sikerült megakadályoznia, hogy elhagyja Liverpoolt. 1862 áprilisában az *Oreto* átkelt a brit fennhatóság alatt álló Bahama-szigeteken található Nassaubá, ahová utána vitorlázott egy másik, a némi zavart keltő *Bahama* nevet viselő kereskedelmi hajó, amelyik az ágyúit és a lőszerét vitte utána. Az *Oreto*, ekkor már *Florida* néven, áthajózott Kubába, ahol találkozott a *Bahamával*. A spanyol gyarmati hatóságok nem voltak hajlandók engedélyezni a hadieszközök átrakását és felszerelését a *Floridára* – egy részüket, de korántsem mindent már a Bahamákon átraktak –, és a parancsnok, J. N. Maffitt korvettkapitány, a Konföderáció Haditengerészetének tisztje, úgy döntött, a blokáddal dacolva befut az alabamai Mobile-ba. Az Unió hadihajói tüzeltek a *Floridára*, miközben áttörte a blokádot, de nem szenvedett súlyosabb sérülést, és sikerült bejutnia Mobile kikötőjébe, ahol a következő négy hónapban benn is maradt.

1863 januárjában a blokádot kijátszva kicsúszott, és kijutott az Atlanti-óceánra, ahol a Dél kereskedelmi hajózását fojtogató blokádot feltörése érde-

kében számos kereskedelmi hajót fogott el. Miután tizennégyet elsüllyesztett, a *Florida* javításra befutott a franciaországi Brest kikötőjébe. Ezt követően az Atlanti-óceánon portyázott, pusztította az Unió hajóit, majd végül befutott a braziliai Bahia kikötőjébe. Ott sarokba szorította az Unió egyik szlúpjá, amelyik megpróbált összeütközést színelni vele. Bár a csel nem sikerült, a szlúp személyzetének sikerült elfoglálnia a *Floridát*. Elvitték a Hampton Roads tengerrészre, majd ott elsüllyesztették, egy látszólag valódi ütközéses baleset után.

A Konföderáció haditengerészeti minisztériumának számos más, a kereskedelmi hajózás elleni harcra szánt portyázót sikerült beszereznie, vagy úgy, hogy új hajó építésére adott megrendelést, vagy úgy, hogy kész hajót vásárolt valahol külföldön. Közéjük tartozott a *Georgia*, amely eredetileg brit tulajdonban volt *Japan* néven. Portyázói pályafutása során mindössze nyolc hajót fogott el, és végül Bostonba kíserte az Egyesült Államok haditengerészetének az a hajója, amelyik Lisszabon előtt utolérte és elfogta.

A Konföderáció „cirkálói” közül messze a legsikeresebb és a legismertebb a CSS* *Alabama* volt. Liverpoolban építették ugyanabban az időben és ugyanaz alatt a jogi álca alatt, mint a *Floridát*. 1862 augusztusában a portugál fennhatóság alatt álló Azori-szigetekre vitték, ahol másik hajóról átrakták rá ágyúit és lőszerét, és Raphael Semmes sorhajókapitány parancsnoksága alatt megkezdte rajtaütéseit az Egyesült Államok kereskedelmi hajóin. Semmes az Egyesült Államok tisztjeként a mexikói háborúban közös kabinban lakott a jövőre John Winslow sorhajókapitánnyal, aki az Uniónak azon a hadihajóján fog parancsnokolni, amelyik portyázói pályafutása végén majd csatában elsüllyeszti az *Alabamát*. Semmes rendkívüli tehetségű tengerész és vezető volt. Röviddel cirkálása megkezdése után máris kezdett kereskedelmi hajókat zsákmányolni, de miközben a New York-i kikötő bejárata felé tartott, az *Alabama* viharba került, és megsérült. Parancsnoka ennek megfelelően úgy döntött, a Mexikói-öbölbe hajózik, ahol felderítési forrásból arról értesült, az

* CSS – Confederate States Ship, a Konföderált Államok Hajója (a ford. megj.).

Unió a tengerről készül invázióra Texas ellen, tehát elhatározta, megkeresi az ellenséges flottát. Semmes azonban döbbenten tapasztalta, hogy amire rátá-lált, az nem szállítóhajók jókora köteléke volt, hanem az Unió öt egységből álló hadihajórajja, tehát sietve visszavonulót fűjt. A USS* *Hatteras* üldözőbe vette, és harcra kényszerítette, de az *Alabama* sikeresen megvédte magát, sőt elsüllyesztette a *Hatterast*, és kimenekült először az Atlanti-óceán déli vizeire, majd át a Csendes-óceánra, ahol sikeresen terrorizálta Észak ott közlekedő kereskedelmi hajóit. Az *Alabama* csendes-óceáni tevékenysége miatt az ösz-szes ott tartózkodó északi hajó a legközelebbi kikötőben keresett menedéket, és így megbénult az Egyesült Államok kereskedelmi forgalma a Csendes-óce-ánon. Az *Alabama* a végső összesítésben hatvannégy kereskedelmi hajót fo-gott el, amivel minden idők egyik legsikeresebb portyázójává küzdötte fel ma-gát. Nem találván további áldozatokat, Semmes átvezette az *Alabamát* előbb a Kelet-Indiákra, majd onnan Kelet-Afrika, és végül Brazília partjaihoz. Útköz-ben mindvégig támadta az Unió hajóit. Brazíliába érkezve, Semmes úgy ítélte meg, hogy hajója javításra szorul, mert kazánjai kiégtek, és a hajófenékről sorra váltak le a rézborítás lemezei. Ebből a célból hajózott Európába, ahol 1864 júniusában befutott a franciaországi Cherbourg kikötőjébe, és engedélyt szerzett az *Alabama* szárazdokkba vitelére. Röviddel ez után megjelent régi bajtársa, Winslow sorhajókapitány a USS *Kearsarge* gőzkorvettel. A *Kearsarge* akár az ikertestvére is lehetett volna az *Alabamának*, ugyanaz a méret, ugyan-annyi lóerő, majdnem ugyanaz a fegyverzet. Winslow hivatalosan bejelentet-te, azért jött, hogy fedélzetére vegye az Uniónak az *Alabama* fedélzetén fogva tartott állampolgárait. Semmes ellenvetéssel élt, ő a tiltakozását jelentette be arra az esetre, ha a francia hatóságok megadják a kért engedélyt a *Kearsarge*-nak, azzal ugyanis az Unió hadihajója személyzetének megerősítéséhez nyúj-tának segítséget. Amikor azonban a *Kearsarge* elhagyta a kikötőt, Semmes megüzente, hogy követni fogja, és hajlandó megküzdeni vele. Nyilvánvalóan becsületbeli ügyként kezelte a helyzetet, mert úgy érezte, meg kell mutatnia,

* USS – United States Ship, az Egyesült Államok Hajója (a ford. megj.).

hogy az *Alabama* is igazi hadihajó, nem pusztán kereskedelmi hajókra vadászó segédcirkáló.

Az *Alabama* június 19-én, vasárnap reggel futott ki Cherbourg-ból, és fedélzetéről azonnal meglátták a nagyjából 13 kilométerre északra várakozó *Kearsarge*-ot. Semmes elrendelte a harckészültséget, és lelkesítő beszédet intézett embereihez, amelyben emlékeztette őket, hogy a La Manche csatorna vizén fognak megütközni az ellenséggel, ahol fajtájuk már sok dicsőséget szerzett tengeri csatában. Fajtán az angolt értette, az amerikaiak általában az angolokkal azonos etnikumhoz tartozónak tartották magukat még nyolcvan évvel a függetlenségi háború után is. A két hajó körülbelül egy mérföld távolságra közelítette meg egymást, majd körözni kezdtek. Nyolc teljes kört tettek meg, közben hevesen ágyúztak egymásra. Majdnem tökéletesen azonos tűzerejű ellenfelek voltak, az *Alabama* egy 100 fontos* sarokcsapos lövegtalpú ágyúval, egy 8 hüvelykes sarokcsapos lövegtalpú ágyúval és hat hagyományos lövegtalpra szerelt 32 fontossal rendelkezett. A *Kearsarge* fegyverzete a 32 fontosokon kívül két 11 hüvelykes sarokcsapos lövegtalpú ágyúból állt.** Előnye abban rejlett, hogy hajótestét páncélzatként szolgáló láncokkal borították, és ezt a páncélzatot fenyőpalánkozás alá rejtették. Bármennyire is rögtönzött jellegű volt a *Kearsarge* páncélja, hatékonynak bizonyult az *Alabama* ágyúinak tömör és robbanó lövedékeivel szemben. Az *Alabama* viszont súlyosan megsérült, amikor az egyik ágyúnyíláson át a belsejébe hatolt három 11 hüvelykes gránát. Egyórai küzdelem után, közvetlenül egy óra előtt, az *Alabama* főgépésze jelentette Semmes kapitánynak, hogy a kazánokban már nem ég a tűz, a hajótest pedig percről percre mélyebben merül a vízbe, a hajó elsüllyedőben van. Semmes ezért kiadta a parancsot a lobogó levonására és a hajó elhagyására. A *Kearsarge* csak háromfőnyi véres veszteséget szenvedett, az *Alabama* fedélzetét és fedélközét azonban halottak és sebesültek borították. Winslow kiküldte két épségben

* Névlegesen 45,36 kg tömegű lövedéket kilövő ágyú (a ford. megj.).

** 8 hüvelyk – 203 cm; 32 font – 14,5 kg; 11 hüvelyk – 280 mm (a ford. megj.).

maradt csónakját, hogy mentse az embereket a vízből. Egy angol gőzjacht, a *Deerhound*, John Lancaster parancsnokságával, a Királyi Mersey Jachtklub lobogója alatt, amely addig a közelből figyelte az ütközetet, szintén odahajózott, menteni az életben maradottakat. Az *Alabama* és a *Kearsarge* várható csatájának hírére vonattal százszámra érkeztek a helyszínre a nézők egészen távolról, még Párizsból is. A tengeri csatát a nyílt partról és egy fokról figyelő tömeg létszámát 15 000 főre becsülték.

Az *Alabama* volt a legsikeresebb a Konföderáció tizenkét portyázója közül. Ezek a hajók együttesen nagyjából húszmillió dollárnyi kárt okoztak az Unió kereskedelmi flottájának, és tartósan Nagy-Britannia javára billentették a világkereskedelem mérlegét. Az Egyesült Államok lobogója alatt közlekedő hajók biztosítási díja olyan magasra szökött, hogy a kereskedők általában és különösen az amerikai exportőrök kényszerből nem amerikai hajókon kezdték szállíttatni az árujukat. Ezzel fokozatosan lepassztották az Egyesült Államok szállítóhajó-állományát, és a korábban a Nagy-Britanniáénál nagyobb, és a brittel gyilkos versenyt folytató kereskedelmi flotta megszűnt lényeges tényező lenni a világkereskedelem szállításában. Az Egyesült Államok kereskedelmi flottája sohasem heverte ki a Konföderáció portyázói által okozott károkat.

A kereskedelmi hajók elleni hadjárat a Konföderáció sikerét hozta, ahogy a blokádtörés is. A veszteségek azonban túlságosan is költségessé tették az erőfeszítést ahhoz, hogy megérje a fáradságot. Akik a Konföderáció haditengerészetét szolgálták, Mallory minisztertől Semmes kapitányig, tehetséges, rátermett emberek voltak – Mallorynak köszönhető a páncélozott hadihajók bevezetése a világ tengeri hadviselésébe. Erőfeszítéseik alapja azonban túl szűk volt ahhoz, hogy a stratégiai egyensúly megváltoztatásának akár a legcsekélyebb esélyével is kecsegtesse a Konföderációt.

Az amerikai partvonal irdatlan hosszúságának, az ország területi vízei hatalmas kiterjedésének és a tengeri kereskedelem jelentőségének az amerikai gazdaságban már a háború előtt a helyzet olyan értékeléséhez kellett volna vezetnie, amely szerint a tengeri hadviselés sorsdöntő szerepet fog játszani

bármely háborúban Észak és Dél között. És játszott is, bizonyos mértékig. Ez a mérték azonban korlátozott volt, méghozzá egyszerű okok miatt. Észak sebezhető volt tengeri támadással, de a Dél tengeri hadereje túl kicsi volt a szükséges mértékű pusztítás véghezviteléhez. A Dél is sebezhető volt, de sikerült kitérnie Észak sokkal nagyobb ereje elől úgy, hogy a tengeri hadviselés irreguláris módszereihez, a kereskedelmi hajók elleni harchoz és a blokádtöréshez folyamodott.

Ahhoz képest, milyen kicsiny és csekély történeti múltra visszatekintő haderőnem volt az Egyesült Államok Haditengerészete, félelmetes hírnévre tett szert 1861-re. Bár mindössze negyvenkét hadihajóval rendelkezett, hetvenéves fennállása során a flotta távoli vizeken is vívott ki győzelmeket. Fregattjai több híres hajópárharcban diadalmaskodtak a brit Királyi Haditengerészettel szemben az 1812-es háborúban, és a hajóhad olyan távoli hadszíntéren is sikeresen tevékenykedett, mint a Földközi-tenger, amikor a tizenkilencedik század elején az észak-afrikai bejek ellen viselt hadat. Kiemelkedő hozzáértéssel rendelkező tengerészek szolgáltak hajóin, és tisztjeinek szak tudása egyenlő volt a Királyi Haditengerészet tisztjeivel. Ugyanakkor már sok idő eltelt azóta, hogy hajói konstrukciójukban és építési módjukban az élvonalba tartoztak volna. Egyet sem bocsátottak vízre közülük 1822-nél később, egyesek pedig még a tizennyolcadik században épültek. Majdnem az összes vitorlás volt, oldalsortűz leadására alkalmas ágyúkkal. Amikor a Dél kiemelte és a CSS *Virginia* páncélos hadihajó alakjában építette újjá a USS *Merrimack* fregattot, akkor derült ki könyörtelen egyértelműséggel, mennyire elavult valamennyi. Csak a USS *Monitor* majdnem a csoda kategóriájába tartozó megjelenése mentette meg az Unió flottáját a teljes pusztulástól, amikor a két páncélos 1862. március 9-én találkozott a Hampton Roads vizén.

A folyami hadviselést, különösen a Mississippin és mellékfolyóin, Észak uralta: a meglévő belvízi hajók felfegyverzésével és újak építésével hatalmas folyami flottát teremtett. A nyílt tengeren azonban a Dél lépett fel igen aktív támadó szellemben, mert kénytelen volt a blokádtöréshez és a kereskedelmi hajók elleni portyázó hadviseléshez folyamodni külföldön épített vagy vá-

sárolt gyors hajókkal. Bár a Délt nem mentették meg a sokféle hiánytól a blokádtörő hajók, létfontosságú szerepet játszottak hadigazdaságában. A háború folyamán több ezer blokádtörő hajó tevékenykedett, amelyek közül 1500-at fogott el az Egyesült Államok Haditengerészetének több száz, őket kereső hajója, ám ezzel együtt hat blokádtörőből öt átjutott. Kapitányaiknak és legénységüknek nagyon is érdekében állt vállalni a kockázatot, mert egy-egy sikeres út óriási hasznot hozott, több száz dollárt még az egyszerű matrózoknak is. Az odaúton a blokádtörőket gyapottal rakták meg, a visszaúton hadfelszereléssel, de fényűzési cikkekkel is, az utóbbiak általában a kapitány magántulajdonát képezték. Az elfogás veszélye főleg a hazai célkikötő közelében nőtt meg, az ilyen, még nyitott kikötők száma pedig egyre fogyott, ahogyan a háború mind hosszabbra nyúlt. Az Egyesült Államok Haditengerészete jól megtanulta, hogyan állíthat csapdát az átcsúszni próbáló szállítóhajóknak, és a dolgát jelentősen megkönnyítette, hogy lehetséges úti céljuk előre könnyen meghatározható volt. A blokádtörők és az őket segítő parti csapatok szintén megtanulták, hogyan kerülhetőek el az üldözők. A kedvezőtlen időjárást és a sötétség óráit használták arra, hogy útjuk kezdő vagy végső szakaszát megtegyék, partközelsben, ahol a békebeli hajózási jelek eltávolításával és a világítótoronyok fényének kioltásával életveszélyes helyzetbe hozták üldözőiket.

Ahogy a blokádnak mind szorosabbá vált, a Dél aktív intézkedésekhez folyamodott. Kezdetben a richmondi kormányzat zsákmányleveleket bocsátott ki, gyakorlatilag a kalózkodást engedélyező okiratokat, magán-hajótulajdonosok részére. Huszonnégy ilyen, az állami hadihajókat helyettesítő magánportyázó hajózott a Konföderáció lobogója alatt. Tevékenységük azonban elhalt, amikor az európai hatalmak bezárták előttük és az általuk zsákmányolt szállítóhajók előtt a kikötőiket. A magánportyázók működése azonban csillagászati magasságba hajtotta fel a tengerhajózás biztosítási tarifáit, és arra kényszerítette az egyesült államokbeli hajótulajdonosokat, hogy nem amerikai lobogók alá vigyék át hajóikat. Amint a magánportyázók hatástalanná váltak, a déli kormány, Mallory miniszter – az Egyesült Államok Szenátusa háború előtti haditengerészeti bizottságának elnöke – akaratából hivata-

los hadihajó státusú portyázókat kezdett szolgálatba állítani. Az első a CSS *Sumter* volt, Raphael Semmes parancsnoksága alatt. 1861 júniusától kezdve, hat északi kereskedelmi hajót fogott el, amelyeket kubai kikötőkbe vitt. Hadjáratát azonban tönkretette a spanyol gyarmati kormányzat, mert visszaadta a zsákmányolt vitorlásokat személyzetüknek. A szénkészlete feltöltését korlátozó spanyol intézkedések is akadályozták a *Sumter* működését. Semmes átvezette hajóját Dél-Amerika partjaihoz, ahol rátalált a David Porter sorhajókapitány parancsnokságával hajózó USS *Powhatan*, és egészen Gibraltárig úzte az Atlanti-óceánon. Ott az Unió egyik hajórajja blokád alá vette a *Sumtert*, és Semmes kapitány kénytelen volt elhagyni a hajóját. Egymaga szökött vissza a Konföderációba, miután a *Sumter* cirkálása alatt tizennyolc hajót fogott el.

A Konföderáció egy másik portyázója a CSS *Florida* volt, amelyik harmincöt kereskedelmi hajót fogott el, de végül brazil vizeken sarokba szorították, és a Hampton Roadsba vontatták. Elfoglalására olyan egyértelműen törvénytelen körülmények között került sor, hogy a szövetségi kormány beleegyezett visszajuttatásába valamelyik brazil kikötőbe. Ekkor azonban, ismét csak jogsértő módon, az Egyesült Államok egyik hadihajója üzemképtelenné tette, mielőtt kifuthatott volna. A CSS *Georgia* az Atlanti-óceánon portyázott 1863-ban, és egészen Marokkóig jutott, ahol a küzdelmet a partról felvevő mórokkal vívott csatát. Kilenc kereskedelmi hajót ejtett zsákmányul, és végül Cherbourg-ban szerelték le. A CSS *Nashville* Nagy-Britannia partjai előtt cirkált 1862-ben, de egyetlen hajót sem sikerült elfognia, mielőtt 1863-ban elsüllyesztette a USS *Montauk*. A CSS *Tallahassee* negyven hajót fogott el az Atlanti-óceánon, mielőtt 1865 áprilisában bemenekült volna Liverpoolba, ahol eladták. A CSS *Shenandoah* kalandos pályafutást mondhatott magáénak, 1864-ben a Horn-fokot megkerülve elhajózott Ausztráliába, ahol sok ausztrál toboroztak a személyzetébe. 1865 elején a Bering-szorosban, Szibéria partjainál tevékenykedő bálnavadászfloottából fogott el több hajót, de amikor értesült a háború végétől, Angliába indult, és 1865. november 6-án vonta le a Konföderáció lobogóját. Összesen harmincnyolc hajót ejtett zsákmányul. A CSS *Chickamauga* az Atlanti-óceánon portyázott 1864 végén, elfogott hét

hajót, de személyzetének sok tagja megszökött Bermudán, és kénytelen volt visszatérni az észak-carolinai Wilmingtonba, ahol 1865 februárjában felgyújtották, hogy ne kerüljön az ellenség kezére.

A portyázók nagyjából 5 százalékát pusztították el az amerikai kereskedelmi flottának, és bár ez a szám csekély volt, a veszteség súlyos zavart okozott az Unió tengeri kereskedelmében, tartós következményekkel. A lobogóváltás és az amerikai kereskedelmi hajók külföldi tulajdonosoknak való eladása miatt az Egyesült Államok kereskedelmi tengerészete, a brit potenciális vetélytársa, 1865 után sohasem szerezte vissza a korábban a világkereskedelemben betöltött helyét. A Dél tengerészeti erőfeszítése figyelemre méltó, a polgárháborúban azonban Észak nyújtott igazán nagy teljesítményt a tengeren. Azzal, hogy gyakorlatilag megszüntette a Dél tengeri kereskedelmét, nemcsak a háborús erőfeszítéséhez szükséges anyagi utánpótlástól és finanszírozási forrástól fosztotta meg a Konföderációt, de attól a diplomáciai elismeréstől is, amelyre Richmond olyannyira vágyott.

Észak tengeri uralmának kritikus pontja a blokád meghirdetése volt. A blokád a hadi jelentősége mellett fontos jogi tartalommal is bírt. Hogy nemzetközi jogi szempontból érvényesnek fogadják el, ahhoz a blokádnak hatásosnak kellett lennie. A pusztá meghirdetése még nem tette jogilag érvényessé, demonstrálni kellett, hogy működik. Az Egyesült Államok Haditengerészete blokádot fenntartó hajórajainak éppen ezért valóban képesnek kellett lenniük a Dél kikötőinek elzárására a befutó hajók előtt. Mivel a Dél több mint 5600 km hosszúságú partvonallal, valamint sok száz kisebb-nagyobb kikötővel rendelkezett, a hatásos blokád megszervezése nem kis feladatot jelentett. A Dél kikötőinek legtöbbjét azonban figyelmen kívül hagyhatták, mert vagy túl kicsik voltak, vagy elégtelen közlekedési kapcsolat fűzte őket a szárazföld belsejéhez ahhoz, hogy a blokádtörő hajók használhassák őket. Mindent összevetve, a Dél területén csak tíz olyan kikötő akadt, amelyik a kellő vízmélységgel, és megfelelő egyéb adottságokkal is rendelkezett: New Orleans, Alabamában Mobile, Floridában Pensacola és Fernandina, Georgiában Savannah, Dél-Carolinában Charleston, Észak-Carolinában Wilmington

és New Bern, valamint Virginiában Norfolk. E városok legtöbbjét az Unió seregei hamar elfoglalták. New Bernt és Fernandinát már 1862 márciusában, továbbá Savannah kikötőjét is sikerült használhatatlanná tenni azzal, hogy áprilisban elfoglalták vízi megközelítési útjait. New Orleanst is 1862 áprilisában vették be. Pensacolát 1862 májusában feladta a helyőrsége, mert a bejáratát őrző szövetségi erőd nem volt hajlandó kapitulálni. 1862 közepére a Délnek mindössze három atlanti kikötője maradt: Charleston, Wilmington és Norfolk. Norfolk, amelyet közelről tartott megfigyelés alatt a Chesapeake-öbölben tevékenykedő északi flotta, túlságosan szoros blokádnál állt ahhoz, hogy a blokádtörő hajók használható célkikötője lehessen. Charlestont a szárazföldi oldaláról rohanták le 1865-ben, végül tehát csak Wilmington maradt meg indulási és érkezési kikötőnek.

A Konföderáció haditengerészeti erőfeszítése nem azért méltó a figyelemre, amit elért, hanem azért, amit megkísérelt, a tengeri hadviselés forradalmian új eszközeivel, amelyek örökre megváltoztatták a tengeri háború jellegét, nemcsak a páncélos hadihajókkal, de a „torpedókkal” is, ahogy akkoriban az aknákat nevezték, valamint a tengeralattjárókkal. A Konföderáció első tengeralattjárója egy kísérleti egység, a *Pioneer* volt, amelyet 1862 februárjában New Orleansban építettek. A következő hónapban személyzete elhagyta és elsüllyesztette a Pontchartrain-tavon. A fejlesztésén dolgozó csoport, köztük a vezető, Horace Lawson Hinley is, ezt követően az alabamai Mobile-ban folytatta munkáját, ahol megépítette az *American Divert*. 1863 januárjára készen állt az Unió blokádot fenntartó flottájának megtámadására, de túl lassúnak bizonyult ahhoz, hogy a gyakorlatban használható legyen. Kudarca után egy viharban elsüllyedt a Mobile-öböl bejáratánál, és nem emelték ki.

Elvesztése után Hunley nagyon hamar dolgozni kezdett a pótlására szánt merülőképes vízi járművön, amelyet tervezőjéről fognak elnevezni. Lemondtak a korábban kipróbált gőz- és elektromágneses hajtóműről, és ez a hajó kézzel hajtott csavartengellyel készült, amelyet héttagú személyzete forgatott. A jármű le úgy merült, hogy vizet engedtek két ballaszttartályába.

A *Hunley* 1863 júliusára készen állt a kipróbálásra, és elsüllyesztett egy szénszállító dereglyét Mobile kikötőjében. Ez után vasúton átküldték a dél-carolinai Charlestonba, ahol a kikötő vizén megtett újabb próbamenetek során kétszer is elsüllyedt, első alkalommal öt tengerészt fullasztva vízbe személyzete tagjai közül, a második alkalommal pedig mindenkit, köztük alkotóját is. Mindkét esetben kiemelték, és találtak önkénteseket a munka folytatásához. 1864. február 17-én éjjel a *Hunley* ötmérföldnyire Charleston előtt megtámadta a tizenkét ágyús USS *Housatonic* hadihajót, és a testéhez lökött rúdtorpedóval elsüllyesztette. A *Hunley*, amely talán szintén megsérült a támadásban, utána szintén elsüllyedt, még egyszer vízbe ölve személyzetét. A *Hunley* roncsát 1979-ben fedezték fel búvárok, majd 2000. augusztus 8-án kiemelték a tengerből. A személyzet maradványainak vizsgálata utóbb feltárta, hogy nyolcuk közül négy amerikai születésű volt, négy pedig Európából származott. 2004. április 17-én temették el őket, katonai tiszteletadással, a charlestoni Magnolia temetőben, 35 000–50 000 főnyire becsült tömeg jelenlétében. A szertartást a sajtó „az utolsó konföderációs temetésként” emlegette. A *Hunley*-ra a hajózástörténet első olyan tengeralattjárójaként emlékezünk, amelyik harcselekményt hajtott végre. A Konföderáció haditengerészete stratégiai szempontból jelentéktelen tényező volt, de az egyik leginkább újító szellemű, amelyet valaha szerveztek.

Az amerikaiak úttörő szerepet játszottak a tengeralattjáró-hadviselésben, hiszen már a függetlenségi háború alatt építettek és üzemeltettek egy kísérleti tengeralattjárót. Érthető kezdeményezés volt egy olyan néptől, amelyik éppen fellázadt a világ első tengeri hatalma ellen, és nem futotta erejéből a nyílt harc felvételére az óriási brit felszíni hajóhaddal. Az is érthető, hogy a Konföderáció, a legcsekélyebb reménye sem lévén arra, hogy egyenlő feltételek mellett szálljon szembe az Unió flottájával, felújította a kísérletezést a tengeralattjárókkal.

FEKETE KATONÁK

Lincoln homályos kijelentése, mely szerint a polgárháború „bizonyos értelemben a rabszolgaság kérdése körül zajlik”, sokkal többet leplezett el, mint amennyit felfedett. A Dél elszakadásának legszenvedélyesebb ellenzői északon a rabszolga-felszabadítás hívei voltak, csakhogy semmiképpen sem volt minden északi híve a rabszolgák felszabadításának, az egyenjogúsításukat pedig igen kevesen támogatták. A rabszolgaság intézményében, mindaddig, amíg a déli államokra korlátozva létezett, sokan látták egy idegen népesség kézben tartásának hatékony és kényelmes eszközét. Az északi államokban élő szabad feketéket nem tekintették a lakosság szívesen látott részének. Egyes államok még a feketéket kizáró választójogi törvényeket is hoztak, és a társadalom minden rétegében élt és virult a feketékkel szembeni előítélet, különösen a szegények körében, akik versenyben álltak a feketékkel a gazdasági hierarchia legalján kínálkozó munkaalkalmakért. A szegregáció, az oktatásban és az egyházközösségi tagságban egyaránt, inkább a szabály volt, mint a kivétel. Kevés feketének adatott meg a választójog, és kiterjesztése nem olyan ügy volt, amelyet sok abolicionista magáévá tett volna. Sok fehér még a törvény előtti egyenlőséget és a szabad perindítás jogát is túl nagy lépésnek vélte. Ennek ellenére Északon sokan nyilvánvalónak tartották, hogy a rabszolgaság

eltörlése végeredményében együtt jár a volt rabszolgák egyenjogúsításával. Hogy mihez kezdjenek a több millió felszabadított rabszolgával, az olyan kérdés volt, amelyre kevesen ismerték, vagy akarták megkérészni a választ. Széles körben hitték, hogy a felszabadított feketék szívük szerint délen akarnak majd maradni, mert az ottani környezetben és különösen az ottani éghajlati viszonyok között érzik magukat otthon. Akiket nem ragadtak el az efféle vágyálmok, bár nem egyedül ők, a külföldre telepítés gondolatát támogatták. Azaz a felszabadított feketéket vegyék rá valahogyan, vagy ha nem sikerül, erővel kényszerítsék, hogy vándoroljanak ki Közép-Amerikába és a karibi térségbe, vagy térjenek vissza Nyugat-Afrikába, ahol már meg is szervezték Libéria területét az amerikai felszabadítottak, valamint Sierra Leone brit gyarmatot a volt brit tulajdonú rabszolgák letelepítésére. Amint azonban Frederick Douglas, az emancipáció vezető fekete szószólója nyersen rámutatott, vajmi kevés értelme van a rabszolgák felszabadításának, ha végeredménye kedvezményezettjeinek száműzése.

Mindennek ellenére a problémára létezett a gyakorlatban megvalósítható megoldás, amely a társadalmi hatáson kívül másért is előnyösnek ígérkezett a háborús időkben. Ez pedig a szabad feketék besorozása volt a hadseregbe, köztük a délről szökött rabszolgáké is – vagyis a dugáruké, ahogyan emlegették őket –, hogy a fronton harcoljanak a Konföderáció ellen. Amint a feketék katonai szolgálatra való igénybevételének gondolata általánosan elfogadottá vált, nyilvánvalónak látszottak az előnyei. A feketék besorozásával Észak nemcsak saját harcoló katonáinak számát növelte, de a Délt is megfosztotta a munkaerőtől. A dolog ugyanakkor Észak nemzetközi hírnevének is jót tett, különösen Nagy-Britanniában, abban az országban, amelyet Észak leginkább kívánt befolyásolni, és amelyik a legérzékenyebben reagált, bármi történt a rabszolga-felszabadítás ügye körül. A Királyi Haditengerészetnek a rabszolgaszállító hajók elleni járőrtevékenysége révén Nagy-Britannia vezette a nemzetközi rabszolga-kereskedelem visszaszorításáért vívott küzdelmet, és a viktoriánus korszak brit polgárai nagy becsben tartották ez ügyben vallott elveiket. 1861–1863-ban a Dél konok ragaszkodása a rabszolgatartás rend-

szeréhez volt a legfontosabb akadálya annak, hogy London megadja számára a diplomáciai elismerést. Így tehát a polgárháború közepétől gyakorlati és politikai érvek is szóltak a rabszolga-felszabadítás mellett.

Mindazonáltal maradtak erős ellenérvek is vele szemben. A faji előítélet mellett, ami különböző intenzitással és különböző indítékok miatt, de majdnem általános volt északon, gyakorlati megfontolások is felmerültek. Mihez kezdjenek négymillió korábbi rabszolgával, ha el kell hagyniuk az ültetvényt? Hogyan találjanak nekik munkát, lakóhelyet és ellátást? A sorozás jelentős tömeget fog felszívni – a végső összesítés szerint 180 000–200 000 fekete szolgált az Unió seregeiben, és kétharmaduk korábbi rabszolga volt –, és olyan körülmények közé helyezi őket, amelyek ellenőrzést ígérnek magatartásuk és szabad mozgásuk fölött. Csakhogy a katonaság soraiba való befogadásuk különféle problémákat vetett fel. Frederick Douglas úgy érvelt, hogy a feketék szabadságának, ha nem harcolnak érte, nincs értéke. Sok fehér katona azonban úgy vélte, hogy bajtársaival a fehér ember háborúját vívja, és a feketék besorozása bemocskolja a küzdelem tisztaságát. Végső soron azonban az összes felvetett gond visszavezethető volt arra az északon általánosan elterjedt kételyre, amely kétségbe vonta a fekete katonák harcértékét. Fognak-e harcolni a feketék? Vagy elfutnak és cserbenhagyják a fehér katonákat? Manapság, amikor a fekete katonák a modern köztársaság legelkeseredettebb háborúiban vitézül helytálló harcosokként kitűnő hírnevet szereztek maguknak, az efféle kérdés még azt sem érdemli meg, hogy magában eltöprengjen rajta az ember. Mi több, amikor az amerikai fekete közösségnek az iraki konfliktus alatt elment a kedve a katonai szolgálat vállalásától, a Védelmi Minisztériumon a rémület hullámai futottak végig, annyira függ már az Egyesült Államok Hadserege és Tengerészgyalogysága a feketék jelentkezésétől, hogy a harcoló alakulatoknál, különösen a gyalogságnál, fenn lehessen tartani a szükséges létszámot. A tizenkilencedik század közepén azonban az afrikaiak még nem vívták ki azt a félelmetes hírnevet katonaként, amelyre utóbb szert tettek. A zulu királyságról Afrikán kívül még alig tudott valaki. A francia hadsereg, bár ugyanazokon a vidékeken toborzott, ahonnan a rabszolgaszállítmányokat

összeszedték, Nyugat-Afrikán kívül nem vetette harcba fekete ezredeit. A brit Nyugat-indiai Ezredet, bár legénységi állománya ugyanazokból a népcsoportokból származott, mint a Dél rabszolganeppessége, kizárólag gyarmati rendőri erőként alkalmazták. Így tehát érthető, hogy a fehér amerikaiak feltették a kérdést a fekete újoncokkal kapcsolatban: „Fogják-e vállalni a harcot?”, hiszen amerikai még kevés látta őket harcolni. A Forradalmi, vagy ahogyan az angolok nevezik, a Függetlenségi Háborúban a fekete résztvevők – mindkét oldalon – egyénekként voltak jelen, nem szervezett fekete alakulat tagjaiként. Nem léteztek fekete alakulatok a polgárháború előtti szárazföldi haderőben, a háború előtti Délen uralkodó politikai rendszertől pedig azt várták el, hogy a fekete lakosságot a meghunyászkodó passzivitás állapotában tartsa.

Mindennek ellenére, a polgárháború alatt a feketék harci szellemének első ébredésére paradox módon a déli államokban került sor, nem északon. Louisiana szabad feketéi – Louisiana a Dél egyetlen olyan része, ahol felszabadítottnak nevezhető fekete közösség is élt – igen korán, már 1861 májusában megalakították, és fel is töltötték önkéntesekkel a milícia egyik egységét, a Szabad Színes Férfiak Ezredét. Tagjai polgári felelősségvállalásukat kívánták bizonyítani, és bár az állam kormányzója nevezett ki ezredest az alakulat élére, az ezred maga gondoskodott fegyvereiről és egyenruhájáról, és csak helyi őrszolgálatra alkalmazták. A Konföderáció kormánya semmiféle jogi elismerésre sem méltatta. Arra az eseményre is 1861 májusában került sor, amely a fekete katonák általános sorozásához fog majd vezetni. Három szökött rabszolga jelentkezett a Monroe-erődben, és kijelentették, gazdájuk tüzelőállást ásatott velük egy konföderációs ütegnek. Röviddel később megjelent a Konföderáció hadseregének egyik tisztje, és a szökevények visszaszolgáltatását követelte, amint azt a szövetségi törvények előírták. Az erődparancsnok, Benjamin Franklin Butler, megtagadta a követelés teljesítését, és indoklásul a munkára hivatkozott, amelyre a rabszolgákat befogták, és amely, jelentette ki Butler, jogi értelemben háborús célt szolgáló dugáruvá tette őket, amit neki joga, sőt kötelessége elkobozni. Ettől az esettől kezdve terjedt a „dugáru” kifejezés használata, amelyet ettől kezdve a délről szökött rabszolgák szolgálatba

állításának igazolására alkalmaztak. A dugáruk száma gyors növekedésnek indult, amikor az Unió, a blokád hatásossá tétele érdekében, kételtű hadjáratot indított, és kisebb-nagyobb enklávét foglalt el az Atlanti-óceán partvidékén, és a rabszolgák ezek területére kezdtek szökdösni. Sokan bukkantak fel a dél-carolinai Charleston környékén, míg a Sea-szigetek fekete lakossága teljes egészében a partra szálló északi katonaságra bízta sorsát. Eleinte a dugárukat csak hadimunkásként alkalmazták. Apránként azonban, és ahogy mind több fehér esett el a csatákban, egyre kevesebb vita árán, egyre több katonai feladatot bízta a feketékre. Az 1862-es Emancipációs Törvény kihirdetése után megvolt a jogi felhatalmazás a feketék besorozására, és elkezdődött a fekete ezredek szervezése, először Louisianában, ahol, miután az Unió hadserege elfoglalta az államot, az 1861-es szabad fekete milíciaezredek megkeresték a megszálló hatóságokat, és kérték, vegyék fel őket a szövetségi hadsereg állományába. 1862. szeptember 27-én hivatalosan felvették az Egyesült Államok Hadseregének hadrendjébe az 1. Louisianai Bennszülött Gárdát. Hamarosan sok további alakulat követte, végül összesen 166 fekete ezredet állítottak fel. Eleinte a „színes bőrű” vagy az „afrikai származású” kiegészítést fűzték az ezred nevéhez, végül valamennyi az Egyesült Államok Színes Bőrű Csapatai minősítést kapta. Az Egyesült Államok Hadserege, bár 1865-re személyi állományának majdnem 10 százalékát tették ki a feketék, gyakorlatilag szegregált maradt. Száznál kevesebb fekete tiszt akadt a 166 fekete ezredben, és egyikük sem jutott a századosi rendfokozatnál feljebb a ranglétrán. A fekete katona kisebb zsoldot kapott, mint a fehér.

A háború legvégén, amikor már kezdtek gyülekezni a vereség felhői a Konföderáció felett, még ott is felmerült a közvéleményben az ötlet, hogy a növekvő élőerőhiányt a rabszolgák besorozásával egyenlítsék ki. Patrick Cleburne tábornoknak, a Tennessee Hadsereg parancsnokának 1864 januárjában a rabszolgák felfegyverzésére és katonai kiképzésére tett javaslata sok magas rangú beosztottja tetszését elnyerte, akik elfogadták azt az érvét, hogy a feketék bevonásával nagymértékben növelhetnék a Dél hadra fogható katonáinak számát. Mások azonban hevesen elleneztek az ötletet. Cleburne felvetése egész egysze-

rúen megosztottságot és haragot gerjesztett, amíg Jefferson Davis meg nem tiltotta további vitatását, sőt említését is. 1864 novemberére azonban Davis fordult a Konföderáció Kongresszusához, hogy engedélyezze rabszolgák vásárlását katonai szakácsnak és szekerésznek, és hozzáfűzte:

Amíg fehér lakosságunk elégtelennek nem bizonyul a seregekhez, amelyekre szükségünk van, és amelyek szolgálatban tartására futja erőnkből, a néger katonakénti alkalmazása bajosan ítéltető bölcsnek vagy előnyösnek. De ha valaha jelentkezne a rabszolga katonaként való alkalmazása vagy annak elvetése közötti választás kényszere, úgy tűnik, nem férhet kétség ahhoz, hogyan döntenénk akkor mi.

A Kongresszus azonban ezen a ponton meghátrált. A korábbi elnökjelölt, Howell Cobb kijelentette:

Nem teremthetsz katonákat a rabszolgákból, vagy rabszolgákat a katonákból. A nap, amelyen katonát csinálsz belőlük, a vég kezdete a forradalom számára. Ha a rabszolgákból jó katona lesz, akkor a rabszolgaságról alkotott egész elméletünk hibás.⁵⁸

Az északon alkalmazott politika azonban, ahol az 1863. januári Emancipációs Kiáltvány óta tízezerrel sorozták be katonának a korábbi rabszolgákat, azt bizonyította, hogy a feketékből vitéz és dolgukat értő katonák váltak, ami azt támasztotta alá, hogy a rabszolgaság egész intézménye valóban rossz, számos más okból is. 1865 februárjában Robert E. Lee tábornok saját hatalmas tekintélyét állította az ügy szolgálatába a Konföderáció egyik kongresszusi képviselőjének írott levelében, amelyet azzal zárt, hogy amennyiben a vereség elkerülésének egyetlen eszköze a feketék bevonása a katonai szolgálatba, akkor el kell fogadni a feketék katonai szolgálatát. 1865 márciusára a Konföderáció Kongresszusa hivatalosan felszólította a rabszolgatartókat, hogy minden államban tegyék katonai szolgálatra behívhatóvá a rabszolgák negyedét. A végén mindössze két század fekete katonát soroztak be, és ők sem vettek részt harcban, mielőtt az Unió hadserege megérkezett volna Richmondba, hogy kikényszerítse a kapitulációt. A sors ironiája, hogy a bevonuló északi katonák között sok volt a fekete. Az Egyesült Államok Színes

Bőrű Csapatainak huszonhárom katonája nyerte el a Kongresszusi Becsület-rendet Appomattox előtt. Azt követően viszont az Egyesült Államok Hadserege visszatért az egyenlőtlen bánásmódhoz fekete katonáival szemben, és ezt a politikát Harry Truman elnökségéig, a második világháború utáni időszakig már nem fogja megváltoztatni.

Mire a polgárháború véget ért, a kérdésre, vajon képesek-e harcolni a fekete katonák, számos csatamezőn adták meg a választ. Harckésztségüknek a Vicksburghöz közeli Port Hudsonnál adták első tanújelét, 1863. május 27-én reggel. A részt vevő fekete katonák a korábban a Konföderációt szolgáló, ekkor viszont már Banks szövetségi Megszálló Hadseregébe sorolt Louisianai Bennszülött Gárda állományába tartoztak. A hadművelet célja az áttörés volt a városhoz, amely megakadályozta, hogy az Unió használja a vízi utat. Port Hudson megközelítési útjait a Little Sandy Creek mögött tornyosuló meredek oldalú sziklaszirtre épített földsánc oltalmazta, amelyet a 39. Mississippi Gyalogezred és a 9. Louisianai Portyázó Ranger Ezred védett hat ágyú támogatásával. A Bennszülött Gárda túlerőben volt velük szemben, de a létszámkülönbséget kiegyenlítette a védőállás erőssége és a támogató tüzérség. Ráadásul a fekete katonák legtöbbje csak nemrég kapott huzagolt csövű pus-kát, és nem gyakorolta még be a használatát. Mindazonáltal három rohamot intéztek a konföderációsok vonalai ellen, és 37 hősi halottat, valamint 155 sebesültet veszítettek, mielőtt a sötétség beállta véget vetett a küzdelemnek. A Port Hudson-i ütközetről mindenfelé beszámolt az északi sajtó, és úgy hi-vatkozott rá, mint arra az eseményre, amely eldöntötte azt a kérdést, vajon hajlandóak-e harcolni a fekete katonák. A *New York Times* ezt írta:

Nem vonható többé kétségbe a színes faj vitézsége és kitartása, amikor megfelelően vezetik.

Túl korai konklúzió volt. Port Hudson túlságosan apró összecsapás volt ah-hoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjanak le belőle.

Röviddel utóbb azonban és a közelben, Milliken's Bendnél, újabb ütközetet vívtak, amely kiegyensúlyozottabb verdikthez szolgáltatott alapot.

A Vicksburggel szemben fekvő Milliken's Bendnél működött Grant egyik, a város ostroma alatt használt hadellátási bázisa. Helyőrségét három fekete ezred alkotta, amelyet a feketék besorozásának lelkes híve, Lorenzo Thomas tábornok szervezett: a 9. és a 11. (afrikai származású) Louisianai Gyalogezred, valamint az 1. (afrikai származású) Mississippi. Az arcvonal túlsó oldalán álló konföderációsok úgy határoztak, támadást intéznek Milliken's Bend ellen Henry McCulloch tábornok három texasi ezredből álló dandárjával. A támadást 1863. június 7-én indították, magabiztosan rohamoztak, és visszaűzték az Unió csapatait a folyópart fölé magasodó földsáncaikig. A texasiak azonban megálltak kifosztani az Unió katonáinak táborát, és ennek következtében megbomlott a rendjük. Amikor kiérték a folyóhoz, az Unió tüzérségének és két ágyúnaszádjának, a *Choctaw*-nak és a *Lexington*-nak a tüzébe kerültek, és most ők hátráltak meg. McCulloch kapott erősítést, de akárcsak az Unió erőinek helyi parancsnoka, ő is úgy látta, nincs értelme tovább erőltetni a támadást. Ő is, és a megerősítésére küldött egységek is visszavonultak. A Konföderáció 44 halottat, az Unió 98 halottat és 233 sebesültet veszített. Charles A. Dana, a hadügyminiszter-helyettes, akit Washingtonból Grant hadműveleteinek megfigyelésére küldtek a helyszínre, azt írta:

a néger katonák alkalmazásával kapcsolatos vélekedést forradalmasította a feketék vitézsége a nemrég vívott Milliken's Bend-i csatában. Prominens tisztak, akik korábban szűk körben gúnyosan lemosolyogták volna az ötletet, most szívből támogatják.⁵⁹

Egy konföderációs hölgy, Kate Stone azt írta a naplójába, hogy

nehéz elhinni, hogy déli katonákat – és ráadásul texasiakat – csúfosan megvert egy fehér és fekete jenki kből álló korcs banda. Csakis valami tévedés lehetett az oka.⁶⁰

Jelen voltak fehér katonák Milliken's Bendnél, a 23. Iowai Ezred egy kicsiny különítménye, de az Unió oldalán harcolók döntő többsége fekete volt. Ez biztosan nem tévedés.

Milliken's Bend olyan hadműveletek egész sorozatát vezette be, amelyekben fekete katonák a Konföderáció csapatainak állásait támadták a Dél alsó és

tengerparti vidékein. Az egyik elsőt a charlestoni kikötő bejáratát őrző Wagner-erődnél hajtották végre 1863. július 18-án. Az erődöt keményen védte négy zászlóaljnyi dél-carolinai gyalogság, bőségesen elegendő ágyú támogatásával. A támadó különítmény négy zászlóalj fehér és egy zászlóalj fekete gyalogságból, az 54. Massachusettsi (színes bőrű) Gyalogezred egyik zászlóaljából állt. Az 54. Ezredet Massachusetts buzgó abolitionista kormányzója, John A. Andrews állíttatta fel 1863 márciusában, közvetlenül a rabszolgafelszabadítás meghirdetése után. Massachusetts fekete népességének csekély száma miatt Andrewsnek messzire ki kellett vetnie hálóját, így sok újonc Új-Anglia más részeiről érkezett, így többek között Frederick Douglass fiai is New Yorkból. 1863 tavaszán az egységet a Dél-Carolina partvidéken folyó kisebb hadműveletekben alkalmazták, de júliusban hajón felhozták a Morrisz-sziget megtámadására, amelyen a Wagner-erőd állt. Kifejezetten az erőd és a sziget elfoglalásának céljára csoportosították át.

A támadás tüzérségi előkészítés után július 18-án indult meg. Az 54-esek a tengerpart dagálykor előtört sávjában nyomultak előre, időnként a sekély vízben gázolva. A konföderációsok nem nyitottak tüzet, amíg a gyalogosok el nem érték a külső védműveket, akkor azonban, miközben a fekete bakák megindították a rohamot, a védők heves tüzérségi tűzzel és sűrű puskasortűzekkel fogadták őket, és súlyos emberveszteséget okoztak nekik. Az 54-esek ennek ellenére zárták soraikat, az elesettek helyére mások léptek, és nyomultak tovább előre. Az élelégységek átkeltek a sáncárkon, megmászták a föld-sánc oldalát, és feljutottak a tetejére. Néhányan már az erőd belsejébe is bejutottak, de addigra már nagyon sok volt a halottjuk és a sebesültjük. Elesett Robert Gould Shaw, az 54-esek abolitionista ezredese is. Az erőd belsejében kézitusá alakult ki, és a feldühödött déli katonák hamarosan embertelen túlkapásokra ragadtatták magukat, megölve és megsebesítve a bekerítésükkel próbálkozó fekete katonákat. Az Unió katonái végül visszavonultak, de előbb William H. Carney még olyannyira kitüntette magát, hogy később megkapta a Becsületrendet. Ő volt az első fekete katona, aki elnyerte. Sok sebesültet hátraszállítottak, vagy sikerült saját erejükből visszajutniuk az Unió seregének

arcvonal a mögé. Azok közül, akik a sekély vízbe estek, többen belefulladtak, amikor megjött a dagály. A csata után az Unió katonái ostromárkot kezdtek ásni a Wagner-erőd felé, majd újabb és újabb árkokat ástak, amíg szeptember elejére a hely védhetetlenné nem vált. Szeptember 7-én az erődöt és a Morrisz-szigetet is feladták a Konföderáció katonái, maga Charleston eleste előjátékként. Ralph Waldo Emerson gyászéneket írt az ifjú Shaw ezredes haláláról, aki Észak-szerte ünnepelt alakká emelkedett, akárcsak az 54. Massachusettsi Ezred, amely 272 hősi halottat, sebesültet és eltűntet veszített aznap.

A Charleston gyors elfoglalására tett kísérlet következményeként – a próbálkozás hosszú ostrommá fog nyúlni, amelyet csak Sherman betörése a két Carolinába fog győzelemhez segíteni 1864-ben – az Unió hadvezetősége úgy döntött, lerohanják Floridát. Az állam igencsak a Konföderáció tespedt hát-só udvarának számított, sem erős, nagyhangú szecessziópárti politikai erő, sem nagyszámú, a Dél haderejét erősítő önkéntes nem akadt a határai között. Floridát már elszigetelték a Dél többi részétől az Unió kombinált tengeri-szárazföldi hadműveletei, amelyekkel elfoglalták a Pickens-erőd, Key West és Fernandina haditengerészeti támaszpontját. A pénzügyminiszter, Salmon Chase, azért nézte ki magának Floridát, mert visszafoglalását saját jelöltségét előmozdító eszköznek akarta használni az 1864-es elnökválasztáson. Chase úgy vélte, az állam visszahozható az Unió kötelékébe, ha a Konföderáció ott védekező fegyveres erejét legyőzik, és a lakosságnak felajánlják az állampolgári eskü letételének lehetőségét, amint Lincoln javasolta az 1863. decemberi Amnesztia és Újjáépítési Kialtványban. Chase-nek voltak hívei Floridában. A már létező, igénybe vehető haderőt is felismerni vélte a Charlestonhoz küldött expedíciós seregben. Annak parancsnoka, Quincy Gillmore tábornok, a Déli kerület* vezetője 1862 áprilisában a Pulaski-erőd sikeres lövetésével szerzett hírnevet és rangot. Gillmore bízott benne, hogy a Florida rabszolganépességéből sorozott fekete katonákkal növelheti a rendelkezésre álló katonaság létszámát, és így kiküzdheti magát a zsákutcából, ahova a

* Department of the South (a ford. megj.).

Charleston elleni támadás kudarca miatt jutott. Rávette Hallecket, járuljon hozzá, hogy megpróbálkozzon. Gillmore megkapta a parancsot, vonja ki az 54-eseket Charleston alól, valamint távolabbról is adtak neki számos fehér és fekete ezredet. Számos, a pennsylvaniai Camp William Pennben, a külön a feketék szolgálatba állítására és kiképzésére létesített táborban kiképzett egység is közéjük került. Az Egyesült Államok Színes Bőrű Csapatai 8. ezredét, valamint az Észak-carolinai Színes Bőrű Önkéntesek 1. ezredét, az 54-es massachusettsiekkel együtt hajón a floridai Jacksonville-be szállították, ahova 1864. február 7-én érkeztek meg. Ott egy New York-i fehér dandárral együtt kicsiny sereggé alakultak Gillmore számára, amelyet a tábornok Jacksonville-ből Olustee felé vezetett a St. Mary's folyó felső folyásán, amelyen egy darabig Georgia és Florida határvonala is húzódik. Ez a sereg 1864. február 20-án ért Olustee elé, ahol szembe találta magát a Konföderáció sűrű erdőben ásott földsáncaival. A sáncokat 5000 georgiai és floridai katona védte Joseph Finegan tábornok helyi és Beauregard általános parancsnoksága alatt.

Gillmore lovassága február 20-án délelőtt futott bele a konföderációsok előőrseibe, és zűrzavaros ütközet alakult ki. A Konföderáció katonáit tüzéség is támogatta, amely súlyos veszteséget okozott a támadóknak, ám az Unió egységei mégis több rohamot indítottak. A harcvonal ide-oda hullámozott a sűrű erdőben. Az 54-es massachusettsiek ellenlökést indítottak, de este hat órára az Unió serege általános visszavonulásban volt Jacksonville felé, a Konföderáció lovassága pedig üldözte. Egy rebellis katona, tiszttel találkozáán, megkérdezte, mi történik: „Niggerekre vadászunk”, hangzott a túlságosan is helytálló válasz. Az Unió fekete katonáinak tucatjait, sebesülten vagy sértetlenül, lötték agyon vagy verték agyon puskatussal, miközben a csataterre leszállt a sötétség. Az Egyesült Államok Színes Bőrű Csapatai 8. Ezredének egészségügyi tisztje sokat mentett meg úgy, hogy a sebesültszállító kocsikat fekete katonákkal töltötte meg a fehérek rovására, mert amint elmondta, tudta, hogy a fogságba eső fehér katonák életben fognak maradni, de attól félt, hogy a feketék nem. Az Uniónak összesen 1861 katonája halt vagy sebesült meg Olusteenél, míg a Konföderációnak 950. Az Unió Olusteenél kétségbe-

vonhatatlanul vereséget szenvedett, ami véget vetett a Florida Unióba való visszatérítésére tett túlzóan optimista kísérletnek.

Miközben a floridai hadjárat elhalt, a Tennessee és Mississippi határvidékén zajló fellángolt. Azon a vidéken egyik fél sem rendelkezett nagy létszámú, összpontosított hadsereggel, az Unió mindössze számos, kisebb elszórt helyőrséggel, a Konföderáció pedig annak Nathan Bedford Forrestnek a nagy reguláris lovassági különítményével, akit az Uniónak sohasem sikerült legyőznie. Sherman korábban azzal fordult a katonáihoz, kényszerítsék megadásra Forrestet, mert azon a vidéken ez a kulcsa a rend helyreállításának. Forrestnek esze ágában sem volt hagyni, hogy korlátok közé szorítsák, tehát úgy határozott, ő indít hadműveleteket Sherman előretolt helyőrségei ellen. Az első, amelyet 1864 áprilisában kinézett magának, a Pillow-erőd volt, 80 kilométernyire Memphis fölött a Mississippi mentén. Sherman elrendelte az erőd feladását, de az Unió csapatainak helyi parancsnoka, Stephen Hurlbut tábornok, saját hatáskörében úgy döntött, ismét megszállja. Helyőrsége 1864 áprilisában két színes bőrű tüzérezredből és egy fehér gyalogezredből állt. Elsáncolták ugyan magukat, de létszámuk túl csekély volt az erőd sikeres védelméhez. A helyőrség részét képező lovasság utálta a feketéket: Tennesseeből származtak, sőt egy részük korábban a Konföderáció hadseregében szolgált, csak átállt. Amikor Forrest, aki megígérte, hogy „elintézi a Pillow-erődöt”, április 12-én megjelent, katonái gyorsan legyűrték az ellenállást, majd kezdtek megadásra kényszeríteni az ellenség katonáit, ahogyan vezérük kezdettől tervezte. A magukat megadó feketéket és fehéreket egyaránt lelőtték, ott, ahol álltak vagy térdeltek. A sebesülteket szintén legyilkolták. A Konföderáció tetteinek mentegetői utóbb váltig állították, hogy Forrest fel-alá lovagolva igyekezett megfegyelmelni katonáit. Ha így történt is, nem nagyon sikerült neki. A helyőrség katonáinak 60 százalékát, fehéreket és feketéket egyaránt, megölték. A támadás előtt Forrest felszólította kapitulációra a helyőrség parancsnokát, de ő elutasította az ultimátumot. Az Unió kétszázharminchat katonája életben maradt, őket hadifogságba vitték, de ezek közül csak ötvennyolc volt fekete. A Pillow-erőd elestének híre gyorsan terjedt, és általános dühöt ger-

jesztett északon, délen viszont nem. Úgy tűnik, a fekete katonák megtanulták, hogy mindent kockára tesznek, amikor csatába indulnak a konföderációsok ellen, de úgy határoztak, ezért csak még drágábban fogják adni az életüket. Továbbra is vitézül harcoltak, amikor próbára tették őket.

A Pillow-erődbeli mészárlás hatására az Unió tábornokai életre-halálra menő hajszát indítottak Forrest után. 1864 áprilisában Samuel Sturgis tábornok külön parancsra csak azért érkezett Memphisbe, hogy őt üldözze. Sturgis katonái között sok volt a fekete az Egyesült Államok Színes Bőrű Csapatainak 55. és 56. Gyalogezredében, valamint a kilenc ütegből álló 2. Könnyű-tüzérezredében. Sturgis délnek, a Mississippi állambeli Tupelo felé vezette kis seregét azzal a célkitűzéssel, hogy rombolni fogja a Forrestet ellátó vasútvonalakat, és ezzel csatára kényszeríti a déli lovasvezért. Forrest két lovasdandárral és némi tüzéséggel rendelkezett, tehát erőinek létszáma elmaradt attól, amivel Sturgis hadműveleti különítménye rendelkezett, ám ennek ellenére előrenyomult, hogy támadjon. A két seregtest június 10-én Tupelótól északra, Brice's Crossroadsnál ütközött meg. A kibontakozó csata kezdettől kedvezőtlenül alakult az Unió szempontjából, Forrest lovasai ugyanis találtak egy jelöletlen utat, amely Sturgis háta mögé vezetett. Az északi tábornok trénje ez után összekeveredett harcoló egységeivel, és a zűrzavarban az Unió hadoszlopa meghátrálni kényszerült. A hátrálást napokig folytatták, Forrest üldözte Sturgis csapatait, amelyek végül a Tennessee állambeli Guntownban leltek menedékre. A Brice's Crossroads-i csata csak még jobban megerősítette Forrest hírnevét. A fekete katonák hírnevének azonban nem ártott, mert a vereséget – helyesen – Sturgis hadvezetési hibájának tulajdonították. A tábornokot leváltották, és nem kapott újabb beosztást.

Fekete katonák részt vettek az 1864-ben Arkansasban a Red folyóhoz indított szerencsétlen kimenetelű expedícióban is. Ahogy a háború a végéhez közeledett, a legfontosabb hadszíntér a virginiai volt, ahová több, nagy létszámú kontingensben küldték őket Petersburg ostroma idején. Ezeket a szinte kizárólag fekete csapatokból álló IX. hadtestbe szervezték, amelynek eredeti alakulatait széttördelték, és a Nyugatra küldték, helyőrségi szolgálatra. A IX.

hadtestet, amelynek ezredeit Marylandben állították fel és képezték ki, 1864. március elején vezényelték a Potomac Hadsereghez. Ez volt az első fekete seregtest, amelyik átvonult Washingtonon. A front felé vezető hosszú útján egyik fehér tisztje feljegyezte, hogy amikor átmasíroztak a pennsylvániai Pittsburghön, „az alja nép kövel dobált minket”. A hadtestet megindították előre, Virginia területére, és megérintette a spotsylvániai csata szele, de nem vett részt a küzdelemben. Egy massachusettsi tiszt, aki látta a hadtest rendjének megbomlását, annak adott hangot, ami még mindig az általános vélemény volt a fekete katonákról:

Ahogy rájuk néztem, lelkem megtelt nyugtalansággal, és boldog lettem volna, ha láthatom őket visszamasírozni Washingtonba... A harcvonalban nem bízunk bennük. Ah, szónokolhatnak otthon nyugodtan, de itt, ahol életről és halálról van szó, nem merünk reszkírozni.⁶¹

A Spotsylvania körüli harcokban a IX. hadtest oltalmazta Grant hadseregének mögöttes területét, és állandó csatározásban állt a Konföderáció lovasságával. Sajnalatos tény volt, hogy az Észak-virginiai Hadsereg katonái ugyanolyan készenek mutatkoztak az elfogott feketék legyilkolására, mint a Mély Délen harcoló bajtársaik.

Amikor Grant folytatta a szárazföldi hadjáratot, a IX. hadtest részt vett a Richmond rohammal való bevételeire indított erőfeszítésben. A támadást Bermuda Hundredből, a James folyó egyik kanyarulatában fekvő beékelt területről indították. 1864 júliusában ez a részoffenzíva ért drámai csúcspontjára a fekete katonák legnevezetesebb harccselekményével az egész háborúban, a Kráter megrohamozásával. A hadművelet annak köszönheti kétes hírnevét, ahogyan Grant tábornokai elügyetlenkedtek. Miután aknát ástak a Konföderáció Elliot-kiszögellését védő földsáncai alá, majd felrobbantották az akna löportöltetét, a IX. hadtest az áttörés kierőszakolásának szándékával megrohamozta azt, ami a konföderációs védők állásaiból megmaradt. Az Unió illetékes seregtestparancsnokai szánalmasan zavaros parancsokat adtak ki. Először egy fekete hadosztályt választottak ki a roham vezetésére, de azután meggondolták magukat, és inkább egy fehér hadosztálynak adták a feladatot.

Az a hadosztály nem készült föl, és nem próbálta el a hadműveletet, és amikor gyalogosai belekerültek a robbanás ütötte hatalmas gödörbe, rendjük gyorsan megbomlott. Mikor aztán az eredetileg választott, de lecserélt fekete hadosztály menteni próbálta helyzetet, a jelentős erővel indított konföderációs ellenlökés áldozatául esett. A Konföderáció katonái lemészárolták az Unió azon katonáit, akiket a kráter alján értek, majd nagyrészt megölték a foglyokat is. A roham túlélői halálra rémülve menekültek vissza az Unió csapatainak állásaihoz, de legalább ezren kerültek csapdába a kráterban, és őket agyonlőtték vagy ledöfték szuronnal, miközben próbálták megadni magukat. A nap végén megállapították, hogy a IX. hadtest 15 000 katonájából 3500 életét veszítette. Hét fekete katona kapta meg a Becsületrendet a Kráternél tanúsított vitéz helytállásért az aznap harcba vetett összesen 24 000-ből. A csata utóhatásaként Burnside tábornokot leváltották. Grant olyan megfontolt és belátó értékelést adott a hadműveletről, amelyet csak adhatott:

Burnside tábornok – írta – a színes hadosztályát akarta az első vonalba állítani, és azt hiszem, ha így tett volna, kivívta volna a sikert. Mindazonáltal egyetértek Meade tábornokkal a tervvel szembeni ellenvetései tekintetében. Meade tábornok azt mondta, ha a színes csapatokat küldjük előre, és a vállalkozás kudarcnak bizonyul, akkor azt fogják mondani, és nagyon igazuk lesz, hogy mi előre hajtottuk ezeket az embereket, hadd öljék őket, mert nem törődünk a sorsukkal.⁶²

A Kráter katasztrófája után a fekete csapatok továbbra is részt vettek Petersburg ostromában, valamint más hadműveletekben is Észak-Virginia és a két Carolina területén, köztük a Fisher-erőd elleni rohamokban is. Elsősorban azonban az Atlanti-óceán és a Mexikói-öböl partvidékén alkalmazták őket, ahol megadatott nekik az az elégtétel, hogy 1865 februárjában részt vehettek Charleston megszállásában. Utána hamarosan csatlakoztak az Unió több más seregtestéhez, és bekapcsolódtak Petersburg ostromába. Végző hadműveleteik csúcsát azonban a richmondi bevonulásban való részvételük jelentette 1865 áprilisában. Április 3-án pirkadatkor a XXV. hadtest – amely ekkorra kizárólag feketékből állt – kivonult állásaiból, és a város felé kezdett menetelni. A megközelítési utakat senki sem védte, mert a Konföderáció ka-

tonasága Lee parancsára már visszavonult Appomattox felé. Az élen a Egyesült Államok Színes Bőrű Csapatainak 9. ezrede haladt, és a *John Brown testét* énekelve masírozott végig a Konföderáció fővárosába vezető utakon. Az utcák két oldalán Richmond fekete lakosai sorakoztak, akik harsogva éljenezték felszabadítóikat, akiket további fekete és fehér katonák követtek, mind abban a biztos tudatban, hogy a háború hamarosan véget ér.

Amikor visszatért a béke, a fekete katonákat főleg a Dél megszállására vetették igénybe. Száz fekete ezredet osztottak szét a korábbi Konföderált Államok területén. 1865. május 13-án az Egyesült Államok Színes Bőrű Csapatainak 62. ezrede Palmito Ranchnél, a Rio Grande mentén, Texasban részt vett a háború utolsó ütközetében. Az Unió szárazföldi haderejében a polgárháború alatt összesen 178 975 fekete szolgált, akik közül 2870-en estek el harcban. Amikor a hadsereget újrászervezték, a békeidőre szánt hadrend szerint két új gyalog- és két lovasezredet toboroztak feketékből.

A fekete katonák sokféleképpen éltek meg a háborút, de mindnyájuknak nehézségekkel teli időszakot jelentett. Hátrányos helyzetben voltak, néha fehér bajtársaik és parancsnokaik nyílt megvetése sújtotta őket, az első perctől mintegy próbaidős szolgálatot teljesítve harcoltak. Nem azt várták tőlük, hogy megállják a helyüket a harcban, és kihagyták őket a háború valamennyi nagy csatájából – a legtöbbje amúgy is lezajlott, mire a feketéket 1863-tól elkezdték nagyobb számban besorozni. A fekete katonák számára azonban a háborús tapasztalatok legfontosabbika a Konföderáció fehér katonáinak reakciója volt, amikor találkoztak a harcban. Sok északi katona mentalitásában is kétségtelenül jelen volt a viszolygás a feketéktől, ami a háború előrehaladtával és a fekete katonák reputációjának javulásával csökkent. A fehér déliek viszont egyszerűen gyűlölték a fekete katonákat, és felháborította őket, hogy a csatatéren korábbi rabszolgáikkal vagy korábbi rabszolgáiknak vélt ellenfelekkel találkoznak. Nagy általánosságban, ha foglyul ejtették, megölték őket. A csaták túlélőit, ha sebesülten találtak rájuk, kivitték a kórházból, és agyonlőtték vagy szuronnyal ölték meg. Azt hihetnénk, hogy a rettenetes vég veszélyének, ami akkor fenyegette őket, ha az ellenség kezére kerülnek, csak még erősebb

ben arra kellett volna indítania a fekete katonákat, hogy elkerüljék a fogságba esést. A valóságban azonban úgy tűnik, inkább az történt, hogy a feketék gyakran megbénultak a rémülettől, amikor a legvadabb feketegyűlölő déliekkel, mondjuk texasiakkal vagy mississippi állambeliekkel kerültek szembe. A Pillow-erőd a legsúlyosabb volt a déliek rémtettei közül, de semmiképpen sem elszigetelt eset. A virginiaiak ugyanolyan heves négergyűlölőknek bizonyultak, mint a Mély Délről származó bajtársaik.

1865-re az Unió szárazföldi haderejének majdnem az egytizedét feketék alkották. Lélektani szempontból a fekete katonák harcba vetése hatalmasat lendített Észak háborús erőfeszítésén, ám gyakorlati szempontból a fekete katonák nagy létszámuk ellenére kiábrándítóan kevésbé járultak hozzá a győzelemhez. Amikor a csatamezőn szembesültek déli ellenfeleik kegyetlen vadságával, egyszerűen nem tudtak úgy helyállni a harcban, mint a fehér katonák. Forrest, legkönyörtelenebb üldözőjük, csak a valós tényeket közölte, amikor kijelentette, a feketék nem képesek egyenrangú ellenfélként felvenni a harcot a fehér déliekkel, akik végső soron a rabszolgaság fenntartásáért küzdöttek, ami nem volt más, mint a fehérek feketék feletti uralmának egy formája.

A KÉT HÁTORSZÁG

Észak, a Déltől eltérően, rég megszervezett és működő állam volt 1861 áprilisában, amelynek struktúráival, erőforrásaival és közigazgatási gépezetével szemben a háború majd addig példa nélkül álló követelményeket fog támasztani, de amely tovább fog működni, nagyjából úgy, ahogy békeidőkben. Ezzel éles ellentétben, a Dél nem létezett államként a háború kezdetéig. Szinte mindent, amire a hadviseléshez szükség volt, újonnan kellett létrehozni, sőt még kitalálni is, miközben már javában dörögtek a fegyverek. A feladat megoldhatatlannak bizonyult volna, ha nem létezett volna már az Egyesült Államok, valamint a nyolcvanesztendőnyi függetlenség politikai és jogi szokásai nem szolgáltattak volna mintát, amelyre támaszkodva az elszakadók megalkothatták új államalakulatukat. Így tehát a Konföderáció az elszakadást választó államok képviselőinek első, az alabamai Montgomeryben 1861. február 4-én tartott gyűlésén szinte teljes egészében az Alapító Atyák 1787-es alkotmányát fogadta el saját ideiglenes alapokmányának. Kizárólag olyan változtatásokat iktattak be, amelyek a tagállamok jogait erősítették, és a központi kormányzatét csökkentették, illetve nyíltan leszögezték a rabszolgatartók jogait, és hirdették a rabszolgaság intézményének jogszerűségét. A Konföderáció ideiglenes Kongresszusa 1861 májusáig maradt

Montgomeryben, akkor átköltözött Richmondba. Nem választott testület volt, tagjait államuk delegálta. Választásokat 1861 őszéig nem tartottak, az után viszont, az alacsony választói részvétel ellenére, a népképviselési rendszer demokratikus jelleget öltött. A déli Kongresszus igazi demokratikus jelleggel való felruházásának egyik gyakorlati akadályát az jelentette, hogy délen nem léteztek szervezett politikai pártok, legjobb esetben csak a régi whig és demokrata párt maradványai, és ezek a korábbi pártcímek is csak az egyes képviselő- vagy szenátorjelöltek azonosítására szolgáltak. 1861-re, amikor az elszakadás vállalása minden más politikai pozíciót hatálytalanított, délen a korábbi pártkötődések jelentőségüket veszítették. Mivel a Dél konokul ragaszkodott az államok jogainak elsőbbségéhez, cseppet sem meglepő, hogy a Kongresszusnak és az elnöknek rengeteg fejfájást okoz majd a tizenegy állami törvényhozó testület, amelyek a háború alatt mindvégig igen aktívan tevékenykedtek. Az államok állították ki a katonaságot, termelték a hadianyag-utánpótlást, gondoskodtak az abrakról – gyakran úgy, ahogyan ők látták jónak, és nem pedig úgy, ahogyan a richmondi kormány igényelte volna.

Jefferson Davis komoly tehetséggel megáldott férfiú volt, aki eleinte köziszteletnek örvendett. Mindazok közül, akik délen az elnöki hivatal betöltésére rendelkezésre álltak, Davis valószínűleg volt olyan jó, mint a többi potenciális jelölt, ám politikusként nem tartozott a legjobbak közé. Alelnöke, Alexander Stephens kiváló képességű ember volt, de a tagállamok jogainak fanatikus védelmezője, és energiái javát az egész háború alatt saját állama, Georgia támogatásának szentelte a központi kormánnyal szemben. Davis működését a megfelelő miniszterek és államtitkárok hiánya is akadályozta. A hadügyi tárca sűrűn cserélt gazdát, és sohasem talált igazán kielégítő vezetőre. Az olyannyira kulcsfontosságú pénzügyminiszeri poszton ugyancsak ketten váltották egymást, de egyikük sem tudott megbirkózni a rendkívüli nehézségekkel, amelyeket a Konföderáció pénzügyeinek működtetése támasztott. A kabinet legkiválóbb tagja, Stephen Mallory, haditengerészeti miniszterként szolgált, óriási szakértelemmel. A Konföderáció tengeren el-

ért sikerei ellenére, a tengeri hadszíntér túlságosan kevés lehetőséget kínált képességei kibontakoztatására ahhoz, hogy elérje mindazt, amire egy másik minisztérium élén képes lehetett volna.

Az élőerő, a hadianyag és a pénz a háború életető eleme. Az élőerő a küzdelem utolsó évéig nem jelentett különösen nagy gondot a Konföderációnak. Az önként jelentkezőkkel, majd a hadkötelezettség alapján besorozottakkal kellőképpen fel tudták tölteni a sorokat mindaddig, amíg a helyzet kétségbeejtőre fordulásának hatására, 1864-ben tömegessé nem vált a már szolgáló katonák szökése és a behívott újoncok önkényes távolmaradása. A hadianyag-ellátást a Konföderáció sikeresen megoldotta. Külföldi vásárlással nagy tételben hoztak be fegyvert 1861–1862-ben, utána pedig a rögtönzött hadiipar tartotta fenn a szükséges folyamatos ellátást. A richmondi Tredegar Vasmű még északi megfelelőihez viszonyítva is jelentős ipartelep volt. A Tredegar 1100 tüzérségi löveget állított elő a háború alatt, továbbá hatalmas mennyiségű löszert, valamint a Konföderáció páncélos hadihajóinak vértetéhez szükséges páncéllemezt is. Különös módon, egyáltalán nem gyártott vasúti sínt vagy mozdonyt, két olyan nehézipari terméket, amelyben a Konföderáció a háború alatt mindvégig szorongató hiányt szenvedett. Jelentős gyárakat hoztak létre az alabamai Selmában és egy nagy löpormalmot a georgiai Augustában. Továbbiak működtek Macon és Fayetteville mellett. A háború alatti kutatások feltárták, hogy a Dél területén több fontos nyersanyag áll rendelkezésre, mint amennyiről a háború előtt tudtak.

Pénzt, amint azt sok háborúzó állam felfedezte már, bár végül a saját kárára, igazán könnyű rögtönözni. Amerika 1861 előtt érmével működött, amit aranyból vagy ezüsből vertek. Hivatalos papírpénz nem létezett. Mi több, az amerikaiakban régi és mélyen gyökerező gyanakvás élt a papírpénzzel, a banki befektetésekkel, sőt általában a bankokkal szemben. A háború kezdetén délen mindössze nagyjából 25 és 30 millió dollár közötti értékű arany volt, magánszemélyek, bankok és pénzügyi vállalkozások birtokában, messze túl kevés a háború költségeinek fedezésére. Miből fizessék ki a kormányzat vásárlásait, a hadjáratok költségeit, a katonák zsoldját? Christopher

Memminger pénzügyminiszter értelmes ember volt, ortodox pénzügyi nézetekkel. Az államnak, véleménye szerint, adók kivetéséből, kötvények eladásából és papírpénz kibocsátásából – ebben a sorrendben – kell fenntartania magát. Az adózás sohasem vált be a Konföderációban. A háború előtt a polgárokat csak nagyon alacsony kulcsokkal adóztatták, és csak egyértelműen meghatározható ügyletek esetében. A behozatali vámok és illetékek voltak a legelterjedtebbek és a leginkább elfogadottak, ugyanis az importárak a legtöbb ember számára nem tartoztak a hétköznapi javak körébe. Memminger úgy határozott, az adóbevételt a kivitt gyapotra rótt exportadóval bővíti; erre akkor került sor, amikor a gyapotkivitel már majdnem összeomlott. Ezt követően ingatlanadót próbált bevezetni, amelynek mértékét az ingatlan értékének fél százalékában határozta meg. Az államok azonban kijelentették, hogy birtoknyilvántartásaik elégtelenek az ilyen típusú adó alapjának megállapításához, és legtöbbször abban a reményben, hogy tökéletesíteni tudja majd nyilvántartását, elfogadta egy becsléssel megállapított összeg befizetését a kormány kasszájába, amit később visszatarthat, ha az adót sikerül kivetni. Az ebből az adónemből származó összeg mindössze 1,7 százalékát tette ki a Konföderáció adóbevételeinek.

Memminger nagyobb reményt fűzött a kötvénykibocsátáshoz. Az ilyen államkötvény lényegében a kormányzat ígérvénye arra, hogy garantált kamatot fizet a papírt megvásárló magánvevőnek. A kötvénykibocsátás, ha ügyesen irányítják, a pénz előteremtésének ősrégi és hatékony módja, ha mindkét félnél megvan a szükséges jóakarát és bizalom. Nagy történelmi múltra tekint azonban vissza a kötvények újratárgyalása, a kölcsönadó szempontjából egyre kevésbé jövedelmező feltételekkel. Ez történt a Konföderáció államkötvényeivel is. A Konföderáció pénzügyminisztériuma kezdte a vásárlás ellenértékének elfogadni a jövőbeli gyapottermésre terhelt jelzálogot. Még nem létező pénzt használtak arra, hogy még nem létező pénzre, az állampapír névértékére, biztosítsák a kamatot. Ami 15 millió dolláros kibocsátásként kezdődött, annak helyébe előbb 50, majd 100 millió dolláros kibocsátás lépett. A tranzakció végső szakasza akkor érkezett el, amikor az ültetvényesek megtagadták

gyapotjuk eladását, mert jobb profitot vártak a kivitelétől, ha valamelyik blokádtörő hajóval sikerül exportálni.*

A hatásos adóztatás kudarca és a kötvénypiac hanyatlása miatt a Konföderáció pénzügyminisztériuma a szűkölködő kormányok végső mentsvárához, a papírpénznyomtatáshoz kényszerült folyamodni. Ez a gyakorlat már a háború kitörése előtt, 1861 februárjában elkezdődött. Kezdetben az egyszerre kibocsátott tétel csekély volt, a legelső 1 millió dollárnyi. 1861 augusztusára azonban a Konföderáció már 100 millió dollárnyi bankót hozott forgalomba, és a mennyiség csak egyre nőtt. Elképesztő, de a bankjegyeket nem nyilvánították törvényes fizetőeszköznek, vagyis nem volt kötelező követelés ellenértékeként elfogadni őket. A bankjegyeket mindazonáltal elfogadták, és nem csak a kincstár által kibocsátottakat. Magáncégek is elkezdtek bankjegyet kiadni. Az volt az igazság, hogy 1863-ra – hanem korábban – a papírpénzt, még akkor is, ha nem bírt konvertibilis értékkel, muszáj volt használni. Az emberek abban a tudatban költötték a pénzt, hogy minden készpénzügylet a természetes egybeesésre épülő mutató, amelyet bármiféle egyéb csereeszköz hiánya tesz szükségessé. 1863 végére több mint 700 millió dollárnyi papírpénz volt forgalomban, igaz, a papírdollár értéke aranyban négy centre zuhant.

Az értékvesztéshez hasonló arányú elszabadult infláció társult. 1861 októbere és 1864 márciusa között az árak átlag 10 százalékkal nőttek havonta. 1865 áprilisára az árak átlagosan a kilencvenkétszeresükre nőttek 1861-hez képest. A gyakorlatban nehéz ilyen természetű számításokat végezni, mert olyan sok kibocsátási forrás létezett, köztük az államok, továbbá sok nagy, sőt számos kisebb város is. Széles körben használtak pénznek postabélyeget. A Konföderáció polgárai a saját bőrükön érezték a vágdató inflációt, ugyanis a hétköznapi fogyasztási cikkek ára könyörtelenül a csillagos égig emelkedett.

* A Konföderáció államkötvényeit sikerült forgalomba hozni és eladni Európában, különösen Angliában, de fedezetét ott a gyapot jelentette. Amikor az Unió blokádja miatt leállt a gyapotszállítás, a kötvények piaca összeomlott, 1864 után teljesen (a szerző jegyzete).

J. B. Jones, a híres *Rebel War Clerk's Diary* (Egy rebellis hadügyi tisztviselő naplója) szerzője, feljegyezte a legfontosabb árucikkek árának emelkedését. 1864 márciusában 300 dollárt fizetett egy hordó búzalisztért és 50 dollárt egy bushel kukoricalisztért,* ugyanezeknek az ára 425, illetve 72 dollárra nőtt 1864 októberére. Az ő jövedelme is nőtt, havi 600 dollárra, de szegénynek érezte magát, és nyomasztotta az állandó áremelkedés és a pénzhiány. Jones ráadásul a középosztályhoz tartozott. A közkatonák havi 11 dollár zsoldot kaptak, a szakmunkások napi 2–5 dollár bért.

Az infláció mélységesen nyomasztott mindenkit, aki a Konföderáció területén élt, különösen pedig a szülőket. Hatását erősítette a szinte minden árucikkre kiterjedő hiány. Vidéken ugyan továbbra is bőven állt rendelkezésre élelem, elosztási nehézségek miatt azonban a városokban végül mégis éheztek. Szinte minden más közszükségleti cikk, különösen a ruházat, mindenhol nehezen beszerezhetővé vált. Feléledt a házi fonás, ahogyan a feleségek és az anyák újratanulták pionír őseik háziipari ismereteit, hogy pótolni tudják az elhasználódott ruhákat. A lábbelit szétfoslásig használták. A fényűzési cikkek eltűntek. A hiány a déli életforma szerves részévé vált.

A sokféle hiány között fellépett a munkaerőhiány is. A Konföderáció seregeinek sorait elsöprő többségében vidéki fiatal férfiakkal töltötték fel, ezért a farmokon a munka az idősebb férfiakra, a rabszolgákra – már ha a gazdának tellett rabszolgára – és a nőkre maradt. A nők déli társadalomban elfoglalt helyét mára a mítoszok sűrű köde vette körül. A valóságban annak idején nem sok romantika volt benne. Minden egyes hősl elkü delnő re, aki átvette az ültetvény vezetését, amíg a férfinép távol járt a háború ban, több száz egyszerű farmerfeleség jutott, aki egyszerűen hozzáadta a szántást és a vetést is azon teendők végtelen sorához, amelyeket mindig is el kellett végeznie. Lehet, hogy a háború rendkívüli felelő ssé get hozott, de a már általuk végzetek mellé rengeteg további munkát is, ami nagyon nagy terhet ró tt a nőkre. A déli nők azonban még ma is jól megkülö nböztethető kü lö n fajta t alkotnak, olyat, ame-

* Hordó – 159 liter; bushel – 36,4 liter (a ford. megj.).

lyet nőiességéért és társaságkedvelő személyiségéért szokás csodálni. Különbözőségük minden bizonnyal a háborúnak tulajdonítható, talán nem annyira a munka miatt, amelyet kényszerűségből átvettek, mint inkább a szerepkör miatt, amelyet családjuk férfi tagjainak életében kellett vállalniuk. Európai szemmel nézve a déli nők sokkal inkább hasonlítanak az európai nőkre, mint az amerikai nők általában. Az amerikai nők határozott egyenlőségre törekvő magatartása az európai megfigyelő számára egyik leginkább szembeszökő vonásuk. Talán helytálló a vélekedés, hogy a déli nők nőies jellege azokból a szerepekből ered, amelyeket akkoriban játszottak, amikor a háború kudarcok sorába, majd a végső vereségbe fordult, férfi rokonaik támaszaiként, majd végül vigasztalóiként. A vereség nem része az amerikai életformának. Amerika seregeinek története a sikerek majdnem megszakítás nélküli sorából áll. Az amerikai nők emberemlékezet óta győztesként hazatérő férfiakat szoktak fogadni. A kivétel a Dél, ahová és amelynek asszonynépéhez a Konföderáció seregei legyőzve és elcsüggedve tértek haza. A legyőzött férfiak vigasztalása, önbecsülésük helyreállítása a déli nők munkájának legfontosabb részei közé tartozott 1865 áprilisa után. Ez a tapasztalat segített megalkotni a déli nőieség sajátos jellegzetességeit.

A nők számára a polgárháború fontos pillanata az amerikai történelemnek. A nők az 1860-as években otthonukon kívül nem számíthattak képességeik elismerésére, annak ellenére sem, hogy sok nemzedék óta dolgoztak a családi farmon vagy a család üzletében, amikor férjeik a Nyugat feltárásán munkálkodtak. A polgárháború kikényszerítette azoknak a nőknek a megbecsülését, akik megművelték a földeket, és együtt tartották családjukat, amíg férjeik harcoltak. Egyesek, mint Pauline Cushman, egy New Orleans-i színésznő, kémszolgálatot vállalva kockáztatták az életüket.

Legkevesebb 250 és valószínűleg akár 1000 lehet azoknak a nőknek a száma, akik a két oldalon fegyverrel harcoltak a háborúban, vagy úgy, hogy elesett apjuk, fivérük, férjük vagy fiuk egyenruháját öltötték magukra, vagy úgy, hogy egyszerűen beálltak katonának, hogy férfi rokonaik mellett harcolhassanak, vagy hogy megszabaduljanak a gazdálkodással járó nehéz fizikai

munkától, és több pénzt keressenek. Elkerülték a lebukást, mert a legtöbb esetben az orvosi vizsgálatot olyan kapkodva végezték, hogy a legtöbb nőnek nem okozott nehézséget átcsúszni rajta, és így mehetek tovább az újoncképzésre. A katonák általában nem vetkőztek le, amikor lefeküdtek aludni, fürdő kevés volt, és ritkán fürödtek, a senkire sem illő uniformis pedig jól elrejtette a nőies alakot. Az a nő, aki felcsapott a két hadsereg valamelyikébe, férfinak álcázta magát: rövidre vágatta a haját, férfiruhát húzott, leszorította a mellét, férfinévét vett fel, és olyan férfiasan igyekezett viselkedni, ahogyan csak tudott, nehogy magára vonja társai figyelmét. A Franklin Thomas álnevet használó Sarah Emma Edmonds egy michigani önkéntes gyalogszázadba állt be, és egy évig sikerült elkerülnie a leleplezést. Részt vett a Blaksburn's Ford-i és az első Bull Run-i csatában, a félszigeti hadjárat csatáiban, az antietami és a fredericksburgi csatában. Sarah Edmonds kémként is szolgált, hol ír házalónak, hol fekete férfinak álcázva, és értékes információval látta el az Unió szárazföldi haderejét az ellenség hadmozdulatairól.

Egyes nők jótékony célú táncmulatságokat és fogadásokat szerveztek, hogy pénzt gyűjtsenek a katonák ellátására, mások megeztették a nagy- vagy kisvárosukon átvonuló csapatokat. Sok nő segédkezett a kórházakban, és ápolt sebesült vagy beteg katonákat. Clara Barton, egy massachusettsi tanítónő, ügynökséget szervezett élelem és felszerelési cikkek gyűjtésére és kiszállítására a Washington körül állomásozó északi alakulatoknak. Engedélyt kapott William Hammond tábornoktól, hogy felüljön a hadsereg lovas sebesültszállító kocsijaira, hogy ápolja a sérülteket, sőt még arra is, hogy kövesse a frontvonalat. Ott, az első vonalak mögött teljesített szolgálatot néhányban a legrettenetesebb csaták alatt, és érdemelte ki a „Csatamező Angyala” becenevet. 1864-ben „vezető ápolónőként” szolgált a James Hadseregben. 1865-ben Lincoln elnök őt bízta meg az Unió hadserege eltűnt katonái felkutatásának vezetésével, és amíg ezt a munkát irányította 30 000 ember sorsára derítettek fényt. Amikor a háború véget ért, a georgiai Andersonville börtönébe küldték, hogy gondoskodjon az Unió ott meghalt katonáinak megfelelő eltemetéséről és sírjuk megjelöléséről. Az így szerzett tapasztalatai készítették arra,

hogy országos kampányt indítson az összes, a polgárháborúban eltűnt katoná azonosításáért, majd ezt a célt szolgáló archívumot állított fel. A háború után a Nemzetközi Vöröskeresztnél folytatta emberbaráti tevékenységét. 1881-ben Clara Barton indította útjára az Amerikai Vöröskeresztet, és élete hátralévő részét ennek az ügynek szentelte.

A társadalom másik szegmense, melyet megváltoztatott a háború, a fekete közösség volt, amelynek végül elhozta a szabadságot. Sok rabszolga elvette magának, megragadva az alkalmat, amelyet az Unió seregeinek közeledése teremtett attól kezdve, hogy 1863-tól mind mélyebben hatoltak be a Dél területére. Sok déli félt attól, hogy az ellenség inváziója fekete felkeléseket fog kiváltani. Valójában ilyesmire nem került sor. Az elszökő rabszolgák kezük-lábukat törve igyekeztek az északi katonasághoz szegődni, ahol nehéz fizikai, valamint mindenféle egyéb alantas munka végzésével próbálták megszolgálni az eltartásukat. Ezeknek a „dugáruknak” a jogállása a gondok sorát okozta az északi tábornokoknak. Egyes abolicionista generálisok a lázadók gazdasági tönkretételének eszközeként fogdostatták össze a rabszolgákat a Dél területére vezetett betörések során. Ezt a gyakorlatot széles körben alkalmazták a határállamokért 1861–1862-ben vívott küzdelmek idején, az északi kormány azonban hivatalosan tiltotta. A szökött rabszolgák átkerülése a front Unió felőli oldalára a jövevények élelmezésének és elszállásolásának igényét is magával hozta. Táborokat kellett építeni – és őrizni –, és a hadsereg ellátmányából kellett elvonni a táborok konyháinak ellátására. Az egyenjogúsítás 1863. januári proklamálása után a szökevényeket besorozhatták katonának. Ez azonban nem oldotta meg teljes egészében a problémát, mert a szökött rabszolgák sokan túl fiatalok, túl idősök vagy testileg alkalmatlanok voltak a katonai szolgálatra, és sok volt közöttük a nő. A barátságtalan fogadtatás, amelyben sokukat az északi katonák részesítették, ami gyakran a kendőzetlen rossz bánásmódig is elment, nem riasztotta el a szabadságot kereső feketét. Továbbra is elszöktek, valahányszor északi sereg közeledett, olyannyira, hogy a déli területek felső peremvidékéről egyes helyeken teljesen eltűnt a lakosság fekete része.

A háború, majd a vereség okozta változások közül a Délre rabszolgaság megszűnése gyakorolta a legmélyebb hatást. A Dél soha nem térhetett vissza a háború előtti hétköznapiakhoz, hiszen a feketéket többé nem kötötték röghöz, és szabadon mehettek, ahová akartak, szabadon választhattak munkaadót, és dolgozhattak olyan keményen vagy olyan keveset, ahogyan jónak látták. A valóságban persze a legtöbb fekete továbbra is a megszokott vidékén lakott, az ismerős fehér emberekkel, és megmaradt egyszerű mezőgazdasági munkásnak. És mégis, minden más lett. Egymillió fekete elhagyta otthonát, hogy előbb az Unió seregeit kövesse, majd északra költözzön. A Dél rabszolgafelügyelő rétegét megtizedelte a háború: a katonai szolgálatra alkalmas fehér férfiak negyede elesett, vagy meghalt valamilyen betegségben 1861 és 1865 között. A Dél soha többé nem lehetett ugyanaz.

A vereség olyan helyzetet teremtett, amelyet sok déli megoldhatatlan problémának látott. A kapituláció túlságosan keserű volt ahhoz, hogy egyből vagy akárhogyan, de gyorsan el tudják fogadni. A déliek minden ízüken berzenkedtek annak a gondolata ellen is, hogy az elszakadásért vívott küzdelem teljesen hiábavaló volt. Új idea vert gyökeret a képzeletükben: az Elveszett Ügy. A déliséget az Új Dél megteremtésével kötelességük megőrizni, amely még mindig határozottan különbözni fog az iparosodott, pénzhajhászó Északról, de rendelkezni fog a fennmaradáshoz szükséges képességekkel, sőt még versenyezni is tud vele úgy, hogy gazdasági életében alkalmazza Észak sok sikeres megoldását, köztük az iparosítás előtérbe helyezését és a pénzügyi függetlenséget. Az Új Délért vívott szívós, tudatos küzdelem végig fog húzódní a tizenkilencedik század hátralévő részén. Reménytelen vállalkozás volt. A déli gazdaság már a háború előtt is túl kicsi és túlságosan alultökésített volt ahhoz, hogy a siker reményében versenyezessen az északival. 1865 után a Délt túlságosan elszegényítették az elszakadás és a katonai vereség költségei ahhoz, hogy versenytársa legyen győztes északi szomszédjának. Növekedése szánszalmasan lassú volt, és a gazdaság csak az északi tőke beáramlásától remélhette újjászületését, ezt a tőkebeáramlást pedig az mozgatta, hogy Északnak befektetési lehetőségeket kellett

keresnie. Egy évszázadba telik majd, mire a vereség romjaiból felemelkedik a valóban virágzó Új Dél.

Észak belső életét sokkal kevésbé befolyásolta a háború, mint a Délét. A háború Északnak növekvő prosperitást hozott, és sokkal kevesebb tolatkodó beavatkozást a mindennapi életébe. Paradox módon, miközben a Dél elvben a kis államapparátus bajnokaként lépett fel, a richmondi kormányt a szükség rákényszerítette, hogy számos szinten beavatkozzon a Dél népének társadalmi és különösen gazdasági életébe. A Dél népének kétszeresen is rossz volt: nem volt elég, hogy központi utasításos, árörögzítéses, katonai igénybevétellel és kötelező munkaerő-irányítással terhelt módon próbálták működtetni a gazdaságot, mindez még nem is működött jól. Északon ezzel éles ellentétben a gazdaság, amelyet a szövetségi kormányzat békén hagyott, virágzott. Teljes foglalkoztatottságot és magas béreket produkált, miközben egyidejűleg bőségesen állította elő a hétköznapi élet és a hadat viselő állam igényeit kielégítő termékeket. Ráadásul úgy teljesítette mindezt, hogy nem engedett sok, a háború finanszírozásával rendszerint együtt járó hiba kísértésének, olyanokénak, mint például az infláció, a mértéktelen adóztatás vagy az országot megnyomorító államadósság. A háború többévi gazdasági hanyatlás után tört ki, és féltő volt, hogy a válság súlyosbodását okozza. Különösen aggasztó jelenség volt a gyapothiány, amely miatt sok új-angliai textilgyár bezárt vagy csökkentett munkaidőben termelt. A krízist váratlan módon sikerült elkerülni. Az Európában több éven át, több országban gyenge volt a termés, és emiatt megugrott az amerikai gabona iránti kereslet, amit hála az éppen akkoriban a földművelés módszereiben elért előrelépésnek, Észak könnyen ki tudott elégíteni. Emellett az Európával folytatott kereskedelem nagy tételekben hozta az ellenértékként kapott aranyat az amerikai bankokba. Ugyanakkor a szövetségi katonaság uniformisba öltöztetése miatt támadó gyapjúszövet-kereslet fellendítette a juhtartást, és rengeteg addig fölös kapacitást kötött le a fonó-, szövő- és készruahagyártó iparban. Ami 1861-ben még nehéz időszaknak ígérkezett az északi gazdaság számára, az 1862-re nem mindennapi fellendülésbe fordult át.

A háborús nemzetgazdaság építése természetesen pénzügyi intézkedéseket igényelt a hadikiadások fedezésére. A háború előtt a kormányzat nagyon keveset költött. Állami alkalmazottból kevés volt, nagy kiadásokkal járó programok pedig nem léteztek. A hadsereg minimális létszámú volt, a haditengerészet legtöbb hajója az elavultságig ősrégi. A partvédő erődök építése sok pénzt emésztett fel, de 1861-re a rendszerek legtöbb eleme elkészült. Mindennek következtében, a háború előtti évek szövetségi államapparátusa boldog és szokatlan helyzetben találta magát: nagyobb volt a bevétele, mint amennyire szüksége volt. Pénzének legnagyobb része vámokból és illetékekből származott. Nagyon kevés volt a szövetségi adó, kölcsönt pedig szinte egyáltalán nem vett fel a kormány. Pontosan azért, mert ilyen kevés pénzre volt szüksége 1861 előtt, amikor kitört a háború, a kormányzatnak nem állt rendelkezésére a bevétele gyors növeléséhez szükséges hivatali és jogi apparátus. Ennek a problémának a megoldása rengeteg fejtörést és vitát okozott. Salmon P. Chase, a pénzügyminiszter, energikus és tehetséges ember volt, de tapasztalt pénzügyi szakértő nem. Ráadásul ragaszkodott az amerikai közpénzügyek néhány régi, szent alapelvéhez: utálta az adósságot, és gyanakvással tekintett a bankokra. Ezért aztán először adóztatással igyekezett előteremteni a háború finanszírozásához szükséges pénzt, de még amikor szerény adóemeléseket és új adókat vezettek is be, ebből a forrásból akkor is csak a szokásos kiadásokra futotta, a katonák fizetésére és a hadianyag-beszerezés rendkívüli költségeire nem.

1861 végére az Unió pénzügyi helyzete kezdett tarthatatlanná válni. Chase mereven hitt abban, hogy az aranyat forgalomban kell tartani, és minden kifizetést azzal kell eszközölni. Csakhogy az északi államokban mindössze 250 millió dollárnyi veretlen és vert arany volt, és amint Chase elhalasztotta az állam tartozásainak rendezését, hogy átvészelje az alakuló válságot, az arany kezdett eltűnni, mert magánszemélyek és intézmények egyaránt kivonták a forgalomból és felhalmozták. Az azonnali, kézenfekvő megoldást az államkölcsön kibocsátása jelentette kamatozó kötvények formájában, névérték alatti áron piacra dobva, hogy vonzó kamatlábat ajánlhassanak. A kötvényki-

bocsátás végül bevált, de kezdetben nem oldotta meg a likviditás szorongató gondját. Az arany fokozatos eltűntével egyszerűen nem maradt forgalomban elegendő valuta a magánszemélyek és az intézmények pénzbeli kötelezettségeinek kielégítésére. Ezért aztán 1862 februárjában – igaz, csak heves vita után – a Kongresszus hozzájárult a papírpénz kibocsátásához, amelyet színe miatt egy idő után zöldhasúként emlegettek. A papírpénzre mélységes gyanakvással tekintettek a tizenkilencedik századi Amerikában, de a szükség törvényt bont, és megtörtént az első kibocsátás, 150 millió dollárnyi bankjegy, amit törvényes fizetőeszköznek szántak. A zöldhasúak sikert arattak, és két további kibocsátásra is sor került 1862–1863-ban. A háború végére a forgalomban lévő papírpénz értéke 431 millió dollárra rúgott.

Minden ellenkező jövedöls ellenére a papírpénz nem tette tönkre a pénzügyi rendszert. Inflációt természetesen okozott, de messze nem a délihez hasonló arányút. Az 1861-es áridexet tekintve 100-nak, az árak emelkedése Északon az infláció csúcsán, 1864-ben a 182-es értéket érte el. A legtöbb dolgozó északi úgy érezte, jobban él. Rengeteg pénz volt forgalomban, bőségesen állt rendelkezésre annak, aki költeni akart, és megvásárolható áru is viszonylag bőven volt a piacon. Mint inflációs időszakban általában, mindig a fix jövedelműek voltak azok, akik megszenvedték az áremelkedést. Az átlagos fogyasztó beosztással élt, és boldogult. A papírpénzre alapozódó gazdasági fellendülés bizonyítéka a településhálózat terjeszkedése a központi kormányzat tartalékából piacra dobott művelhető területeken, valamint a tömeges bevándorlás folytatódása Európából. Az 1862-es Családi Birtok Törvény birtokossá tette azokat a farmerokat, akik az igényelhető 160 angol holdnyi földet öt évig megművelték. 1865-re 20 000 új farm jött létre. A családi birtokok alapítói között alig akadt bevándorló, azok ugyanis még az ingyenföld elfoglalásához és művelésbe vonásához szükséges tőkével sem rendelkeztek. A bevándorlás ezzel együtt növekedett, annak ellenére is, hogy a bevándorlókat érkezőkor a besorozás veszélye fenyegette. A háború eleji visszaesés után a bevándorlók száma emelkedett a konfliktus alatt. 1863-ban és 1864-ben is meghaladta a 100 000 főt, 1865-ben pedig elérte a negyedmillió.

A Konföderáció híveinek egyik kedvenc állítása, hogy a szövetségi kormánynak a bevándorlók katonának kényszerítésével sikerült feltöltenie az Unió hadseregének sorait. Ez bizonyosan nem igaz. Az Unió katonáinak majdnem a fele Új-Anglia és a Középnugat farmjairól jött, fiatal mezőgazdasági munkás volt. Ráadásul a nagyvárosok, amelyekben a bevándorlók összegyűltek, a hadkötelezettség megtagadásának melegágyai voltak. Az elutasítás nem öltötte a nyílt lázadás formáját, ahogyan délen történt, ahol 1864-re nagy számban vették be magukat az erdőbe a dezertőrök, és fegyveres bandákba tömörültek, amelyek felvették a harcot a szétszórásukra és elfogásukra kivézenyelt állami milíciával. Sok északi azonban erőszakosan akadályozta a sorozás végrehajtását. 1863 júliusának közepén négy napig tartó zavargások törttek ki New Yorkban, 105 halálos áldozattal – őket jórészt az Uniónak a rend helyreállítására kirendelt katonái ölték meg –, továbbá az egész városra kiterjedő fosztogatással és gyűjtogatással.

Mindezzel együtt, igen figyelemreméltó – a hadkötelezettség megtagadása vagy elkerülése ellenére is –, hogy a „honi front”, azaz a hátszország életének leginkább szembeszökő vonása északon és délen egyaránt az volt, hogy a lakosság mindvégig mennyire állhatatosan kitartott a háború mellett. Az északi háborúellenes mozgalom, bár erősödött az 1862-es nehéz idők, majd a háborús kimerültség 1864-es beköszönte után, sohasem fenyegette komolyan Lincoln tekintélyét vagy hatalmát. A háborús évek alatt mindvégig fenntartották a politikai élet normális formáit, 1862-ben megrendezték a kongresszusi és a helyhatósági, 1864-ben pedig az elnökválasztást. Mind-egyik választáson felléptek ugyan háborúellenes jelöltek és pártok, és 1862-ben jelentős számú szavazatot is kaptak, de komoly háborúellenes mozgalom sohasem szerzett jelentős befolyást északon. Ennek oka nagymértékben Lincoln rendkívüli politikusi tehetségében keresendő, aki erre támaszkodva képes volt személyes befolyásával irányítani egyéneket és kongresszusi csoportokat, és közvetlenül, személyisége súlyát kihasználva hatni az ország közvéleményére. Többször vállalt kockázatot, különösen, amikor ragaszkodott az Emancipációs Kiáltvány kihirdetéséhez, de mindig sikerült elkerül-

nie az elnökségével és háborús stratégiájával szemben hatékonyan fellépő belső ellenzék kialakulását.

Délen, bár 1864-től szinte kézzelfoghatóvá vált a háborús fáradtság és a reményvesztettség, sohasem alakult ki elegyükből a vereség elkerülhetetlenségét hirdető mozgalom. Jefferson Davisnek a legsúlyosabb nehézségeket az államok együttműködésre csak vonakodva hajlandó kormányzói okozták, akik közül sokan még akkor is az államok jogainak bajnokaként tündököltek, amikor a háború tapasztalata már megmutatta, hogy egyre inkább a hatalom központosítására van szükség. Az elszakadás déli tömegtámogatásának törékenységébe vetett hitet, amelyet 1861–1862-ben Északon széles körben vallottak, a valóság sohasem igazolta.

WALT WHITMAN ÉS A SEBEK

A csatateri halál vagy megnyomorodás mint valószínű lehetőség távol állt a férfiak gondolataitól, amikor 1861-ben elmasíroztak a háborúba. Igencsak nyomasztó valósággá vált azonban, amint leadták az első lövéseket. Az első Bull Run-i csata után ezer sebesült maradt a mezőn. 1862-re az Unió ezredei az ütközetekben 30 százalékos véres veszteséghez szoktak hozzá, és az érintett emberek többsége megélte a kórházba jutást. A polgárháború katonái azonban amilyen gyorsan megtanulták, mennyire valószínű a harctéri halál vagy a sebesülés, olyan gyorsan megtanulták azt is, hogy amennyire csak lehetséges, kerüljék az ezredorvosokat, akik már a konfliktus legelején kétes hírnévre tettek szert hozzá nem értésük és lustaságuk okán. A közvélekedés nem túlzott. Az Egyesült Államok Hadseregének egészségügyi szolgálata elégtelenül képzett, szabályzatok gúzsába kötött, a modern gyógyászattal ritkán lépést tartó szakszeméllyel működött. Gyógyszer- és műszerellátottsága egyaránt szegényes volt. Az első kórházakat rögtönözve hozták létre, gyakran nem álltak többől, mint a tábor szélén felvert néhány sátorból, ahol mindenki által lógósnak tartott, képzetlen szanitécek lézengtek.

A kórházbelsők a valóság leggyakrabban megörökített részletei közé tartoznak a polgárháborúról tudósító írásokban, és sugárzik belőlük a látottak iránti undor. Az Unió szárazföldi haderőneme teljességgel elégtelen egészségügyi

szolgálattal lépett be a konfliktusba. A rangidős katonaorvos nyolcvanesztendő volt, és önmagához hasonlóan ősrégi orvostudományi ismeretek szerint tevékenykedett. Az Egyesült Államok Egészségügyi Szolgálatára mindössze húsz hőmérővel rendelkezett, és szinte minden más egészségügyi felszerelést nélkülözött. Minden ezred állománytáblájában egy katonaorvosi helyet rendszerezítettek, egyetlen segédorvosival, és ők ketten voltak az egyedüli szakképzett egészségügyiek. A harctéren az ezredzenekar muzikusai fölött vették át a parancsnokságot, ők szolgáltak hordágyvivőként. Ők aztán igazán semmit sem tudtak a gyógyítás tudományáról, és durva, hozzá nem értő, viszont sokszor hanyag, nemtörődöm szanitécek hírébe kerültek. Kezdetben nem léteztek különleges mentőkocsik a sebesültek szállítására, akiket a rázós utakon közönséges katonai trénszekereken vagy a farmokról rekvirált fogatokon zötyögtettek el a kórházba. A sebesülteket gyakran hajmeresztően nagy késéssel vitték el a csataterőről. A második Bull Run-i csata után három nappal 3000 sebesült még mindig ott hevert, ahol a sérülés érte, és 600-at találtak még mindig életben öt nappal a csata vége után. Egy hétbe telt, mire az utolsó életben maradottakat eljuttatták a washingtoni kórházakba. Gyakran célravezetőbb volt egy pajtában vagy magánháznál maradni, amint azt sokan tették, mint hagyni, hogy elvigyék az embert a kórházba, amely gyakran a fertőzések melegágya, mocskos és rendetlen hely volt, ahol nyüzsgöttek az élősködők. A legtöbb katona megtetvesedett, ám amíg egészséges volt, tudott tenni valamit, hogy megszabaduljon tőlük. A kórházban arra szorultak, hogy mások tetvetlenítsék őket, és ezt a feladatot a személyzet nem túl gyakran végezte el. Sok katonát férgektől nyüzsgő, bűzlő és túlságosan is gyakran üszkösödő sebbel vittek be. Az üszkösödés gyakorisága miatt az amputálás volt a leggyakrabban alkalmazott sebészeti eljárás. Sok szemtanú írt a kórházon kívül, sőt néha belül halomba rakott levágott karokról és lábokról. A csonkolás gyakorisága miatt a katonák rettegtek a kórházba kerüléstől, bár – meglepő módon – az anesztézia, kloroformmal vagy éterrel, általánosan rendelkezésre állt az Unió kórházaiban. A háború előrehaladtával használata mind ritkábbá vált a Délen, amelyet a blokád sok alapvető egészségügyi anyag behozatalától is elvágott.

Amint azt szokás leszögezni, a polgárháborúra olyan időben került sor, amikor a tudomány fejlődése éppen átalakuláson ment át, és így a hadseregek már használhatták a jövő néhány fegyverét, mint például a huzagolt csövű, hátultöltő puskát, másokat, például a géppuskát, azonban még nem. A katonarvoslás szintén éppen az átalakulás kezdetén járt. Érzéstelenítést már tudtak alkalmazni a doktorok, de nem ismerték még a fertőzés baktériumalapú elméletét, és ezért nem alkalmaztak még antiszeptiszist. A sebészek általában sokat használt, a rászáradt vértől és gennytől kemény ruhában operáltak, a sebeket alkalmilag tépett rongydarabokkal kötözték be, ha nem állt rendelkezésre kötszer, és nem sokat tisztogatták – hogy sterilizálásról ne is beszéljünk – a műszereiket, és nem gondoskodtak a kórtermek vagy a műtők betegségeket terjesztő rovarainak irtásáról. A vérátömlesztést nem ismerték, ahogyan a vércsoportokat sem, és ez így is fog maradni egészen az első világháború végéig. Az elszenvedett sebesülések jellegének ismeretében igazán figyelemreméltó, hogy az adott körülmények között olyan sok sebesült maradt életben, amilyen sok életben maradt. A Springfield- és Enfield-puskákból kilőtt Minié-lövedék – a leggyakoribb sebokokozó – férfi felső hüvelykujjperc nagyságú, két uncia* tömegű, kúpos ólomdarab. Könnyedén hatolt be az emberi testbe, és viszonylag jóindulatú sérülést okozott, hacsak nem ért véredényt, de gyakran talált el csontot, amit hajlamos volt szilánkosan széttörni, a szilánkos törés pedig az amputáció gyakori okai közé tartozott. Még gonoszabb sebet ütött a tűzérési gránát repesze, amely le tudta tépni-vágni a kezét és a lábat, vagy bezúzhatta a mellkast. A legrosszabb a tömör ágyúgolyó volt, amely le tudta fejezni, akit eltalált. Akit ágyúgolyó talált telibe, az szinte mindig meghalt. Seneca Thrall, a 13. Iowai Gyalogezred orvosa azt írta feleségének:

Ma keményen dolgoztam, sebeket kötöztünk. A háború elmondhatatlan borzalmai a kórházban a leginkább szemmel láthatóak, két héttel egy csata után. Rettenetes. Minden akaraterőmre szükségem volt, hogy képes legyek tisztességesen bekötözni a bűzlő, gennyesedő, orbáncos törött végtagokat.

* 56,5 g (a ford. megj.).

Igy másik levél egy másik feleségnek, amelyet az egyik kentuckyi ezred orvosa írt 1864-ben a Kennesaw-hegyi csata után, arról számol be, hogyan lepték el a férgek az egész nap a tűző napon hagyott sebesülteket, mire behozták őket.

Elképzelheted, micsoda szenvedésen mentek át olyan sebekkel, mint egy ellőtt kar vagy egy ellőtt láb. Kilőtt szemek – kilócsantott agyak. Átlőtt tüdők és egyszóval *minden* szétlőve, és egy életre tökéletesen tönkretéve. Ennek a háborúnak a borzalmait soha még félig sem lehet elmondani. Az otthoni polgárok soha nem ismerhetik a negyedét sem a nyomorúságnak, amelyet ez a rettenetes rebellió előidézett.⁶³

1862 folyamán Észak erőltetett ütemű programot indított a sebesülteknek nyújtott egészségügyi ellátás minőségének javítására. Mint a polgárháború sok más fontos fejleményéhez, ehhez is az antietami csata adta a döntő lökést. A kritikus fontosságú lépést egy új főnök, William Hammond kinevezése jelentette az egészségügyi szolgálat élére. Hammond fiatal, energikus és kiválóan képzett ember volt, akinek munkáját támogatta egy önkéntes szervezet, az Egyesült Államok Közegészségügyi Bizottsága, amely idővel hatalmas befolyásra tett szert. A szervezet a félelmetes Frederick Law Olmsted ügyvezető igazgatósága alatt sok ezer civil önkéntes tevékenységét hangolta össze, gyűjtött mindenféle egészségügyi anyagot, több ezer ápolónőt toborzott, valamint az északi államokban sokfelé működtetett jóléti intézményeket a beteg és az egészséges katonák számára egyaránt. A Közegészségügyi, ahogyan akkori-ban emlegették, érdekvédelmi csoportként is fellépett, és állandóan noszogatta a Kongresszust és az Unió hadvezetőségét, biztosítson jobb ellátást a betegeknek és a sebesülteknek. Hasonló önkéntes erőfeszítés Délen is kibontakozott, ahol egy richmondi hölgy, Sally Tompkins saját költségén állított fel kórházat. Davis elnök olyan nagyra becsülte a szolgálatait, hogy századosi rendfokozattal kinevezte a Konföderáció hadseregének tisztjévé.

William Hammond széles körű reformintézkedéseket vezetett be, és az Unió seregeinek csapat- és kórházi orvosi posztjaira rátermett embereket választott. Közöttük volt egy kortársa, dr. Jonathan Letterman is, akit a Potomac Hadsereg egészségügyi főnökévé neveztetett ki. Letterman növelte és átszer-

vezte a sebesültszállító szolgálatot. Az első eredmények Antietam után jelentek, amikor a sebesülteket ésszerű és fegyelmezett menetrend szerint menekítették ki a csataterőről. Letterman egy gondosan megtervezett, előre gyártott elemekből felépíthető kórházat, a Letterman-féle kórházat is bevezetett, amely az első világháborúig szolgálatban fog maradni. Az amerikai iparvárosokban akkoriban a földből gombamód kinövő „ballonlakóházakhoz” hasonló rendszerben, egyszintes körtermeket építettek a központi részben elhelyezett műtő- és kötözőhelységek köré, és az egésztest tisztességesen szellőztették és fűtötték. Letterman könyörtelenül betartatta a szigorú higiéniai szabályokat. A kellően magas színvonalú higiéniaért és rendért vívott küzdelmében fontos szerepet játszott Dorothea Dix az Egyesült Államok Közegészségügyi Bizottságától, aki már 1861 áprilisában munkához látott. Dix megbízásánál Florence Nithingale-nek a krími háborúban betöltött szerepét vették mintául. Dix annak idején látogatást tett a hasonló brit bizottságnál, és látta Nithingale kórházait. Hamarosan lázas tevékenységbe kezdett a Washington-szerte sorra nyíló több tucat kórházban, a főváros ugyanis közel feküdt a legtöbb nagy csata színhelyéhez. Némelyik kórházat középületben, például a Szabadalmi Hivatalban rögtönözték. Másokat iskolákba vagy felsőoktatási intézményekbe, így a Georgetown Egyetemre telepítettek. Fa kórházépületeket húztak fel szinte mindenütt, ahol üres telket találtak, míg végül már több mint ötven működött a fővárosban. Az egyik ott állt, ahol ma a Smithsonian Repülési és Űrhajózási Múzeum, egy másik a Fehér Ház déli gyepén.

Az első kórházak, mivel Washington ilyesmivel szinte egyáltalán nem rendelkezett, olyan sátorcsoportokból álltak, amelyeneket a hadra kelt seregnél az ezredsegélyhelyek használtak. Csak lassan cserélték le őket szilárdabb építményekre. Ezek az évszaktól függően túl hideg vagy túl meleg intézmények nyitva álltak a közönség előtt, amely kedve szerint császka ki és be.

Az első látogatók közé tartozott a költő Walt Whitman, aki az után ment Washingtonba, hogy fivérét, George Washington Whitmant sebesülten oda szállították Fredericksburg csatamezejéről. Whitman New York-i volt, aki hívatásos íróként próbálta megkeresni a kenyerét. A hadseregben, testvérével

ellentétben, nem szolgált, csatában sohasem volt jelen, és mindössze kétszer járt kinn a csapatoknál. Ennek ellenére a háború hatalmába fogja keríteni. Miután megtalálta a fivérét, úgy határozott, a sebesültek jólétének szenteli magát: írni kezdte a hadsereg számviteli hivatalában, és csekély fizetését dohányra és más, a páciensek kényelmét szolgáló apróságokra költötte. Idejét a kórházban fekvők ápolásának szentelte. Whitman bőségesen megírta négy, önjelölt kórházlátogatóként töltött évét. Saját számvetése szerint 80 000 sebesült vagy beteg ágyánál tevékenykedett. Hitte, hogy látogatásai jótékony hatásúak voltak, és feljegyezte, hogy

a doktorok azt mondják, én olyan orvosságot nyújtok a pácienseknek, amelyet ők összes gyógyszerükkel, üvegcsejükkel és porukkal képtelenek szolgáltatni.

Az a bizonyos orvosság a kedvesség és a derűs figyelem volt, amely különösen a katonák családjainak szóló levelek megírásában és elküldésében nyilvánult meg.

Whitman, aki Amerika legjelentősebb tizenkilencedik századi költőjévé emelkedik majd, egyszerű családból származó, egyszerű lelkületű ember volt. Alkatilag egalitáriánus beállítottságú lévén, ha hajlama arra vitte volna, akár a szocialista mozgalom egyik vezére is válhatott volna belőle. Ugyanakkor mély emberbaráti érzések is éltek benne, amelyekhez hazája és népe nagyságába vetett őszinte hit társult. Őszinte jósága mellett szerelmese volt az amerikai táj és égbolt szépségeinek, amelyekről emlékezetesen írt *Fűszálak* című első és legismertebb kötetében.* A háború mélyen megindította, először drámaiságával és hivalkodó parádéival, majd tragédiájával, aminek lírájában megrendítő erővel adott hangot. A *Dobütések* című kötetben közölt egyik háborús költeménye kétségtelenül az egyik legnagyobb irodalmi mű, amit a háború ihletett, sőt a valaha papírra vetett háborús versek egyik legkiválóbbika.**

* Angol eredeti címén *Leaves of Grass* (a ford. megj.).

** Angol eredeti címén *Drum-Taps* (a ford. megj.).

*Gyere fel a földről, apa, levél jött a mi Pete-ünktől;
És gyere az első ajtóhoz, anya – itt egy levél drága fiadtól.*

Íme, itt az ősz;
Íme, ahol a fák mélyebb zöldek, sárgábbak és vörösebbek;
Lehűti és fejfrissíti Ohio falvait az enyhe szélben rezgő falevelekkel;
Ahol érett almák lógnak az almáskertben, és fűrtök a lugásra felfuttatott szőlőn;
(Érzed a tökéken a fűrtök illatát?
Érzed a hajdinát, ahol nemrég még méhek zümmögtek?)

Mindezek fölött, íme az égbolt, oly nyugodt, oly tiszta eső után,
És bámulatos fellegek úsznak rajta;
Idelelni is nyugodt minden, eleven minden és gyönyörű – és a gazdaság is szépen prosperál.

Nyisd ki a borítékot gyorsan,
 Ő, ez a mi fiunk írása, de a nevét valaki más írta alá;
 Ő, idegen kéz ír a mi drága fiunk nevében – Ő, megsebzett anyai lélek!
 Minden összefolyik a szeme előtt – fekete villanások – csak a legfontosabb sorokat látja meg:
 Széttört mondatok – lőtt seb a mellkason, lovassági csatározás,
 kórházba szállították,
 Jelenleg gyenge, de hamarosan jobban lesz.

Ah, előttem az a magányos alak,
A nyüzsgő és dús, sok városú és farmú Ohio közepén,
Sápadt, fakó arccal, kába fejfel, erejét vesztve,
Az ajtófélfának támaszkodik,

Ne szomorkodj, drága anya (az éppen csak felnőtt leány két szipogás között beszél;
A kicsi húgok köré húzódnak, szótlanul és ijedten.)
Nézd, legdrágább anya, a levélben az áll, Pete hamarosan jobban lesz.

Ő jai, szegény fiú, sohasem lesz jobban; (talán neki is jobb így, annak a bátor és egyszerű léleknek;)

*Míg ők otthon az ajtóban állnak, ő már halott;
Az egyetlen fiú halott.*

*Ám az anyának muszáj jobban lennie;
Ő, lefogyva, azonnal feketébe öltözve;
Nappal érintetlen tányérján az étel – majd éjszaka rosszul alszik, sűrűn felriadva,
Éjfélkor felébredve, sírva, mély vággyal vágyakozva,
Ő, ha észrevétlen félrevonulhatna – távol az élet zajától, elmenekülni, és félrehúzódni,
Követni, megkeresni, halott fiával lenni.*

Ami Whitmannek ezt a versét olyannyira szívbe markolóvá teszi, az az a körülmény, hogy minden, ami benne szerepel, a legapróbb részletig hiteles. Whitman tudta, mi történt a mellbe lőtt fiúkkal. Ő tudta, hogyan hatott az ilyen hír a családokra, mert kórházi látogatásai során gyakran találkozott velük. Ő tudta, milyen rettenetes igazságokat lepleztek a családoknak küldött vigasztaló levelek, mert ő maga gyakran írt ilyeneket. Bár ütközet szemtanúja sohasem volt, tudta, milyen következményekkel jártak, mert ezek szemtanúja volt a kórtermekben. Whitman a polgárháború nagy költője volt, mert megértette a háború célját és természetét, ami sokáig fogja majd gyötörni az amerikaiak képzeletét. A szenvedés egyenlően oszlott meg a két küzdő fél között, és különösen azok érezték meg, akik nem voltak jelen a harcokban. A háború legmélyebb lényegét az anyáknak, az apáknak, a nővéreknek és a feleségeknek a gyötörő aggodalom állapotában tartása jelentette, az örökös várakozás arra a rettenetes levélre a kórházból, amelyik sebesülésről számol be, és amely oly fájdalmas gyakorisággal jelezte előre a szeretett fiú, férj vagy apa halálát. A polgárháború egyik különösen kegyetlen sajátja volt, hogy mivel egyik fél sem rendelkezett igazi hadászati értékkel bíró, támadható célpontokkal – legalábbis olyanokkal nem, amelyeket a tábori hadseregek elérhettek volna (amíg Sherman el nem vitte a háborút a Dél népének azzal, hogy bevonult hazájuk közepébe) – a csapásokat elsősorban, valójában évekig kizárólag a hadseregben szolgáló férfiakra, valamint az őket hazavárókra kellett irányítani. A harcokban részt nem vevők gondolatait a hadviselés egy új fejlemé-

nye kínozza, amelyet a hatékonyan működő posta színrelépése idézett elő. A gyors és biztosnak mondható postai kapcsolattartás kora előtt a katonát, miután elmasírozott a háborúba, száműzhették az elme valamelyik távoli zugába, mert szerettei tudták, nem fognak hírt kapni róla, míg a háború véget nem ér, és jó, ha egyáltalán akkor kapnak majd hírt róla. A hadjáratban részt vevő katonáról az egyetlen biztos hír a távolmaradása révén érkezett, amikor nem tért vissza. Whitman fején találta a szöveget egyik noteszában tett bejegyzésében. „Az amerikai személyiség kifejeződését e háború révén nem a nagy hadjáratban és a csatákban kell keresnünk. Az a kórházakban, a sebesültek között... keresendő.”

Whitman szavaiban még erősebb csendült volna meg az igazság, ha azt írta volna: „Az amerikai nemzeti érzés”. A nemzeti karakter iránti finom érzéke arra indíthatta volna Whitmant, hogy kifejezetten a családi érzés erejét és jelentőségét hangsúlyozza a tizenkilencedik századi Amerikában, illetve azt, hogy milyen mértékben próbált hatni borzalmaival a polgárháború ezekre az érzelmekre. Ezekre az igazságokra tapintott rá Lincoln elnökért írott nagyszemű elégiájában, amely magának a háborúnak az epitáfiuma is:

MIKOR LEGUTÓBB NYÍLT ORGONA AJTÓM ELŐTT

Láttam a roncsokat, megölt katonák maradványát
a háborúból,
De láttam, nem olyanok, mint hinni való volt,
Elpihentek egészen, nem kiszenvedtek ők.
Az élők megmaradtak szenvedésben, szenvedett
az anya,
Szenvedett a hitves, a gyermek, s a bajtárs,
a visszagondoló,
S szenvedtek a megmaradt seregek.*

* *Fűszálak*. Walt Whitman versei. Lyra Mundi, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992, 245–246. Fordította: N. Kiss Zsuzsa.

HADVEZÉRI TEVÉKENYSÉG A POLGÁRHÁBORÚBAN

Amerikában 1865-ben tömegével nyüzsögtek a tábornokok vagy legalábbis az olyan férfiak, akik ilyen rendfokozatot viseltek. Nem is lehetett másképpen, mert Észak és Dél hadserege egyaránt több tucat hadtestnyire, sok tucat hadosztálynyira és több száz dandárnyira duzzadt, márpedig e seregtestek mindegyikének élére generális dukált. 1861-ben azonban szinte nem akadt tábornok egyik oldalon sem. Tábornoki rendfokozatot csupán egy maroknyi öregúr viselt, akik a mexikói háborúban érték el rangjukat, vagy még korábbi konfliktusok életben maradt résztvevői voltak. A hierarchia legfontosabb tagja Winfield Scott, a köztársaság szárazföldi haderőnemének főparancsnoka volt, altábornagyi rendfokozattal, amelyet korábban csak George Washington viselt. Scott gyakorlott seregvezető volt, 1861-re azonban már hetvenöt éves, valamint túlságosan testes és törekeny egészségű ahhoz, hogy lóra tudjon szállni. Bár elméje éles és eleven volt még, nem volt már képes hadra kelt sereget vezetni, sőt ami azt illeti, toloszékétől sem tudott messzire eltávolodni a washingtoni irodájában. Az 1846–1848-as Mexikó elleni háború meggyerőjeként Scott tapasztalt hadvezér volt, aki katona létére mélyreható politikai ismeretekkel is rendelkezett, miután 1852-ben ő indult az elnökválasztáson a Whig Párt jelöltjeként. A háború vezetéséhez a leghasznosabban

Lincoln tanácsadójaként és bátorítójaként járult hozzá, amit a konfliktus első hónapjaiban nagy együttérzéssel és jótékony hatással végzett. Hozzájárulásának másik leglényegesebb részét Észak idővel alapvetővé emelkedő stratégiai elgondolásának, az úgynevezett Anakonda-tervnek a megalkotása jelentette. Az Észak földrajzi helyzetéből származó előny kiaknázására épített terv haditengerészeti blokáddal szándékozott elvágni a Konföderáció kapcsolatát a külvilággal, és a Mississippi folyó elfoglalásával javasolta kettévágni a Konföderációt. A koncepcióját tekintve kiváló tervnek az volt a hibája – ahogy Scott gondolkodásának is –, hogy elmulasztotta kijelölni az egészen a győzelemig vezető utat. A blokád által fojtogatott és kettészakított Dél szegény Dél lesz majd, de nem szükségszerűen az ellenálláshoz szükséges erőtől is megfosztott Dél. Scott nem tudta elfogadni, hogy ez alapvető jelentőségű hiba a tervében, ugyanis, mint oly sok északi, idegenkedett a gondolattól, hogy amerikai honfitársai vérét ontsa, és a déli államok gazdaságára vagy társadalmára sem akart bénító csapást mérni.

Kezdetben Lincoln osztotta Scott számos nézetét, ugyanakkor neki magának halvány elképzelése sem volt arról, hogyan alakíthatná valóságos katonai tevékenységgé azt a vágyát, hogy eltiporja a rebelliót. Az elnök első próbálkozása valamiféle döntés kicsikarására alkalmas terv megalkotásával túlságosan is szerény volt ahhoz, hogy eredményt hozzon. A Monroe-erőd, a Virginia-félsziget csúcsán épített nagy kiterjedésű erősség védelmét, a blokád megszervezését, majd a dél-carolinai Charleston megtámadását irányozta elő hajókról partra tett csapatokkal. Amire Lincolnnak szüksége volt, és amiért valósággal rimáncodott Scottnak, azok a gyakorlati megvalósítás módozataira vonatkozó javaslatok voltak. Neki olyan tábornokok kellettek, akik helytálló tanácsokkal látják el, majd sikeresen ültetik át a terveket a gyakorlatba. Kezdetben azonban már az is súlyos nehézséget okozott az elnöknek, hogy akár a legcsekélyebb hozzáértést vagy eltökéltséget mutató tábornokokat találjon. Férfiak tucatjait léptette elő tábornokká 1861-ben, bár úgy, hogy nem tudta, vajon akad-e közöttük akár csak egyetlen alkalmas vezető is, és gyakran azért adott tábornoki kinevezést, mert ezzel a politikai helyzetét erősítette. Ennek

következtében sokan azok közül, akik felvarratták egyenruhájukra a tábornoki rangjelzés csillagait, helyi politikai erős emberek, európai bevándorló csoportok képviselői vagy állami tisztségviselők, köztük kormányzók voltak. Amint azonban Lincoln hamarosan kénytelen volt szembesülni a ténnyel, stratégiai ügyekben egyik sem tudott értelmes tanácsot adni, sőt egy részük a rábízott sereget sem tudta megbízhatóan vezetni.

A tábornokokat furcsán rendszertelen eljárással nevezték ki. Mivel a tábornoki rendfokozatba való előléptetés a Kongresszus jogkörébe tartozott, a kiválasztott személyeket általában az Egyesült Államok önkéntes alakulatainál, vagyis a tagállamok szintjén létrehozott katonai szervezeteknél nevezték ki dandártábornokká vagy vezérőrnaggyá, nem pedig a reguláris szárazföldi haderőnem – a Hadsereg – keretében, amely szövetségi szervezet volt. És csak miután kimentek a harctérre, és ha bizonyították rátermettségüket, akkor kaphattak reguláris tábornoki rangot, amit roppant nagyra becsültek. Grant például az illinois-i önkéntesek dandártábornokaként kezdte tábornoki pályafutását, de később elnyerte a vezérőrnagyi rendfokozatot a reguláris hadseregben, és azt viselte egészen addig, amíg 1864 márciusában át nem vette a haderőnemi főparancsnoki tisztséget, és vele meg nem kapta az altábornagyi rendfokozatot.

Ahogy a háború mind hosszabbra nyúlt, Lincoln már könnyebben fel tudta ismerni, melyik kinevezettje használható, és melyik érdemelte ki a további előléptetést. Amit Lincoln a tábornokokban keresett, az az a képesség volt, hogy eredményeket tudjanak elérni anélkül, hogy állandóan iránymutatásért vagy további csapatokért nyaggatnák Washingtont. A háború a szükségesnél sokkal, de sokkal kevesebb ilyen embert termelt. Lincoln első választottja, Irvin McDowell, papíron kiváló képzettséggel rendelkezett. Járt franciaországi tiszti iskolára, szolgált egy évet a francia hadseregben, amelyet 1870-ig a világ legjobbjának véltek, és szolgált törzskari tisztként is Scott parancsnoksága alatt Mexikóban. McDowell, ha tisztességesen kiképzett hadsereget bízna rá, talán megfelelő hadvezérnek bizonyult volna. Amerikában azonban 1861-ben nem létezett tisztességesen kiképzett katona vagy alakulat, és azok, ame-

lyek élén McDowell júliusban megpróbálta kiűzni a Konföderáció csapatait Manassasból és visszaszorítani Washington alól, különösen hitványul kiképzettek voltak. McDowell haditervével vagy az ütközet kezdetén végrehajtott hadmozdulataival semmi baj sem volt. Az Unió seregének veszét az okozta, hogy a képzetlen katonái pánikba estek, miután nem sikerült elfoglalniuk a hadállást, amelyet elszántabb, de nem sokkal alaposabban kiképzett virginiai katonák védtek. Fejvesztetten menekülni kezdtek, és otthagyták a csatamezőt a konföderációsoknak.

McDowell összes bizonyítványa ellenére nem úszhatott meg egy ilyen gyalázatos esetet, és gyorsan elcsapták, hogy George McClellant állítsák a helyére, aki éppen akkoriban nyert meg néhány nagyon kicsi csatát Nyugat-Virginia hegyei között. McClellan bizonyos mértékig hasonló tapasztalatokat szerzett, mint McDowell. A krími háborúba küldött megfigyelőként ő is megjárta Európát, és ő is kitüntette magát a mexikói háborúban. Több tehetség lakozott benne, mint McDowellban, különösen a csapatok kiképzésében, amiben kimagasló teljesítményt nyújtott. A jenki katonák első számú kedvence – bár Nyugaton sohasem szolgált –, az „Ifjú Napóleon” remek szervező volt, és a hadellátás részleteinek igazi mestere. Seregei mindig tisztességesen élelmezettek és jól felszereltek voltak, és katonái nagyon nagyra tartották, annak ellenére, hogy mindig szigorú fegyelmet követelt. McClellant mindig szerették a katonák. Ezt részben hadvezéri fogyatékoságainak köszönhette. Mivel nem hitt abban, hogy célravezető súlyos véres veszteséget okozni az ellenségnek, katonáit a csatában gyakran nem kényszerítette addig a pontig menő erőfeszítésre, amikor már súlyos véres veszteséget szenvedtek volna. Eleinte kíváncsian szót értett Lincolnnal is, aki csodálta intellektusát. A kölcsönös jóindulat időszaka nem tartott sokáig. Lincoln civil volt ugyan, de tudta, mit vár legfőbb katonai tanácsadójától, McClellan pedig hamar megmutatta, hogy nem ő az ember, aki szolgálni tud azzal a valamivel. Miután 1861 júliusában kinevezték az Unió Washingtont védelmező csapatainak parancsnokává, majd novemberben előléptették a szárazföldi haderőnem főparancsnokává, megbízatása első kilenc hónapjában stratégiai tervek vitatásával, valamint újabb és

újabb átszervezésekkel tékozolta el saját és beosztottai energiáit. Amikor 1862 áprilisában végül belevágott a cselekvésbe, azonnal kiütköztek tevékenységén az óvatosság és a defetizmus szimptomái. A tünetek, mint kiderült, jelleme két olyan alapvető vonásáról árulkodtak, amelyek alkalmatlanná tették bármiféle magasabb parancsnoki beosztás betöltésére, a hadsereg-parancsnokságról nem is beszélve. Nagyszabású stratégiai elgondolásának első lépése, a Potomac Hadsereg átszállítása tengeren és folyón a Virginiai-félszigetre, ihletett ötlet volt, és megérdemelte volna, hogy egyszerű eredményhez vezessen. Csakhogy, amint hadserege kihajózott, az ellenség területén McClellan azzal az örökösen kiújuló félelemmel kezdte gyötörni magát, hogy mi lesz, ha számbeli túlerővel kerül szembe. Azt is elmulasztotta megtenni, amit könnyen megtehetett volna, ha erőteljesen és azonnal hozzálát a dolognak. Meghökent a félszigeten keresztbe épített ellenséges földsáncok láttán, és nem volt hajlandó megrohamozni őket, pedig gyengék voltak, és csekély számú katonaság tartotta őket megszállva. Támadás helyett letelepedett, hogy várja az erősítést Washingtonból. Amikor végül az ellenség feladta az állásait, és hátrálni kezdett Richmond felé, McClellan álmokóros tempóban követte. Bár sikerült kis győzelmet elérnie Williamsburgnál, a végén mégis úgy érkezett meg júliusban Richmond védművei elé, hogy alig tett kárt az ellenségben. Ami ekkor következett, az még rosszabb volt, mint amikor elmulasztotta, hogy energikusan törjön előre a félszigeten. Vívni kezdte az utóbb Hétnapos Csata néven ismertté vált összecsapás-sorozatot, de félszívvel, és így aminek egy sor győzelemnek kellett volna lennie, döntést nem hozó vereségekkel végződött. Ezek egyik felet sem tették harcképtelenné, de végleg kudarcra ítélték McClellan tervét, hogy fővárosa elfoglalásával győzze le a Konföderációt. A hét nap alatt mindvégig erősítéskérésekkel gyötörte Washington, állandóan beígérve a katasztrófát, ha nem kap további csapatokat. A végén Halleck, utóda a haderőnemi főparancsnoki tisztségben, megparancsolta neki, tengeri úton vonja ki hadseregét a félszigetről, és vigye vissza Washingtonhoz. Amint megérkezett, továbbra is kitartóan visolygott a döntéstől. Ez alkalommal John Pope tábornok támogatására mulasztotta el, hogy felvonuljon, akit ezzel

vereségre ítelt a második manassasi csatában. Ennek a csatának a nyomán folytatta Lee előrenyomulását észak felé, amíg csatára nem kényszerítették Sharpsburgnál, avagy az Antietam-pataknál. Antietam olyan csata volt, amelyet McClellannek meg kellett volna nyernie, hiszen többszörös létszámfőnyben volt Leével szemben. Ő azonban elaprózott támadásokkal eltékozolta az előnyét, és bár a végeredmény még így is az Unió valamiféle győzelme lett, de mert McClellan nem volt hajlandó üldözni a Konföderáció súlyosan meg-ingott seregét, a délieknek mégis sikerült megmenekülniük. Antietam volt a vége McClellan katonai pályafutásának. 1862 novemberében leváltották had-sereg-parancsnoki beosztásából.

McClellan hadvezéri csődje nem tulajdonítható az ellenség tetteinek, csakis saját jelleme fogyatékoságainak. Különös elegyben élt benne a túlzott magabiztosság és a bénító aggodalmaskodás. Akármilyen sok katonát adtak is neki, ő mindig szerette azt hinni, hogy az ellenségnek még több van, és annyi erősítést kap, hogy annak létszáma mindig meghaladja a neki kínált erősítést, bármekkora legyen is az. Az erkölcsi gyávaság egy sajátos fajtája volt ez, de egyben professzionalizmusának egyik hatása is. Olyan kiválóan szervezett hadseregeket hozott létre, hogy visszariadt mindentől, ami esetleg megbont-hatta tökéletes rendjüket, márpedig a csata törvényszerűen megbontja. Mi-vel az Unió oldalán – az elnököt is beleértve – mindenki másnál különbnek tartotta magát, saját kudarcaiban annak bizonyítékát látta, hogy a többiek elmulasztották tisztességesen támogatni. McClellan, a zseniális szervező, aki-nek meglepő mértékben sikerült megtartania katonái bizalmát, sőt szeretetét, minősíthető a háború legrosszabb hadvezérének, és reputációja komoly kárt is szenvedett háborús tevékenysége miatt. Ugyanakkor mégis az övé az egyik legérdekesebb lélektani eset a hadtörténelemben: első osztályú katonai gon-dolkodó volt, aki könnyedén képes lehetett volna kiemelkedő eredmények elérésére, de végletesen képtelen volt legyőzni a nehézségeket, még a kép-zelt nehézségeket sem – sőt azokat talán különösen nem. Nem volt teljesen inkompetens, mégis minden esélyt eltékozolt, amit csak kapott, vesztegette az időt, amikor a körülmények neki kedveztek, és még akkor is vonakodott

döntő csapást mérni az ütközetben, amikor az események számára kedvezően alakultak. Szerencse, hogy Nyugaton sohasem bíztak rá parancsnoki beosztást, mert alkatánál fogva képtelen lett volna olyan győzelmek kivívására, mint azok, amelyeket a Henry- és a Donelson-erődnél értek el, az olyan rész-kudarc utáni talpra állásról már nem is beszélve, mint az első nap Shiloh-nál.

A legnyilvánvalóbb tökéletes ellentéte Thomas „Stonewall” Jackson, aki rendelkezett azokkal az erényekkel, amelyek McClellanból hiányoztak, és bár ő valóban gyakran került szembe túlerővel, neki megadatott a képesség, hogy irgalmatlanul kemény és váratlan csapások mérésével ellensúlyozza a létszámhátrányt. Kifinomult érzéke volt a terephez, amelynek köszönhetően a bonyolult geográfiájú Shenandoah-völgyben is szinte ösztönösen, mindig eligazodott a vidéken. Kiváló empátiával értette azt is, hogyan fog ellenfele reagálni, és hogyan fogja hozzáigazítani hadmozdulatait a mindenkor hadszíntér terepadottságaihoz. A hadviselésről alkotott elképzelése szerint az ellenfél meglepésével, megzavarásával és félrevezetésével lélektani fölénybe kell kerülni, ami neki sorra-rendre sikerült is. Sikerült, mert Jacksonból végletesen hiányzott a félelem és a kételkedés önmagában. Hibátlan azonban ő sem volt, különösen titkolózási hajlama és közönyössége akadályozta sikeres működését. Nem magyarázta el alárendeltjeinek, mit miért tesz, és nem méltatta őket a bizalmára, aminek az lett a következménye, hogy amikor nem volt jelen személyesen, tervei könnyen balul üthettek ki. Az általánosan a háború legkiválóbb csatatéri seregtestparancsnokának és kis kiterjedésű hadszíntereken a manőverezés kétségbenvonhatatlan mesterének tartott Jackson igazából nem tartozott a legmagasabb szintű tehetséggel megáldott hadvezérek közé. Sajátos tehetsége az események központján kívüli hadműveletek vezetésére tette igazán alkalmassá. Ráadásul beosztottként rosszul teljesített, egyes esetekben, mint a Hétnapos Csata kezdetén, megtagadta a kapott parancsot, és nem hangolta össze hadmozdulatait előljárója tevékenységével. A rögtönzött megoldásokat is jobban kedvelte, mint a rendszerbe illeszkedést. Így például Chancellorsville előtt egy lelkeszt alkalmazott vezetési törzse főnökének anélkül, hogy kinevezéséről tájékoztatta volna alárendelt parancsnokait, ami

a zűrzavar és a félreértések előidézésének biztos receptje. Jackson, a mélyen hívő keresztény és a presbiteriánus felekezet tagja, igazi kálvinista volt életfelfogásában magánemberként és hadvezérként egyaránt, hiszen az eleve elrendeltetés eszméje minden döntését befolyásolta. Amikor könnyű, de fájdalmas sebet kapott az első manassasi csatában, azt a mindent tisztázó kijelentést tette egyik együttérzését kifejező alárendeltjének, aki ugyanakkor kétségbevonhatatlan bátorságának forrásáról is kérdezte, hogy nem érdemes nagy feneket keríteni az ellenség jelenlétében vállalt kockázatoknak, mert halála időpontját Isten már kitűzte, tehát nincs értelme a félelemérzésnek. Azt mondta, nem érez erősebb félelmet a csatatéren, mint amikor saját ágyában lefekszik aludni, és minden embernek így kellene éreznie, mely esetben ugyanolyan bátrak lennének. Jackson egyáltalán nem szorongott, sem az ellenség tüzeiben, sem döntéshozatal közben, és ez kivételes helyet biztosít neki a polgárháború hadvezéreinek, mi több, bármelyik hadsereg vagy nemzet hadvezéreinek körében. Bizonyos, hogy nagyon nagy hadvezér volt, ha valamelyest korlátozott tehetségű is.

A Dél többi tábornoka közül kevesen szolgáltak rá a kiváló hírnévre. Beauregard megbízható seregvezér volt a közepes kategóriából. Braxton Bragg, hírhedt nehéz természete és általános szerethetatlensége ellenére, nagyjából ugyanazon a szinten teljesített. Joseph Johnston szellemiekben fölötte állt mindkettőjüknek, csakhogy, bár olyan nagystratégiát javasolt a Délnek, amelyről Grant is elismerte, azzal kecsegtetett, hogy a Konföderáció felségterületének védelme időben elnyújtható, a győzelmet nem hozta meg, és eleve nem is hozhatta meg a Délnek. Johnston védekező jellegű csaták vívását ajánlotta, és területfeladást, ha az ellenség olyan erővel támad, hogy az már súlyos emberveszteséggel fenyeget. Amikor 1864-ben Georgiában hadsereget bíztak rá, azt gyakorolta, amit prédikált. Johnston egyébként ésszerű elgondolásának az volt a hibája, hogy a Dél véges mennyiségben rendelkezett feladható területtel, és hogy amennyiben következetesen alkalmazták, végül ingyen engedte volna át a Konföderáció földjét az Unió seregeinek. Bragg semmiféle stratégiai tervet nem alkotott ugyan, mégis jelentős katonai gon-

dolkodónak kell tekintenünk. Ha személyisége hajlamosabb az együttműködésre – ahelyett, hogy alárendeltekkel, egyenrangúakkal és feljebbvalókkal egyaránt folyton összeveszett volna –, sokat küzdhetett volna ki a Délnek.

Észak sohasem termelte ki Jackson egyenrangú megfelelőjét, ami az egyik oka annak a lélektani fölénynek, amelyet mindenkor élvezett és érvényesített ellenfeleivel szemben. Az Unió tábornokai közül soha, egyetlenegy sem tudta úgy lelkesíteni katonáit, vagy úgy elnyerni szeretetüket, mint ő, márpedig ez az adottsága tette képessé arra, hogy a kitartás olyan teljesítményeit csikarja ki belőlük, amelyekhez foghatót Észak vagy Dél egyetlen más seregteste sem produkált. Jackson csekély stratégiai éleslátással rendelkezett, ha rendelkezett egyáltalán ilyesmivel, és az elemző gondolkodás sem tartozott az erősségei közé, de kis kiterjedésű hadszíntéren, amelynek kiismerte a földrajzi adottságait, majdnem legyőzhetetlen volt. Shermantól eltérően azonban hadvezérként nem hagyott maga után szakmai örökséget. Tehetsége túlságosan személyéhez és a pillanathoz kötődő volt ahhoz, hogy hadműveletek formális vezetési rendszerévé alakítható legyen, és bár eljövendő nemzedékek sora fogja utánozni és csodálni, amit elért, azt lehetetlennek bizonyult használható leckékké vagy módszerekké gyúrni leendő követői számára.

Jackson volt a tökéletes kiegészítője Robert E. Leenek, akit töretlen hűséggel szolgált, talán mert mint mélyen hívő keresztényre, nagy hatást gyakorolt rá Lee jellemének tisztasága. Még akkor is, amikor már kitört a háború, Leet északon és délen egyaránt az ország legkiválóbb katonájának tartották. Ezt nagymértékben jellemének és személyiségének köszönhetette, mint vérbeli déli úriember, és Virginia egyik első családjának feje. Leenek felkínálták az Unió szárazföldi haderőnemének főparancsnokságát, de ő Virginia csapatainak vezetését választotta helyette. West Pointon kiemelkedő kadét volt, utána sikeres műszaki tiszt, majd kitüntette magát a mexikói háborúban. A sors furcsa fintora, hogy a polgárháborúban nem indult sikeresen a pályája. Mindazonáltal Jefferson Davis elnök őt választotta legfőbb katonai tanácsadójának a Hétnapos Csatakorán megsebesült Joseph E. Johnston helyett, és rábízta az Észak-virginiai Hadsereg parancsnokságát, mely tisztséget a háború végéig

megtartott, idővel a teljes déli szárazföldi haderő főparancsnokságával kiegészítve. Leenek igazán a harcászathoz, és nem a hadászathoz volt tehetsége. Stratégiai elképzelései meglehetősen szűkösek voltak. Igazából csak egyetlen ihletett stratégiai ötlettel rukkolt ki az egész háború alatt, 1863-as elgondolásával, amellyel át akarta helyezni a fő hadszínteret Észak területére, azzal a céllal, hogy megszabadítsa Virginiát a harcok terhétől, serege ellátását pedig kiegészítse az északon zsákmányolt készletekkel, és javítson a Dél közhangulatán, miközben ront Északén. Lee hadvezéri tevékenysége, akárcsak Jacksoné, túlságosan kötődött a tábornok személyiségéhez ahhoz, hogy önálló hadvezetési módszerre legyen formalizálható. Ráadásul származtatott jellegű is volt, Napóleon működése szolgált mintájául. Lee hitte, hogy a győzelem hajszolása az igazi stratégia, és hogy a győzelem kivívásának legjobb eszköze az ellenségre ütközetben mért olyan megsemmisítő vereség, mint az austerlitz vagy a jénai, Napóleon nagy diadala az osztrákok, illetve a poroszok fölött. Ezek voltak a West Pointon tanított és elemzett győztes csaták, és Leenek legalább két ilyen siker köszönhető, a chancellorsville-i és a második manassasi. Bár Lee Napóleon „kreatív” utánzói közé tartozott, igazából tevékenységében az eredetiség semmilyen megnyilvánulása sem lelhető fel. Ezzel szemben a csatatéren ontotta az ötleteket, amelyeket villámgyorsan gondolt ki, és elképesztő lendülettel hajtattott végre. Ez különösen Chancellorsville-nél, hadvezéri mesterművénél világlott ki, ahol szándékosan megszegte a hadvezetés több alapvető szabályát, és mégis elsőprő győzelmet aratott.

Lee legnagyobb hadvezéri adottsága az volt, hogy tudott gyorsan és helyesen dönteni, amikor szemben állt az ellenséggel, értett ellenfele hibáinak kihasználásához, és hatékonyan alkalmazta az éppen rendelkezésére álló erőt. Hibái közé tartozott a túlzott kímélet alárendelt parancsnokai érzéseiről, valamint hogy nem erőltette rájuk kellő makacssággal saját ítéletét egy-egy helyzetről – mindkettő virginiai úriemberként kapott neveltetéséből eredt. Gettysburgi vereségét főként az okozta, hogy képtelen volt közvetlenül parancsolni Longstreetnek, majd mindenáron végrehajtatni a kiadott parancsait. Lee kétségtelenül igazán nagyszerű katona és félelmetes ellenfél volt,

ugyanakkor azonban nagylelkű úriember és tábornoktársainak gyengekező előjárója is, ezek pedig olyan vonások, amelyek gyengíthették akaratarejét és ronthaták döntésképeségét.

A háború első két évében Lee hadvezéri rangját emelte ellenfeleinek alacsonyabb rendű teljesítménye. McClellan egyszerűen nem volt méltó ellenfele sem állhatatosságban, sem döntésképeségben. Az Unió az uniós sereget Gettysburgnál vezető Meade személyében olyan emberre akadt, aki, ha képzelőtehetségben és merészségben nem is, de hadvezetői ügyességben felért vele, de egészen addig, amíg 1864-ben át nem vezényelték Grantet keletre, Lee igazából nem találkozott egyenrangú, sőt nálánál különb ellenféllel. Grant volt a háború legkiválóbb hadvezére, olyan, aki bármely időben bármely hadseregben jeleskedett volna. Egészében látta és értette a háborút, és gyorsan felfogta, hogy a hírközlés és a közlekedés modern eszközei, főképpen a távíró és a vasút, az információ korábinál gyorsabb összegyűjtésének, majd a megfelelő parancsok gyorsabb kiosztásának képességével ruházzák fel a hadvezért. Amint kiderült, 1862-ben, hogy mire képes, Grant üstökösként emelkedett – West Point-i kortársai általános meglepetésére. Előéletében semmi sem utalt arra, hogy bármiben kivételes lenne, sőt éppen ellenkezőleg. Szerény jómódban élő illinois-i család fiaként akarata ellenére küldték a West Point-i tiszti iskolára, és kadét korában nagy érdeklődéssel, sőt reménykedve követte az akadémia bezárásáról folyó kongresszusi vitát. Jól tanult, különösen a matematikában jeleskedett, és végzésakor azt remélte, sikerül bekerülnie az oktatói karba, de a tiszti pálya rutinszerű menete a csapatokhoz vitte, ahol sikeresen szolgált a Mexikó elleni háborúban – amelyet erőteljesen helytelenített, mert erkölcstelen konfliktusnak tartotta, amelyben hazája az agresszor. A háború után Kaliforniába helyezték, ahova nem vihette magával imádott feleségét, Julia Dentet. Rákapott az itálra, és mind gyakrabban keveredett vitába előjáróival, aminek az lett a vége, hogy kilépett a hadseregből. A polgári életben sehogyan sem boldogult. Kudarcot vallott farmerként és önálló kereskedőként is, és végül kénytelen volt apja bőrkikészítő üzemében tisztviselői munkát vállalni.

A megváltást a polgárháború hozta el számára. Kiderült, hogy óriási a kereslet az iránt a katonai képzettség és tapasztalat iránt, amellyel Grant rendelkezett, és előbb Illinois kormányzója vette igénybe segítségét az állam önkénteseinek szervezésében, majd rábízták az egyik ezred parancsnokságát, és a helyi harcokban sikeresen vezette ezredét. Grant hatékony szervezőnek bizonyult, majd a háború legelején vívott ütközetek egyikében határozott és sikeres, nem akármilyen szellemi képességekkel megáldott parancsnoknak. E képességek közé tartozott az az adottsága, hogy gyors egymásutánban folyamatosan tudott világos parancsokat adni. Gyorsan léptették elő az ezredesiből a dandártábornoki rendfokozatba, és bíztak rá mind nagyobb feladatokat és hatáskört a Mississippi alsó folyása mentén zajló hadjáratban. A Henry- és a Donelson-erődnél aratott győzelmei okán Lincoln elnök is felfigyelt rá, és a két diadal biztosította pályafutása további gyorsulását. 1864-re győzelmek sorát vívták ki irányítása alatt nyugaton, köztük a shiloh-it és Vicksburg elfoglalását. Ekkor már széles körben őt tartották az Unió legkiválóbb hadvezérének, Washingtonba rendelték, és kinevezték az Egyesült Államok Hadserege főparancsnokává, amivel új fejezetet nyitottak a Lee és az Észak-virginiai Hadsereg elleni küzdelem történetében. Lincoln nélkülözhetetlennek ítélte Grantet. A tábornok egyik bírálójának így vágott vissza: „Nem nélkülözhettem ezt az embert, ő harcol!”

Nyugaton Grant kockázatvállalással és lankadatlan támadó fellépéssel siker aratott, de katonái megadták az árát. Grant legtöbb csatája súlyos saját emberveszteséggel járt. Mindazonáltal, sikerült megtartania katonái bizalmát és tiszteletét, és végül már valósággal bálványozták. Azért is képesek voltak némán csoportba gyűlni, hogy nézhessék, ahogy elmegy mellettük. Nyugaton Grant láthatóan otthon érezte magát. Kifinomult terepérzékét a tekervényes folyók, a kusza domb- és hegyvidékek közötti eligazodás szolgálatába állította, és úgy tűnik, sohasem zavarta meg bonyolultságuk. Azt bizonyosan sohasem hagyta, hogy a terepviszonyok okozta nehézségek zavarják meg csapatai ellátását, amiben sohasem adódott fennakadás, még hadjáratai legnehezebb szakaszaiban sem. A Chattanooga, a Dél számára a Konföderáció délnyugati

és északkeleti régiója közötti kapcsolat fenntartása szempontjából létfontosságú vasúti csomópont birtoklásáért vívott küzdelemben az Unió hadseregének egy ideig csak erősen korlátozott áteresztőképességű utánpótlási vonalak álltak rendelkezésére. Grantnek ekkor sikerült gyorsan megnyitnia a „Két-szersült vonalat”, amelyen elláthatta csapatait az alapvető szükségleti cikkekkel, majd a szokásos bőséges ellátást is vissza tudta állítani. Grantnek volt saját elvi elgondolása a hadviselésről, amelynek lényegét az ellenség szakadatlan nyomás alatt tartása jelentette minden ponton, valamint a csata vállalása bármikor, amikor lehetőség kínálkozik. A hadvezéri tevékenységnek ez a felfogása súlyos megpróbáltatásoknak tette ki Grant katonáit. Valójában garantált gyakori éleörököpótlás nélkül, Grant minden bizonnyal jóval a cél elérése előtt kénytelen lett volna elállni az Észak-virginiai Hadsereg megsemmisítésének célkitűzésétől. Grant hírneve igazán az események után lett nagy.

Hatalmas előnyt jelentett Grantnek, hogy tehetséges alvezérek szolgálták, akikkel szívélyes személyes kapcsolatot alakított ki. Ez különösen igaz Sherman és Sheridan esetében. Sherman bizonyos szempontból Grant egy másik kiadása volt, akiben ugyanaz az agresszivitás és könnyörtelenség élt, bár ő még Grantnél is erősebben hitt a támadó erőnek az ellenség harci kedvére gyakorolt morális hatásában. Gondolkodása eredetiségében Sherman Grantre emlékeztetett. Elhatározása, hogy a Dél népének harci szellemére mér csapást, új megközelítést jelentett a hadviselésben, és a lélektani hadviselés technikáját vetítette előre abban a formájában, amelyben a nemzeti felszabadítási mozgalmak ellen küzdő huszadik századi európai hadvezérek fogják alkalmazni az 1945 utáni gyarmati hadjáratokban. Sherman arra a meggyőződésre jutott, hogy a Dél csak akkor győzhető le, ha lakosságát kényszerítik szenvedésre, testre és lelkire egyaránt. Gazdagságuk forrásának megsemmisítése és megélhetésük eszközeinek tönkretétele miatt a lázadók meg fogják bánni, amit tettek, és tétlenségbe fognak hanyatlani, győzte meg magát, majd végül feljebbvalóit és saját katonáit is az északi tábornok. Pusztításra és prédálásra épített elméletét először Georgiában, majd a két Carolinában alkalmazta, és úgy működött, ahogyan elképzelte. Nem meglepő, hogy korunkban stratégiai

kutatások tárgyává tették Amerikában és külföldön is. Valamit felmutatott Grant kapcsolattartási tehetségéből, gyors döntési és irgalmat nem ismerő helyzetelemző képességéből is. Bár nem volt annyira tehetséges író, mint Grant, Sherman számos olyan aforizmat alkotott a háborúról, amely bekerült a katonai mesterség szöveggyűjteményeibe. Az elképzeléseiről tett legátgondoltabb kijelentése így hangzik:

Nem ellenséges hadseregek ellen harcolunk, hanem egy ellenséges nép ellen, tehát öreggel és fiatalal, gazdaggal és szegénnyel egyaránt meg kell éreztetnünk a háború vaskezeinek szorítását, ugyanúgy, mint a szervezett hadseregekkel.

Sherman és Grant volt a háború két kiemelkedő hadvezére. Sherman öröksége volt a tartósabb, mert az ő brutális és döntésre törő hadviselési módja kiválóan utánozható. Csatában parancsnokló seregvezérként azonban Grant volt a tehetségesebb, mert ő ért el nagyobb horderejű eredményeket, és vívott ki több döntő győzelmet.

Sheridan, Grant lovassági parancsnoka keleten a háború utolsó évében, sokat köszönhetett Grant támogatásának, és akárcsak mentorának, neki is kevés jót ígérően indult a pályafutása. Első beosztásában csupán gazdasági tisztként szolgált, de kimagaslóan teljesített a cseppet sem elbűvölő hadellátási szolgálatban egy olyan háborúban, ahol a hadellátás jelentőségben minden mást megelőzött. Később páratlan vezetői erényekről is tanúbizonyságot tett. Személyes példával és erőteljes ösztönzéssel vezetett úgy, ahogy például az Early elleni hadjárat során a Shenandoah-völgyben, 1864-ben.

Grantnek még Meade tábornokkal, ezzel a hírhedten bakafántos emberrel is sikerült jó viszonyt fenntartania, akinek pedig jó oka volt az elégedetlenségre, miután Grant főparancsnokként megelőzte rangban, majd főhadiszállását Meade Potomac Hadseregének parancsnoksága mellé telepítette. Attól kezdve következetesen Grantnek tulajdonították azokat a sikereket, amelyek igazság szerint Meade sikerei voltak, Meade-nek pedig maradt az örökös elégedetlenkedés, amiről rendszeresen írt is leveleiben a feleségének. A gettysburgi csata megnyerésének érdemét azonban senki sem vitathatta el Meade-től, és

talán ez volt az a kiemelkedő tett, amelyre alapozva a két tábornok kiegyensúlyozott kapcsolatot tudott fenntartani. Meade nem volt nagy hadvezér, de megbízhatóan és hatékonyan vezette a rábízott seregtesteket.

Az összképet tekintve az a leginkább figyelemreméltó, hogy az 1000 főnél nem nagyobb létszámú, képzett tisztikarból Amerikának 1861 és 1865 között két megkérdőjelezhetetlenül kimagasló katonát sikerült kitermelnie, Grantet és Shermant, akik közül Sherman a hadviselés látnoka is volt. Közvetlenül az ő szintjük alatt egy tehetséges csatanyerőt is produkált Lee személyében, aki bármelyik, korabeli európai manőverező háborúban is ragyogóan teljesített volna. Gyakorlati tehetségben nem sokkal állt alattuk az eltökélt George Thomas, valamint olyan, a megszokottól eltérő katonai vezetők, mint Nathan Bedford Forrest, a lovas portyázó hadviselés autodidakta lángelméje, J. E. B. Stuart, Philip Sheridan és a cromwelli jelenség, Stonewall Jackson. Az amerikai polgárháború máig bőségesen kínál anyagot annak, aki magas színvonalú hadvezetési tevékenységet kíván tanulmányozni.

A vérmérséklet, az a tényező, amelyet oly gyakran hagynak figyelmen kívül a hivatásos történészek, elsőrendű fontosságú szerepet játszott annak eldöntésében, ki a jó és ki a rossz, ki az alkalmas és ki az alkalmatlan a polgárháború tábornokai közül.

A leglátványosabb ez McClellan esetében, aki szinte már a hadvezéri mesterség lélektanának klinikai elemzésére alkalmas anyagot szolgáltatott. A tábornok személyiségében rendkívüli keveréket alkotott a bátortalanság és az elsöprő erejű önhittség, mely utóbbin az ellenség jelenlétében mindig felülkerekedett az önbizalomhiány és a szorongás. E különös elegyhez járult az a bosszantó meggyőződés, hogy Lincolntól kezdve minden vezetőtársánál különbnek tartotta magát, akivel csak a háború alatt együtt dolgozott. Hajlámával az önbizalomhiányra nem állt egyedül. Halleck szívében szintén egyre kisebb lánggal kezdett lobogni a lelkesedés az ütközet iránt, ahogyan mind jobban megközelítette az ellenséget. Hooker ugyanettől az erőtlenségtől szenvedett. T. Harry Williams professzor, a polgárháborús generálisok jellemének kiváló szakértője szerint Hookerből az a képesség is hiányzott, hogy „a térké-

pen” vezesse seregét. Csak addig működött eredményesen, amíg saját szemével látta a csapatait. Amint elhagyták a látóterét, a tábornok azonnal elvesztette áttekintőképességét serege részeinek térbeli elhelyezkedése fölött. Hooker egyik ellentéte William Rosencrans volt, aki szintén csődöt mondott, amikor ütközet volt kilátásban. Az ő jellemhibája azonban nem a bátortalanság, hanem a túlzott izgulékonyság volt. Rosencrans sokat és jól beszélő ember volt, aki haditerve ismertetése közben egyre jobban belelovalta magát az izgalomba. Izgatottsága nőttön-nőtt, miközben magát hallgatta, olyannyira, hogy elvesztette az önuralmát, és vele tervei megvalósításának képességét is. Kis hadműveleti különítményt vezető, alacsony rendfokozatú parancsnokként ért el sikereket, de nagy seregest vagy hadsereg vezéréként soha, egyetlen nagy tervet sem sikerült megvalósítania. John Pope szintén a szavak embere volt, aki 1862-ben valósággal elbűvölte Washington világát. Pope mindig csatát ígért, és úgy is festett, mint aki alig várja, hogy harcolhasson: magas, igazi zord katona küllemű férfi volt. Csakhogy őt is kínozták a tehetetlenség kórja, és volt egy később kivilágló fogyatéka is, a civakodási hajlam. 1862-ben, Virginiában összekülönbözött McClellannel, közvetlen előjárójával, és soha többé nem állt helyre köztük a jó viszony. Pope annyira nem volt összeférhetetlen, mint Don Carlos Buell, aki minden lehetséges tábornoktársával összekülönbözött, és szintén kudarcot vallott minden vállalkozásában. Furcsa mód, őt kedvelte McClellan, talán mert soha semmilyen szempontból nem tűnt fenyegető riválisnak.

A háború mindkét egyenletesen sikereket szállító tábornoka, Grant és Sherman, kiegyensúlyozott kedéllyel megáldott férfiú volt. Bizalmas barátok voltak, bámulatra méltóan együttműködtek, és kerülték a veszekedést másokkal. Grant még McClernanddel szemben is megőrizte a hidegvérét, aki pedig egoizmusával még egy szent türelmét is próbára tette volna. Örült igyekezetében, hogy megszerezze azt a hírnevet, amelyről úgy vélte, megilleti, megpróbálta intrikával megszerezni a parancsnokságot a Mississipp-i vidéken harcoló seregek felett. Felfűjt minden, Lincolntól kapott bátorító üzenetet, míg végül túllépte az alá- és fölérendeltek viszonyának konvencióit, és kikezdehetetlen

alapot szolgáltatott Grantnek, hogy függelemsértés miatt leváltsa. Ezzel megkímélte Lincolnt, aki nagyra értékelte McClernand középnyugati politikai kapcsolatait, attól, hogy ő legyen kénytelen elcsapni a tábornokot.

Lincoln, a minden hadi tapasztalatot nélkülöző legfőbb főparancsnok, elnöksége kezdetétől a vérmérsékletbeli nehézségek olyan kaleidoszkópjával került szembe katonai tanácsadói és munkatársai körében, amely egy kisebb kaliberű személyiségnek kedvét szegte volna. Az Unió polgárháború alatti katonai vezetőiről az a végső verdikt mondható ki, hogy működésükben túlságosan nagy szerepet játszott a személyiség, és túlságosan kicsit a tehetség. Nagyságot csak Lincoln mutatott fel a legelejétől a végéig. Olyan háború volt ez, amelyet az ő megválasztása váltott ki, és végső soron az ő kompromisszumkötési tehetsége, egy nem várt stratégiai vezetői képesség, nyert meg.

A POLGÁRHÁBORÚS ÜTKÖZET

Az ütközet volt a polgárháború meghatározó jellegzetessége. Egyes szaktekin-télyek igen sok, akár 10 000 1861 és 1865 között megvívott ütközetet is számba vesznek. Önálló névvel illetett csatából könnyű összeszámolni 200–300 olyat, amelyik az olvasóközönségnek is ismerős. Ez a hatalmas szám, négyesztendei hadviselésbe sűrítve, a konfliktus rendkívüli hevességéről árulkodik, ha mondjuk például Wellington hadseregének 1808–1814-ben Spanyolországban és Portugáliában vívott háborújához hasonlítjuk, amelyben inkább az évi egy nagy csata jelentette a normát. A polgárháborús seregek mintha örökösen csatáztak volna, nagyon rövid időközönként, olyannyira, hogy nem számított szokatlannak, ha valaki csaták tucatjaiban vett részt. A csata gyakorisága az a sajátosság, amelyik a polgárháborút más háborúktól megkülönbözteti. Az intenzitás fokozatos növekedéséről szó sem volt. Az amerikaiak úgy harcoltak egymással, mintha a kezdet kezdetétől halálos kölcsönös gyűlölet hatotta volna át őket. Az első Bull Run-i csatát ugyanolyan hevességgel vívták, mint egy évvel később a másodikat, azt viszont ugyanolyannal, mint a gettysburgit. Nehéz meghatározni, miért kellett ennek így történnie. Az amerikaiak 1860-ban nem gyűlölték úgy egymást, ahogyan a spanyol munkások és a spanyol középosztály 1936 előtt. Habár 1860 előtt léteztek láthatóan jól elkülönülő

részek az Egyesült Államokon belül, e „részek” nevei az ország nagy földrajzi régióit jelölték, amelyek közül a gyapottermelő Dél volt az egyik, az iparosodó Észak pedig a másik. E részek nem alkottak egynemű egészet, jelentős belső egyenetlenségek léteztek bennük. A Délen belül a legfontosabb választóvonal a nagybirtok, illetve a kis, önellátó gazdaságok uralta vidékek között húzódott, mely utóbbiakról toborozta a Konföderáció hadserege újoncai döntő többségét. Különleges jellegű részt alkottak a két Carolina alföldjei, ahol a fekete rabszolgák első nagy létszámú koncentrációi kialakultak, és amelyek ennek folyományaként a konföderációs patriotizmus melegágyaivá váltak, valamint Virginia tengerparti része, az állam politikai osztályának hazája. Virginia társadalmi szempontból a legvilágosabban elkülönülő volt a gyarmatok, majd később az államok közül, mert tizenhetedik század közepi kormányzója, Sir William Berkeley, szándékosan a földbirtokosság uralta angliai megyék mintájára szervezte meg. Berkeley angol birtokos családok ifjabb, és ezért föld nélküli fiait nyerte meg – otthon ugyanis mindent a legidősebb fiú örökölt – azzal az ígérettel, hogy az Újvilágban nekik is módjuk lesz saját birtokkal rendelkező úriemberként „megcsinálni a szerencséjüket”. A dolog talán jobban is sikerült, mint Berkeley remélte. A hatalmat gyakorló Virginiai Tanácsnak* igen korán, már 1660-ban öt, egymással kölcsönös rokoni kapcsolatban álló család tagjai adták az összes tagját, és még 1775-ben is a tanács minden tagja az 1660-as tanácsnokok valamelyikétől származott. Mivel Berkeley sok, általa megnyert telepesnek nagy földterületet adományozott, ezek a családok nemcsak politikailag lettek erősek, de gazdaggá is váltak. Azok is maradtak, és neveik – a Madison, a Washington és a Lee családé – idővel az amerikai történelem legismertebb neveivé váltak. Az ifjú Egyesült Államok Alapító Atyái, majd a Konföderáció vezetői közül is sokat ők adtak. A virginiai oligarchia ereje és létszáma segít megmagyarázni a Konföderáció megalapításának gyorsaságát és teljességét. Az összes déli közül a régi nagy családok, akik nagy ültetvények birtokosai és rabszolgatartók is voltak, érez-

* Council of Virginia (a ford. megj.).

ték a leginkább úgy, hogy létükben fenyegeti őket a rabszolgatartás ellenzőinek politikai hatalomba kerülése északon, illetve Washingtonban az 1850-es évek folyamán, és közéleti valamint társadalmi dominanciájukat kihasználva könnyen magukkal ragadták a lakosság többségét 1861-ben.

A gyorsaság, amellyel a Konföderáció nekilendült, és a vonzerő, amelyet a Konföderáció eszméje gyakorolt a határállamokra, amelyek se gyapottermelők, se rabszolgatartók nem voltak, erőteljesen megosztotta az északi közvéleményt. Ugyanakkor ez a két körülmény állította az Uniót a legfontosabb katonai probléma elé is, amely röviden így foglalható össze: hogyan érhető el a győzelem ebben a konfliktusban. Sok északi elhitette magával, hogy a szecesszió, a kiválás az Unióból, a Dél sok lakójában ellenérzést kelt, és ha megteszik a megfelelő kezdeményező lépéseket a Mason–Dixon-vonal alatt élők felé, a megtevédt népesség harc nélkül visszaterelhető az akolba; a várható harctól északon sokan iszonyodtak. Míg az valóban igaz, hogy az elszakadást választó államokon belül voltak jelentős vidékek, különösképpen Virginia nyugati és Tennessee keleti része, amelyek elleneztek a Konföderáció megalakítását, és később is ellenséggként tekintettek rá, e vidékek népességének nem álltak rendelkezésére a tágabb Dél közvéleményének megváltoztatásához vagy a Richmondban székelő rebellis kormányzat befolyásolásához szükséges eszközök. A Konföderáció vezetői legalább annyira készek voltak erővel elnyomni az elszakadás ellenzőit, mint amennyire az Unió készen állt a területén belül kirobbantott lázadás leverésére. Így tehát kezdettől nyilvánvaló volt, Észak és Dél konfliktusa arra ítéltetett, hogy az emberek lelkéért vívott küzdelem legyen. Valójában, bár ezt az igazságot senki sem ismerte fel a háború késői szakaszáig, és akkor is csak néhány, könyörületet nem ismerő képzelőerővel megáldott északi hivatásos katona, a déli lélek volt az egyetlen haszonnal támadható célpont a Konföderáció területén. Éppen úgy, ahogyan Észak értékes materiális célpontjai – az atlanti partvidék nagyvárosai és New England ipara – mind túlságosan nagy távolságra feküdtek a Konföderáció északi határától ahhoz, hogy támadhatóak legyenek, a Dél sem kínált materiálisan sebezhető célpontokat Északnak, bár más okból. A Dél nem ren-

delkezett nagy iparvidékekkel vagy pénzügyi központokkal, amelyek ellen az északi seregek felvonulhattak volna. Gazdasága egyetlen tartalékát, a gyapot-termést, Észak már leértékelte a blokád bevezetésével. Ennek következtében nem maradt semmi, amit Észak elpusztíthatott – a Dél harcképes férfiallományát kivéve. Ez a tény magyarázza a két fél hadseregei közötti csaták könnyörtelen ismétlődését, és a háború nagy hadvezéreinek eltökéltségét, hogy a csatamezőn küzdjenek a győzelemért.

A háború kezdetén mindkét hadseregben és mindkét kormányban az a hit alakult ki, hogy a háborút egyetlen nagy győzelemmel meg lehet, sőt meg is kell nyerni. Ez a vélekedés a még mindig nagy erővel érvényesülő napóleoni hagyománynak köszönhette létét. Napóleon annak a képességének köszönhetően emelkedett a császári hatalomig, hogy tudott csatát nyerni, amit lehangoló rendszerességgel meg is tett. Nagy győztes csatáit tanították a West Point-i tisztjelölteknek, akiknek professzoraik magasztalták a döntés megsemmisítő erejű csapásokkal való keresésének erényét, ahogyan ez Austerlitznél és Marengónál történt. Lincoln elnök, de Jefferson Davis, az új Konföderáció új elnöke is, egy amerikai Austerlitzben, a konfliktus egyetlen napi fegyveres erőszakkal való befejezésében reménykedett. Az első hadjárat-i szezonzokban ez a remény tökéletesen hiábavalónak bizonyult, mert egyik küzdő fél sem rendelkezett még döntő csapások méréséhez elegendő képzett katonával és fegyverrel. Amikor már erősödtek, a döntő győzelem akkor is újra és újra elérhetetlennek bizonyult. Csatában kivívott győzelmek akadtak, mint például a chancellorsville-i és fredericksburgi, de bár némelyik kifejezetten látványosra sikerült, az ellenség megsemmisítését mégsem érték el. Ennek okai felismerhetetlennek látszottak akkoriban, és azóta is homályban vannak. Az egyik abban rejlik, hogy a Konföderáció olyan hadvezérekkel rendelkezett, különösen Stonewall Jackson, de fővezérük, Robert E. Lee személyében is, akik állandóan mindig a merész megoldást választották, és látszólag eleve kudarccal kecsegtető erőviszonyok mellett is támadtak, amivel olyan erkölcsi hatást értek el, amely újra és újra meghozta nekik a győzelmet. Egy másik ok abban határozható meg, hogy egyik küzdő fél sem állított fel

kellően nagy létszámú lovasságot ahhoz, hogy a fegyvernem eljátszhassa az Európában hagyományosnak számító csatadöntő szerepét. Az európai háborúk nagy csatáiban a lovasság megbontotta a nagy létszámú gyalogseregteseket, majd a végső vereségig üldözte a menekülőket. Amerikának nem volt sem lovassági hagyománya, sem olyan típusú katonái, akik ilyet teremthettek volna. A polgárháború csatái szinte kizárólagosan gyalogsági összecsapások voltak, amelyekben az embervesztéseget ötventől néhány száz yardig terjedő vagy még nagyobb távolságból leadott puskatűz okozta, ám ezek a küzdelmek a Springfield és az Enfield huzagolt csövű puskák hatásossága miatt a harcot megvívó katonáknak roppant sok vérébe kerültek.

A veszteségadatok világítanak rá arra, ami talán a háború legnagyobb rejtélye: miért viselte el mindkét oldalon az egyszerű közkatona olyan nagyszámú bajtárs elvesztését, valamint a csataterén megtapasztalt sokféle félelmet, és miért tért vissza mégis újra és újra a harcba, mintha erőt merített volna az átétekből? A tizenharmadik századi hadseregek felismerték a szélsőségesen heves félelemre adott tömegreakciót, amit a franciák *panique-terreur*-nek neveztek el. Ez a *panique-terreur* a polgárháborút vívó amerikaiakat, úgy látszik, nem sújtotta. Azért alakulhatott így, mert mivel ez belháború volt, a katonák – ugyanannak a földrésznek az angolul beszélő lakói – viszonylag könnyen adták meg magukat egymásnak. Nem így állt azonban a helyzet az Unió fekete katonáival, akik a Pillow-erőd, majd a petersburgi kráterbeli mészárlás után érthetően nem voltak hajlandók a Konföderáció fehér katonáira bízni az életüket, és hevesen harcolva igyekeztek elkerülni a fogságba esést.

A hadszínterek terepviszonyai segítenek megmagyarázni, miért került sor csatára olyan gyakran, amilyen gyakran sor került. A konfliktus két nagy folyosójában – az egyiket keleten az Appalache-hegység hegylánca és az Atlanti-óceán, a másikat a kissé pongyolán „a Nyugatnak” nevezett területen ismét csak az Appalache, illetve másik oldalán a Mississippi határolta – a hadszínteret balról és jobbról lehatároló természetes akadályok arra kényszerítették a hadseregeket, hogy ha egyszer már mozgásba lendültek, akkor frontálisan vegyék fel egymással a harcérintkezést. Így is maradtak, amíg csak el tudták

látni őket, ellátásukat viszont biztosították a könnyen hozzáférhető és vasutakkal is kiegészülő, folyami utánpótlási vonalak. Emberben egyik fél sem szenvedett hiányt. A nagy létszámú seregek bezsúfolódása a földrajzi adottságok miatt szűk térbe garantálta, hogy amíg a harci kedv kitart, márpedig a háború alatt mindvégig kitartott, addig csaták is lesznek. Igazából ennek a háborúnak az egyik legállandóbb meglepő tényezője éppen az a hajlandóság volt, amellyel mindkét fél kész volt kitenni magát a harc kockázatainak, és még súlyos veszteségek elszenvedése után is visszatérni a küzdelembe.

A seregek készségét az ütközet vállalására csak még inkább rendkívülivé teszi az a körülmény, hogy szinte egyáltalán nem rendelkeztek harci tapasztalatokkal. Mindkét félnek menetközben kellett tanulnia, vezetőknak és vezetőteknek egyaránt. A tudatlanok tömege majdnem kizárólag Amerika múltbeli háborúinak emlékezete, valamint az európai háborúkról – különösen Napóleon háborúiról – írott beszámolók alapján alkothatott némi fogalmat arról, milyennek kellene lennie egy ütközetnek. Az ütközet természetét szinte egyáltalán nem értették meg, innen a hiedelem, amely jóval az első ütközetek után is makacsul tartotta magát, hogy egyetlen nagy ütközet rendezheti az ügyet.

Talán az első megértendő valóságelem a tűzerő összpontosításának szükségessége volt. Az amerikaiak múltbeli tapasztalatai ebben nem segítettek, ugyanis az európaiak már György király háborúja, valamint a francia és indián háború óta felismertek és elkülönítettek egy hadviselési módot, amit ők „amerikai” vagy „indián” háborúnak neveztek, és amelyben a hadseregek nem álltak fel rendezett tömegekben, ahogyan az Óvilág nyílt csatamezőin tették, hanem fák takarásából vívtak csatárharcot, és az ellenség meglepésére törekedtek. Ez az „amerikai” hadviselés individualista volt, nem rendezett jellegű, és az ilyen körülmények között folytatott harctevékenység jellemzően a lesvetés vagy a meglepetésszerű támadás alakját öltötte, mint 1755-ben, a Monongahela mentén vívott csatában, ahol egy kis francia sereg nagy létszámú szövetséges indiánnal kiegészülve legyőzte Edward Braddock vörös kabátosait a francia és indián háborúvá terebélyesedő konfliktus nyitó összecsapásában. Az 1861-es hadseregek, felismerve, hogy az „amerikai” típusú hadviselés ebben a konfliktus-

tusban nem fogja meghozni a győzelmet – a rendelkezésükre álló kiképzési szabályzatokra támaszkodva –, kénytelenek voltak megtanulni, hogyan szervezzék meg magukat, hogy óvilági módon tudjanak hadakozni. Az európai hadseregek tapasztalati úton, sokévi, kudarcokkal terhes gyakorlatból tanulták meg, hogy a fekete lőporos, huzagolatlan csövű puská tüze csak akkor hatásos, ha azok, akik a fegyvert használják, vállat vállhoz vetve szorosan egymás mellé állnak, és egyszerre lőnek. Bár elméletben tudták, hogy az ilyen harceljárás a célra vezető, az 1861-es katonáknak nem kis erőfeszítésükbe tellett megtanulniuk, hogy így is tegyenek, ugyanis, amit végrehajtása a katonáktól követel, az ellentmond az emberi természetnek. Az embert, akire rálőnek, ösztönei fedezék keresésére készítetik, vagy úgy, hogy lehasal, vagy úgy, hogy valamilyen természetes tárgy mögé húzódik, vagyis pontosan a csatanyerő eljárás ellenkezőjét akarná tenni. A polgárháborúban sok tapasztalatlan ezred valóban engedett is ösztöneinek az első ütközetben, és megfutamodott, vagy felbomlott az alakzata, amint először került az ellenség tüzebe.

A drillel sulykolt mozdulatok kényszeres ismétlése, olyan, a kiképzést könyv alapján vezető tisztek vagy őrmesterek vezényszavára, akik maguk is csak egy oldallal jártak a rájuk bízott újoncok előtt, éppen ezért ez volt a helyes megoldás az 1861-es ártatlanoknak az ütközetre való felkészítése során. A kiképzési kézikönyvek – majdnem mind francia szabályzatok fordításai vagy a francia eredeti átírt változatai – úgy rendelkeztek, hogy a tíz századból álló ezrednek ereje zömét kétsoros vonalban kell felvonultatnia. Korábban a háromsoros vonalat írták elő, de ezzel a gyakorlattal felhagytak, mert a harmadik sor lövedékei veszélyeztethették az első sorban álló katonákat. Az első sor tagjait még így is rendszeresen megperzselték és megsüketítették a második puskái. Az éleslövészet ritkaságszámba ment. Sok katona akkor sütötte el először a fegyverét, amikor találkozott az ellenséggel. Rengeteget gyakorolták viszont a puská megtöltéséhez és célra tartásához szükséges tizenhét külön mozdulatot, a papírtöltény elővételét a tölténytáskából, foggal végzendő feltépését, a lőpor beöntését a csőbe, a lövedék beejtését a lőpor után, a papír fojtással sodrását, helyére döngölését a töltővesszővel, a gyutacs felhelyezését a gyújtó-

lyukhoz és a puszkatus vállhoz emelését. A gyors és ügyes töltés elsajátításával azonban még korántsem tettek eleget a kiképzés minden követelményének. A lövés hatását is összpontosítani kellett oly módon, hogy a katonáknak be kellett gyakorolniuk, hogyan álljanak szorosan egymás mellé, és hogyan végezzék egyszerre a besulykolt fegyverfogásokat. Máskülönben lecsökkent a sortűz hatása, míg ha rosszul időzítették a töltést és a célra tartást, balesetek következtek be.

Az ezredek oszlopban vonultak fel, amíg kapcsolatba nem kerültek az ellenséggel. Tisztjeik remélték, hogy sikerül az optimális távolságban, az ellenségtől úgy 100–200 yardnyira,* oszlopból vonalalakzatba felfejlődniük. A csatatéren alakzatot vagy irányt váltani egyet jelentett a rend felbomlásának önként vállalt kockáztatásával, mégis létfontosságú volt, ha az ezred kárt akart tenni az ellenségben, és még tapasztalatlan katonákkal is sikeresen végrehajtható volt, ha kellően begyakorolták már az alakzatban menetelést. Az eszménykép szerint az ezrednek oszlopalakzatban kellett végrehajtania a megközelítési menetet, majd vonalalakzatba kellett fejlődnie, és ugyanakkor az ezred előcsatározóinak el kellett foglalniuk helyüket az arcvonal előtt és a szárnyakon, hogy egyénenként lőtt, célzott puskatűz alá vegyék az ellenség arcvonalát. Ami ilyenkor a valóságban történt, ritkán felelt meg pontosan a szabályzat előírásának, ami azt kívánta, hogy a zászlóaljvonal egymás után löje a sortűzeket, amíg az ellenség visszahúzódik, vagy a zászlóalj próbálkozon meg a rohammal, feltűzött szuronnal vagy a nélkül. A valóságban, amint egy ezred leadta az első sortűzét, a tüzelés általában szaggatottá vált, ki-ki lőtt, ahogyan tudott. Szuronyrohamot a gyakorlatban ritkán hajtottak végre. Ennek a bizonyítéka, vélték a polgárháború megfigyelői, hogy a kórházba szállított sebesültek között nagyon csekély volt a szuronnal megsebesítettek aránya. Az ilyen sebek ritka előfordulását sok, időben és térben egymástól igen távoli konfliktusban feljegyezték már, de nem annak a bizonyítéka, hogy nem használták a szuronyt. Inkább arról lehet szó, hogy a szurony ejtette sebek

* 91–183 m (a ford. megj.).

nagyon gyakran voltak halálosak, az áldozatok tehát helyben meghaltak, és nem szállították el őket orvosi kezelésre. Mindazonáltal, valóban úgy látszik, hogy a polgárháború csatáiban ritkán használták a szuronyt. A 20. Maine-i Ezred rohama a Little Round Topnál, miután elhasználta lőszerét, a kivétel az alól az általános szabály alól, hogy a polgárháború csatáit főként puskatűzzel vívták meg.

Azt, hogy ez így alakuljon, csak még valószínűbbé tette a katona lőfegyverébe vetett bizalma. A Springfield és az Enfield huzagolt csövű puska hatalmas előrelépést jelentett a huzagolatlan csövű muskétához képest. Pontosabb fegyverek voltak, nagyobb lőtávolságra hordtak, és mivel gyújtásukat gyutacs végezte, ritkán mondtak csüttörtököt. A lövés velük még mindig komplikált és időrabló tevékenység volt, szeszélyesen szóródó eredményekkel, amikor egy újonc lövő például több töltény tartalmát bedömöckölte a töltővesszővel a csőbe, de elfelejtette feltűzni helyére a gyutacsot. Ilyen fegyverrel a kezében a katona természetesen kísértést érzett, hogy, amint elkezdődött a tűzharc, megálljon, és egyik lövést a másik után adja le, még ha rendre az ellenség előtt is csapódtak be lövedékei, ahelyett hogy megkockáztassa a távolság csökkentését rohammal, ugyanis futás közben nem tudott újratölteni. Ebből erednek az ismétlődő leírások olyan ezredekről, amelyek hosszú ideig álltak egymással szemben, és közben ellőtték az összes lőszertáskájukban hordott töltényt. A polgárháborús hadseregek azonban hamar hozzászoktak a puskával vívott tűzharcokhoz, és katonáik szakértőivé váltak a puska sokféle használatának. Lee bizonyosan többre becsülte csatanyerőként a puskat, mint a tüzérségi löveget, és egyetlen csatájában sem alkalmazott tüzérséget döntő eredménnyel. Ennek oka talán abban keresendő, hogy olyan kiválóan értett a gyalogosalakulatok ellenség jelenlétében, sőt harcérintkezés közben végrehajtott gyors manővereinek vezetéséhez, és a gyalogsággal könnyebb volt manőverezni, mint a tüzérséggel. Ami azt illeti, kiemelkedő tehetségű tüzérségi tábornok egyik oldalon sem jelent meg.

A hosszan tartó tüzelés eredményeként az egyik fél a másik fölé kerekedhetett, és előrenyomulhatott, hogy elfoglalja a vesztes által addig megszáll-

va tartott terepszakaszt. Egy megingó vagy legyőzött ezred helyére azonban gyakran vagy másikat állítottak, vagy a mélységből előrevont tartalékkal erősítették meg. A polgárháborús ütközetek kimenetelét gyakran döntötte el az erősítés beérkezése vagy a tartalékok előrevonása a kritikus pillanatban. Amint már megjegyeztük, általában nem befolyásolta a lovasság beavatkozása, sőt még a tűzérési tűz hatása sem. A lovasság egyszerűen nem játszott döntő fontosságú vagy akár különösen figyelemre méltó szerepet sem 1861 és 1865 között. A lovasság számos merész és sikeres portyát hajtott végre az ellenség területén, riadalmat keltve, pusztítva és értékes utánpótlást zsákmányolva. A háború nagy csatáiban azonban szinte sohasem rohamozott meg gyalogságot vagy tűzérseget a csatamezőn, és elhanyagolható véres veszteséget szenvedett. Több oka is van a polgárháborús lovasság használhatatlanságának. Az egyik, hogy a terep nem felelt meg a lovasságnak, amelynek tágas, akadálymentes térségre volt szüksége az egységek összevonásához és csatarendbe állításához. Egy másik ok, hogy a háború előtti amerikai hadseregben nem élt lovassági hagyomány, és nem létezett olyan vezetői csoport, amelyek elkötelezetten igyekezett volna alkalmazni a fegyvernemet. A lovasság drágán fenntartható és nehezen kiképezhető volt, és nem állt rendelkezésre képzett lovasokból álló mozgósítható tartalék. Végeredményként egyik fél sem alakított nagy lovasseregetesteket.

A tűzérés visszafogott szerepét nehezebb megmagyarázni. A napóleoni háborúk idején a tűzérés uralta a csatateret, és sokan csatadöntő jelentőségű fegyvernemnek tartották. Napóleon 100 ágyúból összeállított Nagy Űtege Waterloonál súlyos gondot okozott Wellingtonnak. 1861-ben mindkét hadsereg a tábori tűzérés hiányával küszködött, amit csak lassan orvosoltak. A háború közepére azonban már mindkét haderő az Európában szokásos aránynak megfelelő mennyiségű löveget vonultatott fel, ezer katonánként nagyjából négyet, ez pedig bőségesen elegendő volt a csaták eldöntéséhez, ha megfelelően alkalmazták. Csakhogy ez ritkán fordult elő. Malvern Hillnél, Richmond előtt 1862-ben az Unió tűzérése nagyon súlyos emberveszteséget okozott, ahogyan a Konföderációé is Fredericksburgnál. Úgy tűnik, ennek

mindkét esetben az volt az oka, hogy a terep kedvezett a tűzereknek. Malvern Hillnél széles, hosszú belőhető területek kínálkoztak, Fredericksburgnál a Konföderáció ágyúit nyílt terepre néző, uralgó magaslatokra telepítették. A lövegek így maximális pusztítást végezhettek. Sokkal gyakrabban állt elő azonban olyan helyzet, mikor a kilövést fák zavarták, vagy a terep fedettsége akadályozta, vagy nagyon gyakran a saját csapatoknak a lövegek és az ellenség között álló sorai. Ezt elkerülhették volna, ha az ágyúkat egészen előretolják, és a csata bizonytalan, mozgó szakaszaiban lovas tűzérség módjára manővereznek vele. A hadvezérek azonban mindkét oldalon vonakodtak attól, hogy előretolt, sebezhető állásba helyezték az értékes ágyúikat, amivel az elfoglalás veszélyének tették volna ki őket, lovas tűzérségben pedig általános hiány mutatkozott.

Sokat vitatott kérdés, vajon az új típusú huzagolt csövű puskával felfegyverzett és ezért akár 300 yard távolságra található célok leküzdésére is képes gyalogság ön maga megvédelmezésére is képessé vált-e az ellenséges tűzér-séggel szemben úgy, hogy célzott puskatűz alá veszi az ütegeket. A tűzérség általában 1000 yard körüli távolságból lőtt a gyalogságra, bár kevesebből, ha kartácsot, azaz muskétagolyókkal töltött szétszakadó bádogtartályt használt, amely hatalmas pusztítóerővel irtotta a zsúfolt alakzatban álló vagy mozgó gyalogságot.* A szakértők arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy gyalogság ritkán kényszerítette visszavonulásra állásából a tűzérseget, és ritkán okozott súlyos véres veszteséget neki.

A tűz hatását, legyen az akár puska-, akár ágyútűz, erőteljesen mérsékelte a tábori erősítések ásása, ami a háború elején hamar elkezdődött, és a háború elhúzódásával általános gyakorlattá vált. Ezzel bizony határozottan eltértek a tizennyolcadik századi és a napóleoni háborúk dinamikusan mozgó seregeinek bevett szokásaitól. Azokban a háborúban, amint megkezdődött az ütközet, az emberveszteség elleni védelmet a tűz viszonzásában, és a tűzérség harcba vetésében látták, vagy az ellenséget a csatamezőről előző lo-

* 300 yard = 274 méter; 1000 yard = 911 méter (a ford. megj.).

vasság rohamra küldésében. A katonák ritkán ásták be magukat. Kivételek persze akadtak. A lövészárokszerű tábori erődítéseket igen korán, már a spanyol örökösödési háborúban is ismerték. A franciák részlegesen elsáncolták hadállásukat az 1706-os ramillies-i csatában. Általánosságban azonban igaz, hogy a tizennyolcadik századi hadseregek az ostromokat kivéve nem ásták be magukat.

Az európai gyakorlat erőteljesen befolyásolta a polgárháború hadseregeit, olyannyira, hogy bár a West Pointon nagy súlyt helyeztek a hadmérnöki és erődítési ismeretek oktatására, a polgárháborúban seregtesteket vezető tábornokok legtöbbször kezdetben eszébe sem jutott sáncmunkára fogni a katonáit. A tábornokok manőverezéssel igyekeztek elérni a győzelmet. Ahogy azonban folyt a háború, és növekedett a véres veszteség, míg végül a nagy ütközetekben 30 százaléknyi elesett és sebesült vált a gyalogezredek szokásos emberveszteség-arányává, a katonák mindenképpen ásni kezdtek, akár buzdították erre őket tábornokaik, akár nem. Önmaguk védelmére ástak, ha egy állás védelmére kaptak parancsot. Ástak, amikor támadó előrenyomulás közben az ellenség tüze kezdett hatásossá válni. 1863 után az árokásás szervesen hozzátartozott minden csataterülethez, és azokon, amelyeken a védekező fél számított a küszöbönálló támadásra, már kifejezetten bonyolult tábori erődítéseket kubikoltak össze. Az 1864-ben, Petersburg körül a földből kinövő komplex sáncrendszer egyes részei Grant azon állandó erőfeszítéseinek elhárítására „rögtönzött” lövészárkokként kezdtek épülni, amelyekkel dél és nyugat felől próbálta átkarolni a konföderációs védősereget.

Önmaguk beásásának gyakorlata, amely egyértelműen a katonák saját kezdeményezésére, nem pedig felülről rájuk erőltetett tennivalóként alakult ki – legalábbis kezdetben –, segít megválaszolni a polgárháborús csatával kapcsolatban felmerülő legkézenfekvőbb kérdést, amely így hangzik: hogyan tudták elviselni a kék vagy szürke uniformisba bújtatott, egyszerű halandók a közlőről vívott harc okozta félelmet és iszonyatot? A rémült ember elfut, vagy ha nem tud, elbújik valami mögé, vagy a földhöz lapul. A polgárháborús katonák mindkét oldalon megtették ezeket, és hadifogolynak is felkínál-

koztak, ezért ejtett mindkét fél meglepően nagyszámú hadifoglyot a háború folyamán. De a polgárháborús katonák azt is megtették, hogy nem futottak el, nem húzódtak fedezékbe, nem dermedtek tehetetlenségbe, és nem kiabálták azt, hogy „megadom magam!”, hanem helytálltak, lőttek, töltöttek, és újra lőttek, sokszor hosszú-hosszú percek át, amíg végül felülkerekedtek a szemben álló katonákon. Mi adott nekik erőt katonai kötelességük állhatalos teljesítéséhez? Van egy sor tényező, amelyik bármely háborúban magyarázatul szolgálhat a katonák kitartására. Ilyen a vezetők példamutatása, az alegség vezetői által alkalmazott kényszer, az alkoholból merített bátorság, valamint a gyávaság nem kívánatos következményei. Úgy tűnik, a kényszerítés nem játszott jelentős szerepet a polgárháborúban. Az amerikaiak nincsenek hozzászokva társaik fenyegetéséhez, vagy ahhoz, hogy más fenyegetse őket. Ez nem része annak, ahogyan a dolgokat Amerikában intézik. Habár ismertek esetek, amikor polgárháborús katonák fegyvert fogtak az ellenség előtt gyáván viselkedő bajtársaikra, ilyenek nem sűrűn fordulnak elő a feljegyzésekben. Ezzel szemben számos olyan esetről értesülünk, amikor katonák tisztjeik bátorsága iránt érzett csodálatukat örökölték meg, és azt, hogy ösztönzést merítettek belőle. Néha írtak az ellenkezőjéről is, mint amikor Shiloh-nál egy odvas fában találtak rá egy tisztre, vagy amikor megfigyeltek egy másikat, amint biztonságos távolságra az ellenségtől éppen a csata nyomait próbálta magára kenni. Az alkoholt általánosan használták a katonák bátorítására. A whiskyvel teli kulacsot a bakák nagyra becsülték, és az előljárók sem nagyon helytelenítették. Az olyan tábornokot azonban, aki csata közben lerészegedett, általában leváltották. Azt is gyakran hangsúlyozták, hogy túlságosan veszélyes megfutamodni olyankor, amikor a saját csapat az ellenség közvetlen közelében tartózkodik, biztonságosabb megállni, és megpróbálni viszonzni a tüzet. Ráadásul, és ez húzódik meg minden polgárháborús harci tapasztalat mélyén, a katonák azért nem futamodtak meg, mert az a valami motiválta őket, amit James McPherson úgy határozott meg: „az ügy és a bajtársak”. A férfiak mindkét oldalon azért vonultak hadba, mert szenvedélyesen hittek e lépés saját ügyüknek érzett kiváltó motívumaiban.

Az Unió megőrzésében vagy helyreállításában, ha az Unió hívei voltak; az államok jogainak védelmében és a déli életformában, ha a Konföderációé; és mindkét esetben azért, mert fegyvertársaik körében élvezett tekintélyük nagyon sokat jelentett nekik – igazából akkoriban valószínűleg minden másnál többet. Mindkét hadseregben mérhetetlenül erős volt a maszkulin önazonosság, amelyen belül az, hogy férfiasnak lássák az embert, minden mást megelőző értéknek számított, az pedig, ha gyávának tekintették, a végső értékvesztésnek.

A tizenkilencedik századi Amerikában a vallás erős motivációt jelentett sokaknak, békében és háborúban egyaránt. A polgárháború sok tekintetben legalább annyira volt vallásháború, mint politikai, ugyanis az abolicionisták vallásos hévvel vallották eszméiket, míg a déli vidéki, egyszerű emberek, akik valószínűleg semmiféle összefüggő politikai nézetet nem tudtak volna értelmesen kifejezni, déliségüket azonosították baptista és metodista imaházbeli gyülekezeti tagságukkal, és hitüket magukkal vitték a katonasághoz is.

Végso soron a polgárháborús ütközeteket az erős puskatűz, a jelentős mennyiségű tüzérség hiánya és a tábori erődítések gyakori jelenléte jellemezte. A két fél első vonalai között hosszú időszakokon át folyhatott a tüzelés anélkül, hogy egyik vagy másik fél mozdult volna, abban a reményben, hogy a tűz tömege végül meghátrálásra fogja készíteni az ellenséget. Ez az oka annak a jelenségnek, hogy gyakran zajlott tömeges tűzváltás közepes lőtávolságon, nagyon kevés veszteséget okozva. A súlyos embervesztés persze szintén a polgárháborús csaták jellemzői közé tartozott, de általában akkor fordult elő, ha a csapattestek a helyi terepviszonyok miatt mozgásukban korlátozott helyzetben találták magukat, olyan hadállásban, ahonnan nehéz volt elmenekülni, és amelyen belül nehéz volt manőverezni. Ez történt Antietamnál és a gettysburgi csatamező egyes részein. Az oly gyakran előforduló erdőség szintén hozzájárult a súlyos véres veszteség kialakulásához, mert az egységek és alegységek meglepetésszerűen akadtak össze egymással, rossz látási viszonyok között, majd utána, a növényzet sűrűsége miatt, nehezen tudtak elszakadni egymástól.

Sokat vitatták már a polgárháborús ütközet természetét, és a történészek markáns álláspontokat vallanak róla. Az azonban nem vitatható, hogy a polgárháborús ütközet nagyon nagymértékben puskacsata volt, olyan formában, amelyen belül a lovasságnak szinte egyáltalán nem jutott szerep a főerők összecsapásában, a tüzérség pedig alárendelt szerepet játszott. Nem a tüzérő volt a fő halálokozó. Az Unió háborús halottai közül 110 000 esett el csatában, a Konföderációé közül 94 000. Mindkét oldalon még kétszer ennyi katona halt meg, de velük betegség – ami még mindig a katonák legnagyobb gyilkosa volt – végzett, és a helyzet az első világháborúig nem is fog változni.

TALPON MARADHATOTT VOLNA-E A DÉL?

A kérdés, vajon győzhetett volna-e a Dél, az egyik leggyakrabban feltett kérdés a konfliktusra vonatkozó kérdések közül. A válasz majdnem bizonyosan nem. Az férfiak számában és az ipari termelésben meglévő lényeges különbség rendkívül valószínűtlenné teszi, hogy a Konföderáció felülkerekedhetett volna erősebb északi szomszédjával szemben. Ennek ellenére, délen kezdetben sokan voltak, akik hitték és hirdették, hogy bizonyos tényezők, amelyekben ők döntő fontosságú előnyt véltek látni, különösen Európa függése a Dél gyapotkivitelétől, az erre a nyersanyagra fordított kiadások miatt bizonyossá teszik, hogy ha a szállítás akadozni kezd, vagy megszakad, az európai ipari államok – amelyek egyben Európa nagyhatalmai is voltak, mindenekelőtt Nagy-Britannia, de Franciaország is – kénytelenek lesznek elismerni törvénytelen független államnak a Konföderációt, és beavatkozni az oldalán. Beavatkozásukkal pedig fel fogják törni az északi blokádot, és el fogják látni a Délt a legszükségesebbekkel, köztük hitellel is, ez pedig semmissé teszi majd Észak gazdasági fölényét. Amint ma már tudjuk, a józan körültekinvés elriasztotta a Dél vélelmezett támogatóit az Egyesült Államok magukra haragításától, még olyan esetekben is, amikor olyan provokáció érte országukat, mint Nagy-Britanniát a *Trent*-ügy idején.

Bár a kérdést máig fel-felteszik, a fentiek miatt nem szokás túlságosan erőltetni. Még a legmogorvább, sértett déliek is elfogadták, szinte közvetlenül a háború után, hogy a Dél becsületes küzdelemben szenvedett vereséget, és hogy hiábavaló másmilyen végkimenetelről szőtt ábrándokat kergetni. Hogy a Dél olyan gyorsan és teljesen elfogadta a vereséget, az jórészt Robert E. Leenek köszönhető, aki rendíthetetlenül ellenállt minden felvetésnek, amely szerint Appomattox után vagy inkább Appomattox helyett, a Konföderált Államok Hadseregének át kellett volna térnie a gerilla-hadviselésre. Lee dicséretes döntésének forrása őszinte tiszteletében rejlik az alkotmány és a törvényesség, valamint hazája és a hadviselés általános törvényei iránt, de abban is – amint egyértelműen leszögezte –, hogy feltett szándéka volt megkímélni a Délt a saját területén vívott nem hagyományos háború borzalmaitól. A Dél bizonyos részeinek, különösen a szeretett Virginiájához tartozó Shenandoah-völgynek az Unió seregeinek pusztító-prédáló hadjáratai nyomán megélt szenvedései meggyőzték, hogy nem áll déli honfitársai érdekében a konfliktus elnyújtása pusztán azért, mert sokan nem hajlandóak belenyugodni a hagyományos csatatereken eldöntött végeredménybe. Ahelyett, hogy az irreguláris hadviselés eszközeivel szállt volna szembe a háború következményeivel, a Dél a Konföderáció történetének idealizált változatával vigasztalódott, amely az Elveszett Ügy néven vonult be a köztudatba. Az amerikaiak szerencséjére az Elveszett Ügy legenda, nem pedig politikai mozgalom alakját öltötte, méghozzá a valóságtól erősen elemelt, romantikus legendáét, amely végül a háború előtti Dél olyan ábrázolásává oldódott, ahol minden csupa virágzó magnólia, meg fehér oszlopos udvarház, tele csinos kisasszonyokkal, az ültetvényen pedig elégedett rabszolgák dalolnak. Apotheózisát ez a legenda az *Elfújta a szél* bestseller regényben érte el, amelyből utóbb hatalmas közönségsikert arató hollywoodi filmet készítettek. Végző soron az *Elfújta a szél* a Délnek Északon állt egyfajta bosszújává emelkedett a *Tamás bátya kunyhója* népszerűségért és befolyásáért. Míg Harriet Beecher Stowe-nak („a kicsi asszony, aki kiobbantotta ezt a hatalmas háborút”) sikerült úgy beállítani a Délt, mint azt a helyet, ahol az önző, szívtelen és ke-

gyetlen rabszolgatartók élnek, Margaret Mitchellnek viszont később sikerült korrigálnia ezt a képet. Az ő verziójában déli szépségek és gavallérjaik irányították a kuncogó öreg fekete háziszolgák életét, akik évdésben bőven viszonozták azt a terhet, amit a rabszolgasors mért rájuk. Végeredményként az *Elfújta a szél* idővel ismertebbé vált, mint a *Tamás bátya kunyhója*, és jóval maradandóbb hatást gyakorolt a közvéleményre.

Az *Elfújta a szél* talán még azt is befolyásolta, ahogyan a polgárháborút látjuk. Emlékezetes leírása az atlantai csatáról, valamint a Tara ültetvény kifosztásáról hivatkozási alapot szolgáltatott az Elveszett Ügy hűséges híveinek, amikor a déli hősiesség és a nem is olyan nagyon becsületes küzdelemben elvesztett háború mítoszát akarták erősíteni. Ha ez a könyv az olvasó egyedüli forrása, akkor bizonyosan felveti a kérdést, hogyan veszíthette el az életformája védelmében vívott háborút egy ennyire elszánt nép, és ezen az alapon azt is, hogy ha a megfelelő pontokon másképp alakul az események menete, a Konföderáció akár fenn is maradhatott volna. Ha az ilyen olvasó a háború hadtörténetéhez fordul felvilágosításért, majdnem bizonyosan és azonnal arra a következtetésre jut, hogy semmilyen más végkifejlet nem volt lehetséges azon kívül, amelyet a háború eseményei hoztak.

Az események első csoportja, amelyik a végül megvalósult végkifejlet felé mutat – ha kihagyjuk a számításból a hadviselő felek anyagi természetű erőinek jelentős különbségét – a blokád bevezetésének folyamata. A konfliktus legelején a Dél akadálytalanul juthatott utánpótláshoz a létfontosságú hadianyagokból, és a háború első hónapjaiban a Konföderációnak valóban nagyon nagy tételekben sikerült külföldön hadfelszerelést vásárolnia, majd haza is tudta szállíttatni. 1861 augusztusára a Dél már 50 000 európai puskát importált, annak ellenére, hogy a blokádot már meghirdették, és azt már érvényesíteni is igyekezett azt az Egyesült Államok Haditengerészete, amelynek majdnem száz hajója volt, amikor ugyanebben az időben a Dél még egyáltalán nem rendelkezett haditengerészettel. A blokád könyörtelenül, fokról fokra mind eredményesebbé vált, részben az Unió flottájának tengeri tevékenysége révén, részben úgy, hogy katonaság partra szállításával sorra foglalták el a Dél

kikötőit, és part menti vizeinek mind nagyobb részére terjesztették ki az Unió fennhatóságát. 1862 áprilisára a Konföderáció teljes atlanti-óceáni partvidéke az Unió kezére jutott, Wilmington, Charleston és Savannah kivételével, és az Unió hadserege bárhol, ahol jónak látta, csapatokat tehetett partra, hogy akár egyszerre több nagy kiterjedésű enklávét is elfoglaljon, majd tartósan megszálljon.

Partvidékének elvesztése a Konföderáció végső bukását jelezte előre, mert azzal, hogy elvágták a külvilágtól, kihúzták a talajt az alól, hogy a Dél a gyakorlatban is érvényt szerezhessen a szuverenitásra és a függetlenségre irányuló igényének. Súlyosbodó elszigeteltségének következő lépését – ez alkalommal inkább a belső, mint a nemzetközi izolációt növelve – a nyugati folyók partjainak elfoglalása jelentette. A Konföderáció először a Cumberlandet és a Tennesseet vesztette el a Henry- és a Donelson-erőd 1862. februári eleste nyomán, ami gyorsan elvezetett a Mississippi folyam menti vidékek legnagyobb részének elvesztéséhez (Vicksburg és környéke kivételével). Annak a területnek az elszigetelése, amelyet végül Kirby Smith Kiskirályságként emlegettek, nem mért végzetes csapást a Déltre, mert nem tartalmazott sem nagy lélekszámú lakott helyeket, sem ipari központokat, de végül mégis gyengítette a pozícióját, mert ott tartották a Dél legnagyobb haszonállat-tartalékát, és fontos termények termőterülete is volt. A Henry- és a Donelson-erőd eleste vezette be Észak uralmának kiterjesztését a Mississippi-völgyre, valamint az előhírnöke volt azoknak a Tennessee, majd Georgia területére indított északi offenzíváknak, amelyek anyagilag és morálisan is legyengítették a Konföderációt. Grant Mississippi-völgyben indított hadjáratával a háború egyik legösszetettebb hadműveletsora bontakozott ki mind földrajzi értelemben, mind az egymást követő események jellegét tekintve. Vicksburg, uralgó magaslati helyzete és a várost körülvevő vízi utak szövevényes hálózata miatt, majdnem leküzdhetetlen akadályt képezett. Grant briliáns hadvezéri teljesítményt nyújtott, amikor sikerült kicsalogatnia Pembertont, Vicksburg parancsnokát erődítményei közül, és nyílt csatára bírnia. Grant 1863-as nyugati hadjárata végleg leszámolt minden az iránt táplált reménnyel, hogy a Dél

érhet még el sikereket a határállamokban, megszilárdította az Unió uralmát a Mississippi-völgy fölött, és biztosította a megindulási térséget Sherman Georgiába indítandó betöréséhez, tágabb értelemben a lehetőséget, hogy a hadvezér a Dél belső területein megindítsa sajátos háborúját a lakosság harci morálja ellen.

Az 1863-ban elért keleti sikerek, különösen Gettysburg, végleg megfosztották a Konföderációt a lehetőségtől, hogy tetszése szerint betörést indíthasson Észak területére. Az 1864-es események, különösen a szárazföldi hadjárat, hajmeresztően nagy véres veszteségeivel ismét megingatták Észak eltökéltségét, de az Unió harci kedve újjászületett, és amint elkezdődött Petersburg ostroma, már a konfliktus legvégéig töretlenül kitartott az elszántság, hogy a háborút a győzelemig kell folytatni.

Mire a háború elért ebbe a szakaszába, a Konföderáció bukása elkerülhetetlenné vált. Seregeinek létszáma jóvátehetetlenül apadt, valutája értékét veszítette, és így teljesen elszigetelődött a külvilágtól. A Dél jelentős vidékei nem álltak többé a richmondi kormányzat fennhatósága alatt, és egyes régióit kopár pusztasággá tarolta az ellenség, amely rendületlenül folytatta ezt a gyakorlatot.

Visszatekintve és fokozatos anyagi gyengülésének fényében vizsgálva azt, ami igencsak figyelemre méltó abban, ahogyan a Konföderáció folytatta a háborút, az a déli rugalmasság. Éppen úgy, ahogyan Észak magához tért a lélektani szempontból is csapást jelentő kudarckok, például a határvidékekre vezetett ellenséges betörések és az olyan vereségek, mint Fredericksburg után, a Dél is többször új erőre kapott. New Orleans, legnagyobb városa korai elvesztése vagy az olyan rettenetes vérfürdők, mint a shiloh-i úgy látszott, meg sem érintették. Kétségtelenül lesújtotta Gettysburg és hozzá Vicksburg elvesztése ugyanazon a napon, de egy hónappal később keményebben tusakodott, mint valaha. Davis 1865. áprilisi elmeneküléséig Richmondból a Dél a háború egyetlen pillanatában sem adta nyilvánosan tanújelét annak, hogy fogytán van a harci kedve. Elképesztő, de tény, csapatai még az appomattoxi kapituláció előtti utolsó két napon is felvették a harcot az Unió előrevonuló

hadserege ellen. Április 7-én, két nappal az előtt, hogy Granttal találkozott volna, hogy bejelentse a kapitulációt, Robert E. Lee még tagadta, hogy értelmetlen lenne a további ellenállás.

A háború folytatása az után a nap után viszont bizonyosan lehetetlen volt, ugyanis Lee többszörös túlerővel állt szemben, és nem maradt élelme a katonái ellátására. Valószínűnek látszik azonban, ha állt volna rendelkezésére ellátmány, és serege is kellően nagy létszámú lett volna, akkor még folytatta volna az ellenállást, és vele sok katonája is. Ebben az értelemben a Dél valóban tovább maradhatott volna talpon, mind ameddig maradt.

A HÁBORÚ VÉGE

Leenek, aki folytatta a visszavonulást Lynchburg felé, sikerült az Unió üldöző seregtesteinek előtt maradnia április 8-án, de addigra már mind az Unió, mind a Konföderáció hadvezetősége tisztán látta, hogy nem sokáig halogatható már az ellenségeskedéseket formálisan lezáró megállapodás tető alá hozatala. Az északi haderő uralta a hadműveleti területet. A déli hadseregnek sürgősen élelemre volt szüksége, amit csak az ellenség tudott szolgáltatni. Lee újabb levelet küldött, amelyben találkozót kért Granttól, és bár megvetően írt bármiféle megadási szándékról, kérte a fegyverletétel feltételeinek közlését. Grant ez egyszer nem kötötte ki, ahogy a Henry- és Donelson-erődnél, majd Vicksburg ostromakor tette, hogy az egyetlen feltétel csakis a feltétel nélküli megadás lehet. Rá nem jellemző gyöngédség hatja át a leveleket, amelyeket Leével kezdett váltani. Lee arra kérte Grantet, a két hadsereg előőrsvonalaik között találkozzon vele, Grant azonban, kihangsúlyozva, hogy nincsen felhatalmazása a békekötésről tárgyalni, ezt elutasította. Lee elment a találkozóra, de mert látta, hogy Grant nem jött el, visszatért Appomattoxba. Meade közben csatarendbe állította a Potomac Hadsereget a végső, mindent eldöntő támadásra. Grant nem annál a menetoszlopnál tartózkodott, amelyiknél Meade, hanem egy másiknál. A kü-

szöbönálló összecsapást sikerült megakadályozni, amikor Sheridan egyik tisztje tájékoztatta Meade-et, hogy a két főparancsnok bizalmas megbeszélésre ült össze Appomattoxban. Grant, akit akut fejfájás gyötört, április 8. éjszakáját egy Curdsville melletti parasztházban töltötte. Amikor még mindig fájó fejjel felkelt, csatlakozott törzskarához, hogy átlovagoljanak a közeli Appomattox Court House faluba, ahol tudomásuk szerint Lee és parancsnokága tartózkodott. Mikor belovagoltak a falu utcájára, közölték velük, hogy Lee az egyik az utcára néző házban tartózkodik. Ő egy kicsivel korábban érkezett, és egyik tisztje közölte egy helyi lakossal, akivel az utcán találkozott, hogy tábornokának átmenetileg szüksége van egy házra, mert ott akarja fogadni Grant tábornokot. Wilmer McLean az ottani csata után költözött Manassasból Appomattox Court House-ba, abban a reményben, hogy így elkerülheti a háború további zavaró beavatkozását életébe. Most bevezette Leet a falu egyik házának az első szobájába, de Lee az elvégzendő feladathoz túlságosan szűknek és méltatlannak találta a ház helyiségeit. Ezért aztán McClean átvezette a saját utcai szobájába. A McClean-ház északi stílusban felhúzott, tágas, kétszárnyú épület volt, oszlopos verandával. Utacska futott körbe körülötte, hátul pedig udvara volt, ahol, amikor Grant és törzskara megérkezett, már ott állt kikötve Lee híres lova, Utazó. A többi tiszt hátramaradt, Grant pedig belépett az utcai szobába, bemutatkozni Leenek. A többiek csak ez után követték, hogy ülőhelyet keressenek, vagy megálljanak a háttérben. Grant első szavai Leehez így hangzottak:

Én már találkoztam egyszer Önnel, Lee tábornok, amikor Mexikóban szolgáltunk, és Ön kijött Scott tábornok főhadiszállásáról meglátogatni Garland dandárját, amelyhez akkor én tartoztam. Azóta is emlékszem az Ön megjelenésére, és azt hiszem, bárhol felismertem volna.

Igen – válaszolta Lee –, tudom, hogy találkoztam Önnel akkor, sokszor gondoltam is rá, és próbáltam visszaemlékezni, hogyan festett Ön, de soha egyetlen vonását sem sikerült felidézmem.⁶⁴

A szóváltás kettejük külsőbeli különbözőségét tükrözte. A 183 cm magas, római arcélű Lee bármely társaságból kimagaslott. Testi adottságok tekintetében a sokkal alacsonyabb és cseppet sem előkelő külsejű Grant volt hátrányos

helyzetben, amit ezen a találkozón tökéletesen kompenzált helyzete, hiszen ő volt a győztes, Lee pedig a legyőzött.

Lee azzal nyitotta meg a tárgyalást, hogy feltette a kérdést:

Feltételezem, Grant tábornok, hogy jelen találkozónk céljával teljes mértékben tisztában vagyunk? Azért kértem, hogy fogadjon, hogy tisztázzuk, milyen feltételek mellett hajlandó Ön elfogadni hadseregem megadását.

Grant azt válaszolta, a feltételek a már közöltek, tehát azok, akik megadják magukat

becsületszóra szabadon bocsáttatnak és kizáratnak az újbóli fegyverfogásból addig is, amíg a korrekt fogolycserére sor nem kerül, és minden fegyvert, löszert és hadianyagot ki kell szolgáltatni zsákmányolt tulajdonként.

Lee bólintott egyetértése jeléül, Grant pedig annak a reményének adott hangot, hogy sikerül az ellenségeskedéseket azonnali hatállyal felfüggeszteni, és így elkerülni további emberéletek elvesztését. Grant ekkor kérte a parancskiadó könyvét, hogy papírra vethesse a feltételek írásos vázlatát. Utólagos kiegészítésként hozzájuk fűzte, hogy a tisztek személyi fegyvereit és poggyászárt nem kell átadni. Lee ekkor megjegyezte, hogy a Konföderáció hadseregében a lovak és az öszvérek általában a katonák magántulajdonát képezik. Grant kijelentette, ő nem ismeri ezt a szokást, de elfogadja, hogy mivel a Konföderáció hadseregében sokan kis farmerok, szükségük lesz a lovaikra és az öszvéreikre a vetésnél, hogy családjuknak legyen mit ennie a következő télen. A kapitulációs okirat szövegén nem volt hajlandó változtatni, de biztosította Leet, utasítani fogja a fegyverletételt felügyelő tiszteket, engedjék a katonáknak elvinni azokat az állatokat, amelyeket a sajátjuknak vallanak. Lee kijelentette:

Ez a lehető legjobb hatást fogja gyakorolni az emberekre. Nagy örömet fog okozni, és sokat tesz népünk összebékítéséért.⁶⁵

Grant ezt követően bemutatta tisztjeit, Lee pedig formálisan köszöntötte a bemutatottakat. Megrökönyödött, amikor egy sötét arcbőrű férfi állt elé, nyil-

ván feketének nézte. Valójában Ely Parker ezredes volt az, egy amerikai indián, a Hat Civilizált Nemzet uralkodó főnöke. Amikor a csoport már oszlani kezdett, Lee ellátmányt kért katonáinak, Grant pedig beleegyezett, miután megbeszélték a létszámot és a mennyiséget, a rendelkezésre álló fölösleg átküldésébe: 25 000 fejadagot osztottak szét. A találkozón mindkét fél udvariasan viselkedett, bár Lee előzőleg azt mondta, ő inkább ezer halált halna, semhogy a kapituláció megtárgyalására találkozzon Granttel. Amint Lee elhagyta a szobát, Grant törzskarának tagjai elvihető emléktárgyakra kezdtek alkudozni Mr. McLeannel. George Custer húsz dollárt fizetett az asztalért, amelynél Lee ült, Grant asztala negyvenet hozott a konyhára. Mire a tiszték távoztak, a szobában nem maradt bútor.

Amikor Grant visszatért a táborba, törzskara köré gyűlt, mert arra számított, meg fogják beszélni a kapitulációt. Ehelyett Grant azt kérdezte Rufus Ingalls tábornoktól:

Emlékszik arra az öreg fehér öszvérre, amelyiken ez és ez lovagolt, amikor Mexikóvárosban állomásoztunk?

Az öreg fehér öszvér maradt egy ideig a társalgás tárgya. Grant csak vacsora után volt hajlandó a fegyverletételről beszélni, és akkor sem sokáig. Kurtán közölte azt a szándékát, hogy másnap Washingtonba utazik. A valóságban nem távozott csak az azután következő napon. Az addig eltelt időben átlovagolt a kapitulált hadsereg táborába, ahol ő és Lee tisztelgéssel üdvözölték egymást, majd visszatért a McLean-házhoz, és kiült a verandára, fogadni a Konföderáció seregében szolgáló régi barátokat, többek között Longstreetet, aki egykor jelen volt az esküvőjén, valamint Pickettet. Amikor délben Grant ellovagolt, hogy vonatra szálljon Washington felé, Lee elindult Richmondba. Grant megtiltotta a hangos ünneplést, és a következő üzenetet intézte katonáihoz:

A háborúnak vége, a lázadók ismét honfitársaink, és a győzelem után az öröm legalkalmasabb kifejezése az lesz, ha tartózkodunk mindenféle szabadtéri demonstrációtól.⁶⁶

Amíg Lee Richmondba lovagolt, Jefferson Davis a kabinetjével dél felé utazott, először vonaton, majd egy szakasz tennesseei lovas katona kíséretével lóháton. Először a virginiai Danville-ben ment, ott értesült Lee fegyverletételéről, amit súlyos csapásként élt meg. Utána Greensboróba, majd az észak-carolinai Charlotte-ba utazott, onnan pedig a dél-carolinai Abbeville-be. Menekülése végül harminc napig és 400 mérföldön át tartott. A georgiai Irwinville-ben ért véget, ahol őt, feleségét és azt, ami a kíséretükből még megmaradt, elfogták az 1. Wisconsini és a 4. Michigani Lovasezred katonái. Foglyul ejtői tisztetlenül bántak vele, de Davis mindvégig megőrizte méltóságát, pfujolták és gúnyolták, miközben lóháton útnak indították a Monroe-erődbe, a rá váró fogság felé. Két évet fog ott tölteni, az első heteket láncra verve. Lincoln, aki hajón utazott Richmondba, mindössze negyven órával Davis távozása után már a Konföderáció elnökének korábbi irodájában ült.

Időközben John Wilkes Booth, egy sikeres és közismert színész, ám egyben a Konföderáció ügyének fanatikus híve is, 1865 márciusának és áprilisának jó részét egy Lincoln elnök elleni merénylet kitervelésével töltötte társaival. Először az elnök elrablására gondoltak, és váltságdíjra engedményeket reméltek kicsikarni, de azután belátták, hogy az elrablási kísérlet kudarcra van ítélve, és ezért Lincoln meggyilkolása mellett döntöttek. Az összeesküvésben feltucatnyian vettek részt, főként félsesiklott és innen-onnan kikopott emberek. Booth, a feltűnően jóképű, a színpadon évi 20 000 dollárt kereső színész messze kimagaslott a csapatból.

Április 14., 1865 nagypéntekje estéjén Booth bement a Fehér Háztól tíz háztömbnyire álló Ford Színházba, ahol *Az amerikai unokatestvérünk* című közismert vígjátékot játszották. Helyismeretét kihasználva, eljutott Lincoln páholyába, ahol Lincoln és a felesége szorosan egymás mellett ültek, ott előhúzta a pisztolyát, és tarkón lőtte az elnököt. Utána azt kiáltotta, „Sic temper tyrannis” (Így pusztul el minden zsarnok) – vagyis azt a népszerű latin mondást, amelyik történetesen Virginia állam jelmondata is –, és leugrott a három és fél méternyire alatta lévő színpadra, és sántítva távozott. Eltörte a lábát, de, mert a közelben kikötve ló várt rá, sikerült kereket ol-

dania, egy ügyes blöffel átjutott a Potomac hídján álló őrségen, és Virginia belsejébe menekült. A következő tizenkét napban ott egyik konföderációs szimpatizánstól a másikhoz vándorolt. Házigazdái nem mind tudták, hogy ő a gyűlölt orgyilkos, míg végül április 26-án, amikor éppen a Rappahanock partján egy Garrett nevű család dohányszárító pajtájában húzta meg magát, üldözői a nyomára jutottak. Amikor az Unió őt kereső lovas katonái megtalálták, Booth tűzharcot akart provokálni, de a lovasok tisztje égő szalmaköteget hajított a pajtába, amellyel az egész épületet lángba borította. Amíg Booth odabent bicegett fel-alá, az egyik katona kintről eltalálta, és halálosan megsebesítette.

Booth egyik tettestársa megpróbálta meggyilkolni Seward külügyminisztert, és kis híján sikerült is neki. Az alelnök, Andrew Johnson, azért úszta meg, mert az ő kijelölt gyilkosának inába szállt a bátorsága. Becslések szerint hétmillió ember sorakozott fel a Lincoln holttestét szállító vonat útvonalá mentén, amikor az elnököt, akit először a Fehér Házban ravataloztak fel, viszszaállították Springfieldbe, hogy Illinois-ban temethessék el. Lincoln nemzeti tragédiaként és valamiféle mártíromságként meggyászolt halála miatt a kormányzatban pokoli rendetlenség uralkodott el, mert temérdek megoldatlan probléma maradt az elnök után. Északon akkor már évek óta heves viták folytak a rekonstrukcióról és arról, hogyan kellene bánni a Déllel az Unió helyreállítása után. A rekonstrukció nem jelentette, ahogyan a modern felfogás szerint jelenthetné, a háború dúlta államok kárainak fizikai helyreállítását, szó szerint vett építkezést. A Dél gazdasági életét új életre keltő pénzügyi program gondolata fel sem merült, és ha felmerült volna, nem akadtak volna támogatói. Újjáépítésen az Unió újbóli felépítését értették, olyasmit, amiről az északiak eltérő nézeteket vallottak. Lincoln általános kegyelemmel akarta kezdeni. Egy hűségeskü letétele után minden déli kegyelmet kapott volna, és ezzel megtarthatta volna jogát minden tulajdonára, a rabszolgák kivételével. A kegyelem hatálya alól kivonták volna azokat, akik magas tisztiséget töltöttek be a Konföderáció kormányzatában vagy fegyveres erőiben. Az államok kormányzatát választással tervezték újraalkotni, a választójog a

hűségesküt tetteket illette volna meg, azzal a kikötéssel, hogy számuknak el kell érnie az 1860-as, utolsó háború előtti választás választásra jogosultjainak 10 százalékát. Ezeket a feltételeket egy békekonvencióba foglalták, amelyet a szövetségi kormány tisztségviselői, helyesen, alig tartottak jobbnak egy igazi békeszerződésnél. Jefferson Davis, aki akkor menekülés közben éppen az észak-carolinai Goldsboróban járt, érthető módon boldogan elfogadta volna ezeket a feltételeket, de Washington végül valamennyit elvetette. Nem azért harcolták végig a háborút, hogy olyasmivel zárják le, ami gyakorlatilag egyet jelent a Dél önállóságának elismerésével.

Néhány kísérlet már a háború vége előtt is történt az államok kormányzatának helyreállítására, azokban az államokban, amelyeket teljes egészükben elfoglalt az Unió, így Louisianában és Arkansasban. Egyes államokban a választójogot kiterjesztették a feketékre, bár nagyon kellettlenül. A következő években majdnem mindenhol vissza is vonták a köztudatba a „Fekete Törvénykönyv” néven bevonuló jogszabályok elfogadásával.

A feketék kevesebbet nyertek a Rekonstrukcióval, mint Lincoln szeretne volna, különösen a gazdasági életben. A felszabadított rabszolgák körében általános földéhség uralkodott, a földvásárláshoz viszont szinte senkinek sem volt közülük pénze. Másrészt, korábbi tulajdonosaiknak szükségük volt a munkaerejükre, hogy ismét művelés alá vonhassák farmjaikat és ültetvényeiket. E megoldhatatlannak látszó helyzetben a részes bérlői rendszer bizonyult a megoldásnak, amelyben a földtulajdonosok a termés egy részéért adták bérbe a földet. Mivel a rendszer a következő évi termés elígéréseivel járt, hitel fejében lényegében visszaállította a feketék röghöz kötését egy bizonyos adott földdarabon, egy bizonyos gazda alárendeltségében, ami korábban az ültetvényes rendszer egyik leggyűlöltebb eleme volt. Az északi közvéleményt azonban sohasem izgatta igazán a korábbi rabszolgák gazdasági boldogulása. Az északi reformerek szemében sokkal lényegesebb kérdésnek tűnt választói jogaik érvényesítése. Az északi republikánusok, akik döntő súllyal uralták a megszállt vidékek igazgatását, garanciát akartak arra, hogy a feketéknek megengedik a szavazást, bár ugyanők otthon csekély lelkesedést tanúsítottak a fe-

keték bebocsáttatása iránt a választójog bástyái közé. Délen annak biztosítása, hogy a feketék ne gyakorolhassanak döntő, sőt ha lehet, semmilyen hatást a választások kimenetelére, olyan célá vált, amelyért szinte az összes déli fehér hajlandó volt egy táborba tömörülni.

Andrew Johnson, Lincoln utódja az elnöki tisztségben, déli volt, aki nem is nagyon titkolta a legyőzöttek iránti együttérzését. Makacs próbálkozásai, hogy a délieket mentesítse a lázadás következményei alól, 1866–1868-ban majdnem ugyanolyan mély politikai válságot váltottak ki, mint az, amelyik 1861-ben a lázadáshoz vezetett. Az elnök és a Kongresszus homlokegyenest ellenkező álláspontra helyezkedett. A Kongresszus, bár korántsem hajtotta akkora jóakarat, mint legradikálisabb tagjai állították, alapvetően elítélte a rekonstrukcióval szembeni déli ellenállást, valamint az elnök erőfeszítéseit ennek az ellenállásnak az elősegítésére. A Kongresszus reformpárti kiállásának leglényegesebb bizonyítéka az Alkotmányhoz csatolt tizennegyedik kiegészítés kihirdetése volt 1866-ban. Ez gyakorlatilag az állampolgárok jogait szabályozó új alkotmánylevél, amely garantálja a fekete polgárok politikai és jogi egyenlőségét. Johnson igyekezett rávenni a déli államokat, hogy ne ratifikálják, ez ugyanis hatálybalépésének előfeltételei közé tartozott, és az államok vezetői követték az utasítását. Ez azonban csak halasztó hatályú húzás volt. A kiegészítést később csak ratifikálták, és hatályba lépett. Az elnök ellenállása azonban úgy felháborította Kongresszust, hogy 1867 márciusában mindkét háza megszavazta azt az Újjáépítési Törvényt, amely diktátummal kényszerítette a háború utáni rendezés Kongresszus kívánta változatát a Délre. Tíz korábbi konföderált államot (a mindig erőteljesen Unió-párti Tennesseeet már 1866-ban visszafogadták az Unióba) öt katonai kerületbe osztottak be, és ezek élére igen kiterjedt jogokkal felruházott katonai kormányzókat állítottak. Amikor a rendet és a törvényességet sikerült helyreállítani, az államoknak olyan konvenciókat kellett összehívniuk, amelyek a saját tagállami alkotmányukat az Egyesült Államok Alkotmányának – a tizennegyedik kiegészítést is beleértve – megfelelően korrigálták. Amikor ezeket a fokozatokat már teljesítették, akkor nyerhettek újbóli bebocsátást az Unióba a magukat

alávétő államok, és csak akkor küldhettek képviselőket és szenátorokat a szövetségi Kongresszusba. Mivel mindez azzal fenyegett, hogy beleszólást enged a feketéknek a tagállami politikába, a legtöbb déli állam abbéli készségét fejezte ki, hogy inkább a fegyverletétel után és gyakorlatilag a konföderációs jogrend szerint alakított ideiglenes kormányzatainak uralma alatt akar maradni. Ezért a Kongresszusnak a katonai kormányzókat kellett felhatalmaznia, hogy érvényesítsék az akaratát. Ezt a változatot kelletlenül, de végül elfogadták, és 1868–1870 között mind a tíz, még az Unión kívül maradt korábbi konföderált államot visszahelyezték tagállami jogaiba. 1869-ben, az így elért haladás szentesítésére, a Kongresszus elfogadta az Alkotmány tizenötödik kiegészítését, amely tömör, de félreérthetetlen szövegezésben leszögezi, hogy az állampolgárok jogai nem korlátozhatóak „faj, bőrszín vagy a korábbi rabszolgáallapot” alapján. Mindezek alapján akár úgy is tűnhet, hogy a háború vége után öt éven belül sikerült elérni minden célt, amelyért a háborút vívták, így a feketék emancipációját, és az Unió helyreállítását is.

A helyzet azonban nem így állt. A Délre vereséget mértek, de nem változtatták meg alapvetően. A feketeellenesség általános érzés volt a lakosság körében, a tagállamok iránti helyi lojalitás erősebben érvényesült, mint a hűség az Unióhoz. A korábbi konföderált államok közül szinte egy sem akadt, amelyiket olyanok vezettek volna, akik magukévá tették volna a Kongresszus törekvését az egyenlőségre és a jog korlátlan uralmára. Leleményes gondolkodású politikusok, akik bőven akadtak délen, hamarosan megtalálták az útját-módját, hogyan őrizhetik meg a fehérek fölényét és tagadhatják meg a feketéktől jogait anélkül, hogy nyíltan megszegnék a Kongresszus diktátumát. Ez az informális elszakadás egy évszázadig fog még tartani, és a merev faji elkülönítés politikáját és mindennapos gyakorlatát eredményezi, egészen addig, amíg az 1950-es években színre nem lép a polgárjogi mozgalom.

A legelején egyedülálló konfliktus volt a polgárháború, olyan, amelyikben a hadviselők tankönyvből tanulva próbálták pusztítani egymást. A csoda az, hogy egyáltalán tudtak ténykedni. Persze alig-alig tudtak, a háború első ösz-

szecsapásai igazolták az európai megfigyelők lenéző szakmai ítéletét, akik a felfegyverkezett csöcselék tömegverekedését látták bennük. Ami az egésznek célt adott, az a legénységi állomány soraiban szolgáló férfiak eltökéltsége volt, akik katonát kívántak faragni magukból, pusztán az akarat erejével. A folyamat lassú és vesződéses volt. Még Gettysburgnál is kevés olyan ezred akadt mindkét oldalon, amelyik tudta volna, hogyan kell hatékonyan megvívni a harcot. A Little Round Topnál a 20. Maine-i Gyalogezred – bár az alakulat ellenséges tűzben váltott állást – csupán parancsnoka, Joshua Chamberlain lendületes vezetésének és erős jellemének köszönhette csodás teljesítményét, de a Chamberlaineiből kevés akadt. Számukat ráadásul csökkentette a különösen a tisztek körében mindig hajmeresztően magas véres veszteség. Az ütközetekben a polgárháborús seregeket majdnem olyan gyorsan pusztították el, amilyen gyorsan felállították. A 7. New York-i Nehéztüzérezred, azon tüzérezredek egyike, amelyeket gyalogsággá szerveztek át, miután a Potomac Hadsereg már harcképességét veszélyeztetően súlyos emberveszteséget szenvedett a szárazföldi hadjáratban, 291 elesettet és 500 sebesültet veszített a záró összecsapásokban. Olyan magas értéken állt be az átlagos halálozási és a sebesülési ráta, hogy ésszerű feltenni a kérdést, hogyan tudta a polgárháborús katona megőrizni bátorságát, elfojtani félelmét, és hogyan tudott visszatérni a harcba. James McPherson, a polgárháború történetének egyik mai vezető kutatója egyik tanulmányát ennek a kérdésnek szentelte. *For Cause and Comrades** című könyvében három részre bontja a problémát: Mi ösztönözte a katonát a bevonulásra? Mi készítette harcra? Mi tartotta életben a kitartását? Az első kérdést a legkönnyebb megválaszolni. Az 1861–1862-es északi önkéntesek azért álltak be katonának, mert felháborította őket a Dél támadása a köztársaság oszthatatlansága ellen, egy olyan indíték, amelyet legtöbbjükben egész szolgálatuk alatt megmaradt, annak ellenére, hogy ellene hatott a harcéri idegkimerültség és a honvágy, ahogy a háború mind hosszabbra nyúlt.

* A címe magyar fordításban: *Az ügyért és a bajtársakért*, megjelenési éve: 1997 (a ford. megj.).

Az első önkéntesek megkapóan nagy hányada szolgálta végig a háborút, ha megúsza a sebesülést vagy a fogságba esést. Az előbb említett lelki terheket ellensúlyozta az az érzelemgyűttes, amelyet McPherson professzor a „kötelesség, becsület, haza” iránti érzésekként határoz meg, és amelyek szinte teljesen azonosak az önként jelentkezés érzelmi motívumaival. Ezeket az indítékokat erősítette az a felismerés, hogy ha már eddig eljutottak a háborúban, áldozatvállalásukat érvénytelenítené, ha feladnák, mielőtt sikerül döntésre vinni a konfliktust. Az állhatatos kitartást azonban állandóan kikezdték a csata brutális tényei, amikor a csata stressze a katonákra nehezedett. Ekkor a csatasorban álló férfiak annak köszönhetően kerekedtek félelmük fölé, hogy éreztek egy még nagyobb félelmet: a félelmet attól, hogy gyávának fogják tartani őket. Haza írott leveleiben szinte minden katona próbálta megmagyarázni, hogyan viselik el az ellenséggel való szembenézéssel járó rettegést, és miért nem keresnek valamiféle menekülési utat. Általában azt hangsúlyozták, attól rettegtek, hogy gyávának fogják látni őket, különösen azok a bajtársaik, akiket a családjuk is ismer. A polgárháború katonájára, ahogy a legtöbb háború legtöbb katonájára, tökéletesen igaz, hogy leginkább magától a félelemtől félt. Az elsődleges félelem teljesen ésszerű volt, hiszen nagyon magas volt az ütközetekben bekövetkező halál vagy sebesülés kockázata. Az Unió minden tíz katonájából egy megsebesült, minden hatvanötből egy hősi halált halt, és minden tizenháromból eggyel betegség végzett. A Konföderáció hadseregében az arányok hasonlóan alakultak, bár az abszolút számok kisebbek, mert a Dél eleve kevesebb mozgósítható fehér férfival rendelkezett. Mindaddig, amíg a háború azonos intenzitással folyt, és a küzdő felek ilyen arányban okozták egymásnak a véres veszteségeket, Észak győzelme előre elrendelt végkifejlet volt. A bizonyosságot azonban rontották a veszteségek, és az időről időre elszenvedett kudarcok.

A háború összesen több mint egymillió főnyi véres veszteséget okozott, akik közül 200 000 fő csatában halt meg. Ez a szám meghaladja Amerika második világháborús halottaiét, és csak az európai országoknak a Nagy Há-

boróban,* valamint Oroszországnak a második világháborúban elszenvedett veszteségéhez hasonlítható. Sok tekintetben a polgárháború volt és maradt Amerika Nagy Háborúja, abban, ahogyan országszerte oly sok városban és csatateri temetőben, valamint az amerikaiak egyéni és kollektív tudatában őrzik az emléket. Éppen úgy, ahogyan még a huszonegyedik század kezdetén is a legtöbb európai – a legtöbb brit egészen biztosan – tud a család azon tagjairól, akik a Somme-nál vagy Passchendaelenél estek el, és őrzi az emléküket, a ma élő amerikaiak azokra az ősökre emlékeznek, akik Gettysburgnál vagy Cold Harbornál haltak hősi halált. Ezek az érzelmi kapcsok megdöbbenően szorosak maradnak. Mindig meglepődöm, hogy egy amerikai szomszédunk, aki egy angolhoz ment feleségül, milyen gondosan számon tartja, hogy mindkét nagyapja harcolt a Konföderáció seregeiben, egyikük Gettysburgnál is. Van azonban egy nagy különbség a polgárháború és a Nagy Háború között. A Nagy Háborúról Európában mindig sajnálattal beszélnek. Ez a kontinens tragédiája, örökös gondjai közül soknak az oka, a háború, amelyre nincsen se mentség, se értelmes magyarázat. Ilyen jellegű sajnálkozás nem kapcsolódik a polgárháborúhoz, amelyre úgy emlékeznek, mint arra a küzdelemre, amely beteljesítette a Forradalmat, és lehetővé tette azoknak az eszméknek a megvalósítását, amelyekre gondolva az Alapító Atyák az 1770-es években útjára indították a köztársaságot. A háború emléke, a legvéresebb csatáiban szenvedett iszonyatos veszteségeké, természetesen jeges borzongást vált ki. Ugyanakkor azonban a büszkeség is felizzik tőle, a büszkeség az áldozatokra, amelyeket egy korábbi nemzedék kész volt meghozni azokért az ideálokért, amelyeket a modern Amerika központi értékeinek tekint: az egyenlőségért, az emberi szabadságért, az egyén törvény előtti jogaiért. Az északiak készebbek az ilyesfajta reagálásra, mint a déliek. A déliek azonban több, az amerikai értékekkel összeegyeztethető módot is találtak tiszteletük lerovására saját polgárháborús nemzedékük, a hősiesség és a patriotizmus előtt – mely erények valahogy elfedik a Konföderáció elkötelezettségét a rabszolgaság fenntartása mellett.

* Vagyis az első világháborúban (a ford. megj.).

Csakugyan, a háborúnak ma az okai a legkevésbé az emlékezetben tartott alkotórészei. Ami az emberek fejében töretlenül tovább él, azok az értékek és tulajdonságok, amelyek a harcolókat lelkesítették, valamint, ahogyan az sok más háborúval megtörtént, amelyek központi jelentőségűek az őket vívó országok nemzeti életében, a történelmi drámaként szemlélt háborús események erős érzelmi töltete és romantikája. Az ilyen módon felidézett polgárháborúban sok gyúanyagot talál a képzelet. A háborúk általában és nyilvánvaló mechanizmusok útján elveszítik borzalmas vonásaikat a dús képzeletű visszatekintésben. A sebesülést megélték szenvedései könnyen elfelejtődnek, maga alá temeti őket a roham és ellenroham látszólagos érzékelése. Ez különösen igaznak látszik a polgárháború esetében, talán mert azt már túlélői életében romantizálták. Egy 1913-ban tartott bajtársi találkozón Pickett gettysburgi rohamát a résztvevők ős hajú kontingense játszotta el újra, északiak és déliek egyaránt. A rendezvény mindenfajta vádaskodás nélkül zajlott le. A vádnak és a viszontvádnak ugyanez a hiánya jellemezte a háború irodalmát, amely már közvetlenül a befejezése után elkezdett megjelenni, és az óta is folyamatosan árad.

Az első tennivaló, a háború történetének elmesélése, önmagában is hatalmas vállalkozás volt. Az elbeszélést azonban hamarosan megelőzte az értelmezés ellenállhatatlan vágya. Miért is vívták ezt a háborút? A déliek kezdettől és a mai napig gond nélkül ki tudják mutatni, hogy az államok jogaiért, az északiak pedig, hogy az Unió egységének megőrzéséért, és a lázadás leveréséért. Nem lehetett azonban elfeledkezni arról, hogy Lincoln úgy vélte, a háború „a háború bizonyos értelemben a rabszolgaság kérdése körül zajlik”, és ez olyan álláspontnak bizonyult, amely egyre erősödött, minél többször ismételték. Végül, a Dél kivételével, fokozatosan eluralkodott az interpretációban az a nézet, hogy a háborút a rabszolgaság eltörléséért vívták. A kiváltó ok vitatásával párhuzamosan kialakult az értelmezésnek egy másik ága is: milyen volt a háború, mint emberi tapasztalat? Ahogy a háború emléke halványult, és ahogy azok, akik harcoltak benne, életútjuk végére értek, a háború természete kezdett minden mást megelőző érdeklődés tárgyává válni, és valósága újrater-

remtésének ellenállhatatlan belső kényszere egyre inkább hatalmába kerítette azoknak a nagy, népszerű történeti munkáknak a szerzőit, amelyek a századik évforduló közeledtével megjelentek a történetéről.

Az amerikai szerzők természetesen szívesen állították, hogy ez a háború más volt, mint a történelem összes többi nagy háborúja. Jó okuk volt rá. A polgárháború volt, és az egyetlen, nagy léptékű háború maradt mindmáig, amelyet ugyanakkor a demokratikus államnak a polgárai vívtak egymás ellen. Ennek következtében ez a történelem legfontosabb ideológiai háborúja. Ez a minőség különös varázssal ruházta fel csatáinak történetét. Gettysburgnál mindkét küzdő felet az ügy igazába vetett hit hevítette, és ettől még elszántabban küzdöttek. Szükség is volt erre az ügy igazságába vetett hitre, mert szélsőségesen veszélyes helyek voltak a polgárháború csataterai, ahol a katonák zárt alakzatai, amikor csekély távolságról megütköztek egymással, olyan intenzitású tüzerőnek voltak kitéve, mint még egyetlen korábbi háborúban sem. A polgárháború egészen rendkívüli mértékben a csaták háborúja volt, a gyakori, véres és ennek ellenére döntést nem hozó csatáké. Kezdetben mindkét fél várta és kereste azt az egy nagy ütközetet, amely eldönti majd a konfliktus kimenetelét, és véget vet a harcnak. Ilyen csatát pedig nem vívtak, még akkor sem, amikor már közeledett a vég. A csaták körforgása még akkor is folytatódott, amikor már felbukkant a látóhatáron Appomattox, ahol fegyverletétel vetett véget a háborúnak.

Annak ellenére azonban, hogy a háború jellegét a csata veszélye és valósága határozta meg, végül nem a csatarendbe sorakozott ellenség fegyveres ellenállása volt az a tényező, amelyik elnyújtotta a küzdelmet. Létezett az ellenállásnak egy másik eleme is, amelyet le kellett győzni, és amelyik sohasem engedett – ez pedig a háború katonaföldrajza volt. Ez szolgált a Dél legfélelmetesebb szövetségeséül és Észak leghajlíthatatlanabb ellenségéül. Újra meg újra, szinte minden, a hadjáratok vezetéséről készült beszámolóban az akadálynak, amely leginkább akadályozta Északnak a győzelem kivívására törő seregeit, a terep és a vidék bizonyult, a megteendő távolságok elképesztő nagysága, a folyók sokasága, amelyeken át kellett kelni, az erdők gyakorisága

és átjárhatatlansága, a hegységek lejtőssége és kontúrja. Észak a szó valódi értelmében magával a vidékkel küzdött, amikor a Dél legyőzéséért harcolt. Az biztos, még ha sok egyebet is meg fog tanulni a polgárháború tanulmányozója a konfliktus eseményeinek végigkövetéséből, Amerika földrajzának tényei be fognak vésődni a tudatába. Ez az a körülmény, amelyik továbbra is biztosítja a háború vonzerejét. Azok, akik megvítetták a háborút, már mind halottak. Az okokat, amelyekért vívták, megállapították, de csatajeleneteinek meghatározó tényei ma is ugyanolyan parancsolóan erősek és megkapóak, mint bármikor korábban. Amíg a Mississippi hömpölyög, és a nagyszerű amerikai erdő a végtelenbe nyúlik, a polgárháború velünk marad, és így sohasem merül feledésbe.

A polgárháború öröksége

A polgárháború szedett-vedett örökséget hagyott maga után, otthon és külföldön egyaránt. Európában és különösképpen az európai katonák körében, hiába volt a tizenkilencedik század legnagyobb és legvéresebb háborúja, hadügyi jelentőségét jórészt figyelmen kívül hagyták. Európának megvolt a maga tizenkilencedik századi vitája az önkéntes hadseregek értékéről. A hivatások katonai és politikai okok miatt egyaránt helytelenítették az önkéntes hadseregek toborzását és a rájuk való hagyatkozást amiatt a veszély miatt, amelyet a tömegek felfegyverzése a fennálló rendre szerintük jelenthetett. Ez a vélekedés különösen erős volt Poroszországban, Európa vezető katonanemzetében, mert a porosz tisztek, akik nem mindig a társadalmi valóságra alapozódó arisztokratikus modort vettek fel, attól féltek, hogy a nép hadserege egyben demokratikus hadsereg is lehet, abban a korban, amikor a demokráciában a királyt és a tulajdont fenyegető veszedelmet láttak. Furcsa módon, ugyanezek a tisztek nem elleneztek sorozott hadseregek szervezését a nép tömegeiből, amíg a hadkötelezettséget főként vidéken érvényesítik, a tiszt és hadvezéri pálya pedig szilárdan a földbirtokos tiszt osztályhoz kötődik. A német és a

francia szárazföldi haderő ennek következtében semmiféle olyan értéket nem volt hajlandó meglátni, amelyek a polgárháború hadjáratainak, a polgárháborús hadvezetésnek vagy a nemzeti erőforrások polgárháború alatti mozgósításának tanulmányozásából kiolvashatóak lettek volna. A britek, akik nem követték az uralkodó európai trendet, és nem vezették be az általános hadkötelezettséget, hanem továbbra is kis létszámú, önkéntes hadsereget tartottak fenn, osztályalapú tisztikarral, több érdeklődést tanúsítottak, és így egy brit hivatásos tiszt, G. R. S. Henderson ezredes írta meg az első elfogulatlan életrajzot Stonewall Jacksonról. Egy későbbi generációban a brit radikális katonai gondolkodó, Basil Liddell Hart hasonlóan nagy hatással ír majd Grantról és Shermanről.

Otthon a polgárháború öröksége természetes módon sokkal erősebb és közvetlenebb volt. Számos polgárháborús vezető, mindenekelőtt Sherman és Custer, folytatta katonai pályafutását a felföldeken vívott indián háborúkban az 1860-as és 1870-es években. A hadsereg minisztériuma* az 1861–1865 között tanultakból sokat beépített hosszú távú politikájába és mindennapi gyakorlatába. Az Egyesült Államok rendkívül sikeres mozgósítása a Nagy Háborúra 1917–1918-ban, amellyel ötmillió hadsereget állítottak ki kevesebb mint egy év alatt, sokat köszönhetett az 1861–1865-es tapasztalatoknak, míg a minisztérium részvétele a fegyverbeszerzésben fokozatosan elvezetett a Fegyveres Erők Ipari Kollégiumának megszervezéséhez az első világháború után. Más, kevésbé kiszámítható területeken a polgárháború hatása meglepően korlátozott. Amíg az 1914–1918-as Nagy Háború olyan rendkívüli jelentőségű irodalmi mozgalom elindítója vagy legalábbis motiváló tényezője volt Angliában, amelynek hatása bizonyos tekintetben máig tart, Amerikában nem jelentkezett hasonló. A polgárháború nem termelte ki Robert Graves, Siegfried Sassoon vagy Wilfred Owen megfelelőjét. Sok veterán megírta háborús memoárját, de ezek jellemzően inkább háborús naplók vagy a csatákról szóló visszaemlékezések, mint irodalmi értéket képviselő írásművek. Amint

* Department of the Army (a ford. megj.).

az angol nagy háborús irodalom amerikai magasztalója, Paul Fussell rámutatott, az irodalomnak az a ragyogó virágzása az iszonyatos emberveszteségek hatására és egy magas fokon művelt tisztí osztály szenvedéseiből született. Azt a tisztí osztályt olyan bentlakásos középiskolák és patinás régi egyetemek diákjaiból állították ki, ahol az ifjakat, ha akarták, ha nem, megismertették a görög és latin irodalommal, valamint a nagy angol költők lírai és romantikus költészetével. A tizenkilencedik századi Amerikának nem volt ilyen saját irodalmi hagyománya, és ilyen irodalmár osztálya sem. A polgárháború kori Amerika írni-olvasni tudó ország volt, a leginkább az az egész világon, de nem irodalmár ország. Ezért aztán az amerikaiakat nem vonzotta háborús élményeik költői vagy lélektanilag feltáró jellegű eszközökkel való megírása, és nem létezett olyan iskolája az irodalmi realizmusnak, amelyik a helyes érzelmi és lélektani útra terelhetette az amerikai írókat, ha nyíltan képzeletszülte történetet akartak alkotni a háborúról. Edmund Wilson, a nagy amerikai irodalomkritikus céloz a helyzet ilyen állására a *Patriotic Gore* (Patriótavér) című, a polgárháború irodalmáról alkotott áttekintésében, a John De Forestről szóló tanulmányban. De Forest anyagilag független ember volt, aki 1861 előtt beutazta Európát és a Közel-Keletet. Pontosan a háború kedvéért tért vissza az Egyesült Államokba, és gyalogszázadot toborzott szülővárosában, a connecticuti New Havenben. De Forest negyvenhat napot töltött ellenséges tűzben, és így, amikor nekiült megírni háborús emlékiratait, tudta, miről ír. 1867-ben publikálta a *Miss Ravenel's Conversion from Secession to Loyalty* (Ravenel kisasszony megtérése az elszakadástól a hűséghez), amelyben megkapó csataleíró részek találhatóak. Edmund Wilson De Forest megközelítési módjában vélte felismerni azt a valamit, amit ő „a realizmus születésének” nevez az amerikai irodalomban.

A szokatlanul borzalmas láрма és a veszély sokoldalú természete látható hatást gyakorolt a katonákra, bármennyire is megedzették már őket a szokványos csatákban látottak. Marcona arcok fordultak minden irányba, futó, riadt pillantással, felfelé tekingetve mindenfelé, valamint előre, a pusztulás felé is. Csapatuktól elmaradt sápadt katonák, akik az élen haladó dandár soraiból estek ki, sodródtak el a Tizedik mellett, ösztönös fedezékkeresésükben fatörzstől fatörzsig osonva,

pedig látszott, hogy az erdő nemhogy védelmet nem nyújt, de fokozza az életveszélyt. Minden ezrednek megvan a maga két-három vagy esetleg fél tucat gyávája, nyúlászív flótások, akiket semmi sem vehet rá a harcra, és akik sohasem fognak harcolni. Az egyik nyomorult gazember, egy káplár a karján ékeskedő meggyalázott stráfok szerint, elborzadtan hátra tekingetve ért mellénk, fakó arccal, kidülledt szemmel, remegő állal. Colburne lehordta, gyáva senkiházinak nevezte, megkardlapozta, és berángatta saját ezrede soraiba, de a nyomorultat túlságosan megfosztotta emberségétől a mindent elsőprő halálfélelem, hogy a helytelenítés bármilyen kimutatása vagy akár a méltóságvesztésből támadó bátorság megindítsa. Csak bámult, mint egy idióta, előretolt pófával, majd ideges rándulással sarkon fordult, mint egy rémült állat, és elrohant hátrafelé.⁶⁷

Később De Forest azt írta, hogy „nem merészelte kifejezni a csata szélsőséges borzalmát, és a gyötrelmet, amellyel a legvitézebb katonák átküzdik rajta magukat”.

Túlzott szerénysége ellenére De Forestnek kétségtelenül sikerült érzékeltetnie a csata, főképpen a polgárháborús csata, szélsőséges borzalmát, ugyanis az ő írása szolgált Stephen Crane egyik forrásául, amikor a *The Red Badge of Courage*-ot (A bátorság vörös jelvénye) írta. Amióta az ő nagyszerű könyve az 1890-es években megjelent, mindig Crane-t tartották a legkiválóbb polgárháborús szépprózáirónak. Ami még inkább figyelemre méltó, hogy amint köztudott, Crane, aki a húszas éveiben járt, amikor a *The Red Badge* megjelent, nemcsak a polgárháborúban nem harcolt, de katonai szolgálatot sem teljesített soha, és azon kívül, amit olvasott róla, semmit sem tudott a háborúról. Ő maga ismerte el, hogy a csatában átélt érzelmekről írott beszámolóit a Yale-en játszott futballmérkőzéseken tapasztaltakra alapozta. Egyik tanítója azonban egy ezredben szolgált De Foresttel, és mesélhetett háborús emlékeiről Crane-nek. Akármilyen is szolgált Crane forrásául, és annak tudatában, hogy Whitman forrásai a sebesült katonák voltak, a helyzet módfelett szokatlanul az marad, hogy a háború két legnagyobb ábrázolója nem vett részt abban, amiről írt, és kizárólag másodkézből származó, nem saját élményekre épülő ismeretei voltak róla.

Bármilyen is az oka, hogy a polgárháborúról nem keletkezett saját egykori résztvevői által alkotott szépirodalmi hagyaték, veteránjai mindenestre élet-

teli és dús fantáziáról tanúskodó beszámolókat hagytak róla emlékirataikban. Több százezer fiatal amerikai tapasztalta meg 1861 és 1865 között a csata félelmét és lelkesültségét, közülük tízezrek vitték magukkal későbbi életükbe a csata nyomait, a hegeket és a végtagok hiányát. Amikor Joshua Chamberlain, a Little Round Top hőse a gettysburgi csatában, 1914-ben elhunyt, egy ötven évvel korábban, Petersburgnál kapott golyó következményeibe halt bele. A testi jelek mellett azonban belső, lelki sebhelyek is voltak, amelyek mély nyomot hagytak az amerikai pszichén. A polgárháborús katonák nagy többsége, északiak és déliek egyaránt, harcoló alakulatban szolgált, általában a gyalogságnál, és ezért legtöbbször vett részt csatában. Ennek következtében az 1870-es, 1880-as évek, az „Aranyozott kor”^{*} amerikai polgárai közül száz-
ezrek láttak borzalmakat a saját szemükkel, megcsonkított, lefejezett testeket, hullák halmait olyan közel az úthoz vagy benn a lövészárokból, hogy elkerülhetetlenül rájuk kellett lépniük. Ott voltak még a többi érzékszervvel érzékelt borzalmak, a sorban a mellettük álló katonák rájuk fröccsenő vérének vagy agyvelejének érintése és a bomló holttestek oly sokszor megöröklített gyomorforgató szaga. Egész csatamezők bűzlöttek, ha nem az emberi maradványoktól, akkor a döglött lovaktól és öszvérektől, amelyek olyan gyakran estek a háború áldozatául a belső égésű motor előtti korokban. És nemcsak a szagok iszonyata, de az ellátatlan sebesültek kiáltásai és hörgése is, mert a sebesülteket gyakran napokkal a harcok után sem szedték még össze. Ezek a rettenetes élmények ott lakoztak a háború utáni Észak és Dél egy egész nemzedékének az elméjében, ezt vitték haza a polgári életbe, farmra és városi utcába, miután elhallgattak a fegyverek. Iszonytató élmények voltak ezek, tudatos erőfeszítéssel nem kitörölhetőek, mindig ott jártak valahol gondolataik mögött és üszkösödtek, hogy hivatlan rémálmok vagy álmatlanul átrejtegett éjszakai órák alakjában még évekig kísértsek őket. Olyan dimenziója ez a háborúnak, amelyről sohasem szokás megemlékezni. Walt Whitman azt írta,

^{*} Gilded Age – a polgárháború és a Rekonstrukció utáni időszak, amelyet hatalmas arányú gazdasági fellendülés és népességnövekedés jellemezett (a ford. megj.).

hogy „a mi háborúnk sohasem került be a könyvekbe”. Azt is írhatta volna, hogy „a háború igazi emlékezete”. Nagy-Britanniában a Nagy Háború után az igazi emlékezetet vesződéses munkával támasztották fel a veteránok, akik az úttörő Freud és követői által a pszichológiában megindított új mozgások segítségével rávették nemzedéküket, hogy nézzenek szembe a legrosszabb és a legkártékonyabb emlékeikkel, és talán így győzzék le őket. 1865 után nem következett ilyesfajta katarzis.

A brit Fegyverszünet Napja, amelyet minden évben a november 11-éhez legközelebb eső vasárnapon tartanak, a holtak honfitársait hívja közös emlékezésre. A Dél nem tudott megállapodni egyetlen közös emléknappal, és ezért évekig három külön napon emlékezett meg a háborús hősökéről. Bár az északi államoknak végül sikerült megegyezniük abban, hogy a háborúról minden évben május 30-án, az Emlékezés Napján emlékeznek meg, ez az ünnepelés sohasem emelkedett az egész nemzetre kiterjedő megbékélés közös alkalmává, ahogyan a Fegyverszünet Napjának sikerült Nagy-Britanniában a Nagy Háború után.

A háború legjelentősebb irodalmi emlékműve a *Personal Memoirs of U. S. Grant* (U. S. Grant személyes emlékezései) lesz majd. Miután 1877-ben letelt elnöki időszaka, Grantet csalással kiforgatták a vagyonából. Hogy gondoskodjon a családjáról, élete utolsó évét az írásnak szentelte. Ugyanekkor diagnosztizálták nála a torokrákot, de óriási eltökéltségről – jelleme legmarkánsabb vonásáról – tanúbizonyságot téve, egy héttel a halála előtt befejezte a könyvet. A kiadása utáni első évben 300 000 példányt adtak el belőle, és ezzel Grant megmentette családját a szűkölködéstől. Záró szavai ezek:

Úgy érzem, új korszak előestéjére értünk, amikor nagyszerű harmónia lesz szövetségi és konföderációs között. Nem maradhatok élő tanúja e jóslat helytálló voltának, de magamban érzem, ennek így kell lennie.

A harmónia eljött, de a nagy konfliktus emléke megmaradt.

Az általánosan elfogadott összesítés szerint nagyjából 10 000 ütközetet, kicsit és nagyot, vívtak az Egyesült Államokban 1861 és 1865 között. Mindenekelőtt

az ütközeteknek ez a hatalmas száma – hét jut a háború minden egyes napjára – adja a kulcsot a háború jellegének megértéséhez. Az amerikaiak azért vívtak olyan sűrűn csatát a polgárháborúban, amilyen gyakran erre sor került, mert nem tudtak más módot találni a konfliktus végigvitelére. A gazdasági hadviselés, a blokád kivételével, nem tartozott a választható lehetőségek közé. A polgári lakosság támadása sem, mert a tizenkilencedik századi amerikai társadalom mélységesen keresztény jellege megakadályozta háborús rémtettek elkövetését. Mi több, kezdetben a két legjelentősebb északi katonai vezető, Winfield Scott és George McClellan, kinyilvánította elvi alapú elutasító álláspontját a polgári lakosság támadás célpontjává, sőt akár nélkülözés elszenvedőjévé tételével szemben. Grant és Sherman változtatni fog ezen, amikor nyugati hadjárataikban pusztítani kezdik a lakosság birtokait és a megélhetését biztosító javakat. A két hadvezér nép elleni háborúja azonban nem indult meg 1863-ig, és tervszerűen csak 1864-től alkalmazták ezt a hadviselési eljárást. Gazdasági hadviselésről nem lehetett szó addig, amíg Észak át nem tudott hatolni a Dél külső védelmi vonalán, és hozzá nem fért az elpusztításra méltó gyárakhoz és malmokhoz. A Dél képtelen volt hasonlóval viszonyozni a csapást, kivéve a két északi betörése alatt sebtében tett károkat, mert az Unió gazdasági és gyáripari központjai elérhetetlenül nagy távolságban feküdtek a határaitól. Ráadásul a gazdasági szempontból jelentős célpontok elfoglalása vagy pusztítása kétes értékű vállalkozásnak látszott, ugyanis New Orleansnak – a Dél legnagyobb városának és a külvilágra nyíló legfontosabb kapujának – az 1862-es elfoglalása semmiféle érezhető hatást nem gyakorolt a Konföderáció hadviselő képességére. A georgiai Augusta, a Dél lőporgyártási központjának az elfoglalása katasztrófa lett volna a Konföderációnak, de a nagy távolság a háború végéig megóvta.

Gazdasági célpontok hiányában elkerülhetetlen volt, hogy az ellenség fegyveres ereje képezze a hadműveletek elsődleges célját. Érdekes módon, a hadviselés tudományában semmiféle előképzettséggel sem rendelkező Lincoln hamar felismerte, hogy Észak-Virginiában Lee hadseregét, nem pedig Richmondot kell a Potomac Hadsereg hadműveletei fő céljának választani.

Leenek nem volt igazán választása, mert bár vonzó ötletnek tűnt Baltimore vagy Philadelphia, egyik megvalósult északi betörése célpontjának megtámadása, igazából mindkettő túl messze feküdt hadserege megindulási terepszakaszától ahhoz, hogy valóban elérhető legyen.

A polgárháborús hadseregek harciassága ahhoz a várakozáshoz vezetett, hogy egy ütközet egyértelmű eredménye hamarabb véget fog vetni a háborúnak, mint ahogyan az a valóságban történt. Csakhogy a polgárháború ütközei, akármilyen elkeseredett dühvel is vívták őket, furcsán nélkülözték a döntő jeleget. Nem azért volt így, mert a katonák keletlenül teljesítették kötelességüket. Éppen ellenkezőleg, hátborzongató heveséssel harcoltak. Ami erőfeszítéseiket megfosztotta az eredménytől, az a tábori erősítések, a gyakran az ellenség jelenlétében hamarjában ásott árkok és sáncok általános elterjedése volt. A csapatok először 1862-ben megjelenő rögtönzött beásása 1863-ra az ellenség tüzére adott automatikus válasszá vált, méghozzá nagyon hatékony válasszá. 1864-re a beásás általános patthelyzetet eredményezett, szó szerinti ostromállapotot, amelyhez paradox módon óriási emberveszteség társult, már az első világháború lövészárokharcainak patthelyzetét vetítve előre. Akárcsak 1914–1918-ban, a mozdulatlanság és a súlyos veszteségek együttesét legyőzhették erősítések bevetésével, amiben 1864-re Észak könnyedén felülmúlta a Délt, legalábbis az élőerőpótlás rendelkezésre állásában. Ami a pótlás kezelését illeti, abban Észak sohasem talált rá a megfelelő módszerre. Hagyta a meglévő ezredek létszámát addig apadni, amíg harcképtelenné váltak, majd új ezredekkel állított fel, hogy fenntarthassa az összesített létszámot. Ez bizony nem volt hatékony rendszer, mert nem őrizte meg a tapasztalt és sikeres alakulatok kohézióját és csapatszellemét. Ha egységenként, sőt talán katonánként nézzük, a Konföderáció hadserege minőségben felülmúlta az Unióét, így tehát a háború végén az Unió csak seregei nagyobb létszáma és erőforrásai nagyobb gazdagsága miatt diadalmaskodott.

A nagyobb létszám és a nagyobb gazdagság biztosították, hogy a háború legtöbb ütközetét Észak nyerje meg, legalábbis azokat, amelyek számítottak. A csaták gyakorisága és hevesége határozta meg a háború jellegét. A csaták

határozták meg a háború kimenetelét is. A háború előtti Amerika ország volt, nem állam. A politikai Amerika túlságosan csekély hatást gyakorolt polgáira ahhoz, hogy a közös cél vagy hovatartozás érzetét keltse bennük. Amint sokszor emlegetik, a legtöbb háború előtt élő amerikai az állammal az egyetlen kapcsolatot akkor tapasztalta meg, amikor bement a postahivatalba. A polgárháború ezt megváltoztatta. Nem létezett hatásosabb eszköz az állam hatalmának szemléltetésére, mint állni a csatasorban, önként vállalt, előre meg nem fontolt következményekkel járó tettként. A férfiak, akik végrehajtották ezt a tettet, és túlélték a következményeket, átalakultak állampolgári minőségükben. Forradalmi változáson ment át a „kötelesség” és az „áldozathozatal” fogalmuk. Olyan emberek, akik vállat vállhoz vetve álltak a helyükön, hogy dacoljanak az ellenség sortüzeivel, utána nem lehettek többé lagymatag vagy passzív állampolgárok. A köztársaság oszlopaivá váltak, és közösségeik oszlopaivá. Gyakran elfeledkezünk arról, hogy az „Aranyozott kor” amerikai polgárai közül sok százezret megérintett a tűz, és megedzette őket. A háború előtti Amerika nyájas-szelíd társadalom volt. A háború utáni Amerika nemzet is volt, nem csak társadalom, méghozzá olyan, amelyet megedzett a polgárháború, és immár elindulhatott a nagysággal való találkozás felé.

Lehet, hogy a csata élménye, amely az emberek oly széles körének jutott osztályrészéül, gyakorolt még egy hatást a háború utáni Amerikára. Az amerikai történész szakma keményen és hosszan munkálkodott annak megmagyarázásán, miért az Egyesült Államok az egyedüli a legjelentősebb ipari államok közül, ahol nem alakult ki hazai szocialista mozgalom. Nagy hatalmú szakszervezeteknek adott életet, olyanoknak, mint az Amerikai Munkás Federáció (American Federation of Labor, AFL), valamint a belőle kivált Ipari Szervezetek Kongresszusa (Congress of Industrial Organizations, CIO), de egyikük sem tett magáévá szocialista ideológiát, amint azt európai megfelelőik tették. Nem azért, mert az ideológusok nem próbálkoztak. Karl Marx, maga is a polgárháború szenvedélyes tanulmányozója a távolból, hitte és állította, hogy új társadalmi rend születését kell eredményeznie. 1865 januárjában azt írta:

Európa munkásai úgy érzik, hogy amint az amerikai Függetlenségi Háború vetette meg a közép-osztály felemelkedése új korszakának alapját, ugyanezt fogja tenni az amerikai rabszolgaság-ellenes háború a munkásosztály érdekében. Az eljövendő korból kapott előzetes ízelítőnek tekintik, hogy Abraham Lincolnnak, a munkásosztály céltudatos fiának jutott osztályrészül hazája vezetése a páratlan küzdelemben, amelyet egy láncra vert faj megmentéséért és a társadalmi béke újratereztéséért vívnak.⁶⁸

Lincoln addigra már metsző hangon elvetette Marx látomását a jövőről olyan szavakkal, amelyek tömören összefoglalták az amerikai álmot, és ízelítőt adtak az amerikai történészek érvelésének lényegéből, amikor azt próbálják magyarázni, miért nem tudott országukban gyökeret verni a szocializmus. 1864-ben Lincoln azt írta: „Senki nem érdekelt olyan mélyen a jelenlegi lázadás elhárításában, mint a dolgozó nép.” Ez után, az 1863-as New York-i sorozásellenes zavargásokra utalva, így folytatta:

Ennek sohasem szabad így történnie. Az emberi együttérzés legerősebb kötelékének, a családon kívül, az összes nemzetek, nyelvek és nemzetiségek dolgozóit egyesítő köteléknek kell lennie. Nem szabad ennek a tulajdon elleni háborúnak lennie – a tulajdon kívánatos –, a világ egyik pozitív értéke. Hogy egyesek gazdagok, azt mutatja, hogy mások válhatnak gazdaggá, és ennek okán a vállalkozás és az iparkodás igazságos bátorítója. Az, kinek nincs háza, ne rontsa le a más házat, de hadd munkálkodjon szorgalmasan, és építsen egyet magának, így példaadással biztosítván, hogy a sajátja biztonságban lesz az erőszaktól, amikor felépül.⁶⁹

Ebben az utolsó három mondatban Lincoln az egyéni kezdeményezés azon eszméje mellett tett tanúbizonyságot, amelyre a késő viktoriánus kor Nagy-Britanniájának és a huszadik századi Amerikának a prosperitása épült. Tökéletesen elfogadható gondolat volt ez Európában, de Amerikában is a korszak gondolkodó osztályai számára, amelyek már rég eldöntötték, hogy hűséges hívei lesznek az államnak és a közös munkálkodásnak, és amelyek tagjai közül sokan a baloldali ideológiában leltek ösztönzésre, annak különféle változataiban. Karl Marx, aki a baloldalon olyan sokak fantáziáját ejtette rabul, úgy okoskodott, hogy a munkásosztálynak meg kell szerveződnie, hogy a hadviselés szabályai szerint hajthassa végre offenzíváját a szükséges javak

megszerzéséért. A Kommunista Kiáltványban „ipari hadseregek alakítására” buzdította a munkáosztályt. Az amerikai munkáosztály, bár szakszervezeteket lelkesen szervezett, állhatatosan ellenállt a forradalom vonzerejének. Amerikai értelmiségiek nemzedékeken át küzdöttek, hogy megértsék az amerikai munkás idegenkedését a radikális és erőszakos változástól. Az amerikai munkás, ha képes lett volna érzései artikulálására, könnyen lehet, hogy azt mondta volna, hazája első forradalma, ahogyan ő a Függetlenségi Háborút nevezte, sokat teljesített az ő vágyai közül a köztársaság megalapításával, és hogy a második forradalom, amely a polgárháború volt, beteljesítette az elsőt. Neki ugyan teste-lelke nem kívánja holmi ipari hadseregek alakítását, mivel ő már százezerszám vett részt valódi hadseregek alakításában, szolgált is bennük, és saját bőrén tanulta meg, hogy a hadseregek nélkülözést és szenvedést hoznak. A hadseregbeli élet egyszeri megtapasztalása egy életre elég, és nem csak az egyén életére, de a nemzetére is. Az amerikai szocializmus halva született Shiloh és Gettysburg csatamezején.

VÉGE

JEGYZETEK

- 1 U. S. Grant: *Personal Memoirs of U. S. Grant*. New York, 1885–1886. 22.
- 2 John M. Gould: *The History of the First–Tenth–Twenty-Ninth Maine Regiment*. Portland, Maine, 1871. 613–664.
- 3 Bell Irwin Wiley: *The Life of Billy Yank*. New York, 1952. 303–304.
- 4 Uo. 304–305.
- 5 Uo. 356.
- 6 Uo. 360–361.
- 7 Carl Sandburg: *Abraham Lincoln*. New York, 2002. 228.
- 8 Bell Irwin Wiley: *The Life of Billy Yank*. New York, 1952. 20.
- 9 James M. McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 325.
- 10 T. Harry Williams: *Lincoln and His Generals*. London, 1952. 20.
- 11 Bell Irwin Wiley: *The Life of Billy Yank*. New York, 1952. 119.
- 12 *Richmond Examiner*, 1861. szeptember 27., idézi McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 337.
- 13 Abraham Lincoln: *Speeches and Writings. 1859–1865*. New York, 1989. vol. 2, 302.
- 14 Earl B. McElfresh: *Maps and Mapmakers of the Civil War*. New York, 1999. passim.
- 15 T. Harry Williams: *Lincoln and His Generals*. London, 1952. 5.
- 16 Uo. 24.
- 17 Allen Tate: *Stonewall Jackson*. Nashville, Tenn., 1991. 86.
- 18 Uo. 88.

- 19 John C. Waugh: *The Class of 1846. From West Point to Appomattox. Stonewall Jackson, George McClellan, and Their Brothers*. New York, 1994. 332.
- 20 Uo. 362.
- 21 T. Harry Williams: *Lincoln and His Generals*. London, 1952. 14.
- 22 Uo. 21.
- 23 Uo. 16.
- 24 James McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 396.
- 25 U. S. Grant: *Personal Memoirs of U. S. Grant*. New York, 1885–1886. 311.
- 26 Abraham Lincoln: *Speeches and Writings, 1859–1865*. 323–324.
- 27 Williams: *Lincoln and His Generals*... 109.
- 28 R. U. Johnson – C. C. Buel: *Battles and Leaders of the Civil War*. New York, 1884–1888. vol. 3, 68.
- 29 James McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 550.
- 30 R. U. Johnson – C. C. Buel: *Battles and Leaders of the Civil War*. New York, 1884–1888. vol. 2, 662.
- 31 Uo. Vol. 3, 682.
- 32 R. U. Johnson – C. C. Buel: *Battles and Leaders of the Civil War*. New York, 1884–1888. vol. 3, 161.
- 33 Uo. vol. 3, 196.
- 34 Uo. vol. 1, 249.
- 35 James McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 651.
- 36 Abraham Lincoln: *Speeches and Writings, 1859–1865*. New York, 1989. vol. 2, 464.
- 37 T. Harry Williams: *Lincoln and His Generals*. London, 1952. 211.
- 38 McPherson: *Battle Cry of Freedom*. 655–656.
- 39 Johnson és Buel: *Battles and Leaders*. vol. 3, 387–390.
- 40 U. S. Grant: *Personal Memoirs of U. S. Grant*. New York, 1885–1886. 281.
- 41 Abraham Lincoln: *Speeches and Writings, 1859–1865*. New York, 1989. vol. 2, 477–478.
- 42 R. U. Johnson – C. C. Buel: *Battles and Leaders of the Civil War*. New York, 1884–1888. vol. 3, 671.
- 43 U. S. Grant: *Personal Memoirs of U. S. Grant*. New York, 1885–1886. 469.
- 44 U. S. Grant: *Personal Memoirs of U. S. Grant*. New York, 1885–1886. 117.
- 45 James McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 733–734.
- 46 Uo. 779.
- 47 EyeWitness to History, „Surrender at Appomattox, 1865”, www.eyewitnesstohistory.com (1997).

- 48 R. U. Johnson – C. C. Buel: *Battles and Leaders of the Civil War*. New York, 1884–1888. vol. 4, 250.
- 49 Uo. 252.
- 50 Uo.
- 51 Uo. 256.
- 52 Uo. 253.
- 53 Uo.
- 54 William T. Sherman: *Memoirs of General William T. Sherman*. London, 1975. 112.
- 55 Steven E. Woodworth: *Nothing but Victory*. New York, 2005. 539.
- 56 Sherman: *Memoirs...* 173.
- 57 Uo. 852.
- 58 H. Cobb, idézi James McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 835.
- 59 N. A. Trudeau: *Like Men of War*. Boston, 1998. 326.
- 60 Uo. 416.
- 61 Theodore Lyman: *Meade's Headquarters, 1863–1865*. (ed. George Agassiz), Boston, 1922. 102.
- 62 McPherson: *Battle Cry of Freedom...* 759.
- 63 Steven E. Woodworth: *Nothing but Victory*. New York, 2005. 518.
- 64 James McPherson: *Battle Cry of Freedom*. New York, 1988. 849.
- 65 Uo.
- 66 Uo. 850.
- 67 Idézi Edmund Wilson: *Patriotic Gore*. New York, 1994. 685.
- 68 Saul R. Padover: *Karl Marx on America and the Civil War*. New York, 1972.
- 69 Uo.